प्रास्ताविक

टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठाच्या ग्रंथसंशोधन प्रकाशन मंडळाचे १३ वे प्रकाशन 'ससंदर्भनिघण्टुसहिता दशोपनिषदः' हा ग्रंथ प्रसिद्ध करून वाचकांचे हाती देताना आनंद होत आहे. ह्यापूर्वी राजा, रसगंगाधर, वाक्यपदीय प्रथमकांड, पुराणसार-माला, देवीकोप इत्यादि १२ ग्रंथ ह्या मंडळातर्फे टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठाने प्रकाशित केलेले आहेत.

उपनिषदांबद्दल लोकांचे मनांत जशी श्रद्धा तशीच जिज्ञासाही आढळून येते. हे पुस्तक त्या दोनही दृष्टींने उपयोगी व्हावे असा प्रयत्न केलेला आहे. प्रारंभी प्रसिद्ध दहा उपनिषदांची शुद्ध संहिता दिलेली आहे. उपनिषदांच्या आजपर्यंत प्रसिद्ध झालेल्या निरनिराळ्या आवृत्ती पाहून व विशेषतः शांकरभाष्यानुसार संहिता पाठ निश्चित करून येथे दिलेले आहेत अनुस्वारचिह्ने त्या त्या वेदशाखाच्या परंपरेनुसार दिलेली आहेत.

निघण्टु भाग मुंबईचे कै. डॉ. गणेश माधव कुल्लकर यानी तयार केलेला आहे. त्यामध्ये दहा उपनिषदातील सर्व शब्द अकारानुक्रमाने दिलेले आहेत. प्रत्येक शब्दापुढे इंग्रजीमध्ये त्याचा संदर्भानुसार अर्थ व उपनिषदातील त्याचे स्थान दिले आहे. नवीन पद्धतीने अभ्यास करणाऱ्याना ह्या भागाचा चांगला उपयोग होईल असा विश्वास वाटतो

निघण्टु भागाचे संपादक कै. डॉ. गणेश माधव कुल्लकर्र यांच्या सुविद्य पत्नी श्रीमती सरस्वतीबाई कुल्लकर यानी डॉ. कुल्लकर यांचा 'परिचय' लिहिला असून तो या ग्रंथात समाविष्ट केलेला आहे त्यावरून, तसेच म म. डॉ. दत्तो वामन पोतदार यांच्या पुरस्कारावरूनही डॉ कुल्लकर यांची भारतीय संस्कृती बद्दलची डोळस श्रद्धा समजून येईल. डॉक्टरांची अपुरी इच्छा पूर्ण करून विद्यापीठाला हे पुस्तक प्रसिद्ध करण्याची सुसंधी दिली ह्याबद्दल श्रीमती कुल्लकर याना धन्यवाद.

संहिता भागाची अन्तिम मुद्रिते डॉ. त्रि. ना. धर्माधिकारी, वैदिक संशोधन मंडळ पुणे यानी तपासली. तसेच निघण्टु भागाची मुद्रिते डॉ गणेश थिटे, पुणे व प्रा. श्रीधर तुकाराम निमकर, मुंबई या दोघानी तपासली ह्या सहकार्याबद्दल विद्यापीठ या सर्वांचे आभारी आहे.

र. श्री. सरदेशपांडे
कार्यवाह,
टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठ

अनुक्रमणिका

महामहोपाध्याय डॉ. दत्तो वामन पोतदार यांचा

पुरस्कार

माझे स्नेही कै. डॉ. गणेश माधव कुरुलकर हे मुंबईतील एक प्रख्यात आधुनिक वैद्यकशास्त्रनिष्णात असे नामांकित अध्यापक म्हणून सर्वत्र सन्मानले जात. त्यांच्या श्रद्धावान पत्नी श्रीमती सरस्वतीबाई कुरुलकर यांनी माझी भेट घेऊन आपले विद्वान पती डॉ. कुरुलकर यांनी दशोपनिषदासंबंधाने एक निघण्टु मोठ्या परिश्रमाने तयार केला होता तो दाखविला आणि त्या म्हणाल्या 'की हा ग्रंथ माझ्या पतींनी पूर्ण केला आहे. परंतु गेली कित्येक वर्षे ते रुग्णशय्येवर पडून होते. त्यानंतर दुर्दैवाने त्यांचा अंत झाला. ह्यामुळे ग्रंथ प्रसिद्ध करण्याची त्यांची मनीषा ते विद्यमान असताना पूर्ण होऊ शकली नाही. आपल्या पतीची इच्छा पूर्ण करावी असा मी सकल्प केला आहे.'

'ही आपली इच्छा आपल्या पतीवरील श्रद्धेला फारच साजेशी आहे आणि त्या कामी होईल ते साहाय्य मी करीन कारण कै. डॉ. कुरुलकर माझे स्नेही होते हे तुम्हाला ठाऊकच असेल. महाराष्ट्र विद्यापीठाची स्थापना व्हावी एतदर्थ आम्ही खटपट करीत होतो. आणि त्या पूर्वीही मराठीप्रभृति देशी भाषाना मुंबई विद्यापीठात अधिक मानाचे स्थान मिळावे अशा प्रयत्नात मी होतो आणि मुंबई विद्यापीठाच्या मराठी अभ्यास मंडळावर एक सभासद म्हणून काम करण्याची मला सुसधी लाभली होती. अभ्यास मंडळाच्या समितीचा विस्तार करावा असा मी प्रयत्न केला व काही श्रेष्ठींचा विरोध असतानाही त्यात मला यश मिळाले. मराठी प्रभृती देशी भाषाना अधिक वरिष्ठ स्थान मिळावे असा पक्ष मी मांडीत असताना असा अभ्यासक्रम रचून दाखवा असे आव्हान मला करण्यात आले होते तसा एक विस्तृत अभ्यासक्रम मी सादर केला. आणि नतर गुजराती भाषेच्या अभ्यास मडळाने कै. कन्हैयालाल मुनशी यांच्या अध्यक्षतेखाली एक लहान ठराव करून मराठी अभ्यासमंडळाप्रमाणेच आपलेही मत असल्याने प्रकट केले. सिंधी अभ्यासमंडळाकडूनही एक अभ्यासक्रम आला होता पण तो बराचसा फुसका होता. हा इतिहास सांगण्याचे कारण डॉ. कुरुलकर यांचा माझ्या मताला पाठिंबा आहे असे मला आढळून आले. अशा योगाने आमचा स्नेह जुळला.' असे मी त्यांना सांगितले.

कै. डॉ. कुरुलकर आणि मुंबई विद्यापीठ यांचे संबंध आणि त्यानी केलेले कार्य ह्याची कल्पना सोबत श्रीमती कुरुलकर यांच्या छोट्या लेखात दिलेलीच आहे

श्रीमती कुरुलकर पतिविरचित ग्रंथाचे प्रकाशन करण्याचा आर्थिक भार अंगावर घेण्यास सिद्ध होत्या आणि उपनिषदाभ्यासी मंडळींना डॉ. कुरुलकर विरचित

निघण्टूचा पुष्कळच उपयोग होण्यासारखा असल्याने तो ग्रंथ प्रकाशित करण्याचे कार्य टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठ अंगीकारील असे मला वाटले. म्हणून मी श्रीमती-जींना मागितल्याप्रमाणे उभयपक्षी संमतीने काम चालीस लागले. श्रीमतीजींनी मला जिव्हाळ्याची वाटणारी अशी एक गोष्ट सांगितली की 'मला माझ्या पूज्य पतींनी आदेश दिला होता की हा ग्रंथ प्रसिद्ध करावा व त्याला म. म. पोतदार यांची प्रस्तावना घ्यावी' मित्राची ही इच्छा पूर्ण करणे हे माझे सहजच कर्तव्य ठरले. ही छोटी प्रस्तावना लिहून मी त्यांची शेवटची इच्छा पूर्ण करीत आहे.

ग्रंथाचे स्वरूप पुढीलप्रमाणे आहे. प्रथम दशोपनिषदांच्या संहिता दिल्या आहेत. तदुत्तर निघण्टु आहे. परंपरेप्रमाणे निघण्टु हा एक शब्दसंग्रह असतो. पण प्रस्तुतच्या निघण्टूत दशोपनिषदामध्ये आढळणाऱ्या सर्व शब्दांची व शब्दरूपांची अकारविल्हे यादी तयार केली आहे आणि त्या प्रत्येक शब्दापुढे तो शब्द किंवा ते शब्दरूप निरनिराळ्या उपनिषदांमध्ये कोठे कोठे वापरले आहे त्याचा संदर्भ दाखवून त्याला इंग्रजीमध्ये अर्थबोधक शब्द किंवा शब्दसंहती जोडून हा निघण्टु पूर्ण केलेला आहे.

असा हा निघण्टु छापील सुमारे चारशे पानांचा झालेला आहे. स्थूल मानाने आठ हजार शब्दांचा किंवा शब्दरूपांचा संग्रह निघण्टूत झाला आहे. एवढे प्रचंड काम कै डॉ बुरूलकार यांनी रुग्णशय्येवर असताना डाव्या हाताने लिहून पूर्ण केले ह्यावरून त्यांच्या जिद्दी स्वभावाची कल्पना येईल. वास्तविक डॉ बुरूलकरांच्या अध्ययनाध्यापनाचे विषय वैद्यकीय होते त्यावरही त्यांनी पुष्कळ लिखाण केले आहे. असे असता त्यांनी आपली बुद्धिशक्ती उपनिषद्ग्रंथासारख्या उच्च तत्त्वज्ञान-विषयक ग्रंथांच्या परिशीलनात सर्ची घालावी हे काहीसे विस्मयकारक होय, परंतु डॉ. बुरूलकरांचा पिंड राष्ट्रीय विचारांचा होता. आपल्या संस्कृतीचा आणि परंपरेचा त्यांना अभिमान होता. ह्यामुळे आपल्या आधुनिक वैद्यकीय विषयाचे अध्ययनाध्यापन अद्ययावत् ठेऊन पारंपारिक बहुमोल विचारधनाचेही परिशीलन त्यांनी सर्वत्र चालू ठेवले ही गोष्ट त्यांना अत्यंत भूषणावह होय. आधुनिक विद्वानांना ती फार अनुकरणीय आहे. अर्थवाहक शब्द इंग्रजीमध्ये दिलेले आहेत. त्याचा उद्देश आधुनिक विद्वानांची सोय पाहणे हा दिसतो. उपनिषदादि भारतीय ग्रंथांचे परिश्रमपूर्वक परिशीलन भारताबाहेरील इंग्रजअमेरिकनादि विद्वान् करीत असतात हे सर्वांस विदितच आहे. ब्लूमफील्डसारख्यांनी रचलेला वैदिक कॉन्कॉर्डन्स ह्यासारख्या ग्रंथांची आठवण अशा प्रसंगी होते. भारतबहिःस्थ विद्वानांनाही उपनिषदांचा अभ्यास करताना डॉ. बुरूलकरविरचित प्रस्तुत निघण्टु साहाय्यक होईल हे सांगण्याची निराळी आवश्यकता नाही आणि प्रस्तावना अधिक वाढविण्याचीही आवश्यकता नाही

उपनिषन्निघण्टुसंपादक डॉ. गणेश माधव कुल्लकर

जन्म शके १८२०) (निर्वाण शके १८९२

डॉ. गणेश माधव कुल्लकर व सौ. सरस्वतीबाई गणेश कुल्लकर

डॉ. गणेश माधव कुरूलकर

यांचे हस्ताक्षर

हें केवळ कल्पनांचें जाळें आहे. ही शंका ज्ञानेश्वरांनाही आली. म्हणून एके ठिकाणीं म्हणतात.

हें एक आहे कीं येथ नाहीं / ऐसे विचारों नये कांहीं / नवल आत्मप्रेमाचें नवाई / कैसी कोंडली ठाकें

हें विश्वरूप या ठिकाणीं आहे किंवा नाहीं असा संशय घेऊं नका, असे ज्ञानेश्वर बजावतात ते याकरितांच आहे, कारण विश्वरूप चर्मेंद्रियांनीं आकलन करतां येत नाहीं. अर्जुनाला जी देवानीं दिली आणि त्यांच्या ज्ञानेश्वरांनीं ज्ञानेश्वराला दिली ती दिव्यदृष्टी असल्याशिवाय विश्वरूप आकलन करतां येणार नाहीं. विचारांचे हें कारण नव्हे. - भावनाशील वृत्तीचें आहे.

विश्वरूप पाहण्याची आस मनांत बाळगून अर्जुनानें देवाला विनंति केली. अर्जुन म्हणाला 'देवा विश्वरूप पाहण्याची योग्यता माझ्या अंगीं असेल तर मला विश्वरूप दाखवावें' देव म्हणाले 'सांगितलें, एवढेंच ना पाहा हें विश्वरूप!' परंतु अर्जुनाला दिव्यदृष्टी दिली नसल्यामुळें आहे तसेंच दिसत होतें त्यांत कांही फरक नाहीं. हें देवांच्या लक्षांत आल्यावर देवांनीं दिव्यदृष्टी आणि दिली. व म्हणाले कीं, "बाबा प्रेम ठेऊन विश्वरूप पहावयाचें

ग्रंथसंपादक कै. डॉ. गणेश माधव कुल्लकर यांचा

परिचय

मूकं करोति वाचालं पङ्गुं लङ्घयते गिरिम्।
यत्कृपा तमहं वन्दे परमानन्दमाधवम्॥

प्रस्तुत "सार्थद्रमे-निघण्टुसहिता दशोपनिषदः" चे लेखक मुंबई येथील गोवर्धनदास सुंदरदास मेडिकल कॉलेजमधील शरीरशास्त्राचे प्राध्यापक कै. गणेश माधव कुल्लकर यांनी सेवानिवृत्तीनंतर आपल्या प्रदीर्घ आजारीपणाच्या काळात अत्यंत परिश्रम घेऊन केलेल्या कार्याची फलश्रुति या पुस्तकाच्या रूपानें वाचकाच्या पुढें ठेवण्याचा योग आलेला आहे.

डॉक्टर गणेश माधव कुल्लकर यांचा जन्म श्रीक्षेत्र पंढरपूर येथे आषाढ वद्य षष्ठी शके १८२० (९ जुलै १८९८) ला झाला त्यांचे बालपण व प्राथमिक शिक्षण पंढरपूर येथे त्यांच्या वडिलांच्या सान्निध्यात झाले. पुढील शिक्षणाकरिता ते प्रथम पुणे व नंतर मुंबईला आले ग्रँन्ट मेडिकल कॉलेजमध्ये १९२२ साली M. B. B. S. उत्तीर्ण झाले.

विद्या ज्यामुळें शोभून दिसते तो विनय, शिस्त, चिकाटी, विचारातील प्रगल्भपणा आणि निर्णयात्मक कार्यपद्धति या गुणामुळें प्रतिभा तेजाळते; आणि हेच गुण डॉक्टरसाहेबाच्या स्वभावांत प्रकर्षानें आढळत. त्यांच्यांत सर्वस्पर्शी प्रतिभा होती. त्यांना विविध विषयांची आवड होती. १९२० साली महात्मा गांधींच्या आदेशानुसार एम्. बी. बी. एस्. ची शेवटची परीक्षा जवळ आली असतां एक वर्ष कॉलेज सोडून, पंढरपूर, मोहोळ इत्यादि तालुक्यांतील अनेक खेडयांतून पायी चालत जाऊन, महात्मा गांधींचा संदेश खेडोपाडी पोंचविण्याचा प्रयत्न त्यांनी केला. इ. स. १९२१ मधील असहकार युगाचे वेळी नॅशनल मेडिकल कॉलेज सुरू झालें होतें. डॉक्टरसाहेब त्या कॉलेजांत शिकवीत असत व त्या कॉलेजच्या वसतिगृहाचे रेक्टर म्हणूनहि काम पाहात. पुढे १९२५ मध्ये शेठ गोवर्धनदास सुंदरदास मेडिकल कॉलेज सुरू झालें. त्या कॉलेजच्या उभारणीपासून सर्व कामांत डॉक्टरसाहेबांनी सक्रिय भाग घेतला होता. मुंबई विश्वविद्यालयाच्या सीनेटमध्यें वीस वर्षे आणि सिंडिकेटमध्ये तीन वर्षे डॉक्टरसाहेबांनी काम केले होतें. सेवानिवृत्तीनंतर पांच वर्षे त्याच कामावर महाराष्ट्र सरकारने त्यांची नेमणूक केली होती.

इ. स. १९३१ मध्यें मुंबई उपनगर दुसरे मराठी साहित्य संमेलन अंधेरी येथे भरले होते. त्याचे ते स्वागताध्यक्ष होते. साहित्याप्रमाणेच आध्यात्मिक विषय आणि

तत्त्वज्ञान यांचीहि त्यांना आवड होती. ठाकुरद्वार येथील तत्त्वज्ञानमंडळातर्फे होणाऱ्या सार्वजनिक धार्मिक उत्सवात तसेच श्रीगणेशोत्सव, रामनवमी उत्सव, निवृत्ति, ज्ञानेश्वर, एकनाथ यांच्या पुण्यतिथीचे धार्मिक उत्सव, याप्रसंगी ठाकुरद्वार येथील देवालयातून १९४८ ते १९५८ या काळात दरवर्षी त्यांची प्रवचने होत असत. मुंबई मराठी ग्रंथसंग्रहालयातहि " वेद हे देवाचे निश्वास होत " या विषयावर त्यांचे व्याख्यान झाले होते त्या वेळेस कठोपनिषद वाचनात आल्यावरून नचिकेता या लहान बालकाने यमधर्माशी कसे भाषण केले या बद्दल संवादरूपी लेख त्यांनी लिहून ठेवला होता. तो लेख हल्लीच पुस्तकरूपाने छापून मुंबईमध्ये नवीन वर्षारंभीच्या पाडव्यास ४ एप्रिल १९७३ रोजी प्रकाशित केला आहे. त्या पुस्तकाचे नाव "नचिकेत अर्थात मृत्यूचा पाहुणा " असे आहे. " वेद हे देवाचे निश्वास होत " ही व्याख्यानमाला आणि काही त्यांची प्रवचने व आध्यात्मिक टिपणे यात समाविष्ट केली आहेत.

शेठ गोवर्धनदास मेडिकल कॉलेजतर्फे १९३५ साली सुरू झालेल्या **वैद्यक** या त्रैमासिकाचे ते संयुक्त चिटणीस होते. यात कुटीशास्त्र व रोगाची नवलाई या मथळ्याखाली त्यांचे अभ्यासपूर्ण लेख प्रसिद्ध झाले आहेत. त्यांनी लिहिलेले **मानव-शरीररचनाशास्त्र** हे पुस्तक १९४० साली मुंबई नर्सेस, मिडवाइव्हज आणि हेल्थव्हिजिटर्स कौन्सिलने प्रकाशित केले १९५१ मध्ये त्याची दुसरी आवृत्ति निघाली. या पुस्तकाचे गुजराथी भाषांतर झालेले आहे. कॉलेजात प्राध्यापक असताना " ॲनाटॉमिकल कॉन्फरन्स " चे प्रतिनिधी म्हणून मुंबई युनिव्हर्सिटीतर्फे आग्रा (१९५६), कलकत्ता (१९५७), मद्रास (१९५८), इत्यादि ठिकाणी ते गेले होते त्यांनी निरनिराळ्या विद्यापीठात ॲनाटॉमी या विषयाचे परीक्षक म्हणूनहि कित्येक वर्षे काम केले होते.

"मानववंशशास्त्र" व पुरातत्त्वशास्त्र (Anthropology and Archaeology) या शास्त्राचे अध्ययन व व्यासंग त्यांचा फार वर्षांपासून होता. त्यासाठी अनेक ठिकाणी गिरिकंदरातून निरनिराळ्या जातीच्या व वंशाच्या लोकांची माहिती मिळवून त्याची टाचणे व याद्या पुष्कळ वर्षे मेहनत घेऊन त्यांनी तयार केल्या. गुजराथेतील दोहाद या ठिकाणचे भिल्ल, मुंबई-उपनगरे व खेड्यांतील आदिवासी ठाकूर, कातकर, वारली, कोळी इत्यादि लोकांची माहिती त्यांनी जमविली. तसेच शाळेत जाणाऱ्या मुलांच्या शरीराची ठेवण व त्यांची वाढ या सबंधीहि त्यांचे लेख प्रसिद्ध झाले आहेत. गर्भशास्त्र (Embryology) हा तर त्यांचा खास आवडीचा विषय होता मानववंशशास्त्राचे परीक्षक म्हणून ते लखनौ युनिव्हर्सिटीत जात असत मे १९५४ मध्ये लखनौ युनिव्हर्सिटीमार्फत हिमालयात १८००० फूट उंचीवर " रूपकुंड " येथें संशोधनासाठी ते गेले होते. त्या वेळचे प्रवासवर्णन व अनुभव

शैलीदार भाषेत मांडणारे त्यांचे लेख १९५० साली **नवभारत** मासिकांत प्रसिद्ध झाले आहेत.

इ. स. १९५८ मध्यें मद्रास येथे भरलेल्या " इंडियन सायन्स कॉंग्रेस " च्या Anthropology and Archaeology विभागाचे अध्यक्ष म्हणून त्यांची निवड झाली होती.

१५ जुलै १९६० या दिवशी मुंबई आकाशवाणीवर " वैद्यकांतील प्रगति आणि कॅन्सर " या विषयावर झालेले त्यांचे व्याख्यान सर्वश्रुत आहे. ' कॅन्सरचे अवलोकन ' हे पुस्तक जानेवारी १९६१ मध्यें त्यांनी लिहून पूर्ण केले आणि मुंबई विद्यापीठाने छापून प्रसिद्ध केले. १९६०–६१ मध्यें जननशास्त्र (Genetics) या विषयावर त्यांनी व्याख्यानमाला गुंफली होती.

आषाढ वद्य षष्ठी १८९२ रोजी त्यांच्या वयाचा ७२ वा वाढदिवस झाला. आणि बरोबर दीड महिन्याने म्हणजे भाद्रपद शुद्ध सप्तमी १८९२ ला त्यांनी देह ठेवला. शरीर गेलें तरी आत्मा अमर आहे अशी माझी श्रद्धा आहे. डॉ. साहेबांच्या पश्चात् हे पुस्तक छापून प्रसिद्ध होत आहे. या प्रकाशनाने डॉ. साहेबांची इच्छा पूर्ण झाली. यामुळे त्यांच्या आत्म्याला शांति लाभत असेल. त्यातच माझे समाधान आहे. या पुस्तक प्रकाशनामुळे त्यांच्या ऋणातून अंशत तरी मुक्त होण्याची संधि मला लाभली.

त्यांना पोहण्याचा नाद होता जून १९२५ मध्यें एकदा समुद्रात पोहतांना पुष्कळ अंतर कापून गेले असता समुद्रातील काही जिवाणू त्यांच्या पायाला चावले व त्यांची विषबाधा होऊन मोठेंच आजारीपण आले. त्यामुळें त्यांचा पाय कायमचा अधू झाला. चालायला खूप श्रम होत असे. तरीहि त्यांनी आपले संशोधनाचे कार्य सातत्याने चालू ठेवले होते.

नोकरीतील अविश्रांत मेहनत व कॉलेजातील ॲनाटॉमि विभागाचा संपूर्ण अभ्युदय आणि सर्व विद्यार्थ्यांचे व्यक्तिशः कल्याण करण्यासाठी जिवापाड परिश्रम करीत असतांना प्रत्येक शिष्य सामर्थ्यवान् आणि निष्ठावंत डॉक्टर व्हावा अशी त्यांची तळमळ असे. सेवानिवृत्तीनंतरहि त्यांची लोककल्याणकारी वृत्ति त्यांना स्वस्थ बसू देईना. ज्ञानसागरातून अमोल रत्ने वर आणून मानववंशास प्रदान करण्याचें अविरत काम चालू होते. पण या सर्व श्रमानें डॉक्टरसाहेब दि. २२ जानेवारी १९६१ रोजी अर्धांग वायूनें (Hemiplegia) आजारी झाले. संपूर्ण उजव्या बाजूवर परिणाम होऊन त्यांना बोलतां चालतां येईना. तरी पण चिकाटीच्या अविरत प्रयत्नांनी गेलेले बोलणे व कांही अंशी चालणें त्यांनी परत मिळ-

विले तशा अवस्थेतहि त्यांनीं आपला व्यासंग पुढे चालू ठेवला. दहा उपनिषदांतील शब्दाचे अर्थ व संदर्भासहित परिपूर्ण सूची त्यांनी पूर्ण केली. ही सूची लिहिण्यास १९६६ साली सुरुवात केली व १९७० साली त्यांच्या निर्वाणापूर्वी फक्त एक महिना ती पूर्ण झाली.

सर्व प्रतिकूल परिस्थितीला तोंड देऊन लिहिलेला हा ग्रन्थ उत्कट इच्छा असूनहि प्रसिद्ध करण्याचा आनंद अनुभवायला ते राहिले नाहीत. म्हटलेच आहे " मनसा चिन्तितं कार्यं दैवमन्यत्र चिन्तयेत् । " एवढे परिश्रम घेऊन केलेलें हे काम सत्कारणी लागावे व त्यामुळे त्यांच्या आत्म्याला कार्यपूर्तीचे समाधान व शांती लाभावी अशी त्या जगन्नियंत्याकडे माझी प्रार्थना आहे.

डॉक्टरसाहेबांनी हा ग्रंथ लिहून पूर्ण केल्यावर तो प्रसिद्ध करण्यासाठी

१. महामहोपाध्याय दत्तो वामन पोतदार.
२. श्रीयुत दिनकर महादेव सापटनेकर, जज्ज.
३. प्रा. श्रीधर तुकाराम निमकर.
४. श्रीयुत श्रीपाद धुंडिराज कवीश्वर.
५ श्रीयुत वा. वा. भागवत.
६. सौ. निर्मलाबाई एस्. देशपांडे.
७. टिळक विद्यापीठ मुद्रणालय.

या सर्वांनी जी आपुलकीने मदत केली त्याबद्दल मी त्यांची ऋणी आहे.

सरस्वतीबाई गणेश कुरूलकर

श्री.

डॉ. गणेश माधव कुरूलकर यांची पत्रिका

शके १८२० इ. स. १८९८।

१० श. हृ. ८ ११ रा. ९ ७ चं. १२ गु. कन्या ६ के. ८ ३ १ म. शु. ५ ने. २ बु. ४

नक्षत्र उत्तरा भाद्रपदा, जन्मनाम ज्ञानदेव, रास मीन.

Brief Life Sketch of the auther

Dr. GANESH MADHAV KURULKAR

The present volume is the outcome of the tireless and persevering labours of the late Dr. Ganesh Madhavrao Kurulkar, (former Professor of Anatomy in the G. S. Medical colleger Bombay) undertaken by him during his prolonged illness aftet retirement from service. I deem it a pleasant event to be able to place it before the readers.

Dr. Kurulkar was born in Pandharpur on the 9th July 1898. After taking his primary education there, under the guidance of his father he completed his higher studies in Poona, and Bombay.

He was endowed with those noble qualities of modesty, self discipline, perserverance, maturity of thought and logical methcd of working, which help blossom the genius. He was a versatile genius and took keen interest in variety of subjects.

In 1920, while his final M. B. B. S. examination was approaching, he obeyed the call given by Mahatma Gandhi and left the college and moved on foot through Pandharpur, Mohol and other Talukas carring Mahatmagi's message to the masses in the villages.

Year 1921, which inaugurated the era of non-cooperation witnessed the starting of National Medical college Dr. Kurulkar who had taken his degree by then, taught in this college. He then served in G. S. Medical college right from its opening in 1925, till his retirement in 1958 He was a member of the senate of the University for twenty years and a member of the syndicate for three years. He was nominated by Government to the senate for five years, even after his retirement.

During the period 1948 - 1958 he delivered discourses on religious subjects under the auspices of Tatvadnyan Mandal of Thakurdwar. As a joint secretary of Marathi quarterly magazine 'Vaidyak' of G. S. Medical college, he contributed many articles on various subjects. He represented the University of Bombay at the Anatomical conference held in various States. He worked as examiner in Anatomy in many universities.

He devoted much time to the study of Anthropology, Archaology and Astronomy For this purpose he visited many obscure places, in deep forests to collect information of various tribes. His papers on physionomy and physical growth of school-going children were widely published. He visited Lucknow University as an examinar of Anthropology.

In 1954 he had been to " Rupakunda " in the Himalayas at the height of 18000 feet, on research project sponsored by Lucknow University. In the year 1958, he was elected as the president of the Anthropology and Archaelogy section of the Indian Science Congress. On 15th July 1960 he broadcasted a talk on " Progress in Medicine and cancer ". In 1961 the University of Bombay published his book on cancer written in Marathi He delivered a series of lectures on Genetics during 1960.

With strenuous duties of service and the devoted labour of development of the Anatomy section of the college and the welfare of the individual student, he earnestly desired that every one of his students became a devoted medical man. This flare for public service did not allow him to rest his oars His labours of bringing forth new knowledge for the good of humanity continued ceaselessly even after his retirement. On 22nd January 1961 he was struck by hemiplegia on right side and his speech was badly affected. With his strong will power he regained the speech and to some extent a capacity to walk. In 1966 he started writing the present work and completed it in 1970 just one month before his death.

It was unfortunate that this devoted scholar and lover of humanity did not live to see his book in printed form. The cold hands of death brought to an end this inspired life on 7th September 1970. I pray to the Almighty that the fruits of his sustained efforts be of service to humanity and thereby grant satisfaction and peace to the departed soal.

165, Kapil Teerth
Bombay, 400 016

Saraswati G. Kutulkar

:-DASOPANIṢANNIGHAṆṬI

compiled by

Saraswati Ganesh

" The fourth state is without boundaries, not to be made the subject of anything, the pacifier of cognizable world, the beneficial, unique without duality. Such self is " OMKĀRA " His self enters the self. Yes he who knows that. " Thus spake the Upanisads.

Dr. Ganesh Madhav Kurulkar was partly disabled from hemiplegia since 1961 and hence could not engage himself in active work. As a solace to our mind and concomitant contribution to scholarship in old age, we undertook the Daśopanisannighaṇṭu compilation.

The work consists of :—

1. The text of ten Upanisadas, Īśa (ईश), Kena (केन), Kāṭhaka (काठक), Praśna (प्रश्न), Muṇḍaka (मुण्डक), Māṇḍukya (माण्डूक्य), Taittirīya (तैत्तिरीय), Aitareya (ऐतरेय), Chāndogya (छान्दोग्य), and Bṛhad-Āraṇyaka (बृहदारण्यक).

2. Nighaṇṭu—

   A detailed index of words occuring in these Upaniṣads with their meanings in English, the name of the Upanisad in which they occur, chapter, subchapter and *pāda* or verse.

For the purpose of interpretation we followed Śrī Śaṅkarācārya. All the Aupaniṣadic words are given in Devanāgrı alphabetical order followed by their meanings in English, the particular Upanisad or Upanisads where they occur, the Vallī or Brāhmaṇa or subsection followed by the particular Sūtra or sūtras or ślokas, are given in each case. Indeclinables which occur too many times such as उ, इ, न etc. are not included in this Nighaṇṭu.

All verbs and nouns are included.

The cases of pronominal adjectives other than तद्, यद् are given separately. All indeclinables are reproduced in their orinal forms, as unaffected by Sandhi.

The pronomial adjectives यद् तद्, and all forms of their d clensions (विभक्तिः) are not included in this Nighaṇṭu.

The following indeclinables (अव्ययः) also are not include in this Nighṇṭu.

अत्र- here; अपि- also; अहो- Oh; आ- verily; आत्- afterwards इव- like that,, as it were; उ- a particle indicating acceptance एव- Only; एवम्- thus; किल- verily; खलु- a particle implyin " cerainly ", च- and; चेत्- provided that; ततः- therefore; तत्र- I that situation; तथा- as well as; तदा- in that case; तु- but न-not; नूनम्- really; मा- no (prohibition); यत्र- where यदा- i which care; यदि- if; वा- or; वै- forsooth; ह- verily; हि- truly

Here is the plan of sections and sub-sections in each of th Daśopanisads: Īsopanisad(ई) and Māṇdukopaniṣad (मां) con tain only *ślokas*.

Kenopanisad (के) and Aitareyopanisad (ऐ) each hav sections called *Khaṇdas*. Each *Khaṇda* contains *ślokas* of *pāda* or *sūtras*.

Kathakopanisad (का) has section called *vallis*. Each *vall* contains *ślokas*. Praśnopaniṣad (प्र) has sections called *praśnas* Each *praśna* contains *ślokas* or *pādas* or *sūtras*.

Muṇdakopaniṣad (मुं) has sections and sub-sections. Eacl section is called *muṇdaka*. Each *muṇdaka* consists of two *khan das*. Each *khaṇda* contains *ślokas*.

Taittiriyopanisad (तै) has sections and sub-sections Eacl section is called *valli*. Each *valli* consists of a variable number o *anuvākas*. Each *ānuvaka* consists of *ślokas* or *pādas* or *sūtras*.

Chāndogyopanisad (छां) has sections and sub-sections Eacl section is called *Prapāthaka* or *adhyāya*. Each *prapāṭhaka* o *adhyāya* has a variable number of *khandas*. Each *khaṇda* consists of *sūtras or pādas* or *ślokas*.

Bṛhadāraṇyakopanisad (बृ) has sections and sub-sections. Each section. is called *adhyāya*. Each *adhyāya* has a variable number of *brāhmaṇas* consisting of *śūtras* or *pādas* or *ślokas*.

ए =	Singular.	प्र =	Nominative case.
च =	Dative case.	प्रा =	Prayer.
तृ =	Instrumental case.	ब =	Plural.
द्वि =	*Accusative case.*	ष =	*Genitive case.*
न =	Neuter gender.	स =	Locative case.
पं =	Ablative case.	स्त्री =	Feminine gender.
पुं =	Masculine gender.		

ई =	Iśāvāsyopaniṣad.	ऐ =	Aitareyopaniṣad.
के =	Kenopaniṣad.	छां =	Chāndogyopaniṣad.
क =	Kāṭhakopaniṣad.	बृ =	Bṛhadāraṇyakopaniṣad.
प्र =	Praśnopaniṣad.		
मुं =	Muṇḍakopaniṣad.		
मां =	Maṇḍūkyopāniṣad.		
तै =	Taittirīyopaniṣad.		

a.	= Adjective.	Ind.	= Indeclinable.
Caus.	= Causative.	M.	= Masculine gender.
Den.	= Denominative.	N.	= Neuter gender.
F.	= Feminine gender.	n.	= Noun.
Fig.	= Figuratively..	nn.	= Noun.
Imp.	= Imperfect.	Pron. a.	= Pronominal adjective

How to use Daśopaniṣannighaṇṭu.

1. At first choose the word you are to find out
2. The words in Sanskrit are arranged in alphabetical order of Devanāgarī scripts. Find out the chosen word according to the alphabet.
3. Against that word the meaning in English is given.
4. After the meaning in English, the abbreviation for the Upaniṣad is given.

The ...

5. This is followed by a numeral. If they are more than one, they are separated by a hyphen or —s. That reference is until you come across a comma.

6. If there is one numeral only, then it represents the ślokas of an Upaniṣad.

7. If there are two numerals separated by a hyphen before comma, the first numeral represents the main division and the second numeral represents the sūtra or pāda or śloka.

8. If there are three numerals separated by two hyphens, the first represents the main division, the second represents one sub-division, severals of which make up the division. The sub-division is made of sūtras or pādas or ślokas represented by the last numeral.

9. Thus there are references in various Upaniṣads for a particular word.

We hope our effort may be useful to Oriental scholars, Students of philosophy, Anthropologists, etc.

We are helped in this undertaking by Mrs. Nirmalaba S. Deshpande, B. A. who volunteered so gladly to examine and correct the manus:

Saraswati Ganesh
May 1970

दशोपनिषदः

॥ ॐ तत्सत् ॥

ईशावास्योपनिषत्

ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात् पूर्णमुदच्यते ।
पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ ईशा वास्यमिदꣳ सर्वं यत् किं च जगत्यां जगत् । तेन त्यक्तेन भुञ्जीथा मा गृधः कस्य स्विद् धनम् ॥ १ ॥ कुर्वन्नेवेह कर्माणि जिजीविषेच्छतꣳ समाः । एवं त्वयि नान्यथेतोऽस्ति न कर्म लिप्यते नरे ॥ २ ॥ असुर्या नाम ते लोका अन्धेन तमसाऽऽवृताः । ताँस्ते प्रेत्याभिगच्छन्ति ये के चाऽऽत्महनो जनाः ॥३॥ अनेजदेकं मनसो जवीयो नैनद् देवा आप्नुवन् पूर्वमर्षत् । तद् धावतोऽन्यानत्येति तिष्ठत् तस्मिन्नपो मातरिश्वा दधाति ॥ ४ ॥ तदेजति तन्नैजति तद् दूरे तद्वन्तिके । तदन्तरस्य सर्वस्य तदु सर्वस्यास्य बाह्यतः ॥ ५ ॥ यस्तु सर्वाणि भूतान्यात्मन्येवानुपश्यति । सर्वभूतेषु चाऽऽत्मानं ततो न विजुगुप्सते ॥ ६ ॥ यस्मिन् सर्वाणि भूतान्यात्मैवाभूद् विजानतः । तत्र को मोहः कः शोक एकत्वमनुपश्यतः ॥७॥ स पर्यगाच्छुक्रमकायमव्रणमस्नाविरꣳ शुद्धमपापविद्धम् । कविर्मनीषी

परिभूः स्वयंभूर्याथातथ्यतोऽर्थान् व्यदधाच्छाश्वतीभ्यः समाभ्यः ॥ ८ ॥ अन्धं तमः प्रविशन्ति येऽविद्यामुपासते । ततो भूय इव ते तमो य उ विद्यायाᳬं रताः ॥९॥ अन्यदेवाऽऽहुर्विद्ययाऽन्यदाहुरविद्यया । इति शुश्रुम धीराणां ये नस्तद् विचचक्षिरे॥१०॥विद्यां चाविद्यां च यस्तद् वेदो भयᳬं सह । अविद्यया मृत्युं तीर्त्वा विद्ययाऽमृतमश्नुते॥११॥ अन्धं तमः प्रविशन्ति येऽसम्भूतिमुपासते । ततो भूय इव ते तमो य उ सम्भूत्याᳬं रताः ॥ १२ ॥ अन्यदेवाऽऽहुः सम्भवादन्यदाहुरसम्भवात् । इति शुश्रुम धीराणां ये नस्तद् विचचक्षिरे ॥ १३॥ सम्भूतिं च विनाशं च यस्तद् वेदो-भयᳬं सह। विनाशेन मृत्युं तीर्त्वा सम्भूत्याऽमृतमश्नुते ॥१४॥ हिर-ण्मयेन पात्रेण सत्यस्यापिहितं मुखम् । तत् त्वं पूषन्नपावृणु सत्यधर्माय दृष्टये॥१५॥ पूषन्नेकर्षे यम सूर्य प्राजापत्य व्यूह रश्मीन् समूह । तेजो यत् ते रूपं कल्याणतमं तत् ते पश्यामि योऽसावसौ पुरुषः सोऽहमस्मि ॥ १६ ॥ वायुरनिलममृतमथेदं भस्मान्तᳬं शरीरम् । ॐ क्रतो स्मर कृतᳬं स्मर क्रतो स्मर कृतᳬं स्मर ॥१७॥ अग्ने नय सुपथा राये अस्मान् विश्वानि देव वयुनानि विद्वान् । युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनो भूयिष्ठां ते नमउक्तिं विधेम ॥ १८ ॥

ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात् पूर्णमुदच्यते ।
पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

इति वाजसनेयसंहितोपनिषत् संपूर्णा ॥

॥ ॐ तत्सत् ॥

केनोपनिषत्

ॐ सह नाववतु सह नौ भुनक्तु सह वीर्यं करवावहै ।
तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै ॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ आप्यायन्तु ममाङ्गानि वाक् प्राणश्चक्षुः श्रोत्रमथो बलमिन्द्रियाणि च । सर्वाणि सर्वं ब्रह्मौपनिषदं माऽहं ब्रह्म निराकुर्यां मा मा ब्रह्म निराकरोदनिराकरणमस्त्वनिराकरणं मेऽस्तु तदात्मनि निरते य उपनिषत्सु धर्मास्ते मयि सन्तु ते मयि सन्तु ॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ केनेषितं पतति प्रेषितं मनः केन प्राणः प्रथमः प्रैति युक्तः । केनेषितां वाचमिमां वदन्ति चक्षुः श्रोत्रं क उ देवो युनक्ति ॥१॥ श्रोत्रस्य श्रोत्रं मनसो मनो यद् वाचो ह वाचꣳ स उ प्राणस्य प्राणः । चक्षुषश्चक्षुरतिमुच्य धीराः प्रेत्यास्माल्लोकादमृता भवन्ति ॥२॥ न तत्र चक्षुर्गच्छति न वाग् गच्छति नो मनः । न विद्मो न विजानीमो यथैतदनुशिष्यात् ॥३॥ अन्यदेव तद् विदितादथो अविदितादधि । इति शुश्रुम पूर्वेषां ये नस्तद् व्याचचक्षिरे ॥४॥ यद् वाचाऽनभ्युदितं येन वागभ्युद्यते। तदेव ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं यदिदमुपासते ॥५॥ यन्मनसा न मनुते येनाहुर्मनो मतम् । तदेव ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं यदिदमुपासते ॥६॥ यच्चक्षुषा न पश्यति येन चक्षूꣳषि पश्यति । तदेव ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं यदिदमुपासते ॥७॥ यच्छ्रोत्रेण न शृणोति येन श्रोत्रमिदꣳ श्रुतम् । तदेव ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं यदिदमुपासते ॥८॥ यत् प्राणेन न प्राणिति येन प्राणः प्रणीयते । तदेव ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं यदिदमुपासते ॥९॥
इति प्रथमः खण्डः ॥१॥

यदि मन्यसे सुवेदेति दभ्रमेवापि नूनं त्वं वेत्थ ब्रह्मणो रूपम्। यदस्य त्वं यदस्य च देवेष्वथ नु मीमाꣳस्यमेव ते मन्ये विदितम् ॥ १॥ नाहं मन्ये सुवेदेति नो न वेदेति वेद च। यो नस्तद् वेद तद् वेद नो न वेदेति वेद च॥ २॥ यस्यामतं तस्य मतं मतं यस्य न वेद सः। अविज्ञातं विजानतां विज्ञातमविजानताम्॥ ३॥ प्रतिबोधविदितं मतममृतत्वं हि विन्दते। आत्मना विन्दते वीर्यं विद्यया विन्दतेऽमृतम् ॥ ४॥ इह चेदवेदीदथ सत्यमस्ति न चेदिहावेदीन्महती विनष्टिः। भूतेषु भूतेषु विचित्य धीराः प्रेत्यास्माल्लोकादमृता भवन्ति॥५॥ इति द्वितीयः खण्डः॥२॥

ब्रह्म ह देवेभ्यो विजिग्ये तस्य ह ब्रह्मणो विजये देवा अमहीयन्त। त ऐक्षन्तास्माकमेवायं विजयोऽस्माकमेवायं महिमेति॥ १॥ तद्धैषां विजज्ञौ तेभ्यो ह प्रादुर्बभूव तन्न व्यजानत किमिदं यक्षमिति॥ २॥ तेऽग्निमब्रुवञ्जातवेद एतद् विजानीहि किमेतद् यक्षमिति। तथेति॥३॥ तदभ्यद्रवत् तमभ्यवदत् कोऽसीत्यग्निर्वा अहमस्मीत्यब्रवीज्जातवेदा वा अहमस्मीति ॥ ४॥ तस्मिँस्त्वयि किं वीर्यमित्यपीदꣳ सर्वं दहेयं यदिदं पृथिव्यामिति ॥५॥ तस्मै तृणं निदधावेतद् दहेति तदुपप्रेयाय सर्वजवेन तन्न शशाक दग्धुꣳ स तत एव निववृते नैतदशकं विज्ञातुं यदेतद् यक्षमिति॥ ६॥ अथ वायुमब्रुवन् वायवेतद् विजानीहि किमेतद् यक्षमिति। तथेति॥७॥ तदभ्यद्रवत् तमभ्यवदत् कोऽसीति वायुर्वा अहमस्मीत्यब्रवीन्मातरिश्वा वा अहमस्मीति॥ ८॥ तस्मिँस्त्वयि किं वीर्यमित्यपीदꣳ सर्वमाददीय यदिदं पृथिव्यामिति॥ ९॥ तस्मै तृणं निदधावेतदादत्स्वेति तदुपप्रेयाय सर्वजवेन तन्न शशाकाऽऽदातुं स तत एव निववृते नैतदशकं विज्ञातुं यदेतद् यक्षमिति ॥ १०॥ अथेन्द्रमब्रुवन् मघवन्नेतद् विजानीहि किमेतद् यक्षमिति। तथेति। तदभ्यद्रवत् तस्मात् तिरोदधे ॥११॥ स तस्मिन्नेवाऽऽकाशे स्त्रियमाजगाम बहुशोभमानामुमाꣳ हैमवतीं ताꣳ होवाच यक्षमिति॥ १२॥ इति तृतीयः खण्डः॥ ३॥

सा ब्रह्मेति होवाच ब्रह्मणो वा एतद् विजये महीयध्वमिति ततो हैव विदाञ्चकार ब्रह्मेति॥१॥ तस्माद् वा एते देवा अतितरामिवान्यान् देवान् यदग्निर्वायुरिन्द्रस्ते ह्येनन्नेदिष्ठं पस्पृशुस्ते ह्येनत् प्रथमो विदाञ्चकार

ब्रह्मेति ॥ २ ॥ तस्माद् वा इन्द्रोऽतितरामिवान्यान् देवान् स ह्येनन्नेदिष्ठं पस्पर्श स ह्येनत् प्रथमो विदाञ्चकार ब्रह्मेति ॥३॥ तस्यैष आदेशो यदेतद् विद्युतो व्यद्युतदा३ इति न्यमीमिषदा३ इत्यधिदैवतम् ॥४॥ अथाध्यात्मम्। यदेतद् गच्छतीव च मनोऽनेन चैतदुपस्मरत्यभीक्ष्णꣳ संकल्पः ॥५॥ तद्ध तद् वनं नाम तद् वनमित्युपासितव्यं स य एतदेवं वेदाभि हैनं सर्वाणि भूतानि संवाञ्छन्ति ॥ ६ ॥ उपनिषदं भो ब्रूहीत्युक्ता त उपनिषद् ब्राह्मीं वाव त उपनिषदमब्रूमेति ॥ ७॥ तस्यै तपो दमः कर्मेति प्रतिष्ठा वेदाः सर्वाङ्गानि सत्यमायतनम् ॥८॥ यो वा एतामेवं वेदापहत्य पाप्मानमनन्ते स्वर्गे लोके ज्येये प्रतितिष्ठति प्रतितिष्ठति ॥९॥ इति चतुर्थः खण्डः ॥ ४॥

ॐ सह नाववतु सह नौ भुनक्तु सह वीर्यं करवावहै।
तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै ॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ आप्यायन्तु ममाङ्गानि वाक् प्राणश्चक्षुः श्रोत्रमथो बलमिन्द्रियाणि च सर्वाणि सर्वं ब्रह्मौपनिषदं माऽहं ब्रह्म निराकुर्यां मा मा ब्रह्म निराकरोदनिराकरणमस्त्वनिराकरणं मेऽस्तु तदात्मनि निरते य उपनिषत्सु धर्मास्ते मयि सन्तु ते मयि सन्तु ॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

इति सामवेदीयकेनोपनिषत् समाप्ता ॥

॥ ॐ तत्सत् ॥

काठकोपनिषत्

ॐ सह नाववतु सह नौ भुनक्तु सह वीर्यं करवावहै ।
तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै ॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ नमो भगवते वैवस्वताय मृत्यवे ब्रह्मविद्याचार्याय नचिकेतसे च ।

ॐ उशन् ह वै वाजश्रवसः सर्ववेदसं ददौ । तस्य ह नचिकेता नाम पुत्र आस ॥ १ ॥ तँ ह कुमारँ सन्तं दक्षिणासु नीयमानासु श्रद्धाऽऽविवेश । सोऽमन्यत ॥ २ ॥ पीतोदका जग्धतृणा दुग्धदोहा निरिन्द्रियाः । अनन्दा नाम ते लोकास्तान् स गच्छति ता ददत् ॥३॥ स होवाच पितरं तत कस्मै मां दास्यसीति । द्वितीयं तृतीयं तँ होवाच मृत्यवे त्वा ददामीति ॥४॥ बहूनामेमि प्रथमो बहूनामेमि मध्यमः । किँ स्विद् यमस्य कर्तव्यं यन्मयाऽद्य करिष्यति ॥ ५ ॥ अनुपश्य यथा पूर्वे प्रतिपश्य तथाऽपरे । सस्यमिव मर्त्यः पच्यते सस्यमिवाऽऽजायते पुनः ॥ ६ ॥ वैश्वानरः प्रविशत्यतिथिर्ब्राह्मणो गृहान् । तस्यैतां शान्तिं कुर्वन्ति हर वैवस्वतोदकम् ॥ ७ ॥ आशाप्रतीक्षे सङ्गतं सूनृतां चेष्टापूर्ते पुत्रपशूँश्च सर्वान् । एतद् वृङ्क्ते पुरुषस्याल्पमेधसो यस्यानश्नन् वसति ब्राह्मणो गृहे ॥८॥ तिस्रो रात्रीर्यदवात्सीर्गृहे मेऽनश्नन् ब्रह्मन्नतिथिर्नमस्यः। नमस्तेऽस्तु ब्रह्मन् स्वस्ति मेऽस्तु तस्मात् प्रति त्रीन् वरान् वृणीष्व ॥९॥ शान्तसङ्कल्पः सुमना यथा स्याद् वीतमन्युर्गौतमो माऽभि मृत्यो । त्वत्प्रसृष्टं माऽभिवदेत् प्रतीत एतत् त्रयाणां प्रथमं वरं वृणे ॥१०॥ यथा पुरस्ताद् भविता प्रतीत औद्दालकिरारुणिर्मत्प्रसृष्टः । सुखँ रात्रीः शयिता वीतमन्युस्त्वां ददृशिवान् मृत्युमुखात् प्रमुक्तम् ॥११॥ स्वर्गे लोके न भयं किञ्चनास्ति न तत्र त्वं न जरया बिभेति । उभे तीर्त्वाऽशनायापिपासे शोकातिगो मोदते स्वर्गलोके ॥१२॥ स त्वमग्निँ स्वर्ग्यमध्येषि मृत्यो प्रब्रूहि त्वँ श्रद्दधानाय मह्यम् । स्वर्गलोका अमृतत्वं भजन्त एतद् द्वितीयेन वृणे वरेण ॥१३॥ प्र ते

प्रवीमि तदु मे निबोध स्वर्ग्यमग्निं नचिकेतः प्रजानन्। अनन्तलोकाप्तिम-थो प्रतिष्ठां विद्धि त्वमेतं निहितं गुहायाम् ॥१४॥ लोकाऽऽदिमग्निं तमुवाच तस्मै या इष्टका यावतीर्वा यथा वा। स चापि तत् प्रत्यवदद् यथोक्तमथास्य मृत्युः पुनरेवाऽऽह तुष्टः॥१५॥ तमब्रवीत् प्रीयमाणो महात्मा वरं तवेहाद्य ददामि भूयः। तवैव नाम्ना भविताऽयमग्निः सृङ्कां चेमामनेकरूपां गृहाण ॥ १६ ॥ त्रिणाचिकेतस्त्रिभिरेत्य सन्धिं त्रिकर्मकृत् तरति जन्ममृत्यू। ब्रह्मजज्ञं देवमीड्यं विदित्वा निचाय्येमां शान्तिमत्यन्तमेति ॥ १७ ॥ त्रिणाचिकेतस्त्रयमेतद् विदित्वा य एवं विद्वांश्चिनुते नाचिकेतम्। स मृत्युपाशान् पुरतः प्रणोद्य शोकातिगो मोदते स्वर्गलोके ॥ १८ ॥ एष तेऽग्निर्नचिकेतः स्वर्ग्यो यमवृणीथा द्वितीयेन वरेण। एतमग्निं तवैव प्रवक्ष्यन्ति जनासस्तृतीयं वरं नचिकेतो वृणीष्व ॥१९॥ येयं प्रेते विचि-कित्सा मनुष्येऽस्तीत्येके नायमस्तीति चैके। एतद् विद्यामनुशिष्टस्त्व-याहं वराणामेष वरस्तृतीयः ॥ २० ॥ देवैरत्रापि विचिकित्सितं पुरा न हि सुविज्ञेयमणुरेष धर्मः। अन्यं वरं नचिकेतो वृणीष्व मा मोपरोत्सी-रति मा सृजैनम् ॥२१॥ देवैरत्रापि विचिकित्सितं किल त्वं च मृत्यो यन्न सुविज्ञेयमात्थ। वक्ता चास्य त्वादृगन्यो न लभ्यो नान्यो वरस्तुल्य एतस्य कश्चित् ॥ २२ ॥ शतायुषः पुत्रपौत्रान् वृणीष्व बहून् पशून् हस्ति-हिरण्यमश्वान्। भूमेर्महदायतनं वृणीष्व स्वयं च जीव शरदो याव-दिच्छसि ॥ २३ ॥ एतत्तुल्यं यदि मन्यसे वरं वृणीष्व वित्तं चिरजीविकां च। महाभूमौ नचिकेतस्त्वमेधि कामानां त्वा कामभाजं करोमि ॥ २४ ॥ ये ये कामा दुर्लभा मर्त्यलोके सर्वान् कामाँश्छन्दतः प्रार्थयस्व। इमा रामाः सरथाः सतूर्या न हीदृशा लम्भनीया मनुष्यैः। आभिर्मत्प्रत्ताभिः परिचारयस्व नचिकेतो मरणं माऽनुप्राक्षीः ॥ २५ ॥ श्वोभावा मर्त्यस्य यदन्तकैतत् सर्वेन्द्रियाणां जरयन्ति तेजः। अपि सर्वं जीवितमल्पमेव तवैव वाहास्तव नृत्यगीते ॥ २६ ॥ न वित्तेन तर्पणीयो मनुष्यो लप्स्यामहे वित्तमद्राक्ष्म चेत् त्वा। जीविष्यामो यावदीशिष्यसि त्वं वरस्तु मे वर-णीयः स एव ॥ २७ ॥ अजीर्यताममृतानामुपेत्य जीर्यन्मर्त्यः क्वधःस्थः प्रजानन्। अभिध्यायन् वर्णरतिप्रमोदानतिदीर्घे जीविते को रमेत ॥ २८ ॥ यस्मिन्निदं विचिकित्सन्ति मृत्यो यत् साम्पराये महति ब्रूहि नस्तत्।

योऽयं वरो गूढमनुप्रविष्टो नान्यं तस्मान्नचिकेता वृणीते ॥ २९ ॥
इति काठकोपनिषदि प्रथमा वल्ली ॥ १ ॥

अन्यच्छ्रेयोऽन्यदुतैव प्रेयस्ते उभे नानार्थे पुरुषं सिनीतः । तयोः श्रेय आददानस्य साधु भवति हीयतेऽर्थाद् य उ प्रेयो वृणीते ॥१॥ श्रेयश्च प्रेयश्च मनुष्यमेतस्तौ संपरीत्य विविनक्ति धीरः । श्रेयो हि धीरोऽभि प्रेयसो वृणीते प्रेयो मन्दो योगक्षेमाद् वृणीते ॥ २ ॥ स त्वं प्रियान् प्रियरूपाँश्च कामानभिध्यायन्नचिकेतोऽत्यस्राक्षीः । नैतां सृङ्कां वित्तमयीमवाप्तो यस्यां मज्जन्ति बहवो मनुष्याः ॥ ३ ॥ दूरमेते विपरीते विषूची अविद्या या च विद्येति ज्ञाता । विद्याभीप्सिनं नचिकेतसं मन्ये न त्वा कामा बहवोऽलोलुपन्त ॥ ४ ॥ अविद्यायामन्तरे वर्तमानाः स्वयं धीराः पण्डितंमन्यमानाः । दन्द्रम्यमाणाः परियन्ति मूढा अन्धेनैव नीयमाना यथान्धाः ॥ ५ ॥ न साम्परायः प्रतिभाति बालं प्रमाद्यन्तं वित्तमोहेन मूढम् । अयं लोको नास्ति पर इति मानी पुनः पुनर्वशमापद्यते मे ॥ ६ ॥ श्रवणायापि बहुभिर्यो न लभ्यः शृण्वन्तोऽपि बहवो यं न विद्युः । आश्चर्यो वक्ता कुशलोऽस्य लब्धाऽऽश्चर्यो ज्ञाता कुशलानुशिष्टः ॥ ७ ॥ न नरेणावरेण प्रोक्त एष सुविज्ञेयो बहुधा चिन्त्यमानः । अनन्यप्रोक्ते गतिरत्र नास्त्यणीयान् ह्यतर्क्यमणुप्रमाणात् ॥८॥ नैषा तर्केण मतिरापनेया प्रोक्तान्येनैव सुज्ञानाय प्रेष्ठ । यां त्वमापः सत्यधृतिर्बतासि त्वादृङ्नो भूयान्नचिकेतः प्रष्टा ॥ ९ ॥ जानाम्यहं शेवधिरित्यनित्यं न ह्यध्रुवैः प्राप्यते हि ध्रुवं तत् । ततो मया नाचिकेतश्चितोऽग्निरनित्यैर्द्रव्यैः प्राप्तवानस्मि नित्यम् ॥ १० ॥ कामस्याऽऽप्तिं जगतः प्रतिष्ठां क्रतोरानन्त्यमभयस्य पारम् । स्तोममहदुरुगायं प्रतिष्ठां दृष्ट्वा धृत्या धीरो नचिकेतोऽत्यस्राक्षीः ॥११॥ तं दुर्दर्शं गूढमनुप्रविष्टं गुहाहितं गह्वरेष्ठं पुराणम् । अध्यात्मयोगाधिगमेन देवं मत्वा धीरो हर्षशोकौ जहाति ॥ १२ ॥ एतच्छ्रुत्वा संपरिगृह्य मर्त्यः प्रवृह्य धर्म्यमणुमेतमाप्य । स मोदते मोदनीयं हि लब्ध्वा विवृतं सद्म नचिकेतसं मन्ये ॥१३॥ अन्यत्र धर्मादन्यत्राधर्मादन्यत्रास्मात् कृताकृतात् । अन्यत्र भूताच्च भव्याच्च यत् तत् पश्यसि तद् वद ॥ १४ ॥ सर्वे वेदा यत् पदमामनन्ति तपांसि सर्वाणि च यद् वदन्ति । यदिच्छन्तो

ब्रह्मचर्यं चरन्ति तत् ते पदं सङ्ग्रहेण ब्रवीम्योमित्येतत् ॥१५॥ एतद्ध्येवाक्षरं ब्रह्म एतद्ध्येवाक्षरं परम् । एतद्ध्येवाक्षरं ज्ञात्वा यो यदिच्छति तस्य तत् ॥ १६ ॥ एतदालम्बनं श्रेष्ठमेतदालम्बनं परम् । एतदालम्बनं ज्ञात्वा ब्रह्मलोके महीयते ॥ १७ ॥ न जायते म्रियते वा विपश्चिन्नायं कुतश्चिन्न बभूव कश्चित् । अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो न हन्यते हन्यमाने शरीरे ॥ १८ ॥ हन्ता चेन्मन्यते हन्तुं हतश्चेन्मन्यते हतम् । उभौ तौ न विजानीतो नायं हन्ति न हन्यते ॥ १९ ॥ अणोरणीयान्महतो महीयानात्माऽस्य जन्तोर्निहितो गुहायाम् । तमक्रतुः पश्यति वीतशोको धातुप्रसादान्महिमानमात्मनः ॥ २० ॥ आसीनो दूरं व्रजति शयानो याति सर्वतः । कस्तं मदामदं देवं मदन्यो ज्ञातुमर्हति ॥ २१ ॥ अशरीरं शरीरेष्वनवस्थेष्ववस्थितम् । महान्तं विभुमात्मानं मत्वा धीरो न शोचति ॥ २२ ॥ नायमात्मा प्रवचनेन लभ्यो न मेधया न बहुना श्रुतेन । यमेवैष वृणुते तेन लभ्यस्तस्यैष आत्मा विवृणुते तनूं स्वाम् ॥ २३ ॥ नाविरतो दुश्चरितान्नाशान्तो नासमाहितः । नाशान्तमानसो वापि प्रज्ञानेनैनमाप्नुयात् ॥ २४ ॥ यस्य ब्रह्म च क्षत्रं च उभे भवत ओदनः । मृत्युर्यस्योपसेचनं क इत्था वेद यत्र सः ॥ २५ ॥ इति काठकोपनिषदि द्वितीया वल्ली ॥ २ ॥

ऋतं पिबन्तौ सुकृतस्य लोके गुहां प्रविष्टौ परमे परार्धे । छायातपौ ब्रह्मविदो वदन्ति पञ्चाग्नयो ये च त्रिणाचिकेताः ॥ १ ॥ यः सेतुरीजानानामक्षरं ब्रह्म यत् परम् । अभयं तितीर्षतां पारं नाचिकेतं शकेमहि ॥ २ ॥ आत्मानं रथिनं विद्धि शरीरं रथमेव तु । बुद्धिं तु सारथिं विद्धि मनः प्रग्रहमेव च ॥ ३ ॥ इन्द्रियाणि हयानाहुर्विषयाँस्तेषु गोचरान् । आत्मेन्द्रियमनोयुक्तं भोक्तेत्याहुर्मनीषिणः ॥ ४ ॥ यस्त्वविज्ञानवान् भवत्ययुक्तेन मनसा सदा । तस्येन्द्रियाण्यवश्यानि दुष्टाश्वा इव सारथेः ॥ ५ ॥ यस्तु विज्ञानवान् भवति युक्तेन मनसा सदा । तस्येन्द्रियाणि वश्यानि सदश्वा इव सारथेः ॥ ६ ॥ यस्त्वविज्ञानवान् भवत्यमनस्कः सदाऽशुचिः । न स तत् पदमाप्नोति संसारं चाधिगच्छति ॥ ७ ॥ यस्तु विज्ञानवान् भवति समनस्कः सदा शुचिः । स तु तत् पदमाप्नोति यस्माद् भूयो न जायते ॥ ८ ॥ विज्ञानसारथिर्यस्तु

मनःप्रग्रहवान् नरः। सोऽध्वनः पारमाप्नोति तद् विष्णोः परमं पदम् ॥९॥ इन्द्रियेभ्यः परा ह्यर्था अर्थेभ्यश्च परं मनः। मनसस्तु परा बुद्धिर्बुद्धेरात्मा महान् परः ॥१०॥ महतः परमव्यक्तमव्यक्तात् पुरुषः परः। पुरुषान्न परं किञ्चित् सा काष्ठा सा परा गतिः ॥११॥ एष सर्वेषु भूतेषु गूढोऽऽत्मा न प्रकाशते। दृश्यते त्वग्र्यया बुद्ध्या सूक्ष्मया सूक्ष्मदर्शिभिः ॥ १२ ॥ यच्छेद् वाङ्मनसी प्राज्ञस्तद् यच्छेज्ज्ञान आत्मनि। ज्ञानमात्मनि महति नियच्छेत् तद् यच्छेच्छान्त आत्मनि ॥१३॥ उत्तिष्ठत जाग्रत प्राप्य वरान् निबोधत। क्षुरस्य धारा निशिता दुरत्यया दुर्गं पथस्तत् कवयो वदन्ति ॥ १४ ॥ अशब्दमस्पर्शमरूपमव्ययं तथाऽरसं नित्यमगन्धवच्च यत्। अनाद्यनन्तं महतः परं ध्रुवं निचाय्य तं मृत्युमुखात् प्रमुच्यते ॥ १५ ॥ नाचिकेतमुपाख्यानं मृत्युप्रोक्तं सनातनम्। उक्त्वा श्रुत्वा च मेधावी ब्रह्मलोके महीयते ॥ १६ ॥ य इमं परमं गुह्यं श्रावयेद् ब्रह्मसंसदि। प्रयतः श्राद्धकाले वा तदानन्त्याय कल्पते तदानन्त्याय कल्पत इति ॥ १७ ॥ इति काठकोपनिषदि तृतीया वल्ली ॥ ३ ॥

पराञ्चि खानि व्यतृणत् स्वयंभूस्तस्मात् पराङ् पश्यति नान्तरात्मन्। कश्चिद्धीरः प्रत्यगात्मानमैक्षदावृत्तचक्षुरमृतत्वमिच्छन् ॥१॥ पराचः कामाननुयन्ति बालास्ते मृत्योर्यन्ति विततस्य पाशम्। अथ धीरा अमृतत्वं विदित्वा ध्रुवमध्रुवेष्विह न प्रार्थयन्ते ॥२॥ येन रूपं रसं गन्धं शब्दान् स्पर्शांश्च मैथुनान्। एतेनैव विजानाति किमत्र परिशिष्यते। एतद् वै तत् ॥ ३ ॥ स्वप्नान्तं जागरितान्तं चोभौ येनानुपश्यति। महान्तं विभुमात्मानं मत्वा धीरो न शोचति ॥४॥ य इमं मध्वदं वेद आत्मानं जीवमन्तिकात्। ईशानं भूतभव्यस्य न ततो विजुगुप्सते। एतद् वै तत् ॥ ५ ॥ यः पूर्वं तपसो जातमद्भ्यः पूर्वमजायत। गुहां प्रविश्य तिष्ठन्तं यो भूतेभिर्व्यपश्यत। एतद् वै तत् ॥६॥ या प्राणेन सम्भवत्यदितिर्देवतामयी। गुहां प्रविश्य तिष्ठन्तीं या भूतेभिर्व्यजायत। एतद् वै तत् ॥७॥ अरण्योर्निहितो जातवेदा गर्भ इव सुभृतो गर्भिणीभिः। दिवे दिव ईड्यो जागृवद्भिर्हविष्मद्भिर्मनुष्येभिरग्निः। एतद् वै तत् ॥ ८ ॥ यतश्चोदेति सूर्योऽस्तं यत्र च गच्छति। तं देवाः सर्वेऽर्पितास्तदु नात्येति कश्चन। एतद् वै तत् ॥९॥ यदेवेह तदमुत्र यदमुत्र तदन्विह। मृत्योः स मृत्युमाप्नोति य इह नानेव

पश्यति ॥१०॥ मनसैवेदमाप्तव्यं नेह नानाऽस्ति किञ्चन । मृत्योः स मृत्युं गच्छति य इह नानेव पश्यति ॥ ११ ॥ अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषो मध्य आत्मनि तिष्ठति । ईशानं भूतभव्यस्य न ततो विजुगुप्सते । एतद् वै तत् ॥ १२ ॥ अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषो ज्योतिरिवाधूमकः । ईशानो भूतभव्यस्य स एवाद्य स उ श्वः । एतद् वै तत् ॥१३॥ यथोदकं दुर्गे वृष्टं पर्वतेषु विधावति । एवं धर्मान् पृथक् पश्यँस्तानेवानुविधावति ॥ १४ ॥ यथोदकं शुद्धे शुद्धमासिक्तं तादृगेव भवति । एवं मुनेर्विजानत आत्मा भवति गौतम ॥ १५ ॥ इति काठकोपनिषदि चतुर्थी वल्ली ॥ ४ ॥

पुरमेकादशद्वारमजस्यावक्रचेतसः । अनुष्ठाय न शोचति विमुक्तश्च विमुच्यते । एतद् वै तत् ॥ १ ॥ हंसः शुचिषद् वसुरन्तरिक्षसद्धोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत् । नृषद् वरसदृतसद् व्योमसदब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं बृहत् ॥ २ ॥ ऊर्ध्वं प्राणमुन्नयत्यपानं प्रत्यगस्यति । मध्ये वामनमासीनं विश्वे देवा उपासते ॥ ३ ॥ अस्य विस्रंसमानस्य शरीरस्थस्य देहिनः । देहाद् विमुच्यमानस्य किमत्र परिशिष्यते । एतद् वै तत् ॥ ४ ॥ न प्राणेन नापानेन मर्त्यो जीवति कश्चन । इतरेण तु जीवन्ति यस्मिन्नेतावुपाश्रितौ ॥ ५ ॥ हन्त त इदं प्रवक्ष्यामि गुह्यं ब्रह्म सनातनम् । यथा च मरणं प्राप्य आत्मा भवति गौतम ॥ ६ ॥ योनिमन्ये प्रपद्यन्ते शरीरत्वाय देहिनः । स्थाणुमन्येऽनुसंयन्ति यथाकर्म यथाश्रुतम् ॥ ७ ॥ य एष सुप्तेषु जागर्ति कामं कामं पुरुषो निर्मिमाणः । तदेव शुक्रं तद् ब्रह्म तदेवामृतमुच्यते ॥ तस्मिँल्लोकाः श्रिताः सर्वे तदु नात्येति कश्चन । एतद् वै तत् ॥ ८ ॥ अग्निर्यथैको भुवनं प्रविष्टो रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूव । एकस्तथा सर्वभूतान्तरात्मा रूपं रूपं प्रतिरूपो बहिश्च । ॥ ९ ॥ वायुर्यथैको भुवनं प्रविष्टो रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूव । एकस्तथा सर्वभूतान्तरात्मा रूपं रूपं प्रतिरूपो बहिश्च ॥ १० ॥ सूर्यो यथा सर्वलोकस्य चक्षुर्न लिप्यते चाक्षुषैर्बाह्यदोषैः । एकस्तथा सर्वभूतान्तरात्मा न लिप्यते लोकदुःखेन बाह्यः ॥ ११ ॥ एको वशी सर्वभूतान्तरात्मा एकं रूपं बहुधा यः करोति । तमात्मस्थं येऽनुपश्यन्ति धीरास्तेषां सुखं शाश्वतं नेतरेषाम् ॥ १२ ॥ नित्योऽनित्यानां चेतनश्चेतनानामेको बहूनां यो विदधाति कामान् । तमात्मस्थं येऽनुपश्यन्ति धीरास्तेषां

शान्तिः शाश्वती नेतरेषाम् ॥ १३ ॥ तदेतदिति मन्यन्तेऽनिर्देश्यं परमं सुखम्। कथं नु तद् विजानीयां किमु भाति विभाति वा ॥ १४ ॥ न तत्र सूर्यो भाति न चन्द्रतारकं नेमा विद्युतो भान्ति कुतोऽयमग्निः। तमेव भान्तमनुभाति सर्वं तस्य भासा सर्वमिदं विभाति ॥१५॥ इति काठकोपनिषदि पञ्चमी वल्ली ॥ ५ ॥

ऊर्ध्वमूलोऽवाक्शाख एषोऽश्वत्थः सनातनः। तदेव शुक्रं तद् ब्रह्म तदेवामृतमुच्यते । तस्मिँल्लोकाः श्रिताः सर्वे तदु नात्येति कश्चन । एतद् वै तत् ॥ १ ॥ यदिदं किञ्च जगत् सर्वं प्राण एजति निःसृतम्। महद् भयं वज्रमुद्यतं य एतद् विदुरमृतास्ते भवन्ति ॥२॥ भयादस्याग्निस्तपति भयात् तपति सूर्यः। भयादिन्द्रश्च वायुश्च मृत्युर्धावति पञ्चमः ॥ ३ ॥ इह चेदशकद् बोद्धुं प्राक् शरीरस्य विस्रसः। ततः सर्गेषु लोकेषु शरीरत्वाय कल्पते ॥४॥ यथाऽऽदर्शे तथाऽऽत्मनि यथा स्वप्ने तथा पितृलोके। यथाऽप्सु परीव ददृशे तथा गन्धर्वलोके छायातपयोरिव ब्रह्मलोके ॥५॥ इन्द्रियाणां पृथग्भावमुदयास्तमयौ च यत्। पृथगुत्पद्यमानानां मत्वा धीरो न शोचति ॥६॥ इन्द्रियेभ्यः परं मनो मनसः सत्त्वमुत्तमम्। सत्त्वादधि महानात्मा महतोऽव्यक्तमुत्तमम् ॥७॥ अव्यक्तात् तु परः पुरुषो व्यापकोऽलिङ्ग एव च। यं ज्ञात्वा मुच्यते जन्तुरमृतत्वं च गच्छति ॥ ८ ॥ न संदृशे तिष्ठति रूपमस्य न चक्षुषा पश्यति कश्चनैनम्। हृदा मनीषा मनसाऽभिक्लृप्तो य एतद् विदुरमृतास्ते भवन्ति ॥९॥ यदा पञ्चावतिष्ठन्ते ज्ञानानि मनसा सह। बुद्धिश्च न विचेष्टति तामाहुः परमां गतिम् ॥ १० ॥ तां योगमिति मन्यन्ते स्थिरामिन्द्रियधारणाम्। अप्रमत्तस्तदा भवति योगो हि प्रभवाप्ययौ ॥ ११॥ नैव वाचा न मनसा प्राप्तुं शक्यो न चक्षुषा। अस्तीति ब्रुवतोऽन्यत्र कथं तदुपलभ्यते ॥ १२ ॥ अस्तीत्येवोपलब्धव्यस्तत्त्वभावेन चोभयोः। अस्तीत्येवोपलब्धस्य तत्त्वभावः प्रसीदति ॥ १३ ॥ यदा सर्वे प्रमुच्यन्ते कामा येऽस्य हृदि श्रिताः। अथ मर्त्योऽमृतो भवत्यत्र ब्रह्म समश्नुते ॥ १४ ॥ यदा सर्वे प्रभिद्यन्ते हृदयस्येह ग्रन्थयः। अथ मर्त्योऽमृतो भवत्येतावद्ध्यनुशासनम् ॥ १५॥ शतं चैका च हृदयस्य नाड्यस्तासां मूर्धानमभिनिःसृतैका। तयोर्ध्वमायन्नमृतत्वमेति विष्वङ्ङन्या उत्क्रमणे भवन्ति

॥ १६ ॥ अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽन्तरात्मा सदा जनानां हृदये संनिविष्टः । तं स्वाच्छरीरात् प्रवृहेन्मुञ्जादिवेषीकां धैर्येण । तं विद्याच्छुक्रममृतं तं विद्याच्छुक्रममृतमिति ॥१७॥ मृत्युप्रोक्तां नचिकेतोऽथ लब्ध्वा विद्यामेतां योगविधिं च कृत्स्नम् । ब्रह्म प्राप्तो विरजोऽभूद् विमृत्युरन्योऽप्येवं यो विदध्यात्ममेव ॥ १८॥ इति काठकोपनिषदि षष्ठी वल्ली ॥ ६ ॥

ॐ सह नाववतु सह नौ भुनक्तु सह वीर्यं करवावहै ॥ १॥
तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै ॥ २ ॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

इति यजुर्वेदीयकाठकोपनिषद् समाप्ता ॥

॥ ॐ तत्सत् ॥

प्रश्नोपनिषत्

ॐ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः ।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाँसस्तनूभिर्व्यशेम देवहितं यदायुः ॥
स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः ।
स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ सुकेशा च भारद्वाजः शैब्यश्च सत्यकामः सौर्यायणी च गार्ग्यः कौसल्यश्चाऽऽश्वलायनो भार्गवो वैदर्भिः कबन्धी कात्यायनस्ते हैते ब्रह्मपरा ब्रह्मनिष्ठाः परं ब्रह्मान्वेषमाणा एष ह वै तत् सर्वं वक्ष्यतीति ते ह समित्पाणयो भगवन्तं पिप्पलादमुपसन्नाः ॥ १ ॥ तान् ह स ऋषिरुवाच भूय एव तपसा ब्रह्मचर्येण श्रद्धया संवत्सरं संवत्स्यथ यथाकामं प्रश्नान् पृच्छत यदि विज्ञास्यामः सर्वं ह वो वक्ष्याम इति ॥ ॥ २ ॥ अथ कबन्धी कात्यायन उपेत्य पप्रच्छ । भगवन् कुतो ह वा इमाः प्रजाः प्रजायन्त इति ॥ ३ ॥ तस्मै स होवाच प्रजाकामो वै प्रजापतिः स तपोऽतप्यत स तपस्तप्त्वा स मिथुनमुत्पादयते । रयिं च प्राणं चेत्येतौ मे बहुधा प्रजाः करिष्यत इति ॥ ४ ॥ आदित्यो ह वै प्राणो रयिरेव चन्द्रमा रयिर्वा एतत् सर्वं यन्मूर्तं चामूर्तं च तस्मान्मूर्तिरेव रयिः ॥ ५ ॥ अथादित्य उदयन् यत् प्राचीं दिशं प्रविशति तेन प्राच्यान् प्राणान् रश्मिषु संनिधत्ते। यद् दक्षिणां यत् प्रतीचीं यदुदीचीं यदधो यदूर्ध्वं यदन्तरा दिशो यत् सर्वं प्रकाशयति तेन सर्वान् प्राणान् रश्मिषु संनिधत्ते ॥ ६ ॥ स एष वैश्वानरो विश्वरूपः प्राणोऽग्निरुदयते । तदेतदृचाऽभ्युक्तम् ॥७॥ विश्वरूपं हरिणं जातवेदसं परायणं ज्योतिरेकं तपन्तम् । सहस्ररश्मिः शतधा वर्तमानः प्राणः प्रजानामुदयत्येष सूर्यः ॥ ८ ॥ संवत्सरो वै प्रजापतिस्तस्यायने दक्षिणं चोत्तरं च। तद् ये ह वै तदिष्टापूर्ते कृतमित्युपासते ते चान्द्रमसमेव

लोकमभिजयन्ते । त एव पुनरावर्तन्ते तस्मादेत ऋषयः प्रजाकामा दक्षिणं प्रतिपद्यन्ते । एष ह वै रयिर्यः पितृयाणः ॥ ९ ॥ अथोत्तरेण तपसा ब्रह्मचर्येण श्रद्धया विद्ययाऽऽत्मानमन्विष्याऽऽदित्यमभिजयन्ते एतद् वै प्राणानामायतनमेतदमृतमभयमेतत् परायणमेतस्मान्न पुनरावर्तन्त इत्येष निरोधः । तदेष श्लोकः ॥ १० ॥ पञ्चपादं पितरं द्वादशाकृतिं दिव आहुः परे अर्धे पुरीषिणम् । अथेमे अन्य उ परे विचक्षणं सप्तचक्रे षडर आहुरर्पितमिति ॥ ११ ॥ मासो वै प्रजापतिस्तस्य कृष्णपक्ष एव रयिः शुक्लः प्राणस्तस्मादेत ऋषयः शुक्ल इष्टं कुर्वन्तीतर इतरस्मिन् ॥१२॥ अहोरात्रो वै प्रजापतिस्तस्याहरेव प्राणो रात्रिरेव रयिः। प्राणं वा एते प्रस्कन्दन्ति ये दिवा रत्या संयुज्यन्ते ब्रह्मचर्यमेव तद् यद् रात्रौ रत्या संयुज्यन्ते ॥१३॥ अन्नं वै प्रजापतिस्ततो ह वै तद् रेतस्तस्मादिमाः प्रजाः प्रजायन्त इति ॥१४॥ तद् ये ह वै तत् प्रजापतिव्रतं चरन्ति ते मिथुनमुत्पादयन्ते । तेषामेवैष ब्रह्मलोको येषां तपो ब्रह्मचर्यं येषु सत्यं प्रतिष्ठितम् ॥ १५ ॥ तेषामसौ विरजो ब्रह्मलोको न येषु जिह्ममनृतं न माया चेति ॥ १६ ॥ ॥ इति प्रथमः प्रश्नः ॥

अथ हैनं भार्गवो वैदर्भिः पप्रच्छ । भगवन् कत्येव देवाः प्रजां विधारयन्ते कतर एतत् प्रकाशयन्ते कः पुनरेषां वरिष्ठ इति ॥ १ ॥ तस्मै स होवाच । आकाशो ह वा एष देवो वायुरग्निरापः पृथिवी वाङ्मनश्चक्षुः श्रोत्रं च । ते प्रकाश्याभिवदन्ति वयमेतद् बाणमवष्टभ्य विधारयामः ॥२॥ तान् वरिष्ठः प्राण उवाच । मा मोहमापद्यथाहमेवैतत् पञ्चधाऽऽत्मानं प्रविभज्यैतद् बाणमवष्टभ्य विधारयामीति । तेऽश्रद्दधाना बभूवुः ॥ ३ ॥ सोऽभिमानादूर्ध्वमुत्क्रमत इव तस्मिन्नुत्क्रामत्यथेतरे सर्व एवोत्क्रामन्ते तस्मिँश्च प्रतिष्ठमाने सर्व एव प्रातिष्ठन्ते । तद् यथा मक्षिका मधुकरराजानमुत्क्रामन्तं सर्वा एवोत्क्रामन्ते तस्मिँश्च प्रतिष्ठमाने सर्वा एव प्रातिष्ठन्त एवं वाङ्मनश्चक्षुः श्रोत्रं च ते प्रीताः प्राणं स्तुन्वन्ति ॥ ४ ॥ एषोऽग्निस्तपत्येष सूर्य एष पर्जन्यो मघवानेष वायुः । एष पृथिवी रयिर्देवः सदसच्चामृतं च यत् ॥ ५ ॥ अरा इव रथनाभौ प्राणे सर्वं प्रतिष्ठितम् । ऋचो यजूंषि सामानि यज्ञः क्षत्रं ब्रह्म च ॥ ६ ॥ प्रजापतिश्चरसि गर्भे त्वमेव प्रतिजायसे । तुभ्यं प्राण प्रजास्त्विमा बलिं हरन्ति

यः प्राणैः प्रतितिष्ठसि ॥ ७ ॥ देवानामसि वह्नितमः पितॄणां प्रथमा स्वधा। ऋषीणां चरितं सत्यमथर्वाङ्गिरसामसि ॥ ८ ॥ इन्द्रस्त्वं प्राण तेजसा रुद्रोऽसि परिरक्षिता। त्वमन्तरिक्षे चरसि सूर्यस्त्वं ज्योतिषां पतिः ॥ ९ ॥ यदा त्वमभिवर्षस्यथेमाः प्राण ते प्रजाः। आनन्दरूपास्तिष्ठन्ति कामायान्नं भविष्यतीति ॥ १० ॥ व्रात्यस्त्वं प्राणैकऋषिरत्ता विश्वस्य सत्पतिः। वयमाद्यस्य दातारः पिता त्वं मातरिश्व नः ॥ ११ ॥ या ते तनूर्वाचि प्रतिष्ठिता या श्रोत्रे या च चक्षुषि। या च मनसि सन्तता शिवां तां कुरु मोत्क्रमीः ॥ १२ ॥ प्राणस्येदं वशे सर्वं त्रिदिवे यत् प्रतिष्ठितम्। मातेव पुत्रान् रक्षस्व श्रीश्च प्रज्ञां च विधेहि न इति ॥ १३ ॥ इति द्वितीयः प्रश्नः ॥

अथ हैनं कौसल्यश्चाऽऽश्वलायनः पप्रच्छ। भगवन् कुत एष प्राणो जायते कथमायात्यस्मिञ्छरीर आत्मानं वा प्रविभज्य कथं प्रातिष्ठते केनोत्क्रमते कथं बाह्यमभिधत्ते कथमध्यात्ममिति ॥ १ ॥ तस्मै स होवाचातिप्रश्नान् पृच्छसि ब्रह्मिष्ठोऽसीति तस्मात् तेऽहं ब्रवीमि ॥ २ ॥ आत्मन एष प्राणो जायते। यथैषा पुरुषे छायैतस्मिन्नेतदाततं मनोकृतेनायात्यस्मिञ्छरीरे ॥ ३ ॥ यथा सम्राडेवाधिकृतान् विनियुङ्क्ते। एतान् ग्रामानेतान् ग्रामानधितिष्ठस्वेत्येवमेवैष प्राण इतरान् प्राणान् पृथगेव संनिधत्ते ॥ ४ ॥ पायूपस्थेऽपानं चक्षुःश्रोत्रे मुखनासिकाभ्यां प्राणः स्वयं प्रातिष्ठते मध्ये तु समानः। एष ह्येतद्धुतमन्नं समं नयति तस्मादेताः सप्तार्चिषो भवन्ति ॥ ५ ॥ हृदि ह्येष आत्मा। अत्रैतदेकशतं नाडीनां तासां शतं शतमेकैकस्यां द्वासप्ततिर्द्वासप्ततिः प्रतिशाखानाडीसहस्राणि भवन्त्यासु व्यानश्चरति ॥ ६ ॥ अथैकयोर्ध्व उदानः पुण्येन पुण्यं लोकं नयति पापेन पापमुभाभ्यामेव मनुष्यलोकम् ॥ ७ ॥ आदित्यो ह वै बाह्यः प्राण उदयत्येष ह्येनं चाक्षुषं प्राणमनुगृह्णानः। पृथिव्यां या देवता सैषा पुरुषस्यापानमवष्टभ्यान्तरा यदाकाशः स समानो वायुर्व्यानः ॥ ८ ॥ तेजो ह वा उदानस्तस्मादुपशान्ततेजाः। पुनर्भवमिन्द्रियैर्मनसि संपद्यमानैः ॥ ९ ॥ यच्चित्तस्तेनैष प्राणमायाति प्राणस्तेजसा युक्तः। सहात्मना यथासङ्कल्पितं लोकं नयति ॥ १० ॥ य एवं विद्वान् प्राणं वेद। न हास्य प्रजा हीयतेऽमृतो भवति। तदेष श्लोकः ॥ ११ ॥ उत्पत्तिमायतिं स्थानं विभुत्वं चैव पञ्चधा। अध्यात्मं

चैव प्राणस्य विज्ञायामृतमश्नुते विज्ञायामृतमश्नुत इति ॥ १२ ॥ इति तृतीयः प्रश्नः ॥

अथ हैनं सौर्यायणी गार्ग्यः पप्रच्छ । भगवन्नेतस्मिन् पुरुषे कानि स्वपन्ति कान्यस्मिञ्जाग्रति कतर एष देवः स्वप्नान् पश्यति कस्यैतत् सुखं भवति कस्मिन् नु सर्वे संप्रतिष्ठिता भवन्तीति ॥ १ ॥ तस्मै स होवाच । यथा गार्ग्य मरीचयोऽर्कस्यास्तं गच्छतः सर्वा एतस्मिँस्तेजोमण्डल एकीभवन्ति ताः पुनः पुनरुदयतः प्रचरन्त्येवं ह वै तत् सर्वं परे देवे मनस्येकीभवति । तेन तर्ह्येष पुरुषो न शृणोति न पश्यति न जिघ्रति न रसयते न स्पृशते नाभिवदते नाऽऽदत्ते नाऽऽनन्दयते न विसृजते नेयायते स्वपितीत्याचक्षते ॥२॥ प्राणाग्नय एवैतस्मिन् पुरे जाग्रति । गार्हपत्यो ह वा एषोऽपानो व्यानोऽन्वाहार्यपचनो यद् गार्हपत्यात् प्रणीयते प्रणयनादाहवनीयः प्राणः ॥ ३ ॥ यदुच्छ्वासनिःश्वासावेतावाहुती समं नयतीति स समानः । मनो ह वाव यजमानः । इष्टफलमेवोदानः स एनं यजमानमहरहर्ब्रह्म गमयति ॥४॥ अत्रैष देवः स्वप्ने महिमानमनुभवति । यत् दृष्टं दृष्टमनुपश्यति । श्रुतं श्रुतमेवार्थमनुशृणोति । देशदिगन्तरैश्च प्रत्यनुभूतं पुनः पुनः प्रत्यनुभवति । दृष्टं चादृष्टं च श्रुतं चाश्रुतं चानुभूतं चाननुभूतं च सच्चासच्च सर्वं पश्यति सर्वः पश्यति ॥ ५ ॥ स यदा तेजसाऽभिभूतो भवति । अत्रैष देवः स्वप्नान् न पश्यत्यथ यदैतस्मिञ्छरीर एतत् सुखं भवति ॥६॥ स यथा सोम्य वयांसि वासोवृक्षं संप्रतिष्ठन्ते । एवं ह वै तत् सर्वं पर आत्मनि संप्रतिष्ठते ॥७॥ पृथिवी च पृथिवीमात्रा चाऽऽपश्चाऽऽपोमात्रा च तेजश्च तेजोमात्रा च वायुश्च वायुमात्रा चाऽऽकाशश्चाऽऽकाशमात्रा च चक्षुश्च द्रष्टव्यं च श्रोत्रं च श्रोतव्यं च घ्राणं च घ्रातव्यं च रसश्च रसयितव्यं च त्वक् च स्पर्शयितव्यं च वाक् च वक्तव्यं च हस्तौ चाऽऽदातव्यं चोपस्थश्चाऽऽनन्दयितव्यं च पायुश्च विसर्जयितव्यं च पादौ च गन्तव्यं च मनश्च मन्तव्यं च बुद्धिश्च बोद्धव्यं चाहंकारश्चाहंकर्तव्यं च चित्तं च चेतयितव्यं च तेजश्च विद्योतयितव्यं च प्राणश्च विधारयितव्यं च ॥ ८ ॥ एष हि द्रष्टा स्प्रष्टा श्रोता घ्राता रसयिता मन्ता बोद्धा कर्ता

विज्ञानात्मा पुरुषः । स परेऽक्षर आत्मनि संप्रतिष्ठते ॥ ९ ॥ परमेवाक्षरं प्रतिपद्यते स यो ह वै तदच्छायमशरीरमलोहितं शुभ्रमक्षरं वेदयते यस्तु सोम्य । स सर्वज्ञः सर्वो भवति । तदेष श्लोकः ॥१०॥ विज्ञानात्मा सह देवैश्च सर्वैः प्राणा भूतानि संप्रतिष्ठन्ति यत्र । तदक्षरं वेदयते यस्तु सोम्य स सर्वज्ञः सर्वमेवाऽऽविवेशेति ॥११॥ इति चतुर्थः प्रश्नः ॥

अथ हैनं शैब्यः सत्यकामः पप्रच्छ । स यो ह वै तद् भगवन् मनुष्येषु प्रायणान्तमोङ्कारमभिध्यायीत । कतमं वाव स तेन लोकं जयतीति ॥१॥ तस्मै स होवाच । एतद् वै सत्यकाम परं चापरं च ब्रह्म यदोङ्कारः । तस्माद् विद्वानेतेनैवायतनेनैकतरमन्वेति ॥२॥ स यद्येकमात्रमभिध्यायीत स तेनैव संवेदितस्तूर्णमेव जगत्यामभिसंपद्यते । तमृचो मनुष्यलोकमुपनयन्ते स तत्र तपसा ब्रह्मचर्येण श्रद्धया संपन्नो महिमानमनुभवति ॥ ३ ॥ अथ यदि द्विमात्रेण मनसि संपद्यते सोऽन्तरिक्षं यजुर्भिरुन्नीयते सोमलोकम् । स सोमलोके विभूतिमनुभूय पुनरावर्तते ॥ ४ ॥ यः पुनरेतं त्रिमात्रेणोमित्येतेनैवाक्षरेण परं पुरुषमभिध्यायीत स तेजसि सूर्ये संपन्नः । यथा पादोदरस्त्वचा विनिर्मुच्यत एवं ह वै स पाप्मना विनिर्मुक्तः स सामभिरुन्नीयते ब्रह्मलोकं स एतस्माज्जीवघनात् परात् परं पुरिशयं पुरुषमीक्षते । तदेतौ श्लोकौ भवतः ॥ ५ ॥ तिस्रो मात्रा मृत्युमत्यः प्रयुक्ता अन्योन्यसक्ता अनविप्रयुक्ताः । क्रियासु बाह्याभ्यन्तरमध्यमासु सम्यक्प्रयुक्तासु न कम्पते ज्ञः ॥ ६ ॥ ऋग्भिरेतं यजुर्भिरन्तरिक्षं सामभिर्यत् तत् कवयो वेदयन्ते । तमोङ्कारेणैवाऽऽयतनेनान्वेति विद्वान् यत् तच्छान्तमजरममृतमभयं परं चेति ॥ ७ ॥ इति पञ्चमः प्रश्नः ॥

अथ हैनं सुकेशा भारद्वाजः पप्रच्छ । भगवन् हिरण्यनाभः कौसल्यो राजपुत्रो मामुपेत्यैतं प्रश्नमपृच्छत । षोडशकलं भारद्वाज पुरुषं वेत्थ । तमहं कुमारमब्रुवं नाहमिमं वेद यद्यहमिममवेदिषं कथं ते नावक्ष्यमिति । समूलो वा एष परिशुष्यति योऽनृतमभिवदति तस्मान्नार्हाम्यनृतं वक्तुम् । स तूष्णीं रथमारुह्य प्रवव्राज । तं त्वा पृच्छामि क्वासौ पुरुष इति ॥ १ ॥ तस्मै स होवाच । इहैवान्तःशरीरे सोम्य स पुरुषो यस्मिन्नेताः षोडश कलाः प्रभवन्तीति ॥ २ ॥ स ईक्षाञ्चक्रे कस्मिन्नहमुत्क्रान्त

उत्क्रान्तो भविष्यामि कस्मिन् वा प्रतिष्ठिते प्रतिष्ठास्यामीति ॥ ३ ॥ स प्राणमसृजत प्राणाच्छ्रद्धां खं वायुर्ज्योतिरापः पृथिवीन्द्रियं मनः। अन्नमन्नाद्वीर्यं तपो मन्त्राः कर्म लोका लोकेषु च नाम च ॥ ४ ॥ स यथेमा नद्यः स्यन्दमानाः समुद्रायणाः समुद्रं प्राप्यास्तं गच्छन्ति भिद्येते तासां नामरूपे समुद्र इत्येवं प्रोच्यते । एवमेवास्य परिद्रष्टुरिमाः षोडश कलाः पुरुषायणाः पुरुषं प्राप्यास्तं गच्छन्ति भिद्येते चाऽऽसां नामरूपे पुरुष इत्येवं प्रोच्यते स एषोऽकलोऽमृतो भवति। तदेष श्लोकः ॥ ५ ॥ अरा इव रथनाभौ कला यस्मिन् प्रतिष्ठिताः । तं वेद्यं पुरुषं वेद यथा मा वो मृत्युः परिव्यथा इति ॥६॥ तान् होवाचैतावदेवाहमेतत् परं ब्रह्म वेद । नातः परमस्तीति ॥ ७ ॥ ते तमर्चयन्तस्त्वं हि नः पिता । योऽस्माकमविद्यायाः परं पारं तारयसीति । नमः परमऋषिभ्यो नमः परमऋषिभ्यः ॥ ८ ॥ इति षष्ठः प्रश्नः ॥

ॐ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः ।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाँसस्तनूभिर्व्यशेम देवहितं यदायुः ॥
स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः ।
स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

इत्यथर्ववेदीयप्रश्नोपनिषत् समाप्ता ॥

॥ ॐ तत्सत् ॥

मुण्डकोपनिषत्

ॐ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः ।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाँसस्तनूभिर्व्यशेम देवहितं यदायुः ॥
स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः ।
स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ ब्रह्मा देवानां प्रथमः संबभूव विश्वस्य कर्ता भुवनस्य गोप्ता । स ब्रह्मविद्यां सर्वविद्याप्रतिष्ठामथर्वाय ज्येष्ठपुत्राय प्राह ॥ १ ॥ अथर्वणे यां प्रवदेत ब्रह्माऽथर्वा तां पुरोवाचाङ्गिरे ब्रह्मविद्याम् । स भारद्वाजाय सत्यवहाय प्राह भारद्वाजोऽङ्गिरसे परावराम् ॥ २ ॥ शौनको ह वै महाशालोऽङ्गिरसं विधिवदुपसन्नः पप्रच्छ । कस्मिन् नु भगवो विज्ञाते सर्वमिदं विज्ञातं भवतीति ॥ ३ ॥ तस्मै स होवाच । द्वे विद्ये वेदितव्ये इति ह स्म यद् ब्रह्मविदो वदन्ति परा चैवापरा च ॥ ४ ॥ तत्रापरा ऋग्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोऽथर्ववेदः शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं छन्दो ज्योतिषमिति । अथ परा यया तदक्षरमधिगम्यते ॥५॥ यत् तद्द्रेश्यमग्राह्यमगोत्रमवर्णमचक्षुःश्रोत्रं तदपाणिपादम् । नित्यं विभुं सर्वगतं सुसूक्ष्मं तदव्ययं यद् भूतयोनिं परिपश्यन्ति धीराः ॥ ६ ॥ यथोर्णनाभिः सृजते गृह्णते च यथा पृथिव्यामोषधयः संभवन्ति । यथा सतः पुरुषात् केशलोमानि तथाऽक्षरात् संभवतीह विश्वम् ॥ ७ ॥ तपसा चीयते ब्रह्म ततोऽन्नमभिजायते । अन्नात् प्राणो मनः सत्यं लोकाः कर्मसु चामृतम् ॥८॥ यः सर्वज्ञः सर्वविद् यस्य ज्ञानमयं तपः । तस्मादेतद् ब्रह्म नाम रूपमन्नं च जायते ॥ ९ ॥ इति प्रथममुण्डके प्रथमः खण्डः ॥

तदेतत् सत्यं मन्त्रेषु कर्माणि कवयो यान्यपश्यंस्तानि त्रेतायां बहुधा संततानि । तान्याचरथ नियतं सत्यकामा एष वः पन्थाः सुकृतस्य लोके

॥ १ ॥ यदा लेलायते ह्यर्चिः समिद्धे हव्यवाहने । तदाज्यभागावन्तरेणाहुतीः प्रतिपादयेत् ॥ २ ॥ यस्याग्निहोत्रमदर्शमपौर्णमासमचातुर्मास्यमनाग्रयणमतिथिवर्जितं च । अहुतमवैश्वदेवमविधिना हुतमासप्तमांस्तस्य लोकान् हिनस्ति ॥ ३ ॥ काली कराली च मनोजवा च सुलोहिता या च सुधूम्रवर्णा । स्फुलिङ्गिनी विश्वरुची च देवी लेलायमाना इति सप्त जिह्वाः ॥ ४ ॥ एतेषु यश्चरते भ्राजमानेषु यथाकालं चाहुतयो ह्याददायन् । तं नयन्त्येताः सूर्यस्य रश्मयो यत्र देवानां पतिरेकोऽधिवासः ॥ ५ ॥ एह्येहीति तमाहुतयः सुवर्चसः सूर्यस्य रश्मिभिर्यजमानं वहन्ति । प्रियां वाचमभिवदन्त्योऽर्चयन्त्य एष वः पुण्यः सुकृतो ब्रह्मलोकः ॥ ६ ॥ प्लवा ह्येते अदृढा यज्ञरूपा अष्टादशोक्तमवरं येषु कर्म । एतच्छ्रेयो येऽभिनन्दन्ति मूढा जरामृत्युं ते पुनरेवापि यन्ति ॥ ७ ॥ अविद्यायामन्तरे वर्तमानाः स्वयं धीराः पण्डितंमन्यमानाः । जङ्घन्यमानाः परियन्ति मूढा अन्धेनैव नीयमाना यथान्धाः ॥ ८ ॥ अविद्यायां बहुधा वर्तमाना वयं कृतार्था इत्यभिमन्यन्ति बालाः । यत्कर्मिणो न प्रवेदयन्ति रागात् तेनातुराः क्षीणलोकाश्च्यवन्ते ॥ ९ ॥ इष्टापूर्तं मन्यमाना वरिष्ठं नान्यच्छ्रेयो वेदयन्ते प्रमूढाः । नाकस्य पृष्ठे ते सुकृतेऽनुभूत्वा इमं लोकं हीनतरं वा विशन्ति ॥१०॥ तपःश्रद्धे ये ह्युपवसन्त्यरण्ये शान्ता विद्वांसो भैक्ष्यचर्यां चरन्तः । सूर्यद्वारेण ते विरजाः प्रयान्ति यत्रामृतः स पुरुषो ह्यव्ययात्मा ॥ ११ ॥ परीक्ष्य लोकान् कर्मचितान् ब्राह्मणो निर्वेदमायान्नास्त्यकृतः कृतेन । तद्विज्ञानार्थं स गुरुमेवाभिगच्छेत् समित्पाणिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठम् ॥ १२ ॥ तस्मै स विद्वानुपसन्नाय सम्यक्प्रशान्तचित्ताय शमान्विताय । येनाक्षरं पुरुषं वेद सत्यं प्रोवाच तां तत्त्वतो ब्रह्मविद्याम् ॥१३॥ इति प्रथममुण्डके द्वितीयः खण्डः ॥

इति प्रथममुण्डकं समाप्तम् ॥

तदेतत् सत्यं यथा सुदीप्तात् पावकाद् विस्फुलिङ्गाः सहस्रशः प्रभवन्ते सरूपाः । तथाऽक्षराद् विविधाः सोम्य भावाः प्रजायन्ते तत्र चैवापि यन्ति ॥ १ ॥ दिव्यो ह्यमूर्तः पुरुषः सबाह्याभ्यन्तरो ह्यजः । अप्राणो ह्यमनाः शुभ्रो ह्यक्षरात् परतः परः ॥२॥ एतस्माज्जायते प्राणो मनः

सर्वेन्द्रियाणि च । खं वायुर्ज्योतिरापः पृथिवी विश्वस्य धारिणी ॥३॥ अग्निर्मूर्धा चक्षुषी चन्द्रसूर्यौ दिशः श्रोत्रे वाग्विवृताश्च वेदाः । वायुः प्राणो हृदयं विश्वमस्य पद्भ्यां पृथिवी ह्येष सर्वभूतान्तरात्मा ॥४॥ तस्मादग्निः समिधो यस्य सूर्यः सोमात् पर्जन्य ओषधयः पृथिव्याम् । पुमान् रेतः सिञ्चति योषितायां बह्वीः प्रजाः पुरुषात् संप्रसूताः ॥५॥ तस्मादृचः साम यजूंषि दीक्षा यज्ञाश्च सर्वे क्रतवो दक्षिणाश्च । संवत्सरश्च यजमानश्च लोकाः सोमो यत्र पवते यत्र सूर्यः ॥६॥ तस्माच्च देवा बहुधा संप्रसूताः साध्या मनुष्याः पशवो वयांसि । प्राणापानौ व्रीहियवौ तपश्च श्रद्धा सत्यं ब्रह्मचर्यं विधिश्च ॥७॥ सप्त प्राणाः प्रभवन्ति तस्मात् सप्तार्चिषः समिधः सप्त होमाः । सप्त इमे लोका येषु चरन्ति प्राणा गुहाशया निहिताः सप्त सप्त ॥८॥ अतः समुद्रा गिरयश्च सर्वेऽस्मात् स्यन्दन्ते सिन्धवः सर्वरूपाः । अतश्च सर्वा ओषधयो रसश्च येनैष भूतैस्तिष्ठते ह्यन्तरात्मा ॥ ९ ॥ पुरुष एवेदं विश्वं कर्म तपो ब्रह्म परामृतम् । एतद् यो वेद निहितं गुहायां सोऽविद्याग्रन्थिं विकिरतीह सोम्य ॥१०॥ इति द्वितीयमुण्डके प्रथमः खण्डः ॥

आविः सन्निहितं गुहाचरं नाम महत् पदमत्रैतत् समर्पितम् । एजत् प्राणन्निमिषच्च यदेतज्जानथ सदसद्वरेण्यं परं विज्ञानाद् यद् वरिष्ठं प्रजानाम् ॥१॥ यदर्चिमद् यदणुभ्योऽणु च यस्मिँल्लोका निहिता लोकिनश्च । तदेतदक्षरं ब्रह्म स प्राणस्तदु वाङ्मनः । तदेतत् सत्यं तदमृतं तद् वेद्धव्यं सोम्य विद्धि ॥२॥ धनुर्गृहीत्वौपनिषदं महास्त्रं शरं ह्युपासानिशितं संदधीत । आयम्य तद् भावगतेन चेतसा लक्ष्यं तदेवाक्षरं सोम्य विद्धि ॥३॥ प्रणवो धनुः शरो ह्यात्मा ब्रह्म तल्लक्ष्यमुच्यते । अप्रमत्तेन वेद्धव्यं शरवत् तन्मयो भवेत् ॥४॥ यस्मिन् द्यौः पृथिवी चान्तरिक्षमोतं मनः सह प्राणैश्च सर्वैः । तमेवैकं जानथ आत्मानमन्या वाचो विमुञ्चथामृतस्यैष सेतुः ॥ ५ ॥ अरा इव रथनाभौ संहता यत्र नाड्यः स एषोऽन्तश्चरते बहुधा जायमानः । ओमित्येवं ध्यायथ आत्मानं स्वस्ति वः पराय तमसः परस्तात् ॥६॥ यः सर्वज्ञः सर्वविद् यस्यैष महिमा भुवि । दिव्ये ब्रह्मपुरे ह्येष व्योम्न्यात्मा प्रतिष्ठितः ॥ मनोमयः प्राणशरीरनेता प्रतिष्ठितोऽन्ने हृदयं संनिधाय । तद्विज्ञानेन परिपश्यन्ति

धीरा आनन्दरूपममृतं यद् विभाति ॥ ७ ॥ भिद्यते हृदयग्रन्थिश्छिद्यन्ते सर्वसंशयाः । क्षीयन्ते चास्य कर्माणि तस्मिन् दृष्टे परावरे ॥८॥ हिरण्मये परे कोशे विरजं ब्रह्म निष्कलम् । तच्छुभ्रं ज्योतिषां ज्योतिस्तद् यदात्मविदो विदुः ॥९॥ न तत्र सूर्यो भाति न चन्द्रतारकं नेमा विद्युतो भान्ति कुतोऽयमग्निः । तमेव भान्तमनुभाति सर्वं तस्य भासा सर्वमिदं विभाति ॥१०॥ ब्रह्मैवेदममृतं पुरस्ताद् ब्रह्म पश्चाद् ब्रह्म दक्षिणतश्चोत्तरेण । अधश्चोर्ध्वं च प्रसृतं ब्रह्मैवेदं विश्वमिदं वरिष्ठम् ॥ ११ ॥ इति द्वितीयमुण्डके द्वितीयः खण्डः ॥

इति द्वितीयमुण्डकं समाप्तम् ॥

द्वा सुपर्णा सयुजा सखाया समानं वृक्षं परिषस्वजाते । तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्ति अनश्नन्नन्यो अभिचाकशीति ॥१॥ समाने वृक्षे पुरुषो निमग्नोऽनीशया शोचति मुह्यमानः । जुष्टं यदा पश्यत्यन्यमीशमस्य महिमानमिति वीतशोकः ॥२॥ यदा पश्यः पश्यते रुक्मवर्णं कर्तारमीशं पुरुषं ब्रह्मयोनिम् । तदा विद्वान् पुण्यपापे विधूय निरञ्जनः परमं साम्यमुपैति ॥ ३ ॥ प्राणो ह्येष यः सर्वभूतैर्विभाति विजानन् विद्वान् भवते नातिवादी । आत्मक्रीड आत्मरतिः क्रियावानेष ब्रह्मविदां वरिष्ठः ॥४॥ सत्येन लभ्यस्तपसा ह्येष आत्मा सम्यग्ज्ञानेन ब्रह्मचर्येण नित्यम् । अन्तःशरीरे ज्योतिर्मयो हि शुभ्रो यं पश्यन्ति यतयः क्षीणदोषाः ॥५॥ सत्यमेव जयति नानृतं सत्येन पन्था विततो देवयानः । येनाक्रमन्त्यृषयो ह्याप्तकामा यत्र तत् सत्यस्य परमं निधानम् ॥ ६ ॥ बृहच्च तद् दिव्यमचिन्त्यरूपं सूक्ष्माच्च तत् सूक्ष्मतरं विभाति । दूरात् सुदूरे तदिहान्तिके च पश्यत्स्विहैव निहितं गुहायाम् ॥ ७ ॥ न चक्षुषा गृह्यते नापि वाचा नान्यैर्देवैस्तपसा कर्मणा वा । ज्ञानप्रसादेन विशुद्धसत्त्वस्ततस्तु तं पश्यते निष्कलं ध्यायमानः ॥८॥ एषोऽणुरात्मा चेतसा वेदितव्यो यस्मिन् प्राणः पञ्चधा संविवेश । प्राणैश्चित्तं सर्वमोतं प्रजानां यस्मिन् विशुद्धे विभवत्येष आत्मा ॥९॥ यं यं लोकं मनसा संविभाति विशुद्धसत्त्वः कामयते यांश्च कामान् । तं तं लोकं जयते तांश्च कामांस्तस्मादात्मज्ञं ह्यर्चयेद् भूतिकामः ॥१०॥ इति तृतीयमुण्डके प्रथमः खण्डः ॥

स वेदैतत् परमं ब्रह्म धाम यत्र विश्वं निहितं भाति शुभ्रम्। उपासते पुरुषं ये ह्यकामास्ते शुक्रमेतदतिवर्तन्ति धीराः ॥१॥ कामान् यः कामयते मन्यमानः स कामभिर्जायते तत्र तत्र। पर्याप्तकामस्य कृतात्मनस्तु इहैव सर्वे प्रविलीयन्ति कामाः ॥२॥ नायमात्मा प्रवचनेन लभ्यो न मेधया न बहुना श्रुतेन। यमेवैष वृणुते तेन लभ्यस्तस्यैष आत्मा विवृणुते तनूं स्वाम् ॥३॥ नायमात्मा बलहीनेन लभ्यो न च प्रमादात् तपसो वाऽप्यलिङ्गात्। एतैरुपायैर्यतते यस्तु विद्वाँस्तस्यैष आत्मा विशते ब्रह्म धाम ॥४॥ संप्राप्यैनमृषयो ज्ञानतृप्ताः कृतात्मानो वीतरागाः प्रशान्ताः। ते सर्वगं सर्वतः प्राप्य धीरा युक्तात्मानः सर्वमेवाऽऽविशन्ति ॥५॥ वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः संन्यासयोगाद् यतयः शुद्धसत्त्वाः। ते ब्रह्मलोकेषु परान्तकाले परामृताः परिमुच्यन्ति सर्वे ॥६॥ गताः कलाः पञ्चदश प्रतिष्ठा देवाश्च सर्वे प्रतिदेवतासु। कर्माणि विज्ञानमयश्च आत्मा परेऽव्यये सर्व एकीभवन्ति ॥७॥ यथा नद्यः स्यन्दमानाः समुद्रेऽस्तं गच्छन्ति नामरूपे विहाय। तथा विद्वान् नामरूपाद् विमुक्तः परात् परं पुरुषमुपैति दिव्यम् ॥८॥ स यो ह वै तत् परमं ब्रह्म वेद ब्रह्मैव भवति नास्याब्रह्मवित् कुले भवति। तरति शोकं तरति पाप्मानं गुहाग्रन्थिभ्यो विमुक्तोऽमृतो भवति ॥९॥ तदेतदृचाऽभ्युक्तम् ॥ क्रियावन्तः श्रोत्रिया ब्रह्मनिष्ठाः स्वयं जुह्वत एकर्षिं श्रद्धयन्तः। तेषामेवैतां ब्रह्मविद्यां वदेत शिरोव्रतं विधिवद् यैस्तु चीर्णम् ॥१०॥ तदेतत् सत्यमृषिरङ्गिराः पुरोवाच नैतदचीर्णव्रतोऽधीते। नमः परमऋषिभ्यो नमः परमऋषिभ्यः ॥११॥ इति तृतीयमुण्डके द्वितीयः खण्डः ॥

ॐ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाँसस्तनूभिर्व्यशेम देवहितं यदायुः ॥
स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः।
स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

इति मुण्डकोपनिषद् समाप्ता ॥

॥ ॐ तत्सत् ॥

माण्डूक्योपनिषत्

ॐ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाँसस्तनूभिर्व्यशेम देवहितं यदायुः ॥
स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः।
स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ओमित्येतदक्षरमिदं सर्वं तस्योपव्याख्यानं भूतं भवद् भविष्यदिति सर्वमोङ्कार एव । यच्चान्यत् त्रिकालातीतं तदप्योङ्कार एव ॥ १ ॥ सर्वं ह्येतद् ब्रह्मायमात्मा ब्रह्म सोऽयमात्मा चतुष्पात् ॥ २ ॥ जागरितस्थानो बहिःप्रज्ञः सप्ताङ्ग एकोनविंशतिमुखः स्थूलभुग्वैश्वानरः प्रथमः पादः ॥३॥ स्वप्नस्थानोऽन्तःप्रज्ञः सप्ताङ्ग एकोनविंशतिमुखः प्रविविक्तभुक् तैजसो द्वितीयः पादः ॥४॥ यत्र सुप्तो न कंचन कामं कामयते न कंचन स्वप्नं पश्यति तत् सुषुप्तम् । सुषुप्तस्थान एकीभूतः प्रज्ञानघन एवानन्दमयो ह्यानन्दभुक् चेतोमुखः प्राज्ञस्तृतीयः पादः ॥ ५ ॥ एष सर्वेश्वर एष सर्वज्ञ एषोऽन्तर्याम्येष योनिः सर्वस्य प्रभवाप्ययौ हि भूतानाम् ॥ ६ ॥ नान्तःप्रज्ञं न बहिःप्रज्ञं नोभयतःप्रज्ञं न प्रज्ञानघनं न प्रज्ञं नाप्रज्ञम् । अदृष्टमव्यवहार्यमग्राह्यमलक्षणमचिन्त्यमव्यपदेश्यमेकात्मप्रत्ययसारं प्रपञ्चोपशमं शान्तं शिवमद्वैतं चतुर्थं मन्यन्ते स आत्मा स विज्ञेयः ॥७॥ सोऽयमात्माऽध्यक्षरमोङ्कारोऽधिमात्रं पादा मात्रा मात्राश्च पादा अकार उकारो मकार इति ॥ ८ ॥ जागरितस्थानो वैश्वानरोऽकारः प्रथमा मात्राऽऽप्तेरादिमत्त्वाद् वा आप्नोति ह वै सर्वान् कामानादिश्च भवति य एवं वेद ॥९॥ स्वप्नस्थानस्तैजस उकारो द्वितीया मात्रोत्कर्षादुभयत्वाद् वोत्कर्षति ह वै ज्ञानसंततिं समानश्च भवति नास्याऽब्रह्मवित् कुले भवति य एवं वेद ॥१०॥ सुषुप्तस्थानः प्राज्ञो मकारस्तृतीया मात्रा

मितेरपीतेर्वा मिनोति ह वा इदं सर्वमपीतिश्च भवति य एवं वेद ॥ ११ ॥
अमात्रश्चतुर्थोऽव्यवहार्यः प्रपञ्चोपशमः शिवोऽद्वैत एवमोङ्कार आत्मैव
संविशत्यात्मनाऽऽत्मानं य एवं वेद य एवं वेद ॥ १२ ॥

ॐ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः ।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाँसस्तनूभिर्व्यशेम देवहितं यदायुः ॥
स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः ।
स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

इति माण्डूक्योपनिषत् समाप्ता ॥

॥ ॐ तत्सत् ॥

तैत्तिरीयोपनिषत्

शीक्षाध्यायः ॥

ॐ शं नो मित्रः शं वरुणः । शं नो भवत्वर्यमा । शं न इन्द्रो बृहस्पतिः । शं नो विष्णुरुरुक्रमः । नमो ब्रह्मणे । नमस्ते वायो । त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि । त्वामेव प्रत्यक्षं ब्रह्म वदिष्यामि । ऋतं वदिष्यामि । सत्यं वदिष्यामि । तन्मामवतु । तद्वक्तारमवतु । अवतु माम् । अवतु वक्तारम् ॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ शं नो मित्रः शं वरुणः । शं नो भवत्वर्यमा । शं न इन्द्रो बृहस्पतिः । शं नो विष्णुरुरुक्रमः । नमो ब्रह्मणे । नमस्ते वायो । त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि । त्वामेव प्रत्यक्षं ब्रह्म वदिष्यामि । ऋतं वदिष्यामि । सत्यं वदिष्यामि । तन्मामवतु । तद् वक्तारमवतु । अवतु माम् । अवतु वक्तारम् ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ १ ॥ इति प्रथमोऽनुवाकः ॥

ॐ शीक्षां व्याख्यास्यामः । वर्णः स्वरः । मात्रा बलम् । साम सन्तानः । इत्युक्तः शीक्षाध्यायः ॥ १ ॥ इति द्वितीयोऽनुवाकः ॥

सह नौ यशः । सह नौ ब्रह्मवर्चसम् । अथातः सꣳहिताया उपनिषदं व्याख्यास्यामः । पञ्चस्वधिकरणेषु । अधिलोकमधिज्यौतिषमधिविद्यमधिप्रजमध्यात्मम् । ता महासꣳहिता इत्याचक्षते । अथाधिलोकम् । पृथिवी पूर्वरूपम् । द्यौरुत्तररूपम् । आकाशः सन्धिः ॥ १ ॥ वायुः संधानम् । इत्यधिलोकम् । अथाधिज्यौतिषम् । अग्निः पूर्वरूपम् । आदित्य उत्तररूपम् । आपः संधिः । वैद्युतः संधानम् । इत्यधिज्यौतिषम् । अथाधिविद्यम् । आचार्यः पूर्वरूपम् ॥ २ ॥ अन्तेवास्युत्तररूपम् । विद्या संधिः । प्रवचनꣳ संधानम् । इत्यधिविद्यम् । अथाधिप्रजम् । माता पूर्वरूपम् । पितोत्तररूपम् । प्रजा संधिः । प्रजननꣳ संधानम् ।

इत्यधिप्रजम् ॥ ३ ॥ अथाध्यात्मम् । अधरा हनुः पूर्वरूपम् । उत्तरा हनुरुत्तररूपम् । वाक् संधिः । जिह्वा संधानम् । इत्यध्यात्मम् । इतीमा महासँहिताः । य एवमेता महासँहिता व्याख्याता वेद । संधीयते प्रजया पशुभिः । ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन सुवर्ग्येण लोकेन ॥ ४ ॥ इति तृतीयोऽनुवाकः ॥

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपः । छन्दोभ्योऽध्यमृतात् संबभूव । स मेन्द्रो मेधया स्पृणोतु । अमृतस्य देव धारणो भूयासम् । शरीरं मे विचर्षणम् । जिह्वा मे मधुमत्तमा । कर्णाभ्यां भूरि विश्रुवम् । ब्रह्मणः कोशोऽसि मेधया पिहितः । श्रुतं मे गोपाय । आवहन्ती वितन्वाना । कुर्वाणाऽचीरमात्मनः । वासाँसि मम गावश्च । अन्नपाने च सर्वदा । ततो मे श्रियमावह । लोमशां पशुभिः सह स्वाहा ॥१॥ आ मा यन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा । वि मा यन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा । प्र मा यन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा । दमायन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा । शमायन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा ॥ २ ॥ यशो जनेऽसानि स्वाहा । श्रेयान् वस्यसोऽसानि स्वाहा । तं त्वा भग प्रविशानि स्वाहा । स मा भग प्रविश स्वाहा । तस्मिन् सहस्रशाखे । नि भगाहं त्वयि मृजे स्वाहा । यथाऽऽपः प्रवता यन्ति । यथा मासा अहर्जरम् । एवं मां ब्रह्मचारिणः । धातरायन्तु सर्वतः स्वाहा । प्रतिवेशोऽसि प्र मा भाहि प्र मा पद्यस्व ॥ ३ ॥ इति चतुर्थोऽनुवाकः ॥

भूर्भुवः सुवरिति वा एतास्तिस्रो व्याहृतयः । तासामु ह स्मैतां चतुर्थीम् । माहाचमस्यः प्रवेदयते । मह इति । तद् ब्रह्म । स आत्मा । अङ्गान्यन्या देवताः । भूरिति वा अयं लोकः । भुव इत्यन्तरिक्षम् । सुवरित्यसौ लोकः ॥ १ ॥ मह इत्यादित्यः । आदित्येन वाव सर्वे लोका महीयन्ते । भूरिति वा अग्निः । भुव इति वायुः । सुवरित्यादित्यः । मह इति चन्द्रमाः । चन्द्रमसा वाव सर्वाणि ज्योतीँषि महीयन्ते । भूरिति वा ऋचः । भुव इति सामानि । सुवरिति यजूँषि ॥ २ ॥ मह इति ब्रह्म । ब्रह्मणा वाव सर्वे वेदा महीयन्ते । भूरिति वै प्राणः । भुव इत्यपानः । सुवरिति व्यानः । मह इत्यन्नम् । अन्नेन वाव सर्वे प्राणा महीयन्ते । ता वा एताश्चतस्रश्चतुर्धा । चतस्रश्चतस्रो व्याहृतयः । ता यो वेद । स वेद ब्रह्म । सर्वेऽस्मै देवा बलिमावहन्ति ॥ ३ ॥ इति पञ्चमोऽनुवाकः ॥

स य एषोऽन्तर्हृदय आकाशः । तस्मिन्नयं पुरुषो मनोमयः । अमृतो हिरण्मयः । अन्तरेण तालुके । य एष स्तन इवावलम्बते । सेन्द्रयोनिः । यत्राऽसौ केशान्तो विवर्तते । व्यपोह्य शीर्षकपाले । भूरित्यग्नौ प्रतितिष्ठति । भुव इति वायौ ॥ १ ॥ सुवरित्यादित्ये । मह इति ब्रह्मणि । आप्नोति स्वाराज्यम् । आप्नोति मनसस्पतिम् । वाक्पतिश्चक्षुष्पतिः । श्रोत्रपतिर्विज्ञानपतिः । एतत् ततो भवति । आकाशशरीरं ब्रह्म । सत्यात्म प्राणारामं मनआनन्दम् । शान्तिसमृद्धममृतम् । इति प्राचीनयोग्योपास्स्व ॥ २ ॥ इति षष्ठोऽनुवाकः ॥

पृथिव्यन्तरिक्षं द्यौर्दिशोऽवान्तरदिशाः । अग्निर्वायुरादित्यश्चन्द्रमा नक्षत्राणि । आप ओषधयो वनस्पतय आकाश आत्मा । इत्यधिभूतम् । अथाध्यात्मम् । प्राणो व्यानोऽपान उदानः समानः । चक्षुः श्रोत्रं मनो वाक् त्वक् । चर्म माँसँ स्नावास्थि मज्जा । एतदधि विधाय ऋषिरवोचत् । पाङ्क्तं वा इदँ सर्वम् । पाङ्क्तेनैव पाङ्क्तँ स्पृणोतीति ॥१॥ इति सप्तमोऽनुवाकः ॥

ओमिति ब्रह्म । ओमितीदँ सर्वम् । ओमित्येतदनुकृतिर्ह स्म वा अप्यो श्रावयेत्याश्रावयन्ति । ओमिति सामानि गायन्ति । ओँ शोमिति शस्त्राणि शँसन्ति । ओमित्यध्वर्युः प्रतिगरं प्रतिगृणाति । ओमिति ब्रह्मा प्रसौति । ओमित्यग्निहोत्रमनुजानाति । ओमिति ब्राह्मणः प्रवक्ष्यन्नाह । ब्रह्मोपाप्नवानीति । ब्रह्मैवोपाप्नोति ॥ १ ॥ इति अष्टमोऽनुवाकः ॥

ऋतं च स्वाध्यायप्रवचने च । सत्यं च स्वाध्यायप्रवचने च । तपश्च स्वाध्यायप्रवचने च । दमश्च स्वाध्यायप्रवचने च । शमश्च स्वाध्यायप्रवचने च । अग्नयश्च स्वाध्यायप्रवचने च । अग्निहोत्रं च स्वाध्यायप्रवचने च । अतिथयश्च स्वाध्यायप्रवचने च । मानुषं च स्वाध्यायप्रवचने च । प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च । प्रजनश्च स्वाध्यायप्रवचने च । प्रजातिश्च स्वाध्यायप्रवचने च । सत्यमिति सत्यवचा राथीतरः । तप इति तपोनित्यः पौरुशिष्टिः । स्वाध्यायप्रवचने एवेति नाको मौद्गल्यः । तद्धि तपस्तद्धि तपः । ॥ १ ॥ इति नवमोऽनुवाकः ॥

अहं वृक्षस्य रेरिवा । कीर्तिः पृष्ठं गिरेरिव । ऊर्ध्वपवित्रो वाजिनीव स्वमृतमस्मि । द्रविणँ सवर्चसम् । सुमेधा अमृतोक्षितः । इति त्रिशङ्कोर्वेदानुवचनम् ॥ १ ॥ इति दशमोऽनुवाकः ॥

वेदमनूच्याचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति। सत्यं वद। धर्मं चर। स्वाध्यायान्मा प्रमदः। आचार्याय प्रियं धनमाहृत्य प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेत्सीः। सत्यान्न प्रमदितव्यम्। धर्मान्न प्रमदितव्यम्। कुशलान्न प्रमदितव्यम्। भूत्यै न प्रमदितव्यम्। स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितव्यम् ॥ १॥ देवपितृकार्याभ्यां न प्रमदितव्यम्। मातृदेवो भव। पितृदेवो भव। आचार्यदेवो भव। अतिथिदेवो भव। यान्यनवद्यानि कर्माणि। तानि सेवितव्यानि। नो इतराणि। यान्यस्माकँ सुचरितानि। तानि त्वयोपास्यानि ॥ २ ॥ नो इतराणि। ये के चास्मच्छ्रेयाँसो ब्राह्मणाः। तेषां त्वयाऽऽसनेन प्रश्वसितव्यम्। श्रद्धया देयम्। अश्रद्धयाऽदेयम्। श्रिया देयम्। ह्रिया देयम्। भिया देयम्। संविदा देयम्। अथ यदि ते कर्मविचिकित्सा वा वृत्तविचिकित्सा वा स्यात् ॥३॥ ये तत्र ब्राह्मणाः संमर्शिनः। युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा धर्मकामाः स्युः। यथा ते तत्र वर्तेरन्। तथा तत्र वर्तेथाः। अथाभ्याख्यातेषु। ये तत्र ब्राह्मणाः संमर्शिनः। युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा धर्मकामाः स्युः। यथा ते तेषु वर्तेरन्। तथा तेषु वर्तेथाः। एष आदेशः। एष उपदेशः। एषा वेदोपनिषत्। एतदनुशासनम्। एवमुपासितव्यम्। एवमु चैतदुपास्यम् ॥४॥

इति एकादशोऽनुवाकः ॥

शं नो मित्रः शं वरुणः। शं नो भवत्वर्यमा। शं न इन्द्रो बृहस्पतिः। शं नो विष्णुरुरुक्रमः। नमो ब्रह्मणे। नमस्ते वायो। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि। त्वामेव प्रत्यक्षं ब्रह्मावादिषम्। ऋतमवादिषम्। सत्यमवादिषम्। तन्मामावीत्। तद्वक्तारमावीत्। आवीन्माम्। आवीद् वक्तारम् ॥ १ ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ इति द्वादशोऽनुवाकः ॥

ॐ शं नो मित्रः शं वरुणः। शं नो भवत्वर्यमा। शं न इन्द्रो बृहस्पतिः। शं नो विष्णुरुरुक्रमः। नमो ब्रह्मणे। नमस्ते वायो। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि। त्वामेव प्रत्यक्षं ब्रह्म वदिष्यामि। ऋतं वदिष्यामि। सत्यं वदिष्यामि। तन्मामवतु। तद्वक्तारमवतु। अवतु माम्। अवतु वक्तारम्।

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

इति शीक्षाध्यायः ॥

ब्रह्मवल्ल्यध्यायः ॥

ॐ सह नाववतु । सह नौ भुनक्तु । सहवीर्यं करवावहै । तेजस्वि नावधीतमस्तु । मा विद्विषावहै ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ ब्रह्मविदाप्नोति परम् । तदेषाऽभ्युक्ता । सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म । यो वेद निहितं गुहायां परमे व्योमन् । सोऽश्नुते सर्वान् कामान् सह ब्रह्मणा विपश्चितेति । तस्माद् वा एतस्मादात्मन आकाशः संभूतः । आकाशाद् वायुः । वायोरग्निः । अग्नेरापः । अद्भ्यः पृथिवी । पृथिव्या ओषधयः । ओषधीभ्योऽन्नम् । अन्नात् पुरुषः । स वा एष पुरुषोऽन्नरसमयः । तस्येदमेव शिरः । अयं दक्षिणः पक्षः । अयमुत्तरः पक्षः । अयमात्मा । इदं पुच्छं प्रतिष्ठा । तदप्येष श्लोको भवति ॥ इति प्रथमोऽनुवाकः ॥

अन्नाद् वै प्रजाः प्रजायन्ते । याः काश्च पृथिवीं श्रिताः । अथो अन्नेनैव जीवन्ति । अथैनदपि यन्त्यन्ततः । अन्नं हि भूतानां ज्येष्ठम् । तस्मात् सर्वौषधमुच्यते । सर्वं वै तेऽन्नमाप्नुवन्ति । येऽन्नं ब्रह्मोपासते । अन्नं हि भूतानां ज्येष्ठम् । तस्मात् सर्वौषधमुच्यते । अन्नाद् भूतानि जायन्ते । जातान्यन्नेन वर्धन्ते । अद्यतेऽत्ति च भूतानि । तस्मादन्नं तदुच्यत इति । तस्माद् वा एतस्मादन्नरसमयात् । अन्योऽन्तर आत्मा प्राणमयः । तेनैष पूर्णः । स वा एष पुरुषविध एव । तस्य पुरुषविधताम् । अन्वयं पुरुषविधः । तस्य प्राण एव शिरः । व्यानो दक्षिणः पक्षः । अपान उत्तरः पक्षः । आकाश आत्मा । पृथिवी पुच्छं प्रतिष्ठा । तदप्येष श्लोको भवति ॥ इति द्वितीयोऽनुवाकः ॥

प्राणं देवा अनु प्राणन्ति । मनुष्याः पशवश्च ये । प्राणो हि भूतानामायुः । तस्मात् सर्वायुषमुच्यते । सर्वमेव त आयुर्यन्ति । ये प्राणं ब्रह्मोपासते । प्राणो हि भूतानामायुः । तस्मात् सर्वायुषमुच्यत इति । तस्यैष एव शारीर आत्मा । यः पूर्वस्य । तस्माद् वा एतस्मात् प्राणमयात् । अन्योऽन्तर आत्मा मनोमयः । तेनैष पूर्णः । स वा एष पुरुषविध एव । तस्य पुरुषविधताम् । अन्वयं पुरुषविधः । तस्य यजुरेव शिरः । ऋग् दक्षिणः पक्षः । सामोत्तरः पक्षः । आदेश आत्मा । अथर्वाङ्गिरसः पुच्छं प्रतिष्ठा । तदप्येष श्लोको भवति ॥ इति तृतीयोऽनुवाकः ॥

यतो वाचो निवर्तन्ते । अप्राप्य मनसा सह । आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान् । न बिभेति कदाचनेति । तस्यैष एव शारीर आत्मा । यः पूर्वस्य । तस्माद् वा एतस्मान्मनोमयात् । अन्योऽन्तर आत्मा विज्ञानमयः । तेनैष पूर्णः । स वा एष पुरुषविध एव । तस्य पुरुषविधताम् । अन्वयं पुरुषविधः । तस्य श्रद्धैव शिरः । ऋतं दक्षिणः पक्षः । सत्यमुत्तरः पक्षः । योग आत्मा । महः पुच्छं प्रतिष्ठा । तदप्येष श्लोको भवति ॥ इति चतुर्थोऽनुवाकः ॥

विज्ञानं यज्ञं तनुते । कर्माणि तनुतेऽपि च । विज्ञानं देवाः सर्वे । ब्रह्म ज्येष्ठमुपासते । विज्ञानं ब्रह्म चेद् वेद । तस्माच्चेन्न प्रमाद्यति । शरीरे पाप्मनो हित्वा । सर्वान् कामान् समश्नुत इति । तस्यैष एव शारीर आत्मा । यः पूर्वस्य । तस्माद् वा एतस्माद् विज्ञानमयात् । अन्योऽन्तर आत्माऽऽनन्दमयः । तेनैष पूर्णः । स वा एष पुरुषविध एव । तस्य पुरुषविधताम् । अन्वयं पुरुषविधः । तस्य प्रियमेव शिरः । मोदो दक्षिणः पक्षः । प्रमोद उत्तरः पक्षः । आनन्द आत्मा । ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठा । तदप्येष श्लोको भवति ॥ इति पञ्चमोऽनुवाकः ॥

असन्नेव स भवति । असद् ब्रह्मेति वेद चेत् । अस्ति ब्रह्मेति चेद् वेद । सन्तमेनं ततो विदुरिति । तस्यैष एव शारीर आत्मा । यः पूर्वस्य । अथातोऽनुप्रश्नाः । उताविद्वानमुं लोकं प्रेत्य । कश्चन गच्छती३ । आहो विद्वानमुं लोकं प्रेत्य । कश्चित् समश्नुता३उ । सोऽकामयत । बहु स्यां प्रजायेयेति । स तपोऽतप्यत । स तपस्तप्त्वा । इदँ सर्वमसृजत । यदिदं किंच । तत् सृष्ट्वा । तदेवानुप्राविशत् । तदनुप्रविश्य । सच्च त्यच्चाभवत् । निरुक्तं चानिरुक्तं च । निलयनं चानिलयनं च । विज्ञानं चाविज्ञानं च । सत्यं चानृतं च सत्यमभवत् । यदिदं किंच । तत् सत्यमित्याचक्षते । तदप्येष श्लोको भवति ॥ इति षष्ठोऽनुवाकः ॥

असद् वा इदमग्र आसीत् । ततो वै सदजायत । तदात्मानँ स्वयमकुरुत । तस्मात् तत् सुकृतमुच्यत इति । यद् वै तत् सुकृतम् । रसो वै सः । रसँ ह्येवायं लब्ध्वाऽऽनन्दी भवति । को ह्येवान्यात् कः प्राण्यात् । यदेष आकाश आनन्दो न स्यात् । एष ह्येवानन्दयाति । यदा ह्येवैष एतस्मिन्नदृश्येऽनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेऽभयं प्रतिष्ठां विन्दते । अथ

सोऽभयं गतो भवति। यदा ह्येवैष एतस्मिन्नुदरमन्तरं कुरुते। अथ तस्य भयं भवति। तत्त्वेव भयं विदुषोऽमन्वानस्य। तदप्येष श्लोको भवति॥ इति सप्तमोऽनुवाकः ॥ ७॥

भीषाऽस्माद् वातः पवते। भीषोदेति सूर्यः। भीषाऽस्मादग्निश्चेन्द्रश्च। मृत्युर्धावति पञ्चम इति। सैषाऽऽनन्दस्य मीमाँसा भवति। युवा स्यात् साधु युवाऽध्यायकः। आशिष्ठो द्रढिष्ठो बलिष्ठः। तस्येयं पृथिवी सर्वा वित्तस्य पूर्णा स्यात्। स एको मानुष आनन्दः। ते ये शतं मानुषा आनन्दाः। स एको मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतं मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दाः। स एको देवगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतं देवगन्धर्वाणामानन्दाः। स एकः पितॄणां चिरलोकलोकानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतं पितॄणां चिरलोकलोकानामानन्दाः। स एक आजानजानां देवानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतमाजानजानां देवानामानन्दाः। स एकः कर्मदेवानां देवानामानन्दः। ये कर्मणा देवानपियन्ति। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतं कर्मदेवानां देवानामानन्दाः। स एको देवानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतं देवानामानन्दाः। स एक इन्द्रस्याऽऽनन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतमिन्द्रस्याऽऽनन्दाः। स एको बृहस्पतेरानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतं बृहस्पतेरानन्दाः। स एकः प्रजापतेरानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतं प्रजापतेरानन्दाः। स एको ब्रह्मण आनन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। स यश्चायं पुरुषे। यश्चासावादित्ये। स एकः। स य एवंवित्। अस्माल्लोकात् प्रेत्य। एतमन्नमयमात्मानमुपसंक्रामति। एतं प्राणमयमात्मानमुपसंक्रामति। एतं मनोमयमात्मानमुपसंक्रामति। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसंक्रामति। एतमानन्दमयमात्मानमुपसंक्रामति। तदप्येष श्लोको भवति॥ इति अष्टमोऽनुवाकः ॥ ८॥

यतो वाचो निवर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्। न बिभेति कुतश्चनेति। एतꣳ ह वाव न तपति। किमहꣳ साधु नाकरवम्। किमहं पापमकरवमिति। स य एवं विद्वानेते आत्मानꣳ स्पृणुते। उभे ह्येवैष एते आत्मानꣳ स्पृणुते। य एवं वेद। इत्युपनिषत्॥ इति नवमोऽनुवाकः॥ ९॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सहवीर्यं करवावहै। तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

इति ब्रह्मवल्ल्यध्यायः।

भृगुवल्ल्यध्यायः॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सहवीर्यं करवावहै। तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

भृगुर्वै वारुणिः। वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। तस्मा एतत् प्रोवाच। अन्नं प्राणं चक्षुः श्रोत्रं मनो वाचमिति। तꣳ होवाच। यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते। येन जातानि जीवन्ति। यत् प्रयन्त्यभिसंविशन्ति। तद् विजिज्ञासस्व। तद् ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा॥ इति प्रथमोऽनुवाकः॥ १॥

अन्नं ब्रह्मेति व्यजानात्। अन्नाद्ध्येव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। अन्नेन जातानि जीवन्ति। अन्नं प्रयन्त्यभिसंविशन्तीति। तद् विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। तꣳ होवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा॥ इति द्वितीयोऽनुवाकः॥ २॥

प्राणो ब्रह्मेति व्यजानात्। प्राणाद्ध्येव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। प्राणेन जातानि जीवन्ति। प्राणं प्रयन्त्यभिसंविशन्तीति। तद् विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। तꣳ होवाच।

तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व । तपो ब्रह्मेति । स तपोऽतप्यत । स तपस्तप्त्वा ॥
इति तृतीयोऽनुवाकः ॥ ३ ॥

मनो ब्रह्मेति व्यजानात् । मनसो ह्येव खल्विमानि भूतानि जायन्ते । मनसा जातानि जीवन्ति । मनः प्रयन्त्यभिसंविशन्तीति । तद् विज्ञाय । पुनरेव वरुणं पितरमुपससार । अधीहि भगवो ब्रह्मेति । तꣳ होवाच । तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व । तपो ब्रह्मेति । स तपोऽतप्यत । स तपस्तप्त्वा ॥
इति चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ४ ॥

विज्ञानं ब्रह्मेति व्यजानात् । विज्ञानाद्ध्येव खल्विमानि भूतानि जायन्ते । विज्ञानेन जातानि जीवन्ति । विज्ञानं प्रयन्त्यभिसंविशन्तीति । तद् विज्ञाय । पुनरेव वरुणं पितरमुपससार । अधीहि भगवो ब्रह्मेति । तꣳ होवाच । तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व । तपो ब्रह्मेति । स तपोऽतप्यत । स तपस्तप्त्वा ॥ इति पञ्चमोऽनुवाकः ॥ ५ ॥

आनन्दो ब्रह्मेति व्यजानात् । आनन्दाद्ध्येव खल्विमानि भूतानि जायन्ते । आनन्देन जातानि जीवन्ति । आनन्दं प्रयन्त्यभिसंविशन्तीति । सैषा भार्गवी वारुणी विद्या । परमे व्योमन् प्रतिष्ठिता । स य एवं वेद प्रतितिष्ठति । अन्नवानन्नादो भवति । महान् भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन । महान् कीर्त्या ॥ इति षष्ठोऽनुवाकः ॥ ६ ॥

अन्नं न निन्द्यात् । तद् व्रतम् । प्राणो वा अन्नम् । शरीरमन्नादम् । प्राणे शरीरं प्रतिष्ठितम् । शरीरे प्राणः प्रतिष्ठितः । तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम् । स य एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद प्रतितिष्ठति । अन्नवानन्नादो भवति । महान् भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन । महान् कीर्त्या ॥
इति सप्तमोऽनुवाकः ॥ ७ ॥

अन्नं न परिचक्षीत । तद् व्रतम् । आपो वा अन्नम् । ज्योतिरन्नादम् । अप्सु ज्योतिः प्रतिष्ठितम् । ज्योतिष्यापः प्रतिष्ठिताः । तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम् । स य एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद प्रतितिष्ठति । अन्नवानन्नादो

भवति । महान् भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन । महान् कीर्त्या ॥
इत्यष्टमोऽनुवाकः ॥ ८ ॥

अन्नं बहु कुर्वीत । तद् व्रतम् । पृथिवी वा अन्नम् । आकाशोऽन्नादः । पृथिव्यामाकाशः प्रतिष्ठितः । आकाशे पृथिवी प्रतिष्ठिता । तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम् । स य एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद प्रतितिष्ठति । अन्नवानन्नादो भवति । महान् भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन । महान् कीर्त्या ॥
इति नवमोऽनुवाकः ॥ ९ ॥

न कंचन वसतौ प्रत्याचक्षीत । तद् व्रतम् । तस्माद् यया कया च विधया बह्वन्नं प्राप्नुयात् । अराध्यस्मा अन्नमित्याचक्षते । एतद् वै मुखतोऽन्नꣳ राद्धम् । मुखतोऽस्मा अन्नꣳ राध्यते । एतद् वै मध्यतोऽन्नꣳ राद्धम् । मध्यतोऽस्मा अन्नꣳ राध्यते । एतद् वा अन्ततोऽन्नꣳ राद्धम् । अन्ततोऽस्मा अन्नꣳ राध्यते ॥१॥ य एवं वेद । क्षेम इति वाचि । योगक्षेम इति प्राणापानयोः । कर्मेति हस्तयोः । गतिरिति पादयोः । विमुक्तिरिति पायौ । इति मानुषीः समाज्ञाः । अथ दैवीः । तृप्तिरिति वृष्टौ । बलमिति विद्युति ॥२॥ यश इति पशुषु । ज्योतिरिति नक्षत्रेषु । प्रजापतिरमृतमानन्द इत्युपस्थे । सर्वमित्याकाशे । तत् प्रतिष्ठेत्युपासीत । प्रतिष्ठावान् भवति । तन्मह इत्युपासीत । महान् भवति । तन्मन इत्युपासीत । मानवान् भवति ॥३॥ तन्नम इत्युपासीत । नम्यन्तेऽस्मै कामाः । तद् ब्रह्मेत्युपासीत । ब्रह्मवान् भवति । तद् ब्रह्मणः परिमर इत्युपासीत । पर्येणं म्रियन्ते द्विषन्तः सपत्नाः । परि येऽप्रिया भ्रातृव्याः । स यश्चायं पुरुषे । यश्चासावादित्ये । स एकः ॥४॥ स य एवंवित् । अस्माल्लोकात् प्रेत्य । एतमन्नमयमात्मानमुपसंक्रम्य । एतं प्राणमयमात्मानमुपसंक्रम्य । एतं मनोमयमात्मानमुपसंक्रम्य । एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसंक्रम्य । एतमानन्दमयमात्मानमुपसंक्रम्य । इमाँल्लोकान् कामान्नी कामरूप्यनुसञ्चरन् । एतत् साम गायन्नास्ते । हा३वु हा३वु हा३वु ॥५॥ अहमन्नमहमन्नमहमन्नम् । अहमन्नादो३ऽहमन्नादो३ऽहमन्नादः । अहꣳ श्लोककृदहꣳ श्लोककृदहꣳ श्लोककृत् । अहमस्मि प्रथमजा ऋता३स्य । पूर्वं देवेभ्योऽमृतस्य ना३भायि । यो मा

ददाति स इदेव मा३ऽऽवाः। अहमन्नमन्नमदन्तमा३द्मि। अहं विश्वं भुवन-मभ्यभवा३म्। सुवर्न ज्योतीः। य एवं वेद। इत्युपनिषत्॥६॥
इति दशमोऽनुवाकः॥१०॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै। तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥
इति भृगुवल्ल्यध्यायः॥

ॐ शं नो मित्रः शं वरुणः। शं नो भवत्वर्यमा। शं न इन्द्रो बृहस्पतिः। शं नो विष्णुरुरुक्रमः। नमो ब्रह्मणे। नमस्ते वायो। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि। त्वामेव प्रत्यक्षं ब्रह्म वदिष्यामि। ऋतं वदिष्यामि। सत्यं वदिष्यामि। तन्मामवतु। तद्वक्तारमवतु। अवतु माम्। अवतु वक्तारम्॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

इति तैत्तिरीयोपनिषत् समाप्ता॥

॥ ॐ तत्सत् ॥

ऐतरेयोपनिषत्

वाङ्मे मनसि प्रतिष्ठिता मनो मे वाचि प्रतिष्ठितमाविरावीर्म एधि। वेदस्य म आणीस्थः श्रुतं मे मा प्रहासीरनेनाधीतेनाहोरात्रान् संदधाम्यृतं वदिष्यामि सत्यं वदिष्यामि। तन्मामवतु तद्वक्तारमवतु। अवतु मामवतु वक्तारमवतु वक्तारम् ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

आत्मा वा इदमेक एवाग्र आसीत्। नान्यत् किंचन मिषत्। स ईक्षत लोकान् नु सृजा इति ॥ १ ॥ स इमाँल्लोकानसृजत। अम्भो मरीचीर्मरमापोऽदोऽम्भः परेण दिवं द्यौः प्रतिष्ठाऽन्तरिक्षं मरीचयः पृथिवी मरो या अधस्तात् ता आपः ॥ २ ॥ स ईक्षतेमे नु लोका लोकपालान् नु सृजा इति। सोऽद्भ्य एव पुरुषं समुद्धृत्यामूर्छयत् ॥ ३ ॥ तमभ्यतपत् तस्याभितप्तस्य मुखं निरभिद्यत यथाण्डम्। मुखाद् वाग् वाचोऽग्निर्नासिके निरभिद्येतां नासिकाभ्यां प्राणः प्राणाद् वायुरक्षिणी निरभिद्येतामक्षिभ्यां चक्षुश्चक्षुष आदित्यः कर्णौ निरभिद्येतां कर्णाभ्यां श्रोत्रं श्रोत्राद् दिशस्त्वङ्निरभिद्यत त्वचो लोमानि लोमभ्य ओषधिवनस्पतयो हृदयं निरभिद्यत हृदयान्मनो मनसश्चन्द्रमा नाभिर्निरभिद्यत नाभ्या अपानोऽपानान्मृत्युः शिश्नं निरभिद्यत शिश्नाद् रेतो रेतस आपः ॥ ४ ॥ इति प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

ता एता देवताः सृष्टा अस्मिन् महत्यर्णवे प्रापतँस्तमशनापिपासाभ्यामन्ववार्जत्। ता एनमब्रुवन्ना[illegible] [illegible] प्रतिष्ठिता अन्नमदामेति ॥१॥ ताभ्यो गामान[illegible] [illegible] वै नो[illegible] [illegible]न्ति। ताभ्योऽश्वम[illegible] [illegible]न मानयत् [illegible]

भूत्वा नासिके प्राविशदादित्यश्चक्षुर्भूत्वाऽक्षिणी प्राविशद् दिशः श्रोत्रं भूत्वा कर्णौ प्राविशन्नोषधिवनस्पतयो लोमानि भूत्वा त्वचं प्राविशँश्चन्द्रमा मनो भूत्वा हृदयं प्राविशन्मृत्युरपानो भूत्वा नाभिं प्राविशदापो रेतो भूत्वा शिश्नं प्राविशन् ॥ ४॥ तमशनापिपासे अब्रूतामावाभ्यामभिप्रजानीहीति । ते अब्रवीदेतास्वेव वां देवतास्वाभजाम्येतासु भागिन्यौ करोमीति । तस्माद् यस्यै कस्यै च देवतायै हविर्गृह्यते भागिन्यावेवास्यामशनापिपासे भवतः ॥ ५ ॥ इति द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

स ईक्षतेमे नु लोकाश्च लोकपालाश्चान्नमेभ्यः सृजा इति ॥ १ ॥ सोऽपोऽभ्यतपत् ताभ्योऽभितप्ताभ्यो मूर्तिरजायत । या वै सा मूर्तिरजायतान्नं वै तत् ॥२॥ तदेनत् सृष्टं पराङ्त्यजिघांसत् तद् वाचाऽजिघृक्षत् तन्नाशक्नोद् वाचा ग्रहीतुम् । स यद्धैनद् वाचाऽग्रहैष्यदभिव्याहृत्य हैवान्नमत्रप्स्यत् ॥३॥ तत् प्राणेनाजिघृक्षत् तन्नाशक्नोत् प्राणेन ग्रहीतुम् । स यद्धैनत् प्राणेनाग्रहैष्यदभिप्राण्य हैवान्नमत्रप्स्यत् ॥४॥ तच्चक्षुषाऽजिघृक्षत् तन्नाशक्नोच्चक्षुषा ग्रहीतुम् । स यद्धैनच्चक्षुषाऽग्रहैष्यत् दृष्ट्वा हैवान्नमत्रप्स्यत् ॥५॥ तच्छ्रोत्रेणाजिघृक्षत् तन्नाशक्नोच्छ्रोत्रेण ग्रहीतुम् । स यद्धैनच्छ्रोत्रेणाग्रहैष्यच्छ्रुत्वा हैवान्नमत्रप्स्यत् ॥ ६ ॥ तत् त्वचाऽजिघृक्षत् तन्नाशक्नोत् त्वचा ग्रहीतुम् । स यद्धैनत् त्वचाऽग्रहैष्यत् स्पृष्ट्वा हैवान्नमत्रप्स्यत् ॥ ७ ॥ तन्मनसाऽजिघृक्षत् तन्नाशक्नोन्मनसा ग्रहीतुम् । स यद्धैनन्मनसाऽग्रहैष्यद्ध्यात्वा हैवान्नमत्रप्स्यत् ॥ ८ ॥ तच्छिश्नेनाजिघृक्षत् तन्नाशक्नोच्छिश्नेन ग्रहीतुम् । स यद्धैनच्छिश्नेनाग्रहैष्यद् विसृज्य हैवान्नमत्रप्स्यत् ॥९॥ तदपानेनाजिघृक्षत् तदावयत् सैषोऽन्नस्य ग्रहो यद् वायुरन्नायुर्वा एष यद् वायुः ॥१०॥ स ईक्षत कथं न्विदं मदृते स्यादिति स ईक्षत कतरेण प्रपद्या इति । स ईक्षत यदि वाचाऽभिव्याहृतं यदि प्राणेनाभिप्राणितं यदि चक्षुषा दृष्टं यदि श्रोत्रेण श्रुतं यदि त्वचा स्पृष्टं यदि मनसा ध्यातं यद्यपानेनाभ्यपानितं यदि शिश्नेन विसृष्टमथ कोऽहमिति ॥ ११ ॥ स एतमेव सीमानं विदार्यैतया द्वारा प्रापद्यत । सैषा विदृतिर्नाम द्वास्तदेतन्नान्दनम् । तस्य त्रय आवसथास्त्रयः स्वप्ना अयमावसथोऽयमावसथोऽयमावसथ इति ॥ १२ ॥

स जातो भूतान्यभिव्यैख्यत् किमिहान्यं वावदिषदिति । स एतमेव पुरुषं ब्रह्म ततममपश्यदिदमदर्शमिती ३॥ १३ ॥ तस्मादिदन्द्रो नामेदन्द्रो ह वै नाम तमिदन्द्रं सन्तमिन्द्र इत्याचक्षते परोक्षेण । परोक्षप्रिया इव हि देवाः परोक्षप्रिया इव हि देवाः ॥ १४ ॥ इति तृतीयः खण्डः ॥ ३ ॥

पुरुषे ह वा अयमादितो गर्भो भवति । यदेतद् रेतस्तदेतत् सर्वेभ्योऽङ्गेभ्यस्तेजः सम्भूतमात्मन्येवात्मानं बिभर्ति तद् यदा स्त्रियां सिञ्चत्यथैनज्जनयति तदस्य प्रथमं जन्म ॥ १ ॥ तत् स्त्रिया आत्मभूयं गच्छति यथा स्वमङ्गं तथा । तस्मादेनां न हिनस्ति साऽस्यैतमात्मानमत्र गतं भावयति ॥ २ ॥ सा भावयित्री भावयितव्या भवति तं स्त्री गर्भं बिभर्ति सोऽग्र एव कुमारं जन्मनोऽग्रेऽधिभावयति । स यत् कुमारं जन्मनोऽग्रेऽधिभावयत्यात्मानमेव तद् भावयत्येषां लोकानां सन्तत्या एवं सन्तता हीमे लोकास्तदस्य द्वितीयं जन्म ॥ ३॥ सोऽस्यायमात्मा पुण्येभ्यः कर्मभ्यः प्रतिधीयते । अथास्यायमितर आत्मा कृतकृत्यो वयोगतः प्रैति स इतः प्रयन्नेव पुनर्जायते तदस्य तृतीयं जन्म ॥ ४ ॥ तदुक्तमृषिणा । गर्भे नु सन्नन्वेषामवेदमहं देवानां जनिमानि विश्वा । शतं मा पुर आयसीररक्षन्नधः श्येनो जवसा निरदीयमिति गर्भ एवैतच्छयानो वामदेव एवमुवाच ॥ ५॥ स एवं विद्वानस्माच्छरीरभेदादूर्ध्व उत्क्रम्यामुष्मिन्त्स्वर्गे लोके सर्वान् कामानाप्त्वाऽमृतः समभवत् समभवत् ॥६॥ इति चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥

कोऽयमात्मेति वयमुपास्महे कतरः स आत्मा येन वा पश्यति येन वा शृणोति येन वा गन्धानाजिघ्रति येन वा वाचं व्याकरोति येन वा स्वादु चास्वादु च विजानाति ॥ १ ॥ यदेतत् हृदयं मनश्चैतत् । संज्ञानमाज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं मेधा दृष्टिर्धृतिर्मतिर्मनीषा जूतिः स्मृतिः संकल्पः क्रतुरसुः कामो वश इति । सर्वाण्येवैतानि प्रज्ञानस्य नामधेयानि भवन्ति ॥ २ ॥ एष ब्रह्मैष इन्द्र एष प्रजापतिरेते सर्वे देवा इमानि च पञ्च महाभूतानि पृथिवी वायुराकाश आपो ज्योतींषीत्येतानीमानि च क्षुद्रमिश्राणीव । बीजानीतराणि चेतराणि चाण्डजानि च जारुजानि च स्वेदजानि चोद्भिज्जानि चाश्वा गावः पुरुषा हस्तिनो यत् किंचेदं

प्राणि जङ्गमं च पतत्रि च यच्च स्थावरं सर्वं तत् प्रज्ञानेत्रं प्रज्ञाने प्रतिष्ठितं प्रज्ञानेत्रो लोकः प्रज्ञा प्रतिष्ठा प्रज्ञानं ब्रह्म ॥३॥ स एतेन प्रज्ञेनात्मनास्माल्लोकादुत्क्रम्यामुष्मिन् स्वर्गे लोके सर्वान् कामानाप्त्वाऽमृतः समभवत् समभवत् ॥ ४ ॥ इति पञ्चमः खण्डः ॥ ५ ॥

वाङ्मे मनसि प्रतिष्ठिता मनो मे वाचि प्रतिष्ठितमाविरावीर्म एधि। वेदस्य म आणीस्थः श्रुतं मे मा प्रहासीरनेनाधीतेनाहोरात्रान् संदधाम्यृतं वदिष्यामि सत्यं वदिष्यामि। तन्मामवतु तद्वक्तारमवतु। अवतु मामवतु वक्तारमवतु वक्तारम् ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

इत्यैतरेयोपनिषत् समाप्ता ॥

॥ ॐ तत्सत् ॥

छान्दोग्योपनिषत्

ॐ आप्यायन्तु ममाङ्गानि वाक् प्राणश्चक्षुः श्रोत्रमथो बलमिन्द्रियाणि च । सर्वाणि सर्वं ब्रह्मौपनिषदं माऽहं ब्रह्म निराकुर्यां मा मा ब्रह्म निराकरोदनिराकरणमस्त्वनिराकरणं मेऽस्तु तदात्मनि निरते य उपनिषत्सु धर्मास्ते मयि सन्तु ते मयि सन्तु ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ इत्येतदक्षरमुद्गीथमुपासीत । ओमिति ह्युद्गायति तस्योपव्याख्यानम् ॥ १ ॥ एषां भूतानां पृथिवी रसः पृथिव्या आपो रसोऽपामोषधयो रस ओषधीनां पुरुषो रसः पुरुषस्य वाग् रसो वाच ऋग् रस ऋचः साम रसः साम्न उद्गीथो रसः ॥२॥ स एष रसानाꣳ रसतमः परमः परार्ध्योऽष्टमो यदुद्गीथः ॥३॥ कतमा कतमर्क्कतमत् कतमत् साम कतमः कतम उद्गीथ इति विमृष्टं भवति ॥ ४ ॥ वागेवर्क् प्राणः सामोमित्येतदक्षरमुद्गीथः । तद् वा एतन्मिथुनं यद् वाक् च प्राणश्चर्क् च साम च ॥ ५ ॥ तदेतन्मिथुनमोमित्येतस्मिन्नक्षरे सꣳसृज्यते यदा वै मिथुनौ समागच्छत आपयतो वै तावन्योन्यस्य कामम् ॥ ६ ॥ आपयिता ह वै कामानां भवति य एतदेवं विद्वानक्षरमुद्गीथमुपास्ते ॥ ७ ॥ तद् वा एतदनुज्ञाक्षरं यद्धि किञ्चानुजानात्योमित्येव तदाहैषो एव समृद्धिर्यदनुज्ञा समर्धयिता ह वै कामानां भवति य एतदेवं विद्वानक्षरमुद्गीथमुपास्ते ॥ ८ ॥ तेनेयं त्रयी विद्या वर्तते ओमित्याश्रावयत्योमिति शꣳसत्योमित्युद्गायत्येतस्यैवाक्षरस्यापचित्यै महिम्ना रसेन ॥ ९ ॥ तेनोभौ कुरुतो यश्चैतदेवं वेद यश्च न वेद । नाना तु विद्या चाविद्या च यदेव विद्यया करोति श्रद्धयोपनिषदा तदेव वीर्यवत्तरं भवतीति खल्वेतस्यैवाक्षरस्योपव्याख्यानं भवति ॥ १० ॥ इति प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

देवासुरा ह वै यत्र संयेतिरे उभये प्राजापत्यास्तद्ध देवा उद्गीथमाजह्रुरनेनैनानभिभविष्याम इति ॥ १ ॥ ते ह नासिक्यं प्राणमुद्गीथमुपासाञ्चक्रिरे तꣳ हासुराः पाप्मना विविधुस्तस्मात्तेनोभयं जिघ्रति सुरभि च दुर्गन्धि च पाप्मना ह्येष विद्धः ॥ २ ॥ अथ ह वाचमुद्गीथमुपासांचक्रिरे ताꣳ हासुराः पाप्मना विविधुस्तस्मात्तयोभयं वदति सत्यं चानृतं च पाप्मना ह्येषा विद्धा ॥३॥ अथ ह चक्षुरुद्गीथमुपासाञ्चक्रिरे तद्धासुराः पाप्मना विविधुस्तस्मात्तेनोभयं पश्यति दर्शनीयं चादर्शनीयं च पाप्मना ह्येतद् विद्धम् ॥४॥ अथ ह श्रोत्रमुद्गीथमुपासाञ्चक्रिरे तद्धासुराः पाप्मना विविधुस्तस्मात् तेनोभयꣳ शृणोति श्रवणीयं चाश्रवणीयं च पाप्मना ह्येतद् विद्धम् ॥५॥ अथ ह मन उद्गीथमुपासाञ्चक्रिरे । तद्धासुराः पाप्मना विविधुस्तस्मात् तेनोभयꣳ संकल्पयते संकल्पनीयं चासंकल्पनीयं पाप्मना ह्येतद् विद्धम् ॥ ६ ॥ अथ ह य एवायं मुख्यः प्राणस्तमुद्गीथमुपासाञ्चक्रिरे तꣳहासुरा ऋत्वा विदध्वꣳसुर्यथाऽश्मानमाखणमृत्वा विध्वꣳसेत ॥७॥ एवं यथाऽश्मानमाखणमृत्वा विध्वꣳसत एवꣳ हैव स विध्वꣳसते य एवंविदि पापं कामयते यश्चैनमभिदासति स एषोऽश्माखणः ॥ ८ ॥ नैवैतेन सुरभि न दुर्गन्धि विजानात्यपहतपाप्मा ह्येष तेन यदश्नाति यत् पिबति तेनेतरान् प्राणानवति । एतमु एवान्ततोऽवित्त्वोत्क्रामति व्याददात्येवान्तत इति ॥९॥ तꣳहाङ्गिरा उद्गीथमुपासाञ्चक्र एतमु एवाऽऽङ्गिरसं मन्यन्तेऽङ्गानां यद् रसः ॥ १० ॥ तेन तꣳ ह बृहस्पतिरुद्गीथमुपासाञ्चक्र एतमु एव बृहस्पतिं मन्यन्ते वाग्घि बृहती तस्या एष पतिः ॥ ११ ॥ तेन तꣳ हाऽऽयास्य उद्गीथमुपासाञ्चक्र एतमु एवाऽऽयास्यं मन्यन्त आस्याद् यदयते ॥१२॥ तेन तꣳ ह बको दाल्भ्यो विदाञ्चकार । स ह नैमिशीयानामुद्गाता बभूव । स ह स्मैभ्यः कामानागायति ॥ १३ ॥ आगाता ह वै कामानां भवति य एतदेवं विद्वानक्षरमुद्गीथमुपास्त इत्यध्यात्मम् ॥ १४ ॥ इति द्वितीय खण्ड. ॥ २ ॥

अथाधिदैवतं य एवासौ तपति तमुद्गीथमुपासीतोद्यन् वा एष प्रजाभ्य उद्गायति । उद्यँस्तमो भयमपहन्त्यपहन्ता ह वै भयस्य तमसो

भवति य एवं वेद ॥१॥ समान उ एवायं चासौ चोष्णोऽयमुष्णोऽसौ स्वर इतीममाचक्षते स्वर इति प्रत्यास्वर इत्यमुं तस्माद्वा एतमिममुं चोद्गीथमुपासीत ॥ २ ॥ अथ खलु व्यानमेवोद्गीथमुपासीत । यद्वै प्राणिति स प्राणो यदपानिति सोऽपानः ॥ अथ यः प्राणापानयोः सन्धिः स व्यानो यो व्यानः सा वाक् । तस्मादप्राणन्ननपानन् वाचमभिव्याहरति ॥ ३ ॥ या वाक् सर्क् तस्मादप्राणन्ननपानन्नृचमभिव्याहरति यर्क् तत् साम तस्मादप्राणन्ननपानन् साम गायति यत् साम स उद्गीथस्तस्मादप्राणन्ननपानन्नुद्गायति ॥ ४ ॥ अतो यान्यन्यानि वीर्यवन्ति कर्माणि यथाऽग्नेर्मन्थनमाजेः सरणं दृढस्य धनुष आयमनमप्राणन्ननपानँस्तानि करोत्येतस्य हेतोर्व्यानमेवोद्गीथमुपासीत ॥५॥ अथ खलूद्गीथाक्षराण्युपासीतोद्गीथ इति प्राण एवोत्प्राणेन ह्युत्तिष्ठति वाग् गीर्वाचो ह गिर इत्याचक्षतेऽन्नं थमन्ने हीदꣳसर्वꣳस्थितम् ॥६॥ द्यौरेवोद् अन्तरिक्षं गीः पृथिवी थमादित्य एवोद् वायुर्गीरग्निस्थꣳ सामवेद एवोद् यजुर्वेदो गीर्ऋग्वेदस्थं दुग्धेऽस्मै वाग्दोहं यो वाचो दोहोऽन्नवानन्नादो भवति य एतान्येवं विद्वानुद्गीथाक्षराण्युपास्त उद्गीथ इति ॥ ७ ॥ अथ खल्वाशीः समृद्धिरुपसरणानीत्युपासीत येन साम्ना स्तोष्यन् स्यात् तत् सामोपधावेत् ॥८॥ यस्यामृचि तामृचं यदार्षेयं तमृषिं यां देवतामभिष्टोष्यन् स्यात् तां देवतामुपधावेत् ॥ ९ ॥ येन च्छन्दसा स्तोष्यन् स्यात् तच्छन्द उपधावेद् येन स्तोमेन स्तोष्यमाणः स्यात् तꣳ स्तोममुपधावेत् ॥१०॥ यां दिशमभिष्टोष्यन् स्यात् तां दिशमुपधावेत् ॥११॥ आत्मानमन्तत उपसृत्य स्तुवीत कामं ध्यायन्नप्रमत्तोऽभ्याशो ह यदस्मै स कामः समृध्येत यत्कामः स्तुवीतेति यत्कामः स्तुवीतेति ॥ १२ ॥ इति तृतीयः खण्डः ॥ ३ ॥

ओमित्येतदक्षरमुद्गीथमुपासीतोमिति, ह्युद्गायति तस्योपव्याख्यानम् ॥१॥ देवा वै मृत्योर्बिभ्यतस्त्रयीं विद्यां प्राविशꣳस्ते छन्दोभिरच्छादयन् यदेभिरच्छादयँस्तच्छन्दसां छन्दस्त्वम् ॥२॥ तानु तत्र मृत्युर्यथा मत्स्यमुदके परिपश्येदेवं पर्यपश्यदृचि साम्नि यजुषि । ते नु विदित्वोर्ध्वा ऋचः साम्नो यजुषः स्वरमेव प्राविशन् ॥ ३ ॥ यदा वा

ऋचमाप्नोत्योमित्येवातिस्वरत्येवꣳ सामैवं यजुरेष उ स्वरो यदेतदक्षरमेतदमृतमभयं तत्प्रविश्य देवा अमृता अभया अभवन् ॥४॥ स य एतदेवं विद्वानक्षरं प्रणौत्येतदेवाक्षरꣳ स्वरममृतमभयं प्रविशति तत्प्रविश्य यदमृता देवास्तदमृतो भवति ॥ ५ ॥ इति चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥

अथ खलु य उद्गीथः स प्रणवो यः प्रणवः स उद्गीथ इत्यसौ वा आदित्य उद्गीथ एष प्रणव ओमिति ह्येष स्वरन्नेति ॥ १ ॥ एतमु एवाहमभ्यगासिषं तस्मान्मम त्वमेकोऽसीति ह कौषीतकिः पुत्रमुवाच रश्मीꣳस्त्वं पर्यावर्तयाद् बहवो वै ते भविष्यन्तीत्यधिदैवतम् ॥ २ ॥ अथाध्यात्मं य एवायं मुख्यः प्राणस्तमुद्गीथमुपासीतोमिति ह्येष स्वरन्नेति ॥ ३ ॥ एतमु एवाहमभ्यगासिषं तस्मान्मम त्वमेकोऽसीति ह कौषीतकिः पुत्रमुवाच प्राणाꣳस्त्वं भूमानमभिगायताद् बहवो वै मे भविष्यन्तीति ॥ ४ ॥ अथ खलु य उद्गीथः स प्रणवो यः प्रणवः स उद्गीथ इति होतृषदनाद्धैवापि दुरुद्गीथमनुसमाहरतीत्यनुसमाहरतीति ॥ ५ ॥
इति पञ्चमः खण्डः ॥ ५ ॥

इयमेवर्गग्निः साम तदेतदेतस्यामृच्यध्यूढꣳ साम तस्मादृच्यध्यूढꣳ साम गीयत इयमेव साऽग्निरमस्तत् साम ॥ १ ॥ अन्तरिक्षमेवर्ग्वायुः साम तदेतदेतस्यामृच्यध्यूढꣳ साम तस्मादृच्यध्यूढꣳ साम गीयतेऽन्तरिक्षमेव सा वायुरमस्तत् साम ॥ २ ॥ द्यौरेवर्गादित्यः साम तदेतदेतस्यामृच्यध्यूढꣳ साम तस्मादृच्यध्यूढꣳ साम गीयते द्यौरेव साऽऽदित्योऽमस्तत् साम ॥ ३ ॥ नक्षत्राण्येवर्क्चन्द्रमाः साम तदेतदेतस्यामृच्यध्यूढꣳ साम तस्मादृच्यध्यूढꣳ साम गीयते नक्षत्राण्येव सा चन्द्रमा अमस्तत् साम ॥ ४ ॥ अथ यदेतदादित्यस्य शुक्लं भाः सैवर्गथ यन्नीलं परः कृष्णं तत् साम तदेतदेतस्यामृच्यध्यूढꣳ साम तस्मादृच्यध्यूढꣳ साम गीयते ॥ ५ ॥ अथ यदेवैतदादित्यस्य शुक्लं भाः सैव साऽथ यन्नीलं परः कृष्णं तदमस्तत् सामाथ य एषोऽन्तरादित्ये हिरण्मयः पुरुषो दृश्यते हिरण्यश्मश्रुर्हिरण्यकेश आप्रणखात् सर्व एव सुवर्णः ॥ ६ ॥ तस्य यथा कप्यासं पुण्डरीकमेवमक्षिणी तस्योदिति नाम स एष सर्वेभ्यः पाप्मभ्य उदित उदेति ह वै सर्वेभ्यः पाप्मभ्यो य एवं

वेद ॥ ७ ॥ तस्यर्क् च साम च गेष्णौ तस्मादुद्गीथस्तस्मात्त्वेवोद्गातैतस्य हि गाता स एष ये चामुष्मात् पराञ्चो लोकास्तेषां चेष्टे देवकामानां चेत्यधिदैवतम् ॥ ८ ॥ इति षष्ठः खण्डः ॥ ६ ॥

अथाध्यात्मं वागेवर्क् प्राणः साम तदेतदेतस्यामृच्यध्यूढꣳ साम तस्मादृच्यध्यूढꣳसाम गीयते । वागेव सा प्राणोऽमस्तत् साम ॥ १ ॥ चक्षुरेवर्गात्मा साम तदेतदेतस्यामृच्यध्यूढꣳसाम तस्मादृच्यध्यूढꣳ साम गीयते । चक्षुरेव साऽऽत्माऽमस्तत् साम ॥ २ ॥ श्रोत्रमेवर्ङ्मनः साम तदेतदेतस्यामृच्यध्यूढꣳ साम तस्मादृच्यध्यूढꣳ साम गीयते । श्रोत्रमेव सा मनोऽमस्तत् साम ॥ ३ ॥ अथ यदेतदक्ष्णः शुक्लं भाः सैवर्गथ यन्नीलं परः कृष्णं तत् साम तदेतदेतस्यामृच्यध्यूढꣳ साम तस्मादृच्यध्यूढꣳ साम गीयते । अथ यदेवैतदक्ष्णः शुक्लं भाः सैव साऽथ यन्नीलं परः कृष्णं तदमस्तत् साम ॥ ४ ॥ अथ य एषोऽन्तरक्षिणि पुरुषो दृश्यते सैवर्क् तत् साम तदुक्थं तद् यजुस्तद् ब्रह्म तस्यैतस्य तदेव रूपं यदमुष्य रूपं यावमुष्य गेष्णौ तौ गेष्णौ यन्नाम तन्नाम ॥ ५ ॥ स एष ये चैतस्मादर्वाञ्चो लोकास्तेषां चेष्टे मनुष्यकामानां चेति तद् य इमे वीणायां गायन्त्येतं ते गायन्ति तस्मात् ते धनसनयः ॥ ६ ॥ अथ य एतदेवं विद्वान् साम गायत्युभौ स गायति सोऽमुनैव स एष ये चामुष्मात् पराञ्चो लोकास्ताँश्चाप्नोति देवकामाँश्च ॥ ७ ॥ अथानेनैव ये चैतस्मादर्वाञ्चो लोकास्ताँश्चाप्नोति मनुष्यकामाँश्च तस्मादु हैवंविदुद्गाता ब्रूयात् ॥ ८ ॥ कं ते काममागायानीत्येष ह्येव कामागानस्येष्टे य एवं विद्वान् साम गायति साम गायति ॥ ९ ॥ इति सप्तमः खण्डः ॥ ७ ॥

:

त्रयो होद्गीथे कुशला बभूवुः शिलकः शालावत्यश्चैकितायनो दाल्भ्यः प्रवाहणो जैवलिरिति । ते होचुरुद्गीथे वै कुशलाः स्मो हन्तोद्गीथे कथां वदाम इति ॥ १ ॥ तथेति ह समुपविविशुः । स ह प्रवाहणो जैवलिरुवाच । भगवन्तावग्रे वदतां ब्राह्मणयोर्वदतोर्वाचꣳश्रोष्यामीति ॥ ॥ २ ॥ स ह शिलकः शालावत्यश्चैकितायनं दाल्भ्यमुवाच हन्त त्वा

पृच्छानीति पृच्छेति होवाच ॥ ३ ॥ का साम्नो गतिरिति स्वर इति होवाच स्वरस्य का गतिरिति प्राण इति होवाच प्राणस्य का गतिरित्यन्नमिति होवाचान्नस्य का गतिरित्याप इति होवाच ॥ ४ ॥ अपां का गतिरित्यसौ लोक इति होवाचामुष्य लोकस्य का गतिरिति न स्वर्गं लोकमतिनयेदिति होवाच स्वर्गं वयं लोकꣳ सामाभिसंस्थापयामः स्वर्गसꣳस्तावꣳ हि सामेति ॥५॥ तꣳ ह शिलकः शालावत्यश्चैकितायनं दाल्भ्यमुवाचाप्रतिष्ठितं वै किल ते दाल्भ्य साम यस्त्वेतर्हि ब्रूयान्मूर्धा ते विपतिष्यतीति मूर्धा ते विपतेदिति ॥६॥ हन्ताहमेतद् भगवतो वेदानीति विद्धीति होवाचामुष्य लोकस्य का गतिरित्ययं लोक इति होवाचास्य लोकस्य का गतिरिति न प्रतिष्ठां लोकमतिनयेदिति होवाच प्रतिष्ठां वयं लोकꣳसामाभिसꣳस्थापयामः प्रतिष्ठासꣳस्तावꣳ हि सामेति ॥७॥ तꣳ ह प्रवाहणो जैवलिरुवाचान्तवद्वै किल ते शालावत्य साम यस्त्वेतर्हि ब्रूयान्मूर्धा ते विपतिष्यतीति मूर्धा ते विपतेदिति हन्ताहमेतद् भगवतो वेदानीति विद्धीति होवाच ॥ ८ ॥ इत्यष्टमः खण्डः ॥ ८ ॥

अस्य लोकस्य का गतिरित्याकाश इति होवाच सर्वाणि ह वा इमानि भूतान्याकाशादेव समुत्पद्यन्त आकाशं प्रत्यस्तं यन्त्याकाशो ह्येवैभ्यो ज्यायानाकाशः परायणम् ॥ १ ॥ स एष परोवरीयानुद्गीथः स एषोऽनन्तः परोवरीयो हास्य भवति परोवरीयसो ह लोकाञ्जयति य एतदेवं विद्वान् परोवरीयाꣳसमुद्गीथमुपास्ते ॥२॥ तꣳ हैतमतिधन्वा शौनक उदरशाण्डिल्यायोक्त्वोवाच यावत् त एनं प्रजायामुद्गीथं वेदिष्यन्ते परोवरीयो हैभ्यस्तावदस्मिꣳल्लोके जीवनं भविष्यति ॥ ३ ॥ तथाऽमुष्मिꣳल्लोके लोक इति स य एतदेवं विद्वानुपास्ते परोवरीय एव हास्यास्मिꣳल्लोके जीवनं भवति तथामुष्मिꣳल्लोके लोक इति लोके लोक इति ॥ ४ ॥ इति नवमः खण्डः ॥ ९ ॥

मटचीहतेषु कुरुष्वाटिक्या सह जाययोषस्तिर्ह चाक्रायण इभ्यग्रामे प्रद्राणक उवास ॥१॥ स हेभ्यं कुल्माषान् खादन्तं बिभिक्षे तꣳ होवाच। नेतोऽन्ये विद्यन्ते यच्च ये म इम उपनिहिता इति ॥ २ ॥ एतेषां मे देहीति होवाच। तानस्मै प्रददौ हन्तानुपानमित्युच्छिष्टं वै मे पीतꣳ

स्यादिति होवाच ॥ ३ ॥ न स्विदेतेऽप्युच्छिष्टा इति न वा अजीविष्य-मिमानखादन्निति होवाच कामो म उदपानमिति ॥ ४ ॥ स ह खादित्वातिशेषाञ्जायाया आजहार साऽग्र एव सुभिक्षा बभूव तान् प्रतिगृह्य निदधौ ॥ ५ ॥ स ह प्रातः संजिहान उवाच यद् बतान्नस्य लभेमहि लभेमहि धनमात्राꣳ राजाऽसौ यक्ष्यते स मा सर्वैरार्त्विज्यैर्वृणीतेति ॥६॥ तं जायोवाच हन्त पत इम एव कुल्माषा इति तान् खादित्वाऽमुं यज्ञं विततमेयाय ॥ ७ ॥ तत्रोद्गातॄनास्तावे स्तोष्यमाणानुपोपविवेश स ह प्रस्तोतारमुवाच ॥८॥ प्रस्तोतर्या देवता प्रस्तावमन्वायत्ता तां चेदविद्वान् प्रस्तोष्यसि मूर्धा ते विपतिष्यतीति ॥९॥ एवमेवोद्गातारमुवाचोद्गातर्या देवतोद्गीथमन्वायत्ता तां चेदविद्वानुद्गास्यसि मूर्धा ते विपतिष्यतीति ॥१०॥ एवमेव प्रतिहर्तारमुवाच प्रतिहर्तर्या देवता प्रतिहारमन्वायत्ता तां चेदविद्वान् प्रतिहरिष्यसि मूर्धा ते विपतिष्यतीति ते ह समारतास्तूष्णीमासाञ्चक्रिरे ॥११॥ इति दशमः खण्डः ॥१०॥

अथ हैनं यजमान उवाच भगवन्तं वा अहं विविदिषाणीत्युषस्तिरस्मि चाक्रायण इति होवाच ॥१॥ स होवाच भगवन्तं वा अहमेभिः सर्वैरार्त्विज्यैः पर्यैषिषं भगवतो वा अहमवित्त्याऽन्यानवृषि ॥२॥ भगवाँस्त्वेव मे सर्वैरार्त्विज्यैरिति तथेत्यथ तर्ह्येत एव समतिसृष्टाः स्तुवतां यावत् त्वेभ्यो धनं दद्यास्तावन्मम दद्या इति तथेति ह यजमान उवाच ॥ ३ ॥ अथ हैनं प्रस्तोतोपससाद प्रस्तोतर्या देवता प्रस्तावमन्वायत्ता तां चेदविद्वान् प्रस्तोष्यसि मूर्धा ते विपतिष्यतीति मा भगवानवोचत् कतमा सा देवतेति ॥४॥ प्राण इति होवाच, सर्वाणि ह वा इमानि भूतानि प्राणमेवाभिसंविशन्ति प्राणमभ्युज्जिहते सैषा देवता प्रस्तावमन्वायत्ता तां चेदविद्वान् प्रास्तोष्यो मूर्धा ते व्यपतिष्यत् तथोक्तस्य मयेति ॥५॥ अथ हैनमुद्गातोपससादोद्गातर्या देवतोद्गीथमन्वायत्ता तां चेदविद्वानुद्गास्यसि मूर्धा ते विपतिष्यतीति मा भगवानवोचत् कतमा सा देवतेति ॥६॥ आदित्य इति होवाच सर्वाणि ह वा इमानि भूतान्यादित्यमुच्चैः सन्तं गायन्ति सैषा देवतोद्गीथमन्वायत्ता तां चेदविद्वानुदगास्यो मूर्धा ते व्यपतिष्यत् तथोक्तस्य मयेति ॥ ७ ॥ अथ हैनं प्रतिहर्तोपससाद

प्रतिहर्तर्या देवता प्रतिहारमन्वायत्ता तां चेदविद्वान् प्रतिहरिष्यसि मूर्धा ते विपतिष्यतीति मा भगवानवोचत् कतमा सा देवतेति ॥ ८ ॥ अन्नमिति होवाच सर्वाणि ह वा इमानि भूतान्यन्नमेव प्रतिहरमाणानि जीवन्ति सैषा देवता प्रतिहारमन्वायत्ता तां चेदविद्वान् प्रत्यहरिष्यो मूर्धा ते व्यपतिष्यत् तथोक्तस्य मयेति तथोक्तस्य मयेति ॥ ९ ॥ इत्येकादशः खण्डः ॥ ११ ॥

अथातः शौव उद्‌गीथस्तद्ध बको दाल्भ्यो ग्लावो वा मैत्रेयः स्वाध्यायमुद्वव्राज ॥ १ ॥ तस्मै श्वा श्वेतः प्रादुर्बभूव तमन्ये श्वान उपसमेत्योचुरन्नं नो भगवानागायत्वशनायाम वा इति ॥२॥ तान् होवाचेहैव मा प्रातरुपसमीयातेति तद्ध बको दाल्भ्यो ग्लावो वा मैत्रेयः प्रतिपालयाञ्चकार ॥ ३ ॥ ते ह यथैवेदं बहिष्पवमानेन स्तोष्यमाणाः सꣳरब्धाः सर्पन्तीत्येवमाससृपुस्ते ह समुपविश्य हिंचक्रुः ॥ ४ ॥ ओ३मदा३मों३ पिबा३मों३देवो वरुणः प्रजापतिः सविता२ऽन्नमिहा२ऽऽहरदन्नपते३ऽन्नमिहा२ऽऽहरा२ऽऽहरो३मिति ॥ ५ ॥ इति द्वादशः खण्डः ॥ १२ ॥

अयं वाव लोको हाउकारो वायुर्हाइकारश्चन्द्रमा अथकार आत्मेहकारोऽग्निरीकारः ॥ १ ॥ आदित्य ऊकारो निहव एकारो विश्वेदेवा औहोयिकारः प्रजापतिर्हिङ्कारः प्राणः स्वरोऽन्नं या वाग् विराट् ॥ २ ॥ अनिरुक्तस्त्रयोदशः स्तोमः संचरो हुङ्कारः ॥ ३ ॥ दुग्धेऽस्मै वाग् दोहं यो वाचो दोहोऽन्नवानन्नादो भवति य एतामेवꣳ साम्नामुपनिषदं वेदोपनिषदं वेदेति ॥ ४ ॥ इति त्रयोदशः खण्डः ॥ १३ ॥

इति प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

ॐ समस्तस्य खलु साम्न उपासनꣳ साधु यत् खलु साधु तत् सामेत्याचक्षते यदसाधु तदसामेति ॥ १ ॥ तदुताप्याहुः साम्नैनमुपागादिति साधुनैनमुपागादित्येव तदाहुरसाम्नैनमुपागादित्यसाधुनैनमुपागादित्येव तदाहुः ॥ २ ॥ अथोताप्याहुः साम नो बतेति यत् साधु भवति साधु बतेत्येव तदाहुरसाम नो बतेति यदसाधु भवत्यसाधु बतेत्येव

तदाहुः ॥ ३ ॥ स य एतदेवं विद्वान् साधु सामेत्युपास्तेऽभ्याशो ह यदेनꣳ साधवो धर्मा आ च गच्छेयुरुप च नमेयुः ॥ ४ ॥ इति प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

लोकेषु पञ्चविधꣳ सामोपासीत पृथिवी हिङ्कारोऽग्निः प्रस्तावोऽन्तरिक्षमुद्गीथ आदित्यः प्रतिहारो द्यौर्निधनमित्यूर्ध्वेषु ॥१॥ अथाऽऽवृत्तेषु द्यौर्हिङ्कार आदित्यः प्रस्तावोऽन्तरिक्षमुद्गीथोऽग्निः प्रतिहारः पृथिवी निधनम् ॥२॥ कल्पन्ते हास्मै लोका ऊर्ध्वाश्चाऽऽवृत्ताश्च य एतदेवं विद्वाँल्लोकेषु पञ्चविधꣳ सामोपास्ते ॥३॥ इति द्वितीयः खण्डः ॥२॥

वृष्टौ पञ्चविधꣳ सामोपासीत पुरोवातो हिङ्कारो मेघो जायते स प्रस्तावो वर्षति स उद्गीथो विद्योतते स्तनयति स प्रतिहारः ॥ १ ॥ उद्गृह्णाति तन्निधनं वर्षति हास्मै वर्षयति ह य एतदेवं विद्वान् वृष्टौ पञ्चविधꣳ सामोपास्ते ॥२॥ इति तृतीयः खण्ड ॥३॥

सर्वास्वप्सु पञ्चविधꣳ सामोपासीत मेघो यत् संप्लवते स हिङ्कारो यद् वर्षति स प्रस्तावो याः प्राच्यः स्यन्दन्ते स उद्गीथो याः प्रतीच्यः स प्रतिहारः समुद्रो निधनम् ॥ १ ॥ न हाप्सु प्रैत्यप्सुमान् भवति य एतदेवं विद्वान् सर्वास्वप्सु पञ्चविधꣳ सामोपास्ते ॥ २ ॥ इति चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥

ऋतुषु पञ्चविधꣳ सामोपासीत वसन्तो हिङ्कारो ग्रीष्मः प्रस्तावो वर्षा उद्गीथः शरत् प्रतिहारो हेमन्तो निधनम् ॥ १ ॥ कल्पन्ते हास्मा ऋतव ऋतुमान् भवति य एतदेवं विद्वानृतुषु पञ्चविधꣳ सामोपास्ते ॥२॥ इति पञ्चमः खण्डः ॥

पशुषु पञ्चविधꣳ सामोपासीताजा हिङ्कारोऽवयः प्रस्तावो गाव उद्गीथोऽश्वाः प्रतिहारः पुरुषो निधनम् ॥ १ ॥ भवन्ति हास्य पशवः पशुमान् भवति य एतदेवं विद्वान् पशुषु पञ्चविधꣳ सामोपास्ते ॥ २ ॥ इति षष्ठ खण्डः ॥ ६ ॥

प्राणेषु पञ्चविधं परोवरीयः सामोपासीत प्राणो हिङ्कारो वाक् प्रस्तावश्चक्षुरुद्गीथः श्रोत्रं प्रतिहारो मनो निधनं परोवरीयाꣳसि वा एतानि ॥ १ ॥ परोवरीयो हास्य भवति परोवरीयसो ह लोकाञ्जयति य एतदेवं

विद्वान् प्राणेषु पञ्चविधं परोवरीयः सामोपास्त इति तु पञ्चविधस्य ॥२॥
इति सप्तमः खण्डः ॥ ७ ॥

अथ सप्तविधस्य वाचि सप्तविधꣳ सामोपासीत यत् किंच वाचो हुमिति स हिङ्कारो यत् प्रेति स प्रस्तावो यदेति स आदिः ॥१॥ यदुदिति स उद्गीथो यत् प्रतीति स प्रतिहारो यदुपेति स उपद्रवो यन्नीति तन्निधनम् ॥ २ ॥ दुग्धेऽस्मै वाग् दोहं यो वाचो दोहोऽन्नवानन्नादो भवति य एतदेवं विद्वान् वाचि सप्तविधꣳ सामोपास्ते ॥३॥ इति अष्टमः खण्डः ॥८॥

अथ खल्वमुमादित्यꣳ सप्तविधꣳ सामोपासीत सर्वदा समस्तेन साम मां प्रति मां प्रतीति सर्वेण समस्तेन साम ॥१॥ तस्मिन्निमानि सर्वाणि भूतान्यन्वायत्तानीति विद्यात् तस्य यत् पुरोदयात् स हिङ्कारस्तदस्य पशवोऽन्वायत्तास्तस्मात् ते हिङ्कुर्वन्ति हिङ्कारभाजिनो ह्येतस्य साम्नः ॥ २ ॥ अथ यत् प्रथमोदिते स प्रस्तावस्तदस्य मनुष्या अन्वायत्तास्तस्मात् ते प्रस्तुतिकामाः प्रशꣳसाकामाः प्रस्तावभाजिनो ह्येतस्य साम्नः ॥ ३ ॥ अथ यत् सङ्गववेलायाꣳ स आदिस्तदस्य वयाꣳस्यन्वायत्तानि तस्मात् तान्यन्तरिक्षेऽनारम्बणान्यादायाऽऽत्मानं परिपतन्त्यादिभाजीनि ह्येतस्य साम्नः ॥ ४ ॥ अथ यत् संप्रति मध्यन्दिने स उद्गीथस्तदस्य देवा अन्वायत्तास्तस्मात् ते सत्तमाः प्राजापत्यानामुद्गीथभाजिनो ह्येतस्य साम्नः ॥५॥ अथ यदूर्ध्वं मध्यन्दिनात् प्रागपराह्णात् स प्रतिहारस्तदस्य गर्भा अन्वायत्तास्तस्मात् ते प्रतिहृता नावपद्यन्ते प्रतिहारभाजिनो ह्येतस्य साम्नः ॥ ६ ॥ अथ यदूर्ध्वमपराह्णात् प्रागस्तमयात् स उपद्रवस्तदस्याऽऽरण्या अन्वायत्तास्तस्मात् ते पुरुषं दृष्ट्वा कक्षꣳ श्वभ्रमित्युपद्रवन्त्युपद्रवभाजिनो ह्येतस्य साम्नः ॥ ७ ॥ अथ यत् प्रथमास्तमिते तन्निधनं तदस्य पितरोऽन्वायत्तास्तस्मात् तान् निदधति निधनभाजिनो ह्येतस्य साम्न एवं खल्वमुमादित्यꣳ सप्तविधꣳ सामोपास्ते ॥ ८ ॥ इति नवमः खण्डः ॥ ९ ॥

अथ खल्वात्मसंमितमतिमृत्यु सप्तविधꣳ सामोपासीत हिङ्कार इति त्र्यक्षरं प्रस्ताव इति त्र्यक्षरं तत् समम् ॥ १ ॥ आदिरिति द्व्यक्षरं प्रतिहार इति चतुरक्षरं तत इहैकं तत् समम् ॥ २ ॥ उद्गीथ इति

त्र्यक्षरमुपद्रव इति चतुरक्षरं त्रिभिस्त्रिभिः समं भवत्यक्षरमतिशिष्यते त्र्यक्षरं तत् समम् ॥ ३ ॥ निधनमिति त्र्यक्षरं तत् सममेव भवति तानि ह वा एतानि द्वाविꣳशतिरक्षराणि ॥ ४ ॥ एकविꣳशत्याऽऽदित्यमाप्नो-त्येकविꣳशो वा इतोऽसावादित्यो द्वाविꣳशेन परमादित्याज्जयति । तन्नाकं तद् विशोकम् ॥५॥ आप्नोति हाऽऽदित्यस्य जयं परो हास्याऽऽ-दित्यजयाज्जयो भवति य एतदेवं विद्वानात्मसंमितमतिमृत्यु सप्तविधꣳ सामोपास्ते सामोपास्ते ॥ ६ ॥ इति दशमः खण्डः ॥ १० ॥

मनो हिङ्कारो वाक् प्रस्तावश्चक्षुरुद्गीथः श्रोत्रं प्रतिहारः प्राणो निधनमेतद् गायत्रं प्राणेषु प्रोतम् ॥ १ ॥ स य एवमेतद् गायत्रं प्राणेषु प्रोतं वेद प्राणी भवति सर्वमायुरेति ज्योग् जीवति महान् प्रजया पशुभि-र्भवति महान् कीर्त्या महामनाः स्यात् तद् व्रतम् ॥ २ ॥ इति एकादशः खण्डः ॥ ११ ॥

अभिमन्थति स हिङ्कारो धूमो जायते स प्रस्तावो ज्वलति स उद्गीथोऽङ्गारा भवन्ति स प्रतिहार उपशाम्यति तन्निधनꣳ सꣳशाम्यति तन्निधनमेतद् रथन्तरमग्नौ प्रोतम् ॥ १ ॥ स य एवमेतद् रथन्तरमग्नौ प्रोतं वेद ब्रह्मवर्चस्यन्नादो भवति सर्वमायुरेति ज्योग् जीवति महान् प्रजया पशुभिर्भवति महान् कीर्त्या न प्रत्यङ्ङग्निमाचामेन्न निष्ठीवेत् तद् व्रतम् ॥ २ ॥ इति द्वादशः खण्डः ॥ १२ ॥

उपमन्त्रयते स हिङ्कारो ज्ञपयते स प्रस्तावः स्त्रिया सह शेते स उद्गीथः प्रति स्त्रीं सह शेते स प्रतिहारः कालं गच्छति तन्निधनं पारं गच्छति तन्निधनमेतद् वामदेव्यं मिथुने प्रोतम् ॥१॥ स य एवमेतद् वाम-देव्यं मिथुने प्रोतं वेद मिथुनीभवति मिथुनान्मिथुनात् प्रजायते सर्वमायुरेति ज्योग् जीवति महान् प्रजया पशुभिर्भवति महान् कीर्त्या न काञ्चन परि-हरेत् तद् व्रतम् ॥ २ ॥ इति त्रयोदशः खण्ड. ॥ १३ ॥

उद्यन् हिङ्कार उदितः प्रस्तावो मध्यन्दिन उद्गीथोऽपराह्णः प्रति-हारोऽस्तं यन्निधनमेतद् बृहदादित्ये प्रोतम् ॥ १ ॥ स य एवमेतद् बृहदा-दित्ये प्रोतं वेद तेजस्व्यन्नादो भवति सर्वमायुरेति ज्योग् जीवति

महान् प्रजया पशुभिर्भवति महान् कीर्त्या तपन्तं न निन्देत् तद् व्रतम् ॥ २ ॥ इति चतुर्दशः खण्डः ॥ १४ ॥

अभ्राणि संप्लवन्ते स हिङ्कारो मेघो जायते स प्रस्तावो वर्षति स उद्गीथो विद्योतते स्तनयति स प्रतिहार उद्गृह्णाति तन्निधनमेतद् वैरूपं पर्जन्ये प्रोतम् ॥ १ ॥ स य एवमेतद् वैरूपं पर्जन्ये प्रोतं वेद विरूपाँश्च सुरूपाँश्च पशूनवरुन्धे सर्वमायुरेति ज्योग् जीवति महान् प्रजया पशुभिर्भवति महान् कीर्त्या वर्षन्तं नो निन्देत् तद् व्रतम् ॥ २ ॥ इति पञ्चदशः खण्डः ॥ १५ ॥

वसन्तो हिङ्कारो ग्रीष्मः प्रस्तावो वर्षा उद्गीथः शरत् प्रतिहारो हेमन्तो निधनमेतद् वैराजमृतुषु प्रोतम् ॥१॥ स य एवमेतद् वैराजमृतुषु प्रोतं वेद विराजति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन सर्वमायुरेति ज्योग् जीवति महान् प्रजया पशुभिर्भवति महान् कीर्त्यर्तूंन् न निन्देत् तद् व्रतम् ॥ २ ॥ इति षोडशः खण्डः ॥ १६ ॥

पृथिवी हिङ्कारोऽन्तरिक्षं प्रस्तावो द्यौरुद्गीथो दिशः प्रतिहारः समुद्रो निधनमेताः शक्वर्यो लोकेषु प्रोताः ॥ १ ॥ स य एवमेताः शक्वर्यो लोकेषु प्रोता वेद लोकीभवति सर्वमायुरेति ज्योग् जीवति महान् प्रजया पशुभिर्भवति महान् कीर्त्या लोकान् न निन्देत् तद् व्रतम् ॥ २ ॥ इति सप्तदशः खण्डः ॥ १७ ॥

अजा हिङ्कारोऽवयः प्रस्तावो गाव उद्गीथोऽश्वाः प्रतिहारः पुरुषो निधनमेता रेवत्यः पशुषु प्रोताः ॥ १ ॥ स य एवमेता रेवत्यः पशुषु प्रोता वेद पशुमान् भवति सर्वमायुरेति ज्योग् जीवति महान् प्रजया पशुभिर्भवति महान् कीर्त्या पशून् न निन्देत् तद् व्रतम् ॥२॥ इति अष्टादशः खण्डः ॥ १८ ॥

लोम हिङ्कारस्त्वक् प्रस्तावो मांसमुद्गीथोऽस्थि प्रतिहारो मज्जा निधनमेतद् यज्ञायज्ञीयमङ्गेषु प्रोतम् ॥ १ ॥ स य एवमेतद् यज्ञायज्ञीयमङ्गेषु प्रोतं वेदाङ्गीभवति नाङ्गेन विहूर्छति सर्वमायुरेति ज्योग् जीवति महान् प्रजया पशुभिर्भवति महान् कीर्त्या संवत्सरं मज्ज्ञो नाश्नीयात् तद् व्रतं मज्ज्ञो नाश्नीयादिति वा ॥ २ ॥ इत्येकोनविंशः खण्डः ॥१९॥

अग्निर्हिङ्कारो वायुः प्रस्ताव आदित्य उद्गीथो नक्षत्राणि प्रतिहारश्चन्द्रमा निधनमेतद् राजनं देवतासु प्रोतम् ॥ १ ॥ स य एवमेतद् राजनं देवतासु प्रोतं वेदैतासामेव देवतानाꣳ सलोकताꣳ सार्ष्टिताꣳ सायुज्यं गच्छति सर्वमायुरेति ज्योग् जीवति महान् प्रजया पशुभिर्भवति महान् कीर्त्या ब्राह्मणान् न निन्देत् तद् व्रतम् ॥ २ ॥ इति विंशः खण्डः ॥ २० ॥

त्रयी विद्या हिङ्कारस्त्रय इमे लोकाः स प्रस्तावोऽग्निर्वायुरादित्यः, स उद्गीथो नक्षत्राणि वयाꣳसि मरीचयः स प्रतिहारः सर्पा गन्धर्वाः, पितरस्तन्निधनमेतत् साम सर्वस्मिन् प्रोतम् ॥ १ ॥ स य एवमेतत् साम सर्वस्मिन् प्रोतं वेद सर्वꣳ ह भवति ॥ २ ॥ तदेष श्लोकः । यानि पञ्चधा त्रीणि त्रीणि तेभ्यो न ज्यायः परमन्यदस्ति ॥ ३ ॥ यस्तद् वेद स वेद सर्वꣳ सर्वा दिशो बलिमस्मै हरन्ति सर्वमस्मीत्युपासीत तद् व्रतं तद् व्रतम् ॥ ४ ॥ इति एकविंशः खण्डः ॥ २१ ॥

विनर्दि साम्नो वृणे पशव्यमित्यग्नेरुद्गीथोऽनिरुक्तः प्रजापतेर्निरुक्तः सोमस्य मृदु श्लक्ष्णं वायोः श्लक्ष्णं बलवदिन्द्रस्य क्रौञ्चं बृहस्पतेरपध्वान्तं वरुणस्य तान् सर्वानेवोपसेवेत वारुणं त्वेव वर्जयेत् ॥ १ ॥ अमृतत्वं देवेभ्य आगायानीत्यागायेत् स्वधां पितृभ्य आशां मनुष्येभ्यस्तृणोदकं पशुभ्यः स्वर्गं लोकं यजमानायान्नमात्मन आगायानीत्येतानि मनसा ध्यायन्नप्रमत्तः स्तुवीत ॥ २ ॥ सर्वे स्वरा इन्द्रस्यात्मानः सर्व ऊष्माणः प्रजापतेरात्मानः सर्वे स्पर्शा मृत्योरात्मानस्तं यदि स्वरेषूपालभेतेन्द्रꣳ शरणं प्रपन्नोऽभूवं स त्वा प्रति वक्ष्यतीत्येनं ब्रूयात् ॥ ३ ॥ अथ यद्येनमूष्मसूपालभेत प्रजापतिꣳ शरणं प्रपन्नोऽभूवꣳ स त्वा प्रति पेक्ष्यतीत्येनं ब्रूयादथ यद्येनꣳ स्पर्शेषूपालभेत मृत्युꣳ शरणं प्रपन्नोऽभूवं स त्वा प्रति धक्ष्यतीत्येनं ब्रूयात् ॥ ४ ॥ सर्वे स्वरा घोषवन्तो बलवन्तो वक्तव्या इन्द्रे बलं ददानीति सर्व ऊष्माणोऽग्रस्ता अनिरस्ता विवृता वक्तव्याः प्रजापतेरात्मानं परिददानीति सर्वे स्पर्शा लेशेनानभिनिहिता वक्तव्या मृत्योरात्मानं परिहराणीति ॥ ५ ॥ इति द्वाविंशः खण्डः ॥ २२ ॥

त्रयो धर्मस्कन्धा यज्ञोऽध्ययनं दानमिति प्रथमस्तप एव द्वितीयो ब्रह्मचार्याचार्यकुलवासी तृतीयोऽत्यन्तमात्मानमाचार्यकुलेऽवसादयन्

सर्वे एते पुण्यलोका भवन्ति. ब्रह्मसꣳस्थोऽमृतत्वमेति ॥ १ ॥ प्रजापतिर्लोकानभ्यतपत् तेभ्योऽभितप्तेभ्यस्त्रयी विद्या संप्रास्रवत् तामभ्यतपत् तस्या अभितप्ताया एतान्यक्षराणि संप्रास्रवन्त भूर्भुवः स्वरिति ॥ २ ॥ तान्यभ्यतपत् तेभ्योऽभितप्तेभ्य ओङ्कारः संप्रास्रवत् तद् यथा शङ्कुना सर्वाणि पर्णानि संतृण्णान्येवमोङ्कारेण सर्वा वाक् संतृण्णोङ्कार एवेदꣳ सर्वमोङ्कार एवेदꣳ सर्वम् ॥३॥ इति त्रयोविंशः खण्डः ॥२३॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति यद् वसूनां प्रातःसवनꣳ रुद्राणां माध्यन्दिनꣳ सवनमादित्यानां च विश्वेषां च देवानां तृतीयसवनम् ॥ १ ॥ क्व तर्हि यजमानस्य लोक इति स यस्तं न विद्यात् कथं कुर्यादथ विद्वान् कुर्यात् ॥ २ ॥ पुरा प्रातरनुवाकस्योपाकरणाज्जघनेन गार्हपत्यस्योदङ्मुख उपविश्य स वासवꣳ सामाभिगायति ॥ ३॥ लो३कद्वारमपावा३र्णू३३ पश्येम त्वा वयꣳ रा३३३३३हु३म् आ३३ ज्या३यो३आ३२१११ इति ॥ ४ ॥ अथ जुहोति नमोऽग्नये पृथिवीक्षिते लोकक्षिते लोकं मे यजमानाय विन्दैष वै यजमानस्य लोक एतास्मि ॥ ५ ॥ अत्र यजमानः परस्तादायुषः स्वाहाऽपजहि परिघमित्युक्त्वोत्तिष्ठति तस्मै वसवः प्रातःसवनꣳ संप्रयच्छन्ति ॥६॥ पुरा माध्यन्दिनस्य सवनस्योपाकरणाज्जघनेनाग्नीध्रीयस्योदङ्मुख उपविश्य स रौद्रꣳ सामाभिगायति ॥ ७ ॥ लो३कद्वारमपावा३र्णू३३ पश्येम त्वा वयं वैरा३३३३३हु३म् आ३३ज्या३यो३आ३२१११ इति ॥ ८ ॥ अथ जुहोति नमो वायवेऽन्तरिक्षक्षिते लोकक्षिते लोकं मे यजमानाय विन्दैष वै यजमानस्य लोक एताऽस्मि ॥ ९ ॥ अत्र यजमानः परस्तादायुषः स्वाहाऽपजहि परिघमित्युक्त्वोत्तिष्ठति तस्मै रुद्रा माध्यन्दिनꣳ सवनꣳ संप्रयच्छन्ति ॥ १० ॥ पुरा तृतीयसवनस्योपाकरणाज्जघनेनाहवनीयस्योदङ्मुख उपविश्य स आदित्यꣳ स वैश्वदेवꣳ सामाभिगायति ॥११॥ लो३कद्वारमपावा३र्णू३३ पश्येम त्वा वयꣳ स्वारा ३३३३३हु३म् आ३३ज्या३ यो३ आ३२१११ इति ॥ १२ ॥ आदित्यमथ वैश्वदेवं लो३कद्वारमपावा३र्णू३३ पश्येम त्वा वयꣳ साम्रा३३३३३हु३म् आ३३ज्या३ यो३ आ३२१११ इति ॥१३॥ अथ जुहोति नम आदित्येभ्यश्च विश्वेभ्यश्च देवेभ्यो दिविक्षिद्भ्यो लोकक्षिद्भ्यो लोकं मे यजमानाय विन्दत ॥१४॥

एष वै यजमानस्य लोक एतास्म्यत्र यजमानः परस्तादायुषः स्वाहाऽप-हत परिघमित्युक्त्वोत्तिष्ठति ॥ १५ ॥ तस्मा आदित्याश्च विश्वे च देवा-स्तृतीयꣳ सवनꣳ संप्रयच्छन्त्येष ह वै यज्ञस्य मात्रां वेद य एवं वेद य एवं वेद ॥ १६ ॥ इति चतुर्विंशः खण्डः ॥ २४ ॥

इति द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

ॐ असौ वा आदित्यो देवमधु तस्य द्यौरेव तिरश्चीनवꣳशोऽन्तरि-क्षमपूपो मरीचयः पुत्राः ॥ १ ॥ तस्य ये प्राञ्चो रश्मयस्ता एवास्य प्राच्यो मधुनाड्यः। ऋच एव मधुकृत ऋग्वेद एव पुष्पं ता अमृता आपस्ता वा एता ऋचः ॥ २ ॥ एतमृग्वेदमभ्यतपꣳस्तस्याभितप्तस्य यशस्तेज इन्द्रियं वीर्यमन्नाद्यꣳ रसोऽजायत ॥ ३ ॥ तद् व्यक्षरत् तदादित्यमभितोऽश्रयत् तद्वा एतद् यदेतदादित्यस्य रोहितꣳ रूपम् ॥४॥ इति प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

अथ येऽस्य दक्षिणा रश्मयस्ता एवास्य दक्षिणा मधुनाड्यो यजूꣳ-ष्येव मधुकृतो यजुर्वेद एव पुष्पं ता अमृता आपः ॥ १ ॥ तानि वा एतानि यजूꣳष्येतं यजुर्वेदमभ्यतपꣳस्तस्याभितप्तस्य यशस्तेज इन्द्रियं वीर्यमन्नाद्यꣳ रसोऽजायत ॥ २ ॥ तद् व्यक्षरत् तदादित्यमभितोऽश्रयत् तद् वा एतद् यदेतदादित्यस्य शुक्लꣳ रूपम् ॥३॥ इति द्वितीयः खण्डः ॥२॥

अथ येऽस्य प्रत्यञ्चो रश्मयस्ता एवास्य प्रतीच्यो मधुनाड्यः सामान्येव मधुकृतः सामवेद एव पुष्पं ता अमृता आपः ॥ १ ॥ तानि वा एतानि सामान्येतꣳ सामवेदमभ्यतपꣳस्तस्याभितप्तस्य यशस्तेज इन्द्रियं वीर्यमन्नाद्यꣳ रसोऽजायत ॥२॥ तद् व्यक्षरत् तदादित्यमभितोऽ-श्रयत् तद् वा एतद् यदेतदादित्यस्य परं कृष्णꣳ रूपम् ॥३॥ इति तृतीयः खण्डः ॥ ३ ॥

अथ येऽस्योदञ्चो रश्मयस्ता एवास्योदीच्यो मधुनाड्योऽथर्वाङ्गि-रस एव मधुकृत इतिहासपुराणं पुष्पं ता अमृता आपः ॥ १ ॥ ते वा एतेऽथर्वाङ्गिरस एतदितिहासपुराणमभ्यतपꣳस्तस्याभितप्तस्य यशस्तेज इन्द्रियं वीर्यमन्नाद्यꣳ रसोऽजायत ॥२॥ तद् व्यक्षरत् तदादित्यमभितोऽ-श्रयत् तद् वा एतद् यदेतदादित्यस्य परं कृष्णꣳ रूपम् ॥ ३ ॥ इति चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥

अथ येऽस्योर्ध्वा रश्मयस्ता एवास्योर्ध्वा मधुनाड्यो गुह्या एवादेशा मधुकृतो ब्रह्मैव पुष्पं ता अमृता आपः ॥ १ ॥ ते वा एते गुह्या आदेशा एतद् ब्रह्माभ्यतपँस्तस्याभितप्तस्य यशस्तेज इन्द्रियं वीर्यमन्नाद्यꣳ रसोऽजायत ॥ २ ॥ तद् व्यक्षरत् तदादित्यमभितोऽश्रयत् तद् वा एतद् यदेतदादित्यस्य मध्ये क्षोभत इव ॥ ३ ॥ ते वा एते रसानाꣳ रसा वेदा हि रसास्तेषामेते रसास्तानि वा एतान्यमृतानाममृतानि वेदा ह्यमृतास्तेषामेतान्यमृतानि ॥ ४ ॥ इति पञ्चमः खण्डः ॥ ५ ॥

तद् यद् प्रथममममृतं तद् वसव उपजीवन्त्यग्निना मुखेन न वै देवा अश्नन्ति न पिबन्त्येतदेवामृतं दृष्ट्वा तृप्यन्ति ॥ १ ॥ त एतदेव रूपमभिसंविशन्त्येतस्माद् रूपादुद्यन्ति ॥२॥ स य एतदेवममृतं वेद वसूनामेवैको भूत्वाऽग्निनैव मुखेनैतदेवामृतं दृष्ट्वा तृप्यति स य एतदेव रूपमभिसंविशत्येतस्माद् रूपादुदेति ॥३॥ स यावदादित्यः पुरस्तादुदेता पश्चादस्तमेता वसूनामेव तावदाधिपत्यꣳ स्वाराज्यं पर्येता ॥४॥ इति षष्ठः खण्डः ॥ ६ ॥

अथ यद् द्वितीयममृतं तद् रुद्रा उपजीवन्तीन्द्रेण मुखेन न वै देवा अश्नन्ति न पिबन्त्येतदेवामृतं दृष्ट्वा तृप्यन्ति ॥१॥ त एतदेव रूपमभिसंविशन्त्येतस्माद् रूपादुद्यन्ति ॥२॥ स य एतदेवममृतं वेद रुद्राणामेवैको भूत्वेन्द्रेणैव मुखेनैतदेवामृतं दृष्ट्वा तृप्यति स एतदेव रूपमभिसंविशत्येतस्माद् रूपादुदेति ॥३॥ स यावदादित्यः पुरस्तादुदेता पश्चादस्तमेता द्विस्तावद् दक्षिणत उदेतोत्तरतोऽस्तमेता रुद्राणामेव तावदाधिपत्यꣳ स्वाराज्यं पर्येता ॥ ४ ॥ इति सप्तमः खण्डः ॥ ७ ॥

अथ यत् तृतीयममृतं तदादित्या उपजीवन्ति वरुणेन मुखेन न वै देवा अश्नन्ति न पिबन्त्येतदेवामृतं दृष्ट्वा तृप्यन्ति ॥ १ ॥ त एतदेव रूपमभिसंविशन्त्येतस्माद् रूपादुद्यन्ति ॥२॥ स य एतदेवममृतं वेदादित्यानामेवैको भूत्वा वरुणेनैव मुखेनैतदेवामृतं दृष्ट्वा तृप्यति स एतदेव रूपमभिसंविशत्येतस्माद् रूपादुदेति ॥ ३ ॥ स यावदादित्यो दक्षिणत उदेतोत्तरतोऽस्तमेता द्विस्तावत् पश्चादुदेता पुरस्तादस्तमेताऽऽदित्यानामेव तावदाधिपत्यꣳ स्वाराज्यं पर्येता ॥ ४ ॥ इति अष्टमः खण्डः ॥ ८ ॥

अथ यच्चतुर्थममृतं तन्मरुत उपजीवन्ति सोमेन मुखेन न वै देवा अश्नन्ति न पिबन्त्येतदेवामृतं दृष्ट्वा तृप्यन्ति ॥ १ ॥ त एतदेव

रूपमभिसंविशन्त्येतस्माद् रूपादुद्यन्ति ॥ २ ॥ स य एतदेवममृतं वेद मरुतामेवैको भूत्वा सोमेनैव मुखेनैतदेवामृतं दृष्ट्वा तृप्यति स एतदेव रूपमभिसंविशत्येतस्माद् रूपादुदेति ॥ ३ ॥ स यावदादित्यः पश्चादुदेता पुरस्तादस्तमेता द्विस्तावदुत्तरत उदेता दक्षिणतोऽस्तमेता मरुतामेव तावदाधिपत्यꣳ स्वाराज्यं पर्येता ॥ ४ ॥ इति नवमः खण्डः ॥ ९ ॥

अथ यत् पञ्चमममृतं तत् साध्या उपजीवन्ति ब्रह्मणा मुखेन न वै देवा अश्नन्ति न पिबन्त्येतदेवामृतं दृष्ट्वा तृप्यन्ति ॥ १ ॥ त एतदेव रूपमभिसंविशन्त्येतस्माद् रूपादुद्यन्ति ॥ २ ॥ स य एतदेवममृतं वेद साध्यानामेवैको भूत्वा ब्रह्मणैव मुखेनैतदेवामृतं दृष्ट्वा तृप्यति स एतदेव रूपमभिसंविशत्येतस्माद् रूपादुदेति ॥ ३ ॥ स यावदादित्य उत्तरत उदेता दक्षिणतोऽस्तमेता द्विस्तावदूर्ध्वं उदेताऽर्वाङस्तमेता साध्यानामेव तावदाधिपत्यꣳ स्वाराज्यं पर्येता ॥ ४ ॥ इति दशमः खण्डः ॥ १० ॥

अथ तत ऊर्ध्व उदेत्य नैवोदेता नास्तमेतैकल एव मध्ये स्थाता तदेष श्लोकः ॥ १ ॥ न वै तत्र न निम्लोच नोदियाय कदाचन । देवास्तेनाहꣳ सत्येन मा विराधिषि ब्रह्मणेति ॥२॥ न ह वा अस्मा उदेति न निम्लोचति सकृद् दिवा हैवास्मै भवति य एतामेवं ब्रह्मोपनिषदं वेद ॥ ३ ॥ तद्धैतद् ब्रह्मा प्रजापतय उवाच प्रजापतिर्मनवे मनुः प्रजाभ्यस्तद्धैतदुद्दालकायारुणये ज्येष्ठाय पुत्राय पिता ब्रह्म प्रोवाच ॥४॥ इदं वाव तज्ज्येष्ठाय पुत्राय पिता ब्रह्म प्रब्रूयात् प्रणाय्याय वाऽन्तेवासिने ॥ ५ ॥ नान्यस्मै कस्मैचन यद्यप्यस्मा इमामद्भिः परिगृहीतां धनस्य पूर्णां दद्यादेतदेव ततो भूय इत्येतदेव ततो भूय इति ॥ ६ ॥ इति एकादशः खण्डः ॥ ११ ॥

गायत्री वा इदꣳ सर्वं भूतं यदिदं किंच वाग् वै गायत्री वाग् वा इदꣳ सर्वं भूतं गायति च त्रायते च ॥ १ ॥ या वै सा गायत्रीयं वाव सा येयं पृथिव्यस्याꣳ हीदꣳ सर्वं भूतं प्रतिष्ठितमेतामेव नातिशीयते ॥ २ ॥ या वै सा पृथिवीयं वाव सा यदिदमस्मिन् पुरुषे शरीरमस्मिन् हीमे प्राणाः प्रतिष्ठिता एतदेव नातिशीयन्ते ॥३॥ यद् वै तत् पुरुषे शरीरमिदं वाव तद् यदिदमस्मिन्नन्तःपुरुषे हृदयमस्मिन् हीमे प्राणाः प्रतिष्ठिता एतदेव

नातिशीयन्ते ॥ ४ ॥ सैषा चतुष्पदा षड्विधा गायत्री तदेतदृचाऽभ्यनूक्तम् ॥ ५ ॥ तावानस्य महिमा ततो ज्यायाँश्च पूरुषः । पादोऽस्य सर्वा भूतानि त्रिपादस्यामृतं दिवीति ॥ ६ ॥ यद् वै तद् ब्रह्मेतीदं वाव तद् योऽयं बहिर्धा पुरुषादाकाशो यो वै स बहिर्धा पुरुषादाकाशः ॥ ७ ॥ अयं वाव स योऽयमन्तः पुरुष आकाशो यो वै सोऽन्तः पुरुष आकाशः ॥ ८ ॥ अयं वाव स योऽयमन्तर्हृदय आकाशस्तदेतत् पूर्णमप्रवर्ति पूर्णमप्रवर्तिनीᳬं श्रियं लभते य एवं वेद ॥ ९ ॥ इति द्वादशः खण्डः ॥ १२ ॥

तस्य ह वा एतस्य हृदयस्य पञ्च देवसुषयः स योऽस्य प्राङ्सुषिः स प्राणस्तच्चक्षुः स आदित्यस्तदेतत् तेजोऽन्नाद्यमित्युपासीत तेजस्व्यन्नादो भवति य एवं वेद ॥ १ ॥ अथ योऽस्य दक्षिणः सुषिः स व्यानस्तच्छ्रोत्रᳬं स चन्द्रमास्तदेतच्छ्रीश्च यशश्चेत्युपासीत श्रीमान् यशस्वी भवति य एवं वेद ॥ २ ॥ अथ योऽस्य प्रत्यङ्सुषिः सोऽपानः सा वाक् सोऽग्निस्तदेतद् ब्रह्मवर्चसमन्नाद्यमित्युपासीत ब्रह्मवर्चस्यन्नादो भवति य एवं वेद ॥ ३ ॥ अथ योऽस्योदङ्सुषिः स समानस्तन्मनः स पर्जन्यस्तदेतत् कीर्तिश्च व्युष्टिश्चेत्युपासीत कीर्तिमान् व्युष्टिमान् भवति य एवं वेद ॥ ४ ॥ अथ योऽस्योर्ध्वः सुषिः स उदानः स वायुः स आकाशस्तदेतदोजश्च महश्चेत्युपासीतौजस्वी महस्वान् भवति य एवं वेद ॥ ५ ॥ ते वा एते पञ्च ब्रह्मपुरुषाः स्वर्गस्य लोकस्य द्वारपाः स य एतानेवं पञ्च ब्रह्मपुरुषान् स्वर्गस्य लोकस्य द्वारपान् वेदास्य कुले वीरो जायते प्रतिपद्यते स्वर्गं लोकं य एतानेवं पञ्च ब्रह्मपुरुषान् स्वर्गस्य लोकस्य द्वारपान् वेद ॥ ६ ॥ अथ यदतः परो दिवो ज्योतिर्दीप्यते विश्वतः पृष्ठेषु सर्वतः पृष्ठेष्वनुत्तमेषूत्तमेषु लोकेष्विदं वाव तद् यदिदमस्मिन्नन्तः पुरुषे ज्योतिस्तस्यैषा दृष्टिर्यत्रैतदस्मिञ्छरीरे सᳬस्पर्शेनोष्णिमानं विजानाति तस्यैषा श्रुतिर्यत्रैतत् कर्णावपिगृह्य निनदमिव नदथुरिवाग्नेरिव ज्वलत उपशृणोति तदेतद् दृष्टं च श्रुतं चेत्युपासीत चक्षुष्यः श्रुतो भवति य एवं वेद य एवं वेद ॥ ७ ॥ इति त्रयोदशः खण्डः ॥ १३ ॥

सर्वं खल्विदं ब्रह्म तज्जलानिति शान्त उपासीत । अथ खलु क्रतुमयः पुरुषो यथाक्रतुरस्मिँल्लोके पुरुषो भवति तथेतः प्रेत्य भवति स

क्रतुं कुर्वीत ॥ १ ॥ मनोमयः प्राणशरीरो भारूपः सत्यसंकल्प आकाशात्मा सर्वकर्मा सर्वकामः सर्वगन्धः सर्वरसः सर्वमिदमभ्यात्तोऽवाक्यनादरः ॥२॥ एष म आत्माऽन्तर्हृदयेऽणीयान् व्रीहेर्वा यवाद् वा सर्षपाद् वा श्यामाकाद् वा श्यामाकतण्डुलाद् वैष म आत्माऽन्तर्हृदये ज्यायान् पृथिव्या ज्यायानन्तरिक्षाज्ज्यायान् दिवो ज्यायानेभ्यो लोकेभ्यः ॥३॥ सर्वकर्मा सर्वकामः सर्वगन्धः सर्वरसः सर्वमिदमभ्यात्तोऽवाक्यनादर एष म आत्माऽन्तर्हृदय एतद् ब्रह्मैतमितः प्रेत्याभिसंभवितास्मीति यस्य स्यादद्धा न विचिकित्साऽस्तीति ह स्माऽऽह शाण्डिल्यः शाण्डिल्यः ॥ ४ ॥ इति चतुर्दशः खण्डः ॥१४॥

अन्तरिक्षोदरः कोशो भूमिबुध्नो न जीर्यति दिशो ह्यस्य स्रक्तयो द्यौरस्योत्तरं बिलꣳस एष कोशो वसुधानस्तस्मिन्विश्वमिदꣳश्रितम् ॥१॥ तस्य प्राची दिग् जुहूर्नाम सहमाना नाम दक्षिणा राज्ञी नाम प्रतीची सुभूता नामोदीची तासां वायुर्वत्सः स य एतमेवं वायुं दिशां वत्सं वेद न पुत्ररोदꣳ रोदिति सोऽहमेतमेवं वायुं दिशां वत्सं वेद मा पुत्ररोदꣳ रुदम् ॥ २ ॥ अरिष्टं कोशं प्रपद्येऽमुनाऽमुनाऽमुना प्राणं प्रपद्येऽमुनाऽमुनाऽमुना भूः प्रपद्येऽमुनाऽमुनाऽमुना भुवः प्रपद्येऽमुनाऽमुनाऽमुना स्वः प्रपद्येऽमुनाऽमुनाऽमुना ॥ ३ ॥ स यदवोचं प्राणं प्रपद्य इति प्राणो वा इदꣳ सर्वं भूतं यदिदं किंच तमेव तत् प्रापत्सि ॥ ४ ॥ अथ यदवोचं भूः प्रपद्य इति पृथिवीं प्रपद्येऽन्तरिक्षं प्रपद्ये दिवं प्रपद्य इत्येव तदवोचम् ॥ ५ ॥ अथ यदवोचं भुवः प्रपद्य इत्यग्निं प्रपद्ये वायुं प्रपद्य आदित्यं प्रपद्य इत्येव तदवोचम् ॥ ६ ॥ अथ यदवोचꣳ स्वः प्रपद्य इत्यृग्वेदं प्रपद्ये यजुर्वेदं प्रपद्ये सामवेदं प्रपद्य इत्येव तदवोचं तदवोचम् ॥७॥ इति पञ्चदशः खण्डः ॥ १५ ॥

पुरुषो वाव यज्ञस्तस्य यानि चतुर्विꣳशति वर्षाणि तत् प्रातःसवनं चतुर्विꣳशत्यक्षरा गायत्री गायत्रं प्रातःसवनं तदस्य वसवोऽन्वायत्ताः प्राणा वाव वसव एते हीदꣳ सर्वं वासयन्ति ॥ १ ॥ तं चेदेतस्मिन् वयसि किंचिदुपतपेत् स ब्रूयात् प्राणा वसव इदं मे प्रातःसवनं माध्यन्दिनꣳ सवनमनुसंतनुतेति माऽहं प्राणानां वसूनां मध्ये यज्ञो

विलोप्सीयेत्युद्धैव तत एत्यगदो ह भवति ॥ २ ॥ अथ यानि चतुश्चत्वारिꣳशद् वर्षाणि तन्माध्यन्दिनꣳ सवनं चतुश्चत्वारिꣳशदक्षरा त्रिष्टुप् त्रैष्टुभं माध्यन्दिनꣳ सवनं तदस्य रुद्रा अन्वायत्ताः प्राणा वाव रुद्रा एते हीदꣳ सर्वꣳ रोदयन्ति ॥३॥ तं चेदेतस्मिन् वयसि किञ्चिदुपतपेत् स ब्रूयात् प्राणा रुद्रा इदं मे माध्यन्दिनꣳ सवनं तृतीयसवनमनुसंतनुतेति माऽहं प्राणानाꣳ रुद्राणां मध्ये यज्ञो विलोप्सीयेत्युद्धैव तत एत्यगदो ह भवति ॥४॥ अथ यान्यष्टाचत्वारिꣳशद् वर्षाणि तत् तृतीयसवनमष्टाचत्वारिꣳशदक्षरा जगती जागतं तृतीयसवनं तदस्यादित्या अन्वायत्ताः प्राणा वावाऽऽदित्या एते हीदꣳ सर्वमाददते ॥ ५ ॥ तं चेदेतस्मिन् वयसि किञ्चिदुपतपेत् स ब्रूयात् प्राणा आदित्या इदं मे तृतीयसवनमायुरनुसंतनुतेति माऽहं प्राणानामादित्यानां मध्ये यज्ञो विलोप्सीयेत्युद्धैव तत एत्यगदो हैव भवति ॥ ६ ॥ एतद्ध स्म वै तद् विद्वानाह महिदास ऐतरेयः स किं म एतदुपतपसि योऽहमनेन न प्रेष्यामीति स ह षोडशं वर्षशतमजीवत् प्र ह षोडशं वर्षशतं जीवति य एवं वेद ॥ ७ ॥ इति षोडशः खण्डः ॥ १६ ॥

स यदशिशिषति यत् पिपासति यन्न रमते ता अस्य दीक्षाः ॥ १ ॥ अथ यदश्नाति यत् पिबति यद् रमते तदुपसदैरेति ॥ २ ॥ अथ यद्धसति यज्जक्षति यन्मैथुनं चरति स्तुतशस्त्रैरेव तदेति ॥ ३ ॥ अथ यत् तपो दानमार्जवमहिꣳसा सत्यवचनमिति ता अस्य दक्षिणाः ॥ ४ ॥ तस्मादाहुः सोष्यत्यसोष्टेति पुनरुत्पादनमेवास्य तन्मरणमेवावभृथः ॥ ५ ॥ तद्धैतद् घोर आङ्गिरसः कृष्णाय देवकीपुत्रायोक्त्वोवाचापिपास एव स बभूव सोऽन्तवेलायामेतत् त्रयं प्रतिपद्येताक्षितमस्यच्युतमसि प्राणसꣳशितमसीति तत्रैते द्वे ऋचौ भवतः ॥६॥ आदित् प्रत्नस्य रेतसो ज्योतिष्पश्यन्ति वासरं। परोयदिध्यते दिवा ॥ ७ ॥ उद्वयं तमसस्परि ज्योतिः पश्यन्त उत्तरꣳ स्वः पश्यन्त उत्तरम्। देवं देवत्रा सूर्यमगन्म ज्योतिरुत्तममिति ज्योतिरुत्तममिति ॥ ८ ॥ इति सप्तदशः खण्डः ॥ १७ ॥

मनो ब्रह्मेत्युपासीतेत्यध्यात्ममथाधिदैवतमाकाशो ब्रह्मेत्युभयमादिष्टं भवत्यध्यात्मं चाधिदैवतं च ॥ १ ॥ तदेतच्चतुष्पाद् ब्रह्म वाक् पादः

प्राणः पादश्चक्षुः पादः श्रोत्रं पाद इत्यध्यात्ममथाधिदैवतमग्निः पादो वायुः पाद आदित्यः पादो दिशः पाद इत्युभयमेवादिष्टं भवत्यध्यात्मं चैवाधिदैवतं च ॥ २ ॥ वागेव ब्रह्मणश्चतुर्थः पादः सोऽग्निना ज्योतिषा भाति च तपति च भाति च तपति च कीर्त्या यशसा ब्रह्मवर्चसेन य एवं वेद ॥३॥ प्राण एव ब्रह्मणश्चतुर्थः पादः स वायुना ज्योतिषा भाति च तपति च भाति च तपति च कीर्त्या यशसा ब्रह्मवर्चसेन य एवं वेद ॥ ४ ॥ चक्षुरेव ब्रह्मणश्चतुर्थः पादः स आदित्येन ज्योतिषा भाति च तपति च भाति च तपति च कीर्त्या यशसा ब्रह्मवर्चसेन य एवं वेद ॥५॥ श्रोत्रमेव ब्रह्मणश्चतुर्थः पादः स दिग्भिर्ज्योतिषा भाति च तपति च भाति च तपति च कीर्त्या यशसा ब्रह्मवर्चसेन य एवं वेद य एवं वेद ॥ ६ ॥ इति अष्टादशः खण्डः ॥१८॥

आदित्यो ब्रह्मेत्यादेशस्तस्योपव्याख्यानमसदेवेदमग्र आसीत् । तत् सदासीत् तत् समभवत् तदाण्डं निरवर्तत तत् संवत्सरस्य मात्रामशयत तन्निरभिद्यत ते आण्डकपाले रजतं च सुवर्णं चाभवताम् ॥ १ ॥ तद् यद् रजतꣳ सेयं पृथिवी यत् सुवर्णꣳ सा द्यौर्यज्जरायु ते पर्वता यदुल्बꣳस मेघो नीहारो या धमनयस्ता नद्यो यद् वास्तेयमुदकꣳ स समुद्रः ॥ २ ॥ अथ यत् तदजायत सोऽसावादित्यस्तं जायमानं घोषा उलूलवोऽनूदतिष्ठन्त्सर्वाणि च भूतानि च सर्वे च कामास्तस्मात् तस्योदयं प्रति प्रत्यायनं प्रति घोषा उलूलवोऽनूत्तिष्ठन्ति सर्वाणि च भूतानि सर्वे चैव कामाः ॥ ३॥ स य एतमेवं विद्वानादित्यं ब्रह्मेत्युपास्तेऽभ्याशो ह यदेनꣳ साधवो घोषा आ च गच्छेयुरुप च निम्रेडेरन् निम्रेडेरन् ॥ ४ ॥ इति एकोनविंशः खण्डः ॥ १९ ॥

इति तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

ॐ जानश्रुतिर्ह पौत्रायणः श्रद्धादेयो बहुदायी बहुपाक्य आस स ह सर्वत आवसथान् मापयाञ्चक्रे सर्वत एव मेऽन्नमत्स्यन्तीति ॥ १ ॥ अथ ह हꣳसा निशायामतिपेतुस्तद्धैवꣳ हꣳसो हꣳसमभ्युवाद हो होऽयि भल्लाक्ष भल्लाक्ष जानश्रुतेः पौत्रायणस्य समं दिवा ज्योतिराततं तन्मा प्रसाङ्क्षीस्तत् त्वा मा प्रधाक्षीरिति ॥ २ ॥ तमु ह परः प्रत्युवाच कम्वर

यमेतत् सन्तꣳ सयुग्वानमिव रैक्वमात्थेति यो नु कथꣳ सयुग्वा रैक्व इति ॥ ३॥ यथा कृताय विजितायाधरेयाः संयन्त्येवमेनꣳ सर्वं तदभिसमैति यत् किं च प्रजाः साधु कुर्वन्ति यस्तद् वेद यत् स वेद स मयैतदुक्त इति ॥४॥ तदु ह जानश्रुतिः पौत्रायण उपशुश्राव स ह संजिहान एव क्षत्तारमुवाचाङ्गारे ह सयुग्वानमिव रैक्वमात्थेति यो नु कथꣳ सयुग्वा रैक्व इति ॥ ५ ॥ यथा कृताय विजितायाधरेयाः संयन्त्येवमेनꣳ सर्वं तदभिसमैति यत् किं च प्रजाःसाधु कुर्वन्ति यस्तद् वेद यत् स वेद स मयैतदुक्त इति ॥ ६ ॥ स ह क्षत्ताऽन्विष्य नाविदमिति प्रत्येयाय तꣳहोवाच यत्रारे ब्राह्मणस्यान्वेषणा तदेनमर्छेति ॥ ७ ॥ सोऽधस्ताच्छकटस्य पामानं कषमाणमुपोपविवेश तꣳ हाभ्युवाद त्वं नु भगवः सयुग्वा रैक्व इत्यहꣳ ह्यरा ३ इति ह प्रतिजज्ञे स ह क्षत्ताऽविदमिति प्रत्येयाय ॥ ८ ॥ इति प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

तदु ह जानश्रुतिः पौत्रायणः षट् शतानि गवां निष्कमश्वतरीरथं तदादाय प्रतिचक्रमे तꣳ हाभ्युवाद ॥ १ ॥ रैक्वेमानि षट् शतानि गवामयं निष्कोऽयमश्वतरीरथो नु म एतां भगवो देवताꣳशाधि यां देवतामुपास्स इति ॥ २ ॥ तमु ह परः प्रत्युवाचाह हारे त्वा शूद्र तवैव सह गोभिरस्त्विति तदु ह पुनरेव जानश्रुतिः पौत्रायणः सहस्रं गवां निष्कमश्वतरीरथं दुहितरं तदादाय प्रतिचक्रमे ॥ ३ ॥ तꣳ हाभ्युवाद रैक्वेदꣳ सहस्रं गवामयं निष्कोऽयमश्वतरीरथ इयं जायाऽयं ग्रामो यस्मिन्नास्सेऽन्वेव मा भगवः शाधीति ॥ ४ ॥ तस्या ह मुखमुपोद्गृह्णन्नुवाचाऽऽजहारेमाः शूद्रानेनैव मुखेनाऽऽलापयिष्यथा इति ते हैते रैक्वपर्णा नाम महावृषेषु यत्रास्मा उवास तस्मै होवाच ॥ ५ ॥ इति द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

वायुर्वाव संवर्गो यदा वा अग्निरुद्वायति वायुमेवाप्येति यदा सूर्योऽस्तमेति वायुमेवाप्येति यदा चन्द्रोऽस्तमेति वायुमेवाप्येति॥१॥ यदाऽऽप उच्छुष्यन्ति वायुमेवापियन्ति वायुर्ह्येवैतान् सर्वान् संवृङ्क्त इत्यधिदैवतम् ॥ २ ॥ अथाध्यात्मं प्राणो वाव संवर्गः स यदा स्वपिति प्राणमेव वागप्येति प्राणं चक्षुः प्राणꣳश्रोत्रं प्राणं मनः प्राणो ह्येवैतान् सर्वान् संवृङ्क्त इति ॥३॥ तौ वा एतौ द्वौ संवर्गौ वायुरेव देवेषु प्राणः प्राणेषु ॥४॥

अथ ह शौनकं च कापेयमभिप्रतारिणं च काक्षसेनिं परिविष्यमाणौ ब्रह्मचारी बिभिक्षे तस्मा उ ह न ददतुः ॥ ५ ॥ स होवाच महात्मनश्चतुरो देव एकः कः स जगार भुवनस्य गोपास्तं कापेय नाभिपश्यन्ति मर्त्या अभिप्रतारिन् बहुधा वसन्तम् यस्मै वा एतदन्नं तस्मा एतन्न दत्तमिति ॥६॥ तदु ह शौनकः कापेयः प्रतिमन्वानः प्रत्येयायाऽऽत्मा देवानां जनिता प्रजानाꣳ हिरण्यदꣳष्ट्रो बभसोऽनसूरिर्महान्तमस्य महिमानमाहुरनद्यमानो यदनन्नमत्तीति वै वयं ब्रह्मचारिन्नेदमुपास्महे दत्तास्मै भिक्षामिति ॥७॥ तस्मा उ ह ददुस्ते वा एते पञ्चान्ये पञ्चान्ये दश सन्तस्तत्कृतं तस्मात् सर्वासु दिक्ष्वन्नमेव दश कृतꣳ सैषा विराडन्नादी तयेदꣳ सर्वं दृष्टꣳ सर्वमस्येदं दृष्टं भवत्यन्नादो भवति य एवं वेद य एवं वेद ॥ ८ ॥
इति तृतीयः खण्डः ॥ ३ ॥

सत्यकामो ह जाबालो जबालां मातरमामन्त्रयाञ्चक्रे ब्रह्मचर्यं भवति विवत्स्यामि किंगोत्रो न्वहमस्मीति ॥ १ ॥ सा हैनमुवाच नाहमेतद् वेद तात यद्गोत्रस्त्वमसि बह्वहं चरन्ती परिचारिणी यौवने त्वामलभे साऽहमेतन्न वेद यद्गोत्रस्त्वमसि जबाला तु नामाहमस्मि सत्यकामो नाम त्वमसि स सत्यकाम एव जाबालो ब्रुवीथा इति ॥ २ ॥ स ह हारिद्रुमतं गौतममेत्योवाच ब्रह्मचर्यं भगवति वत्स्याम्युपेयां भगवन्तमिति ॥ ३ ॥ तꣳ होवाच किंगोत्रो नु सोम्यासीति स होवाच नाहमेतद् वेद भो यद्गोत्रोऽहमस्म्यपृच्छं मातरꣳ सा मा प्रत्यब्रवीद् बह्वहं चरन्ती परिचारिणी यौवने त्वामलभे साऽहमेतन्न वेद यद्गोत्रस्त्वमसि जबाला तु नामाहमस्मि सत्यकामो नाम त्वमसीति सोऽहꣳ सत्यकामो जाबालोऽस्मि भो इति ॥ ४ ॥ तꣳ होवाच नैतदब्राह्मणो विवक्तुमर्हति समिधꣳ सोम्याऽऽहरोप त्वा नेष्ये न सत्यादगा इति तमुपनीय कृशानामबलानां चतुःशता गा निराकृत्योवाचेमाः सोम्यानुसंव्रजेति ता अभिप्रस्थापयन्नुवाच नासहस्रेणाऽऽवर्तेयेति स ह वर्षगणं प्रोवास ता यदा सहस्रꣳ संपेदुः ॥ ५ ॥ इति चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥

अथ हैनमृषभोऽभ्युवाद सत्यकाम३ इति भगव इति ह प्रतिशुश्राव प्राप्ताः सोम्य सहस्रꣳ स्मः प्रापय न आचार्यकुलम् ॥ १ ॥ ब्रह्मणश्च ते

पादं ब्रवाणीति ब्रवीतु मे भगवानिति तस्मै होवाच प्राची दिक् कला प्रतीची दिक् कला दक्षिणा दिक् कलोदीची दिक् कलैष वै सोम्य चतुष्कलः पादो ब्रह्मणः प्रकाशवान् नाम ॥ २ ॥ स य एतमेवं विद्वाँश्चतुष्कलं पादं ब्रह्मणः प्रकाशवानित्युपास्ते प्रकाशवानस्मिँल्लोके भवति प्रकाशवतो ह लोकाञ्जयति य एतमेवं विद्वाँश्चतुष्कलं पादं ब्रह्मणः प्रकाशवानित्युपास्ते ॥ ३ ॥ इति पञ्चमः खण्डः ॥ ५ ॥

अग्निष्टे पादं वक्तेति स ह श्वोभूते गा अभिप्रस्थापयाञ्चकार ता यत्राभिसायं बभूवुस्तत्राग्निमुपसमाधाय गा उपरुध्य समिधमाधाय पश्चादग्नेः प्राङुपोपविवेश ॥ १ ॥ तमग्निरभ्युवाद सत्यकाम३ इति भगव इति ह प्रतिशुश्राव ॥ २ ॥ ब्रह्मणः सोम्य ते पादं ब्रवाणीति ब्रवीतु मे भगवानिति तस्मै होवाच पृथिवी कलाऽन्तरिक्षं कला द्यौः कला समुद्रः कलैष वै सोम्य चतुष्कलः पादो ब्रह्मणोऽनन्तवान् नाम ॥ ३ ॥ स य एतमेवं विद्वाँश्चतुष्कलं पादं ब्रह्मणोऽनन्तवानित्युपास्तेऽनन्तवानस्मिँल्लोके भवत्यनन्तवतो ह लोकाञ्जयति य एतमेवं विद्वाँश्चतुष्कलं पादं ब्रह्मणोऽनन्तवानित्युपास्ते ॥ ४ ॥ इति षष्ठः खण्डः ॥ ६ ॥

हꣳसस्ते पादं वक्तेति स ह श्वोभूते गा अभिप्रस्थापयाञ्चकार ता यत्राभिसायं बभूवुस्तत्राग्निमुपसमाधाय गा उपरुध्य समिधमाधाय पश्चादग्नेः प्राङुपोपविवेश ॥ १ ॥ तꣳ हꣳस उपनिपत्याभ्युवाद सत्यकाम३ इति भगव इति ह प्रतिशुश्राव ॥ २ ॥ ब्रह्मणः सोम्य ते पादं ब्रवाणीति ब्रवीतु मे भगवानिति तस्मै होवाचाग्निः कला सूर्यः कला चन्द्रः कला विद्युत् कलैष वै सोम्य चतुष्कलः पादो ब्रह्मणो ज्योतिष्मान् नाम ॥ ३ ॥ स य एतमेवं विद्वाँश्चतुष्कलं पादं ब्रह्मणो ज्योतिष्मानित्युपास्ते ज्योतिष्मानस्मिँल्लोके भवति ज्योतिष्मतो ह लोकाञ्जयति य एतमेवं विद्वाँश्चतुष्कलं पादं ब्रह्मणो ज्योतिष्मानित्युपास्ते ॥ ४ ॥ इति सप्तमः खण्डः ॥ ७ ॥

मद्गुष्टे पादं वक्तेति स ह श्वोभूते गा अभिप्रस्थापयाञ्चकार ता यत्राभिसायं बभूवुस्तत्राग्निमुपसमाधाय गा उपरुध्य समिधमाधाय पश्चादग्नेः प्राङुपोपविवेश ॥ १ ॥ तं मद्गुरुपनिपत्याभ्युवाद सत्यकाम३

ज्योग् जीवति नास्यावरपुरुषाः क्षीयन्त उप वयं तं भुञ्जामोऽस्मिँश्च लोकेऽमुष्मिँश्च य एतमेवं विद्वानुपास्ते ॥ २ ॥ इति एकादशः खण्डः ॥ ११ ॥

अथ हैनमन्वाहार्यपचनोऽनुशशासाऽऽपो दिशो नक्षत्राणि चन्द्रमा इति य एष चन्द्रमसि पुरुषो दृश्यते सोऽहमस्मि स एवाहमस्मीति ॥ १ ॥ स य एतमेवं विद्वानुपास्तेऽपहते पापकृत्यां लोकी भवति सर्वमायुरेति ज्योग् जीवति नास्यावरपुरुषाः क्षीयन्त उप वयं तं भुञ्जामोऽस्मिँश्च लोकेऽमुष्मिँश्च य एतमेवं विद्वानुपास्ते ॥ २ ॥ इति द्वादशः खण्डः ॥ १२ ॥

अथ हैनमाहवनीयोऽनुशशास प्राण आकाशो द्यौर्विद्युदिति य एष विद्युति पुरुषो दृश्यते सोऽहमस्मि स एवाहमस्मीति ॥ १ ॥ स य एतमेवं विद्वानुपास्तेऽपहते पापकृत्यां लोकी भवति सर्वमायुरेति ज्योग् जीवति नास्यावरपुरुषाः क्षीयन्त उप वयं तं भुञ्जामोऽस्मिँश्च लोकेऽमुष्मिँश्च य एतमेवं विद्वानुपास्ते ॥ २ ॥ इति त्रयोदशः खण्डः ॥ १३ ॥

ते होचुरुपकोसलैषा सोम्य तेऽस्मद्विद्याऽऽत्मविद्या चाऽऽचार्यस्तु ते गतिं वक्तेत्याजगाम हास्याऽऽचार्यस्तमाचार्योऽभ्युवादोपकोसल३ इति ॥ १ ॥ भगव इति ह प्रतिशुश्राव ब्रह्मविद इव सोम्य ते मुखं भाति को नु त्वाऽनुशशासेति को नु माऽनुशिष्याद् भो इतीहापेव निह्नुत इमे नूनमीदृशा अन्यादृशा इतीहाग्नीनभ्यूदे किं नु सोम्य किल तेऽवोचन्निति ॥ २ ॥ इदमिति ह प्रतिजज्ञे लोकान् वाव किल सोम्य तेऽवोचन्नहं तु ते तद् वक्ष्यामि यथा पुष्करपलाश आपो न श्लिष्यन्त एवमेवंविदि पापं कर्म न श्लिष्यत इति ब्रवीतु मे भगवानिति तस्मै होवाच ॥ ३ ॥ इति चतुर्दशः खण्डः ॥ १४ ॥

य एषोऽक्षिणि पुरुषो दृश्यत एष आत्मेति होवाचैतदमृतमभयमेतद् ब्रह्मेति तद् यद्यप्यस्मिन् सर्पिर्वोदकं वा सिञ्चति वर्त्मनी एव गच्छति ॥ १ ॥ एतꣳ संयद्वाम इत्याचक्षत एतꣳ हि सर्वाणि वामान्यभिसंयन्ति सर्वाण्येनं वामान्यभिसंयन्ति य एवं वेद ॥ २ ॥ एष उ एव वामनीरेष हि सर्वाणि वामानि नयति सर्वाणि वामानि नयति य एवं वेद ॥ ३ ॥ एष उ एव भामनीरेष हि सर्वेषु लोकेषु भाति सर्वेषु लोकेषु भाति य एवं वेद ॥ ४ ॥ अथ यदु चैवास्मिञ्छव्यं कुर्वन्ति यदि च नार्चिषमेवाभिसंभवन्त्यर्चि-

पोऽहरह्न आपूर्यमाणपक्षमापूर्यमाणपक्षाद् यान् षडुदङ्ङेति मासाँस्तान् मासेभ्यः संवत्सरꣳ संवत्सरादादित्यमादित्याच्चन्द्रमसं चन्द्रमसो विद्युतं तत्पुरुषोऽमानवः ॥ ५ ॥ स एनान् ब्रह्म गमयत्येष देवपथो ब्रह्मपथ एतेन प्रतिपद्यमाना इमं मानवमावर्तं नाऽऽवर्तन्ते नाऽऽवर्तन्ते ॥ ६ ॥
इति पञ्चदशः खण्डः ॥ १५ ॥

एष ह वै यज्ञो योऽयं पवत एष ह यन्निदꣳ सर्वं पुनाति यदेष यन्निदꣳ सर्वं पुनाति तस्मादेष एव यज्ञस्तस्य मनश्च वाक्च वर्तनी ॥ १ ॥ तयोरन्यतरां मनसा सꣳस्करोति ब्रह्मा वाचा होताऽध्वर्युरुद्गाताऽन्यतराꣳ स यत्रोपाकृते प्रातरनुवाके पुरा परिधानीयाया ब्रह्मा व्यववदति ॥ २ ॥ अन्यतरामेव वर्तनीꣳ सꣳस्करोति हीयतेऽन्यतरा स यथैकपाद् व्रजन् रथो वैकेन चक्रेण वर्तमानो रिष्यत्येवमस्य यज्ञो रिष्यति यज्ञꣳ रिष्यन्तं यजमानोऽनुरिष्यति स इष्ट्वा पापीयान् भवति ॥ ३ ॥ अथ यत्रोपाकृते प्रातरनुवाके न पुरा परिधानीयाया ब्रह्मा व्यववदत्युभे एव वर्तनी सꣳस्कुर्वन्ति न हीयतेऽन्यतरा ॥ ४ ॥ स यथोभयपाद् व्रजन् रथो वोभाभ्यां चक्राभ्यां वर्तमानः प्रतितिष्ठत्येवमस्य यज्ञः प्रतितिष्ठति यज्ञं प्रतितिष्ठन्तं यजमानोऽनुप्रतितिष्ठति स इष्ट्वा श्रेयान् भवति ॥ ५ ॥
इति षोडशः खण्डः ॥ १६ ॥

प्रजापतिर्लोकानभ्यतपत् तेषां तप्यमानानाꣳ रसान् प्रावृहदग्निं पृथिव्या वायुमन्तरिक्षादादित्यं दिवः ॥ १ ॥ स एतास्तिस्रो देवता अभ्यतपत् तासां तप्यमानानाꣳ रसान् प्रावृहदग्नेर्ऋचो वायोर्यजूꣳषि सामान्यादित्यात् ॥ २ ॥ स एतां त्रयीं विद्यामभ्यतपत् तस्यास्तप्यमानाया रसान् प्रावृहद् भूरित्यृग्भ्यो भुवरिति यजुर्भ्यः स्वरिति सामभ्यः ॥ ३ ॥ तद् यदृक्तो रिष्येद् भूः स्वाहेति गार्हपत्ये जुहुयादृचामेव तद् रसेनर्चां वीर्येणर्चां यज्ञस्य विरिष्टꣳ संदधाति ॥ ४ ॥ अथ यदि यजुष्टो रिष्येद् भुवः स्वाहेति दक्षिणाग्नौ जुहुयाद् यजुषामेव तद् रसेन यजुषां वीर्येण यजुषां यज्ञस्य विरिष्टꣳ संदधाति ॥५॥ अथ यदि सामतो रिष्येत् स्वः स्वाहेत्याहवनीये जुहुयात् साम्नामेव तद् रसेन साम्नां वीर्येण साम्नां यज्ञस्य विरिष्टꣳ संदधाति ॥ ६ ॥ तद् यथा लवणेन सुवर्णꣳ संदध्यात् सुवर्णेन रजतꣳ रजतेन त्रपु त्रपुणा सीसꣳ सीसेन लोहं लोहेन दारु दारु चर्मणा ॥ ७ ॥ एवमेषां लोकानामासां देवतानामस्यास्त्रय्या

विद्याया वीर्येण यज्ञस्य विरिष्टꣳ संदधाति भेषजकृतो ह वा एष यज्ञो यत्रैवंविद् ब्रह्मा भवति ॥ ८ ॥ एष ह वा उदक्प्रवणो यज्ञो यत्रैवंविद् ब्रह्मा भवत्येवंविदꣳ ह वा एषा ब्रह्माणमनुगाथा यतो यत आवर्तते तत् तद् गच्छति ॥ ९ ॥ मानवो ब्रह्मैवैक ऋत्विक् कुरूनश्वाऽभिरक्षत्येवंविद्ध वै ब्रह्मा यज्ञं यजमानꣳ सर्वाꣳश्चर्त्विजोऽभिरक्षति तस्मादेवंविदमेव ब्रह्माणं कुर्वीत नानेवंविदं नानेवंविदम् ॥ १० ॥ इति सप्तदशः खण्डः ॥ १७ ॥

इति चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

ॐ । यो ह वै ज्येष्ठं च श्रेष्ठं च वेद ज्येष्ठश्च ह वै श्रेष्ठश्च भवति प्राणो वाव ज्येष्ठश्च श्रेष्ठश्च ॥ १ ॥ यो ह वै वसिष्ठं वेद वसिष्ठो ह स्वानां भवति वाग् वाव वसिष्ठः ॥ २ ॥ यो ह वै प्रतिष्ठां वेद प्रति ह तिष्ठत्यस्मिꣳश्च लोकेऽमुष्मिꣳश्च चक्षुर्वाव प्रतिष्ठा ॥ ३ ॥ यो ह वै संपदं वेद सꣳ हास्मै कामाः पद्यन्ते दैवाश्च मानुषाश्च श्रोत्रं वाव संपत् ॥ ४ ॥ यो ह वा आयतनं वेदायतनꣳ ह स्वानां भवति मनो ह वा आयतनम् ॥ ५ ॥ अथ ह प्राणा अहꣳ श्रेयसि व्यूदिरेऽहꣳ श्रेयानस्म्यहꣳ श्रेयानस्मीति ॥६॥ ते ह प्राणाः प्रजापतिं पितरमेत्योचुर्भगवन् को नः श्रेष्ठ इति तान् होवाच यस्मिन् व उत्क्रान्ते शरीरं पापिष्ठतरमिव दृश्येत स वः श्रेष्ठ इति ॥ ७ ॥ सा ह वागुच्चक्राम सा संवत्सरं प्रोष्य पर्येत्योवाच कथमशकतर्ते मज्जीवितुमिति यथा कला अवदन्तः प्राणन्तः प्राणेन पश्यन्तश्चक्षुषा शृण्वन्तः श्रोत्रेण ध्यायन्तो मनसैवमिति प्रविवेश ह वाक् ॥ ८ ॥ चक्षुर्होच्चक्राम तत् संवत्सरं प्रोष्य पर्येत्योवाच कथमशकतर्ते मज्जीवितुमिति यथाऽन्धा अपश्यन्तः प्राणन्तः प्राणेन वदन्तो वाचा शृण्वन्तः श्रोत्रेण ध्यायन्तो मनसैवमिति प्रविवेश ह चक्षुः ॥ ९ ॥ श्रोत्रꣳ होच्चक्राम तत् संवत्सरं प्रोष्य पर्येत्योवाच कथमशकतर्ते मज्जीवितुमिति यथा बधिरा अशृण्वन्तः प्राणन्तः प्राणेन वदन्तो वाचा पश्यन्तश्चक्षुषा ध्यायन्तो मनसैवमिति प्रविवेश ह श्रोत्रम् ॥ १० ॥ मनो होच्चक्राम तत् संवत्सरं प्रोष्य पर्येत्योवाच कथमशकतर्ते मज्जीवितुमिति यथा बाला अमनसः प्राणन्तः प्राणेन वदन्तो वाचा पश्यन्तश्चक्षुषा शृण्वन्तः श्रोत्रेणैवमिति प्रविवेश ह मनः ॥ ११ ॥ अथ ह प्राण उच्चिक्रमिषन् स

पोऽहरह आपूर्यमाणपक्षमापूर्यमाणपक्षाद् यान् षडुदङ्ङेति मासाँस्तान् मासेभ्यः संवत्सरꣳ संवत्सरादादित्यमादित्याच्चन्द्रमसं चन्द्रमसो विद्युतं तत्पुरुषोऽमानवः ॥ ५ ॥ स एनान् ब्रह्म गमयत्येष देवपथो ब्रह्मपथ एतेन प्रतिपद्यमाना इमं मानवमावर्तं नाऽऽवर्तन्ते नाऽऽवर्तन्ते ॥ ६ ॥
इति पञ्चदशः खण्डः ॥ १५ ॥

एष ह वै यज्ञो योऽयं पवत एष ह यन्निदꣳ सर्वं पुनाति यदेष यन्निदꣳ सर्वं पुनाति तस्मादेष एव यज्ञस्तस्य मनश्च वाक्च वर्तनी ॥ १ ॥ तयोरन्यतरां मनसा सꣳस्करोति ब्रह्मा वाचा होताऽध्वर्युरुद्गाताऽन्यतराꣳ स यत्रोपाकृते प्रातरनुवाके पुरा परिधानीयाया ब्रह्मा व्यववदति ॥ २ ॥ अन्यतरामेव वर्तनीꣳ सꣳस्करोति हीयतेऽन्यतरा स यथैकपाद् व्रजन् रथो वैकेन चक्रेण वर्तमानो रिष्यत्येवमस्य यज्ञो रिष्यति यज्ञꣳ रिष्यन्तं यजमानोऽनुरिष्यति स इष्ट्वा पापीयान् भवति ॥ ३ ॥ अथ यत्रोपाकृते प्रातरनुवाके न पुरा परिधानीयाया ब्रह्मा व्यववदत्युभे एव वर्तनी सꣳस्कुर्वन्ति न हीयतेऽन्यतरा ॥ ४ ॥ स यथोभयपाद् व्रजन् रथो वोभाभ्यां चक्राभ्यां वर्तमानः प्रतितिष्ठत्येवमस्य यज्ञः प्रतितिष्ठति यज्ञं प्रतितिष्ठन्तं यजमानोऽनुप्रतितिष्ठति स इष्ट्वा श्रेयान् भवति ॥ ५ ॥
इति षोडशः खण्डः ॥ १६ ॥

प्रजापतिर्लोकानभ्यतपत् तेषां तप्यमानानाꣳ रसान् प्रावृहदग्निं पृथिव्या वायुमन्तरिक्षादादित्यं दिवः ॥ १ ॥ स एतास्तिस्रो देवता अभ्यतपत् तासां तप्यमानानाꣳ रसान् प्रावृहदग्नेर्ऋचो वायोर्यजूꣳषि सामान्यादित्यात् ॥ २ ॥ स एतां त्रयीं विद्यामभ्यतपत् तस्यास्तप्यमानाया रसान् प्रावृहद् भूरित्यृग्भ्यो भुवरिति यजुर्भ्यः स्वरिति सामभ्यः ॥ ३ ॥ तद् यद्यृक्तो रिष्येद् भूः स्वाहेति गार्हपत्ये जुहुयादृचामेव तद् रसेनर्चां वीर्येणर्चां यज्ञस्य विरिष्टꣳ संदधाति ॥ ४ ॥ अथ यदि यजुष्टो रिष्येद् भुवः स्वाहेति दक्षिणाग्नौ जुहुयाद् यजुषामेव तद् रसेन यजुषां वीर्येण यजुषां यज्ञस्य विरिष्टꣳ संदधाति ॥ ५ ॥ अथ यदि सामतो रिष्येत् स्वः स्वाहेत्याहवनीये जुहुयात् साम्नामेव तद् रसेन साम्नां वीर्येण साम्नां यज्ञस्य विरिष्टꣳ संदधाति ॥ ६ ॥ तद् यथा लवणेन सुवर्णꣳ संदध्यात् सुवर्णेन रजतꣳ रजतेन त्रपु त्रपुणा सीसꣳ सीसेन लोहं लोहेन दारु दारु चर्मणा ॥ ७ ॥ एवमेषां लोकानामासां देवतानामस्यास्त्रय्या

विद्याया वीर्येण यज्ञस्य विरिष्टꣳ संदधाति भेषजकृतो ह वा एष यज्ञो यत्रैवंविद् ब्रह्मा भवति ॥ ८ ॥ एष ह वा उदक्प्रवणो यज्ञो यत्रैवंविद् ब्रह्मा भवत्येवंविदꣳ ह वा एषा ब्रह्माणमनुगाथा यतो यत आवर्तते तत् तद् गच्छति ॥ ९ ॥ मानवो ब्रह्मैवैक ऋत्विक् कुरूनश्वाऽभिरक्षत्येवंविद्ध वै ब्रह्मा यज्ञं यजमानꣳ सर्वाꣳश्चर्त्विजोऽभिरक्षति तस्मादेवंविदमेव ब्रह्माणं कुर्वीत नानेवंविदं नानेवंविदम् ॥ १० ॥ इति सप्तदशः खण्डः ॥ १७ ॥

इति चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

ॐ । यो ह वै ज्येष्ठं च श्रेष्ठं च वेद ज्येष्ठश्च ह वै श्रेष्ठश्च भवति प्राणो वाव ज्येष्ठश्च श्रेष्ठश्च ॥ १ ॥ यो ह वै वसिष्ठं वेद वसिष्ठो ह स्वानां भवति वाग् वाव वसिष्ठः ॥ २ ॥ यो ह वै प्रतिष्ठां वेद प्रति ह तिष्ठत्यस्मिꣳश्च लोकेऽमुष्मिꣳश्च चक्षुर्वाव प्रतिष्ठा ॥ ३ ॥ यो ह वै संपदं वेद सꣳ हास्मै कामाः पद्यन्ते दैवाश्च मानुषाश्च श्रोत्रं वाव संपत् ॥ ४ ॥ यो ह वा आयतनं वेदायतनꣳ ह स्वानां भवति मनो ह वा आयतनम् ॥ ५ ॥ अथ ह प्राणा अहꣳ श्रेयसि व्यूदिरेऽहꣳ श्रेयानस्म्यहꣳ श्रेयानस्मीति ॥६॥ ते ह प्राणाः प्रजापतिं पितरमेत्योचुर्भगवन् को नः श्रेष्ठ इति तान् होवाच यस्मिन् व उत्क्रान्ते शरीरं पापिष्ठतरमिव दृश्येत स वः श्रेष्ठ इति ॥ ७ ॥ सा ह वागुच्चक्राम सा संवत्सरं प्रोष्य पर्येत्योवाच कथमशकतर्ते मज्जीवितुमिति यथा कला अवदन्तः प्राणन्तः प्राणेन पश्यन्तश्चक्षुषा शृण्वन्तः श्रोत्रेण ध्यायन्तो मनसैवमिति प्रविवेश ह वाक् ॥ ८ ॥ चक्षुर्होच्चक्राम तत् संवत्सरं प्रोष्य पर्येत्योवाच कथमशकतर्ते मज्जीवितुमिति यथाऽन्धा अपश्यन्तः प्राणन्तः प्राणेन वदन्तो वाचा शृण्वन्तः श्रोत्रेण ध्यायन्तो मनसैवमिति प्रविवेश ह चक्षुः ॥ ९ ॥ श्रोत्रꣳ होच्चक्राम तत् संवत्सरं प्रोष्य पर्येत्योवाच कथमशकतर्ते मज्जीवितुमिति यथा बधिरा अशृण्वन्तः प्राणन्तः प्राणेन वदन्तो वाचा पश्यन्तश्चक्षुषा ध्यायन्तो मनसैवमिति प्रविवेश ह श्रोत्रम् ॥ १० ॥ मनो होच्चक्राम तत् संवत्सरं प्रोष्य पर्येत्योवाच कथमशकतर्ते मज्जीवितुमिति यथा बाला अमनसः प्राणन्तः प्राणेन वदन्तो वाचा पश्यन्तश्चक्षुषा शृण्वन्तः श्रोत्रेणैवमिति प्रविवेश ह मनः ॥ ११ ॥ अथ ह प्राण उच्चिक्रमिषन् स

यथा सुहयः पड्वीशशङ्कून् संखिदेदेवमितरान् प्राणान् समखिदत् तꣳ हाभिसमेत्योचुर्भगवन्नेधि त्वं नः श्रेष्ठोऽसि मोत्क्रमीरिति ॥१२॥ अथ हैनं वागुवाच यदहं वसिष्ठोऽस्मि त्वं तद्वसिष्ठोऽसीत्यथ हैनं चक्षुरुवाच यदहं प्रतिष्ठास्मि त्वं तत्प्रतिष्ठाऽसीति ॥ १३ ॥ अथ हैनं श्रोत्रमुवाच यदहꣳ संपदस्मि त्वं तत्संपदसीत्यथ हैनं मन उवाच यदहमायतनमस्मि त्वं तदायतनमसीति ॥ १४ ॥ न वै वाचो न चक्षूꣳषि न श्रोत्राणि न मनाꣳसीत्याचक्षते प्राणा इत्येवाचक्षते प्राणो ह्येवैतानि सर्वाणि भवति ॥ १५ ॥ इति प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

स होवाच किं मेऽन्नं भविष्यतीति यत् किंचिदिदमा श्वभ्य आ शकुनिभ्य इति होचुस्तद् वा एतदनस्यान्नमनो ह वै नाम प्रत्यक्षं न ह वा एवंविदि किंचनानन्नं भवतीति ॥ १ ॥ स होवाच किं मे वासो भविष्यतीत्याप इति होचुस्तस्माद् वा एतदशिष्यन्तः पुरस्ताच्चोपरिष्टाच्चाद्भिः परिदधति लम्भुको ह वासो भवत्यनग्नो ह भवति ॥२॥ तद्धैतत् सत्यकामो जाबालो गोश्रुतये वैयाघ्रपद्यायोक्त्वोवाच यद्यप्येनच्छुष्काय स्थाणवे ब्रूयाज्जायेरन्नेवास्मिञ्छाखाः प्ररोहेयुः पलाशानीति ॥ ३ ॥ अथ यदि महज्जिगमिषेदमावास्यायां दीक्षित्वा पौर्णमास्याꣳ रात्रौ सर्वौषधस्य मन्थं दधिमधुनोरुपमथ्य ज्येष्ठाय श्रेष्ठाय स्वाहेत्यग्नावाज्यस्य हुत्वा मन्थे संपातमवनयेत् ॥ ४ ॥ वसिष्ठाय स्वाहेत्यग्नावाज्यस्य हुत्वा मन्थे संपातमवनयेत् प्रतिष्ठायै स्वाहेत्यग्नावाज्यस्य हुत्वा मन्थे संपातमवनयेत् संपदे स्वाहेत्यग्नावाज्यस्य हुत्वा मन्थे संपातमवनयेदायतनाय स्वाहेत्यग्नावाज्यस्य हुत्वा मन्थे संपातमवनयेत् ॥ ५ ॥ अथ प्रतिसृप्याञ्जलौ मन्थमाधाय जपत्यमो नामास्यमा हि ते सर्वमिदꣳ स हि ज्येष्ठः श्रेष्ठो राजाऽधिपतिः स मा ज्यैष्ठ्यꣳ श्रैष्ठ्यꣳ राज्यमाधिपत्यं गमयत्वहमेवेदꣳ सर्वमसानीति ॥ ६ ॥ अथ खल्वेतयर्चा पच्छ आचामति तत् सवितुर्वृणीमह इत्याचामति वयं देवस्य भोजनमित्याचामति श्रेष्ठꣳ सर्वधातममित्याचामति तुरं भगस्य धीमहीति सर्वं पिबति निर्णिज्य कꣳसं चमसं वा पश्चादग्नेः संविशति चर्मणि वा स्थण्डिले वा वाचंयमोऽप्रसाहः स यदि स्त्रियं पश्येत् समृद्धं कर्मेति विद्यात् ॥ ७ ॥ तदेष श्लोको यदा कर्मसु काम्येषु स्त्रियꣳ स्वप्नेषु

पश्यति। समृद्धिं तत्र जानीयात् तस्मिन् स्वप्ननिदर्शने तस्मिन् स्वप्ननिदर्शने ॥ ८ ॥ इति द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

श्वेतकेतुर्हारुणेयः पञ्चालानाꣳ समितिमेयाय तꣳ ह प्रवाहणो जैवलिरुवाच कुमारानु त्वाऽशिषत् पितेत्यनु हि भगव इति ॥ १ ॥ वेत्थ यदितोऽधि प्रजाः प्रयन्तीति न भगव इति वेत्थ यथा पुनरावर्तन्ता३ इति न भगव इति वेत्थ पथोर्देवयानस्य पितृयाणस्य च व्यावर्तना३ इति न भगव इति ॥ २ ॥ वेत्थ यथासौ लोको न संपूर्यता३ इति न भगव इति वेत्थ यथा पञ्चम्यामाहुतावापः पुरुषवचसो भवन्तीति नैव भगव इति ॥ ३ ॥ अथानु किमनुशिष्टोऽवोचथा यो हीमानि न विद्यात् कथꣳ सोऽनुशिष्टो ब्रुवीतेति स हाऽऽयस्तः पितुरर्धमेयाय तꣳ होवाचाननुशिष्य वाव किल मा भगवानब्रवीदनु त्वाऽशिषमिति ॥ ४ ॥ पञ्च मा राजन्यबन्धुः प्रश्नानप्राक्षीत् तेषां नैकं च नाशकं विवक्तुमिति स होवाच यथा मा त्वं तदैतानवदो यथाऽहमेषां नैकं च न वेद यद्यहमिमानवेदिष्यं कथं ते नावक्ष्यमिति ॥ ५ ॥ स ह गौतमो राज्ञोऽर्धमेयाय तस्मै ह प्राप्तायार्हां चकार स ह प्रातः सभाग उदेयाय तꣳ होवाच मानुषस्य भगवन् गौतम वित्तस्य वरं वृणीथा इति स होवाच तवैव राजन् मानुषं वित्तं यामेव कुमारस्यान्ते वाचमभाषथास्तामेव मे ब्रूहीति स ह कृच्छ्री बभूव ॥ ६ ॥ तꣳ ह चिरं वसेत्याज्ञापयाञ्चकार तꣳ होवाच यथा मा त्वं गौतमावदो यथेयं न प्राक् त्वत्तः पुरा विद्या ब्राह्मणान् गच्छति तस्मादु सर्वेषु लोकेषु क्षत्रस्यैव प्रशासनमभूदिति तस्मै होवाच ॥ ७ ॥ इति तृतीयः खण्डः ॥ ३ ॥

असौ वाव लोको गौतमाग्निस्तस्यादित्य एव समिद् रश्मयो धूमोऽहरर्चिश्चन्द्रमा अङ्गारा नक्षत्राणि विस्फुलिङ्गाः ॥ १ ॥ तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवाः श्रद्धां जुह्वति तस्या आहुतेः सोमो राजा संभवति ॥ २ ॥ इति चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥

पर्जन्यो वाव गौतमाग्निस्तस्य वायुरेव समिदभ्रं धूमो विद्युदर्चिरशनिरङ्गारा ह्रादनयो विस्फुलिङ्गाः ॥ १ ॥ तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवाः सोमꣳ राजानं जुह्वति तस्या आहुतेर्वर्षꣳ संभवति ॥ २ ॥ इति पञ्चमः खण्डः ॥५॥

पृथिवी वाव गौतमाग्निस्तस्याः संवत्सर एव समिदाकाशो धूमो रात्रिरर्चिर्दिशोऽङ्गारा अवान्तरदिशो विस्फुलिङ्गाः ॥ १ ॥ तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवा वर्षं जुह्वति तस्या आहुतेरन्नꣳ संभवति ॥ २ ॥ इति षष्ठः खण्डः ॥ ६ ॥

पुरुषो वाव गौतमाग्निस्तस्य वागेव समित् प्राणो धूमो जिह्वाऽर्चिश्चक्षुरङ्गाराः श्रोत्रं विस्फुलिङ्गाः ॥ १ ॥ तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवा अन्नं जुह्वति तस्या आहुते रेतः संभवति ॥ २ ॥ इति सप्तमः खण्डः ॥ ७ ॥

योषा वाव गौतमाग्निस्तस्या उपस्थ एव समिद्यदुपमन्त्रयते स धूमो योनिरर्चिर्यदन्तः करोति तेऽङ्गारा अभिनन्दा विस्फुलिङ्गाः ॥ १ ॥ तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवा रेतो जुह्वति। तस्या आहुतेर्गर्भः संभवति ॥ २ ॥ इति अष्टमः खण्डः ॥ ८ ॥

इति तु पञ्चम्यामाहुतावापः पुरुषवचसो भवन्तीति स उल्बावृतो गर्भो दश वा नव वा मासानन्तः शयित्वा यावद् वाऽथ जायते ॥ १ ॥ स जातो यावदायुषं जीवति तं प्रेतं दिष्टमितोऽग्नय एव हरन्ति यत एवेतो यतः संभूतो भवति ॥ २ ॥ इति नवमः खण्डः ॥ ९ ॥

तद् य इत्थं विदुः। ये चेमेऽरण्ये श्रद्धा तप इत्युपासते तेऽर्चिषमभिसंभवन्त्यर्चिषोऽहरह्न आपूर्यमाणपक्षमापूर्यमाणपक्षाद् यान् षडुदङ्ङेति मासाँस्तान् ॥ १ ॥ मासेभ्यः संवत्सरꣳ संवत्सरादादित्यमादित्याच्चन्द्रमसं चन्द्रमसो विद्युतं तत्पुरुषोऽमानवः स एनान् ब्रह्म गमयत्येष देवयानः पन्था इति ॥२॥ अथ य इमे ग्राम इष्टापूर्ते दत्तमित्युपासते ते धूममभिसंभवन्ति धूमाद् रात्रिं रात्रेरपरपक्षमपरपक्षाद् यान् षड् दक्षिणैति मासाँस्तान्नैते संवत्सरमभिप्राप्नुवन्ति ॥ ३ ॥ मासेभ्यः पितृलोकं पितृलोकादाकाशमाकाशाच्चन्द्रमसमेष सोमो राजा तद् देवानामन्नं तं देवा भक्षयन्ति ॥ ४ ॥ तस्मिन् यावत्संपातमुषित्वाऽथैतमेवाध्वानं पुनर्निवर्तन्ते यथेतमाकाशमाकाशाद् वायुं वायुर्भूत्वा धूमो भवति धूमो भूत्वाऽभ्रं भवति ॥५॥ अभ्रं भूत्वा मेघो भवति मेघो भूत्वा प्रवर्षति त इह व्रीहियवा ओषधिवनस्पतयस्तिलमाषा इति जायन्तेऽतो वै खलु दुर्निष्प्रपतरं यो यो ह्यन्नमत्ति यो रेतः सिञ्चति तद् भूय एव भवति ॥६॥ तद् य इह रमणीय-

चरणा अभ्याशो ह यत् ते रमणीयां योनिमापद्येरन् ब्राह्मणयोनिं वा क्षत्रिययोनिं वा वैश्ययोनिं वाऽथ य इह कपूयचरणा अभ्याशो ह यत् ते कपूयां योनिमापद्येरञ्श्वयोनिं वा सूकरयोनिं वा चण्डालयोनिं वा ॥ ७॥ अथैतयोः पथोर्न कतरेणचन तानीमानि क्षुद्राण्यसकृदावर्तीनि भूतानि भवन्ति जायस्व म्रियस्वेत्येतत् तृतीयꣳ स्थानं तेनासौ लोको न संपूर्यते तस्माज्जुगुप्सेत तदेष श्लोकः॥ ८॥ स्तेनो हिरण्यस्य सुरां पिबꣳश्च गुरोस्तल्पमावसन् ब्रह्महा चैते पतन्ति चत्वारः पञ्चमश्चाचरꣳस्तैरिति॥ ९॥ अथ ह य एतानेवं पञ्चाग्नीन् वेद न सह तैरप्याचरन् पाप्मना लिप्यते शुद्धः पूतः पुण्यलोको भवति य एवं वेद य एवं वेद ॥ १०॥ इति दशमः खण्डः ॥ १० ॥

प्राचीनशाल औपमन्यवः सत्ययज्ञः पौलुषिरिन्द्रद्युम्नो भाल्लवेयो जनः शार्कराक्ष्यो बुडिल आश्वतराश्विस्ते हैते महाशाला महाश्रोत्रियाः समेत्य मीमाꣳसां चक्रुः को नु आत्मा किं ब्रह्मेति ॥ १ ॥ ते ह संपादयाचक्रुरुद्दालको वै भगवन्तोऽयमारुणिः संप्रतीममात्मानं वैश्वानरमध्येति तꣳ हन्ताभ्यागच्छामेति तꣳ हाभ्याजग्मुः ॥ २ ॥ स ह संपादयाञ्चकार प्रक्ष्यन्ति मामिमे महाशाला महाश्रोत्रियास्तेभ्यो न सर्वमिव प्रतिपत्स्ये हन्ताहमन्यमभ्यनुशासानीति॥ ३॥ तान् होवाचाश्वपतिर्वै भगवन्तोऽयं कैकेयः संप्रतीममात्मानं वैश्वानरमध्येति तꣳ हन्ताभ्यागच्छामेति तꣳ हाभ्याजग्मुः ॥ ४ ॥ तेभ्यो ह प्राप्तेभ्यः पृथगर्हाणि कारयाञ्चकार स ह प्रातः संजिहान उवाच न मे स्तेनो जनपदे न कदर्यो न मद्यपो नानाहिताग्निर्नाविद्वान् न स्वैरी स्वैरिणी कुतो यक्ष्यमाणो वै भगवन्तोऽहमस्मि यावदेकैकस्मा ऋत्विजे धनं दास्यामि तावद् भगवद्भ्यो दास्यामि वसन्तु भगवन्त इति ॥ ५ ॥ ते होचुर्येन हैवार्थेन पुरुषश्चरेत् तꣳ हैव वदेदात्मानमेवेमं वैश्वानरꣳ संप्रत्यध्येषि तमेव नो ब्रूहीति ॥ ६ ॥ तान् होवाच प्रातर्वः प्रतिवक्तास्मीति ते ह समित्पाणयः पूर्वाह्णे प्रतिचक्रमिरे तान् हानुपनीयैवैतदुवाच ॥ ७ ॥ इति एकादशः खण्डः ॥ ११ ॥

औपमन्यव कं त्वमात्मानमुपास्स इति दिवमेव भगवो राजन्निति होवाचैष वै सुतेजा आत्मा वैश्वानरो यं त्वमात्मानमुपास्से तस्मात् तव

सुतं प्रसुतमासुतं कुले दृश्यते ॥ १ ॥ अत्स्यन्नं पश्यसि प्रियमत्त्यन्नं पश्यति प्रियं भवत्यस्य ब्रह्मवर्चसं कुले य एतमेवमात्मानं वैश्वानरमुपास्ते मूर्धा त्वेष आत्मन इति होवाच मूर्धा ते व्यपतिष्यद् यन्मां नाऽऽगमिष्य इति ॥ २ ॥ इति द्वादशः खण्डः ॥ १२ ॥

अथ होवाच सत्ययज्ञं पौलुषिं प्राचीनयोग्य कं त्वमात्मानमुपास्स इत्यादित्यमेव भगवो राजन्निति होवाचैष वै विश्वरूप आत्मा वैश्वानरो यं त्वमात्मानमुपास्से तस्मात् तव बहु विश्वरूपं कुले दृश्यते ॥ १ ॥ प्रवृत्तोऽश्वतरीरथो दासीनिष्कोऽत्स्यन्नं पश्यसि प्रियमत्त्यन्नं पश्यति प्रियं भवत्यस्य ब्रह्मवर्चसं कुले य एतमेवमात्मानं वैश्वानरमुपास्ते चक्षुष्ट्वेतदात्मन इति होवाचान्धोऽभविष्यो यन्मां नाऽऽगमिष्य इति ॥ २ ॥ इति त्रयोदशः खण्डः ॥ १३ ॥

अथ होवाचेन्द्रद्युम्नं भाल्लवेयं वैयाघ्रपद्य कं त्वमात्मानमुपास्स इति वायुमेव भगवो राजन्निति होवाचैष वै पृथग्वर्त्माऽऽत्मा वैश्वानरो यं त्वमात्मानमुपास्से तस्मात् त्वां पृथग् बलय आयन्ति पृथग् रथश्रेणयोऽनुयन्ति ॥ १ ॥ अत्स्यन्नं पश्यसि प्रियमत्त्यन्नं पश्यति प्रियं भवत्यस्य ब्रह्मवर्चसं कुले य एतमेवमात्मानं वैश्वानरमुपास्ते प्राणस्त्वेष आत्मन इति होवाच प्राणस्त उदक्रमिष्यद् यन्मां नाऽऽगमिष्य इति ॥ २ ॥ इति चतुर्दशः खण्डः ॥ १४ ॥

अथ होवाच जनꣳ शार्कराक्ष्य कं त्वमात्मानमुपास्स इत्याकाशमेव भगवो राजन्निति होवाचैष वै बहुल आत्मा वैश्वानरो यं त्वमात्मानमुपास्से तस्मात् त्वं बहुलोऽसि प्रजया च धनेन च ॥ १ ॥ अत्स्यन्नं पश्यसि प्रियमत्त्यन्नं पश्यति प्रियं भवत्यस्य ब्रह्मवर्चसं कुले य एतमेवमात्मानं वैश्वानरमुपास्ते संदेहस्त्वेष आत्मन इति होवाच संदेहस्ते व्यशीर्यद् यन्मां नाऽऽगमिष्य इति ॥ २ ॥ इति पञ्चदशः खण्डः ॥ १५ ॥

अथ होवाच बुडिलमाश्वतराश्विं वैयाघ्रपद्य कं त्वमात्मानमुपास्स इत्यप एव भगवो राजन्निति होवाचैष वै रयिरात्मा वैश्वानरो यं त्वमात्मानमुपास्से तस्मात् त्वꣳ रयिमान् पुष्टिमानसि ॥ १ ॥ अत्स्यन्नं पश्यसि प्रियमत्त्यन्नं पश्यति प्रियं भवत्यस्य ब्रह्मवर्चसं कुले य एतमेव-

मात्मानं वैश्वानरमुपास्ते वस्तिस्त्वेष आत्मन इति होवाच वस्तिस्ते व्यभेत्स्यद् यन्मां नाऽऽगमिष्य इति ॥ २ ॥ इति षोडशः खण्डः ॥ १६ ॥

अथ होवाचोद्दालकमारुणिं गौतम कं त्वमात्मानमुपास्स इति पृथिवीमेव भगवो राजन्निति होवाचैष वै प्रतिष्ठाऽऽत्मा वैश्वानरो यं त्वमात्मानमुपास्से तस्मात् त्वं प्रतिष्ठितोऽसि प्रजया च पशुभिश्च ॥ १ ॥ अत्स्यन्नं पश्यसि प्रियमत्त्यन्नं पश्यति प्रियं भवत्यस्य ब्रह्मवर्चसं कुले य एतमेवमात्मानं वैश्वानरमुपास्ते पादौ त्वेतावात्मन इति होवाच पादौ ते व्यम्लास्येतां यन्मां नाऽऽगमिष्य इति ॥ २ ॥ ॥ इति सप्तदशः खण्डः ॥१॥

तान् होवाचैते वै खलु यूयं पृथगिवेममात्मानं वैश्वानरं विद्वाꣳसोऽन्नमत्थ यस्त्वेतमेवं प्रादेशमात्रमभिविमानमात्मानं वैश्वानरमुपास्ते स सर्वेषु लोकेषु सर्वेषु भूतेषु सर्वेष्वात्मस्वन्नमत्ति ॥ १ ॥ तस्य ह वा एतस्याऽऽत्मनो वैश्वानरस्य मूर्धैव सुतेजाश्चक्षुर्विश्वरूपः प्राणः पृथग्वर्त्माऽऽत्मा संदेहो बहुलो वस्तिरेव रयिः पृथिव्येव पादावुर एव वेदिर्लोमानि बर्हिर्हृदयं गार्हपत्यो मनोऽन्वाहार्यपचन आस्यमाहवनीयः ॥ २ ॥ इति अष्टादशः खण्डः ॥ १८ ॥

तद् यद् भक्तं प्रथममागच्छेत् तद्धोमीयꣳ स यां प्रथमामाहुतिं जुहुयात् तां जुहुयात् प्राणाय स्वाहेति प्राणस्तृप्यति ॥ १ ॥ प्राणे तृप्यति चक्षुस्तृप्यति चक्षुषि तृप्यत्यादित्यस्तृप्यत्यादित्ये तृप्यति द्यौस्तृप्यति दिवि तृप्यन्त्यां यत् किं च द्यौश्चादित्यश्चाधितिष्ठतस्तत् तृप्यति तस्यानु तृप्तिं तृप्यति प्रजया पशुभिरन्नाद्येन तेजसा ब्रह्मवर्चसेनेति ॥ २ ॥ इति एकोनविंशः खण्डः ॥ १९ ॥

अथ यां द्वितीयां जुहुयात् तां जुहुयाद् व्यानाय स्वाहेति व्यानस्तृप्यति ॥ १ ॥ व्याने तृप्यति श्रोत्रं तृप्यति श्रोत्रे तृप्यति चन्द्रमास्तृप्यति चन्द्रमसि तृप्यति दिशस्तृप्यन्ति दिक्षु तृप्यन्तीषु यत् किं च दिशश्च चन्द्रमाश्चाधितिष्ठन्ति तत् तृप्यति तस्यानु तृप्तिं तृप्यति प्रजया पशुभिरन्नाद्येन तेजसा ब्रह्मवर्चसेनेति ॥ २ ॥ इति विंशः खण्डः ॥ २० ॥

अथ यां तृतीयां जुहुयात् तां जुहुयादपानाय स्वाहेत्यपानस्तृप्यति ॥ १ ॥ अपाने तृप्यति वाक् तृप्यति वाचि तृप्यन्त्यामग्निस्तृप्यत्यग्नौ तृप्यति पृथिवी तृप्यति पृथिव्यां तृप्यन्त्यां यत् किं च पृथिवी चाग्निश्चाधितिष्ठतस्तत् तृप्यति तस्यानु तृप्तिं तृप्यति प्रजया पशुभिरन्नाद्येन तेजसा ब्रह्मवर्चसेनेति ॥ २ ॥ इति एकविंशः खण्डः ॥ २१ ॥

अथ यां चतुर्थीं जुहुयात् तां जुहुयात् समानाय स्वाहेति समानस्तृप्यति ॥ १ ॥ समाने तृप्यति मनस्तृप्यति मनसि तृप्यति पर्जन्यस्तृप्यति पर्जन्ये तृप्यति विद्युत् तृप्यति विद्युति तृप्यन्त्यां यत् किं च विद्युच्च पर्जन्यश्चाधितिष्ठतस्तत् तृप्यति तस्यानु तृप्तिं तृप्यति प्रजया पशुभिरन्नाद्येन तेजसा ब्रह्मवर्चसेनेति ॥ २ ॥ इति द्वाविंशः खण्डः ॥ २२ ॥

अथ यां पञ्चमीं जुहुयात् तां जुहुयादुदानाय स्वाहेत्युदानस्तृप्यति ॥ १ ॥ उदाने तृप्यति त्वक् तृप्यति त्वचि तृप्यन्त्यां वायुस्तृप्यति वायौ तृप्यत्याकाशस्तृप्यत्याकाशे तृप्यति यत् किं च वायुश्चाऽऽकाशश्चाधितिष्ठतस्तत् तृप्यति तस्यानु तृप्तिं तृप्यति प्रजया पशुभिरन्नाद्येन तेजसा ब्रह्मवर्चसेनेति ॥ २ ॥ इति त्रयोविंशः खण्डः ॥ २३ ॥

स य इदमविद्वानग्निहोत्रं जुहोति यथाङ्गारानपोह्य भस्मनि जुहुयात् तादृक् तत् स्यात् ॥ १ ॥ अथ य एतदेवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोति तस्य सर्वेषु लोकेषु सर्वेषु भूतेषु सर्वेष्वात्मसु हुतं भवति ॥ २ ॥ तद् यथेषीकातूलमग्नौ प्रोतं प्रदूयेतैवꣳ हास्य सर्वे पाप्मानः प्रदूयन्ते य एतदेवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोति ॥ ३ ॥ तस्मादु हैवंविद् यद्यपि चण्डालायोच्छिष्टं प्रयच्छेदात्मनि हैवास्य तद् वैश्वानरे हुतꣳ स्यादिति तदेष श्लोकः ॥ ४ ॥ यथेह क्षुधिता बाला मातरं पर्युपासत एवꣳ सर्वाणि भूतान्यग्निहोत्रमुपासत इत्यग्निहोत्रमुपासत इति ॥ ५ ॥ इति चतुर्विंशः खण्डः ॥ २४ ॥

इति पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

ॐ । श्वेतकेतुर्हाऽऽरुणेय आस तꣳ ह पितोवाच श्वेतकेतो वस ब्रह्मचर्यं न वै सोम्यास्मत्कुलीनोऽननूच्य ब्रह्मबन्धुरिव भवतीति ॥ १ ॥

स ह द्वादशवर्ष उपेत्य चतुर्विंशतिवर्षः सर्वान् वेदानधीत्य महामना अनूचानमानी स्तब्ध एयाय तꣳ ह पितोवाच ॥ २ ॥ श्वेतकेतो यन्नु सोम्येदं महामना अनूचानमानी स्तब्धोऽस्युत तमादेशमप्राक्ष्यः येनाश्रुतꣳ श्रुतं भवत्यमतं मतमविज्ञातं विज्ञातमिति कथं नु भगवः स आदेशो भवतीति ॥ ३ ॥ यथा सोम्यैकेन मृत्पिण्डेन सर्वं मृन्मयं विज्ञातꣳ स्याद् वाचाऽऽरम्भणं विकारो नामधेयं मृत्तिकेत्येव सत्यम् ॥ ४ ॥ यथा सोम्यैकेन लोहमणिना सर्वं लोहमयं विज्ञातꣳ स्याद् वाचाऽऽरम्भणं विकारो नामधेयं लोहमित्येव सत्यम् ॥ ५ ॥ यथा सोम्यैकेन नखनिकृन्तनेन सर्वं कार्ष्णायसं विज्ञातꣳ स्याद् वाचाऽऽरम्भणं विकारो नामधेयं कृष्णायसमित्येव सत्यमेवꣳ सोम्य स आदेशो भवतीति ॥ ६ ॥ न वै नूनं भगवन्तस्त एतदवेदिषुर्यद्ध्येतदवेदिष्यन् कथं मे नावक्ष्यन्निति भगवाꣳस्त्वेव मे तद् ब्रवीत्विति तथा सोम्येति होवाच ॥७॥ इति प्रथमः खण्डः ॥१॥

सदेव सोम्येदमग्र आसीदेकमेवाद्वितीयम् । तद्धैक आहुरसदेवेदमग्र आसीदेकमेवाद्वितीयं तस्मादसतः सज्जायत ॥ १ ॥ कुतस्तु खलु सोम्यैवꣳ स्यादिति होवाच कथमसतः सज्जायेतेति सत् त्वेव सोम्येदमग्र आसीदेकमेवाद्वितीयम् ॥ २ ॥ तदैक्षत बहु स्यां प्रजायेयेति तत् तेजोऽसृजत तत् तेज ऐक्षत बहु स्यां प्रजायेयेति तदपोऽसृजत । तस्माद् यत्र क्व च शोचति स्वेदते वा पुरुषस्तेजस एव तदध्यापो जायन्ते ॥ ३ ॥ ता आप ऐक्षन्त बह्व्यः स्याम प्रजायेमहीति ता अन्नमसृजन्त तस्माद् यत्र क्व च वर्षति तदेव भूयिष्ठमन्नं भवत्यद्भ्य एव तदध्यन्नाद्यं जायते ॥ ४ ॥ इति द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

तेषां खल्वेषां भूतानां त्रीण्येव बीजानि भवन्त्याण्डजं जीवजमुद्भिज्जमिति ॥ १ ॥ सेयं देवतैक्षत हन्ताहमिमास्तिस्रो देवता अनेन जीवेनाऽऽत्मनाऽनुप्रविश्य नामरूपे व्याकरवाणीति ॥ २ ॥ तासां त्रिवृतं त्रिवृतमेकैकां करवाणीति सेयं देवतेमास्तिस्रो देवता अनेनैव जीवेनाऽऽत्मनाऽनुप्रविश्य नामरूपे व्याकरोत् ॥ ३ ॥ तासां त्रिवृतं त्रिवृतमेकैकामकरोद्यथा तु खलु सोम्येमास्तिस्रो देवतास्त्रिवृत् त्रिवृदेकैका भवति तन्मे विजानीहीति ॥ ४ ॥ इति तृतीयः खण्डः ॥ ३ ॥

यदग्ने रोहितꣳ रूपं तेजसस्तद् रूपं यच्छुक्लं तदपां यत् कृष्णं तदन्नस्यापागादग्नेरग्नित्वं वाचाऽऽरम्भणं विकारो नामधेयं त्रीणि रूपाणीत्येव सत्यम् ॥ १ ॥ यदादित्यस्य रोहितꣳ रूपं तेजसस्तद् रूपं यच्छुक्लं तदपां यत् कृष्णं तदन्नस्यापागादादित्यादादित्यत्वं वाचाऽऽरम्भणं विकारो नामधेयं त्रीणि रूपाणीत्येव सत्यम् ॥२॥ यच्चन्द्रमसो रोहितꣳ रूपं तेजसस्तद् रूपं यच्छुक्लं तदपां यत् कृष्णं तदन्नस्यापागाच्चन्द्राच्चन्द्रत्वं वाचाऽऽरम्भणं विकारो नामधेयं त्रीणि रूपाणीत्येव सत्यम् ॥ ३ ॥ यद् विद्युतो रोहितꣳ रूपं तेजसस्तद् रूपं यच्छुक्लं तदपां यत् कृष्णं तदन्नस्यापागाद् विद्युतो विद्युत्त्वं वाचाऽऽरम्भणं विकारो नामधेयं त्रीणि रूपाणीत्येव सत्यम् ॥ ४ ॥ एतद्ध स्म वै तद्विद्वाꣳस आहुः पूर्वे महाशाला महाश्रोत्रिया न नोऽद्य कश्चनाश्रुतममतमविज्ञातमुदाहरिष्यतीति ह्येभ्यो विदाञ्चक्रुः ॥ ५ ॥ यदु रोहितमिवाभूदिति तेजसस्तद् रूपमिति तद् विदाञ्चक्रुर्यदु शुक्लमिवाभूदित्यपाꣳ रूपमिति तद्विदाञ्चक्रुर्यदु कृष्णमिवाभूदित्यन्नस्य रूपमिति तद्विदाञ्चक्रुः ॥ ६ ॥ यद्वविज्ञातमिवाभूदित्येतासामेव देवतानाꣳ समास इति तद् विदाञ्चक्रुर्यथा नु खलु सोम्येमास्तिस्रो देवताः पुरुषं प्राप्य त्रिवृत् त्रिवृदेकैका भवति तन्मे विजानीहीति ॥ ७ ॥ इति चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥

अन्नमशितं त्रेधा विधीयते तस्य यः स्थविष्ठो धातुस्तत् पुरीषं भवति यो मध्यमस्तन्माꣳसं योऽणिष्ठस्तन्मनः ॥ १ ॥ आपः पीतास्त्रेधा विधीयन्ते तासां यः स्थविष्ठो धातुस्तन्मूत्रं भवति यो मध्यमस्तल्लोहितं योऽणिष्ठः स प्राणः ॥ २ ॥ तेजोऽशितं त्रेधा विधीयते तस्य यः स्थविष्ठो धातुस्तदस्थि भवति यो मध्यमः स मज्जा योऽणिष्ठः सा वाक् ॥ ३ ॥ अन्नमयꣳ हि सोम्य मन आपोमयः प्राणस्तेजोमयी वागिति भूय एव मा भगवान् विज्ञापयत्विति तथा सोम्येति होवाच ॥ ४ ॥ इति पञ्चमः खण्डः ॥ ५ ॥

दध्नः सोम्य मथ्यमानस्य योऽणिमा स ऊर्ध्वः समुदीषति तत् सर्पिर्भवति ॥ १ ॥ एवमेव खलु सोम्यान्नस्याश्यमानस्य योऽणिमा स ऊर्ध्वः समुदीषति तन्मनो भवति ॥ २ ॥ अपाꣳ सोम्य पीयमानानां

योऽणिमा स ऊर्ध्वः समुदीषति स प्राणो भवति ॥ ३ ॥ तेजसः सोम्याश्यमानस्य योऽणिमा स ऊर्ध्वः समुदीषति सा वाग् भवति ॥ ४ ॥ अन्नमयꣳ हि सोम्य मन आपोमयः प्राणस्तेजोमयी वागिति,भूय एव मा भगवान् विज्ञापयत्विति तथा सोम्येति होवाच ॥ ५ ॥ इति षष्ठः खण्डः ॥ ६ ॥

षोडशकलः सोम्य पुरुषः पञ्चदशाहानि माऽऽशीः काममपः पिबाऽऽपोमयः प्राणो न पिबतो विच्छेत्स्यत इति ॥ १ ॥ स ह पञ्चदशाहानि नाऽऽशाथ हैनमुपससाद किं ब्रवीमि भो इत्यृचः सोम्य यजूꣳषि सामानीति स होवाच न वै मा प्रतिभान्ति भो इति ॥ २ ॥ तꣳ होवाच यथा सोम्य महतोऽभ्याहितस्यैकोऽङ्गारः खद्योतमात्रः परिशिष्टः स्यात् तेन ततोऽपि न बहु दहेदेवꣳ सोम्य ते षोडशानां कलानामेका कलाऽतिशिष्टा स्यात् तयैतर्हि वेदान्नानुभवस्यशानाथ मे विज्ञास्यसीति ॥ ३ ॥ स हाऽऽशाथ हैनमुपससाद तꣳह यत् किं च पप्रच्छ सर्वꣳ ह प्रतिपेदे ॥ ४ ॥ तꣳ होवाच यथा सोम्य महतोऽभ्याहितस्यैकमङ्गारं खद्योतमात्रं परिशिष्टं तं तृणैरुपसमाधाय प्राज्वलयेत् तेन ततोऽपि बहु दहेत् ॥ ५ ॥ एवꣳ सोम्य ते षोडशानां कलानामेका कलाऽतिशिष्टाऽभूत् साऽन्नेनोपसमाहिता प्राज्वाली तयैतर्हि वेदाननुभवस्यन्नमयꣳ हि सोम्य मन आपोमयः प्राणस्तेजोमयी वागिति तद्धास्य विजज्ञाविति विजज्ञाविति ॥ ६ ॥ इति सप्तमः खण्डः ॥ ७ ॥

उद्दालको हाऽऽरुणिः श्वेतकेतुं पुत्रमुवाच स्वप्नान्तं मे सोम्य विजानीहीति यत्रैतत् पुरुषः स्वपिति नाम सता सोम्य तदा संपन्नो भवति स्वमपीतो भवति तस्मादेनꣳ स्वपितीत्याचक्षते स्वꣳ ह्यपीतो भवति ॥ १ ॥ स यथा शकुनिः सूत्रेण प्रबद्धो दिशं दिशं पतित्वाऽन्यत्राऽऽयतनमलब्ध्वा बन्धनमेवोपश्रयत एवमेव खलु सोम्य तन्मनो दिशं दिशं पतित्वाऽन्यत्राऽऽयतनमलब्ध्वा प्राणमेवोपश्रयते प्राणबन्धनꣳ हि सोम्य मन इति ॥ २ ॥ अशनापिपासे मे सोम्य विजानीहीति यत्रैतत् पुरुषोऽशिशिषति नामाऽऽप एव तदशितं नयन्ते तद्यथा गोनायोऽश्वनायः पुरुषनाय इत्येवं तदप आचक्षतेऽशनायेति तत्रैतच्छुङ्गमुत्पतितꣳ सोम्य विजानीहि नेदममूलं भविष्यतीति ॥ ३ ॥ तस्य क्व मूलꣳ स्यादन्यत्राऽन्ना-

देवमेव खलु सोम्यान्नेन शुङ्गेनापो मूलमन्विच्छाद्भिः सोम्य शुङ्गेन तेजो मूलमन्विच्छ तेजसा सोम्य शुङ्गेन सन्मूलमन्विच्छ सन्मूलाः सोम्येमाः सर्वाः प्रजाः सदायतनाः सत्प्रतिष्ठाः ॥ ४ ॥ अथ यत्रैतत् पुरुषः पिपासति नाम तेज एव तत् पीतं नयते तद् यथा गोनायोऽश्वनायः पुरुषनाय इत्येवं तत् तेज आचष्ट उदन्येति तत्रैतदेव शुङ्गमुत्पतितꣳ सोम्य विजानीहि नेदममूलं भविष्यतीति ॥ ५ ॥ तस्य क्व मूलꣳ स्यादन्यत्राद्भ्योऽद्भिः सोम्य शुङ्गेन तेजो मूलमन्विच्छ तेजसा सोम्य शुङ्गेन सन्मूलमन्विच्छ सन्मूलाः सोम्येमाः सर्वाः प्रजाः सदायतनाः सत्प्रतिष्ठा यथा नु खलु सोम्येमास्तिस्रो देवताः पुरुषं प्राप्य त्रिवृत् त्रिवृदेकैका भवति तदुक्तं पुरस्तादेव भवत्यस्य सोम्य पुरुषस्य प्रयतो वाङ्मनसि संपद्यते मनः प्राणे प्राणस्तेजसि तेजः परस्यां देवतायाम् ॥ ६ ॥ स य एषोऽणिमैतदात्म्यमिदꣳ सर्वं तत् सत्यꣳ स आत्मा तत् त्वमसि श्वेतकेतो इति भूय एव मा भगवान् विज्ञापयत्विति तथा सोम्येति होवाच ॥ ७ ॥ इति अष्टमः खण्डः ॥ ८ ॥

यथा सोम्य मधु मधुकृतो निस्तिष्ठन्ति नानात्ययानां वृक्षाणाꣳ रसान् समवहारमेकताꣳ रसं गमयन्ति ॥ १ ॥ ते यथा तत्र न विवेकं लभन्तेऽमुष्याहं वृक्षस्य रसोऽस्म्यमुष्याहं वृक्षस्य रसोऽस्मीत्येवमेव खलु सोम्येमाः सर्वाः प्रजाः सति संपद्य न विदुः सति संपद्यामह इति ॥ २ ॥ त इह व्याघ्रो वा सिꣳहो वा वृको वा वराहो वा कीटो वा पतङ्गो वा दꣳशो वा मशको वा यद् यद् भवन्ति तदाभवन्ति ॥ ३ ॥ स य एषोऽणिमैतदात्म्यमिदꣳ सर्वं तत् सत्यꣳ स आत्मा तत् त्वमसि श्वेतकेतो इति भूय एव मा भगवान् विज्ञापयत्विति तथा सोम्येति होवाच ॥ ४ ॥ इति नवमः खण्डः ॥ ९ ॥

इमाः सोम्य नद्यः पुरस्तात् प्राच्यः स्यन्दन्ते पश्चात् प्रतीच्यस्ताः समुद्रात् समुद्रमेवापियन्ति स समुद्र एव भवति ता यथा तत्र न विदुरियमहमस्मीयमहमस्मीति ॥ १ ॥ एवमेव खलु सोम्येमाः सर्वाः प्रजाः सत आगम्य न विदुः सत आगच्छामह इति त इह व्याघ्रो वा सिꣳहो वा वृको वा वराहो वा कीटो वा पतङ्गो वा दꣳशो वा मशको

या यद् यद् भवन्ति तदाभवन्ति ॥ २ ॥ स य एषोऽणिमैतदात्म्यमिदꣳ सर्वं तत् सत्यꣳ स आत्मा तत् त्वमसि श्वेतकेतो इति भूय एव मा भगवान् विज्ञापयत्विति तथा सोम्येति होवाच ॥ ३ ॥ इति दशमः खण्डः ॥ १० ॥

अस्य सोम्य महतो वृक्षस्य यो मूलेऽभ्याहन्याज्जीवन् स्रवेद् यो मध्येऽभ्याहन्याज्जीवन् स्रवेद् योऽग्रेऽभ्याहन्याज्जीवन् स्रवेत् स एष जीवेनाऽऽत्मनाऽनुप्रभूतः पेपीयमानो मोदमानस्तिष्ठति ॥ १ ॥ अस्य यदेकाꣳ शाखां जीवो जहात्यथ सा शुष्यति द्वितीयां जहात्यथ सा शुष्यति तृतीयां जहात्यथ सा शुष्यति सर्वं जहाति सर्वः शुष्यति ॥ २ ॥ एवमेव खलु सोम्य विद्धीति होवाच। जीवापेतं वाव किलेदं म्रियते न जीवो म्रियत इति स य एषोऽणिमैतदात्म्यमिदꣳ सर्वं तत् सत्यꣳ स आत्मा तत् त्वमसि श्वेतकेतो इति भूय एव मा भगवान् विज्ञापयत्विति तथा सोम्येति होवाच ॥ ३ ॥ इति एकादशः खण्डः ॥ ११ ॥

न्यग्रोधफलमत आहरेतीदं भगव इति भिन्द्धीति भिन्नं भगव इति किमत्र पश्यसीत्यण्व्य इवेमा धाना भगव इत्यासामङ्गैकां भिन्द्धीति भिन्ना भगव इति किमत्र पश्यसीति न किंचन भगव इति ॥ १ ॥ तꣳ होवाच यं वै सोम्यैतमणिमानं न निभालयस एतस्य वै सोम्यैषोऽणिम्न एवं महान् न्यग्रोधस्तिष्ठति श्रद्धत्स्व सोम्येति ॥ २ ॥ स य एषोऽणिमैतदात्म्यमिदꣳ सर्वं तत्सत्यꣳ स आत्मा तत् त्वमसि श्वेतकेतो इति भूय एव मा भगवान् विज्ञापयत्विति तथा सोम्येति होवाच ॥ ३ ॥ इति द्वादशः खण्डः ॥ १२ ॥

लवणमेतदुदकेऽवधायाथ मा प्रातरुपसीदथा इति स ह तथा चकार तꣳ होवाच यद्दोषा लवणमुदकेऽवाधा अङ्ग तदाहरेति तद्धावमृश्य न विवेद ॥ १ ॥ यथा विलीनमेवाङ्गास्यान्तादाचामेति कथमिति लवणमिति मध्यादाचामेति कथमिति लवणमित्यन्तादाचामेति कथमिति लवणमित्यभिप्रास्यैतदथ मोपसीदथा इति तद्ध तथा चकार तच्छश्वत्संवर्तते तꣳ होवाचात्र वाव किल सत् सोम्य न निभालयसेऽत्रैव

किलेति ॥२॥ स य एषोऽणिमैतदात्म्यमिदꣳ सर्वं तत् सत्यꣳ स आत्मा तत् त्वमसि श्वेतकेतो इति भूय एव मा भगवान् विज्ञापयत्विति तथा सोम्येति होवाच ॥ ३ ॥ इति त्रयोदशः खण्डः ॥ १३ ॥

यथा सोम्य पुरुषं गन्धारेभ्योऽभिनद्धाक्षमानीय तं ततोऽतिजने विसृजेत् स यथा तत्र प्राङ् वोदङ् वाऽधराङ् वा प्रत्यङ् वा प्रध्मायीताभिनद्धाक्ष आनीतोऽभिनद्धाक्षो विसृष्टः ॥ १ ॥ तस्य यथाभिनहनं प्रमुच्य प्रब्रूयादेतां दिशं गन्धारा एतां दिशं व्रजेति स ग्रामाद् ग्रामं पृच्छन् पण्डितो मेधावी गन्धारानेवोपसंपद्येतैवमेवेहाऽऽचार्यवान् पुरुषो वेद तस्य तावदेव चिरं यावन्न विमोक्ष्येऽथ संपत्स्य इति ॥ २ ॥ स य एषोऽणिमैतदात्म्यमिदꣳ सर्वं तत् सत्यꣳ स आत्मा तत् त्वमसि श्वेतकेतो इति भूय एव मा भगवान् विज्ञापयत्विति तथा सोम्येति होवाच ॥ ३ ॥ इति चतुर्दशः खण्डः ॥ १३ ॥

पुरुषꣳ सोम्योतोपतापिनं ज्ञातयः पर्युपासते जानासि मां जानासि मामिति तस्य यावन्न वाङ्मनसि संपद्यते मनः प्राणे प्राणस्तेजसि तेजः परस्यां देवतायां तावज्जानाति ॥ १ ॥ अथ यदाऽस्य वाङ्मनसि संपद्यते मनः प्राणे प्राणस्तेजसि तेजः परस्यां देवतायामथ न जानाति ॥ २ ॥ स य एषोऽणिमैतदात्म्यमिदꣳ सर्वं तत् सत्यꣳ स आत्मा तत् त्वमसि श्वेतकेतो इति भूय एव मा भगवान् विज्ञापयत्विति तथा सोम्येति होवाच ॥ ३ ॥ इति पञ्चदशः खण्डः ॥ १५ ॥

पुरुषꣳ सोम्योत हस्तगृहीतमानयन्त्यपहार्षीत् स्तेयमकार्षीत् परशुमस्मै तपतेति स यदि तस्य कर्ता भवति तत एवानृतमात्मानं कुरुते सोऽनृताभिसन्धोऽनृतेनाऽऽत्मानमन्तर्धाय परशुं तप्तं प्रतिगृह्णाति स दह्यतेऽथ हन्यते ॥ १ ॥ अथ यदि तस्याकर्ता भवति तत एव सत्यमात्मानं कुरुते स सत्याभिसन्धः सत्येनाऽऽत्मानमन्तर्धाय परशुं तप्तं प्रतिगृह्णाति स न दह्यतेऽथ मुच्यते ॥ २ ॥ स यथा तत्र नादाह्येतैतदात्म्यमिदꣳ सर्वं तत् सत्यꣳ स आत्मा तत् त्वमसि श्वेतकेतो इति तद्धास्य विजज्ञाविति विजज्ञाविति ॥ ३ ॥ इति षोडशः खण्डः ॥ १६ ॥

इति षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः ॥ ७॥

ॐ। अधीहि भगव इति होपससाद सनत्कुमारं नारदस्तꣳ होवाच यद् वेत्थ तेन मोपसीद ततस्त ऊर्ध्वं वक्ष्यामीति स होवाच ॥१॥ ऋग्वेदं भगवोऽध्येमि यजुर्वेदꣳ सामवेदमाथर्वणं चतुर्थमितिहासपुराणं पञ्चमं वेदानां वेदं पित्र्यꣳ राशिं दैवं निधिं वाकोवाक्यमेकायनं देवविद्यां ब्रह्मविद्यां भूतविद्यां क्षत्रविद्यां नक्षत्रविद्याꣳ सर्पदेवजनविद्यामेतद् भगवोऽध्येमि ॥२॥ सोऽहं भगवो मन्त्रविदेवास्मि नात्मविच्छ्रुतꣳ ह्येव मे भगवद्दृशेभ्यस्तरति शोकमात्मविदिति सोऽहं भगवः शोचामि तं मा भगवाञ्छोकस्य पारं तारयत्विति तꣳ होवाच यद् वै किंचैतदध्यगीष्ठा नामैवैतत् ॥ ३ ॥ नाम वा ऋग्वेदो यजुर्वेदः सामवेद आथर्वणश्चतुर्थ इतिहासपुराणः पञ्चमो वेदानां वेदः पित्र्यो राशिर्दैवो निधिर्वाकोवाक्यमेकायनं देवविद्या ब्रह्मविद्या भूतविद्या क्षत्रविद्या नक्षत्रविद्या सर्पदेवजनविद्या नामैवैतन्नामोपास्स्वेति ॥ ४ ॥ स यो नाम ब्रह्मेत्युपास्ते यावन्नाम्नो गतं तत्रास्य यथाकामचारो भवति यो नाम ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवो नाम्नो भूय इति नाम्नो वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान् ब्रवीत्विति ॥५॥ इति प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

वाग् वाव नाम्नो भूयसी वाग् वा ऋग्वेदं विज्ञापयति यजुर्वेदꣳ सामवेदमाथर्वणं चतुर्थमितिहासपुराणं पञ्चमं वेदानां वेदं पित्र्यꣳ राशिं दैवं निधिं वाकोवाक्यमेकायनं देवविद्यां ब्रह्मविद्यां भूतविद्यां क्षत्रविद्यां नक्षत्रविद्याꣳ सर्पदेवजनविद्यां दिवं च पृथिवीं च वायुं चाऽऽकाशं चापश्च तेजश्च देवाꣳश्च मनुष्याꣳश्च पशूꣳश्च वयाꣳसि च तृणवनस्पतीञ्श्वापदान्याकीटपतङ्गपिपीलकं धर्मं चाधर्मं च सत्यं चानृतं च साधु चासाधु च हृदयज्ञं चाहृदयज्ञं च यद् वै वाङ्नाभविष्यन्न धर्मो नाधर्मो व्यज्ञापयिष्यन्न सत्यं नानृतं न साधु नासाधु न हृदयज्ञो नाहृदयज्ञो वागेवैतत् सर्वं विज्ञापयति वाचमुपास्स्वेति ॥ १ ॥ स यो वाचं ब्रह्मेत्युपास्ते यावद् वाचो गतं तत्रास्य यथाकामचारो भवति यो वाचं ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवो वाचो भूय इति वाचो वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान् ब्रवीत्विति ॥ २ ॥ इति द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

मनो वाव वाचो भूयो यथा वै द्वे वाऽऽमलके द्वे वा कोले द्वौ वाऽक्षौ मुष्टिरनुभवत्येवं वाचं च नाम च मनोऽनुभवति स यदा मनसा मनस्यति मन्त्रानधीयीयेत्यथाधीते कर्माणि कुर्वीयेत्यथ कुरुते पुत्राँश्च पशूँश्चेच्छेयेत्यथेच्छत इमं च लोकममुं चेच्छेयेत्यथेच्छते मनो ह्यात्मा मनो हि लोको मनो हि ब्रह्म मन उपास्स्वेति ॥ १ ॥ स यो मनो ब्रह्मेत्युपास्ते यावन्मनसो गतं तत्रास्य यथाकामचारो भवति यो मनो ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवो मनसो भूय इति मनसो वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान् ब्रवीत्विति ॥ २ ॥ इति तृतीयः खण्डः ॥ ३ ॥

संकल्पो वाव मनसो भूयान् यदा वै संकल्पयतेऽथ मनस्यत्यथ वाचमीरयति तामु नाम्नीरयति नाम्नि मन्त्रा एकं भवन्ति मन्त्रेषु कर्माणि ॥ १ ॥ तानि ह वा एतानि संकल्पैकायनानि संकल्पात्मकानि संकल्पे प्रतिष्ठितानि समक्लृपतां द्यावापृथिवी समकल्पेतां वायुश्चाऽऽकाशं च समकल्पन्ताऽऽपश्च तेजश्च तेषाꣳ संक्लृप्त्यै वर्षꣳ संकल्पते वर्षस्य संक्लृप्त्या अन्नꣳ संकल्पतेऽन्नस्य संक्लृप्त्यै प्राणाः संकल्पन्ते प्राणानाꣳ संक्लृप्त्यै मन्त्राः संकल्पन्ते मन्त्राणाꣳ संक्लृप्त्यै कर्माणि संकल्पन्ते कर्मणाꣳ संक्लृप्त्यै लोकः संकल्पते लोकस्य संक्लृप्त्यै सर्वꣳ संकल्पते स एष संकल्पः संकल्पमुपास्स्वेति ॥ २ ॥ स यः संकल्पं ब्रह्मेत्युपास्ते संक्लृप्तान् वै स लोकान् ध्रुवान् ध्रुवः प्रतिष्ठितान् प्रतिष्ठितोऽव्यथमानानव्यथमानोऽभिसिध्यति यावत् संकल्पस्य गतं तत्रास्य यथाकामचारो भवति यः संकल्पं ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवः संकल्पाद् भूय इति संकल्पाद् वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान् ब्रवीत्विति ॥ ३ ॥ इति चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥

चित्तं वाव संकल्पाद् भूयो यदा वै चेतयतेऽथ संकल्पयतेऽथ मनस्यत्यथ वाचमीरयति तामु नाम्नीरयति नाम्नि मन्त्रा एकं भवन्ति मन्त्रेषु कर्माणि ॥ १ ॥ तानि ह वा एतानि चित्तैकायनानि चित्तात्मानि चित्ते प्रतिष्ठितानि तस्माद् यद्यपि बहुविदचित्तो भवति नायमस्तीत्येवैनमाहुर्यदयं वेद यद् वा अयं विद्वान्नेत्थमचित्तः स्यादित्यथ यद्यल्पविच्चित्तवान् भवति तस्मा एवोत शुश्रूषन्ते चित्तꣳ ह्येवैषामेकायनं चित्तमात्मा

चित्तं प्रतिष्ठा चित्तमुपास्स्वेति ॥ २ ॥ स यश्चित्तं ब्रह्मेत्युपास्ते चित्तान् वै स लोकान् ध्रुवान् ध्रुवः प्रतिष्ठितान् प्रतिष्ठितोऽव्यथमानानव्यथमानोऽभिसिध्यति यावच्चित्तस्य गतं तत्रास्य यथाकामचारो भवति यश्चित्तं ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवश्चित्ताद् भूय इति चित्ताद् वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान् ब्रवीत्विति ॥ ३ ॥ इति पञ्चमः खण्डः ॥ ५ ॥

ध्यानं वाव चित्ताद् भूयो ध्यायतीव पृथिवी ध्यायतीवान्तरिक्षं ध्यायतीव द्यौर्ध्यायन्तीवाऽऽपो ध्यायन्तीव पर्वता ध्यायन्तीव देवमनुष्यास्तस्माद् य इह मनुष्याणां महत्तां प्राप्नुवन्ति ध्यानापादाꣳशा इवैव ते भवन्त्यथ येऽल्पाः कलहिनः पिशुना उपवादिनस्तेऽथ ये प्रभवो ध्यानापादाꣳशा इवैव ते भवन्ति ध्यानमुपास्स्वेति ॥ १ ॥ स यो ध्यानं ब्रह्मेत्युपास्ते यावद् ध्यानस्य गतं तत्रास्य यथाकामचारो भवति यो ध्यानं ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवो ध्यानाद् भूय इति ध्यानाद् वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान् ब्रवीत्विति ॥ २ ॥ इति षष्ठः खण्डः ॥ ६ ॥

विज्ञानं वाव ध्यानाद् भूयो विज्ञानेन वा ऋग्वेदं विजानाति यजुर्वेदꣳ सामवेदमाथर्वणं चतुर्थमितिहासपुराणं पञ्चमं वेदानां वेदं पित्र्यꣳ राशिं दैवं निधिं वाकोवाक्यमेकायनं देवविद्यां ब्रह्मविद्यां भूतविद्यां क्षत्रविद्यां नक्षत्रविद्याꣳ सर्पदेवजनविद्यां दिवं च पृथिवीं च वायुं चाऽऽकाशं चापश्च तेजश्च देवाँश्च मनुष्याँश्च पशूꣳश्च वयाꣳसि च तृणवनस्पतीञ्छ्वापदान्याकीटपतङ्गपिपीलकं धर्मं चाधर्मं च सत्यं चानृतं च साधु चासाधु च हृदयज्ञं चाहृदयज्ञं चान्नं च रसं चेमं च लोकममुं च विज्ञानेनैव विजानाति विज्ञानमुपास्स्वेति ॥ १ ॥ स यो विज्ञानं ब्रह्मेत्युपास्ते विज्ञानवतो वै स लोकाञ्ज्ञानवतोऽभिसिध्यति यावद् विज्ञानस्य गतं तत्रास्य यथाकामचारो भवति यो विज्ञानं ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवो विज्ञानाद् भूय इति विज्ञानाद् वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान् ब्रवीत्विति ॥ २ ॥ इति सप्तमः खण्डः ॥ ७ ॥

बलं वाव विज्ञानाद् भूयोऽपि ह शतं विज्ञानवतामेको बलवानाकम्पयते स यदा बली भवत्यथोत्थाता भवत्युत्तिष्ठन् परिचरिता भवति

परिचरन्नुपसत्ता भवत्युपसीदन् द्रष्टा भवति श्रोता भवति मन्ता भवति बोद्धा भवति कर्ता भवति विज्ञाता भवति बलेन वै पृथिवी तिष्ठति बलेनान्तरिक्षं बलेन द्यौर्बलेन पर्वता बलेन देवमनुष्या बलेन पशवश्च वयाꣳसि च तृणवनस्पतयः श्वापदान्याकीटपतङ्गपिपीलकं बलेन लोकस्तिष्ठति बलमुपास्स्वेति ॥ १ ॥ स यो बलं ब्रह्मेत्युपास्ते यावद् बलस्य गतं तत्रास्य यथाकामचारो भवति यो बलं ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवो बलाद् भूय इति बलाद् वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान् ब्रवीत्विति ॥ २ ॥ इति अष्टमः खण्डः ॥ ८ ॥

अन्नं वाव बलाद् भूयस्तस्माद् यद्यपि दश रात्रीर्नाश्नीयाद् यद्यु ह जीवेदथवाऽद्रष्टाऽश्रोताऽमन्ताऽबोद्धाऽकर्ताऽविज्ञाता भवत्यथान्नस्याऽऽयै द्रष्टा भवति श्रोता भवति मन्ता भवति बोद्धा भवति कर्ता भवति विज्ञाता भवत्यन्नमुपास्स्वेति ॥ १ ॥ स योऽन्नं ब्रह्मेत्युपास्तेऽन्नवतो वै स लोकान् पानवतोऽभिसिध्यति यावदन्नस्य गतं तत्रास्य यथाकामचारो भवति योऽन्नं ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवोऽन्नाद् भूय इत्यन्नाद् वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान् ब्रवीत्विति ॥ २॥ इति नवमः खण्डः ॥ ९ ॥

आपो वावान्नाद् भूयस्यस्तस्माद् यदा सुवृष्टिर्न भवति व्याधीयन्ते प्राणा अन्नं कनीयो भविष्यतीत्यथ यदा सुवृष्टिर्भवत्यानन्दिनः प्राणा भवन्त्यन्नं बहु भविष्यतीत्याप एवेमा मूर्ता येयं पृथिवी यदन्तरिक्षं यद् द्यौर्यत् पर्वता यद् देवमनुष्या यत् पशवश्च वयाꣳसि च तृणवनस्पतयः श्वापदान्याकीटपतङ्गपिपीलकमाप एवेमा मूर्ता अप उपास्स्वेति ॥ १ ॥ स योऽपो ब्रह्मेत्युपास्त आप्नोति सर्वान् कामाँस्तृप्तिमान् भवति यावदपां गतं तत्रास्य यथाकामचारो भवति योऽपो ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवोऽद्भ्यो भूय इत्यद्भ्यो वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान् ब्रवीत्विति ॥२॥ इति दशमः खण्ड. ॥ १० ॥

तेजो वावाद्भ्यो भूयस्तद् वा एतद् वायुमागृह्याऽऽकाशमभितपति तदाऽऽहुर्निशोचति नितपति वर्षिष्यति वा इति तेज एव तत् पूर्वं दर्श-

यित्वाऽथापः सृजते तदेतदूर्ध्वाभिश्च तिरश्चीभिश्च विद्युद्भिराह्रादाश्चरन्ति तस्मादाहुर्विद्योतते स्तनयति वर्षिष्यति वा इति तेज एव तत् पूर्वं दर्शयित्वाऽथापः सृजते तेज उपास्स्वेति ॥ १॥ स यस्तेजो ब्रह्मेत्युपास्ते तेजस्वी वै स तेजस्वतो लोकान् भास्वतोऽपहततमस्कानभिसिध्यति यावत् तेजसो गतं तत्रास्य यथा कामचारो भवति यस्तेजो ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवस्तेजसो भूय इति तेजसो वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान् ब्रवीत्विति ॥ २ ॥ इति एकादशः खण्डः ॥ ११ ॥

आकाशो वाव तेजसो भूयानाकाशे वै सूर्याचन्द्रमसावुभौ विद्युन्नक्षत्राण्यग्निराकाशेनाऽऽह्वयत्याकाशेन शृणोत्याकाशेन प्रतिशृणोत्याकाशे रमत आकाशे न रमत आकाशे जायत आकाशमभिजायत आकाशमुपास्स्वेति ॥ १ ॥ स य आकाशं ब्रह्मेत्युपास्त आकाशवतो वै स लोकान् प्रकाशवतोऽसंबाधानुरुगायवतोऽभिसिध्यति यावदाकाशस्य गतं तत्रास्य यथाकामचारो भवति य आकाशं ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगव आकाशाद् भूय इत्याकाशाद् वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान् ब्रवीत्विति ॥ २ ॥ इति द्वादशः खण्डः ॥ १२ ॥

स्मरो वावाऽऽकाशाद् भूयस्तस्माद् यद्यपि बहव आसीरन्नस्मरन्तो नैव ते कंचन शृणुयुर्न मन्वीरन् न विजानीरन् यदा वाव ते स्मरेयुरथ शृणुयुरथ मन्वीरन्नथ विजानीरन् स्मरेण वै पुत्रान् विजानाति स्मरेण पशुन् स्मरमुपास्स्वेति ॥ १॥ स यः स्मरं ब्रह्मेत्युपास्ते यावत् स्मरस्य गतं तत्रास्य यथाकामचारो भवति यः स्मरं ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवः स्मराद् भूय इति स्मराद् वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान् ब्रवीत्विति ॥ २ ॥ इति त्रयोदशः खण्डः ॥ १३ ॥

आशा वाव स्मराद् भूयस्याशेद्धो वै स्मरो मन्त्रानधीते कर्माणि कुरुते पुत्रांश्च पशूंश्चेच्छत इमं च लोकममुं चेच्छत आशामुपास्स्वेति ॥ १ ॥ स य आशां ब्रह्मेत्युपास्त आशयाऽस्य सर्वे कामाः समृध्यन्त्यमोघा ह्यस्याऽऽशिषो भवन्ति यावदाशाया गतं तत्रास्य यथाकामचारो भवति य आशां ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगव आशाया भूय इत्याशाया वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान् ब्रवीत्विति ॥२॥ इति चतुर्दशः खण्डः ॥१४॥

परिचरन्नुपसत्ता भवत्युपसीदन् द्रष्टा भवति श्रोता भवति मन्ता भवति बोद्धा भवति कर्ता भवति विज्ञाता भवति बलेन वै पृथिवी तिष्ठति बलेनान्तरिक्षं बलेन द्यौर्बलेन पर्वता बलेन देवमनुष्या बलेन पशवश्च वयाꣳसि च तृणवनस्पतयः श्वापदान्याकीटपतङ्गपिपीलकं बलेन लोकस्तिष्ठति बलमुपास्स्वेति ॥ १ ॥ स यो बलं ब्रह्मेत्युपास्ते यावद् बलस्य गतं तत्रास्य यथाकामचारो भवति यो बलं ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवो बलाद् भूय इति बलाद् वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान् ब्रवीत्विति ॥ २ ॥ इति अष्टमः खण्ड. ॥ ८ ॥

अन्नं वाव बलाद् भूयस्तस्माद् यद्यपि दश रात्रीर्नाश्नीयाद् यद्यु ह जीवेदथवाऽद्रष्टाऽश्रोताऽमन्ताऽबोद्धाऽकर्ताऽविज्ञाता भवत्यथान्नस्याऽऽयै द्रष्टा भवति श्रोता भवति मन्ता भवति बोद्धा भवति कर्ता भवति विज्ञाता भवत्यन्नमुपास्स्वेति ॥ १ ॥ स योऽन्नं ब्रह्मेत्युपास्तेऽन्नवतो वै स लोकान् पानवतोऽभिसिध्यति यावदन्नस्य गतं तत्रास्य यथाकामचारो भवति योऽन्नं ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवोऽन्नाद् भूय इत्यन्नाद् वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान् ब्रवीत्विति ॥ २॥ इति नवमः खण्डः ॥ ९ ॥

आपो वावान्नाद् भूयस्यस्तस्माद् यदा सुवृष्टिर्न भवति व्याधीयन्ते प्राणा अन्नं कनीयो भविष्यतीत्यथ यदा सुवृष्टिर्भवत्यानन्दिनः प्राणा भवन्त्यन्नं बहु भविष्यतीत्याप एवेमा मूर्ता येयं पृथिवी यदन्तरिक्षं यद् द्यौर्यत् पर्वता यद् देवमनुष्या यत् पशवश्च वयाꣳसि च तृणवनस्पतयः श्वापदान्याकीटपतङ्गपिपीलकमाप एवेमा मूर्ता अप उपास्स्वेति ॥ १ ॥ स योऽपो ब्रह्मेत्युपास्त आप्नोति सर्वान् कामाँस्तृप्तिमान् भवति यावदपां गतं तत्रास्य यथाकामचारो भवति योऽपो ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवोऽद्भ्यो भूय इत्यद्भ्यो वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान् ब्रवीत्विति ॥२॥ इति दशमः खण्डः ॥ १० ॥

तेजो वावाद्भ्यो भूयस्तद् वा एतद् वायुमागृह्याऽऽकाशमभितपति तदाऽऽहुर्निशोचति नितपति वर्षिष्यति वा इति तेज एव तत् पूर्वं दर्श-

यित्वाऽथापः सृजते तदेतदूर्ध्वाभिश्च तिरश्चीभिश्च विद्युद्भिराह्रादाश्चरन्ति तस्मादाहुर्विद्योतते स्तनयति वर्षिष्यति वा इति तेज एव तत् पूर्वं दर्शयित्वाऽथापः सृजते तेज उपास्स्वेति ॥ १ ॥ स यस्तेजो ब्रह्मेत्युपास्ते तेजस्वी वै स तेजस्वतो लोकान् भास्वतोऽपहततमस्कानभिसिध्यति यावत् तेजसो गतं तत्रास्य यथा कामचारो भवति यस्तेजो ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवस्तेजसो भूय इति तेजसो वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान् ब्रवीत्विति ॥ २ ॥ इति एकादशः खण्डः ॥ ११ ॥

आकाशो वाव तेजसो भूयानाकाशे वै सूर्याचन्द्रमसावुभौ विद्युन्नक्षत्राण्यग्निराकाशेनाऽऽह्वयत्याकाशेन शृणोत्याकाशेन प्रतिशृणोत्याकाशे रमत आकाशे न रमत आकाशे जायत आकाशमभिजायत आकाशमुपास्स्वेति ॥ १ ॥ स य आकाशं ब्रह्मेत्युपास्त आकाशवतो वै स लोकान् प्रकाशवतोऽसंबाधानुरुगायवतोऽभिसिध्यति यावदाकाशस्य गतं तत्रास्य यथाकामचारो भवति य आकाशं ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगव आकाशाद् भूय इत्याकाशाद् वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान् ब्रवीत्विति ॥ २ ॥ इति द्वादशः खण्डः ॥ १२ ॥

स्मरो वावाऽऽकाशाद् भूयस्तस्माद् यद्यपि बहव आसीरन्नस्मरन्तो नैव ते कंचन शृणुयुर्न मन्वीरन् न विजानीरन् यदा वाव ते स्मरेयुरथ शृणुयुरथ मन्वीरन्नथ विजानीरन् स्मरेण वै पुत्रान् विजानाति स्मरेण पशून् स्मरमुपास्स्वेति ॥ १ ॥ स यः स्मरं ब्रह्मेत्युपास्ते यावत् स्मरस्य गतं तत्रास्य यथाकामचारो भवति यः स्मरं ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवः स्मराद् भूय इति स्मराद् वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान् ब्रवीत्विति ॥ २ ॥ इति त्रयोदशः खण्डः ॥ १३ ॥

आशा वाव स्मराद् भूयस्याशेद्धो वै स्मरो मन्त्रानधीते कर्माणि कुरुते पुत्राँश्च पशूँश्चेच्छत इमं च लोकममुं चेच्छत आशामुपास्स्वेति ॥ १ ॥ स य आशां ब्रह्मेत्युपास्त आशयाऽस्य सर्वे कामाः समृध्यन्त्यमोघा हास्याऽऽशिषो भवन्ति यावदाशाया गतं तत्रास्य यथाकामचारो भवति य आशां ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगव आशाया भूय इत्याशाया वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान् ब्रवीत्विति ॥२॥ इति चतुर्दशः खण्डः ॥१४॥

प्राणो वा आशाया भूयान् यथा वा अरा नाभौ समर्पिता एवमस्मिन् प्राणे सर्वं समर्पितं प्राणः प्राणेन याति प्राणः प्राणं ददाति प्राणाय ददाति । प्राणो ह पिता प्राणो माता प्राणो भ्राता प्राणः स्वसा प्राण आचार्यः प्राणो ब्राह्मणः ॥ १ ॥ स यदि पितरं वा मातरं वा भ्रातरं वा स्वसारं वाऽऽचार्यं वा ब्राह्मणं वा किंचिद् भृशमिव प्रत्याह धिक्त्वाऽस्त्वित्येवैनमाहुः पितृहा वै त्वमसि मातृहा वै त्वमसि भ्रातृहा वै त्वमसि स्वसृहा वै त्वमस्याचार्यहा वै त्वमसि ब्राह्मणहा वै त्वमसीति ॥ २ ॥ अथ यद्यप्येनानुत्क्रान्तप्राणाञ्छूलेन समासं व्यतिषंदहेन्नैवैनं ब्रूयुः पितृहाऽसीति न मातृहाऽसीति न भ्रातृहाऽसीति न स्वसृहाऽसीति नाऽऽचार्यहाऽसीति न ब्राह्मणहाऽसीति ॥ ३ ॥ प्राणो ह्येवैतानि सर्वाणि भवति स वा एष एवं पश्यन्नेवं मन्वान एवं विजानन्नतिवादी भवति तं चेद् ब्रूयुरतिवाद्यसीत्यतिवाद्यस्मीति ब्रूयान्नापह्नुवीत ॥ ४ ॥ इति पञ्चदशः खण्डः ॥ १५ ॥

एष तु वा अतिवदति यः सत्येनातिवदति सोऽहं भगवः सत्येनातिवदानीति सत्यं त्वेव विजिज्ञासितव्यमिति सत्यं भगवो विजिज्ञास इति ॥ १ ॥ इति षोडशः खण्डः ॥ १६ ॥

यदा वै विजानात्यथ सत्यं वदति नाविजानन् सत्यं वदति विजानन्नेव सत्यं वदति विज्ञानं त्वेव विजिज्ञासितव्यमिति विज्ञानं भगवो विजिज्ञास इति ॥ १ ॥ इति सप्तदशः खण्डः ॥ १७ ॥

यदा वै मनुतेऽथ विजानाति नामत्वा विजानाति मत्वैव विजानाति मतिस्त्वेव विजिज्ञासितव्येति मतिं भगवो विजिज्ञास इति ॥ १ ॥ इति अष्टादशः खण्डः ॥ १८ ॥

यदा वै श्रद्दधात्यथ मनुते नाश्रद्दधन्मनुते श्रद्दधदेव मनुते श्रद्धा त्वेव विजिज्ञासितव्येति श्रद्धां भगवो विजिज्ञास इति ॥ १ ॥ इति एकोनविंशः खण्डः ॥ १९ ॥

यदा वै निस्तिष्ठत्यथ श्रद्दधाति नानिस्तिष्ठञ्छ्रद्दधाति निस्तिष्ठन्नेव श्रद्दधाति निष्ठा त्वेव विजिज्ञासितव्येति निष्ठां भगवो विजिज्ञास इति ॥ १ ॥ इति विंशः खण्डः ॥ २० ॥

यदा वै करोत्यथ निस्तिष्ठति नाकृत्वा निस्तिष्ठति कृत्वैव निस्तिष्ठति कृतिस्त्वेव विजिज्ञासितव्येति कृतिं भगवो विजिज्ञास इति ॥ १ ॥ इति एकविंशः खण्डः ॥ २१ ॥

यदा वै सुखं लभतेऽथ करोति नासुखं लब्ध्वा करोति सुखमेव लब्ध्वा करोति सुखं त्वेव विजिज्ञासितव्यमिति सुखं भगवो विजिज्ञास इति ॥ १ ॥ इति द्वाविंशः खण्डः ॥ २२ ॥

यो वै भूमा तत्सुखं नाल्पे सुखमस्ति भूमैव सुखं भूमा त्वेव विजिज्ञासितव्य इति भूमानं भगवो विजिज्ञास इति ॥ १ ॥ इति त्रयोविंशः खण्डः ॥ २३ ॥

यत्र नान्यत् पश्यति नान्यच्छृणोति नान्यद् विजानाति स भूमाऽथ यत्रान्यत् पश्यत्यन्यच्छृणोत्यन्यद् विजानाति तदल्पं यो वै भूमा तदमृतमथ यदल्पं तन्मर्त्यꣳ स भगवः कस्मिन् प्रतिष्ठित इति स्वे महिम्नि यदि वा न महिम्नीति ॥ १ ॥ गोअश्वमिह महिमेत्याचक्षते हस्तिहिरण्यं दासभार्यं क्षेत्राण्यायतनानीति नाहमेवं ब्रवीमि ब्रवीमीति होवाचान्यो ह्यन्यस्मिन् प्रतिष्ठित इति ॥ २ ॥ इति चतुर्विंशः खण्डः ॥ २४ ॥

स एवाधस्तात् स उपरिष्टात् स पश्चात् स पुरस्तात् स दक्षिणतः स उत्तरतः स एवेदꣳ सर्वमित्यथातोऽहङ्कारादेश एवाहमेवाधस्तादहमुपरिष्टादहं पश्चादहं पुरस्तादहं दक्षिणतोऽहमुत्तरतोऽहमेवेदꣳ सर्वमिति ॥ १ ॥ अथात आत्मादेश एवात्मैवाधस्तादात्मोपरिष्टादात्मा पश्चादात्मा पुरस्तादात्मा दक्षिणत आत्मोत्तरत आत्मैवेदꣳ सर्वमिति स वा एष एवं पश्यन्नेवं मन्वान एवं विजानन्नात्मरतिरात्मक्रीड आत्ममिथुन आत्मानन्दः स स्वराड् भवति तस्य सर्वेषु लोकेषु कामचारो भवति। अथ येऽन्यथाऽतो विदुरन्यराजानस्ते क्षय्यलोका भवन्ति तेषाꣳ सर्वेषु लोकेष्वकामचारो भवति ॥ २ ॥ इति पञ्चविंशः खण्डः ॥ २५ ॥

तस्य ह वा एतस्यैवं पश्यत एवं मन्वानस्यैवं विजानत आत्मतः प्राण आत्मत आशाऽऽत्मतः स्मर आत्मत आकाश आत्मतस्तेज आत्मत

आप आत्मत आविर्भावतिरोभावावात्मतोऽन्नमात्मतो बलमात्मतो विज्ञानमात्मतो ध्यानमात्मतश्चित्तमात्मतः संकल्प आत्मतो मन आत्मतो वागात्मतो नामाऽऽत्मतो मन्त्रा आत्मतः कर्माण्यात्मत एवेदꣳ सर्वमिति ॥ १ ॥ तदेष श्लोको न पश्यो मृत्युं पश्यति न रोगं नोत दुःखताꣳ सर्वꣳ ह पश्यः पश्यति सर्वमाप्नोति सर्वश इति स एकधा भवति त्रिधा भवति पञ्चधा सप्तधा नवधा चैव पुनश्चैकादशः स्मृतः शतं च दश चैकश्च सहस्राणि च विꣳशतिराहारशुद्धौ सत्त्वशुद्धिः सत्त्वशुद्धौ ध्रुवा स्मृतिः स्मृतिलम्भे सर्वग्रन्थीनां विप्रमोक्षस्तस्मै मृदितकषायाय तमसस्पारं दर्शयति भगवान् सनत्कुमारस्तꣳ स्कन्द इत्याचक्षते तꣳ स्कन्द इत्याचक्षते ॥ २ ॥ इति षड्विंशः खण्डः ॥ २६ ॥

इति सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अथाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

ॐ अथ यदिदमस्मिन् ब्रह्मपुरे दहरं पुण्डरीकं वेश्म दहरोऽस्मिन्नन्तराकाशस्तस्मिन् यदन्तस्तदन्वेष्टव्यं तद् वाव विजिज्ञासितव्यमिति ॥ १ ॥ तं चेद् ब्रूयुर्यदिदमस्मिन् ब्रह्मपुरे दहरं पुण्डरीकं वेश्म दहरोऽस्मिन्नन्तराकाशः किं तदत्र विद्यते यदन्वेष्टव्यं यद् वाव विजिज्ञासितव्यमिति स ब्रूयात् ॥ २ ॥ यावान् वा अयमाकाशस्तावानेषोऽन्तर्हृदय आकाश उभे अस्मिन् द्यावापृथिवी अन्तरेव समाहिते उभावग्निश्च वायुश्च सूर्याचन्द्रमसावुभौ विद्युन्नक्षत्राणि यच्चास्येहास्ति यच्च नास्ति सर्वं तदस्मिन् समाहितमिति ॥ ३ ॥ तं चेद् ब्रूयुरस्मिꣳश्चेदिदं ब्रह्मपुरे सर्वꣳ समाहितꣳ सर्वाणि च भूतानि सर्वे च कामा यदैतज्जरा वाप्नोति प्रध्वꣳसते वा किं ततोऽतिशिष्यत इति ॥ ४ ॥ स ब्रूयान्नास्य जरयैतज्जीर्यति न वधेनास्य हन्यत एतत् सत्यं ब्रह्मपुरमस्मिन् कामाः समाहिता एष आत्माऽपहतपाप्मा विजरो विमृत्युर्विशोको विजिघत्सोऽपिपासः सत्यकामः सत्यसंकल्पो यथा ह्येवेह प्रजा अन्वाविशन्ति यथानुशासनं यं यमन्तमभिकामा भवन्ति यं जनपदं यं क्षेत्रभागं तं तमेवोपजीवन्ति ॥ ५ ॥ तद्यथेह कर्मजितो लोकः क्षीयत एवमेवामुत्र पुण्यजितो लोकः क्षीयते तद् य इहाऽऽत्मानमननुविद्य व्रजन्त्येताꣳश्च सत्यान् कामाꣳस्तेषाꣳ सर्वेषु लोकेष्वकामचारो भवत्यथ य इहाऽऽत्मानमनुविद्य

यजन्त्येतांश्च सत्यान् कामांस्तेषाꣳ सर्वेषु लोकेषु कामचारो भवति ॥६॥
इति प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

स यदि पितृलोककामो भवति संकल्पादेवास्य पितरः समुत्तिष्ठन्ति तेन पितृलोकेन संपन्नो महीयते ॥ १ ॥ अथ यदि मातृलोककामो भवति संकल्पादेवास्य मातरः समुत्तिष्ठन्ति तेन मातृलोकेन संपन्नो महीयते ॥ २ ॥ अथ यदि भ्रातृलोककामो भवति संकल्पादेवास्य भ्रातरः समुत्तिष्ठन्ति तेन भ्रातृलोकेन संपन्नो महीयते ॥ ३ ॥ अथ यदि स्वसृलोककामो भवति संकल्पादेवास्य स्वसारः समुत्तिष्ठन्ति तेन स्वसृलोकेन संपन्नो महीयते ॥ ४ ॥ अथ यदि सखिलोककामो भवति संकल्पादेवास्य सखायः समुत्तिष्ठन्ति तेन सखिलोकेन संपन्नो महीयते ॥ ५ ॥ अथ यदि गन्धमाल्यलोककामो भवति संकल्पादेवास्य गन्धमाल्ये समुत्तिष्ठतस्तेन गन्धमाल्यलोकेन संपन्नो महीयते ॥ ६ ॥ अथ यद्यन्नपानलोककामो भवति संकल्पादेवास्यान्नपाने समुत्तिष्ठतस्तेनान्नपानलोकेन संपन्नो महीयते ॥ ७ ॥ अथ यदि गीतवादित्रलोककामो भवति संकल्पादेवास्य गीतवादित्रे समुत्तिष्ठतस्तेन गीतवादित्रलोकेन संपन्नो महीयते ॥ ८ ॥ अथ यदि स्त्रीलोककामो भवति संकल्पादेवास्य स्त्रियः समुत्तिष्ठन्ति तेन स्त्रीलोकेन संपन्नो महीयते ॥ ९ ॥ यं यमन्तमभिकामो भवति यं कामं कामयते सोऽस्य संकल्पादेव समुत्तिष्ठति तेन संपन्नो महीयते ॥ १० ॥ इति द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

त इमे सत्याः कामा अनृतापिधानास्तेषाꣳ सत्यानाꣳ सतामनृतमपिधानं यो यो ह्यस्येतः प्रैति न तमिह दर्शनाय लभते ॥ १ ॥ अथ ये चास्येह जीवा ये च प्रेता यच्चान्यदिच्छन्न लभते सर्वं तदत्र गत्वा विन्दतेऽत्र ह्यस्यैते सत्याः कामा अनृतापिधानास्तद् यथापि हिरण्यनिधिं निहितमक्षेत्रज्ञा उपर्युपरि संचरन्तो न विन्देयुरेवमेवेमाः सर्वाः प्रजा अहरहर्गच्छन्त्य एतं ब्रह्मलोकं न विन्दन्त्यनृतेन हि प्रत्यूढाः ॥ २ ॥ स वा एष आत्मा हृदि तस्यैतदेव निरुक्तꣳ हृद्ययमिति तस्माद्धृदयमहरहर्वा एवंवित् स्वर्गं लोकमेति ॥ ३ ॥ अथ य एष संप्रसादोऽस्माच्छरीरात् समुत्थाय परं ज्योतिरुपसंपद्य स्वेन रूपेणाभिनिष्पद्यत एष आत्मेति

ऽथाचैतदमृतमभयमेतद् ब्रह्मेति तस्य ह वा एतस्य ब्रह्मणो नाम सत्यमिति ॥ ४ ॥ तानि ह वा एतानि त्रीण्यक्षराणि सतीयमिति तद् यत् सत् तदमृतमथ यत् ति तन्मर्त्यमथ यद् यं तेनोभे यच्छति यदनेनोभे यच्छति तस्माद् यमहरहर्वा एवंवित् स्वर्गं लोकमेति ॥ ५ ॥ इति तृतीयः खण्डः ॥ ३ ॥

अथ य आत्मा स सेतुर्विधृतिरेषां लोकानामसंभेदाय नैतꣳ सेतुमहोरात्रे तरतो न जरा न मृत्युर्न शोको न सुकृतं न दुष्कृतꣳ सर्वे पाप्मानोऽतो निवर्तन्तेऽपहतपाप्मा ह्येष ब्रह्मलोकः ॥ १ ॥ तस्माद् वा एतꣳ सेतुं तीर्त्वाऽन्धः सन्ननन्धो भवति विद्धः सन्नविद्धो भवत्युपतापी सन्ननुपतापी भवति तस्माद् वा एतꣳ सेतुं तीर्त्वाऽपि नक्तमहरेवाभिनिष्पद्यते सकृद् विभातो ह्येवैष ब्रह्मलोकः ॥ २ ॥ तद् य एवैतं ब्रह्मलोकं ब्रह्मचर्येणानुविन्दन्ति तेषामेवैष ब्रह्मलोकस्तेषाꣳ सर्वेषु लोकेषु कामचारो भवति ॥ ३ ॥ इति चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥

अथ यद् यज्ञ इत्याचक्षते ब्रह्मचर्यमेव तद् ब्रह्मचर्येण ह्येव यो ज्ञाता तं विन्दतेऽथ यदिष्टमित्याचक्षते ब्रह्मचर्यमेव तद् ब्रह्मचर्येण ह्येवेष्ट्वाऽऽत्मानमनुविन्दते ॥ १ ॥ अथ यत् सत्त्रायणमित्याचक्षते ब्रह्मचर्यमेव तद् ब्रह्मचर्येण ह्येव सत आत्मनस्त्राणं विन्दतेऽथ यन्मौनमित्याचक्षते ब्रह्मचर्यमेव तद् ब्रह्मचर्येण ह्यात्मानमनुविद्य मनुते ॥ २ ॥ अथ यदनाशकायनमित्याचक्षते ब्रह्मचर्यमेव तदेष ह्यात्मा न नश्यति यं ब्रह्मचर्येणानुविन्दतेऽथ यदरण्यायनमित्याचक्षते ब्रह्मचर्यमेव तदरश्च ह वै ण्यश्चार्णवौ ब्रह्मलोके तृतीयस्यामितो दिवि तदैरं मदीयꣳ सरस्तदश्वत्थः सोमसवनस्तदपराजिता पूर्ब्रह्मणः प्रभुविमितꣳ हिरण्मयम् ॥ ३ ॥ तद् य एवैतावरं च ण्यं चार्णवौ ब्रह्मलोके ब्रह्मचर्येणानुविन्दन्ति तेषामेवैष ब्रह्मलोकस्तेषाꣳ सर्वेषु लोकेषु कामचारो भवति ॥ ४ ॥ इति पञ्चमः खण्डः ॥ ५ ॥

अथ या एता हृदयस्य नाड्यस्ताः पिङ्गलस्याणिम्नस्तिष्ठन्ति शुक्लस्य नीलस्य पीतस्य लोहितस्येत्यसौ वा आदित्यः पिङ्गल एष शुक्ल एष नील एष पीत एष लोहितः ॥ १ ॥ तद् यथा महापथ आतत उभौ ग्रामौ गच्छतीमं चामुं चैवमेवैता आदित्यस्य रश्मय उभौ लोकौ गच्छ-

न्तीमं चामुं चामुष्मादादित्यात् प्रतायन्ते ता आसु नाडीषु सृप्ता आभ्यो नाडीभ्यः प्रतायन्ते तेऽमुष्मिन्नादित्ये सृप्ताः ॥ २ ॥ तद् यत्रैतत् सुप्तः समस्तः संप्रसन्नः स्वप्नं न विजानात्यासु तदा नाडीषु सृप्तो भवति तं न कश्चन पाप्मा स्पृशति तेजसा हि तदा संपन्नो भवति ॥ ३ ॥ अथ यत्रैतदबलिमानं नीतो भवति तमभित आसीना आहुर्जानासि मां जानासि मामिति स यावदस्माच्छरीरादनुत्क्रान्तो भवति तावज्जानाति ॥ ४ ॥ अथ यत्रैतदस्माच्छरीरादुत्क्रामत्यथैतैरेव रश्मिभिरूर्ध्वमाक्रमते स ओमिति वा होद् वा मीयते स यावत् क्षिप्येन्मनस्तावदादित्यं गच्छत्येतद् वै खलु लोकद्वारं विदुषां प्रपदनं निरोधोऽविदुषाम् ॥ ५ ॥ तदेष श्लोकः। शतं चैका च हृदयस्य नाड्यस्तासां मूर्धानमभिनिःसृतैका। तयोर्ध्वमायन्नमृतत्वमेति विष्वङ्ङन्या उत्क्रमणे भवन्त्युत्क्रमणे भवन्ति ॥६॥ इति षष्ठः खण्डः ॥ ६ ॥

य आत्माऽपहतपाप्मा विजरो विमृत्युर्विशोको विजिघत्सोऽपिपासः सत्यकामः सत्यसंकल्पः सोऽन्वेष्टव्यः स विजिज्ञासितव्यः स सर्वांश्च लोकानाप्नोति सर्वांश्च कामान् यस्तमात्मानमनुविद्य विजानातीति ह प्रजापतिरुवाच ॥ १ ॥ तद्धोभये देवासुरा अनुबुबुधिरे ते होचुर्हन्त तमात्मानमन्विच्छामो यमात्मानमन्विष्य सर्वांश्च लोकानाप्नोति सर्वांश्च कामानितीन्द्रो हैव देवानामभिप्रवव्राज विरोचनोऽसुराणां तौ हासंविदानावेव समित्पाणी प्रजापतिसकाशमाजग्मतुः ॥ २ ॥ तौ ह द्वात्रिंशतं वर्षाणि ब्रह्मचर्यमूषतुस्तौ ह प्रजापतिरुवाच किमिच्छन्ताववास्तमिति तौ होचतुर्य आत्माऽपहतपाप्मा विजरो विमृत्युर्विशोको विजिघत्सोऽपिपासः सत्यकामः सत्यसंकल्पः सोऽन्वेष्टव्यः स विजिज्ञासितव्यः स सर्वांश्च लोकानाप्नोति सर्वांश्च कामान् यस्तमात्मानमनुविद्य विजानातीति भगवतो वचो वेदयन्ते तमिच्छन्ताववास्तमिति ॥ ३ ॥ तौ ह प्रजापतिरुवाच य एषोऽक्षिणि पुरुषो दृश्यत एष आत्मेति होवाचैतदमृतमभयमेतद् ब्रह्मेत्यथ योऽयं भगवोऽप्सु परिख्यायते यश्चायमादर्शे कतम एष इत्येष उ एवैषु सर्वेष्वन्तेषु परिख्यायत इति होवाच ॥ ४ ॥ इति सप्तमः खण्डः ॥७॥

उदशराव आत्मानमवेक्ष्य यदात्मनो न विजानीथस्तन्मे प्रब्रूतमिति तौ होदशरावेऽवेक्षाञ्चक्राते तौ ह प्रजापतिरुवाच किं पश्यथ इति तौ

होचतुः सर्वमेवेदमावां भगव आत्मानं पश्याव आ लोमभ्य आ नखेभ्यः प्रतिरूपमिति ॥१॥ तौ ह प्रजापतिरुवाच साध्वलंकृतौ सुवसनौ परिष्कृतौ भूत्वोदशरावेऽवेक्षेथामिति तौ ह साध्वलंकृतौ सुवसनौ परिष्कृतौ भूत्वोदशरावेऽवेक्षाञ्चक्राते तौ ह प्रजापतिरुवाच किं पश्यथ इति ॥ २ ॥ तौ होचतुर्यथैवेदमावां भगवः साध्वलंकृतौ सुवसनौ परिष्कृतौ स्व एवमेवेमौ भगवः साध्वलंकृतौ सुवसनौ परिष्कृताविति एष आत्मेति होवाचैतदमृतमभयमेतद् ब्रह्मेति तौ ह शान्तहृदयौ प्रवव्रजतुः ॥३॥ तौ हान्वीक्ष्य प्रजापतिरुवाचानुपलभ्याऽऽत्मानमननुविद्य व्रजतो यतर एतदुपनिषदो भविष्यन्ति देवा वाऽसुरा वा ते पराभविष्यन्तीति स ह शान्तहृदय एव विरोचनोऽसुराञ्जगाम तेभ्यो हैतामुपनिषदं प्रोवाचाऽऽत्मैवेह महय्य आत्मा परिचर्य आत्मानमेवेह महयन्नात्मानं परिचरन्नुभौ लोकाववाप्नोतीमं चामुं चेति ॥ ४ ॥ तस्मादप्यद्येहाददानमश्रद्दधानमयजमानमाहुरासुरो बतेत्यसुराणाꣳ ह्येषोपनिषत् प्रेतस्य शरीरं भिक्षया वसनेनालङ्कारेणेति सꣳस्कुर्वन्त्येतेन ह्यमुं लोकं जेष्यन्तो मन्यन्ते ॥ ५ ॥ इति अष्टमः खण्डः ॥ ८ ॥

अथ हेन्द्रोऽप्राप्यैव देवानेतद् भयं ददर्श यथैव खल्वयमस्मिञ्छरीरे साध्वलंकृते साध्वलंकृतो भवति सुवसने सुवसनः परिष्कृते परिष्कृत एवमेवायमस्मिन्नन्धेऽन्धो भवति स्रामे स्रामः परिवृक्णे परिवृक्णोऽस्यैव शरीरस्य नाशमन्वेष नश्यति नाहमत्र भोग्यं पश्यामीति ॥ १ ॥ स समित्पाणिः पुनरेयाय तꣳ ह प्रजापतिरुवाच मघवन् यच्छान्तहृदयः प्राव्राजीः सार्धं विरोचनेन किमिच्छन् पुनरागम इति स होवाच यथैव खल्वयं भगवोऽस्मिञ्छरीरे साध्वलंकृते साध्वलंकृतो भवति सुवसने सुवसनः परिष्कृते परिष्कृत एवमेवायमस्मिन्नन्धेऽन्धो भवति स्रामे स्रामः परिवृक्णे परिवृक्णोऽस्यैव शरीरस्य नाशमन्वेष नश्यति नाहमत्र भोग्यं पश्यामीति ॥ २ ॥ एवमेवैष मघवन्निति होवाचैतं त्वेव ते भूयोऽनुव्याख्यास्यामि वसापराणि द्वात्रिꣳशतं वर्षाणीति स हापराणि द्वात्रिꣳशतं वर्षाण्युवास तस्मै होवाच ॥ ३ ॥ इति नवमः खण्डः ॥ ९ ॥

य एष स्वप्ने महीयमानश्चरत्येष आत्मेति होवाचैतदमृतमभयमेतद् ब्रह्मेति स ह शान्तहृदयः प्रवव्राज स हाप्राप्यैव देवानेतद् भयं ददर्श तद्

यद्यपीद१ँ शरीरमन्धं भवत्यनन्धः स भवति यदि स्राममस्रामो नैवैषो-ऽस्य दोषेण दुष्यति ॥ १ ॥ न वधेनास्य हन्यते नास्य स्राम्येण स्रामो घ्नन्ति त्वेवैनं विच्छादयन्तीवाप्रियवेत्तेव भवत्यपि रोदितीव नाहमत्र भोग्यं पश्यामीति ॥ २ ॥ स समित्पाणिः पुनरेयाय त१ँ ह प्रजापति-रुवाच मघवन् यच्छान्तहृदयः प्राव्राजीः किमिच्छन् पुनरागम इति स होवाच तद् यद्यपीदं भगवः शरीरमन्धं भवत्यनन्धः स भवति यदि स्राममस्रामो नैवैषोऽस्य दोषेण दुष्यति ॥ ३ ॥ न वधेनास्य हन्यते नास्य स्राम्येण स्रामो घ्नन्ति त्वेवैनं विच्छादयन्तीवाप्रियवेत्तेव भवत्यपि रोदितीव नाहमत्र भोग्यं पश्यामीत्येवमेवैष मघवन्निति होवाचैतं त्वेव ते भूयोऽनुव्याख्यास्यामि वसापराणि द्वात्रि१ँशतं वर्षाणीति स हाप-राणि द्वात्रि१ँशतं वर्षाण्युवास तस्मै होवाच ॥४॥ इति दशमः खण्डः ॥१०॥

तद् यत्रैतत् सुप्तः समस्तः संप्रसन्नः स्वप्नं न विजानात्येष आत्मेति होवाचैतदमृतमभयमेतद् ब्रह्मेति स ह शान्तहृदयः प्रवव्राज स हाप्राप्यैव देवानेतद् भयं ददर्श नाह खल्वयमेव१ँ संप्रत्यात्मानं जानात्यय-महमस्मीति नो एवेमानि भूतानि विनाशमेवापीतो भवति नाहमत्र भोग्यं पश्यामीति ॥ १ ॥ स समित्पाणिः पुनरेयाय त१ँ ह प्रजापति-रुवाच मघवन् यच्छान्तहृदयः प्राव्राजीः किमिच्छन् पुनरागम इति स होवाच नाह खल्वयं भगव एव१ँ संप्रत्यात्मानं जानात्ययमहमस्मीति नो एवेमानि भूतानि विनाशमेवापीतो भवति नाहमत्र भोग्यं पश्या-मीति ॥ २ ॥ एवमेवैष मघवन्निति होवाचैतं त्वेव ते भूयोऽनुव्याख्या-स्यामि नो एवान्यत्रैतस्माद् वसापराणि पञ्च वर्षाणीति स हापराणि पञ्च वर्षाण्युवास तान्येकशत१ँ संपेदुरेतत् तद् यदाहुरेकशत१ँ ह वै वर्षाणि मघवान् प्रजापतौ ब्रह्मचर्यमुवास तस्मै होवाच ॥ ३ ॥ इति एकादशः खण्डः ॥ ११ ॥

मघवन् मर्त्यं वा इद१ँ शरीरमात्तं मृत्युना तदस्यामृतस्याशरीर-स्याऽऽत्मनोऽधिष्ठानमात्तो वै सशरीरः प्रियाप्रियाभ्यां न वै सशरीरस्य सतः प्रियाप्रिययोरपहतिरस्त्यशरीरं वाव सन्तं न प्रियाप्रिये स्पृशतः ॥ १ ॥ अशरीरो वायुरभ्रं विद्युत् स्तनयित्नुरशरीराण्येतानि तद्

यथैतान्यमुष्मादाकाशात् समुत्थाय परं ज्योतिरुपसंपद्य स्वेन रूपेणा-भिनिष्पद्यन्ते ॥ २ ॥ एवमेवैष संप्रसादोऽस्माच्छरीरात् समुत्थाय परं ज्योतिरुपसंपद्य स्वेन रूपेणाभिनिष्पद्यते स उत्तमपुरुषः स तत्र पर्येति जक्षत् क्रीडन् रममाणः स्त्रीभिर्वा यानैर्वा ज्ञातिभिर्वा नोपजनꣳ स्मर-न्निदꣳ शरीरꣳ स यथा प्रयोग्य आचरणे युक्त एवमेवायमस्मिञ्छरीरे प्राणो युक्तः ॥ ३ ॥ अथ यत्रैतदाकाशमनु विषण्णं चक्षुः स चाक्षुषः पुरुषो दर्शनाय चक्षुरथ यो वेदेदं जिघ्राणीति स आत्मा गन्धाय घ्राणमथ यो वेदेदमभिव्याहराणीति स आत्माऽभिव्याहाराय वागथ यो वेदेदꣳ शृणवानीति स आत्मा श्रवणाय श्रोत्रम् ॥ ४ ॥ अथ यो वेदेदं मन्वा-नीति स आत्मा मनोऽस्य दैवं चक्षुः स वा एष एतेन दैवेन चक्षुषा मनसैतान् कामान् पश्यन् रमते य एते ब्रह्मलोके ॥ ५ ॥ तं वा एतं देवा आत्मानमुपासते तस्मात् तेषाꣳ सर्वे च लोका आत्ताः सर्वे च कामाः स सर्वाँश्च लोकानाप्नोति सर्वाँश्च कामान् यस्तमात्मानमनुविद्य विजा-नातीति ह प्रजापतिरुवाच प्रजापतिरुवाच ॥ ६ ॥ इति द्वादशः खण्डः ॥ १ ॥

श्यामाच्छबलं प्रपद्ये शबलाच्छ्यामं प्रपद्येऽश्व इव रोमाणि विधूय पापं चन्द्र इव राहोर्मुखात् प्रमुच्य धूत्वा शरीरमकृतं कृतात्मा ब्रह्मलोक-मभिसंभवामीत्यभिसंभवामीति ॥ १ ॥ इति त्रयोदशः खण्डः ॥ १३ ॥

आकाशो वै नाम नामरूपयोर्निर्वहिता ते यदन्तरा तद् ब्रह्म तद-मृतꣳ स आत्मा प्रजापतेः सभां वेश्म प्रपद्ये यशोऽहं भवामि ब्राह्मणानां यशो राज्ञां यशो विशां यशोऽहमनुप्रापत्सि स हाहं यशसां यशः श्येतमदत्कमदत्कꣳ श्येतं लिन्दु माऽभिगां लिन्दु माऽभिगाम् ॥ १ ॥ इति चतुर्दशः खण्डः ॥ १४ ॥

तद्धैतद् ब्रह्मा प्रजापतय उवाच प्रजापतिर्मनवे मनुः प्रजाभ्य आचार्यकुलाद् वेदमधीत्य यथाविधानं गुरोः कर्मातिशेषेणाभिसमावृत्य कुटुम्बे शुचौ देशे स्वाध्यायमधीयानो धार्मिकान् विदधदात्मनि सर्वेन्द्रि-याणि संप्रतिष्ठाप्याहिꣳसन् सर्वभूतान्यन्यत्र तीर्थेभ्यः स खल्वेवं वर्त-यन्यावदायुषं ब्रह्मलोकमभिसंपद्यते न च पुनरावर्तते न च पुनरावर्तते ॥ १ ॥ इति पञ्चदशः खण्डः ॥ १५ ॥

इति अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

ॐ आप्यायन्तु ममाङ्गानि वाक् प्राणश्चक्षुः श्रोत्रमथो बलमिन्द्रियाणि च सर्वाणि सर्वं ब्रह्मौपनिषदं माऽहं ब्रह्म निराकुर्यां मा मा ब्रह्म निराकरोदनिराकरणमस्त्वनिराकरणं मेऽस्तु तदात्मनि निरते य उपनिषत्सु धर्मास्ते मयि सन्तु ते मयि सन्तु ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

इति सामवेदीया छान्दोग्योपनिषद् समाप्ता ॥

॥ ॐ तत्सत् ॥

बृहदारण्यकोपनिषत्

ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात् पूर्णमुदच्यते ।
पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ उषा वा अश्वस्य मेध्यस्य शिरः । सूर्यश्चक्षुर्वातः प्राणो व्यात्तमग्निर्वैश्वानरः संवत्सर आत्माऽश्वस्य मेध्यस्य । द्यौः पृष्ठमन्तरिक्षमुदरं पृथिवी पाजस्यं दिशः पार्श्वे अवान्तरदिशः पर्शव ऋतवोऽङ्गानि मासाश्चार्धमासाश्च पर्वाण्यहोरात्राणि प्रतिष्ठा नक्षत्राण्यस्थीनि नभो माꣳसानि । ऊवध्यꣳ सिकताः सिन्धवो गुदा यकृच्च क्लोमानश्च पर्वता ओषधयश्च वनस्पतयश्च लोमान्युद्यन् पूर्वार्धो निम्लोचञ्जघनार्धो यद् विजृम्भते तद् विद्योतते यद् विधूनुते तद् स्तनयति यन्मेहति तद् वर्षति वागेवास्य वाक् ॥ १ ॥ अहर्वा अश्वं पुरस्तान्महिमाऽन्वजायत तस्य पूर्वे समुद्रे योनी रात्रिरेनं पश्चान्महिमाऽन्वजायत तस्यापरे समुद्रे योनिरेतौ वा अश्वं महिमानावभितः संबभूवतुः । हयो भूत्वा देवानवहद् वाजी गन्धर्वानर्वाऽसुरानश्वो मनुष्यान् समुद्र एवास्य बन्धुः समुद्रो योनिः ॥ २ ॥
इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

नैवेह किंचनाग्र आसीन्मृत्युनैवेदमावृतमासीत् । अशनाययाऽशनाया हि मृत्युस्तन्मनोऽकुरुताऽऽत्मन्वी स्यामिति । सोऽर्चन्नचरत् तस्यार्चत आपोऽजायन्तार्चते वै मे कमभूदिति तदेवार्कस्यार्कत्वं कꣳ ह वा अस्मै भवति य एवमेतदर्कस्यार्कत्वं वेद ॥ १ ॥ आपो वा अर्कस्तद् यदपाꣳ शर आसीत् तत् समहन्यत । सा पृथिव्यभवत् तस्यामश्राम्यत् तस्य श्रान्तस्य तप्तस्य तेजोरसो निरवर्तताग्निः ॥ २ ॥ स त्रेधाऽऽत्मानं व्यकुरुताऽऽदित्यं तृतीयं वायुं तृतीयꣳ स एष प्राणस्त्रेधा विहितः ।

तस्य प्राची दिक् शिरोऽसौ चासौ चेर्मौ । अथास्य प्रतीची दिक् पुच्छमसौ चासौ च सक्थ्यौ दक्षिणा चोदीची च पार्श्वे द्यौः पृष्ठमन्तरिक्षमुदरमियमुरः स एषोऽप्सु प्रतिष्ठितो यत्र क्व चैति तदेव प्रतितिष्ठत्येवं विद्वान् ॥ ३ ॥ सोऽकामयत द्वितीयो म आत्मा जायेतेति स मनसा वाचं मिथुनꣳ समभवदशनाया मृत्युस्तद् यद् रेत आसीत् स संवत्सरोऽभवत् । न ह पुरा ततः संवत्सर आस तमेतावन्तं कालमबिभः । यावान् संवत्सरस्तमेतावतः कालस्य परस्तादसृजत । तं जातमभिव्याददात् स भाणकरोत् सैव वागभवत् ॥ ४ ॥ स ऐक्षत यदि वा इममभिमꣳस्ये कनीयोऽन्नं करिष्य इति स तया वाचा तेनाऽऽत्मनेदꣳ सर्वमसृजत यदिदं किंचर्चो यजूꣳषि सामानि छन्दाꣳसि यज्ञान् प्रजाः पशून्। स यद् यदेवासृजत तत् तदत्तुमध्रियत सर्वं वा अत्तीति तददितेरदितित्वꣳ सर्वस्यैतस्यात्ता भवति सर्वमस्यान्नं भवति य एवमेतददितेरदितित्वं वेद ॥५॥ सोऽकामयत भूयसा यज्ञेन भूयो यजेयेति । सोऽश्राम्यत् स तपोऽतप्यत तस्य श्रान्तस्य तप्तस्य यशो वीर्यमुदक्रामत् । प्राणा वै यशो वीर्यं तत् प्राणेषूत्क्रान्तेषु शरीरꣳ श्वयितुमध्रियत तस्य शरीर एव मन आसीत् ॥६॥ सोऽकामयत मेध्यं म इदꣳ स्यादात्मन्व्यनेन स्यामिति। ततोऽश्वः समभवद् यदश्वत् तन्मेध्यमभूदिति तदेवाश्वमेधस्याश्वमेधत्वम्। एष ह वा अश्वमेधं वेद य एनमेवं वेद। तमनवरुध्यैवामन्यत। तꣳ संवत्सरस्य परस्तादात्मन आलभत। पशून् देवताभ्यः प्रत्यौहत्। तस्मात् सर्वदेवत्यं प्रोक्षितं प्राजापत्यमालभन्ते। एष ह वा अश्वमेधो य एष तपति तस्य संवत्सर आत्माऽयमग्निरर्कस्तस्येमे लोका आत्मानस्तावेतावर्काश्वमेधौ सो पुनरेकैव देवता भवति मृत्युरेवाप पुनर्मृत्युं जयति नैनं मृत्युराप्नोति मृत्युरस्याऽऽत्मा भवत्येतासां देवतानामेको भवति ॥ ७ ॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

द्वया ह प्राजापत्या देवाश्चासुराश्च। ततः कानीयसा एव देवा ज्यायसा असुरास्त एषु लोकेष्वस्पर्धन्त ते ह देवा ऊचुर्हन्तासुरान्यज्ञ उद्गीथेनात्ययामेति ॥ १ ॥ ते ह वाचमूचुस्त्वं न उद्गायेति तथेति तेभ्यो वागुदगायत्। यो वाचि भोगस्तं देवेभ्य आगायद् यत् कल्याणं वदति तदात्मने। ते विदुरनेन वै न उद्गात्राऽत्येष्यन्तीति तमभिद्रुत्य पाप्मनाऽ-

विध्यन् स यः स पाप्मा यदेवेदमप्रतिरूपं वदति स एव स पाप्मा ॥ २ ॥ अथ ह प्राणमूचुस्त्वं न उद्गायेति तथेति तेभ्यः प्राण उदगायद् यः प्राणे भोगस्तं देवेभ्य आगायद् यत् कल्याणं जिघ्रति तदात्मने। ते विदुरनेन वै न उद्गात्राऽत्येष्यन्तीति तमभिद्रुत्य पाप्मनाऽविध्यन् स यः स पाप्मा यदेवेदमप्रतिरूपं जिघ्रति स एव स पाप्मा ॥ ३ ॥ अथ ह चक्षुरूचुस्त्वं न उद्गायेति तथेति तेभ्यश्चक्षुरुदगायत्। यश्चक्षुषि भोगस्तं देवेभ्य आगायद् यत् कल्याणं पश्यति तदात्मने। ते विदुरनेन वै न उद्गात्राऽत्येष्यन्तीति तमभिद्रुत्य पाप्मनाऽविध्यन् स यः स पाप्मा यदेवेदमप्रतिरूपं पश्यति स एव स पाप्मा ॥ ४ ॥ अथ ह श्रोत्रमूचुस्त्वं न उद्गायेति तथेति तेभ्यः श्रोत्रमुदगायद् यः श्रोत्रे भोगस्तं देवेभ्य आगायद् यत् कल्याणꣳ शृणोति तदात्मने। ते विदुरनेन वै न उद्गात्राऽत्येष्यन्तीति तमभिद्रुत्य पाप्मनाऽविध्यन् स यः स पाप्मा यदेवेदमप्रतिरूपꣳ शृणोति स एव स पाप्मा ॥ ५ ॥ अथ ह मन ऊचुस्त्वं न उद्गायेति तथेति तेभ्यो मन उदगायद् यो मनसि भोगस्तं देवेभ्य आगायद् यत् कल्याणꣳ संकल्पयति तदात्मने। ते विदुरनेन वै न उद्गात्राऽत्येष्यन्तीति तमभिद्रुत्य पाप्मनाऽविध्यन् स यः स पाप्मा यदेवेदमप्रतिरूपꣳ संकल्पयति स एव स पाप्मैवमु खल्वेता देवताः पाप्मभिरुपासृजन्नेवमेनाः पाप्मनाऽविध्यन् ॥ ६ ॥ अथ हेममासन्यं प्राणमूचुस्त्वं न उद्गायेति तथेति तेभ्य एष प्राण उदगायत् ते विदुरनेन वै न उद्गात्राऽत्येष्यन्तीति तमभिद्रुत्य पाप्मनाऽविव्यत्सन् स यथाऽश्मानमृत्वा लोष्टो विध्वꣳसेतैवꣳ हैव विध्वꣳसमाना विष्वञ्चो विनेशुस्ततो देवा अभवन् पराऽसुरा भवत्यात्मना पराऽस्य द्विषन् भ्रातृव्यो भवति य एवं वेद ॥७॥ ते होचुः क्व नु सोऽभूद् यो न इत्थमसक्तेत्ययमास्येऽन्तरिति सोऽयास्य आङ्गिरसोऽङ्गानाꣳ हि रसः ॥ ८ ॥ सा वा एषा देवता दूर्नाम दूरꣳ ह्यस्या मृत्युर्दूरꣳ ह वा अस्मान्मृत्युर्भवति य एवं वेद ॥ ९ ॥ सा वा एषा देवतैतासां देवतानां पाप्मानं मृत्युमपहत्य यत्राऽऽसां दिशामन्तस्तद् गमयाञ्चकार तदासां पाप्मनो विन्यदधात् तस्मान्न जनमियान्नान्तमियान्नेत् पाप्मानं मृत्युमन्ववायानीति ॥ १० ॥ सा वा एषा देवतैतासां देवतानां पाप्मानं मृत्युमपहत्याथैना मृत्युमत्यवहत् ॥ ११ ॥ स वै वाचमेव प्रथमामत्य-

यहत् सा यदा मृत्युमत्यमुच्यत सोऽग्निरभवत् सोऽयमग्निः परेण मृत्युमतिक्रान्तो दीप्यते ॥ १२ ॥ अथ प्राणमत्यवहत् स यदा मृत्युमत्यमुच्यत स वायुरभवत् सोऽयं वायुः परेण मृत्युमतिक्रान्तः पवते ॥ १३ ॥ अथ चक्षुरत्यवहत् तद् यदा मृत्युमत्यमुच्यत स आदित्योऽभवत् सोऽसावादित्यः परेण मृत्युमतिक्रान्तस्तपति ॥ १४ ॥ अथ श्रोत्रमत्यवहत् तद् यदा मृत्युमत्यमुच्यत ता दिशोऽभवँस्ता इमा दिशः परेण मृत्युमतिक्रान्ताः ॥ १५ ॥ अथ मनोऽत्यवहत् तद् यदा मृत्युमत्यमुच्यत स चन्द्रमा अभवत् सोऽसौ चन्द्रः परेण मृत्युमतिक्रान्तो भात्येवꣳ ह वा एनमेषा देवता मृत्युमतिवहति य एवं वेद ॥ १६ ॥ अथात्मनेऽन्नाद्यमागायद् यद्धि किंचान्नमद्यतेऽनेनैव तदद्यत इह प्रतितिष्ठति ॥ १७ ॥ ते देवा अब्रुवन्नेतावद् वा इदꣳ सर्वं यदन्नं तदात्मन आगासीरनु नोऽस्मिन्नन्न आभजस्वेति ते वै माऽभिसंविशतेति तथेति तꣳ समन्तं परिण्यविशन्त। तस्माद् यदनेनान्नमत्ति तेनैतास्तृप्यन्त्येवꣳ ह वा एनꣳ स्वा अभिसंविशन्ति भर्ता स्वानाꣳ श्रेष्ठः पुर एता भवत्यन्नादोऽधिपतिर्य एवं वेद य उ हैवंविदꣳ स्वेषु प्रति प्रतिर्बुभूर्षति न हैवालं भार्येभ्यो भवत्यथ य एवैतमनु भवति यो वैतमनु भार्यान् बुभूर्षति स हैवालं भार्येभ्यो भवति ॥१८॥ सोऽयास्य आङ्गिरसोऽङ्गानाꣳ हि रसः प्राणो वा अङ्गानाꣳ रसः प्राणो हि वा अङ्गानाꣳ रसस्तस्माद् यस्मात् कस्माच्चाङ्गात् प्राण उत्क्रामति तदेव तच्छुष्यत्येष हि वा अङ्गानाꣳ रसः ॥ १९ ॥ एष उ एव बृहस्पतिर्वाग् वै बृहती तस्या एष पतिस्तस्मादु बृहस्पतिः ॥२०॥ एष उ एव ब्रह्मणस्पतिर्वाग् वै ब्रह्म तस्या एष पतिस्तस्मादु ब्रह्मणस्पतिः ॥ २१ ॥ एष उ एव साम वाग् वै सामैष सा चामश्चेति तत् साम्नः सामत्वम्। यद्वेव समः प्लुषिणा समो मशकेन समो नागेन सम एभिस्त्रिभिर्लोकैः समोऽनेन सर्वेण तस्माद्वेव सामाश्नुते साम्नः सायुज्यꣳ सलोकतां य एवमेतत् साम वेद ॥ २२ ॥ एष उ वा उद्गीथः प्राणो वा उत् प्राणेन हीदꣳ सर्वमुत्तब्धं वागेव गीथोच्च गीथा चेति स उद्गीथः ॥ २३ ॥ तद्धापि ब्रह्मदत्तश्चैकितानेयो राजानं भक्षयन्नुवाचायं त्यस्य राजा मूर्धानं विपातयताद् यदितोऽयास्य आङ्गिरसोऽन्येनोदगायदिति वाचा च ह्येव स प्राणेन चोद्गायदिति ॥ २४ ॥ तस्य हैतस्य साम्नो यः स्वं वेद भवति हास्य

स्वं तस्य वै स्वर एव स्वं तस्मादार्त्विज्यं करिष्यन् वाचि स्वरमिच्छेत तया वाचा स्वरसंपन्नयाऽऽर्त्विज्यं कुर्यात् तस्माद् यज्ञे स्वरवन्तं दिदृक्षन्त एव । अथो यस्य स्वं भवति भवति हास्य स्वं य एवमेतत् साम्नः स्वं वेद ॥ २५ ॥ तस्य हैतस्य साम्नो यः सुवर्णं वेद भवति हास्य सुवर्णं तस्य वै स्वर एव सुवर्णं भवति हास्य सुवर्णं य एवमेतत् साम्नः सुवर्णं वेद ॥ २६ ॥ तस्य हैतस्य साम्नो यः प्रतिष्ठां वेद प्रति ह तिष्ठति तस्य वै वागेव प्रतिष्ठा वाचि हि खल्वेष एतत् प्राणः प्रतिष्ठितो गीयतेऽन्न इत्यु हैक आहुः ॥ २७ ॥ अथातः पवमानानामेवाभ्यारोहः स वै खलु प्रस्तोता साम प्रस्तौति स यत्र प्रस्तुयात् तदेतानि जपेत् । असतो मा सद् गमय तमसो मा ज्योतिर्गमय मृत्योर्माऽमृतं गमयेति स यदाहासतो मा सद् गमयेति मृत्युर्वा असत् सदमृतं मृत्योर्माऽमृतं गमयामृतं मा कुर्वित्येवैतदाह तमसो मा ज्योतिर्गमयेति मृत्युर्वै तमो ज्योतिरमृतं मृत्योर्माऽमृतं गमयामृतं मा कुर्वित्येवैतदाह मृत्योर्माऽमृतं गमयेति नात्र तिरोहितमिवास्ति । अथ यानीतराणि स्तोत्राणि तेष्वात्मनेऽन्नाद्यमागायेत् तस्मादु तेषु वरं वृणीत यं कामं कामयेत तꣳ स एष एवंविदुद्गाताऽऽत्मने वा यजमानाय वा यं कामं कामयते तमागायति तद्धैतल्लोकजिदेव न हैवालोक्यताया आशाऽस्ति य एवमेतत् साम वेद ॥ २८ ॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

आत्मैवेदमग्र आसीत् पुरुषविधः सोऽनुवीक्ष्य नान्यदात्मनोऽपश्यत् सोऽहमस्मीत्यग्रे व्याहरत् ततोऽहंनामाभवत् तस्मादप्येतर्ह्यामन्त्रितोऽहमयमित्येवाग्र उक्त्वाऽथान्यन्नाम प्रब्रूते यदस्य भवति स यत् पूर्वोऽस्मात् सर्वस्मात् सर्वान् पाप्मन औषत् तस्मात्पुरुष ओषति ह वै स तं योऽस्मात् पूर्वो बुभूषति य एवं वेद ॥ १ ॥ सोऽबिभेत् तस्मादेकाकी बिभेति स हायमीक्षां चक्रे यन्मदन्यन्नास्ति कस्मान्नु बिभेमीति तत एवास्य भयं वीयाय कस्माद्ध्यभेष्यद् द्वितीयाद् वै भयं भवति ॥ २ ॥ स वै नैव रेमे तस्मादेकाकी न रमते स द्वितीयमैच्छत् । स हैतावानास यथा स्त्रीपुमाꣳसौ संपरिष्वक्तौ स इममेवात्मानं द्वेधाऽपातयत् ततः पतिश्च पत्नी चाभवतां तस्मादिदमर्धबृगलमिव स्व इति ह स्माऽऽह याज्ञवल्क्यस्तस्मादयमाकाशः स्त्रिया पूर्यत एव ताꣳ समभवत् ततो मनुष्या अजायन्त

॥ ३ ॥ सा हेयमीक्षाञ्चक्रे कथं नु माऽऽत्मन एव जनयित्वा संभवति हन्त तिरोऽसानीति सा गौरभवदृषभ इतरस्ताꣳ समेवाभवत् ततो गावोऽजायन्त वडवेतराऽभवदश्ववृष इतरो गर्दभीतरा गर्दभ इतरस्ताꣳ समेवाभवत् तत एकशफमजायताजेतराऽभवद् वस्त इतरोऽविरितरा मेष इतरस्ताꣳ समेवाभवत् ततोऽजावयोऽजायन्तैवमेव यदिदं किंच मिथुनमा पिपीलिकाभ्यस्तत् सर्वमसृजत ॥ ४ ॥ सोऽवेदहं वाव सृष्टिरस्म्यहꣳ हीदꣳ सर्वमसृक्षीति ततः सृष्टिरभवत् सृष्ट्याꣳ हास्यैतस्यां भवति य एवं वेद ॥ ५ ॥ अथेत्यभ्यमन्थत् स मुखाच्च योनेर्हस्ताभ्यां चाग्निमसृजत तस्मादेतदुभयमलोमकमन्तरतोऽलोमका हि योनिरन्तरतः । तद् यदिदमाहुरमुं यजामुं यजेत्येकैकं देवमेतस्यैव सा विसृष्टिरेष उ ह्येव सर्वे देवाः । अथ यत् किंचेदमार्द्रं तद् रेतसोऽसृजत तदु सोम एतावद् वा इदꣳ सर्वमन्नं चैवान्नादश्च सोम एवान्नमग्निरन्नादः सैषा ब्रह्मणोऽतिसृष्टिः । यच्छ्रेयसो देवानसृजताथ यन्मर्त्यः सन्नमृतानसृजत तस्मादतिसृष्टिरतिसृष्ट्याꣳ हास्यैतस्यां भवति य एवं वेद ॥ ६ ॥ तद्धेदं तर्ह्यव्याकृतमासीत् तन्नामरूपाभ्यामेव व्याक्रियतासौनामाऽयमिदꣳरूप इति तदिदमप्येतर्हि नामरूपाभ्यामेव व्याक्रियतेऽसौनामाऽयमिदꣳरूप इति स एष इह प्रविष्टः । आनखाग्रेभ्यो यथा क्षुरः क्षुरधानेऽवहितः स्याद् विश्वम्भरो वा विश्वम्भरकुलाये तं न पश्यन्ति । अकृत्स्नो हि स प्राणन्नेव प्राणो नाम भवति । वदन् वाक् पश्यꣳश्चक्षुः शृण्वꣳश्श्रोत्रं मन्वानो मनस्तान्यस्यैतानि कर्मनामान्येव । स योऽत एकैकमुपास्ते न स वेदाकृत्स्नो ह्येषोऽत एकैकेन भवत्यात्मेत्येवोपासीतात्र ह्येते सर्वे एकं भवन्ति । तदेतत् पदनीयमस्य सर्वस्य यदयमात्माऽनेन ह्येतत् सर्वं वेद । यथा ह वै पदेनानुविन्देदेवं कीर्तिꣳ श्लोकं विन्दते य एवं वेद ॥७॥ तदेतत् प्रेयः पुत्रात् प्रेयो वित्तात् प्रेयोऽन्यस्मात् सर्वस्मादन्तरतरं यदयमात्मा । स योऽन्यमात्मनः प्रियं ब्रुवाणं ब्रूयात् प्रियꣳ रोत्स्यतीतीश्वरो ह तथैव स्यादात्मानमेव प्रियमुपासीत स य आत्मानमेव प्रियमुपास्ते न हास्य प्रियं प्रमायुकं भवति ॥ ८ ॥ तदाहुर्यद् ब्रह्मविद्यया सर्वं भविष्यन्तो मनुष्या मन्यन्ते । किमु तद् ब्रह्माऽवेद् यस्मात् तत् सर्वमभवदिति ॥९॥ ब्रह्म वा इदमग्र आसीत् तदात्मानमेवावेत् । अहं ब्रह्मास्मीति । तस्मात् तत् सर्वमभवत् तद् यो यो देवानां

प्रत्यबुध्यत स एव तदभवत् तथर्षीणां तथा मनुष्याणां तद्धैतत् पश्यन्नृषिर्वामदेवः प्रतिपेदेऽहं मनुरभवꣳ सूर्यश्चेति। तदिदमप्येतर्हि य एवं वेदाहं ब्रह्मास्मीति स इदꣳ सर्वं भवति तस्य ह न देवाश्चनाभूत्या ईशते। आत्मा ह्येषाꣳ स भवत्यथ योऽन्यां देवतामुपास्तेऽन्योऽसावन्योऽहमस्मीति न स वेद यथा पशुरेवꣳ स देवानां यथा ह वै बहवः पशवो मनुष्यं भुञ्ज्युरेवमेकैकः पुरुषो देवान् भुनक्त्येकस्मिन्नेव पशावादीयमानेऽप्रियं भवति किमु बहुषु तस्मादेषां तन्न प्रियं यदेतन्मनुष्या विद्युः॥ १०॥ ब्रह्म वा इदमग्र आसीदेकमेव तदेकꣳ सन्न व्यभवत्। तच्छ्रेयोरूपमत्यसृजत क्षत्रं यान्येतानि देवत्रा क्षत्राणीन्द्रो वरुणः सोमो रुद्रः पर्जन्यो यमो मृत्युरीशान इति। तस्मात् क्षत्रात् परं नास्ति तस्माद् ब्राह्मणः क्षत्रियमधस्तादुपास्ते राजसूये क्षत्र एव तद् यशो दधाति सैषा क्षत्रस्य योनिर्यद् ब्रह्म। तस्माद् यद्यपि राजा परमतां गच्छति ब्रह्मैवान्तत उपनिश्रयति स्वां योनिं य उ एनꣳ हिनस्ति स्वाꣳ स योनिमृच्छति स पापीयान् भवति यथा श्रेयाꣳसꣳ हिꣳसित्वा॥ ११॥ स नैव व्यभवत् स विशमसृजत यान्येतानि देवजातानि गणश आख्यायन्ते वसवो रुद्रा आदित्या विश्वे देवा मरुत इति॥ १२॥ स नैव व्यभवत् स शौद्रं वर्णमसृजत पूषणमियं वै पूषेयꣳ हीदꣳ सर्वं पुष्यति यदिदं किंच॥ १३॥ स नैव व्यभवत् तच्छ्रेयोरूपमत्यसृजत धर्मं तदेतत् क्षत्रस्य क्षत्रं यद् धर्मस्तस्मात् धर्मात् परं नास्त्यथो अबलीयान् बलीयाꣳसमाशꣳसते धर्मेण यथा राज्ञैवं यो वै स धर्मः सत्यं वै तत् तस्मात् सत्यं वदन्तमाहुर्धर्मं वदतीति धर्मं वा वदन्तꣳ सत्यं वदतीत्येतद्ध्येवैतदुभयं भवति॥ १४॥ तदेतद् ब्रह्म क्षत्रं विट् शूद्रस्तदग्निनैव देवेषु ब्रह्माभवद् ब्राह्मणो मनुष्येषु क्षत्रियेण क्षत्रियो वैश्येन वैश्यः शूद्रेण शूद्रस्तस्मादग्नावेव देवेषु लोकमिच्छन्ते ब्राह्मणे मनुष्येष्वेताभ्याꣳ हि रूपाभ्यां ब्रह्माभवत्। अथ यो ह वा अस्माल्लोकात् स्वं लोकमदृष्ट्वा प्रैति स एनमविदितो न भुनक्ति यथा वेदो वाऽननूक्तोऽन्यद् वा कर्माकृतं यदिह वा अप्यनेवंविन्महत् पुण्यं कर्म करोति तद्धास्यान्ततः क्षीयत एवाऽऽत्मानमेव लोकमुपासीत स य आत्मानमेव लोकमुपास्ते न हास्य कर्म क्षीयते। अस्माद्ध्येवाऽऽत्मनो यद् यत् कामयते तत् तत् सृजते

॥ १५ ॥ अथो अयं वा आत्मा सर्वेषां भूतानां लोकः स यज्जुहोति यद् यजते तेन देवानां लोकोऽथ यदनुब्रूते तेन ऋषीणामथ यत् पितृभ्यो निपृणाति यत् प्रजामिच्छते तेन पितॄणामथ यन्मनुष्यान् वासयते यदेभ्योऽशनं ददाति तेन मनुष्याणामथ यत् पशुभ्यस्तृणोदकं विन्दति तेन पशूनां यदस्य गृहेषु श्वापदा वयाꣳस्यापिपीलिकाभ्य उपजीवन्ति तेन तेषां लोको यथा ह वै स्वाय लोकायारिष्टिमिच्छेदेवꣳ हैवं-विदे सर्वाणि भूतान्यरिष्टिमिच्छन्ति तद् वा एतद् विदितं मीमाꣳसितम् ॥ १६ ॥ आत्मैवेदमग्र आसीदेक एव सोऽकामयत जाया मे स्यादथ प्रजायेयाथ वित्तं मे स्यादथ कर्म कुर्वीयेत्येतावान् वै कामो नेच्छँश्च नातो भूयो विन्देत् तस्मादप्येतर्ह्येकाकी कामयते जाया मे स्यादथ प्रजायेयाथ वित्तं मे स्यादथ कर्म कुर्वीयेति स यावदप्येतेषामेकैकं न प्राप्नोत्यकृत्स्न एव तावन्मन्यते तस्यो कृत्स्नता मन एवास्याऽऽत्मा वाग् जाया प्राणः प्रजा चक्षुर्मानुषं वित्तं चक्षुषा हि तद् विन्दते श्रोत्रं दैवꣳ श्रोत्रेण हि तच्छृणोत्यात्मैवास्य कर्माऽऽत्मना हि कर्म करोति स एष पाङ्क्तो यज्ञः पाङ्क्तः पशुः पाङ्क्तः पुरुषः पाङ्क्तमिदꣳ सर्वं यदिदं किंच तदिदꣳ सर्वमाप्नोति य एवं वेद ॥ १७ ॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

यत् सप्तान्नानि मेधया तपसाऽजनयत् पिता । एकमस्य साधारणं द्वे देवानभाजयत् । त्रीण्यात्मनेऽकुरुत पशुभ्य एकं प्रायच्छत् । तस्मिन् सर्वं प्रतिष्ठितं यच्च प्राणिति यच्च न । कस्मात् तानि न क्षीयन्तेऽद्यमानानि सर्वदा । यो वैतामक्षितिं वेद सोऽन्नमत्ति प्रतीकेन । स देवानपि गच्छति स ऊर्जमुपजीवतीति श्लोकाः ॥ १ ॥ यत् सप्तान्नानि मेधया तपसाऽजनयत् पितेति मेधया हि तपसाऽजनयत् पिता । एकमस्य साधारणमितीदमेवास्य तत् साधारणमन्नं यदिदमद्यते । स य एतदुपास्ते न स पाप्मनो व्यावर्तते मिश्रꣳ ह्येतत् । द्वे देवानभाजयदिति हुतं च प्रहुतं च तस्माद् देवेभ्यो जुह्वति च प्र च जुह्वत्यथो आहुर्दर्शपूर्णमासाविति । तस्मान्नेष्टियाजुकः स्यात् । पशुभ्य एकं प्रायच्छदिति तत् पयः । पयो ह्येवाग्रे मनुष्याश्च पशवश्चोपजीवन्ति तस्मात् कुमारं जातं घृतं वै वाऽग्रे प्रतिलेहयन्ति स्तनं वाऽनुधापयन्त्यथ वत्सं जातमाहुरतृणाद इति । तस्मिन् सर्वं प्रतिष्ठितं यच्च प्राणिति यच्च नेति पयसि हीदꣳ सर्वं

प्रतिष्ठितं यच्च प्राणिति यच्च न । तद् यदिदमाहुः संवत्सरं पयसा जुह्वदप पुनर्मृत्युं जयतीति न तथा विद्याद् यदहरेव जुहोति तदहः पुनर्मृत्युमपजयत्येवं विद्वान् सर्वंꣳ हि देवेभ्योऽन्नाद्यं प्रयच्छति । कस्मात् तानि न क्षीयन्तेऽद्यमानानि सर्वदेति पुरुषो वा अक्षितिः स हीदमन्नं पुनः पुनर्जनयते । यो वैतामक्षितिं वेदेति पुरुषो वा अक्षितिः स हीदमन्नं धिया धिया जनयते । कर्मभिर्यद्धैतन्न कुर्यात् क्षीयेत ह सोऽन्नमत्ति प्रतीकेनेति मुखं प्रतीकं मुखेनेत्येतत् । स देवानपिगच्छति स ऊर्जमुपजीवतीति प्रशꣳसा ॥ २ ॥ त्रीण्यात्मनेऽकुरुतेति मनो वाचं प्राणं तान्यात्मनेऽकुरुतान्यत्रमना अभूवं नादर्शमन्यत्रमना अभूवं नाश्रौषमिति मनसा ह्येव पश्यति मनसा शृणोति । कामः संकल्पो विचिकित्सा श्रद्धाऽश्रद्धा धृतिरधृतिर्ह्रीर्धीर्भीरित्येतत् सर्वं मन एव तस्मादपि पृष्ठत उपस्पृष्टो मनसा विजानाति यः कश्च शब्दो वागेव सा । एषा ह्यन्तमायत्तैषा हि न प्राणोऽपानो व्यान उदानः समानोऽन इत्येतत् सर्वं प्राण एवैतन्मयो वा अयमात्मा वाङ्मयो मनोमयः प्राणमयः ॥ ३ ॥ त्रयो लोका एत एव वागेवायं लोको मनोऽन्तरिक्षलोकः प्राणोऽसौ लोकः ॥ ४ ॥ त्रयो वेदा एत एव वागेवर्ग्वेदो मनो यजुर्वेदः प्राणः सामवेदः ॥ ५ ॥ देवाः पितरो मनुष्या एत एव वागेव देवा मनः पितरः प्राणो मनुष्याः ॥ ६ ॥ पिता माता प्रजैत एव मन एव पिता वाङ्माता प्राणः प्रजा ॥ ७ ॥ विज्ञातं विजिज्ञास्यमविज्ञातमेत एव यत् किंच विज्ञातं वाचस्तद् रूपं वाग्घि विज्ञाता वागेनं तद् भूत्वाऽवति ॥ ८ ॥ यत् किंच विजिज्ञास्यं मनसस्तद् रूपं मनो हि विजिज्ञास्यं मन एनं तद् भूत्वाऽवति ॥ ९ ॥ यत् किंचाविज्ञातं प्राणस्य तद् रूपं प्राणो ह्यविज्ञातः प्राण एनं तद् भूत्वाऽवति ॥१०॥ तस्यै वाचः पृथिवी शरीरं ज्योती रूपमयमग्निस्तद् यावत्येव वाक् तावती पृथिवी तावानयमग्निः ॥ ११ ॥ अथैतस्य मनसो द्यौः शरीरं ज्योतीरूपमसावादित्यस्तद् यावदेव मनस्तावती द्यौस्तावानसावादित्यस्तौ मिथुनꣳ समैतां ततः प्राणोऽजायत स इन्द्रः स एषोऽसपत्नो द्वितीयो वै सपत्नो नास्य सपत्नो भवति य एवं वेद ॥ १२ ॥ अथैतस्य प्राणस्याऽऽपः शरीरं ज्योतीरूपमसौ चन्द्रस्तद् यावानेव प्राणस्तावत्य आपस्तावानसौ चन्द्रस्त एते सर्व एव समाः सर्वेऽनन्ताः स यो हैतान-

न्तवत उपास्तेऽन्तवन्तꣳ स लोकं जयत्यथ यो हैताननन्तानुपास्तेऽनन्तꣳ स लोकं जयति ॥१३॥ स एष संवत्सरः प्रजापतिः षोडशकलस्तस्य रात्रय एव पञ्चदश कला ध्रुवैवास्य षोडशी कला स रात्रिभिरेवा च पूर्यतेऽप च क्षीयते सोऽमावास्याꣳ रात्रिमेतया षोडश्या कलया सर्वमिदं प्राणभृदनुप्रविश्य ततः प्रातर्जायते तस्मादेताꣳ रात्रिं प्राणभृतः प्राणं न विच्छिन्द्यादपि कृकलासस्यैतस्या एव देवताया अपचित्यै ॥१४॥ यो वै स संवत्सरः प्रजापतिः षोडशकलोऽयमेव स योऽयमेवंवित् पुरुषस्तस्य वित्तमेव पञ्चदश कला आत्मैवास्य षोडशी कला स वित्तेनैवा च पूर्यतेऽप च क्षीयते तदेतन्नभ्यं यदयमात्मा प्रधिर्वित्तं तस्माद् यद्यपि सर्वज्यानिं जीयत आत्मना चेज्जीवति प्रधिनाऽगादित्येवाऽऽहुः ॥१५॥ अथ त्रयो वाव लोका मनुष्यलोकः पितृलोको देवलोक इति सोऽयं मनुष्यलोकः पुत्रेणैव जय्यो नान्येन कर्मणा कर्मणा पितृलोको विद्यया देवलोको देवलोको वै लोकानाꣳ श्रेष्ठस्तस्माद् विद्यां प्रशꣳसन्ति ॥१६॥ अथातः संप्रत्तिर्यदा प्रैष्यन्मन्यतेऽथ पुत्रमाह त्वं ब्रह्म त्वं यज्ञस्त्वं लोक इति स पुत्रः प्रत्याहाहं ब्रह्माहं यज्ञोऽहं लोक इति यद् वै किंचानूक्तं तस्य सर्वस्य ब्रह्मेत्येकता । ये वै के च यज्ञास्तेषाꣳ सर्वेषां यज्ञ इत्येकता ये वै के च लोकास्तेषाꣳ सर्वेषां लोक इत्येकतैतावद् वा इदꣳ सर्वमेतन्मा सर्वꣳ सन्नयमितोऽभुनजदिति तस्मात् पुत्रमनुशिष्टं लोक्यमाहुस्तस्मादेनमनुशासति स यदैवंविदस्माल्लोकात्प्रैत्यथैभिरेव प्राणैः सह पुत्रमाविशति । स यद्यनेन किंचिदक्ष्णयाऽकृतं भवति तस्मादेनꣳ सर्वस्मात् पुत्रो मुञ्चति तस्मात् पुत्रो नाम स पुत्रेणैवास्मिँल्लोके प्रतितिष्ठत्यथैनमेते दैवाः प्राणा अमृता आविशन्ति ॥ १७॥ पृथिव्यै चैनमग्नेश्च दैवी वागाविशति सा वै दैवी वाग् यया यद् यदेव वदति तद् तद् भवति ॥ १८ ॥ दिवश्चैनमादित्याच्च दैवं मन आविशति तद् वै दैवं मनो येनाऽऽनन्द्येव भवत्यथो न शोचति ॥ १९ ॥ अद्भ्यश्चैनं चन्द्रमसश्च दैवः प्राण आविशति स वै दैवः प्राणो यः संचरꣳश्चासंचरꣳश्च न व्यथतेऽथो न रिष्यति स एवंवित् सर्वेषां भूतानामात्मा भवति यथैषा देवतैवꣳ स यथैतां देवताꣳ सर्वाणि भूतान्यवन्त्येवꣳ हैवंविदꣳ सर्वाणि भूतान्यवन्ति । यदु किंचेमाः प्रजाः शोचन्त्यमैवासां तद् भवति पुण्यमेवामुं गच्छति न ह वै देवान् पापं गच्छति ॥२०॥ अथातो व्रतमीमाꣳसा

प्रजापतिर्ह कर्माणि ससृजे तानि सृष्टान्यन्योन्येनास्पर्धन्त वदिष्याम्येवाहमिति वाग् दध्रे द्रक्ष्याम्यहमिति चक्षुः श्रोष्याम्यहमिति श्रोत्रमेवमन्यानि कर्माणि यथाकर्म तानि मृत्युः श्रमो भूत्वोपयेमे तान्याप्नोत् तान्याप्त्वा मृत्युरवारुन्धत् तस्माच्छ्राम्यत्येव वाक् श्राम्यति चक्षुःश्राम्यति श्रोत्रमथेममेव नाऽऽप्नोद् योऽयं मध्यमः प्राणस्तानि ज्ञातुं दध्रिरे । अयं वै नः श्रेष्ठो यः संचरँश्चासंचरँश्च न व्यथतेऽथो न रिष्यति हन्तास्यैव सर्वे रूपमसामेति त एतस्यैव सर्वे रूपमभवँस्तस्मादेत एतेनाख्यायन्ते प्राणा इति तेन ह वाव तत् कुलमाचक्षते यस्मिन् कुले भवति य एवं वेद य उ हैवंविदा स्पर्धतेऽनुशुष्यत्यनुशुष्य हैवान्ततो म्रियत इत्यध्यात्मम् ॥ २१ ॥ अथाधिदैवतं ज्वलिष्याम्येवाहमित्यग्निर्दध्रे तप्स्याम्यहमित्यादित्यो भास्याम्यहमिति चन्द्रमा एवमन्या देवता यथादैवतꣳ स यथैषां प्राणानां मध्यमः प्राण एवमेतासां देवतानां वायुर्म्लोचन्ति ह्यन्या देवता न वायुः सैषाऽनस्तमिता देवता यद् वायुः ॥२२॥ अथैष श्लोको भवति यतश्चोदेति सूर्योऽस्तं यत्र च गच्छतीति प्राणाद् वा एष उदेति प्राणेऽस्तमेति तं देवाश्चक्रिरे धर्मꣳ स एवाद्य स उ श्व इति यद् वा एतेऽमुर्ह्यध्रियन्त तदेवाप्यद्य कुर्वन्ति । तस्मादेकमेव व्रतं चरेत् प्राण्याच्चैवापान्याच्च नेन्मा पाप्मा मृत्युराप्नुवदिति यद्यु चरेत् समापिपयिषेत् तेनो एतस्यै देवतायै सायुज्यꣳ सलोकतां जयति ॥२३॥ इति पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥५॥

त्रयं वा इदं नाम रूपं कर्म तेषां नाम्नां वागित्येतदेषामुक्थमतो हि सर्वाणि नामान्युत्तिष्ठन्ति । एतदेषाꣳ सामैतद्धि सर्वैर्नामभिः सममेतदेषां ब्रह्मैतद्धि सर्वाणि नामानि बिभर्ति ॥ १ ॥ अथ रूपाणां चक्षुरित्येतदेषामुक्थमतो हि सर्वाणि रूपाण्युत्तिष्ठन्त्येतदेषाꣳ सामैतद्धि सर्वै रूपैः सममेतदेषां ब्रह्मैतद्धि सर्वाणि रूपाणि बिभर्ति ॥ २ ॥ अथ कर्मणामात्मेत्येतदेषामुक्थमतो हि सर्वाणि कर्माण्युत्तिष्ठन्त्येतदेषाꣳ सामैतद्धि सर्वैः कर्मभिः सममेतदेषां ब्रह्मैतद्धि सर्वाणि कर्माणि बिभर्ति तदेतत् त्रयꣳ सदेकमयमात्माऽऽत्मो एकः सन्नेतत् त्रयं तदेतदमृतꣳ सत्येन च्छन्नं प्राणो वा अमृतं नामरूपे सत्यं ताभ्यामयं प्राणश्छन्नः ॥ ३ ॥ इति षष्ठं ब्राह्मणम् ॥ ६ ॥

इति प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

ॐ ॥ दृप्तबालाकिर्हानूचानो गार्ग्य आस स होवाचाजातशत्रुं काश्यं ब्रह्म ते ब्रवाणीति स होवाचाजातशत्रुः सहस्रमेतस्यां वाचि दद्मो जनको जनक इति वै जना धावन्तीति ॥ १ ॥ स होवाच गार्ग्यो य एवासावादित्ये पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति स होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन् संवदिष्ठा अतिष्ठाः सर्वेषां भूतानां मूर्धा राजेति वा अहमेतमुपास इति स य एतमेवमुपास्तेऽतिष्ठाः सर्वेषां भूतानां मूर्धा राजा भवति ॥ २ ॥ स होवाच गार्ग्यो य एवासौ चन्द्रे पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति स होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन् संवदिष्ठा बृहन् पाण्डरवासाः सोमो राजेति वा अहमेतमुपास इति स य एतमेवमुपास्तेऽहरहर्ह सुतः प्रसुतो भवति नास्यान्नं क्षीयते ॥ ३ ॥ स होवाच गार्ग्यो य एवासौ विद्युति पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति स होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन् संवदिष्ठास्तेजस्वीति वा अहमेतमुपास इति स य एतमेवमुपास्ते तेजस्वी ह भवति तेजस्विनी हास्य प्रजा भवति ॥ ४ ॥ स होवाच गार्ग्यो य एवायमाकाशे पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति स होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन् संवदिष्ठाः पूर्णमप्रवर्तीति वा अहमेतमुपास इति स य एतमेवमुपास्ते पूर्यते प्रजया पशुभिर्नास्यास्माल्लोकात् प्रजोद्वर्तते ॥ ५ ॥ स होवाच गार्ग्यो य एवायं वायौ पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति स होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन् संवदिष्ठा इन्द्रो वैकुण्ठोऽपराजिता सेनेति वा अहमेतमुपास इति स य एतमेवमुपास्ते जिष्णुर्हापराजिष्णुर्भवत्यन्यतस्त्यजायी ॥ ६ ॥ स होवाच गार्ग्यो य एवायमग्नौ पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति स होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन् संवदिष्ठा विषासहिरिति वा अहमेतमुपास इति स य एतमेवमुपास्ते विषासहिर्ह भवति विषासहिर्हास्य प्रजा भवति ॥७॥ स होवाच गार्ग्यो य एवायमप्सु पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति स होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन् संवदिष्ठाः प्रतिरूप इति वा अहमेतमुपास इति स य एतमेवमुपास्ते प्रतिरूपꣳ हैवैनमुपगच्छति नाप्रतिरूपमथो प्रतिरूपोऽस्माज्जायते ॥ ८ ॥ स होवाच गार्ग्यो य एवायमादर्शे पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति स होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन् संवदिष्ठा रोचिष्णुरिति वा अहमेतमुपास इति स य

एतमेवमुपास्ते रोचिष्णुर्ह भवति रोचिष्णुर्हास्य प्रजा भवत्यथो यैः संनिगच्छति सर्वाँस्तानतिरोचते ॥ ९ ॥ स होवाच गार्ग्यो य एवायं यन्तं पश्चाच्छब्दोऽनूदेत्येतमेवाहं ब्रह्मोपास इति स होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन् संवदिष्ठा असुरिति वा अहमेतमुपास इति स य एतमेवमुपास्ते सर्वꣳ हैवास्मिँल्लोक आयुरेति नैनं पुरा कालात् प्राणो जहाति ॥ १० ॥ स होवाच गार्ग्यो य एवायं दिक्षु पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति स होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन् संवदिष्ठा द्वितीयोऽनपग इति वा अहमेतमुपास इति स य एतमेवमुपास्ते द्वितीयवान् ह भवति नास्माद् गणश्छिद्यते ॥ ११ ॥ स होवाच गार्ग्यो य एवायं छायामयः पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति स होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन् संवदिष्ठा मृत्युरिति वा अहमेतमुपास इति स य एतमेवमुपास्ते सर्वꣳ हैवास्मिँल्लोक आयुरेति नैनं पुरा कालान्मृत्युरागच्छति ॥ १२ ॥ स होवाच गार्ग्यो य एवायमात्मनि पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति स होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन् संवदिष्ठा आत्मन्वीति वा अहमेतमुपास इति स य एतमेवमुपास्त आत्मन्वी ह भवत्यात्मन्विनी हास्य प्रजा भवति स ह तूष्णीमास गार्ग्यः ॥ १३ ॥ स होवाचाजातशत्रुरेतावन्नू३ इत्येतावद्धीति नैतावता विदितं भवतीति स होवाच गार्ग्य उप त्वा यानीति ॥ १४ ॥ स होवाचाजातशत्रुः प्रतिलोमं चैतद् यद् ब्राह्मणः क्षत्रियमुपेयाद् ब्रह्म मे वक्ष्यतीति व्येव त्वा ज्ञपयिष्यामीति तं पाणावादायोत्तस्थौ तौ ह पुरुषꣳ सुप्तमाजग्मतुस्तमेतैर्नामभिरामन्त्रयाञ्चक्रे बृहन् पाण्डरवासः सोम राजन्निति स नोत्तस्थौ तं पाणिनाऽऽपेषं बोधयाञ्चकार स होत्तस्थौ ॥ १५ ॥ स होवाचाजातशत्रुर्यत्रैष एतत् सुप्तोऽभूद् य एष विज्ञानमयः पुरुषः क्वैष तदाऽभूत् कुत एतदागादिति तदु ह न मेने गार्ग्यः ॥ १६ ॥ स होवाचाजातशत्रुर्यत्रैष एतत् सुप्तोऽभूद् य एष विज्ञानमयः पुरुषस्तदेषां प्राणानां विज्ञानेन विज्ञानमादाय य एषोऽन्तर्हृदय आकाशस्तस्मिञ्छेते तानि यदा गृह्णात्यथ हैतत् पुरुषः स्वपिति नाम तद् गृहीत एव प्राणो भवति गृहीता वाग् गृहीतं चक्षुर्गृहीतꣳ श्रोत्रं गृहीतं मनः ॥ १७ ॥ स यत्रैतत् स्वप्न्यया चरति ते हास्य लोकास्तदुतेव महाराजो भवत्युतेव महाब्राह्मण उतेवोच्चावचं निगच्छति स यथा

महाराजो जानपदान् गृहीत्वा स्वे जनपदे यथाकामं परिवर्ततैवमेवैष एतत् प्राणान् गृहीत्वा स्वे शरीरे यथाकामं परिवर्तते ॥ १८ ॥ अथ यदा सुषुप्तो भवति यदा न कस्यचन वेद हिता नाम नाड्यो द्वासप्ततिः सहस्राणि हृदयात् पुरीततमभिप्रतिष्ठन्ते ताभिः प्रत्यवसृप्य पुरीतति शेते स यथा कुमारो वा महाराजो वा महाब्राह्मणो वाऽतिघ्नीमानन्दस्य गत्वा शयीतैवमेवैष एतच्छेते ॥ १९ ॥ स यथोर्णनाभिस्तन्तुनोच्चरेद् यथाऽग्नेः क्षुद्रा विस्फुलिङ्गा व्युच्चरन्त्येवमेवास्मादात्मनः सर्वे प्राणाः सर्वे लोकाः सर्वे देवाः सर्वाणि भूतानि व्युच्चरन्ति तस्योपनिषत् सत्यस्य सत्यमिति प्राणा वै सत्यं तेषामेष सत्यम् ॥ २० ॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

यो ह वै शिशुꣳ साधानꣳ सप्रत्याधानꣳ सस्थूणꣳ सदामं वेद सप्त ह द्विषतो भ्रातृव्यानवरुणद्धि । अयं वाव शिशुर्योऽयं मध्यमः प्राणस्तस्येदमेवाधानमिदं प्रत्याधानं प्राणः स्थूणान्नं दाम ॥ १ ॥ तमेताः सप्ताक्षितय उपतिष्ठन्ते तद्या इमा अक्षन् लोहिन्यो राजयस्ताभिरेनꣳ रुद्रोऽन्वायत्तोऽथ या अक्षन्नापस्ताभिः पर्जन्यो या कनीनका तयाऽऽदित्यो यत् कृष्णं तेनाग्निर्यच्छुक्लं तेनेन्द्रोऽधरयैनं वर्तन्या पृथिव्यन्वायत्ता द्यौरुत्तरया नास्यान्नं क्षीयते य एवं वेद ॥ २ ॥ तदेष श्लोको भवति । अर्वाग्बिलश्चमस ऊर्ध्वबुध्नस्तस्मिन् यशो निहितं विश्वरूपम् । तस्याऽऽसत ऋषयः सप्त तीरे वागष्टमी ब्रह्मणा संविदानेति । अर्वाग्बिलश्चमस ऊर्ध्वबुध्न इतीदं तच्छिर एष ह्यर्वाग्बिलश्चमस ऊर्ध्वबुध्नस्तस्मिन्यशो निहितं विश्वरूपमिति प्राणा वै यशो विश्वरूपं प्राणानेतदाह तस्याऽऽसत ऋषयः सप्त तीर इति प्राणा वा ऋषयः प्राणानेतदाह वागष्टमी ब्रह्मणा संविदानेति वाग्घ्यष्टमी ब्रह्मणा संवित्ते ॥ ३ ॥ इमावेव गोतमभरद्वाजावयमेव गोतमोऽयं भरद्वाज इमावेव विश्वामित्रजमदग्नी अयमेव विश्वामित्रोऽयं जमदग्निरिमावेव वसिष्ठकश्यपावयमेव वसिष्ठोऽयं कश्यपो वागेवात्रिर्वाचा ह्यन्नमद्यतेऽत्तिर्ह वै नामैतद् यदत्रिरिति सर्वस्यात्ता भवति सर्वमस्यान्नं भवति य एवं वेद ॥ ४ ॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

द्वे वाव ब्रह्मणो रूपे मूर्तं चैवामूर्तं च मर्त्यं चामृतं च स्थितं च यच्च सच्च त्यच्च ॥ १ ॥ तदेतन्मूर्तं यदन्यद् वायोश्चान्तरिक्षाच्चैतन्मर्त्य-

मेतत् स्थितमेतत् सत् तस्यैतस्य मूर्तस्यैतस्य मर्त्यस्यैतस्य स्थितस्यैतस्य सत एष रसो य एष तपति सतो ह्येष रसः ॥ २ ॥ अथामूर्तं वायुश्चान्तरिक्षं चैतदमृतमेतद् यदेतत् त्यत् तस्यैतस्यामूर्तस्यैतस्यामृतस्यैतस्य यत एतस्य त्यस्यैष रसो य एष एतस्मिन्मण्डले पुरुषस्त्यस्य ह्येष रस इत्यधिदैवतम् ॥ ३ ॥ अथाध्यात्ममिदमेव मूर्तं यदन्यत् प्राणाच्च यश्चायमन्तरात्मन्नाकाश एतन्मर्त्यमेतत् स्थितमेतत् सत् तस्यैतस्य मूर्तस्यैतस्य मर्त्यस्यैतस्य स्थितस्यैतस्य सत एष रसो यच्चक्षुः सतो ह्येष रसः ॥ ४ ॥ अथामूर्तं प्राणश्च यश्चायमन्तरात्मन्नाकाश एतदमृतमेतद् यदेतत् त्यत् तस्यैतस्यामूर्तस्यैतस्यामृतस्यैतस्य यत एतस्य त्यस्यैष रसो योऽयं दक्षिणेऽक्षन् पुरुषस्त्यस्य ह्येष रसः ॥ ५ ॥ तस्य हैतस्य पुरुषस्य रूपम् । यथा माहारजनं वासो यथा पाण्ड्वाविकं यथेन्द्रगोपो यथाऽग्न्यर्चिर्यथा पुण्डरीकं यथा सकृद्विद्युत्तꣳ सकृद्विद्युत्तेव ह वा अस्य श्रीर्भवति य एवं वेदाथात आदेशो नेति नेति न ह्येतस्मादिति नेत्यन्यत् परमस्त्यथ नामधेयꣳ सत्यस्य सत्यमिति प्राणा वै सत्यं तेषामेष सत्यम् ॥ ६ ॥

इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

मैत्रेयीति होवाच याज्ञवल्क्य उद्यास्यन् वा अरेऽहमस्मात् स्थानादस्मि हन्त तेऽनया कात्यायन्याऽन्तं करवाणीति ॥ १ ॥ सा होवाच मैत्रेयी यन्नु म इयं भगोः सर्वा पृथिवी वित्तेन पूर्णा स्यात् कथं तेनामृता स्यामिति नेति होवाच याज्ञवल्क्यो यथैवोपकरणवतां जीवितं तथैव ते जीवितꣳ स्यादमृतत्वस्य तु नाऽऽशास्ति वित्तेनेति ॥ २ ॥ सा होवाच मैत्रेयी येनाहं नामृता स्यां किमहं तेन कुर्यां यदेव भगवान् वेद तदेव मे ब्रूहीति ॥ ३ ॥ स होवाच याज्ञवल्क्यः प्रिया बतारे नः सती प्रियं भाषस एह्यास्स्व व्याख्यास्यामि ते व्याचक्षाणस्य तु मे निदिध्यासस्वेति ॥ ४ ॥ स होवाच न वा अरे पत्युः कामाय पतिः प्रियो भवत्यात्मनस्तु कामाय पतिः प्रियो भवति । न वा अरे जायायै कामाय जाया प्रिया भवत्यात्मनस्तु कामाय जाया प्रिया भवति । न वा अरे पुत्राणां कामाय पुत्राः प्रिया भवन्त्यात्मनस्तु कामाय पुत्राः प्रिया भवन्ति । न वा अरे वित्तस्य कामाय वित्तं प्रियं भवत्यात्मनस्तु कामाय वित्तं प्रियं भवति । न वा अरे ब्रह्मणः कामाय ब्रह्म प्रियं भवत्यात्मनस्तु

कामाय ब्रह्म प्रियं भवति । न वा अरे क्षत्रस्य कामाय क्षत्रं प्रियं भवत्यात्मनस्तु कामाय क्षत्रं प्रियं भवति । न वा अरे लोकानां कामाय लोकाः प्रिया भवन्त्यात्मनस्तु कामाय लोकाः प्रिया भवन्ति । न वा अरे देवानां कामाय देवाः प्रिया भवन्त्यात्मनस्तु कामाय देवाः प्रिया भवन्ति । न वा अरे भूतानां कामाय भूतानि प्रियाणि भवन्त्यात्मनस्तु कामाय भूतानि प्रियाणि भवन्ति । न वा अरे सर्वस्य कामाय सर्वं प्रियं भवत्यात्मनस्तु कामाय सर्वं प्रियं भवति । आत्मा वा अरे द्रष्टव्यः श्रोतव्यो मन्तव्यो निदिध्यासितव्यो मैत्रेय्यात्मनो वा अरे दर्शनेन श्रवणेन मत्या विज्ञानेनेदꣳ सर्वं विदितम् ॥ ५ ॥ ब्रह्म तं परादाद् योऽन्यत्राऽऽत्मनो ब्रह्म वेद क्षत्रं तं परादाद् योऽन्यत्राऽऽत्मनः क्षत्रं वेद लोकास्तं परादुर्योऽन्यत्राऽऽत्मनो लोकान् वेद देवास्तं परादुर्योऽन्यत्राऽऽत्मनो देवान् वेद भूतानि तं परादुर्योऽन्यत्राऽऽत्मनो भूतानि वेद सर्वं तं परादाद् योऽन्यत्राऽऽत्मनः सर्वं वेदेदं ब्रह्मेदं क्षत्रमिमे लोका इमे देवा इमानि भूतानीदꣳ सर्वं यदयमात्मा ॥ ६ ॥ स यथा दुन्दुभेर्हन्यमानस्य न बाह्याञ्छब्दाञ्छक्नुयाद् ग्रहणाय दुन्दुभेस्तु ग्रहणेन दुन्दुभ्याघातस्य वा शब्दो गृहीतः ॥ ७ ॥ स यथा शङ्खस्य ध्मायमानस्य न बाह्याञ्छब्दाञ्छक्नुयाद् ग्रहणाय शङ्खस्य तु ग्रहणेन शङ्खध्मस्य वा शब्दो गृहीतः ॥ ८ ॥ स यथा वीणायै वाद्यमानायै न बाह्याञ्छब्दाञ्छक्नुयाद् ग्रहणाय वीणायै तु ग्रहणेन वीणावादस्य वा शब्दो गृहीतः ॥ ९ ॥ स यथाऽऽर्द्रैधाग्नेरभ्याहितात् पृथग्धूमा विनिश्चरन्त्येवं वा अरेऽस्य महतो भूतस्य निश्वसितमेतद् यदृग्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोऽथर्वाङ्गिरस इतिहासः पुराणं विद्या उपनिषदः श्लोकाः सूत्राण्यनुव्याख्यानानि व्याख्यानान्यस्यैवैतानि सर्वाणि निश्वसितानि ॥ १० ॥ स यथा सर्वासामपाꣳ समुद्र एकायनमेवꣳ सर्वेषाꣳ स्पर्शानां त्वगेकायनमेवꣳ सर्वेषां गन्धानां नासिके एकायनमेवꣳ सर्वेषाꣳ रसानां जिह्वैकायनमेवꣳ सर्वेषाꣳ रूपाणां चक्षुरेकायनमेवꣳ सर्वेषाꣳ शब्दानाꣳ श्रोत्रमेकायनमेवꣳ सर्वेषाꣳ संकल्पानां मन एकायनमेवꣳ सर्वासां विद्यानाꣳ हृदयमेकायनमेवꣳ सर्वेषां कर्मणाꣳ हस्तावेकायनमेवꣳ सर्वेषामानन्दा-

मामुपस्थ एकायनमेवꣳ सर्वेषां विसर्गाणां पायुरेकायनमेवꣳ सर्वेषाम-ध्वनां पादावेकायनमेवꣳ सर्वेषां वेदानां वागेकायनम् ॥ ११ ॥ स यथा सैन्धवखिल्य उदके प्रास्त उदकमेवानुविलीयेत न हास्योद्ग्रहणायेव स्याद् यतो यतस्त्वाददीत लवणमेवैवं वा अर इदं महद् भूतमन-न्तमपारं विज्ञानघन एव । एतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय तान्येवानु विन-श्यति न प्रेत्य संज्ञाऽस्तीत्यरे ब्रवीमीति होवाच याज्ञवल्क्यः ॥ १२ ॥ सा होवाच मैत्रेय्यत्रैव मा भगवानमूमुहन्न प्रेत्य संज्ञाऽस्तीति स होवाच न वा अरेऽहं मोहं ब्रवीम्यलं वा अर इदं विज्ञानाय ॥ १३ ॥ यत्र हि द्वैतमिव भवति तदितर इतरं जिघ्रति तदितर इतरं पश्यति तदितर इतरꣳ शृणोति तदितर इतरमभिवदति तदितर इतरं मनुते तदितर इतरं विजानाति यत्र वा अस्य सर्वमात्मैवाभूत् तत् केन कं जिघ्रेत् तत् केन कं पश्येत् तत् केन कꣳ शृणुयात् तत् केन कमभिवदेत् तत् केन कं मन्वीत तत् केन कं विजानीयात् । येनेदꣳ सर्वं विजानाति तं केन विजानीयाद् विज्ञाता-रमरे केन विजानीयादिति ॥ १४ ॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इयं पृथिवी सर्वेषां भूतानां मध्वस्यै पृथिव्यै सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्यां पृथिव्यां तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मꣳ शारीरस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदꣳ सर्वम् ॥ १ ॥ इमा आपः सर्वेषां भूतानां मध्वासामपाꣳ सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमास्वप्सु तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मꣳ रैतसस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदꣳ सर्वम् ॥ २ ॥ अयमग्निः सर्वेषां भूतानां मध्वस्याग्नेः सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन्नग्नौ तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चाय-मध्यात्मं वाङ्मयस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदम-मृतमिदं ब्रह्मेदꣳ सर्वम् ॥ ३ ॥ अयं वायुः सर्वेषां भूतानां मध्वस्य वायोः सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन् वायौ तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मं प्राणस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेद-ममृतमिदं ब्रह्मेदꣳ सर्वम् ॥ ४ ॥ अयमादित्यः सर्वेषां भूतानां मध्वस्या-दित्यस्य सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन्नादित्ये तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मं चाक्षुषस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स यो-

ऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदꣳ सर्वम् ॥ ५ ॥ इमा दिशः सर्वेषां भूतानां मध्वासां दिशाꣳ सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमासु दिक्षु तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मꣳ श्रोत्रः प्रातिश्रुत्कस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदꣳ सर्वम् ॥ ६ ॥ अयं चन्द्रः सर्वेषां भूतानां मध्वस्य चन्द्रस्य सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिꣳश्चन्द्रे तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मं मानसस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदꣳ सर्वम् ॥ ७ ॥ इयं विद्युत् सर्वेषां भूतानां मध्वस्यै विद्युतः सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्यां विद्युति तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मं तैजसस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदꣳ सर्वम् ॥ ८ ॥ अयꣳ स्तनयित्नुः सर्वेषां भूतानां मध्वस्य स्तनयित्नोः सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन् स्तनयित्नौ तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मꣳ शाब्दः सौवरस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदꣳ सर्वम् ॥ ९ ॥ अयमाकाशः सर्वेषां भूतानां मध्वस्याकाशस्य सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन्नाकाशे तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मꣳ हृद्याकाशस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदꣳ सर्वम् ॥ १० ॥ अयं धर्मः सर्वेषां भूतानां मध्वस्य धर्मस्य सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन् धर्मे तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मं धार्मस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदꣳ सर्वम् ॥ ११ ॥ इदꣳ सत्यꣳ सर्वेषां भूतानां मध्वस्य सत्यस्य सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन् सत्ये तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मꣳ सात्यस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदꣳ सर्वम् ॥ १२ ॥ इदं मानुषꣳ सर्वेषां भूतानां मध्वस्य मानुषस्य सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन् मानुषे तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मं मानुषस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदꣳ सर्वम् ॥ १३ ॥ अयमात्मा सर्वेषां भूतानां मध्वस्याऽऽत्मनः सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन्नात्मनि तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमात्मा तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमा-

त्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदꣳ सर्वम् ॥ १४ ॥ स वा अयमात्मा सर्वेषां भूतानामधिपतिः सर्वेषां भूतानाꣳ राजा तद् यथा रथनाभौ च रथनेमौ चाराः सर्वे समर्पिता एवमेवास्मिन्नात्मनि सर्वाणि भूतानि सर्वे देवाः सर्वे लोकाः सर्वे प्राणाः सर्व एत आत्मानः समर्पिताः ॥ १५ ॥ इदं वै तन्मधु दध्यङ्ङाथर्वणोऽश्विभ्यामुवाच । तदेतदृषिः पश्यन्नवोचत् । तद् वां नरा सनये दꣳस उग्रमाविष्कृणोमि तन्यतुर्न वृष्टिम् । दध्यङ् ह यन्मध्वाथर्वणो वामश्वस्य शीर्ष्णा प्र यदीमुवाचेति ॥ १६ ॥ इदं वै तन्मधु दध्यङ्ङाथर्वणोऽश्विभ्यामुवाच । तदेतदृषिः पश्यन्नवोचत् । आथर्वणायाश्विनौ दधीचेऽश्व्यꣳ शिरः प्रत्यैरयतम् । स वां मधु प्रवोचदृतायन् त्वाष्ट्रं यद् दस्रावपि कक्ष्यं वामिति ॥ १७ ॥ इदं वै तन्मधु दध्यङ्ङाथर्वणोऽश्विभ्यामुवाच । तदेतदृषिः पश्यन्नवोचत् । पुरश्चक्रे द्विपदः पुरश्चक्रे चतुष्पदः । पुरः स पक्षी भूत्वा पुरः पुरुष आविशदिति । स वा अयं पुरुषः सर्वासु पूर्षु पुरिशयो नैनेन किंचनानावृतं नैनेन किंचनासंवृतम् ॥ १८ ॥ इदं वै तन्मधु दध्यङ्ङाथर्वणोऽश्विभ्यामुवाच । तदेतदृषिः पश्यन्नवोचत् । रूपꣳ रूपं प्रतिरूपो बभूव तदस्य रूपं प्रतिचक्षणाय । इन्द्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते युक्ता ह्यस्य हरयः शता दशेत्ययं वै हरयोऽयं वै दश च सहस्राणि बहूनि चानन्तानि च तदेतद् ब्रह्मापूर्वमनपरमनन्तरमबाह्यमयमात्मा ब्रह्म सर्वानुभूरित्यनुशासनम् ॥ १९ ॥ इति पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

अथ वꣳशः । पौतिमाष्यो गौपवनाद् गौपवनः पौतिमाष्यात् पौतिमाष्यो गौपवनाद् गौपवनः कौशिकात् कौशिकः कौण्डिन्यात् कौण्डिन्यः शाण्डिल्याच्छाण्डिल्यः कौशिकाच्च गौतमाच्च गौतमः ॥ १ ॥ आग्निवेश्यादाग्निवेश्यः शाण्डिल्याच्चानभिम्लाताच्चानभिम्लात आनभिम्लातादानभिम्लात आनभिम्लातादानभिम्लातो गौतमाद् गौतमः सैतवप्राचीनयोग्याभ्याꣳ सैतवप्राचीनयोग्यौ पाराशर्यात् पाराशर्यो भारद्वाजाद् भारद्वाजो भारद्वाजाच्च गौतमाच्च गौतमो भारद्वाजाद् भारद्वाजः पाराशर्यात् पाराशर्यो बैजवापायनाद् बैजवापायनः कौशिकायनेः कौशिकायनिः ॥ २ ॥ घृतकौशिकाद् घृतकौशिकः पाराशर्यायणात् पाराशर्यायणः पाराशर्यात् पाराशर्यो जातूकर्ण्याज्जातूकर्ण्य आसुरायणाच्च यास्काच्चासुरायणस्त्रैवणेस्त्रैवणिरौपजन्धनेरौपजन्धनि-

वासुरेरासुरिर्भारद्वाजाद् भारद्वाज आत्रेयादात्रेयो माण्टेर्माण्टिर्गौतमाद् गौतमो गौतमाद् गौतमो वात्स्याद् वात्स्यः शाण्डिल्याच्छाण्डिल्यः कैशोर्यात् काप्यात् कैशोर्यः काप्यः कुमारहारितात् कुमारहारितो गालवाद् गालवो विदर्भीकौण्डिन्याद् विदर्भीकौण्डिन्यो वत्सनपातो बाभ्रवाद् वत्सनपाद् बाभ्रवः पथः सौभरात् पन्थाः सौभरोऽयास्यादाङ्गिरसाद- यास्य आङ्गिरस आभूतेस्त्वाष्ट्रादाभूतिस्त्वाष्ट्रो विश्वरूपात् त्वाष्ट्राद् विश्वरूपस्त्वाष्ट्रोऽश्विभ्यामश्विनौ दधीच आथर्वणाद् दध्यङ्ङाथर्वणो- ऽथर्वणो दैवादथर्वा दैवो मृत्योः प्राध्वꣳसनान्मृत्युः प्राध्वꣳसनः प्रध्वꣳ- सनात् प्रध्वꣳसन एकर्षेरेकर्षिर्विप्रचित्तेर्विप्रचित्तिर्व्यष्टेर्व्यष्टिः सनारोः सनारुः सनातनात् सनातनः सनगात्सनगः परमेष्ठिनः परमेष्ठी ब्रह्मणो ब्रह्म स्वयम्भु ब्रह्मणे नमः ॥ ३ ॥ इति षष्ठं ब्राह्मणम् ॥ ६ ॥

इति द्वितीयोऽध्यायः

अथ तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

ॐ ॥ जनको ह वैदेहो बहुदक्षिणेन यज्ञेनेजे तत्र ह कुरुपञ्चालानां ब्राह्मणा अभिसमेता बभूवुस्तस्य ह जनकस्य वैदेहस्य विजिज्ञासा बभूव कः स्विदेषां ब्राह्मणानामनूचानतम इति स ह गवाꣳ सहस्रमवरुरोध दश दश पादा एकैकस्याः शृङ्गयोराबद्धा बभूवुः ॥ १ ॥ तान् होवाच ब्राह्मणा भगवन्तो यो वो ब्रह्मिष्ठः स एता गा उदजतामिति । ते ह ब्राह्मणा न दधृषुरथ ह याज्ञवल्क्यः स्वमेव ब्रह्मचारिणमुवाचैताः सोम्यो- दज सामश्रवा३ इति ता होदाचकार ते ह ब्राह्मणाश्चुक्रुधुः कथं नो ब्रह्मिष्ठो ब्रुवीतेत्यथ ह जनकस्य वैदेहस्य होताऽश्वलो बभूव स हैनं पप्रच्छ त्वं नु खलु नो याज्ञवल्क्य ब्रह्मिष्ठोऽसी३ इति स होवाच नमो वयं ब्रह्मिष्ठाय कुर्मो गोकामा एव वयꣳ स्म इति तꣳ ह तत एव प्रष्टुं दध्रे होताऽश्वलः ॥ २ ॥ याज्ञवल्क्येति होवाच यदिदꣳ सर्वं मृत्युनाऽऽप्तꣳ सर्वं मृत्युनाऽभिपन्नं केन यजमानो मृत्योराप्ति- मतिमुच्यत इति होत्रर्त्विजाऽग्निना वाचा वाग् वै यज्ञस्य होता तद् येयं वाक् सोऽयमग्निः स होता स मुक्तिः साऽतिमुक्तिः ॥ ३ ॥ याज्ञ- वल्क्येति होवाच यदिदꣳ सर्वमहोरात्राभ्यामाप्तꣳ सर्वमहोरात्राभ्या- मभिपन्नं केन यजमानोऽहोरात्रयोराप्तिमतिमुच्यत इत्यध्वर्युणर्त्विजा

चक्षुषाऽऽदित्येन चक्षुर्वै यज्ञस्याध्वर्युस्तद् यदिदं चक्षुः सोऽसावादित्यः सोऽध्वर्युः स मुक्तिः साऽतिमुक्तिः ॥४॥ याज्ञवल्क्येति होवाच यदिदर्ठं सर्वं पूर्वपक्षापरपक्षाभ्यामाप्तर्ठं सर्वं पूर्वपक्षापरपक्षाभ्यामभिपन्नं केन यजमानः पूर्वपक्षापरपक्षयोराप्तिमतिमुच्यत इत्युद्गात्रर्त्विजा वायुना प्राणेन प्राणो वै यज्ञस्योद्गाता तद् योऽयं प्राणः स वायुः स उद्गाता स मुक्तिः साऽतिमुक्तिः ॥५॥ याज्ञवल्क्येति होवाच यदिदमन्तरिक्षमनारम्बणमिव केनाऽऽक्रमेण यजमानः स्वर्गं लोकमाक्रमत इति ब्रह्मणर्त्विजा मनसा चन्द्रेण मनो वै यज्ञस्य ब्रह्मा तद् यदिदं मनः सोऽसौ चन्द्रः स ब्रह्मा स मुक्तिः साऽतिमुक्तिरित्यतिमोक्षा अथ संपदः ॥६॥ याज्ञवल्क्येति होवाच कतिभिरयमद्यर्ग्भिर्होताऽस्मिन् यज्ञे करिष्यतीति तिसृभिरिति कतमास्तास्तिस्र इति पुरोनुवाक्या च याज्या च शस्यैव तृतीया किं ताभिर्जयतीति यत् किंचेदं प्राणभृदिति ॥७॥ याज्ञवल्क्येति होवाच कत्ययमद्याध्वर्युरस्मिन् यज्ञ आहुतीर्होष्यतीति तिस्र इति कतमास्तास्तिस्र इति या हुता उज्ज्वलन्ति या हुता अतिनेदन्ते या हुता अधिशेरते किं ताभिर्जयतीति या हुता उज्ज्वलन्ति देवलोकमेव ताभिर्जयति दीप्यत इव हि देवलोको या हुता अतिनेदन्ते पितृलोकमेव ताभिर्जयत्यतीव हि पितृलोको या हुता अधिशेरते मनुष्यलोकमेव ताभिर्जयत्यध इव हि मनुष्यलोकः ॥८॥ याज्ञवल्क्येति होवाच कतिभिरयमद्य ब्रह्मा यज्ञं दक्षिणतो देवताभिर्गोपायतीत्येकयेति कतमा सैकेति मन एवेत्यनन्तं वै मनोऽनन्ता विश्वे देवा अनन्तमेव स तेन लोकं जयति ॥९॥ याज्ञवल्क्येति होवाच कत्ययमद्योद्गाताऽस्मिन् यज्ञे स्तोत्रियाः स्तोष्यतीति तिस्र इति कतमास्तास्तिस्र इति पुरोनुवाक्या च याज्या च शस्यैव तृतीया कतमास्ता या अध्यात्ममिति प्राण एव पुरोनुवाक्याऽपानो याज्या व्यानः शस्या किं ताभिर्जयतीति पृथिवीलोकमेव पुरोनुवाक्यया जयत्यन्तरिक्षलोकं याज्यया द्युलोकर्ठं शस्यया ततो ह होताऽश्वल उपरराम ॥१०॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

अथ हैनं जारत्कारव आर्तभागः पप्रच्छ याज्ञवल्क्येति होवाच कति ग्रहाः कत्यतिग्रहा इति । अष्टौ ग्रहा अष्टावतिग्रहा इति ये तेऽष्टौ ग्रहा अष्टावतिग्रहाः कतमे त इति ॥ १ ॥ प्राणो वै ग्रहः सोऽपानेनातिग्राहेण

गृहीतोऽपानेन हि गन्धाञ्जिघ्रति ॥ २ ॥ वाग् वै ग्रहः स नाम्नाऽतिग्राहेण गृहीतो वाचा हि नामान्यभिवदति ॥ ३ ॥ जिह्वा वै ग्रहः स रसेनातिग्राहेण गृहीतो जिह्वया हि रसान् विजानाति ॥ ४ ॥ चक्षुर्वै ग्रहः स रूपेणातिग्राहेण गृहीतश्चक्षुषा हि रूपाणि पश्यति ॥ ५ ॥ श्रोत्रं वै ग्रहः स शब्देनातिग्राहेण गृहीतः श्रोत्रेण हि शब्दाञ्छृणोति ॥ ६ ॥ मनो वै ग्रहः स कामेनातिग्राहेण गृहीतो मनसा हि कामान् कामयते ॥ ७ ॥ हस्तौ वै ग्रहः स कर्मणाऽतिग्राहेण गृहीतो हस्ताभ्यां हि कर्म करोति ॥ ८ ॥ त्वग् वै ग्रहः स स्पर्शेनातिग्राहेण गृहीतस्त्वचा हि स्पर्शान् वेदयत इत्येतेऽष्टौ ग्रहा अष्टावतिग्रहाः ॥ ९ ॥ याज्ञवल्क्येति होवाच यदिदꣳ सर्वं मृत्योरन्नं का स्वित्सा देवता यस्या मृत्युरन्नमित्यग्निर्वै मृत्युः सोऽपामन्नमप पुनर्मृत्युं जयति ॥ १० ॥ याज्ञवल्क्येति होवाच यत्रायं पुरुषो म्रियत उदस्मात् प्राणाः क्रामन्त्याहो३ नेति नेति होवाच याज्ञवल्क्योऽत्रैव समवनीयन्ते स उच्छ्वयत्याध्मायत्याध्मातो मृतः शेते ॥ ११ ॥ याज्ञवल्क्येति होवाच यत्रायं पुरुषो म्रियते किमेनं न जहातीति नामेत्यनन्तं वै नामानन्ता विश्वे देवा अनन्तमेव स तेन लोकं जयति ॥ १२ ॥ याज्ञवल्क्येति होवाच यत्रास्य पुरुषस्य मृतस्याग्निं वागप्येति वातं प्राणश्चक्षुरादित्यं मनश्चन्द्रं दिशः श्रोत्रं पृथिवीꣳ शरीरमाकाशमात्मौषधीर्लोमानि वनस्पतीन् केशा अप्सु लोहितं च रेतश्च निधीयते क्वायं तदा पुरुषो भवतीत्याहर सोम्य हस्तमार्तभागाऽऽवामेवैतस्य वेदिष्यावो न नावेतत् सजन इति । तौ होत्क्रम्य मन्त्रयाञ्चक्राते तौ ह यदूचतुः कर्म हैव तदूचतुरथ यत् प्रशशꣳसतुः कर्म हैव तत् प्रशशꣳसतुः पुण्यो वै पुण्येन कर्मणा भवति पापः पापेनेति ततो ह जारत्कारव आर्तभाग उपरराम ॥ १३ ॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

अथ हैनं भुज्युर्लाह्यायनिः पप्रच्छ. याज्ञवल्क्येति होवाच । मद्रेषु चरकाः पर्यव्रजाम ते पतञ्चलस्य काप्यस्य गृहानैम तस्यासीद् दुहिता गन्धर्वगृहीता तमपृच्छाम कोऽसीति सोऽब्रवीत् सुधन्वाऽऽङ्गिरस इति तं यदा लोकानामन्तानपृच्छामाथैनमब्रूम क्व पारिक्षिता अभवन्निति क्व पारिक्षिता अभवन् स त्वा पृच्छामि याज्ञवल्क्य क्व पारिक्षिता अभवन्निति ॥ १ ॥ स होवाचोवाच वै सोऽगच्छन् वै ते तद् यत्राश्वमेधयाजिनो गच्छ-

न्तीति क न्वश्वमेधयाजिनो गच्छन्तीति द्वात्रिंशतं वै देवरथाह्नया-न्ययं लोकस्तꣳ समन्तं पृथिवी द्विस्तावत् पर्येति ताꣳ समन्तं पृथिवीं द्विस्तावत् समुद्रः पर्येति तद् यावती क्षुरस्य धारा यावद् वा मक्षिकायाः पत्रं तावानन्तरेणाकाशस्तानिन्द्रः सुपर्णो भूत्वा वायवे प्रायच्छत् तान्वायुरात्मनि धित्वा तत्रागमयद् यत्राश्वमेधयाजिनोऽभवन्नित्येव-मिव वै स वायुमेव प्रशशꣳस तस्माद् वायुरेव व्यष्टिर्वायुः समष्टिरप पुनर्मृत्युं जयति य एवं वेद ततो ह भुज्युर्लाह्यायनिरुपरराम ॥ २॥
इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

अथ हैनमुषस्तश्चाक्रायणः पप्रच्छ याज्ञवल्क्येति होवाच यत् साक्षादपरोक्षाद् ब्रह्म य आत्मा सर्वान्तरस्तं मे व्याचक्ष्वेत्येष त आत्मा सर्वान्तरः कतमो याज्ञवल्क्य सर्वान्तरो यः प्राणेन प्राणिति स त आत्मा सर्वान्तरो योऽपानेनापानीति स त आत्मा सर्वान्तरो यो व्यानेन व्यानीति स त आत्मा सर्वान्तरो य उदानेनोदानिति स त आत्मा सर्वा-न्तर एष त आत्मा सर्वान्तरः ॥ १ ॥ स होवाचोषस्तश्चाक्रायणो यथा विब्रूयादसौ गौरसावश्व इत्येवमेवैतद् व्यपदिष्टं भवति यदेव साक्षाद-परोक्षाद् ब्रह्म य आत्मा सर्वान्तरस्तं मे व्याचक्ष्वेत्येष त आत्मा सर्वा-न्तरः कतमो याज्ञवल्क्य सर्वान्तरः। न दृष्टेर्द्रष्टारं पश्येर्न श्रुतेः श्रोतारꣳ शृणुया न मतेर्मन्तारं मन्वीथा न विज्ञातेर्विज्ञातारं विजानीयाः। एष त आत्मा सर्वान्तरोऽतोऽन्यदार्तं ततो होषस्तश्चाक्रायण उपरराम ॥ २॥
इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

अथ हैनं कहोलः कौषीतकेयः पप्रच्छ याज्ञवल्क्येति होवाच यदेव साक्षादपरोक्षाद् ब्रह्म य आत्मा सर्वान्तरस्तं मे व्याचक्ष्वेत्येष त आत्मा सर्वान्तरः कतमो याज्ञवल्क्य सर्वान्तरो योऽशनायापिपासे शोकं मोहं जरां मृत्युमत्येति। एतं वै तमात्मानं विदित्वा ब्राह्मणाः पुत्रैषणायाश्च वित्तैषणायाश्च लोकैषणायाश्च व्युत्थायाथ भिक्षाचर्यं चरन्ति या ह्येव पुत्रै-षणा सा वित्तैषणा या वित्तैषणा सा लोकैषणोभे ह्येते एषणे एव भवतस्त-स्माद् ब्राह्मणः पाण्डित्यं निर्विद्य बाल्येन तिष्ठासेत्। बाल्यं च पाण्डित्यं च निर्विद्याथ मुनिरमौनं च मौनं च निर्विद्याथ ब्राह्मणः स ब्राह्मणः केन स्याद् येन स्यात् तेनेदृश एवातोऽन्यदार्तं ततो ह कहोलः कौषीतकेय उपरराम ॥ १॥ इति पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

अथ हैनं गार्गी वाचक्नवी पप्रच्छ याज्ञवल्क्येति होवाच यदिदꣳ सर्वमप्स्वोतं च प्रोतं च कस्मिन् नु खल्वाप ओताश्च प्रोताश्चेति वायौ गार्गीति कस्मिन् नु खलु वायुरोतश्च प्रोतश्चेत्यन्तरिक्षलोकेषु गार्गीति कस्मिन् नु खल्वन्तरिक्षलोका ओताश्च प्रोताश्चेति गन्धर्वलोकेषु गार्गीति कस्मिन् नु खलु गन्धर्वलोका ओताश्च प्रोताश्चेत्यादित्यलोकेषु गार्गीति कस्मिन् नु खल्वादित्यलोका ओताश्च प्रोताश्चेतिचन्द्रलोकेषु गार्गीति कस्मिन् नु खलु चन्द्रलोका ओताश्च प्रोताश्चेति नक्षत्रलोकेषु गार्गीति कस्मिन् नु खलु नक्षत्रलोका ओताश्च प्रोताश्चेति देवलोकेषु गार्गीति कस्मिन् नु खलु देवलोका ओताश्च प्रोताश्चेतीन्द्रलोकेषु गार्गीति कस्मिन् नु खल्विन्द्रलोका ओताश्च प्रोताश्चेति प्रजापतिलोकेषु गार्गीति कस्मिन् नु खलु प्रजापतिलोका ओताश्च प्रोताश्चेति ब्रह्मलोकेषु गार्गीति कस्मिन् नु खलु ब्रह्मलोका ओताश्च प्रोताश्चेति स होवाच गार्गि माऽतिप्राक्षीर्मा ते मूर्धा व्यपप्तदनतिप्रश्न्यां वै देवतामतिपृच्छसि गार्गि माऽतिप्राक्षीरिति ततो ह गार्गी वाचक्नव्युपरराम ॥ १ ॥ इति षष्ठं ब्राह्मणम् ॥ ६ ॥

अथ हैनमुद्दालक आरुणिः पप्रच्छ याज्ञवल्क्येति होवाच मद्रेष्ववसाम पतञ्चलस्य काप्यस्य गृहेषु यज्ञमधीयानास्तस्यासीद् भार्या गन्धर्वगृहीता तमपृच्छाम कोऽसीति सोऽब्रवीत् कबन्ध आथर्वण इति सोऽब्रवीत् पतञ्चलं काप्यं याज्ञिकाँश्च वेत्थ नु त्वं काप्य तत् सूत्रं येनायं च लोकः परश्च लोकः सर्वाणि च भूतानि सन्दृब्धानि भवन्तीति सोऽब्रवीत् पतञ्चलः काप्यो नाहं तद् भगवन् वेदेति सोऽब्रवीत् पतञ्चलं काप्यं याज्ञिकाँश्च वेत्थ नु त्वं काप्य तमन्तर्यामिणं य इमं च लोकं परं च लोकꣳ सर्वाणि च भूतानि योऽन्तरो यमयतीति सोऽब्रवीत् पतञ्चलः काप्यो नाहं तं भगवन् वेदेति सोऽब्रवीत् पतञ्चलं काप्यं याज्ञिकाँश्च यो वै तत् काप्य सूत्रं विद्यात् तं चान्तर्यामिणमिति स ब्रह्मवित् स लोकवित् स देववित् स वेदवित् स भूतवित् स आत्मवित् स सर्वविदिति तेभ्योऽब्रवीत् तदहं वेद तच्चेत् त्वं याज्ञवल्क्य सूत्रमविद्वाँस्तं चान्तर्यामिणं ब्रह्मगवीरुदजसे मूर्धा ते विपतिष्यतीति वेद वा अहं गौतम तत् सूत्रं तं चान्तर्यामिणमिति यो वा इदं कश्चिद् ब्रूयाद् वेद वेदेति यथा वेत्थ तथा ब्रूहीति ॥ १ ॥ स होवाच वायुर्वै गौतम तत् सूत्रं वायुना वै गौतम सूत्रे-

णायं च लोकः परश्च लोकः सर्वाणि च भूतानि सन्दृब्धानि भवन्ति तस्माद् वै गौतम पुरुषं प्रेतमाहुर्व्यस्रꣳसिषतास्याङ्गानीति वायुना हि गौतम सूत्रेण सन्दृब्धानि भवन्तीत्येवमेवैतद् याज्ञवल्क्यान्तर्यामिणं ब्रूहीति ॥ २ ॥ यः पृथिव्यां तिष्ठन् पृथिव्या अन्तरो यं पृथिवी न वेद यस्य पृथिवी शरीरं यः पृथिवीमन्तरो यमयत्येष त आत्माऽन्तर्याम्यमृतः ॥ ३ ॥ योऽप्सु तिष्ठन्नद्भ्योऽन्तरो यमापो न विदुर्यस्याऽऽपः शरीरं योऽपोऽन्तरो यमयत्येष त आत्माऽन्तर्याम्यमृतः ॥ ४ ॥ योऽग्नौ तिष्ठन्नग्नेरन्तरो यमग्निर्न वेद यस्याग्निः शरीरं योऽग्निमन्तरो यमयत्येष त आत्माऽन्तर्याम्यमृतः ॥ ५ ॥ योऽन्तरिक्षे तिष्ठन्नन्तरिक्षादन्तरो यमन्तरिक्षं न वेद यस्यान्तरिक्षꣳ शरीरं योऽन्तरिक्षमन्तरो यमयत्येष त आत्माऽन्तर्याम्यमृतः ॥ ६ ॥ यो वायौ तिष्ठन् वायोरन्तरो यं वायुर्न वेद यस्य वायुः शरीरं यो वायुमन्तरो यमयत्येष त आत्माऽन्तर्याम्यमृतः ॥ ७ ॥ यो दिवि तिष्ठन् दिवोऽन्तरो यं द्यौर्न वेद यस्य द्यौः शरीरं यो दिवमन्तरो यमयत्येष त आत्माऽन्तर्याम्यमृतः ॥ ८ ॥ य आदित्ये तिष्ठन्नादित्यादन्तरो यमादित्यो न वेद यस्याऽऽदित्यः शरीरं य आदित्यमन्तरो यमयत्येष त आत्माऽन्तर्याम्यमृतः ॥ ९ ॥ यो दिक्षु तिष्ठन् दिग्भ्योऽन्तरो यं दिशो न विदुर्यस्य दिशः शरीरं यो दिशोऽन्तरो यमयत्येष त आत्माऽन्तर्याम्यमृतः ॥ १० ॥ यश्चन्द्रतारके तिष्ठꣳश्चन्द्रतारकादन्तरो यं चन्द्रतारकं न वेद यस्य चन्द्रतारकꣳ शरीरं यश्चन्द्रतारकमन्तरो यमयत्येष त आत्माऽन्तर्याम्यमृतः ॥ ११ ॥ य आकाशे तिष्ठन्नाकाशादन्तरो यमाकाशो न वेद यस्याऽऽकाशः शरीरं य आकाशमन्तरो यमयत्येष त आत्माऽन्तर्याम्यमृतः ॥ १२ ॥ यस्तमसि तिष्ठꣳस्तमसोऽन्तरो यं तमो न वेद यस्य तमः शरीरं यस्तमोऽन्तरो यमयत्येष त आत्माऽन्तर्याम्यमृतः ॥ १३ ॥ यस्तेजसि तिष्ठꣳस्तेजसोऽन्तरो यं तेजो न वेद यस्य तेजः शरीरं यस्तेजोऽन्तरो यमयत्येष त आत्माऽन्तर्याम्यमृत इत्यधिदैवतमथाधिभूतम् ॥ १४ ॥ यः सर्वेषु भूतेषु तिष्ठन् सर्वेभ्यो भूतेभ्योऽन्तरो यꣳ सर्वाणि भूतानि न विदुर्यस्य सर्वाणि भूतानि शरीरं यः सर्वाणि भूतान्यन्तरो यमयत्येष त आत्माऽन्तर्याम्यमृत इत्यधिभूतमथाध्यात्मम् ॥ १५ ॥ यः प्राणे तिष्ठन् प्राणादन्तरो यं प्राणो न वेद यस्य प्राणः शरीरं यः प्राणमन्तरो यमयत्येष त आत्माऽन्तर्याम्यमृतः ॥ १६ ॥ यो वाचि

तिष्ठन् वाचोऽन्तरो यं वाङ्न वेद यस्य वाक् शरीरं यो वाचमन्तरो यमयत्येष त आत्माऽन्तर्याम्यमृतः ॥ १७ ॥ यश्चक्षुषि तिष्ठँश्चक्षुषोऽन्तरो यं चक्षुर्न वेद यस्य चक्षुः शरीरं यश्चक्षुरन्तरो यमयत्येष त आत्माऽन्तर्याम्यमृतः ॥ १८ ॥ यः श्रोत्रे तिष्ठञ्छ्रोत्रादन्तरो यꣳ श्रोत्रं न वेद यस्य श्रोत्रꣳ शरीरं यः श्रोत्रमन्तरो यमयत्येष त आत्माऽन्तर्याम्यमृतः ॥ १९ ॥ यो मनसि तिष्ठन् मनसोऽन्तरो यं मनो न वेद यस्य मनः शरीरं यो मनोऽन्तरो यमयत्येष त आत्माऽन्तर्याम्यमृतः ॥ २० ॥ यस्त्वचि तिष्ठँस्त्वचोऽन्तरो यं त्वङ्न वेद यस्य त्वक् शरीरं यस्त्वचमन्तरो यमयत्येष त आत्माऽन्तर्याम्यमृतः ॥ २१ ॥ यो विज्ञाने तिष्ठन् विज्ञानादन्तरो यं विज्ञानं न वेद यस्य विज्ञानꣳ शरीरं यो विज्ञानमन्तरो यमयत्येष त आत्माऽन्तर्याम्यमृतः ॥ २२ ॥ यो रेतसि तिष्ठन् रेतसोऽन्तरो यꣳ रेतो न वेद यस्य रेतः शरीरं यो रेतोऽन्तरो यमयत्येष त आत्माऽन्तर्याम्यमृतोऽदृष्टो द्रष्टाऽश्रुतः श्रोताऽमतो मन्ताऽविज्ञातो विज्ञाता नान्योऽतोऽस्ति द्रष्टा नान्योऽतोऽस्ति श्रोता नान्योऽतोऽस्ति मन्ता नान्योऽतोऽस्ति विज्ञातैष त आत्माऽन्तर्याम्यमृतोऽतोऽन्यदार्तं ततो होद्दालक आरुणिरुपरराम ॥ २३ ॥ इति सप्तमं ब्राह्मणम् ॥ ७ ॥

अथ ह वाचक्नव्युवाच ब्राह्मणा भगवन्तो हन्ताहमिमं द्वौ प्रश्नौ प्रक्ष्यामि तौ चेन्मे वक्ष्यति न वै जातु युष्माकमिमं कश्चिद् ब्रह्मोद्यं जेतेति पृच्छ गार्गीति ॥ १ ॥ सा होवाचाहं वै त्वा याज्ञवल्क्य यथा काश्यो वा वैदेहो वोग्रपुत्र उज्ज्यं धनुरधिज्यं कृत्वा द्वौ बाणवन्तौ सपत्नातिव्याधिनौ हस्ते कृत्वोपोत्तिष्ठेदेवमेवाहं त्वा द्वाभ्यां प्रश्नाभ्यामुपोदस्थां तौ मे ब्रूहीति पृच्छ गार्गीति ॥ २ ॥ सा होवाच यदूर्ध्वं याज्ञवल्क्य दिवो यदवाक् पृथिव्या यदन्तरा द्यावापृथिवी इमे यद् भूतं च भवच्च भविष्यच्चेत्याचक्षते कस्मिꣳस्तदोतं च प्रोतं चेति ॥ ३ ॥ स होवाच यदूर्ध्वं गार्गि दिवो यदवाक् पृथिव्या यदन्तरा द्यावापृथिवी इमे यद् भूतं च भवच्च भविष्यच्चेत्याचक्षत आकाशे तदोतं च प्रोतं चेति ॥ ४ ॥ सा होवाच नमस्तेऽस्तु याज्ञवल्क्य यो म एतं व्यवोचोऽपरस्मै धारयस्वेति पृच्छ गार्गीति ॥ ५ ॥ सा होवाच यदूर्ध्वं याज्ञवल्क्य दिवो यदवाक्

पृथिव्या यदन्तरा द्यावापृथिवी इमे यद् भूतं च भवच्च भविष्यच्चेत्याचक्षते कस्मिँस्तदोतं च प्रोतं चेति ॥ ६ ॥ स होवाच यदूर्ध्वं गार्गि दिवो यदवाक् पृथिव्या यदन्तरा द्यावापृथिवी इमे यद् भूतं च भवच्च भविष्यच्चेत्याचक्षत आकाश एव तदोतं च प्रोतं चेति कस्मिन् नु खल्वाकाश ओतश्च प्रोतश्चेति ॥ ७ ॥ स होवाचैतद् वै तदक्षरं गार्गि ब्राह्मणा अभिवदन्त्यस्थूलमनण्वह्रस्वमदीर्घमलोहितमस्नेहमच्छायमतमोऽवाय्वनाकाशमसङ्गमरसमगन्धमचक्षुष्कमश्रोत्रमवागमनोऽतेजस्कमप्राणममुखममात्रमनन्तरमबाह्यं न तदश्नाति किंचन न तदश्नाति कश्चन ॥ ८ ॥ एतस्य वा अक्षरस्य प्रशासने गार्गि सूर्याचन्द्रमसौ विधृतौ तिष्ठत एतस्य वा अक्षरस्य प्रशासने गार्गि द्यावापृथिव्यौ विधृते तिष्ठत एतस्य वा अक्षरस्य प्रशासने गार्गि निमेषा मुहूर्ता अहोरात्राण्यर्धमासा मासा ऋतवः संवत्सरा इति विधृतास्तिष्ठन्त्येतस्य वा अक्षरस्य प्रशासने गार्गि प्राच्योऽन्या नद्यः स्यन्दन्ते श्वेतेभ्यः पर्वतेभ्यः प्रतीच्योऽन्या यां यां च दिशमन्वेतस्य वा अक्षरस्य प्रशासने गार्गि ददतो मनुष्याः प्रशंसन्ति यजमानं देवा दर्वीं पितरोऽन्वायत्ताः ॥ ९ ॥ यो वा एतदक्षरं गार्ग्यविदित्वाऽस्मिँल्लोके जुहोति यजते तपस्तप्यते बहूनि वर्षसहस्राण्यन्तवदेवास्य तद् भवति यो वा एतदक्षरं गार्ग्यविदित्वाऽस्माल्लोकात् प्रैति स कृपणोऽथ य एतदक्षरं गार्गि विदित्वाऽस्माल्लोकात् प्रैति स ब्राह्मणः ॥ १० ॥ तद् वा एतदक्षरं गार्ग्यदृष्टं द्रष्टृश्रुतꣳ श्रोत्रमतं मन्तृविज्ञातं विज्ञातृ नान्यदतोऽस्ति द्रष्टृ नान्यदतोऽस्ति श्रोतृ नान्यदतोऽस्ति मन्तृ नान्यदतोऽस्ति विज्ञात्रेतस्मिन् नु खल्वक्षरे गार्ग्याकाश ओतश्च प्रोतश्चेति ॥ ११ ॥ सा होवाच ब्राह्मणा भगवन्तस्तदेव बहु मन्येध्वं यदस्मान्नमस्कारेण मुच्येध्वं न वै जातु युष्माकमिमं कश्चिद् ब्रह्मोद्यं जेतेति ततो ह वाचक्नव्युपरराम ॥१२॥ इति अष्टमं ब्राह्मणम् ॥ ८॥

अथ हैनं विदग्धः शाकल्यः पप्रच्छ कति देवा याज्ञवल्क्येति स हैतयैव निविदा प्रतिपेदे यावन्तो वैश्वदेवस्य निविद्युच्यन्ते त्रयश्च त्री च शता त्रयश्च त्री च सहस्रेत्योमिति होवाच कत्येव देवा याज्ञवल्क्येति त्रयस्त्रिꣳशदित्योमिति होवाच कत्येव देवा याज्ञवल्क्येति षडित्यो-

मिति होवाच कत्येव देवा याज्ञवल्क्येति त्रय इत्योमिति होवाच कत्येव देवा याज्ञवल्क्येति द्वावित्योमिति होवाच कत्येव देवा याज्ञवल्क्येत्यध्यर्ध इत्योमिति होवाच कत्येव देवा याज्ञवल्क्येत्येक इत्योमिति होवाच कतमे ते त्रयश्च त्री च शता त्रयश्च त्री च सहस्रेति ॥ १ ॥ स होवाच महिमान एवैषामेते त्रयस्त्रिꣳशत्त्वेव देवा इति कतमे ते त्रयस्त्रिꣳशदित्यष्टौ वसव एकादश रुद्रा द्वादशाऽऽदित्यास्त एकत्रिꣳशदिन्द्रश्चैव प्रजापतिश्च त्रयस्त्रिꣳशाविति ॥ २ ॥ कतमे वसव इत्यग्निश्च पृथिवी च वायुश्चान्तरिक्षं चादित्यश्च द्यौश्च चन्द्रमाश्च नक्षत्राणि चैते वसव एतेषु हीदꣳ सर्वꣳ हितमिति तस्माद् वसव इति ॥ ३ ॥ कतमे रुद्रा इति दशेमे पुरुषे प्राणा आत्मैकादशस्ते यदाऽस्माच्छरीरान्मर्त्यादुत्क्रामन्त्यथ रोदयन्ति तद् यद् रोदयन्ति तस्माद् रुद्रा इति ॥ ४ ॥ कतम आदित्या इति द्वादश वै मासाः संवत्सरस्यैत आदित्या एते हीदꣳ सर्वमाददाना यन्ति ते यदिदꣳ सर्वमाददाना यन्ति तस्मादादित्या इति ॥ ५ ॥ कतम इन्द्रः कतमः प्रजापतिरिति स्तनयित्नुरेवेन्द्रो यज्ञः प्रजापतिरिति कतमः स्तनयित्नुरित्यशनिरिति कतमो यज्ञ इति पशव इति ॥६॥ कतमे षडित्यग्निश्च पृथिवी च वायुश्चान्तरिक्षं चाऽऽदित्यश्च द्यौश्चैते षडेते हीदꣳ सर्वꣳ षडिति ॥ ७ ॥ कतमे ते त्रयो देवा इतीम एव त्रयो लोका एषु हीमे सर्वे देवा इति कतमौ तौ द्वौ देवावित्यन्नं चैव प्राणश्चेति कतमोऽध्यर्ध इति योऽयं पवत इति ॥ ८ ॥ तदाहुर्यदयमेक इवैव पवतेऽथ कथमध्यर्ध इति यद् अस्मिन्निदꣳ सर्वमध्यार्ध्नोत् तेनाध्यर्ध इति कतम एको देव इति प्राण इति स ब्रह्म त्यदित्याचक्षते ॥ ९ ॥ पृथिव्येव यस्याऽऽयतनमग्निर्लोको मनोज्योतिर्यो वै तं पुरुषं विद्यात् सर्वस्याऽऽत्मनः परायणꣳ स वै वेदिता स्यात् । याज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं पुरुषꣳ सर्वस्याऽऽत्मनः परायणं यमात्थ य एवायꣳ शारीरः पुरुषः स एष वदैव शाकल्य तस्य का देवतेत्यमृतमिति होवाच ॥ १० ॥ काम एव यस्याऽऽयतनꣳ हृदयं लोको मनोज्योतिर्यो वै तं पुरुषं विद्यात् सर्वस्याऽऽत्मनः परायणꣳ स वै वेदिता स्यात् । याज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं पुरुषꣳ सर्वस्याऽऽत्मनः परायणं यमात्थ य एवायं काममयः पुरुषः स एष वदैव शाकल्य तस्य का देवतेति स्त्रिय इति होवाच ॥ ११ ॥ रूपाण्येव यस्याऽऽयतनं चक्षुर्लोको

मनोज्योतिर्यो वै तं पुरुषं विद्यात् सर्वस्याऽऽत्मनः परायणꣳ स वै वेदिता स्यात्। याज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं पुरुषꣳ सर्वस्याऽऽत्मनः परायणं यमात्थ य एवासावादित्ये पुरुषः स एष वदैव शाकल्य तस्य का देवतेति सत्यमिति होवाच ॥१२॥ आकाश एव यस्याऽऽयतनꣳ श्रोत्रं लोको मनोज्योतिर्यो वै तं पुरुषं विद्यात् सर्वस्याऽऽत्मनः परायणꣳ स वै वेदिता स्यात्। याज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं पुरुषꣳ सर्वस्याऽऽत्मनः परायणं यमात्थ य एवायꣳ श्रौत्रः प्रातिश्रुत्कः पुरुषः स एष वदैव शाकल्य तस्य का देवतेति दिश इति होवाच ॥ १२ ॥ तम एव यस्याऽऽयतनꣳ हृदयं लोको मनोज्योतिर्यो वै तं पुरुषं विद्यात् सर्वस्याऽऽत्मनः परायणꣳ स वै वेदिता स्यात्। याज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं पुरुषꣳ सर्वस्याऽऽत्मनः परायणं यमात्थ य एवायं छायामयः पुरुषः स एष वदैव शाकल्य तस्य का देवतेति मृत्युरिति होवाच ॥ १४ ॥ रूपाण्येव यस्याऽऽयतनं चक्षुर्लोको मनोज्योतिर्यो वै तं पुरुषं विद्यात् सर्वस्याऽऽत्मनः परायणꣳ स वै वेदिता स्यात्। याज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं पुरुषꣳ सर्वस्याऽऽत्मनः परायणं यमात्थ य एवायमादर्शे पुरुषः स एष वदैव शाकल्य तस्य का देवतेत्यसुरिति होवाच ॥ १५ ॥ आप एव यस्याऽऽयतनꣳ हृदयं लोको मनोज्योतिर्यो वै तं पुरुषं विद्यात् सर्वस्याऽऽत्मनःपरायणꣳ स वै वेदिता स्यात्। याज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं पुरुषꣳ सर्वस्याऽऽत्मनः परायणं यमात्थ य एवायमप्सु पुरुषः स एष वदैव शाकल्य तस्य का देवतेति वरुण इति होवाच ॥१६॥ रेत एव यस्याऽऽयतनꣳ हृदयं लोको मनोज्योतिर्यो वै तं पुरुषं विद्यात् सर्वस्याऽऽत्मनः परायणꣳ स वै वेदिता स्यात्। याज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं पुरुषꣳ सर्वस्याऽऽत्मनः परायणं यमात्थ य एवायं पुत्रमयः पुरुषः स एष वदैव शाकल्य तस्य का देवतेति प्रजापतिरिति होवाच ॥ १७ ॥ शाकल्येति होवाच याज्ञवल्क्यस्त्वाꣳ स्विदिमे ब्राह्मणा अङ्गारावक्षयणमक्रता३ इति ॥ १८ ॥ याज्ञवल्क्येति होवाच शाकल्यो यदिदं कुरुपञ्चालानां ब्राह्मणानत्यवादीः किं ब्रह्म विद्वानिति दिशो वेद सदेवाः सप्रतिष्ठा इति यद्दिशो वेत्थ सदेवाः सप्रतिष्ठाः ॥ १९ ॥ किंदेवतोऽस्यां प्राच्यां दिश्यसीत्यादित्यदेवत इति स आदित्यः कस्मिन् प्रतिष्ठित इति चक्षुषीति कस्मिन् नु चक्षुः प्रतिष्ठितमिति रूपे-

पिवति चक्षुषा हि रूपाणि पश्यति कस्मिन् नु रूपाणि प्रतिष्ठितानीति हृदय इति होवाच हृदयेन हि रूपाणि जानाति हृदये ह्येव रूपाणि प्रतिष्ठितानि भवन्तीत्येवमेवैतद् याज्ञवल्क्य ॥२०॥ किंदेवतोऽस्यां दक्षिणायां दिश्यसीति यमदेवत इति स यमः कस्मिन् प्रतिष्ठित इति यज्ञ इति कस्मिन् नु यज्ञः प्रतिष्ठित इति दक्षिणायामिति कस्मिन् नु दक्षिणा प्रतिष्ठितेति श्रद्धायामिति यदा ह्येव श्रद्धत्तेऽथ दक्षिणां ददाति श्रद्धायां ह्येव दक्षिणा प्रतिष्ठितेति कस्मिन् नु श्रद्धा प्रतिष्ठितेति हृदय इति होवाच हृदयेन हि श्रद्धां जानाति हृदये ह्येव श्रद्धा प्रतिष्ठिता भवतीत्येवमेवैतद् याज्ञवल्क्य ॥ २१ ॥ किंदेवतोऽस्यां प्रतीच्यां दिश्यसीति वरुणदेवत इति स वरुणः कस्मिन् प्रतिष्ठित इत्यप्स्विति कस्मिन् न्वापः प्रतिष्ठिता इति रेतसीति कस्मिन् नु रेतः प्रतिष्ठितमिति हृदय इति तस्मादपि प्रतिरूपं जातमाहुर्हृदयादिव सृप्तो हृदयादिव निर्मित इति हृदये ह्येव रेतः प्रतिष्ठितं भवतीत्येवमेवैतद् याज्ञवल्क्य ॥ २२ ॥ किंदेवतोऽस्यामुदीच्यां दिश्यसीति सोमदेवत इति स सोमः कस्मिन् प्रतिष्ठित इति दीक्षायामिति कस्मिन् नु दीक्षा प्रतिष्ठितेति सत्य इति तस्मादपि दीक्षितमाहुः सत्यं वदेति सत्ये ह्येव दीक्षा प्रतिष्ठितेति कस्मिन् नु सत्यं प्रतिष्ठितमिति हृदय इति होवाच हृदयेन हि सत्यं जानाति हृदये ह्येव सत्यं प्रतिष्ठितं भवतीत्येवमेवैतद् याज्ञवल्क्य ॥२३॥ किंदेवतोऽस्यां ध्रुवायां दिश्यसीत्यग्निदेवत इति सोऽग्निः कस्मिन् प्रतिष्ठित इति वाचीति कस्मिन् नु वाक् प्रतिष्ठितेति हृदय इति कस्मिन् नु हृदयं प्रतिष्ठितमिति ॥ २४ ॥ अहल्लिकेति होवाच याज्ञवल्क्यो यत्रैतदन्यत्रास्मन्मन्यासै यद्ध्येतदन्यत्रास्मत् स्याच्छ्वानो वैनदद्युर्वयांसि वैनद् विमथ्नीरन्निति ॥ २५ ॥ कस्मिन् नु त्वं चाऽऽत्मा च प्रतिष्ठितौ स्थ इति प्राण इति कस्मिन् नु प्राणः प्रतिष्ठित इत्यपान इति कस्मिन् न्वपानः प्रतिष्ठित इति व्यान इति कस्मिन् नु व्यानः प्रतिष्ठित इत्युदान इति कस्मिन् नूदानः प्रतिष्ठित इति समान इति स एष नेति नेत्यात्माऽगृह्यो न हि गृह्यतेऽशीर्यो न हि शीर्यतेऽसङ्गो न हि सज्यतेऽसितो न व्यथते न रिष्यति । एतान्यष्टावायतनान्यष्टौ लोका अष्टौ देवा अष्टौ पुरुषाः स यस्तान् पुरुषान् निरुह्य प्रत्युह्यात्यक्रामत् तं त्वौपनिषदं पुरुषं पृच्छामि तं चेन्मे न विवक्ष्यसि मूर्धा ते विपतिष्यतीति ।

तꣳ ह न मेने शाकल्यस्तस्य ह मूर्धा विपपातापि हास्य परिमोषिणोऽस्थीन्यपजह्रुरन्यन्मन्यमानाः ॥ २६ ॥ अथ होवाच ब्राह्मणा भगवन्तो यो वः कामयते स मा पृच्छतु सर्वे वा मा पृच्छत यो वः कामयते तं वः पृच्छामि सर्वान् वा वः पृच्छामीति ते ह ब्राह्मणा न दधृषुः ॥ २७ ॥ तान् हैतैः श्लोकैः पप्रच्छ ॥ यथा वृक्षो वनस्पतिस्तथैव पुरुषोऽमृषा । तस्य लोमानि पर्णानि त्वगस्योत्पाटिका बहिः ॥ (१) ॥ त्वच एवास्य रुधिरं प्रस्यन्दि त्वच उत्पटः । तस्मात् तदातृण्णात् प्रैति रसो वृक्षादिवाऽऽहतात् ॥(२)॥ माꣳसान्यस्य शकराणि किनाटꣳ स्नाव तत् स्थिरम् । अस्थीन्यन्तरतो दारूणि मज्जा मज्जोपमा कृता ॥ (३) ॥ यद् वृक्षो वृक्णो रोहति मूलान्नवतरः पुनः । मर्त्यः स्विन्मृत्युना वृक्णः कस्मान्मूलात् प्ररोहति ॥ (४) ॥ रेतस इति मा वोचत जीवतस्तत् प्रजायते । धानारुह इव वै वृक्षोऽञ्जसा प्रेत्य संभवः ॥ (५) ॥ यत् समूलमावृहेयुर्वृक्षं न पुनराभवेत् । मर्त्यः स्विन्मृत्युना वृक्णः कस्मान्मूलात् प्ररोहति ॥ (६) ॥ जात एव न जायते को न्वेनं जनयेत् पुनः । विज्ञानमानन्दं ब्रह्म रातिर्दातुः परायणं तिष्ठमानस्य तद्विद इति ॥ ७ ॥ ॥ २८ ॥ इति नवमं ब्राह्मणम् ॥ ९ ॥

इति तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः ॥

ॐ जनको ह वैदेह आसाञ्चक्रेऽथ ह याज्ञवल्क्य आवव्राज । तꣳ होवाच याज्ञवल्क्य किमर्थमचारीः पशूनिच्छन्नण्वन्तानिति । उभयमेव सम्राडिति होवाच ॥ १ ॥ यत् ते कश्चिदब्रवीत् तच्छृणवामेत्यब्रवीन्मे जित्वा शैलिनिर्वाग् वै ब्रह्मेति यथा मातृमान् पितृमानाचार्यवान् ब्रूयात् तथा तच्छैलिनिरब्रवीद् वाग् वै ब्रह्मेत्यवदतो हि किꣳ स्यादित्यब्रवीत् तु ते तस्याऽऽयतनं प्रतिष्ठां न मेऽब्रवीदित्येकपाद् वा एतत् सम्राडिति स वै नो ब्रूहि याज्ञवल्क्य । वागेवाऽऽयतनमाकाशः प्रतिष्ठा प्रज्ञेत्येनदुपासीत । का प्रज्ञता याज्ञवल्क्य । वागेव सम्राडिति होवाच । वाचा वै सम्राड् बन्धुः प्रज्ञायत ऋग्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोऽथर्वाङ्गिरस इतिहासः पुराणं विद्या उपनिषदः श्लोकाः सूत्राण्यनुव्याख्यानानि व्याख्यानानीष्टꣳ हुतमाशितं पायितमयं च लोकः परश्च लोकः सर्वाणि च भूतानि वाचैव सम्राट् प्रज्ञायन्ते वाग् वै सम्राट् परमं ब्रह्म नैनं

वाग् जहाति सर्वाण्येनं भूतान्यभिक्षरन्ति देवो भूत्वा देवानप्येति य एवं विद्वानेतदुपास्ते । हस्त्यृषभꣳ सहस्रं ददामीति होवाच जनको वैदेहः । स होवाच याज्ञवल्क्यः पिता मेऽमन्यत नाननुशिष्य हरेतेति ॥ २ ॥ यदेव ते कश्चिदब्रवीत् तच्छृणवामेत्यब्रवीन्म उदङ्कः शौल्बायनः प्राणो वै ब्रह्मेति यथा मातृमान् पितृमानाचार्यवान् ब्रूयात् तथा तच्छौल्बायनोऽब्रवीत् प्राणो वै ब्रह्मेत्यप्राणतो हि किꣳ स्यादित्यब्रवीत् तु ते तस्याऽऽयतनं प्रतिष्ठां न मेऽब्रवीदित्येकपाद् वा एतत् सम्राडिति स वै नो ब्रूहि याज्ञवल्क्य प्राण एवाऽऽयतनमाकाशः प्रतिष्ठा प्रियमित्येनदुपासीत का प्रियता याज्ञवल्क्य प्राण एव सम्राडिति होवाच प्राणस्य वै सम्राट् कामायायाज्यं याजयत्यप्रतिगृह्यस्य प्रतिगृह्णात्यपि तत्र वधाशङ्कं भवति यां दिशमेति प्राणस्यैव सम्राट् कामाय प्राणो वै सम्राट् परमं ब्रह्म नैनं प्राणो जहाति सर्वाण्येनं भूतान्यभिक्षरन्ति देवो भूत्वा देवानप्येति य एवं विद्वानेतदुपास्ते हस्त्यृषभꣳ सहस्रं ददामीति होवाच जनको वैदेहः स होवाच याज्ञवल्क्यः पिता मेऽमन्यत नाननुशिष्य हरेतेति ॥ ३ ॥ यदेव ते कश्चिदब्रवीत् तच्छृणवामेत्यब्रवीन्मे बर्कुर्वार्ष्णश्चक्षुर्वै ब्रह्मेति यथा मातृमान् पितृमानाचार्यवान् ब्रूयात् तथा तद् वार्ष्णोऽब्रवीच्चक्षुर्वै ब्रह्मेत्यपश्यतो हि किꣳ स्यादित्यब्रवीत् तु ते तस्याऽऽयतनं प्रतिष्ठां न मेऽब्रवीदित्येकपाद् वा एतत् सम्राडिति स वै नो ब्रूहि याज्ञवल्क्य चक्षुरेवाऽऽयतनमाकाशः प्रतिष्ठा सत्यमित्येनदुपासीत का सत्यता याज्ञवल्क्य चक्षुरेव सम्राडिति होवाच चक्षुषा वै सम्राट् पश्यन्तमाहुरद्राक्षीरिति स आहाद्राक्षमिति तत् सत्यं भवति चक्षुर्वै सम्राट् परमं ब्रह्म नैनं चक्षुर्जहाति सर्वाण्येनं भूतान्यभिक्षरन्ति देवो भूत्वा देवानप्येति य एवं विद्वानेतदुपास्ते हस्त्यृषभꣳ सहस्रं ददामीति होवाच जनको वैदेहः स होवाच याज्ञवल्क्यः पिता मेऽमन्यत नाननुशिष्य हरेतेति ॥ ४ ॥ यदेव ते कश्चिदब्रवीत् तच्छृणवामेत्यब्रवीन्मे गर्दभीविपीतो भारद्वाजः श्रोत्रं वै ब्रह्मेति यथा मातृमान् पितृमानाचार्यवान् ब्रूयात् तथा तद् भारद्वाजोऽब्रवीच्छ्रोत्रं वै ब्रह्मेत्यशृण्वतो हि किꣳ स्यादित्यब्रवीत् तु ते तस्याऽऽयतनं प्रतिष्ठां न मेऽब्रवी-

दित्येकपाद् वा एतत् सम्राडिति स वै नो ब्रूहि याज्ञवल्क्य श्रोत्रमेवाऽऽयतनमाकाशः प्रतिष्ठाऽनन्त इत्येनदुपासीत काऽनन्तता याज्ञवल्क्य दिश एव सम्राडिति होवाच तस्माद् वै सम्राडपि यां कां च दिशं गच्छति नैवास्या अन्तं गच्छत्यनन्ता हि दिशो दिशो वै सम्राट् श्रोत्रꣳ श्रोत्रं वै सम्राट् परमं ब्रह्म नैनꣳ श्रोत्रं जहाति सर्वाण्येनं भूतान्यभिक्षरन्ति देवो भूत्वा देवानप्येति य एवं विद्वानेतदुपास्ते हस्त्यृषभꣳ सहस्रं ददामीति होवाच जनको वैदेहः स होवाच याज्ञवल्क्यः पिता मेऽमन्यत नाननुशिष्य हरेतेति ॥ ५ ॥ यदेव ते कश्चिदब्रवीत् तच्छृणवामेत्यब्रवीन्मे सत्यकामो जाबालो मनो वै ब्रह्मेति यथा मातृमान् पितृमानाचार्यवान् ब्रूयात् तथा तज्जाबालोऽब्रवीन्मनो वै ब्रह्मेत्यमनसो हि किꣳ स्यादित्यब्रवीत् तु ते तस्याऽऽयतनं प्रतिष्ठां न मेऽब्रवीदित्येकपाद् वा एतत् सम्राडिति स वै नो ब्रूहि याज्ञवल्क्य मन एवाऽऽयतनमाकाशः प्रतिष्ठाऽऽनन्द इत्येनदुपासीत काऽऽनन्दता याज्ञवल्क्य मन एव सम्राडिति होवाच मनसा वै सम्राट् स्त्रियमभिहार्यते तस्यां प्रतिरूपः पुत्रो जायते स आनन्दो मनो वै सम्राट् परमं ब्रह्म नैनं मनो जहाति सर्वाण्येनं भूतान्यभिक्षरन्ति देवो भूत्वा देवानप्येति य एवं विद्वानेतदुपास्ते हस्त्यृषभꣳ सहस्रं ददामीति होवाच जनको वैदेहः स होवाच याज्ञवल्क्यः पिता मेऽमन्यत नाननुशिष्य हरेतेति ॥ ६ ॥ यदेव ते कश्चिदब्रवीत् तच्छृणवामेत्यब्रवीन्मे विदग्धः शाकल्यो हृदयं वै ब्रह्मेति यथा मातृमान् पितृमानाचार्यवान् ब्रूयात् तथा तच्छाकल्योऽब्रवीद्धृदयं वै ब्रह्मेत्यहृदयस्य हि किꣳ स्यादित्यब्रवीत् तु ते तस्याऽऽयतनं प्रतिष्ठां न मेऽब्रवीदित्येकपाद् वा एतत् सम्राडिति स वै नो ब्रूहि याज्ञवल्क्य हृदयमेवाऽऽयतनमाकाशः प्रतिष्ठा स्थितिरित्येनदुपासीत का स्थितता याज्ञवल्क्य हृदयमेव सम्राडिति होवाच हृदयं वै सम्राट् सर्वेषां भूतानामायतनꣳ हृदयं वै सम्राट् सर्वेषां भूतानां प्रतिष्ठा हृदये ह्येव सम्राट् सर्वाणि भूतानि प्रतिष्ठितानि भवन्ति हृदयं वै सम्राट् परमं ब्रह्म नैनꣳ हृदयं जहाति सर्वाण्येनं भूतान्यभिक्षरन्ति देवो भूत्वा देवानप्येति य एवं विद्वानेतदुपास्ते हस्त्यृषभꣳ सहस्रं ददामीति होवाच जनको वैदेहः स होवाच याज्ञवल्क्यः पिता मेऽमन्यत नाननुशिष्य हरेतेति ॥ ७ ॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

जनको ह वैदेहः कूर्चादुपावसर्पन्नुवाच नमस्तेऽस्तु याज्ञवल्क्यानु मा शाधीति स होवाच यथा वै सम्राण्महान्तमध्वानमेष्यन् रथं वा नावं वा समाददीतैवमेवैताभिरुपनिषद्भिः समाहितात्माऽस्येवं वृन्दारक आढ्यः सन्नधीतवेद उक्तोपनिषत्क इतो विमुच्यमानः क्व गमिष्यसीति नाहं तद् भगवन् वेद यत्र गमिष्यामीत्यथ वै तेऽहं तद् वक्ष्यामि यत्र गमिष्यसीति ब्रवीतु भगवानिति ॥ १ ॥ इन्धो ह वै नामैष योऽयं दक्षिणेऽक्षन् पुरुषस्तं वा एतमिन्धꣳ सन्तमिन्द्र इत्याचक्षते परोक्षेणैव परोक्षप्रिया इव हि देवाः प्रत्यक्षद्विषः ॥ २ ॥ अथैतद् वामेऽक्षणि पुरुषरूपमेषाऽस्य पत्नी विराट् तयोरेष सꣳस्तावो य एषोऽन्तर्हृदय आकाशोऽथैनयोरेतदन्नं य एषोऽन्तर्हृदये लोहितपिण्डोऽथैनयोरेतत् प्रावरणं यदेतदन्तर्हृदये जालकमिवाथैनयोरेषा सृतिः सञ्चरणी यैषा हृदयादूर्ध्वा नाड्युच्चरति यथा केशः सहस्रधा भिन्न एवमस्यैता हिता नाम नाड्योऽन्तर्हृदये प्रतिष्ठिता भवन्त्येताभिर्वा एतदास्रवदास्रवति तस्मादेष प्रविविक्ताहारतर इवैव भवत्यस्माच्छारीरादात्मनः ॥ ३ ॥ तस्य प्राची दिक् प्राञ्चः प्राणा दक्षिणा दिग् दक्षिणे प्राणाः प्रतीची दिक् प्रत्यञ्चः प्राणा उदीची दिगुदञ्चः प्राणा ऊर्ध्वा दिगूर्ध्वाः प्राणा अवाची दिगवाञ्चः प्राणाः सर्वा दिशः सर्वे प्राणाः स एष नेति नेत्यात्माऽगृह्यो नहि गृह्यतेऽशीर्यो नहि शीर्यतेऽसङ्गो नहि सज्यतेऽसितो न व्यथते न रिष्यत्यभयं वै जनक प्राप्तोऽसीति होवाच याज्ञवल्क्यः । स होवाच जनको वैदेहोऽभयं त्वा गच्छताद् याज्ञवल्क्य यो नो भगवन्नभयं वेदयसे नमस्तेऽस्त्विमे विदेहा अयमहमस्मि ॥ ४ ॥ इति द्वितीय ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

जनकꣳ ह वैदेहं याज्ञवल्क्यो जगाम स मेने न वदिष्य इत्यथ ह यज्जनकश्च वैदेहो याज्ञवल्क्यश्चाग्निहोत्रे समूदाते तस्मै ह याज्ञवल्क्यो वरं ददौ स ह कामप्रश्नमेव वव्रे तꣳ हास्मै ददौ तꣳ ह सम्राडेव पूर्वं पप्रच्छ ॥ १ ॥ याज्ञवल्क्य किंज्योतिरयं पुरुष इति । आदित्यज्योतिः सम्राडिति होवाचादित्येनैवायं ज्योतिषाऽऽस्ते पल्ययते कर्म कुरुते विपल्येतीत्येवमेवैतद् याज्ञवल्क्य ॥ २ ॥ अस्तमित आदित्ये याज्ञवल्क्य किंज्योतिरेवायं पुरुष इति चन्द्रमा एवास्य ज्योतिर्भवतीति चन्द्रमसैवायं ज्योतिषाऽऽस्ते पल्ययते कर्म कुरुते विपल्येतीत्येवमेवैतद् याज्ञवल्क्य ॥३॥

अस्तमित आदित्ये याज्ञवल्क्य चन्द्रमस्यस्तमिते किंज्योतिरेवायं पुरुष इत्यग्निरेवास्य ज्योतिर्भवतीत्यग्निनैवायं ज्योतिषाऽऽस्ते पल्ययते कर्म कुरुते विपल्येतीत्येवमेवैतद् याज्ञवल्क्य ॥ ४ ॥ अस्तमित आदित्ये याज्ञवल्क्य चन्द्रमस्यस्तमिते शान्तेऽग्नौ किंज्योतिरेवायं पुरुष इति वागेवास्य ज्योतिर्भवतीति वाचैवायं ज्योतिषाऽऽस्ते पल्ययते कर्म कुरुते विपल्येतीति तस्माद् वै सम्राडपि यत्र स्वः पाणिर्न विनिर्ज्ञायतेऽथ यत्र वागुच्चरत्युपैव तत्र न्येतीत्येवमेवैतद् याज्ञवल्क्य ॥ ५ ॥ अस्तमित आदित्ये याज्ञवल्क्य चन्द्रमस्यस्तमिते शान्तेऽग्नौ शान्तायां वाचि किंज्योतिरेवायं पुरुष इत्यात्मैवास्य ज्योतिर्भवतीत्यात्मनैवायं ज्योतिषाऽऽस्ते पल्ययते कर्म कुरुते विपल्येतीति ॥ ६ ॥ कतम आत्मेति योऽयं विज्ञानमयः प्राणेषु हृद्यन्तर्ज्योतिः पुरुषः स समानः सन्नुभौ लोकावनुसञ्चरति ध्यायतीव लेलायतीव स हि स्वप्नो भूत्वेमं लोकमतिक्रामति मृत्यो रूपाणि ॥ ७ ॥ स वा अयं पुरुषो जायमानः शरीरमभिसंपद्यमानः पाप्मभिः सꣳसृज्यते स उत्क्रामन् म्रियमाणः पाप्मनो विजहाति ॥ ८ ॥ तस्य वा एतस्य पुरुषस्य द्वे एव स्थाने भवत इदं च परलोकस्थानं च सन्ध्यं तृतीयꣳ स्वप्नस्थानं तस्मिन् सन्ध्ये स्थाने तिष्ठन्नेते उभे स्थाने पश्यतीदं च परलोकस्थानं च। अथ यथाक्रमोऽयं परलोकस्थाने भवति तमाक्रममाक्रम्योभयान् पाप्मन आनन्दाँश्च पश्यति स यत्र प्रस्वपित्यस्य लोकस्य सर्वावतो मात्रामपादाय स्वयं विहत्य स्वयं निर्माय स्वेन भासा स्वेन ज्योतिषा प्रस्वपित्यत्रायं पुरुषः स्वयंज्योतिर्भवति ॥ ९ ॥ न तत्र रथा न रथयोगा न पन्थानो भवन्त्यथ रथान् रथयोगान् पथः सृजते न तत्राऽऽनन्दा मुदः प्रमुदो भवन्त्यथाऽऽनन्दान् मुदः प्रमुदः सृजते न तत्र वेशान्ताः पुष्करिण्यः स्रवन्त्यो भवन्त्यथ वेशान्तान् पुष्करिणीः स्रवन्तीः सृजते स हि कर्ता ॥ १० ॥ तदेते श्लोका भवन्ति ॥ स्वप्नेन शारीरमभिप्रहत्यासुप्तः सुप्तानभिचाकशीति। शुक्रमादाय पुनरैति स्थानꣳ हिरण्मयः पुरुष एकहꣳसः ॥ ११ ॥ प्राणेन रक्षन्नवरं कुलायं बहिष्कुलायादमृतश्चरित्वा। स ईयतेऽमृतो यत्र कामꣳ हिरण्मयः पुरुष एकहꣳसः ॥ १२ ॥ स्वप्नान्त उच्चावचमीयमानो रूपाणि देवः कुरुते बहूनि। उतेव स्त्रीभिः सह मोदमानो जक्षदुतेवापि भयानि पश्यन् ॥१३॥

आराममस्य पश्यन्ति न तं पश्यति कश्चनेति । तं नायतं बोधयेदित्याहुः ।
दुर्भिषज्यꣳ हास्मै भवति यमेष न प्रतिपद्यते । अथो खल्वाहुर्जागरितदेश
एवास्यैष इति यानि ह्येव जाग्रत् पश्यति तानि सुप्त इत्यत्रायं पुरुषः
स्वयं ज्योतिर्भवति सोऽहं भगवते सहस्रं ददाम्यत ऊर्ध्वं विमोक्षाय
ब्रूहीति ॥ १४ ॥ स वा एष एतस्मिन् संप्रसादे रत्वा चरित्वा दृष्ट्वैव
पुण्यं च पापं च । पुनः प्रतिन्यायं प्रतियोन्याद्रवति स्वप्नायैव स यत्
तत्र किंचित् पश्यत्यनन्वागतस्तेन भवत्यसङ्गो ह्ययं पुरुष इत्येवमेवैतद्
याज्ञवल्क्य सोऽहं भगवते सहस्रं ददाम्यत ऊर्ध्वं विमोक्षायैव ब्रूहीति
॥ १५ ॥ स वा एष एतस्मिन् स्वप्ने रत्वा चरित्वा दृष्ट्वैव पुण्यं च
पापं च पुनः प्रतिन्यायं प्रतियोन्याद्रवति बुद्धान्तायैव स यत् तत्र
किंचित् पश्यत्यनन्वागतस्तेन भवत्यसङ्गो ह्ययं पुरुष इत्येवमेवैतद्
याज्ञवल्क्य सोऽहं भगवते सहस्रं ददाम्यत ऊर्ध्वं विमोक्षायैव ब्रूहीति
॥ १६ ॥ स वा एष एतस्मिन् बुद्धान्ते रत्वा चरित्वा दृष्ट्वैव पुण्यं च
पापं च पुनः प्रतिन्यायं प्रतियोन्याद्रवति स्वप्नान्तायैव ॥ १७ ॥ तद्यथा
महामत्स्य उभे कूले ऽनुसञ्चरति पूर्वं चापरं चैवमेवायं पुरुष एतावु-
भावन्तावनुसंचरति स्वप्नान्तं च बुद्धान्तं च ॥१८॥ तद् यथाऽस्मिन्नाकाशे
श्येनो वा सुपर्णो वा विपरिपत्य श्रान्तः सꣳहत्य पक्षौ संलयायैव ध्रियत
एवमेवायं पुरुष एतस्मा अन्ताय धावति यत्र सुप्तो न कंचन कामं
कामयते न कंचन स्वप्नं पश्यति ॥ १९ ॥ ता वा अस्यैता हिता नाम
नाड्यो यथा केशः सहस्रधा भिन्नस्तावताऽणिम्ना तिष्ठन्ति शुक्लस्य
नीलस्य पिङ्गलस्य हरितस्य लोहितस्य पूर्णा अथ यत्रैनं घ्नन्तीव
जिनन्तीव हस्तीव विच्छाययति गर्तमिव पतति यदेव जाग्रद् भयं
पश्यति तदत्राविद्यया मन्यतेऽथ यत्र देव इव राजेवाहमेवेदꣳ सर्वोऽ-
स्मीति मन्यते सोऽस्य परमो लोकः ॥ २० ॥ तद् वा अस्यैतदतिच्छन्दा
अपहतपाप्माऽभयꣳ रूपम् । तद्यथा प्रियया स्त्रिया संपरिष्वक्तो न बाह्यं
किंचन वेद नाऽऽन्तरमेवमेवायं पुरुषः प्राज्ञेनाऽऽत्मना संपरिष्वक्तो न बाह्यं
किंचन वेद नाऽऽन्तरं तद् वा अस्यैतदाप्तकाममात्मकाममकामꣳ रूपꣳ
शोकान्तरम् ॥ २१ ॥ अत्र पिताऽपिता भवति माताऽमाता लोका अलोका
देवा अदेवा वेदा अवेदाः । अत्र स्तेनोऽस्तेनो भवति भ्रूणहाऽभ्रूणहा

चाण्डालोऽचाण्डालः पौल्कसोऽपौल्कसः श्रमणोऽश्रमणस्तापसोऽतापसोऽनन्वागतं पुण्येनानन्वागतं पापेन तीर्णो हि तदा सर्वाञ्छोकान् हृदयस्य भवति ॥ २२ ॥ यद् वै तन्न पश्यति पश्यन् वै तन्न पश्यति न हि द्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वात् । न तु तद् द्वितीयमस्ति ततोऽन्यद् विभक्तं यत् पश्येत् ॥ २३ ॥ यद् वै तन्न जिघ्रति जिघ्रन् वै तन्न जिघ्रति न हि घ्रातुर्घ्रातेर्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान्न तु तद् द्वितीयमस्ति ततोऽन्यद् विभक्तं यज्जिघ्रेत् ॥ २४ ॥ यद् वै तन्न रसयते रसयन् वै तन्न रसयते न हि रसयितू रसयतेर्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान्न तु तद् द्वितीयमस्ति ततोऽन्यद् विभक्तं यद् रसयेत् ॥ २५ ॥ यद् वै तन्न वदति वदन् वै तन्न वदति न हि वक्तुर्वक्तेर्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान्न तु तद् द्वितीयमस्ति ततोऽन्यद् विभक्तं यद् वदेत् ॥ २६ ॥ यद् वै तन्न शृणोति शृण्वन् वै तन्न शृणोति न हि श्रोतुः श्रुतेर्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान्न तु तद् द्वितीयमस्ति ततोऽन्यद् विभक्तं यच्छृणुयात् ॥ २७ ॥ यद् वै तन्न मनुते मन्वानो वै तन्न मनुते न हि मन्तुर्मतेर्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान्न तु तद् द्वितीयमस्ति ततोऽन्यद् विभक्तं यन्मन्वीत ॥ २८ ॥ यद् वै तन्न स्पृशति स्पृशन् वै तन्न स्पृशति न हि स्प्रष्टुः स्पृष्टेर्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान्न तु तद् द्वितीयमस्ति ततोऽन्यद् विभक्तं यत् स्पृशेत् ॥ २९ ॥ यद् वै तन्न विजानाति विजानन् वै तन्न विजानाति न हि विज्ञातुर्विज्ञातेर्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान्न तु तद् द्वितीयमस्ति ततोऽन्यद् विभक्तं यद् विजानीयात् ॥ ३० ॥ यत्र वाऽन्यदिव स्यात् तत्रान्योऽन्यत् पश्येदन्योऽन्यज्जिघ्रेदन्योऽन्यद् रसयेदन्योऽन्यद् वदेदन्योऽन्यच्छृणुयादन्योऽन्यन्मन्वीतान्योऽन्यत् स्पृशेदन्योऽन्यद् विजानीयात् ॥ ३१ ॥ सलिल एको द्रष्टाऽद्वैतो भवत्येष ब्रह्मलोकः सम्राडिति हैनमनुशशास याज्ञवल्क्य एषाऽस्य परमा गतिरेषाऽस्य परमा संपदेषोऽस्य परमो लोक एषोऽस्य परम आनन्द एतस्यैवाऽऽनन्दस्यान्यानि भूतानि मात्रामुपजीवन्ति ॥ ३२ ॥ स यो मनुष्याणाꣳ राद्धः समृद्धो भवत्यन्येषामधिपतिः सर्वैर्मानुष्यकैर्भोगैः संपन्नतमः स मनुष्याणां परम आनन्दोऽथ ये शतं मनुष्याणामानन्दाः स एकः पितॄणां जितलोकानामानन्दोऽथ ये शतं

पितॄणां जितलोकानामानन्दाः स एको गन्धर्वलोक आनन्दोऽथ ये शतं गन्धर्वलोक आनन्दाः स एकः कर्मदेवानामानन्दो ये कर्मणा देवत्वमभिसंपद्यन्तेऽथ ये शतं कर्मदेवानामानन्दाः स एक आजानदेवानामानन्दो यश्च श्रोत्रियोऽवृजिनोऽकामहतोऽथ ये शतमाजानदेवानामानन्दाः स एकः प्रजापतिलोक आनन्दो यश्च श्रोत्रियोऽवृजिनोऽकामहतोऽथ ये शतं प्रजापतिलोक आनन्दाः स एको ब्रह्मलोक आनन्दो यश्च श्रोत्रियोऽवृजिनोऽकामहतोऽथैष एव परम आनन्द एष ब्रह्मलोकः सम्राडिति होवाच याज्ञवल्क्यः सोऽहं भगवते सहस्रं ददाम्यत ऊर्ध्वं विमोक्षायैव ब्रूहीत्यत्र ह याज्ञवल्क्यो बिभयांचकार मेधावी राजा सर्वेभ्यो माऽन्तेभ्य उदरौत्सीदिति ॥ ३३ ॥ स वा एष एतस्मिन् स्वप्नान्ते रत्वा चरित्वा दृष्ट्वैव पुण्यं च पापं च पुनः प्रतिन्यायं प्रतियोन्याद्रवति बुद्धान्तायैव ॥ ३४ ॥ तद् यथाऽनः सुसमाहितमुत्सर्जद् यायादेवमेवायꣳ शारीर आत्मा प्राज्ञेनाऽऽत्मनाऽन्वारूढमुत्सर्जन् याति यत्रैतदूर्ध्वोच्छ्वासी भवति ॥३५॥ स यत्रायमणिमानं न्येति जरया वोपतपता वाऽणिमानं निगच्छति तद् यथाऽऽम्रं वोदुम्बरं वा पिप्पलं वा बन्धनात् प्रमुच्यत एवमेवायं पुरुष एभ्योऽङ्गेभ्यः संप्रमुच्य पुनः प्रतिन्यायं प्रतियोन्याद्रवति प्राणायैव ॥३६॥ तद् यथा राजानमायान्तमुग्राः प्रत्येनसः सूतग्रामण्योऽन्नैः पानैरावसथैः प्रतिकल्पन्तेऽयमायात्ययमागच्छतीत्येवꣳ हैवंविदꣳ सर्वाणि भूतानि प्रतिकल्पन्त इदं ब्रह्मायातीदमागच्छतीति ॥ ३७ ॥ तद् यथा राजानं प्रयियासन्तमुग्राः प्रत्येनसः सूतग्रामण्योऽभिसमायन्त्येवमेवेममात्मानमन्तकाले सर्वे प्राणा अभिसमायन्ति यत्रैतदूर्ध्वोच्छ्वासी भवति ॥ ३८ ॥

इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

स यत्रायमात्माऽबल्यं न्येत्य संमोहमिव न्येत्यथैनमेते प्राणा अभिसमायन्ति स एतास्तेजोमात्राः समभ्याददानो हृदयमेवान्ववक्रामति स यत्रैष चाक्षुषः पुरुषः पराङ् पर्यावर्ततेऽथारूपज्ञो भवति ॥ १ ॥ एकीभवति न पश्यतीत्याहुरेकीभवति न जिघ्रतीत्याहुरेकीभवति न रसयत इत्याहुरेकीभवति न वदतीत्याहुरेकीभवति न शृणोतीत्याहुरेकीभवति न मनुत इत्याहुरेकीभवति न स्पृशतीत्याहुरेकीभवति न विजानातीत्याहुस्तस्य हैतस्य हृदयस्याग्रं प्रद्योतते तेन प्रद्योतेनैष आत्मा

निष्क्रामति चक्षुष्टो वा मूर्ध्नो वाऽन्येभ्यो वा शरीरदेशेभ्यस्तमुत्क्रामन्तं प्राणोऽनूत्क्रामति प्राणमनूत्क्रामन्तꣳ सर्वे प्राणा अनूत्क्रामन्ति सविज्ञानो भवति सविज्ञानमेवान्ववक्रामति तं विद्याकर्मणी समन्वारभेते पूर्वप्रज्ञा च ॥२॥ तद्यथा तृणजलायुका तृणस्यान्तं गत्वाऽन्यमाक्रममाक्रम्याऽऽत्मानमुपसꣳहरत्येवमेवायमात्मेदꣳ शरीरं निहत्याविद्यां गमयित्वाऽन्यमाक्रममाक्रम्याऽऽत्मानमुपसꣳहरति ॥३॥ तद् यथा पेशस्कारी पेशसो मात्रामपादायान्यन्नवतरं कल्याणतरꣳ रूपं तनुत एवमेवायमात्मेदꣳ शरीरं निहत्याविद्यां गमयित्वाऽन्यन्नवतरं कल्याणतरꣳ रूपं कुरुते पित्र्यं वा गान्धर्वं वा दैवं वा प्राजापत्यं वा ब्राह्मं वाऽन्येषां वा भूतानाम् ॥४॥ स वा अयमात्मा ब्रह्म विज्ञानमयो मनोमयः प्राणमयश्चक्षुर्मयः श्रोत्रमयः पृथिवीमय आपोमयो वायुमय आकाशमयस्तेजोमयोऽतेजोमयः काममयोऽकाममयः क्रोधमयोऽक्रोधमयो धर्ममयोऽधर्ममयः सर्वमयस्तद्यदेतदिदंमयोऽदोमय इति यथाकारी यथाचारी तथा भवति साधुकारी साधुर्भवति पापकारी पापो भवति पुण्यः पुण्येन कर्मणा भवति पापः पापेन। अथो खल्वाहुः काममय एवायं पुरुष इति स यथाकामो भवति तत्क्रतुर्भवति यत्क्रतुर्भवति तत् कर्म कुरुते यत् कर्म कुरुते तदभिसंपद्यते ॥५॥ तदेष श्लोको भवति। तदेव सक्तः सह कर्मणैति लिङ्गं मनो यत्र निषक्तमस्य। प्राप्यान्तं कर्मणस्तस्य यत् किंचेह करोत्ययम्॥ तस्माल्लोकात् पुनरैत्यस्मै लोकाय कर्मण इति नु कामयमानोऽथाकामयमानो योऽकामो निष्काम आप्तकाम आत्मकामो न तस्य प्राणा उत्क्रामन्ति ब्रह्मैव सन् ब्रह्माप्येति ॥६॥ तदेष श्लोको भवति। यदा सर्वे प्रमुच्यन्ते कामा येऽस्य हृदि श्रिताः। अथ मर्त्योऽमृतो भवत्यत्र ब्रह्म समश्नुत इति॥ तद् यथाऽहिनिर्ल्वयनी वल्मीके मृता प्रत्यस्ता शयीतैवमेवेदꣳ शरीरꣳ शेतेऽथायमशरीरोऽमृतः प्राणो ब्रह्मैव तेज एव सोऽहं भगवते सहस्रं ददामीति होवाच जनको वैदेहः ॥७॥ तदेते श्लोका भवन्ति। अणुः पन्था विततः पुराणो माꣳ स्पृष्टोऽनुवित्तो मयैव। तेन धीरा अपियन्ति ब्रह्मविदः स्वर्गं लोकमित ऊर्ध्वं विमुक्ताः॥ ८॥ तस्मिञ्छुक्लमुत नीलमाहुः पिङ्गलꣳ हरितं लोहितं च। एष पन्था ब्रह्मणा हानुवित्तस्तेनैति ब्रह्मवित् पुण्यकृत् तैजसश्च ॥९॥ अन्धं तमः प्रविशन्ति येऽविद्यामुपासते। ततो

भूय इव ते तमो य उ विद्यायाꣳ रताः ॥ १० ॥ अनन्दा नाम ते लोका अन्धेन तमसाऽऽवृताः। ताँस्ते प्रेत्याभिगच्छन्त्यविद्वाꣳसोऽबुधो जनाः ॥ ११ ॥ आत्मानं चेद्विजानीयादयमस्मीति पूरुषः। किमिच्छन् कस्य कामाय शरीरमनुसंज्वरेत् ॥ १२ ॥ यस्यानुवित्तः प्रतिबुद्ध आत्माऽस्मिन् सन्देह्ये गहने प्रविष्टः। स विश्वकृत् स हि सर्वस्य कर्ता तस्य लोकः स उ लोक एव ॥ १३ ॥ इहैव सन्तोऽथ विद्मस्तद् वयं न चेदवेदिर्महती विनष्टिः। ये तद् विदुरमृतास्ते भवन्त्यथेतरे दुःखमेवापियन्ति ॥ १४ ॥ यदैतमनुपश्यत्यात्मानं देवमञ्जसा। ईशानं भूतभव्यस्य न ततो विजुगुप्सते ॥ १५ ॥ यस्मादर्वाक् संवत्सरोऽहोभिः परिवर्तते। तद्देवा ज्योतिषां ज्योतिरायुर्होपासतेऽमृतम् ॥ १६ ॥ यस्मिन् पञ्च पञ्चजना आकाशश्च प्रतिष्ठितः। तमेव मन्य आत्मानं विद्वान् ब्रह्मामृतोऽमृतम् ॥ १७ ॥ प्राणस्य प्राणमुत चक्षुषश्चक्षुरुत श्रोत्रस्य श्रोत्रं मनसो ये मनो विदुः। ते निचिक्युर्ब्रह्म पुराणमग्र्यम् ॥ १८ ॥ मनसैवानुद्रष्टव्यं नेह नानाऽस्ति किंचन। मृत्योः स मृत्युमाप्नोति य इह नानेव पश्यति ॥१९॥ एकधैवानुद्रष्टव्यमेतदप्रमयं ध्रुवम्। विरजः पर आकाशादज आत्मा महान् ध्रुवः ॥२०॥ तमेव धीरो विज्ञाय प्रज्ञां कुर्वीत ब्राह्मणः। नानुध्यायाद् बहूञ्छब्दान् वाचो विग्लापनꣳ हि तदिति ॥ २१ ॥ स वा एष महानज आत्मा योऽयं विज्ञानमयः प्राणेषु य एषोऽन्तर्हृदय आकाशस्तस्मिञ्छेते सर्वस्य वशी सर्वस्येशानः सर्वस्याधिपतिः स न साधुना कर्मणा भूयान्नो एवासाधुना कनीयानेष सर्वेश्वर एष भूताधिपतिरेष भूतपाल एष सेतुर्विधरण एषां लोकानामसंभेदाय तमेतं वेदानुवचनेन ब्राह्मणा विविदिषन्ति यज्ञेन दानेन तपसाऽनाशकेनैतमेव विदित्वा मुनिर्भवति। एतमेव प्रव्राजिनो लोकमिच्छन्तः प्रव्रजन्ति। एतद्ध स्म वै तत् पूर्वे विद्वाꣳसः प्रजां न कामयन्ते किं प्रजया करिष्यामो येषां नोऽयमात्माऽयं लोक इति ते ह स्म पुत्रैषणायाश्च वित्तैषणायाश्च लोकैषणायाश्च व्युत्थायाथ भिक्षाचर्यं चरन्ति या ह्येव पुत्रैषणा सा वित्तैषणा या वित्तैषणा सा लोकैषणोभे ह्येते एषणे एव भवतः। स एष नेति नेत्यात्माऽगृह्यो न हि गृह्यतेऽशीर्यो न हि शीर्यतेऽसङ्गो न हि सज्यतेऽसितो न व्यथते न रिष्यत्येतमु हैवैते न तरत इत्यतः पापमकरवमित्यतः कल्याण-

मकरवमित्युभे उ हैवैष एते तरति नैनं कृताकृते तपतः ॥ २२ ॥ तदेतदृचाऽभ्युक्तम् । एष नित्यो महिमा ब्राह्मणस्य न वर्धते कर्मणा नो कनीयान् । तस्यैव स्यात् पदवित् तं विदित्वा न लिप्यते कर्मणा पापकेनेति । तस्मादेवंविच्छान्तो दान्त उपरतस्तितिक्षुः समाहितो भूत्वाऽऽत्मन्येवाऽऽत्मानं पश्यति सर्वमात्मानं पश्यति नैनं पाप्मा तरति सर्वं पाप्मानं तरति नैनं पाप्मा तपति सर्वं पाप्मानं तपति विपापो विरजोऽविचिकित्सो ब्राह्मणो भवत्येष ब्रह्मलोकः सम्राडेनं प्रापितोऽसीति होवाच याज्ञवल्क्यः सोऽहं भगवते विदेहान् ददामि मां चापि सह दास्यायेति ॥ २३ ॥ स वा एष महानज आत्माऽन्नादो वसुदानो विन्दते वसु य एवं वेद ॥ २४ ॥ स वा एष महानज आत्माऽजरोऽमरोऽमृतोऽभयो ब्रह्माभयं वै ब्रह्माभयꣳ हि वै ब्रह्म भवति य एवं वेद ॥ २५ ॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

अथ ह याज्ञवल्क्यस्य द्वे भार्ये बभूवतुर्मैत्रेयी च कात्यायनी च तयोर्ह मैत्रेयी ब्रह्मवादिनी बभूव स्त्रीप्रज्ञैव तर्हि कात्यायन्यथ ह याज्ञवल्क्योऽन्यद् वृत्तमुपाकरिष्यन् ॥ १ ॥ मैत्रेयीति होवाच याज्ञवल्क्यः प्रव्रजिष्यन् वा अरेऽहमस्मात् स्थानादस्मि हन्त तेऽनया कात्यायन्याऽन्तं करवाणीति ॥ २ ॥ सा होवाच मैत्रेयी यन्नु म इयं भगोः सर्वा पृथिवी वित्तेन पूर्णा स्यात् स्यां न्वहं तेनामृताऽऽहो३नेति नेति होवाच याज्ञवल्क्यो यथैवोपकरणवतां जीवितं तथैव ते जीवितꣳ स्यादमृतत्वस्य तु नाऽऽशाऽस्ति वित्तेनेति ॥ ३ ॥ सा होवाच मैत्रेयी येनाहं नामृता स्यां किमहं तेन कुर्यां यदेव भगवान् वेद तदेव मे ब्रूहीति ॥ ४ ॥ स होवाच याज्ञवल्क्यः प्रिया वै खलु नो भवती सती प्रियमवृधद्धन्त तर्हि भवत्येतद् व्याख्यास्यामि ते व्याचक्षाणस्य तु मे निदिध्यासस्वेति ॥ ५ ॥ स होवाच न वा अरे पत्युः कामाय पतिः प्रियो भवत्यात्मनस्तु कामाय पतिः प्रियो भवति । न वा अरे जायायै कामाय जाया प्रिया भवत्यात्मनस्तु कामाय जाया प्रिया भवति । न वा अरे पुत्राणां कामाय पुत्राः प्रिया भवन्त्यात्मनस्तु कामाय पुत्राः प्रिया भवन्ति । न वा अरे वित्तस्य कामाय वित्तं प्रियं भवत्यात्मनस्तु कामाय वित्तं प्रियं भवति । न वा अरे पशूनां कामाय पशवः प्रिया भवन्त्यात्मनस्तु कामाय पशवः प्रिया भवन्ति । न

वा अरे ब्रह्मणः कामाय ब्रह्म प्रियं भवत्यात्मनस्तु कामाय ब्रह्म प्रियं भवति। न वा अरे क्षत्रस्य कामाय क्षत्रं प्रियं भवत्यात्मनस्तु कामाय क्षत्रं प्रियं भवति। न वा अरे लोकानां कामाय लोकाः प्रिया भवन्त्यात्मनस्तु कामाय लोकाः प्रिया भवन्ति। न वा अरे देवानां कामाय देवाः प्रिया भवन्त्यात्मनस्तु कामाय देवाः प्रिया भवन्ति। न वा अरे वेदानां कामाय वेदाः प्रिया भवन्त्यात्मनस्तु कामाय वेदाः प्रिया भवन्ति। न वा अरे भूतानां कामाय भूतानि प्रियाणि भवन्त्यात्मनस्तु कामाय भूतानि प्रियाणि भवन्ति। न वा अरे सर्वस्य कामाय सर्वं प्रियं भवत्यात्मनस्तु कामाय सर्वं प्रियं भवति। आत्मा वा अरे द्रष्टव्यः श्रोतव्यो मन्तव्यो निदिध्यासितव्यो मैत्रेय्यात्मनि खल्वरे दृष्टे श्रुते मते विज्ञात इदꣳ सर्वं विदितम् ॥६॥ ब्रह्म तं परादाद् योऽन्यत्राऽऽत्मनो ब्रह्म वेद क्षत्रं तं परादाद् योऽन्यत्राऽऽत्मनः क्षत्रं वेद लोकास्तं परादुर्योऽन्यत्राऽऽत्मनो लोकान् वेद देवास्तं परादुर्योऽन्यत्राऽऽत्मनो देवान् वेद वेदास्तं परादुर्योऽन्यत्राऽऽत्मनो वेदान् वेद भूतानि तं परादुर्योऽन्यत्राऽऽत्मनो भूतानि वेद सर्वं तं परादाद् योऽन्यत्राऽऽत्मनः सर्वं वेदेदं ब्रह्मेदं क्षत्रमिमे लोका इमे देवा इमे वेदा इमानि भूतानीदꣳ सर्वं यदयमात्मा ॥ ७ ॥ स यथा दुन्दुभेर्हन्यमानस्य न बाह्याञ्छब्दाञ्छक्नुयाद् ग्रहणाय दुन्दुभेस्तु ग्रहणेन दुन्दुभ्याघातस्य वा शब्दो गृहीतः ॥८॥ स यथा शङ्खस्य ध्मायमानस्य न बाह्याञ्छब्दाञ्छक्नुयाद् ग्रहणाय शङ्खस्य तु ग्रहणेन शङ्खध्मस्य वा शब्दो गृहीतः ॥९॥ स यथा वीणायै वाद्यमानायै न बाह्याञ्छब्दाञ्छक्नुयाद् ग्रहणाय वीणायै तु ग्रहणेन वीणावादस्य वा शब्दो गृहीतः ॥१०॥ स यथाऽऽर्द्रैधाग्नेरभ्याहितस्य पृथग्धूमा विनिश्चरन्त्येवं वा अरेऽस्य महतो भूतस्य निश्वसितमेतद् यदृग्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोऽथर्वाङ्गिरस इतिहासः पुराणं विद्या उपनिषदः श्लोकाः सूत्राण्यनुव्याख्यानानि व्याख्यानानीष्टꣳ हुतमाशितं पायितमयं च लोकः परश्च लोकः सर्वाणि च भूतान्यस्यैवैतानि सर्वाणि निश्वसितानि ॥११॥ स यथा सर्वासामपाꣳ समुद्र एकायनमेवꣳ सर्वेषाꣳ स्पर्शानां त्वगेकायनमेवꣳ सर्वेषां गन्धानां नासिके एकायनमेवꣳ सर्वेषाꣳ रसानां जिह्वैकायनमेवꣳ सर्वेषाꣳ रूपाणां चक्षुरेकायनमेवꣳ सर्वेषाꣳ शब्दानाꣳ श्रोत्रमेकायनमेवꣳ सर्वेषाꣳ सङ्क-

स्पर्शानां मन एकायनमेवᳬ सर्वासां विद्यानाᳬ हृदयमेकायनमेवᳬ सर्वेषां कर्मणाᳬ हस्तावेकायनमेवᳬ सर्वेषामानन्दानामुपस्थ एकायनमेवᳬ सर्वेषां विसर्गाणां पायुरेकायनमेवᳬ सर्वेषामध्वनां पादावेकायनमेवᳬ सर्वेषां वेदानां वागेकायनम् ॥ १२ ॥ स यथा सैन्धवघनोऽनन्तरोऽबाह्यः कृत्स्नो रसघन एवैवं वा अरेऽयमात्माऽनन्तरोऽबाह्यः कृत्स्नः प्रज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय तान्येवानुविनश्यति न प्रेत्य सञ्ज्ञाऽस्तीत्यरे ब्रवीमीति होवाच याज्ञवल्क्यः ॥ १३ ॥ सा होवाच मैत्रेय्यत्रैव मा भगवान् मोहान्तमापीपिपन्न वा अहमिमं विजानामीति स होवाच न वा अरेऽहं मोहं ब्रवीम्यविनाशी वा अरेऽयमात्माऽनुच्छित्तिधर्मा ॥ १४ ॥ यत्र हि द्वैतमिव भवति तदितर इतरं पश्यति तदितर इतरं जिघ्रति तदितर इतरᳬ रसयते तदितर इतरमभिवदति तदितर इतरᳬ शृणोति तदितर इतरं मनुते तदितर इतरᳬ स्पृशति तदितर इतरं विजानाति यत्र त्वस्य सर्वमात्मैवाभूत् तत् केन कं पश्येत् तत् केन कं जिघ्रेत् तत् केन कᳬ रसयेत् तत् केन कमभिवदेत् तत् केन कᳬ शृणुयात् तत् केन कं मन्वीत तत् केन कᳬ स्पृशेत् तत् केन कं विजानीयाद् येनेदᳬ सर्वं विजानाति तं केन विजानीयात् स एष नेति नेत्यात्माऽगृह्यो न हि गृह्यतेऽशीर्यो न हि शीर्यतेऽसङ्गो न हि सज्यतेऽसितो न व्यथते न रिष्यति विज्ञातारमरे केन विजानीयादित्युक्तानुशासनाऽसि मैत्रेय्येतावदरे खल्वमृतत्वमिति होक्त्वा याज्ञवल्क्यो विजहार ॥ १५ ॥ इति पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

अथ वᳬशः पौतिमाष्यो गौपवनाद् गौपवनः पौतिमाष्यात् पौतिमाष्यो गौपवनाद् गौपवनः कौशिकात् कौशिकः कौण्डिन्यात् कौण्डिन्यः शाण्डिल्याच्छाण्डिल्यः कौशिकाच्च गौतमाच्च गौतमः ॥ १ ॥ आग्निवेश्यादाग्निवेश्यो गार्ग्याद् गार्ग्यो गार्ग्याद् गार्ग्यो गौतमाद् गौतमः सैतवात् सैतवः पाराशर्यायणात् पाराशर्यायणो गार्ग्यायणाद् गार्ग्यायण उद्दालकायनादुद्दालकायनो जाबालायनाज्जाबालायनो माध्यन्दिनायनान्माध्यन्दिनायनः सौकरायणात् सौकरायणः काषायणात् काषायणः सायकायनात् सायकायनः कौशिकायनेः कौशिकायनिः ॥ २ ॥

घृतकौशिकाद् घृतकौशिकः पाराशर्यायणात् पाराशर्यायणः पाराशर्यात् पाराशर्यो जातूकर्ण्याज्जातूकर्ण्य आसुरायणाच्च यास्काच्चासुरायणस्त्रैवणे-स्त्रैवणिरौपजन्धनेरौपजन्धनिरासुरेरासुरिर्भारद्वाजाद् भारद्वाज आत्रेया-दात्रेयो माण्टेर्माण्टिर्गौतमाद् गौतमो गौतमाद् गौतमो वात्स्याद् वात्स्यः शाण्डिल्याच्छाण्डिल्यः कैशोर्यात् काप्यात् कैशोर्यः काप्यः कुमारहारितात् कुमारहारितो गालवाद् गालवो विदर्भीकौण्डिन्याद् विदर्भीकौण्डिन्यो वत्सनपातो बाभ्रवाद् वत्सनपाद् बाभ्रवः पथः सौभरात् पन्थाः सौभरोऽयास्यादाङ्गिरसादयास्य आङ्गिरस आभूतेस्त्वाष्ट्रादाभूतिस्त्वाष्ट्रो विश्वरूपात् त्वाष्ट्राद् विश्वरूपस्त्वाष्ट्रोऽश्विभ्यामश्विनौ दधीच आथर्वणाद् दध्यङ्ङाथर्वणोऽथर्वणो दैवादथर्वा दैवो मृत्योः प्राध्वंसनान्मृत्युः प्राध्वंसनः प्रध्वंसनात् प्रध्वंसन एकर्षेरेकर्षिर्विप्रचित्तेर्विप्रचित्तिर्व्यष्टेर्व्यष्टिः सनारोः सनारुः सनातनात् सनातनः सनगात् सनगः परमेष्ठिनः परमेष्ठी ब्रह्मणो ब्रह्म स्वयम्भु ब्रह्मणे नमः ॥ ३ ॥ इति षष्ठं ब्राह्मणम् ॥ ६ ॥

इति चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः ॥

ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात् पूर्णमुदच्यते ।
पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ खं ब्रह्म । खं पुराणं वायुरं खमिति ह स्माह कौरव्यायणीपुत्रो वेदोऽयं ब्राह्मणा विदुर्वेदैनेन यद् वेदितव्यम् ॥ १ ॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

त्रयाः प्राजापत्याः प्रजापतौ पितरि ब्रह्मचर्यमूषुर्देवा मनुष्या असुरा उषित्वा ब्रह्मचर्यं देवा ऊचुर्ब्रवीतु नो भवानिति तेभ्यो हैतदक्षरमुवाच द इति व्यज्ञासिष्टा ३ इति व्यज्ञासिष्मेति होचुर्दाम्यतेति न आत्थेत्यो-मिति होवाच व्यज्ञासिष्टेति ॥ १ ॥ अथ हैनं मनुष्या ऊचुर्ब्रवीतु नो भवानिति तेभ्यो हैतदेवाक्षरमुवाच द इति व्यज्ञासिष्टा ३ इति व्यज्ञा-

सिष्मेति होचुर्दयध्वमिति न आत्थेत्योमिति होवाच व्यज्ञासिष्टेति ॥ २ ॥ अथ हैनमसुरा ऊचुर्ब्रवीतु नो भवानिति तेभ्यो हैतदेवाक्षरमुवाच द इति व्यज्ञासिष्टा ३ इति व्यज्ञासिष्मेति होचुर्दयध्वमिति न आत्थेत्योमिति होवाच व्यज्ञासिष्टेति तदेतदेवैषा दैवी वागनुवदति स्तनयित्नुर्द द द इति दाम्यत दत्त दयध्वमिति तदेतत् त्रयꣳ शिक्षेद् दमं दानं दयामिति ॥ ३ ॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

एष प्रजापतिर्यद्धृदयमेतद् ब्रह्मैतत् सर्वं तदेतत् त्र्यक्षरꣳ हृदयमिति हृ इत्येकमक्षरमभिहरन्त्यस्मै स्वाश्चान्ये च य एवं वेद द इत्येकमक्षरं ददत्यस्मै स्वाश्चान्ये च य एवं वेद यमित्येकमक्षरमेति स्वर्गं लोकं य एवं वेद ॥ १ ॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

तद् वै तदेतदेव तदास सत्यमेव स यो हैतं महद् यक्षं प्रथमजं वेद सत्यं ब्रह्मेति जयतीमाँल्लोकाञ्जित इन्न्वसावसद्य एवमेतन्महद् यक्षं प्रथमजं वेद सत्यं ब्रह्मेति सत्यꣳ ह्येव ब्रह्म ॥ १ ॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

आप एवेदमग्र आसुस्ता आपः सत्यमसृजन्त सत्यं ब्रह्म ब्रह्म प्रजापतिं प्रजापतिर्देवाँस्ते देवाः सत्यमेवोपासते तदेतत् त्र्यक्षरꣳ सत्यमिति स इत्येकमक्षरं तीत्येकमक्षरं यमित्येकमक्षरं प्रथमोत्तमे अक्षरे सत्यं मध्यतोऽनृतं तदेतदनृतमुभयतः सत्येन परिगृहीतꣳ सत्यभूयमेव भवति नैवं विद्वाꣳसमनृतꣳ हिनस्ति ॥ १ ॥ तद् यत् तत् सत्यमसौ स आदित्यो य एष एतस्मिन् मण्डले पुरुषो यश्चायं दक्षिणेऽक्षन् पुरुषस्तावेतावन्योन्यस्मिन् प्रतिष्ठितौ रश्मिभिरेषोऽस्मिन् प्रतिष्ठितः प्राणैरयममुष्मिन् स यदोत्क्रमिष्यन् भवति शुद्धमेवैतन्मण्डलं पश्यति नैनमेते रश्मयः प्रत्यायन्ति ॥ २ ॥ य एष एतस्मिन् मण्डले पुरुषस्तस्य भूरिति शिर एकꣳ शिर एकमेतदक्षरं भुव इति बाहू द्वौ बाहू द्वे एते अक्षरे स्वरिति प्रतिष्ठा द्वे प्रतिष्ठे द्वे एते अक्षरे तस्योपनिषदहरिति हन्ति पाप्मानं जहाति च य एवं वेद ॥ ३ ॥ योऽयं दक्षिणेऽक्षन् पुरुषस्तस्य भूरिति शिर एकꣳ शिर एकमेतदक्षरं भुव इति बाहू द्वौ बाहू द्वे एते अक्षरे स्वरिति प्रतिष्ठा द्वे प्रतिष्ठे द्वे एते अक्षरे तस्योपनिषदहमिति हन्ति पाप्मानं जहाति च य एवं वेद ॥ ४ ॥ इति पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

मनोमयोऽयं पुरुषो भाः सत्यस्तस्मिन्नन्तर्हृदये यथा व्रीहिर्वा यवो वा स एष सर्वस्येशानः सर्वस्याधिपतिः सर्वमिदं प्रशास्ति यदिदं किंच ॥ १ ॥ इति षष्ठं ब्राह्मणम् ॥ ६ ॥

विद्युद् ब्रह्मेत्याहुर्विदानाद् विद्युद् विद्यत्येनं पाप्मनो य एवं वेद विद्युद् ब्रह्मेति विद्युद्ध्येव ब्रह्म ॥ १ ॥ इति सप्तमं ब्राह्मणम् ॥ ७ ॥

वाचं धेनुमुपासीत तस्याश्चत्वारः स्तनाः स्वाहाकारो वषट्कारो हन्तकारः स्वधाकारस्तस्यै द्वौ स्तनौ देवा उपजीवन्ति स्वाहाकारं च वषट्कारं च हन्तकारं मनुष्याः स्वधाकारं पितरस्तस्याः प्राण ऋषभो मनो वत्सः ॥ १ ॥ इति अष्टमं ब्राह्मणम् ॥ ८ ॥

अयमग्निर्वैश्वानरो योऽयमन्तः पुरुषे येनेदमन्नं पच्यते यदिदमद्यते तस्यैष घोषो भवति यमेतत् कर्णावपिधाय शृणोति स यदोत्क्रमिष्यन् भवति नैनं घोषꣳ शृणोति ॥ १ ॥ इति नवमं ब्राह्मणम् ॥ ९ ॥

यदा वै पुरुषोऽस्माल्लोकात् प्रैति स वायुमागच्छति तस्मै स तत्र विजिहीते यथा रथचक्रस्य खं तेन स ऊर्ध्व आक्रमते स आदित्यमागच्छति तस्मै स तत्र विजिहीते यथा लम्बरस्य खं तेन स ऊर्ध्व आक्रमते स चन्द्रमसमागच्छति तस्मै स तत्र विजिहीते यथा दुन्दुभेः खं तेन स ऊर्ध्व आक्रमते स लोकमागच्छत्यशोकमहिमं तस्मिन् वसति शाश्वतीः समाः ॥ १ ॥ इति दशमं ब्राह्मणम् ॥ १० ॥

एतद् वै परमं तपो यद् व्याहितस्तप्यते परमꣳ हैव लोकं जयति य एवं वेदैतद् वै परमं तपो यं प्रेतमरण्यꣳ हरन्ति परमꣳ हैव लोकं जयति य एवं वेदैतद् वै परमं तपो यं प्रेतमग्नावभ्यादधति परमꣳ हैव लोकं जयति य एवं वेद ॥ १ ॥ इति एकादशं ब्राह्मणम् ॥ ११ ॥

अन्नं ब्रह्मेत्येक आहुस्तन्न तथा पूयति वा अन्नमृते प्राणात् प्राणो ब्रह्मेत्येक आहुस्तन्न तथा शुष्यति वै प्राण ऋतेऽन्नादेते ह त्वेव देवते एकधाभूयं भूत्वा परमतां गच्छतस्तद्ध स्माऽऽह प्रातृदः पितरं किꣳ स्विदेवैवं विदुषे साधु कुर्यां किमेवास्मा असाधु कुर्यामिति स ह स्माऽऽह पाणिना मा प्रातृद कस्त्वेनयोरेकधाभूयं भूत्वा परमतां गच्छतीति तस्मा उ हैतदुवाच वीत्यन्नं वै व्यन्ने हीमानि सर्वाणि भूतानि

विष्टानि रमिति प्राणो वै रं प्राणे हीमानि सर्वाणि भूतानि रमन्ते सर्वाणि ह वा अस्मिन् भूतानि विशन्ति सर्वाणि भूतानि रमन्ते य एवं वेद ॥ १ ॥ इति द्वादशं ब्राह्मणम् ॥ १२ ॥

उक्थं प्राणो वा उक्थं प्राणो हीदꣳ सर्वमुत्थापयत्युद्धास्मादुक्थविद् वीरस्तिष्ठत्युक्थस्य सायुज्यꣳ सलोकतां जयति य एवं वेद ॥ १ ॥ यजुः प्राणो वै यजुः प्राणे हीमानि सर्वाणि भूतानि युज्यन्ते युज्यन्ते हास्मै सर्वाणि भूतानि श्रैष्ठ्याय यजुषः सायुज्यꣳ सलोकतां जयति य एवं वेद ॥ २ ॥ साम प्राणो वै साम प्राणे हीमानि सर्वाणि भूतानि सम्यञ्चि सम्यञ्चि हास्मै सर्वाणि भूतानि श्रैष्ठ्याय कल्पन्ते साम्नः सायुज्यꣳ सलोकतां जयति य एवं वेद ॥ ३ ॥ क्षत्रं प्राणो वै क्षत्रं प्राणो हि वै क्षत्रं त्रायते हैनं प्राणः क्षणितोः प्रक्षत्रमत्रमाप्नोति क्षत्रस्य सायुज्यꣳ सलोकतां जयति य एवं वेद ॥४॥ इति त्रयोदशं ब्राह्मणम् ॥१३॥

भूमिरन्तरिक्षं द्यौरित्यष्टावक्षराण्यष्टाक्षरꣳ ह वा एकं गायत्र्यै पदमेतदु हैवास्या एतत् स यावदेषु त्रिषु लोकेषु तावद्ध जयति योऽस्या एतदेवं पदं वेद ॥ १ ॥ ऋचो यजूꣳषि सामानीत्यष्टावक्षराण्यष्टाक्षरꣳ ह वा एकं गायत्र्यै पदमेतदु हैवास्या एतत् स यावतीयं त्रयी विद्या तावद्ध जयति योऽस्या एतदेवं पदं वेद ॥ २ ॥ प्राणोऽपानो व्यान इत्यष्टावक्षराण्यष्टाक्षरꣳ ह वा एकं गायत्र्यै पदमेतदु हैवास्या एतत् स यावदिदं प्राणि तावद्ध जयति योऽस्या एतदेवं पदं वेदाथास्या एतदेव तुरीयं दर्शतं पदं परोरजा य एष तपति यद् वै चतुर्थं तत् तुरीयं दर्शतं पदमिति ददृश इव ह्येष परोरजा इति सर्वमु ह्येवैष रज उपर्युपरि तपत्येवꣳ हैव श्रिया यशसा तपति योऽस्या एतदेवं पदं वेद ॥ ३ ॥ सैषा गायत्र्येतस्मिँस्तुरीये दर्शते पदे परोरजसि प्रतिष्ठिता तद् वै तत् सत्ये प्रतिष्ठितं चक्षुर्वै सत्यं चक्षुर्हि वै सत्यं तस्माद् यदिदानीं द्वौ विवदमानावेयातामहमदर्शमहमश्रौषमिति य एवं ब्रूयादहमदर्शमिति तस्मा एव श्रद्दध्याम तद् वै तत् सत्यं बले प्रतिष्ठितं प्राणो वै बलं तत् प्राणे प्रतिष्ठितं तस्मादाहुर्बलꣳ सत्यादोगीय इत्येवम्वेषा गायत्र्यध्यात्मं प्रतिष्ठिता सा हैषा गयाँस्तत्रे प्राणा वै गयास्तत् प्राणाँस्तत्रे तद् यद् गयाँस्तत्रे

तस्माद् गायत्री नाम स यामेवामूꣳ सावित्रीमन्वाहैषैव सा स यस्मा अन्वाह तस्य प्राणाँस्त्रायते ॥ ४ ॥ ताꣳ हैतामेके सावित्रीमनुष्टुभमन्वाहुर्वागनुष्टुबेतद् वाचमनुब्रूम इति न तथा कुर्याद् गायत्रीमेव सावित्रीमनुब्रूयाद् यदि ह वा अप्येवंविद् बह्विव प्रतिगृह्णाति न हैव तद् गायत्र्या एकञ्चन पदं प्रति ॥ ५ ॥ स य इमाँस्त्रीँल्लोकान् पूर्णान् प्रतिगृह्णीयात् सोऽस्या एतत् प्रथमं पदमाप्नुयादथ यावतीयं त्रयी विद्या यस्तावत् प्रतिगृह्णीयात् सोऽस्या एतद् द्वितीयं पदमाप्नुयादथ यावदिदं प्राणि यस्तावत् प्रतिगृह्णीयात् सोऽस्या एतत् तृतीयं पदमाप्नुयादथास्या एतदेव तुरीयं दर्शतं पदं परोरजा य एष तपति नैव केनचनाऽऽप्यं कुत उ एतावत् प्रतिगृह्णीयात् ॥ ६ ॥ तस्या उपस्थानं गायत्र्यस्येकपदी द्विपदी त्रिपदी चतुष्पद्यपदसि न हि पद्यसे । नमस्ते तुरीयाय दर्शताय पदाय परोरजसेऽसावदो मा प्रापदिति यं द्विष्यादसावस्मै कामो मा समृद्धीति वा न हैवास्मै स कामः समृध्यते यस्मा एवमुपतिष्ठतेऽहमदः प्रापमिति वा ॥ ७ ॥ एतद्ध वै तज्जनको वैदेहो बुडिलमाश्वतराश्विमुवाच यन्नु हो तद् गायत्रीविदब्रूथा अथ कथꣳ हस्तीभूतो वहसीति मुखꣳ ह्यस्याः सम्राण्न विदाञ्चकारेति होवाच तस्या अग्निरेव मुखं यदि ह वा अपि बह्विवाग्नावभ्यादधति सर्वमेव तत् संदहत्येवꣳ हैवैवंविद् यद्यपि बह्विव पापं कुरुते सर्वमेव तत् संप्साय शुद्धः पूतोऽजरोऽमृतः संभवति ॥ ८ ॥ इति चतुर्दशं ब्राह्मणम् ॥ १४ ॥

हिरण्मयेन पात्रेण सत्यस्यापिहितं मुखम् । तत् त्वं पूषन्नपावृणु सत्यधर्माय दृष्टये । पूषन्नेकर्षे यम सूर्य प्राजापत्य व्यूह रश्मीन् । समूह तेजो यत् ते रूपं कल्याणतमं तत् ते पश्यामि । योऽसावसौ पुरुषः सोऽहमस्मि । *वायुरनिलममृतमथेदं भस्मान्तꣳ शरीरम् । ॐ क्रतो स्मर* कृतꣳ स्मर क्रतो स्मर कृतꣳ स्मर । अग्ने नय सुपथा राये अस्मान् विश्वानि देव वयुनानि विद्वान् । युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनो भूयिष्ठां ते नमउक्तिं विधेम ॥ १ ॥ इति पञ्चदशं ब्राह्मणम् ॥ १५ ॥

इति पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठोऽध्यायः

ॐ यो ह वै ज्येष्ठं च श्रेष्ठं च वेद ज्येष्ठश्च श्रेष्ठश्च स्वानां भवति प्राणो वै ज्येष्ठश्च श्रेष्ठश्च ज्येष्ठश्च श्रेष्ठश्च स्वानां भवत्यपि च येषां बुभूषति य एवं वेद ॥ १ ॥ यो ह वै वसिष्ठां वेद वसिष्ठः स्वानां भवति वाग् वै वसिष्ठा वसिष्ठः स्वानां भवत्यपि च येषां बुभूषति य एवं वेद ॥ २ ॥ यो ह वै प्रतिष्ठां वेद प्रतितिष्ठति समे प्रतितिष्ठति दुर्गे चक्षुर्वै प्रतिष्ठा चक्षुषा हि समे च दुर्गे च प्रतितिष्ठति प्रतितिष्ठति समे प्रतितिष्ठति दुर्गे य एवं वेद ॥ ३ ॥ यो ह वै संपदं वेद सꣳ हास्मै पद्यते यं कामं कामयते श्रोत्रं वै संपच्छ्रोत्रे हीमे सर्वे वेदा अभिसंपन्नाः सꣳ हास्मै पद्यते यं कामं कामयते य एवं वेद ॥४॥ यो ह वा आयतनं वेदाऽऽयतनꣳ स्वानां भवत्यायतनं जनानां मनो वा आयतनमायतनꣳ स्वानां भवत्यायतनं जनानां य एवं वेद ॥ ५ ॥ यो ह वै प्रजापतिं वेद प्रजायते ह प्रजया पशुभी रेतो वै प्रजापतिः प्रजायते ह प्रजया पशुभिर्य एवं वेद ॥ ६ ॥ ते हेमे प्राणा अहꣳश्रेयसे विवदमाना ब्रह्म जग्मुस्तद्धोचुः को नो वसिष्ठ इति तद्धोवाच यस्मिन् व उत्क्रान्त इदꣳ शरीरं पापीयो मन्यते स वो वसिष्ठ इति ॥ ७ ॥ वाग्घोच्चक्राम सा संवत्सरं प्रोष्याऽऽगत्योवाच कथमशकत मदृते जीवितुमिति ते होचुर्यथाऽकला अवदन्तो वाचा प्राणन्तः प्राणेन पश्यन्तश्चक्षुषा शृण्वन्तः श्रोत्रेण विद्वाꣳसो मनसा प्रजायमाना रेतसैवमजीविष्मेति प्रविवेश ह वाक् ॥ ८ ॥ चक्षुर्होच्चक्राम तत् संवत्सरं प्रोष्याऽऽगत्योवाच कथमशकत मदृते जीवितुमिति ते होचुर्यथाऽन्धा अपश्यन्तश्चक्षुषा प्राणन्तः प्राणेन वदन्तो वाचा शृण्वन्तः श्रोत्रेण विद्वाꣳसो मनसा प्रजायमाना रेतसैवमजीविष्मेति प्रविवेश ह चक्षुः ॥९॥ श्रोत्रꣳ होच्चक्राम तत् संवत्सरं प्रोष्याऽऽगत्योवाच कथमशकत मदृते जीवितुमिति ते होचुर्यथा बधिरा अशृण्वन्तः श्रोत्रेण प्राणन्तः प्राणेन वदन्तो वाचा पश्यन्तश्चक्षुषा विद्वाꣳसो मनसा प्रजायमाना रेतसैवमजीविष्मेति प्रविवेश ह श्रोत्रम् ॥ १० ॥ मनो होच्चक्राम तत् संवत्सरं प्रोष्याऽऽगत्योवाच कथमशकत मदृते जीवितुमिति ते होचुर्यथा मुग्धा अविद्वाꣳसो मनसा प्राणन्तः प्राणेन वदन्तो वाचा

पश्यन्तश्चक्षुषा शृण्वन्तः श्रोत्रेण प्रजायमाना रेतसैवमजीविष्मेति प्रविवेश ह मनः ॥ ११ ॥ रेतो होच्चक्राम तत् संवत्सरं प्रोष्याऽऽगत्योवाच कथमशकत मदृते जीवितुमिति ते होचुर्यथा क्लीबा अप्रजायमाना रेतसा प्राणन्तः प्राणेन वदन्तो वाचा पश्यन्तश्चक्षुषा शृण्वन्तः श्रोत्रेण विद्वाꣳसो मनसैवमजीविष्मेति प्रविवेश ह रेतः ॥ १२ ॥ अथ ह प्राण उत्क्रमिष्यन् यथा महासुहयः सैन्धवः पड्वीशशङ्कून् संवृहेदेवꣳ हैवेमान् प्राणान् संववर्ह ते होचुर्मा भगव उत्क्रमीर्न वै शक्ष्यामस्त्वदृते जीवितुमिति तस्यो मे बलिं कुरुतेति तथेति ॥ १३ ॥ सा ह वागुवाच यद् वा अहं वसिष्ठाऽस्मि त्वं तद्वसिष्ठोऽसीति यद् वा अहं प्रतिष्ठाऽस्मि त्वं तत्प्रतिष्ठोऽसीति चक्षुर्यद् वा अहꣳ संपदस्मि त्वं तत्संपदसीति श्रोत्रं यद् वा अहमायतनमस्मि त्वं तदायतनमसीति मनो यद् वा अहं प्रजापतिरस्मि त्वं तत्प्रजापतिरसीति रेतस्तस्यो मे किमन्नं किं वास इति यदिदं किंचाऽऽश्वभ्य आ कृमिभ्य आ कीटपतङ्गेभ्यस्तत् तेऽन्नमापो वास इति न ह वा अस्यानन्नं जग्धं भवति नानन्नं प्रतिगृहीतं य एवमेतदनस्यान्नं वेद तद् विद्वाꣳसः श्रोत्रिया अशिष्यन्त आचामन्त्यशित्वाऽऽचामन्त्येतमेव तदनमनग्नं कुर्वन्तो मन्यन्ते ॥ १४॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

श्वेतकेतुर्ह वा आरुणेयः पञ्चालानां परिषदमाजगाम स आजगाम जैवलिं प्रवाहणं परिचारयमाणं तमुदीक्ष्याभ्युवाद कुमारा३ इति स भो३ इति प्रतिशुश्रावानुशिष्टो न्वसि पित्रेत्योमिति होवाच ॥ १ ॥ वेत्थ यथेमाः प्रजाः प्रयत्यो विप्रतिपद्यन्ता३ इति नेति होवाच वेत्थो यथेमं लोकं पुनरापद्यन्ता३ इति नेति हैवोवाच वेत्थो यथाऽसौ लोक एवं बहुभिः पुनः पुनः प्रयद्भिर्न संपूर्यता३ इति नेति हैवोवाच वेत्थो यतिथ्यामाहुत्याꣳ हुतायामापः पुरुषवाचो भूत्वा समुत्थाय वदन्ती३ इति नेति हैवोवाच वेत्थो देवयानस्य वा पथः प्रतिपदं पितृयाणस्य वा यत् कृत्वा देवयानं वा पन्थानं प्रतिपद्यन्ते पितृयाणं वाऽपि हि न ऋषेर्वचः श्रुतम् । द्वे सृती अशृणवं पितृणामहं देवानामुत मर्त्यानाम् । ताभ्यामिदं विश्वमेजत् समेति यदन्तरा पितरं मातरं चेति नाहमत एकंचन वेदेति होवाच ॥ २ ॥ अथैनं वसत्योपमन्त्रयाञ्चक्रेऽनादृत्य वसतिं कुमारः प्रदुद्राव

स आजगाम पितरं तꣳ होवाचेति वाव किल नो भवान् पुरानुशिष्टान-वोच इति कथꣳ सुमेध इति पञ्च मा प्रश्नान् राजन्यबन्धुरप्राक्षीत् ततो नैकंचन वेदेति कतमे त इतीम इति ह प्रतीकान्युदाजहार ॥ ३ ॥ स होवाच तथा नस्त्वं तात जानीथा यथा यदहं किंच वेद सर्वमहं तत् तुभ्यमवोचं प्रेहि तु तत्र प्रतीत्य ब्रह्मचर्यं वत्स्याव इति भवानेव गच्छ-त्विति स आजगाम गौतमो यत्र प्रवाहणस्य जैवलेरास तस्मा आसनमा-हृत्योदकमाहारयांचकाराथ हास्मा अर्घ्यं चकार तꣳ होवाच वरं भगवते गौतमाय दद्म इति ॥ ४ ॥ स होवाच प्रतिज्ञातो म एष वरो यां तु कुमारस्यान्ते वाचमभाषथास्तां मे ब्रूहीति ॥ ५ ॥ स होवाच दैवेषु वै गौतम तद् वरेषु मानुषाणां ब्रूहीति ॥ ६ ॥ स होवाच विज्ञायते हास्ति हिरण्यस्यापात्तं गोअश्वानां दासीनां प्रवाराणां परिधानस्य मा नो भवान् बहोरनन्तस्यापर्यन्तस्याभ्यवदान्योऽभूदिति स वै गौतम तीर्थे-नेच्छासा इत्युपैम्यहं भवन्तमिति वाचा ह स्मैव पूर्व उपयन्ति स होपायनकीर्त्योवास ॥ ७ ॥ स होवाच तथा नस्त्वं गौतम माऽपराधा-स्तव च पितामहा यथेयं विद्येतः पूर्वं न कस्मिꣳश्चन ब्राह्मण उवास तां त्वहं तुभ्यं वक्ष्यामि को हि त्वैवं ब्रुवन्तमर्हति प्रत्याख्यातुमिति ॥ ८ ॥ असौ वै लोकोऽग्निर्गौतम तस्याऽऽदित्य एव समिद् रश्मयो धूमोऽहर-र्चिर्दिशोऽङ्गारा अवान्तरदिशो विस्फुलिङ्गास्तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवाः श्रद्धां जुह्वति तस्या आहुत्यै सोमो राजा संभवति ॥ ९ ॥ पर्जन्यो वा अग्निर्गौतम तस्य संवत्सर एव समिदभ्राणि धूमो विद्युदर्चिरशनिरङ्गारा ह्रादुनयो विस्फुलिङ्गास्तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवाः सोमꣳ राजानं जुह्वति तस्या आहुत्यै वृष्टिः संभवति ॥ १० ॥ अयं वै लोकोऽग्निर्गौतम तस्य पृथिव्येव समिदग्निर्धूमो रात्रिरर्चिश्चन्द्रमा अङ्गारा नक्षत्राणि विस्फु-लिङ्गास्तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवा वृष्टिं जुह्वति तस्या आहुत्या अन्नꣳ संभवति ॥ ११ ॥ पुरुषो वा अग्निर्गौतम तस्य व्यात्तमेव समित् प्राणो धूमो वागर्चिश्चक्षुरङ्गाराः श्रोत्रं विस्फुलिङ्गास्तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवा अन्नं जुह्वति तस्या आहुत्यै रेतः संभवति ॥ १२ ॥ योषा वा अग्निर्गौतम तस्या उपस्थ एव समिल्लोमानि धूमो योनिरर्चिर्यदन्तः करोति तेऽङ्गारा अभिनन्दा विस्फुलिङ्गास्तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवा रेतो जुह्वति तस्या

आहुत्यै पुरुषः संभवति स जीवति यावज्जीवत्यथ यदा म्रियते ॥ १३ ॥ अथैनमग्नये हरन्ति तस्याग्निरेवाग्निर्भवति समित् समिद् धूमो धूमोऽर्चिरर्चिरङ्गारा अङ्गारा विस्फुलिङ्गा विस्फुलिङ्गास्तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवाः पुरुषं जुह्वति तस्या आहुत्यै पुरुषो भास्वरवर्णः संभवति ॥ १४ ॥ ते य एवमेतद् विदुर्ये चामी अरण्ये श्रद्धाꣳ सत्यमुपासते तेऽर्चिरभिसंभवन्त्यर्चिषोऽहरह्न आपूर्यमाणपक्षमापूर्यमाणपक्षाद् यान् षण्मासानुदङ्ङादित्य एति मासेभ्यो देवलोकं देवलोकादादित्यमादित्याद् वैद्युतं तान् वैद्युतान् पुरुषो मानस एत्य ब्रह्मलोकान् गमयति ते तेषु ब्रह्मलोकेषु पराः परावतो वसन्ति तेषां न पुनरावृत्तिः ॥ १५ ॥ अथ ये यज्ञेन दानेन तपसा लोकाञ्जयन्ति ते धूममभिसंभवन्ति धूमाद् रात्रिꣳ रात्रेरपक्षीयमाणपक्षमपक्षीयमाणपक्षाद् यान् षण्मासान् दक्षिणादित्य एति मासेभ्यः पितृलोकं पितृलोकाच्चन्द्रं ते चन्द्रं प्राप्यान्नं भवन्ति ताँस्तत्र देवा यथा सोमꣳ राजानमाप्यायस्वापक्षीयस्वेत्येवमेनाँस्तत्र भक्षयन्ति तेषां यदा तत् पर्यवैत्यथेममेवाकाशमभिनिष्पद्यन्त आकाशाद् वायुं वायोर्वृष्टिं वृष्टेः पृथिवीं ते पृथिवीं प्राप्यान्नं भवन्ति ते पुनः पुरुषाग्नौ हूयन्ते ततो योषाग्नौ जायन्ते लोकान् प्रत्युत्थायिनस्त एवमेवानुपरिवर्तन्तेऽथ य एतौ पन्थानौ न विदुस्ते कीटाः पतङ्गा यदिदं दन्दशूकम् ॥ ॥ १६ ॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

स यः कामयेत महत् प्राप्नुयामित्युदगयन आपूर्यमाणपक्षस्य पुण्याहे द्वादशाहमुपसद्व्रती भूत्वौदुम्बरे कꣳसे चमसे वा सर्वौषधं फलानीति संभृत्य परिसमुह्य परिलिप्याग्निमुपसमाधाय परिस्तीर्याऽऽवृताऽऽज्यꣳ सꣳस्कृत्य पुꣳसा नक्षत्रेण मन्थꣳ संनीय जुहोति। यावन्तो देवास्त्वयि जातवेदस्तिर्यञ्चो घ्नन्ति पुरुषस्य कामान्। तेभ्योऽहं भागधेयं जुहोमि ते मा तृप्ताः सर्वैः कामैस्तर्पयन्तु स्वाहा। या तिरश्ची निपद्यतेऽहं विधरणी इति तां त्वा घृतस्य धारया यजे सꣳराधनीमहꣳ स्वाहा ॥ १ ॥ ज्येष्ठाय स्वाहा श्रेष्ठाय स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सꣳस्रवमवनयति प्राणाय स्वाहा वसिष्ठायै स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सꣳस्रवमवनयति वाचे स्वाहा प्रतिष्ठायै स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सꣳस्रवमवनयति चक्षुषे स्वाहा संपदे स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सꣳस्रवमवनयति

श्रोत्राय स्वाहाऽऽयतनाय स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सᳪंस्रवमवनयति मनसे स्वाहा प्रजात्यै स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सᳪंस्रवमवनयति रेतसे स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सᳪंस्रवमवनयति ॥ २ ॥ अग्नये स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सᳪंस्रवमवनयति सोमाय स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सᳪं-स्रवमवनयति भूः स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सᳪंस्रवमवनयति भुवः स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सᳪंस्रवमवनयति स्वः स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सᳪंस्रवमवनयति भूर्भुवः स्वः स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सᳪंस्रवमवन-यति ब्रह्मणे स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सᳪंस्रवमवनयति क्षत्राय स्वाहे-त्यग्नौ हुत्वा मन्थे सᳪंस्रवमवनयति भूताय स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सᳪंस्रवमवनयति भविष्यते स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सᳪंस्रवमवनयति विश्वाय स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सᳪंस्रवमवनयति सर्वाय स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सᳪंस्रवमवनयति प्रजापतये स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सᳪं-स्रवमवनयति ॥ ३ ॥ अथैनमभिमृशति भ्रमदसि ज्वलदसि पूर्णमसि प्रस्तब्धमस्येकसभमसि हिङ्कृतमसि हिङ्क्रियमाणमस्युद्गीथमस्युद्-गीयमानमसि श्रावितमसि प्रत्याश्रावितमस्यार्द्रे संदीप्तमसि विभूरसि प्रभू-रस्यन्नमसि ज्योतिरसि निधनमसि संवर्गोऽसीति ॥ ४ ॥ अथैनमुद्यच्छ-त्यामᳪंस्यामᳪं हि ते महि स हि राजेशानोऽधिपतिः स माᳪं राजे-शानोऽधिपतिं करोत्विति ॥ ५ ॥ अथैनमाचामति तत् सवितुर्वरेण्यम् । मधु वाता ऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः । भूः स्वाहा । भर्गो देवस्य धीमहि । मधु नक्तमुतोषसो मधुमत् पार्थिवᳪं रजः । मधु द्यौरस्तु नः पिता । भुवः स्वाहा । धियो यो नः प्रचोदयात् । मधुमान् नो वनस्पतिर्मधुमाँ२ अस्तु सूर्यः । माध्वीर्गावो भवन्तु नः । स्वः स्वाहेति । सर्वां च सावित्रीमन्वाह सर्वाश्च मधुमतीरहमेवेदᳪं सर्वं भूयासं भूर्भुवः स्वः स्वाहेत्यन्तत आचम्य पाणी प्रक्षाल्य जघनेनाग्निं प्राक्शिराः संविशति प्रातरादित्यमुपतिष्ठते दिशामेकपुण्डरीकमस्यहं मनुष्याणामेकपुण्डरीकं भूयासमिति यथेतमेत्य जघनेनाग्निमासीनो वᳪंशं जपति ॥ ६ ॥ तᳪं हैतमुद्दालक आरुणिर्वाजसनेयाय याज्ञव-ल्क्यायान्तेवासिन उक्त्वोवाचापि य एनᳪं शुष्के स्थाणौ निषिञ्चे-ज्जायेरञ्छाखाः प्ररोहेयुः पलाशानीति ॥ ७ ॥ एतमु हैव वाजसनेयो

याज्ञवल्क्यो मधुकाय पैङ्ग्यायान्तेवासिन उक्त्वोवाचापि य एनꣳ शुष्के स्थाणौ निषिञ्चेज्जायेरञ्छाखाः प्ररोहेयुः पलाशानीति ॥ ८ ॥ एतमु हैव मधुकः पैङ्ग्यश्चूलाय भागवित्तयेऽन्तेवासिन उक्त्वोवाचापि य एनꣳ शुष्के स्थाणौ निषिञ्चेज्जायेरञ्छाखाः प्ररोहेयुः पलाशानीति ॥९॥ एतमु हैव चूलो भागवित्तिर्जानकाय आयस्थूणायान्तेवासिन उक्त्वोवाचापि य एनꣳ शुष्के स्थाणौ निषिञ्चेज्जायेरञ्छाखाः प्ररोहेयुः पलाशानीति ॥ १० ॥ एतमु हैव जानकिरायस्थूणः सत्यकामाय जाबालायान्तेवासिन उक्त्वोवाचापि य एनꣳ शुष्के स्थाणौ निषिञ्चेज्जायेरञ्छाखाः प्ररोहेयुः पलाशानीति ॥ ११ ॥ एतमु हैव सत्यकामो जाबालोऽन्तेवासिभ्य उक्त्वोवाचापि य एनꣳ शुष्के स्थाणौ निषिञ्चेज्जायेरञ्छाखाः प्ररोहेयुः पलाशानीति तमेतं नापुत्राय वाऽनन्तेवासिने वा ब्रूयात् ॥ १२ ॥ चतुरौदुम्बरो भवत्यौदुम्बरः स्रुव औदुम्बरश्चमस औदुम्बर इध्म औदुम्बर्या उपमन्थन्यौ दश ग्राम्याणि धान्यानि भवन्ति व्रीहियवास्तिलमाषा अणुप्रियङ्गवो गोधूमाश्च मसूराश्च खल्वाश्च खलकुलाश्च तान् पिष्टान् दधनि मधुनि घृत उपसिञ्चत्याज्यस्य जुहोति ॥१३॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

एषां वै भूतानां पृथिवी रसः पृथिव्या आपोऽपामोषधय ओषधीनां पुष्पाणि पुष्पाणां फलानि फलानां पुरुषः पुरुषस्य रेतः ॥ १ ॥ स ह प्रजापतिरीक्षाञ्चक्रे हन्तास्मै प्रतिष्ठां कल्पयानीति स स्त्रियꣳ ससृजे ताꣳ सृष्ट्वाऽध उपास्त तस्मात् स्त्रियमध उपासीत स एतं प्राञ्चं ग्रावाणमात्मन एव समुदपारयत् तेनैनामभ्यसृजत् ॥ २ ॥ तस्या वेदिरुपस्थो लोमानि बर्हिश्चर्माधिषवणे समिद्धो मध्यतस्तौ मुष्कौ स यावान् ह वै वाजपेयेन यजमानस्य लोको भवति तावानस्य लोको भवति य एवं विद्वानधोपहासं चरत्यासाꣳ स्त्रीणाꣳ सुकृतं वृङ्क्तेऽथ य इदमविद्वानधोपहासं चरत्यस्य स्त्रियः सुकृतं वृञ्जते ॥ ३ ॥ एतद्ध स्म वै तद् विद्वानुद्दालक आरुणिराहैतद्ध स्म वै तद् विद्वान् नाको मौद्गल्य आहैतद्ध स्म वै तद् विद्वान् कुमारहारित आह बहवो मर्या ब्राह्मणायना निरिन्द्रिया विसुकृतोऽस्माल्लोकात् प्रयन्ति य इदमविद्वाꣳसोऽधोपहासं चरन्तीति बहु वा इदꣳ सुप्तस्य वा जाग्रतो

वा रेतः स्कन्दति ॥४॥ तदभिमृशेदनु वा मन्त्रयेत यन्मेऽद्य रेतः पृथिवीमस्कान्त्सीद् यदोषधीरप्यसरद् यदपः । इदमहं तद् रेत आददे पुनर्मामैत्विन्द्रियं पुनस्तेजः पुनर्भगः । पुनरग्निर्धिष्ण्या यथास्थानं कल्पन्तामित्यनामिकाङ्गुष्ठाभ्यामादायान्तरेण स्तनौ वा भ्रुवौ वा निमृज्यात् ॥५॥ अथ यद्युदक आत्मानं पश्येत् तदभिमन्त्रयेत मयि तेज इन्द्रियं यशो द्रविणꣳ सुकृतमिति श्रीर्ह वा एषा स्त्रीणां यन्मलोद्वासास्तस्मान्मलोद्वाससं यशस्विनीमभिक्रम्योपमन्त्रयेत ॥६॥ सा चेदस्मै न दद्यात् काममेनामवक्रीणीयात् सा चेदस्मै नैव दद्यात् काममेनां यष्ट्या वा पाणिना वोपहत्यातिक्रामेदिन्द्रियेण ते यशसा यश आदद इत्ययशा एव भवति ॥७॥ सा चेदस्मै दद्यादिन्द्रियेण ते यशसा यश आदधामीति यशस्विनावेव भवतः ॥८॥ स यामिच्छेत् कामयेत मेति तस्यामर्थं निष्ठाय मुखेन मुखꣳ सन्धायोपस्थमस्या अभिमृश्य जपेदङ्गादङ्गात् संभवसि हृदयादधिजायसे । स त्वमङ्गकषायोऽसि दिग्धविद्धामिव मादयेमाममूं मयीति ॥९॥ अथ यामिच्छेन्न गर्भं दधीतेति तस्यामर्थं निष्ठाय मुखेन मुखꣳ सन्धायाभिप्राण्यापान्यादिन्द्रियेण ते रेतसा रेत आदद इत्यरेता एव भवति ॥१०॥ अथ यामिच्छेद् दधीतेति तस्यामर्थं निष्ठाय मुखेन मुखꣳ सन्धायापान्याभिप्राण्यादिन्द्रियेण ते रेतसा रेत आदधामीति गर्भिण्येव भवति ॥११॥ अथ यस्य जायायै जारः स्यात्तं चेद् द्विष्यादामपात्रेऽग्निमुपसमाधाय प्रतिलोमꣳ शरबर्हिस्तीर्त्वा तस्मिन्नेताः शरभृष्टीः प्रतिलोमाः सर्पिषाऽक्ता जुहुयान्मम समिद्धेऽहौषीः प्राणापानौ त आददेऽसाविति मम समिद्धेऽहौषीः पुत्रपशूँस्त आददेऽसाविति मम समिद्धेऽहौषीरिष्टासुकृते त आददेऽसाविति मम समिद्धेऽहौषीराशापराकाशौ त आददेऽसाविति स वा एष निरिन्द्रियो विसुकृतोऽस्माल्लोकात् प्रैति यमेवंविद् ब्राह्मणः शपति तस्मादेवंविच्छ्रोत्रियस्य दारेण नोपहासमिच्छेदुत ह्येवंवित् परो भवति ॥१२॥ अथ यस्य जायामार्तवं विन्देत् त्र्यहं कꣳसेन पिबेदहतवासा नैनां वृषलो न वृषल्युपहन्यात् त्रिरात्रान्त आप्लुत्य व्रीहीनवघातयेत् ॥१३॥ स य इच्छेत् पुत्रो मे शुक्लो जायेत वेदमनुब्रुवीत सर्वमायुरियादिति क्षीरौदनं पाचयित्वा सर्पिष्मन्तमश्नीयातामीश्वरौ जनयितवै ॥१४॥ अथ य इच्छेत्

पुत्रो मे कपिलः पिङ्गलो जायेत द्वौ वेदावनुब्रुवीत सर्वमायुरियादिति दध्योदनं पाचयित्वा सर्पिष्मन्तमश्नीयातामीश्वरौ जनयितवै ॥ १५ ॥ अथ य इच्छेत् पुत्रो मे श्यामो लोहिताक्षो जायेत त्रीन् वेदाननुब्रुवीत सर्वमायुरियादित्युदौदनं पाचयित्वा सर्पिष्मन्तमश्नीयातामीश्वरौ जनयितवै ॥ १६ ॥ अथ य इच्छेद् दुहिता मे पण्डिता जायेत सर्वमायुरियादिति तिलौदनं पाचयित्वा सर्पिष्मन्तमश्नीयातामीश्वरौ जनयितवै ॥ १७ ॥ अथ य इच्छेत् पुत्रो मे पण्डितो विगीतः समितिङ्गमः शुश्रूषितां वाचं भाषिता जायेत सर्वान् वेदाननुब्रुवीत सर्वमायुरियादिति माꣳसौदनं पाचयित्वा सर्पिष्मन्तमश्नीयातामीश्वरौ जनयितवा औक्षेण वाऽऽर्षभेण वा ॥ १८ ॥ अथाभिप्रातरेव स्थालीपाकावृताज्यं चेष्टित्वा स्थालीपाकस्योपघातं जुहोत्यग्नये स्वाहाऽनुमतये स्वाहा देवाय सवित्रे सत्यप्रसवाय स्वाहेति हुत्वोद्धृत्य प्राश्नाति प्राश्येतरस्याः प्रयच्छति प्रक्षाल्य पाणी उदपात्रं पूरयित्वा तेनैनां त्रिरभ्युक्षत्युत्तिष्ठातो विश्वावसोऽन्यामिच्छ प्रपूर्व्याꣳ सं जायां पत्या सहेति ॥ १९ ॥ अथैनामभिपद्यतेऽमोऽहमस्मि सा त्वꣳ सा त्वमस्यमोऽहꣳ सामाहमस्मि ऋक् त्वं द्यौरहं पृथिवी त्वं तावेहि सꣳरभावहै सह रेतो दधावहै पुꣳसे पुत्राय वित्तय इति ॥ २० ॥ अथास्या ऊरू विहापयति विजिहीथां द्यावापृथिवी इति तस्यामर्थं निष्ठाय मुखेन मुखꣳ सन्धाय त्रिरेनामनुलोमामनुमार्ष्टि । विष्णुर्योनिं कल्पयतु त्वष्टा रूपाणि पिꣳशतु । आसिञ्चतु प्रजापतिर्धाता गर्भं दधातु ते । गर्भं धेहि सिनीवालि गर्भं धेहि पृथुष्टुके । गर्भं ते अश्विनौ देवावाधत्तां पुष्करस्रजौ ॥ २१ ॥ हिरण्मयी अरणी याभ्यां निर्मन्थतामश्विनौ । तं ते गर्भꣳ हवामहे दशमे मासि सूतये । यथाऽग्निगर्भा पृथिवी यथा द्यौरिन्द्रेण गर्भिणी । वायुर्दिशां यथा गर्भ एवं गर्भं दधामि तेऽसाविति ॥ २२ ॥ सोष्यन्तीमद्भिरभ्युक्षति । यथा वायुः पुष्करिणीꣳ समिङ्गयति सर्वतः । एवा ते गर्भ एजतु सहावैतु जरायुणा । इन्द्रस्यायं व्रजः कृतः सार्गलः सपरिश्रयः । तमिन्द्र निर्जहि गर्भेण सावराꣳ सहेति ॥ २३ ॥ जातेऽग्निमुपसमाधायाङ्क आधाय कꣳसे पृषदाज्यꣳ सनीय पृषदाज्यस्योपघातं जुहोत्यस्मिन् सहस्रं पुष्यासमेधमानः स्वे गृहे । अस्योपसन्द्यां मा च्छैत्सीत् प्रजया च

पशुभिश्च स्वाहा। मयि प्राणांस्त्वयि मनसा जुहोमि स्वाहा। यद् कर्मणाऽत्यरीरिचं यद् वा न्यूनमिहाकरम्। अग्निष्टत् स्विष्टकृद् विद्वान् स्विष्टं सुहुतं करोतु नः स्वाहेति ॥ २४ ॥ अथास्य दक्षिणं कर्णमभिनिधाय वाग् वागिति त्रिरथ दधि मधु घृतं सन्नीयानन्तर्हितेन जातरूपेण प्राशयति। भूस्ते दधामि भुवस्ते दधामि स्वस्ते दधामि भूर्भुवः स्वः सर्वं त्वयि दधामीति ॥२५॥ अथास्य नाम करोति वेदोऽसीति तदस्य तद् गुह्यमेव नाम भवति ॥ २६ ॥ अथैनं मात्रे प्रदाय स्तनं प्रयच्छति यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूर्यो रत्नधा वसुविद्यः सुदत्रः। येन विश्वा पुष्यसि वार्याणि सरस्वति तमिह धातवे करिति ॥ २७ ॥ अथास्य मातरमभिमन्त्रयते। इलाऽसि मैत्रावरुणी वीरे वीरमजीजनत्। सा त्वं वीरवती भव याऽस्मान् वीरवतोऽकरदिति। तं वा एतमाहुरतिपिता बताभूरतिपितामहो बताभूः परमां बत काष्ठां प्रापच्छ्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेन य एवंविदो ब्राह्मणस्य पुत्रो जायत इति ॥ २८ ॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

अथ वंशः। पौतिमाषीपुत्रः कात्यायनीपुत्रात् कात्यायनीपुत्रो गौतमीपुत्राद् गौतमीपुत्रो भारद्वाजीपुत्राद् भारद्वाजीपुत्रः पाराशरीपुत्रात् पाराशरीपुत्र औपस्वस्तीपुत्रादौपस्वस्तीपुत्रः पाराशरीपुत्रात् पाराशरीपुत्रः कात्यायनीपुत्रात् कात्यायनीपुत्रः कौशिकीपुत्रात् कौशिकीपुत्र आलम्बीपुत्राच्च वैयाघ्रपदीपुत्राच्च वैयाघ्रपदीपुत्रः काण्वीपुत्राच्च कापीपुत्राच्च कापीपुत्रः ॥१॥ आत्रेयीपुत्रादात्रेयीपुत्रो गौतमीपुत्राद् गौतमीपुत्रो भारद्वाजीपुत्राद् भारद्वाजीपुत्रः पाराशरीपुत्रात् पाराशरीपुत्रो वात्सीपुत्राद् वात्सीपुत्रः पाराशरीपुत्रात् पाराशरीपुत्रो वार्कारुणीपुत्राद् वार्कारुणीपुत्रो वार्कारुणीपुत्राद् वार्कारुणीपुत्र आर्तभागीपुत्रादार्तभागीपुत्रः शौङ्गीपुत्राच्छौङ्गीपुत्रः साङ्कृतीपुत्रात् साङ्कृतीपुत्र आलम्बायनीपुत्रादालम्बायनीपुत्र आलम्बीपुत्रादालम्बीपुत्रो जायन्तीपुत्राज्जायन्तीपुत्रो माण्डूकायनीपुत्रान्माण्डूकायनीपुत्रो माण्डूकीपुत्रान्माण्डूकीपुत्रः शाण्डिलीपुत्राच्छाण्डिलीपुत्रो राथीतरीपुत्राद् राथीतरीपुत्रो भालुकीपुत्राद् भालुकीपुत्रः क्रौञ्चिकीपुत्राभ्यां क्रौञ्चिकीपुत्रौ वैदभृतीपुत्राद् वैदभृतीपुत्रः कार्शकेयीपुत्रात् कार्शकेयीपुत्रः प्राचीनयोगीपुत्रात् प्राचीनयोगीपुत्रः साञ्जीवीपुत्रात् साञ्जीवीपुत्रः प्राश्नीपुत्रादासुरिवासिनः प्राश्नीपुत्र

आसुरायणादासुरायण आसुरेरासुरिः ॥ २ ॥ याज्ञवल्क्याद् याज्ञवल्क्य उद्दालकादुद्दालकोऽरुणादरुण उपवेशेरुपवेशिः कुश्रेः कुश्रिर्वाजश्रवसो वाजश्रवा जिह्वावतो बाध्योगाज्जिह्वावान् बाध्योगोऽसिताद् वार्षगणादसितो वार्षगणो हरितात् कश्यपाद्धरितः कश्यपः शिल्पात् कश्यपाच्छिल्पः कश्यपः कश्यपान्नैध्रुवेः कश्यपो नैध्रुविर्वाचो वागम्भिण्या अम्भिण्यादित्यादादित्यानीमानि शुक्लानि यजूंषि वाजसनेयेन याज्ञवल्क्येनाख्यायन्ते ॥ ३ ॥ समानमा सांजीवीपुत्रात् सांजीवीपुत्रो माण्डूकायनेर्माण्डूकायनिर्माण्डव्यान्माण्डव्यः कौत्सात् कौत्सो माहित्थेर्माहित्थिर्वामकक्षायणाद् वामकक्षायणः शाण्डिल्याच्छाण्डिल्यो वात्स्याद् वात्स्यः कुश्रेः कुश्रिर्यज्ञवचसो राजस्तम्बायनाद् यज्ञवचा राजस्तम्बायनस्तुरात् कावषेयात् तुरः कावषेयः प्रजापतेः प्रजापतिर्ब्रह्मणो ब्रह्म स्वयम्भु ब्रह्मणे नमः ॥ ४ ॥ इति पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

इति षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात् पूर्णमुदच्यते ।
पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

इति वाजसनेयबृहदारण्यकोपनिषत् समाप्ता ॥

DASOPANIṢANNIGHANṬU

ॐ ईशा, 17, केशा, 1-1 काशा, 1-1 प्रशा, 1-1, मुंशा, 1-1-1, 2-2-6, माशा, 1, तैशा, 1-1-1, 1-2-1, 1-12-1, शा, 2-1-1, ऐशा, 1-1, छांशा, 1-1-1, 2-1-1, 3-1-1, 4-1-1, 5-1-1, 6-1-1, 7-1-1, 8-1-1, बृशा, 1-1-1, 2-1-1, 3-1-1, 4-1-1, 5-1-1, 5-15-1, 6-1-1.

अकर्- You should give (do) (aor. form used as Imp) बृ 6-4-27

अकरत्- Had made बृ 6-4-28

अकरम्- I did बृ 6-4-24.

अकरवम्- I have done तै 2-9-1, बृ 4-4-22

अकरोत्- He did छां 6-3-4, बृ 1-2-4.

अकर्ता- A non-doer छां 6-16-2, 7-9-1.

अकलः- Without parts प्र 6-5

अकलः- Dumb छां 5-1-8, बृ 6-1-8.

अकामः- Free from desire, affection and love बृ 4-4-6.

अकामचारः- Not moving at will छां 7-25-2, 8-1-6.

अकामम्- (a) That which is free from desire बृ 4-3-21.

अकाममयः- Made of non-desire बृ 4-4-5.

अकामयत- He wished for तै 2-6-1, बृ 1-2-4, 1-2-6, 1-2-7, 1-4-17.

अकामयमानः- Not desiring बृ 4-4-6.

अकामहतः- A man smitten with non-desire बृ 4-3-33.

अकामहतस्य- Of a man smitten with non-desire तै 2-8-2, 2-8-3, 2-8-4

अकामाः- Those who are free from desire मुं 3-2-1.

अकायम्- Without body ई 8.

अक्षितिं- Imperishableness बृ 1-5-1, 1-5-2.
अक्षितिः- Imperishable nature बृ 1-5-2.
अक्षिभ्याम्- From two eyes ऐ 1-4.
अक्षेत्रज्ञाः-Those not-knowing the true nature of the Kṣetra or body छां 8-3-2.
अक्षौ- Two nuts of TERMINALIA BELERICA (बेहड़ा) छां 7-3-1.
अक्ष्णः- From the eye छां 1-7-4.
अक्षणया- Wrongly बृ 1-5-17.
अखादन्- Not eating छां 1-10-4.
अगच्छन्- Have gone बृ 3-3-2.
अगदः- Free from disease छां 3-16-2, 3-16-4, 3-16-6.
अगन्धं- Smellless बृ 3-8-8.
अगन्धवत्-Like smellless (Brahman) क 3-15.
अगन्म- We went छां 3-17-8.
अगमयत्- Led बृ 3-3-2.
अगाः- You did go छां 4-4-5.
अगात्- Came of बृ 1-5-15., 2-1-16
अगृह्यः- (a) Unseizable बृ 3-9-26, 4-2-4, 4-4-22, 4-5-15.
अगोत्रम्- *Without* a cause मुं 1-1-6.
अग्नयः- *Fires* तै 1-9-1, छां 4-10-4, 5-9-2.
अग्नये- For the fire छां 2-24-5, बृ 6-2-14, 6-3-3, 6-4-19.
अग्नि- Fire के 3-4, 4-2, क 1-16, 2-10, 4-8, 5-9, 5-15, 6-3, प्र 1-7, 2-2, 2-5, मुं 2-1-4, 2-1-5, 2-2-10, तै 1-3-2, 1-5-2, 1-7-1,2-1-1, 2-8-1, ऐ 1-4, 2-4, छां 1-3-7, 1-6-1, 1-13-1, 2-2-1, 2-2-2, 2-20-1, 2-21-1, 3-13-3, 3-18-2, 4-3-1, 4-6-1, 4-6-2, 4-7-3, 4-11-1, 5-4-1, 5-5-1, 5-6-1, 5-7-1, 5-8-1, 5-21-2, 7-12-1 8-1-3, बृ 1-1-1, 1-2-2, 1-2-7, 1-3-12, 1-4-6, 1-5-11, 1-5-22 2-2-2, 2-5-3, 3-1-3, 3-2-10, 3-7-5, 3-9-3, 3-9-7, 3-9-10, 3-9-24, 4-3-4, 5-9-1, 5-14-8, 6-2-9, 6-2-10, 6-2-11, 6-2-12, 6-2-13, 6-2-14, 6-4-5, 6-4-24.
अग्निगर्भा- (a) In whom the fire is present बृ 6-4-22.
अग्नित्वम्- Quality that makes fire छां 6-4-1.

अग्राह्यम्- Not to be seized मुं 1-1-6, मां 7.
अग्रे- At first छां 1-8-2, बृ 1-5-2.
अग्रे, अग्र- Just before छां 1-10-5.
अग्रे- At the top छां 6-11-1.
अग्र्यम्- Primeval बृ 4-4-18.
अग्र्यया- (a) By pointed क 3-12.
अङ्के- On the lap बृ 6 4-24.
अङ्ग- Well; my dear sir छां 4-1-5, 6-12-1, 6-13-1, 6-13-2
अङ्गम्- A part of the body ऐ 4-2.
अङ्गकषाय: The decoction of limbs ब 6-4-9.
अङ्गात्- From a limb बृ 1-3-*19*, 6-4-9.
अङ्गानाम्- Of limbs छां 1-2-10, बृ 1-3-8, 1-3-19.
अङ्गानि- The parts of the body के शा, तै 1-5-1, छां शा, बृ 1-1-1, 3-7-2
अङ्गारम्- To a charcoal छां 6-7-5.
अङ्गार:- A charcoal छां 6 7-3.
अङ्गारा: - Charcoals छां 2-12-1 5-4-1, 5-5-1, 5-6-1, 5-7-1, 5-8-1, बृ 6-2-9, 6-2 10, 6-2-11, 6-2-12, 6 2-13, 6-2-14.
अङ्गारान् - To charcoals छां 5-24-1
अङ्गारावक्षयणम्- Pincers to throw extinguished coals बृ 3-9-18.
अङ्गिर, अङ्गिरा:- Name of a sage who received the Brahmavidyā from Atharvan and imparted it to Satyakāma Bhāradwaja मुं 3-2-11, छां 1-2-10
अङ्गिरसम्- A pupil or the son of Bhāradwāja. He imparted his learning to Śaunaka Mahāśāla मुं 1-1-3.
अङ्गिरस:- Prāna by name Bṛhaspati Āyāsya छां 1-2-10.
अङ्गिरसे- to Angirasa मुं 1-1-2
अङ्गिरे To Angi मुं 1-1-2.
अङ्गीभवति- Becomes the possessor of all limbs छां 2-19-2.
अङ्गुष्ठ: (अनामिकाङ्गुष्ठाभ्याम्)- the thumb बृ 6-4-5
अङ्गुष्ठमात्र:-Of the length or size of a thumb क 4-12, 4-13, 6-17.
अङ्गेन- By a limb छां 2-19-2
अङ्गेभ्य: From limbs ऐ 4-1, बृ 4-3-36.
अङ्गेषु- In limbs छां 2-19-1, 2-19-2.
अङ्गै:- By limbs प्र शा, मुं शा, मां शा.

अचक्षुःश्रोत्रं– (a) Without eyes and ears मुं 1-1-6.
अचक्षुष्कम्– (a) Eyeless बृ 3-8-8.
अचरत्– He went on बृ 1-2-1.
अचाण्डालः– Not the Chāṇḍāla बृ 4-3-22.
अचातुर्मास्यम्– Not performed (Duties of a sacrifice) every four months मुं 1-2-3.
अचारीः– You came बृ 4-1-1.
अचित्तः– (a) One devoid of thought; without thought छां 7-5-2.
अचिन्त्यम्– (a) Inconceivable मां 7.
अचिन्त्यरूपम्– Of inconceivable form मुं 3-1-7.
अचिरम्– Very soon तै 1-4-2.
अचीर्णव्रतः– One who has not performed the rite मुं 3-2-11.
अच्छादयन्– They veiled छां 1-4-2.
अच्छायम्– Without shadow प्र 4-10, बृ 3-8-8.
अच्युतम्– Firm छां 3-17-6
अजः– Unborn का 2-18 मुं 2-1 2, बृ 4-4-20, 4-4-22, 4-4-24, 4-4-25.
अजनयत्– He produced बृ 1-5-1, 1-5-2.
अजर – Undecaying बृ 4-4-25, 5-14-8
अजरम्– Undecaying प्र 5-7
अजस्य– Of the unborn का 5-1.
अजा– *She-goat* बृ 1-4-4.
अजाः– Sheep छां 2-6-1, 2-18-1.
अजातशत्रुम्– To अजातशत्रु बृ 2-1-1.
अजातशत्रुः– (Kāśya) A name of a person who had no enemies बृ 2-1-1, 2-1-2, 2-1-3, 2-1-4, 2-1-5, 2-1-6, 2-1-7, 2-1-8, 2-1-9, 2-1-10 2-1-11, 2-1-12, 2-1-13, 2-1-14, 2-1-15, 2-1-16, 2-1-17.
अजायत– Was born का 4-6, तै 2-7 1, ऐ 3-2, छां 3-1-3, 3-2-2, 3-4-2, 3-5-2, 3-19-3, बृ 1-4-4, 1-5-12.
अजायन्त– Were born बृ 1-2-1, 1-4-3, 1-4-4.
अजावयः– Goats and sheep बृ 1-4-4.
अजिघृक्षत्– He desired to catch hold of ऐ 3-3, 3-4, 3-5, 3-6, 3-7, 3 8, 3-9, 3 10.
अजीजनत्– Has borne बृ 6-4-28.

अजीर्यताम्– Of those not growing old का 1-28.
अजीवत्– He lived छां 3-16-7.
अजीविष्म– We lived बृ 6-1-8, 6-1-9, 6-1-10, 6-1-11, 6-1-12.
अजीविष्यम्– If I could live छां 1-10-4.
अञ्जलौ–In a cavity formed by folding and joining the open hands together छां 5-2-6.
अञ्जसा– Directly बृ 3-9-28 (5), 4-4-15.
अणिमा– Fineness छां 6-6 1, 6-6-2, 6-6-3, 6-6 4, 6-8-7, 6-9-4, 6-10-3, 6-11-3, 6-12-3, 6-13-3, 6-14-3, 6-15-3, 8-6-1.
अणिमानम्– Fineness छां 6-12-2, बृ 4-3-36.
अणिम्नः– Of the finest छां 6-12-2, 8-6-1.
अणिम्ना– By minuteness. बृ 4-3-20
अणिष्ठः– (a) The minutest sized छां 6-5-1, 6-5-2. 6-5-3.
अणीयान्– (a) Comparatively minute का 2-8, 2-20, छां 3-14-3.
अणु– (a) Insignificantly small मुं 2-2-2.
अणुम्- (a) To insignificantly small का 2-13.
अणुः– (a) Insignificantly small का 1-21, मुं 3-1-9, बृ 4-4-8.
अणुप्रमाणात्– (a) From one of the size of a minute particle का 2-8.
अणुप्रियङ्गवः (राळा) – Small-grained corn such as mustard; vari *Kodru; a kind of millet* बृ 6-3-13
अणुभ्यः– (a) *From the insignificantly small ones* मुं 2-2-2.
अणोः– (a) *From the insignificantly small one* का 2-20.
अण्डम्– *Egg* ऐ 1-4.
अण्डजानि - Those born from egg ऐ 5-3.
अण्वन्तात्- (a) Hair-splitting (questions) बृ 4-1-1.
अण्व्यः– (a) *The insignificantly small ones* छां 6-12-1.
अतः– Hence मुं *2-1-9,* छां *1-3-5, 5-10-6, 6-12-1, 8-4-1,* बृ *1-4-7,* 1-4-14, 1-4-17, 1-6-1, 1-6-2, 1-6-3, 3-4-2, 3-5-1, 3-7-23, 3-8-11, 4-3-14, 4-3-15, 4-3-16, 4-3-33, 4-4-22, 6-2-2, 6-4-19.
अतप्यत- *Underwent penance* प्र 1-4, तै 2-6-1, 3-1-1, 3-2-1, 3-3.1, 3-4-1, 3-5-1 बृ 1-2-6
अतमः– Without darkness बृ 3-8-8.

अतिमृत्यु– Overcoming death छां 2-10-1, 2-10-6.
अतिमोक्षाः– Final liberations बृ 3-1-6.
अतिरोचते– He outshines बृ 2-1-9.
अतिवदति– He talks superiorly छां 7-16-1.
अतिवदानि– I would speak superiorly छां 7-16-1.
अतिवर्तन्ति– They pass over or by मुं 3-2-1.
अतिवहति– (She) takes him beyond बृ 1-3-16.
अतिवादी– Speaking excelling the limit मुं 3-1-4.
अतिवादी– Exclusively trying to establish one's own assertion छां 7-15-4.
अतिशिष्टा– (f.) Remnant छां 6-7-3, 6-7-6.
अतिशिष्यते– One is left over छां 2-10-3, 8-1-4.
अतिशीयते– Is surpassed छां 3-12-2,
अतिशीयन्ते– They are surpassed छां 3-12-3, 3-12-4.
अतिशेषान्– Remnants छां 1-10-5.
अतिष्ठाः– Excelling बृ 2-1-2.
अतिसृष्टिः– Super-creation बृ 1-4-6.
अतिसृष्ट्याम्– *In the super-creation* बृ 1-4-6.
अतिस्वरति– Highly accents or is highly accented छां 1-4-4
अतृणादः– (a) Not eating grass बृ 1-5-2.
अतेजस्कम्– (a) Without vigour बृ 3-8-8.
अतेजोमयः– (a) Made of non-energy बृ 4-4-5
अत्ता– Devourer प्र 2-11, बृ 1-2-5, 2-2-4.
अत्ति– He eats मुं 3-1-1, तै 2-2-1, छां 4-3-7, 5-10-6, 5-12-2, 5-13-2, 5-14-2, 5-15-2, 5-16-2, 5-17-2, 5-18-1, बृ 1-2-5, 1-3-18, 1-5-1 1-5-2, 2-2-4.
अत्तुम्– *For eating* बृ 1-2-5.
अत्थ– You eat छां 5-18-1.
अत्यक्रामत्– (He) passed beyond बृ 3-9-26.
अत्यजिघांसत्– (It) desired to run beyond ऐ 3-3.
अत्यन्तम्– Very much क 1-17, छां 2-23-1,
अत्यमुच्यत– (It) was freed बृ 1-3-12, 1-3-13, 1-3-14, 1-3-15, 1-3-16.
अत्ययाम– Let us overcome बृ 1-3-1.

अत्यरीरिचम्– I overdid बृ 6-4-24.

अत्यवहत्– (It) carried beyond बृ 1-3-11, 1-3-12, 1-3-13, 1-3-14, 1-3-15, 1-3-16.

अत्यवादीः– *You have talked down* बृ 3-9-19.

अत्यसृजत– (He), exceeding, created बृ 1-4-11, 1-4-14

अत्यस्राक्षीः– Thou hast abandoned का 2-3, 2-11.

अत्येति– (It) overcomes; it surpasses ई 4, का 4-9, 5-8, 6-1, बृ 3-5-1.

अत्येष्यन्ति– They will overcome बृ 1-3-2, 1-3-3, 1-3-4, 1-3-5, 1-3-6, 1-3-7.

अत्रप्स्यत्– One would become gratified ऐ 3-3, 3-4, 3-5, 3-6, 3-7, 3-8, 3-9.

अत्रिः– *Mouth*; (*name of a sage symbolised*); voice बृ 2-2-4.

अत्सि– Thou eatest छां 5-12-2, 5-13-2, 5-14-2, 5-15-2, 5-16-2, 5-17-2.

अत्स्यन्ति– They will eat छां 4-1-1,

अथ– (अथो) Now; so ई 17, के शा, 1-4, 2-1, 2-5, 3-7, 3-11, 4-5, का 1-14, 1-15, 4-2, 6-14, 6-15, 6-18 प्र 1-3, 1-6, 1-10, 1-11, 2-1, 2-4, 2-10, 3-1, 3-7, 4-1, 4-6, 5-1, 5-4, 6-1, मु 1-1-5, तै 1-3-1, 1-3-2, 1-3-3, 1-3-4, 1-7-1, 1-11-3, 1-11-4, 2-2-1, 2-7-1, 3-10-2, ऐ 3-11, 4-1, 4-4, छां शा, 1-2-3, 1-2-4, 1-2-5, 1-2-6, 1-2-7, 1-3-1, 1-3-3, 1-3-6, 1-3-8, 1-5-1, 1-5-3, 1-6-5, 1-6-6, 1-7-1, 1-7-4, 1-7-5, 1-7-7, 1-7-8, 1-11-1, 1-11-3, 1-11-4, 1-11-6, 1-11-8, 2-1-3, 2-2-2, 2-8-1, 2-9-1, 2-9-3, 2-9-4, 2-9-5, 2-9-6, 2-9-7, 2-9-8, 2-10-1, 2-22-4, 2-24-2, 2-24-5, 2-24-6, 2-24-9, 2-24-13, 2-24-14, 3-2-1, 3-3-1, 3-4-1, 3-5-1, 3-7-1, 3-8-1 3-9-1, 3-10-1, 3-11-1, 3-13-2, 3-13-3, 3-13-4, 3-13-5, 3-13-7 3-14-1, 3-15-5, 3-15-6, 3-15-7, 3-16-3, 3-16-5, 3-17-2, 3-17-3, 3-17-4, 3-18-1, 3-18-2, 3-19-3, 4-1-2, 4-3-3, 4-3-5, 4-5-1, 4-10-4, 4-11-1, 4-12-1, 4-13-1, 4-15-5, 4-16-4, 4-17-5, 4-17-6, 5-1-6, 5-1-12, 5-1-13, 5-1-14, 5-2-4, 5-2-6, 5-2-7, 5-3-4, 5-9-1, 5-10-3, 5-10-5, 5-10-7, 5-10-8, 5-10-10, 5-13-1, 5-14-1, 5-15-1 5-16-1, 5-17-1, 5-20-1, 5 21-1, 5-22-1, 5-23-1, 5-24-2, 6-7-2, 6-7-3, 6-7-4, 6-8-5, 6-11-2, 6-13-1, 6-13-2, 6-14-2, 6-15-2, 6-16-1, 6-16-2, 7-3-1, 7-4-1 7-5-1, 7-5-2, 7-6-1 7-8 1,

7-9-1, 7-10-1, 7-11-1, 7-13-1, 7-15-3, 7-17-1, 7-18-1, 7-19-1, 7-20-1, 7-21-1, 7-22-1, 7-24-1, 7-25-1, 7-25-2, 8-1-1, 8-1-6, 8-2-2, 8-2-3, 8-2-4, 8-2-5, 8-2-6, 8-2-7, 8-2-8, 8-2-9, 8-3-2, 8-3-4, 8-3-5, 8-4-1, 8-5-1, 8-5-2, 8-5-3, 8-6-1, 8-6-4, 8-6-5, 8-7-4, 8-9-1, 8-12-4, 8-12-5 बृ 1-2-3, 1-3-3, 1-3-4, 1-3-5, 1-3-6, 1-3-7, 1-3-11, 1-3-13, 1-3-14, 1-3-15, 1-3-16, 1-3-17, 1-3-18, 1-3-25, 1-3-28, 1-4-1, 1-4-6, 1-4-10, 1-4-14, 1-4-15, 1-4-16, 1-4-17, 1-5-2, 1-5-12, 1-5-13, 1-5-16, 1-5-17, 1-5-19, 1-5-20, 1-5-21, 1-5-22, 1-5-23, 1-6-2, 1-6-3 2-1-8, 2-1-9, 2-1-17, 2-1-19, 2-2-2, 2-3-3, 2-3-4, 2-3-5, 2-3-6, 2-6-1 3-1-2, 3-1-6, 3-2-1, 3-2-13, 3-3-1, 3-4-1, 3-5-1, 3-6-1, 3-7-1, 3-7-14, 3-7-15, 3-8-1, 3-8-10, 3-9-1, 3-9-4, 3-9-9, 3-9-21, 3-9-27, 4-1-1, 4-2-1 4-2-3, 4-3-1, 4-3-5, 4-3-9, 4-3-10, 4-3-14, 4-3-20, 4 3-33, 4-4-1, 4-4-5, 4-4-6, 4-4-7, 4-4-14, 4-4-22, 4-5-1, 4-6-1, 5-2-2, 5-2-3, 5-14-3, 5-14-6 5-14-8, 5-15-1, 6-1-13, 6-2-3, 6-2-4, 6-2-13, 6-2-14, 6-2-16, 6-3-4, 6-3-5, 6-3-6, 6-4-3, 6-4-6, 6-4-10, 6-4-11, 6-4-12, 6-4-13, 6-4-15 6-4-16, 6-4-17, 6-4-18, 6-4-19, 6-4-20, 6-4-21, 6-4-25, 6-4-26, 6-4-27, 6-4-28, 6-5-1.

अथकारः– The word अथकार as Vedic symbol for Moon छां 1-13-1.

अथर्वणः दैवात् - From Atharvā Daiva बृ 2-6-3, 4-6-3.

अथर्वणे– To Atharva मुं 1-1-2.

अथर्ववेदः–The fourth Veda consisting of imprecations for the destruction of enemies and prayers for safety मुं 1-1-5.

अथर्वा– The eldest son of Brahmā He received the learning from Brahmā and imparted to Angih अङ्गीः मुं. 1-1-2.

अथर्वाङ्गिरसः - Hymns of Atharvan and Angiras तै 2-3-1, छां 3-4-1 3-4-2, बृ 2-4-10, 4-1-2, 4-5-11

अथर्वाङ्गिरसाम्– Of descendants of Atharvan and Angiras. Keepers of Agni (प्राणाः) प्र. 2-8.

12 अथर्वा दैवः–Atharvā Daiva
बृ 2-6-3–12
4-6-3–12

Tradition from
Mṛtyu Pradhvaṁsana 11
to
Dadhīci Ātharvana 13

अथर्वाय– To Atharva मुं 1-1-1.
अथवा– Or छां 7-9-1.
अथातः– Now तै 1-3-1, 2-6-1, छां 1-12-1, 7-25-1 7-25-2, बृ 1-3-28 1-5-17, 1-5-21, 2-3-6.
अदः– (प्र. ए न. of अदस्) Yonder one ई प्रा, बृ प्रा, 5-1-1, 5-14-7.
अदत्कम्-(a) Toothless one छां 8-14-1.
अदन्नम्– Eater तै 3-10-6.
अदत्तम्– Without charitableness छां 8-8-5.
अदयते– Is thrown out छां 1-2-12.
अदर्शम्– I have seen ऐ 3-13, बृ 1-5-3, 5-14-4.
अदर्शम्– Not the day of new Moon मुं 1-2-3.
अदर्शनीयम्—That which is not subject to being seen छां 1-2-4.
अदाम – We should eat ऐ 2-1, छां 1-12-5.
अदाहृयेत– He should be burnt छां 6-16-3.
अदितिः (सर्वं वा अत्ति)— Devourer of all का 4-7, बृ 1-2-5.
अदितित्वम् Quality of devouring बृ 1-2-5.
अदितेः– Of the devouress बृ 1-2-5.
अदीर्घम्– (a) Not long बृ 3-8-8.
अदृढा – (a) Not durable मुं 1-2-7.
अदृश्ये– (a) In invisible, तै 2-7-1.
अदृष्ट, अदृश्यम्– (a) Invisible; not capable of being seen प्र 4-5, मां 7 बृ 3-8-11.
अदृष्टः– (a) Unseen बृ 3-7-23.
अदृष्ट्वा– Not seeing बृ 1-4-15.
अदेयम्– Not to be given तै 1-11-3.
अदेवाः– Not the gods बृ 4-3-22.
अदोमय.– Made of that बृ 4-4-5.
अद्धा-Certainly छां 3-14-4.
अद्भिः–By waters छां 3-11-6, 5-2-2, 6-8-4, 6-8-6, बृ 6-4-23

अद्‌भ्यः– From waters का 4-6, तै 2-1-1, ऐ 1-3 छां 6-2-4, 6-8-6, 7-10-2, 7-11-1, बृ 1-5-20, 3-7-4.
अद्य– At present; today का 1-5, 1-16, 4-13, छां 6-4-5, 8-8-5, बृ 1-5-23, 3-1-7, 3-1-8, 3-1-9, 3-1-10, 6-4-5.
अद्यते– It is eaten तै 2-2-1, बृ 1-3-17, 1-5-2, 2-2-4, 5-9-1.
अद्यमानानि– (a) Those which are being eaten बृ 1-5-1, 1-5-2.
अद्युः— They might eat बृ 3-9-25.
अद्रष्टा (a) Non-seer छां 7-9-1.
अद्राक्षम्– I saw बृ 4-1-4.
अद्राक्षीः– You saw बृ 4-1-4.
अद्राक्ष्म– We saw का 1-27.
अद्रिजा– (a) Produced from mountains का 5-2.
अद्रेश्यम्– (a) Invisible मुं 1-1-6.
अद्वितीयम्– (a) Not with a second छां 6-2-1, 6-2-2.
अद्वैतम्– (a) Unique; without duality मां 7.
अद्वैतः– That which is unique मां 12, बृ 4-3-32.
अधः– In lower region प्र 1-6 मुं 2-2-11 ऐ 4-5, बृ 3-1-8
अध उपासीत– He should have sexual intercourses बृ 6-4-2.
अध उपास्त– He had sexual intercourses बृ 6-4-2.
अधरया– (a) By lower बृ 2-2-2.
अधरा— (a) Lower तै 1-3-4.
अधराङ्– (a) Southern छां 6-14-1.
अधर्म– Unrighteousness छां 7-2-1, 7-7-1
अधर्ममयः– (a) Made of non-virtuousness बृ 4-4-5
अधर्मात्– From unrighteousness का 2-14
अधस्तात्–Beneath ऐ 1-2, छां 4-1-8, 7-25-1, 7-25-2, बृ 1-4-11.
अधि– Above के 1-4, का 6-7, छां 5-3-2, 6-2-3 6-2-4
अधिकरणेषु– In the topics or subjects तै 1-3-1,
अधिकृतान्– officers प्र 3-4.
अधिकृतेन– By the in–charge प्र 3-3.
अधिगच्छति– He goes towards का 3-7.
अधिगमेन– With an acquisition का 2-12
अधिगम्यते– It is learnt मुं 1-1-5.

अधिजायसे– Thou art generated वृ 6-4-9.
अधिज्यं– (a) Strung (bow) वृ 3-8-2.
अधिज्यौतिषम्– With reference to light तै 1-3-1, 1-3-2,
अधितिष्ठत:– Governing: ruling छां 5-19-2, 5-21-2, 5-22-2, 5-23-2.
अधितिष्ठन्ति– They govern; छां 5-20-2.
अधितिष्ठस्व– (You) govern प्र 3-4.
अधिदैवतम्– The supreme deity operating in material objects के 4-4 छां 1-3-1, 1-5-2, 1-6-8, 3-18-1, 3-18-2, 4-3-2 वृ 1-5-22, 2-3-3 3 7-14
अधिपतिम्– To a chief वृ 6-3-5
अधिपति:– A chief छां 5-2-6, वृ 1-3-18, 2-5-15, 4-3-33, 4-4-22, 5-6-1, 6-3-5.
अधिप्रजम्– *With reference to progeny* तै 1-3-1, 1-3-3.
अधिभावयति– He rears ऐ 4-3
अधिभूतम्– The whole inanimate creation तै 1-7-1, वृ 3-7-14, 3-7-15
अधिमात्रम्– On the subject of limbs मां 8
अधिलोकम्– With reference to people तै 1-3-1, 1-3-2.
अधिवास:– A residence मुं 1-2-5
अधिविद्यम्– With reference to knowledge तै 1-3-1, 1-3-2, 1-3-3
अधिविधाय– Thinking over तै 1-7-1.
अधिशेरते– They sink down वृ 3-1-8.
अधिषवणे– In extracting and straining the Soma Juice by a contrivance of leather वृ 6-4-3.
अधिष्ठानम्– *Standing ground* छां 8-12-1.
अधीतम्– Learnt के: प्रा, का प्रा, 6-19, तै प्रा 2, प्रा 3.
अधीतवेद:– (a) One who has learnt Vedas वृ 4-2-1
अधीते– He learns मुं 3-2-11, छां 7-3-1, 7-14-1.
अधीतेन– Having learnt (by me) ऐ प्रा.
अधीत्य– *Having studied* छां 6-1-2, 8-15-1.
अधीयान:– Continuing study छां 8-15-1.
अधीयाना – Those who continue study वृ 3-7-1.
अधीयीय– I would learn वृ 7-3-1.
अधीहि–(You) teach तै 3-1-1, 3-2-1, 3-3-1, 3-4-1, 3-5-1, छां 7-1-1.

अधूमकः- (a) Smokeless का 4-13.
अधृतिः- Want of firmness ऐ 1-5-3.
अधोपहासं- Sexual intercourse बृ 6-4-3, 6-4-4.
अध्यक्षरम्- With reference to the mystic syllables मां 8.
अध्यगीष्ठाः- You have studied छां 7-1-3.
अध्यमृतात्- In case of immortality तै 1-4-1.
अध्ययनं- Study छां 2-23-1.
अध्यर्धः- One and a half ऐ 3-9-1, 3-9-8, 3-9-9.
अध्यात्मम्- With reference to one's self के 4-5, का 6-18, प्र 3-1, 3-12. तै 1-3-1, 1-3-4, 1-7-1, छां 1-2-14, 1-5-3, 1-7-1, 3-18-1, 3-18-2, 4-3-3. बृ- 1-5-21, 2-3-4, 2-5-1, 2-5-2, 2-5-3, 2-5-4, 2-5-5, 2-5-6, 2-5-7, 2-5-8, 2-5-9, 2-5-10, 2-5-11, 2-5-12, 2-5-13, 3-1-10, 3-7-15, 5-14-4.
अध्यात्मयोगाधिगमेन - With an acquisition of concentration of the mind on the Âtman drawing it off from all objects of sense का 2-12.
अध्याप्नोत्- It did prosper बृ 3-9-9.
अध्यायः- A lesson तै 1-2-1
अध्यापकः- One who is studying Vedas तै 2-8-1.
अध्यूढं Raised छां 1-6-1, 1-6-2, 1-6-3, 1-6-4, 1-6-5, 1-7-1, 1-7-2, 1-7-3 1-7-4.
अध्येति- He thinks of छां 5-11-2, 5-11-4.
अध्येमि- I think of छां 7-1-2.
अध्येषि- You think of का 1-13, छां 5-11-6.
अध्रियत- He held ऐ 1-2-5, 1-2-6.
अध्रियन्त- They held ऐ 1-5-23.
अध्रुवेषु- (a) In the uncertain things का 4-2.
अध्रुवैः- (a) By the uncertain का 2-10.
अध्वनः- Of path का 3-9.
अध्वनाम्- Of the paths ऐ 2-4-11, 4-5-12
अध्वर्युः- The officiating priest, the chief priest of Yajña तै 1-8-1, छां 4-16-2, ऐ 3-1-4, 3-1-8.
अध्वानम्- The path छां 5-10-5, ऐ 4-2-1.

अनः– Breath छां 5-2-1 ऐ 1-5-1, 4-3-35
अनग्नम्– (a) Not naked ऐ 6-1-14.
अनग्नः– (a) Not naked छां 5-2-2.
अनणु (a) Not fine ऐ 3-8-8.
अनतिप्रश्न्याम्—(a) One, about whom, one should not ask too may questions ऐ 3-6-1
अनद्यमानः– (a) Not eaten by others छां 4-3-7.
अननुक्तः अननूक्तः– (a) Not said (scriptures) ऐ 1-4-15.
अननुभूतं– (a) Not experienced प्र 4-5.
अननुविद्य– Without recognising छां 8-1-6, 8-8-4.
अननुशिष्य– Not having taught छां 5-3-4, ऐ 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5 4-1-6, 4-1-7,.
अननूच्य– Not having studied छां 6-1-1.
अनन्तम्– (a) Endless, infinite; eternal क 3-15, तै 2-1-1, ऐ 1-5-13, 2-4-12, 3-1-9, 3-2-12, 4-1-5, 4-1-6
अनन्तः– (a) endless छां 1-9-2.
अनन्तता– Endlessness 4-1-5.
अनन्तरः– (a) Having no interior बृ 4-5-13.
अनन्तरम्— a) Having no interior बृ 2-5-19, 3-8-8
अनन्तर्हितेन– (a) By one that is not covered बृ 6-4-25.
अनन्तलोकाप्तिः– Gaining endless worlds क 1-14,.
अनन्तवत - Of one possessing the quality of endlessness छां 4-6-4, बृ 1-5-13.
अनन्तवन्त– To the possessor of the quality of endlessness बृ 1-5-13
अनन्तवान्– Possessing the quality of endlessness; the second foot of Brahman छां 4-6-3, 4-6-4
अनन्तस्य– Of the endless बृ 6-2-7
अनन्ता – (a) Endless बृ 1-5-13, 3-1-9, 3-2-12, 4-1-5.
अनन्तान्–, (a) Endless बृ 1-5-13.
अनन्तानि (a) Endless बृ 2-5-19
अनन्ते– (a) In endless के 4-9.

अनन्तेवासिने For him who is not the disciple बृ 6-3-12.

अनन्दाः -(a) Without happiness क 1-3, बृ 4-4-11.

अनन्धः— (a) Not blind छां 8-4-2, 8-10-1, 8-10-3.

अनन्नम्- Not food, that which is undeserving of being eaten छां 4-3-7, 5-2-1, बृ 6-1-14.

अनन्यप्रोक्ते- Having been said by none other than oneself क 2-8.

अनन्वागतं- (a) To not being attached बृ 4-3-22.

अनन्वागतः- (a) Not being attached बृ 4-3-15, 4-3-16

अनपगः- (a) Firm बृ 2-1-11.

अनपरम्- (a) Having no second बृ 2-5-19.

अनभिनिहितः-(a) No weakened in the pronunciation of words, especially the suppression of an initial अ after ए or ओ; cf अवग्रह छां 2-22-5.

अनभ्युदितम्-(a) Not risen के 1-5.

अनम्-Breath बृ 6-1-14.

अनया-(तृ. ए. स्त्री. of इदम्) By this (woman) बृ 2-4-1, 4-5-2.

अनवद्यानि-(a) Irreproachable तै 1-11-2.

अनवरुध्य-Not having confined; keeping free बृ 1-2-7.

अनवस्थेषु-(a) In unsteady क 2-22.

अनविप्रयुक्ताः-(a) [न तथा विप्रयुक्ता अविप्रयुक्ताः, नाविप्रयुक्ताः अनविप्रयुक्ताः] Not separated प्र 5-6.

अनशितु-For not eating छां 4-10-3.

अनश्नन्-(a) Not eating क 1-8, 1-9, मुं 3-1-1.

अनसूरिः-(a) *Not unwise* छां *4-3-7.*

अनस्तमिता-(a) Not setting; not resting बृ 1-5-22.

अनस्य-of breath छां 5-2-1., बृ 6-1-14.

अनाकाशम्- (a) Without space बृ 3-8-8

अनाग्रयणम्- No offering of an oblation consisting of first crops or fruits at the end of the rainy season मुं 1-2-3.
अनात्म्ये-(a) In the incorporeal तै 2-7-1.
अनादर:-Disregard; ease छां 3-14-2, 3-14-4.
अनादि-(a) Having no beginning क 3-15.
अनादृत्य-Not respecting बृ 6-2-3.
अनामिकाङ्गुष्ठाभ्याम्-With ring finger and thumb बृ 6-4-5.
अनारम्वणम् (अनारम्भणम्)-(a) Having no support बृ 3-1-6.
अनारम्वणानि-(a) Having no support छां 2-9-4.
अनावृतम्-(a) Not covered बृ 2-5-18.
अनाशकायनम्-The state of ब्रह्मचर्य (unmarried or student's life devoted to contemplation and knowledge of the soul) छां 8-5-3.
अनाशकेन-By fasting बृ 4-4-22.
अनाहिताग्नि:-(a) One who does not keep a sacred fire छां 5-11-5.
अनित्यम्-(a) Transient ones क 2-10
अनित्यानाम् (a) Of transient क 5-13.
अनित्यै:-(a) By transient ones क 2-10.
अनिरस्ता.-(a) Not uttered (slurred) छां 2-22-5.
अनिराकरणम्-Not warding off केशा, छाशा.
अनिरुक्ते-(a) Not well-defined तै 2-6-1.
अनिरुक्त:- (a) Not well-defined छां 1-13-3, 2-22-1.
अनिरुक्ते— (a) In not welldefined तै 2-7-1
अनिर्देश्यम्- (a) Indescribable क 1-14.
अनिलम्- To wind ई 17, बृ 5-15-1.
अनिलयन- (a) One without support (अनाधारम्) तै 2-6-1, 2-7-1.
अनिलयने- (a) In one without support तै 2-7-1.
अनिस्त्रिष्ठन्- One without close attachment छां 7-20-1.

अनीशया- By helplessness मुं 3-1-2.

अनु- After तै 2-2-1, 2-3-1, 2-4-1, 2-5-1, छां 8-9-1, 8-9-2, बृ 1-4-10.

अनु- (Vedic) Verily, following का 4-10, तै 2-3-1, छां 5-3-1 5-3-4, 5-19-2, 5-20-2, 5-21-2, 5-22-2, 5-23-2, 8-1-5, बृ 1-3-18, 2-4-12 3-8 9, 4-2-1, 6-2-1, 6-4-5.

अनुकृतिः- Imitation तै 1-8-1.

अनुगाथा- Song which follows छां 4-17-9.

अनुगृह्णानः- *Supporting* प्र 3-8.

अनुच्छित्तिधर्मा- One having the nature of nondestruction बृ 4-5-14.

अनुजानाति- He assents; he permits तै 1-8-1 छां 1-1-8.

अनुज्ञा- Consent छां 1-1-8.

अनुतृप्तिम्- Along with satisfaction छां 5-19-2, 5-20-2, 5-21-2, 5-22-2 5-23-2.

अनुत्क्रान्तः (a) Not departed छां 8-6-4

अनुत्तमेषु- (a) Among the unsurpassed ones छां 3-13-7.

अनुत्वाशिषत्- He had taught you छां 5-3-1.

अनुत्वाशिषम्- I have instructed you छां 5-3-4.

अनुद्रष्टव्यं- Ought to be perceived बृ 4-4-19, 4-4 20.

अनुधापयन्ति- They put to breast or make drink after बृ 1-5-2.

अनुध्यायात्- *He should meditate upon* बृ 4-4-21.

अनुपतापी- No longer a sick person छां 8-4-2.

अनुपनीय- Without having initiated as pupils छां 5-11-7.

अनुपरिवर्तन्ते They turn around as in a cycle बृ 6-2-16.

अनुपलभ्य- without obtaining छां 8-8-4.

अनुपश्य- (You) survey का 1-6.

अनुपश्यतः- Of one seeing (oneness) ई 7.

अनुपश्यति- He looks after ई 6, का 4-4 प्र 4-5, बृ 4-4-15.

अनुपश्यन्ति- They look after का 5-12, 5-13.

अनुपानम्— A drink close at home छां 1-10-3.
अनुप्रतितिष्ठति— It supports after छां 4-16-5.
अनुप्रभूतः— (a) Pervaded by छां 6-11-1.
अनुप्रविश्य- Having entered into तै 2-6-1, छां 6-3-2, 6-3-3, बृ 1-5-14
अनुप्रविष्टं Accommodated का 2-12.
अनुप्रविष्टः— Accommodated का 1-29,
अनुप्रश्नाः— Subsequent questions तै 2-6-1.
अनुप्राक्षीः- (मा) (You) Should (not) ask questions का 1-25.
अनुप्राणन्ति- They breathe after तै 2-3-1.
अनुप्रापदिस— I wish to attain छां 8-14-1.
अनुप्राविशत्- He entered into तै 2-6-1.
अनुबुबुधिरे- They (both gods and demons) understood छां *8-7-2.*
अनुब्रुवीत- He should recite बृ 6-4-14, 6-4-15, 6-4-16, 6-4-18.
अनुब्रूते- He recites बृ 1-4-16.
अनुब्रूमः-We recite बृ 5-14-5
अनुब्रूयात्- He should recite बृ 5-14-5.
अनुभवति- He experiences प्र 4-5, 5-3 छां 7-3-1, बृ 1-3-18.
अनुभवसि- You experience छां 6-7-3, 6-7-6
अनुभाति- It shines after का 5-15, मु 2-2-10.
अनुभार्यान्—Dependants बृ 1-3-18.
अनुभूतम्- (a) Experienced प्र 4-5
अनुभूत्वा- Having experienced मुं 1-2-10
अनुभूय- Having experienced प्र 5-4.
अनुमतये- For (divine) favour बृ 6-4-19.
अनुमार्ष्टि- He smoothens and strokes बृ 6-4-21.
अनु मा शाधि-Now you teach me बृ 4-2-1,
अनुयन्ति- They follow का 4-2, छां 5-14-1.
अनुरिष्यति-He consequently injures छां 4-16-3.
अनुलोमाम्- As the hair lie बृ 6-4-21.

अनुवदति- It repeats बृ 5-2-3.

अनुवाकः- A chapter or a section referring to a compilation from the Vedas तै 1-1-1, 1-2-1.

अनुवाकस्य- Of a chapter (from Vedas) छां 2-24-3.

अनु वा मन्त्रयेत- *He should repeat after.* बृ 6-4-5.

अनुवित्तः- Gained, found बृ 4-4-8, 4-4 9, 4-4-13.

अनुविद्य- Having recognised छां 8-1-6, 8-5-2, 8-7-1, 8-7-3, 8-12-6.

अनुविधावति- *He runs after* का 4-14.

अनुविनश्यति- One vanishes after बृ 2-4-12, 4-5-13.

अनुविन्दते- *He recognises* छां *8-5-1, 8-5-3.*

अनुविन्दन्ति-They find छां 8-4-3, 8-5-4.

अनुविन्देत्- One should find बृ 1-4-7.

अनुविलीयेत- It should dissolve बृ 2-4-12.

अनुविषण्णम्— Clinging to छां 8-12-4.

अनुवीक्ष्य- Looking around बृ 1-4-1.

अनुव्याख्यानानि Explanations बृ 2-4-10, 4-1-2, 4-5-11.

अनुव्याख्यास्यामि- I shall explain छां 8-9-3, 8-10-4, 8-11-3.

अनुशशास- He instructed छां 4-9-2, 4-11-1, 4-12-1, 4-13-1, 4-14-2 बृ 4-3-32.

अनुशास्ति- He instructs बृ 1-5-17.

अनुशासनम्- Laying down a rule का 6-15, तै 1-11-4, छां 8-1-5, बृ 2-5-19.

अनुशास्ति- He addresses तै 1-11-1.

अनुशिष्टं- (a) Is educated बृ 1-5-17.

अनुशिष्टः- (a) *Educated* का *1-20, 2-7,* छां *5-3-4,* बृ *6-2-1.*

अनुशिष्टान्- Those who are educated बृ 6-2-3.

अनुशिष्य- Having taught छां 5-3-4.

अनुशिष्यात्- *He should teach* के *1-3,* छां *4-14-2.*

अनुशुष्य- Having dried up बृ 1-5-21

अनुशुष्यति- He dries up बृ 1-5-21.

अनुशृणोति- He hears repeatedly प्र 4-5.

अनुष्टुभम्- To a metre which has 4 pādas of 8 syllables each. (*It is so called because it follows in praise or speech अनुष्टोभनादनुष्टुभ् । गायत्री metre has 3 pādas of eight syllables each*) बृ 5-14-5.

अनुष्ठाय Having practised का 5-1.

अनुसञ्चरति- He goes along बृ 4-3-7, 4-3-18.

अनुसञ्चरन्- (a) Walking along तै 3-10-5.

अनुसज्वरेत्- He would be afflicted बृ 4-4-12.

अनुसन्तनुत- You should continue छां 3-16-2, 3-16-4, 3-16.6.

अनुसमाहरति- It sets in order छां 1-5-5.

अनुसंयन्ति- They follow का 5-7.

अनुसव्रज-You accompany छां 4-4-5.

अनूक्तं-Said बृ 1-5-17.

अनूचानः- (a) Learned बृ 2-1-1.

अनूचानतमः- (a) The most learned बृ 3-1-1.

अनूचानमानी- (a) Considering himself learned छां 6-1-2, 6-1-3.

अनूच्य- Having taught तै 1-11-1.

अनूत्क्रामति- It departs after बृ 4-4-2.

अनूत्क्रामन्तं- (a) Stepping after बृ 4-4-2.

अनूत्क्रामन्ति- They step after बृ 4-4-2

अनूत्तिष्ठन्ति- They rise after छां 3-19-3.

अनूदतिष्ठन्-They rose up after छां 3-19-3

अनूदेति- It rises after बृ 2-1-10.

अनृत- Fraud; falsehood प्र 1-16, 6-1, मुं 3-1-6, तै 2-6-1, छां 1-2-3, 6-16-1, 7-2-1, 7-7-1, 8-3-1 बृ 5-5-1. अनृतं हि मृत्युः । मृत्य्वनृतयोः तकारसामान्यात् । तदेतदनृतं तकाराक्षरं मृत्युरूपम् ॥

अनृतापिधाना- Coverings for falsehood छां 8-3-1, 8-3-2.

अनृताभिसन्धः– (a) A cheat; telling a lie छां 6-16-1.
अनृतेन– By fraud छां 6-16 1, 8-3-2.
अनेकरूपां– (a) Multiform का 1-16.
अनेजत्– (a) Not moving ई 4
अनेन– (तृ. ए. पु. of इदम् By or with this के 4-5, पे प्र, छां 1-2-1. 1-7-8, 3-16-7, 4-2-5, 6-3-2, 6-3-3, 8-3-5, वृ 1-2-7, 1-3-2, 1-3-3, 1-3-4, 1-3-5, 1-3-6, 1-3-7, 1-3 17, 1-3-18, 1-3-22, 1-4-7, 1-5-17.
अनेवविद्– Not knowing this much वृ 1-4-15.
अन्तं– End छां 8-1-5, 8-2-10, वृ 1-3-10, 1-5-3, 4-1-5, 4-4-3, 4-4-6.
अन्तम्– A *settlement, a final arrangement* वृ 2-4-1, 4-3-18, 4-5-2.
अन्तः– End छां 8-1-1, वृ 1-3-10, 1-4-6, 4-3-18.
अन्तक– *Oh Death !* का 1-26.
अन्त.करोति– He inserts छां 5-8-1, वृ 6-2-13.
अन्तकाले– At the time of death वृ 4-3-38.
अन्ततः– Finally; in the end तै 2-2-1, 3 10-1, छां 1-2-9, 1-3-12 वृ 1-4-11, 1-4-15, 1-5-21, 6-3-6.
अन्तःपुरुषे– In inner man; inside man छां 3-12-4, 3-12-8, 3-13-7, वृ 5-9-1.
अन्तःप्रज्ञं– knowing oneself; with an enlightened Soul मां 7.
अन्तःप्रज्ञ – *knowing oneself; with an enlightened Soul* मां 4.
अन्तर्–न्तः– Inside मु 2-2-6, छां 3-13-8, 5-8-1, 5-9-1, 8-1-1, 8-1-3 8-7-4, वृ 1-3-8, 1-4-6.
अन्तरं– An inside; a hole तै 2-7-1, वृ 3-7-1, 3-7-3, 3-7-4, 3-7-5,, 3 7-6, 3-7-7, 3-7-8, 3-7-9, 3-7-10, 3-7-11, 3 7-12, 3-7-13, 3-7-14, 3-7-15, 3-7-16, 3-7-17, 3-7-18, 3-7-19, 3-7-20, 3-7-21, 3-7-22', 3-7-23, 4-3-21.
अन्तरः– (a) Inside: तै 2-2-1, 2-3-1, 2-4-1, 2-5-1, वृ 3-7-1, 3-7-3 3-7-4, 3-7-5, 3-7-6, 3-7-7, 3-7-8 3-7-9, 3-7-10, 3-7-11, 3-7-12 3-7-13, 3-7-14, 3-7-15, 3-7-16, 3-7-17, 3-7-18, 3 7-19, 3-7-20

3-7-21, 3-7-22, 3-7-23.

अन्तरक्षिणि— In the inner eye छां 1-7-5.

अन्तरतः- On the inside बृ 1-4-6, 3-9-28 (3).

अन्तरतरम्- More inside बृ 1-4-8.

अन्तरस्य- of the inside ई 5.

अन्तरा- In the middle: within,; between प्र 1-6, 3-8, छां 8-1-3, 8-14-1, बृ 3-8-3, 3-8-4, 3-8-6, 3-8-7, 6-2-2.

अन्तराकाशः- Internal space छां 8-1-1, 8-1-2.

अन्तरात्मन्- The inmost spirit or soul का 4-1 बृ 2-3-4, 2-3-5.

अन्तरात्मा- Inner soul का 6-17, मुं 2-1-9.

अन्तरादित्ये- In the internal Sun छां 1-6-6.

अन्तरिक्षम्— The intermediate region between heaven and earth प्र 5-4, 5-7, मुं 2-2-5, तै 1-5-1, 1-7-1 ऐ 1-2, छां 1-3-7, 1-6-2, 2-2-1, 2-2-2, 2-17-1, 3-1-1, 3-15-5, 4-6-3, 7-6-1, 7-8-1, 7-10 1, बृ 1-1-1, 1-2-3, 2-3-3, 3-1-6, 3-7-6, 3-9-3, 3-9-7, 5-14-1.

अन्तरिक्षक्षिते- For dwelling in the atmosphere 2-24-9.

अन्तरिक्षलोकं- To the world of atmosphere बृ 3-1-10

अन्तरिक्षलोकः- The world of atmosphere बृ 1-5-4, 3-6-1.

अन्तरिक्षलोकेषु- In the worlds of atmosphere बृ 3-6-1.

अन्तरिक्षसद्- (a Dwelling in the atmosphere का 5-2.

अन्तरिक्षात्- From Antarikṣa (see "अन्तरिक्षं") 3-14-3, 4-17-1, बृ 2-3-2 3-7-6

अन्तरिक्षे- In "Antariksa" see "अन्तरिक्षं" प्र 2-9 छां 2-9-4, बृ 3-7-6.

अन्तरिक्षोदरः- Whose inside is as wide as the mid-region or atmosphere छां 3-15-1.

अन्तरे- Inside का 2-5 मुं 1-2-8

अन्तरेण- At or in the intervals मुं 1-2-2, तै 1-6-6 बृ 3-3-2, 6-4-5.

अन्तर्ज्योतिः— An internal light बृ 4-3-7.

अन्तर्धाय- Having hidden छां 6-16-1, 6-16-2.

अन्तर्यामिणम्- (a) To the regulating soul or internal feeling बृ 3-7-1, 3-7-2.

अन्तर्यामी- (a) The regulating soul or internal feeling मां 6, बृ 3-7-3, 3-7-4, 3-7-5, 3-7-6, 3-7-7, 3-7-8, 3-7-9, 3-7-10, 3-7-11 37-12, 3-7-13, 3-7-14, 3-7-15, 3-7-16, 3-7-17, 3-7-18, 3-7-19, 3-7-20, 3-7-21, 3-7-22, 3-7-23.

अन्तर्हृदये- In the interior of the heart तै 1-6-1, छां 3-12-9, 3-14-3, 3-14-4, 8-1-3, बृ 2-1-17, 4-2-3, 4-4-22, 5-6-1.

अन्तवत्- Limited छां 1-8-8 बृ 3-8-10

अन्तवतः- *Of limited* बृ *1-5-13.*

अन्तवन्तम्- To limited बृ 1-5-13.

अन्तवेलायाम्- In the hour of death छां 3-17-6.

अन्तःशरीरे- In the interior of the body प्र 6-2, मुं 3-1-5.

अन्तश्चरते- Exists inside मुं 2-2-6.

अन्तात्- From the end छां 6-13-2

अन्तान्- To the ends बृ 3-3-1.

अन्ताय- For the end बृ 4-3-19.

अन्तिकात्- Near का 4-5.

अन्तिके- Near ई 5, मुं 3-1-7.

अन्ते- Near छां 5-3-6, बृ 6 2-5.

अन्तेभ्यः- From all corners बृ 4 3-33.

अन्तेवासिनं- A *pupil* तै 1-11-1

अन्तेवासिनः- To pupils छां 4-10-1.

अन्तेवासिने- To a pupil छां 3-11-5 बृ 6-3-7 6 3-8, 6-3-9, 6-3-10, 6-3-11, 6-3-12.

अन्तेवासिभ्यः- To pupils बृ 6-3-12

अन्तेवासी- A pupil तै 1-3-3.

अन्धं- (a) Dark; blind ई 9, 12, छां 8-10-1, 8-10-3, बृ 4-4-10.

अन्धः- (a) Blind छां 5-13-2, 8 4-2, 8-9-1, 8-9-2

अन्नादः–(a) Eater of food तै 3-6-1, 3-7-1, 3-8-1, 3-9-1, 3-10-6, छां 1-3-7, 1-13-4, 2-8-3, 2-12-2, 2-14-2, 3-13-1, 3-13-3, 4-3-8, बृ 1-3-18, 1-4-6, 4-4-24.

अन्नादी–(f.) Eater of food छां 4-3-8.

अन्नाद्यं–The food etc; the proper food छां 3-1-3, 3-2-2, 3-3-2, 3-4-2, 3-5-2, 3-13-1, 3-13-3, 6-2-4, बृ 1-3-17, 1-3-28, 1-5-2.

अन्नाद्येन–By food etc.; by proper food तै 1-3-4, छां 5-19-2, 5-20-2, 5-21-2, 5-22-2, 5-23-2.

अन्नानि–Foods बृ 1-5-1, 1-5-2.

अन्नायुः–(a) One whose life depends on food ऐ 3-10.

अन्ने–In food मुं 2-2-7 तै 3-7-1, 3-8-1, 3-9-1, छां 1-3-6, बृ 1-3-27, 5-12-1.

अन्नेन–By food तै 1-5-3, 2-2-1, 3-2-1, छां 6-7-6, 6-8-4.

अन्नैः–With foods बृ 4-3-37.

अन्यं–(a) To another का 1-21, 1-29, मुं 3-1-2, ऐ 3-13, छां 5-11-3, बृ 1-4-8, 4-4-3.

अन्यः–(a) Another का 1-22, 2-21, 6-18, मुं 3-1-1, तै 2-2-1, 2 3-1, 2-4-1, 2-5-1, छां 7 24-2, बृ 1-4-10, 3-7-23, 4-3-31.

अन्यतरा–(a) Either of the two छां 4-16-3, 4-16-4.

अन्यतरां–(a) Either of the two छां 4-16-2, 4-16-3.

अन्यतस्त्य.–An enemy बृ 2-1-6.

अन्यतस्त्यजायी–(a) The conqueror of eremies बृ 2-1-6.

अन्यत्र– In another place का 2-14, 6-12, छां 6-8-2, 6-8-4, 6-8-6, 8-11-3, 8-15-1, बृ 2-4-6 3-9-25, 4-5-7

अन्यत्रमनाः– (a) Whose mind is elsewhere बृ 1-5-3.

अन्यथा– Otherwise ई 2. छां 7-25-2.

अन्यद्–(a) Other one; another ई 10, 13, के 1-4, का 2-1, मुं 1-2-10, मां 1, ऐ 1-1, छां 2-21-3, 7-24-1; 8-3-2, बृ 1-4-1, 1-4-2, 1-4-15, 2-3-2, 2-3-4, 2-3-6, 3-4-2, 3-5-1, 3-7-23, 3-8-11, 3-9-26, 4-3-23,

4-3-24, 4-3-25, 4-3-26, 4-3-27, 4-3-28, 4-3-29, 4-3-30, 4-3-31, 4-4-4.

अन्यद्वृत्तम्– Other way of life बृ 4-5-1

अन्यराजानः– Heteronomous kings छां 7-25-2.

अन्यस्मात्– (a) From another बृ 1-4-8.

अन्यस्मिन्– (a) In another छां 7-24-2.

अन्यस्मै– (a) For another छां 3-11-6.

अन्या- (a. f) Other (woman) क 6-16, छां 8-6-6, बृ 1-5-22.

अन्या– (a. f.) Another (woman) बृ 1-4-10, 6 4-19

अन्याः– (a. f) Other ones मुं 2-2-5, तै 1-5-1, बृ 3-8-9.

अन्यात्– (a) From another तै 2-7-1,.

अन्यादृशाः– (a) Of another kind, being different छां 4-14-2

अन्यान्– (a) To others ई 4, के 4-2, 4-3, छां 1-11-2, 4-10-1.

अन्यानि– (a) Others छां 1-3-5, बृ 1-5-21, 4-3-32.

अन्ये– (a) others का 5-7, प्र 1-11, छां 1-10-2, 1-12-2, 4-3-8, 4-9-2, बृ 5-3-1.

अन्येन– (a) By another का 2-9, बृ 1-3-24, 1-5-16.

अन्येभ्यः– (a) From others बृ 4-4-2.

अन्येषां– (a) Of others बृ 4-3-33, 4-4-4.

अन्यैः– (a) By others मुं 3-1-8.

अन्योन्यव्रताः– (a) Devoted mutually प्र 5-6

अन्योन्यस्मिन्– (a) In each other बृ 5-5-2.

अन्योन्यस्य (a) Of each other छां 1-1-6,.

अन्योन्येन– (a) By each other बृ 1-5-21.

अन्वजायत– Arose बृ 1-1-2

अन्ववक्रामति– He descends into बृ 4-4 1, 4-4-2.

अन्ववायानि– Let me follow बृ 1-3-10.

अन्ववार्जत्– He made to go after ऐ 2-1.

अन्वायत्तः– (a) Following after बृ 2-2-2.

अन्वायत्ता (a) *Following after* छां *1-10-9, 1-10-10, 1-10-11, 1-11-4,* 1-11-5, 1-11-6, 1-11-7, 1-11-8, 1-11-9, बृ 2-2-2.

अन्वायत्ताः– (a) Those who followed after छां 2-9-2, 2-9-3, 2-9 5, 2-9-6, 2-9-7, 2-9-8, 3-16-1, 3-16-3, 3-16-5, बृ 3-8-9.

अन्वायत्तानि- (a) Those who followed after छां 2-9-2, 2-9-4.

अन्वारूढः– (a) Mounted बृ 4-3-35.

अन्वाविशन्ति– They follow along छां 8-1-5.

अन्वाह - One repeats बृ 5-14-4, 6-3-6.

अन्वाहार्यपचनः–The southern sacrificial fire used in offerings presented by *the priests* प्र 4-3, छां 4-12-1, 5-18-2.

अन्वाहुः–Some repeat बृ 5-14-5.

अन्विच्छ–You search for छां 6-8-4, 6-8-6.

अन्विच्छामः–We search for छां 8-7-2.

अन्विष्य–Seeking to get प्र 1-10, छां 4-1-7, 8-7-2.

अन्वीक्ष्य–Having looked छां 8-8-4.

अन्वेतस्य–Of the following बृ 3-8-9.

अन्वेति–*He succeeds* प्र 5-2, 5-7.

अन्वेव मा भगवः शाधि–Now then, Respected Sir, teach me छां 4-2-4.

अन्वेषणा-Searching for (ब्रह्म) ; seeking for (ब्रह्म) छां 4-1-7.

अन्वेषमाणाः–(a) Searching after प्र 1-1.

अन्वेषाम्(अनु+एषाम्)– Well, of these ऐ 4-5.

अन्वेष्टव्यः–One should be searched for छां 8-7-1, 8-7-3.

अन्वेष्टव्यम्–Should be searched छां 8-1-1, 8-1-2.

अपः–*Waters* ई *4,* ऐ 3-2, छां *5-16-1, 6-2-3, 6-7-1, 6-8-3, 6-8-4,* 7-10-1, 7-10-2, बृ 1-2-2, 3-6-1, 3-7-4, 6-4-5.

अपक्षीयमाणपक्षं–Dark fortnight बृ 6-2-16.

अपक्षीयमाणपक्षात्– Those beginning from dark fortnight बृ 6-2-16.

अपक्षीयस्व–(You) decrease बृ 6-2-16.

अप स क्षीयते–It diminishes बृ 1-5-14, 1-5-15.

अपाने – In Apāna छां 5-21-2.

अपानेन – By Apāna (see अपानं) का 5-5, ऐ 3-10, 3-11, बृ 3-2-2, 3-4-1.

अपान्यात् – He should *breathe out* बृ 1-5-23, 6-4-10, 6-4-11.

अपापविद्धम् – (a) Struck by sinlessness ई 8.

अपाम् – Of waters छां 1-1-2, 1-8-5, 6-4-1, 6-4-2, 6-4-3, 6-4-4, 6-4-6, 6-6-3, 7-10-2, बृ 1-2-2, 2-4-11, 3-2-10, 4-5-11, 6-4-1.

अपारं – (a) Having no limit बृ 2-4-12.

अपावा३र्णू३३ – Uncover छां 2-24-4, 2-24-8, 2-24-12, 2-24-13.

अपावृणु – You uncover ई 15, बृ 5-15-1.

अपिगृह्य – Having accepted छां 3-13-7.

अपिता – (a) Not the father बृ 4-3-22.

अपिधानम् – Covering (false) छां 8-3-1.

अपिधाय – Closing; covering बृ 5-9-1.

अपिपासः – (a) Whose thirst has disappeared छां 3-17-6, 8-1-5, 8-7-1, 8-7-3.

अपियन्ति – They have a share in; transform मुं 1-2-7, 2-1-1, तै 2-2-1, 2-8-3, छां 4-3-2, 6-10-1, बृ 4-4-8, 4-4-14.

अपिहितं – (a) Covered; hidden ई 15, बृ 5-15-1.

अपीतः – Entered; gone into छां 6-8-1, 8-11-1, 8-11-2.

अपीतिः – Destruction मां 11.

अपीतेः – *Of destruction* मां *11.*

अपुत्राय – For one who is not a son बृ 6-3-12.

अपूपः – Honeycomb छां 3-1-1.

अपूर्वम् – Without previous one बृ 2-5-19.

अपृच्छत – He asked प्र 6-1.

अपृच्छम् – I asked छां 4-4-4.

अपृच्छाम – We asked बृ 3-3-1, 3-7-1.

अपेव निह्नुते – He simply denies, hides from छां 4-14-2.

अपोमूलम् – Water-root छां 6-8-4.

अपोहय – Having destroyed छां 5-24-1.

अपौर्णमासं – Duties not performed on the full moon day मुं 1-2-3.

अपौल्कसः - (a) Not the Paulkasa (see पौल्कस) बृ 4-3-22.

अप्येति – is transformed into छां 4-3-1, 4-3-3, बृ 3-2-13, 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7, 4-4-6.

अप्रजायमानाः – (a) Not procreating बृ 6-1-12.

अप्रज्ञम् – Not wiso मां 7.

अप्रतिगृह्यस्य - (a) Of the unfit for accepting बृ 4-1-3.

अप्रतिरूपं – (a) Imporper; unfit बृ 1-3-2, 1-3-3, 1-3-4, 1-3-5, 1-3-6, 2-1-8.

अप्रतिष्ठितम् – (a) Unsupported छां 1-8-6.

अप्रमत्तः – (a) Vigilant का 6-11, छां 1-3-12, 2-22-2,.

अप्रमत्तेन- (a) By vigilant मुं 2-2-4.

अप्रमेयं- (a) Indemonstrable बृ 4-4-20.

अप्रवर्ति- (a) Uninterrupted; abstaining from action छां 3-12-9, बृ 2 1-5.

अप्रवर्तिनी- (a) Uninterrupted; छां 3-12-9.

अप्रसाह:- Not being affected by evils or ill omens छां 5-2-7.

अप्राक्षीत्- He questioned छां 5-3-5, बृ 6-2-3.

अप्राक्ष्यः- You did ask छां 6-1-3.

अप्राणः- (a) Without vital air मुं 2-1-2, बृ 3-8-8.

अप्राणतः- (a) One without the breath of life बृ 4-1-3.

अप्राणन्नपानन्- Not breathing in, not breathing out (Upaniṣadic colloqual) छां 1-3 3, 1-3-4, 1-3-5.

अप्राप्य- Not reaching तै 2-4-1, 2-9-1, छां 8-9-1, 8-10-1, 8-11-1.

अप्रियं- (a) Disagreeable बृ 1-4-10.

अप्रियवेत्ता- (a) Knower of unpleasantness, छां 8-10-2, 8-10-4.

अप्रियाः – (a) Disagreeable तै 3-10-4.

अप्रोच्य– Without telling छां 4-10-2.

अप्सु– In waters का 6-5, तै 3-8-1, छां 2-4-1, 2-4-2, 8-7-4, बृ 1-2-3, 2-1-8, 2-5-2, 3-2-13, 3-7-4, 3-9-16, 3-9-22.

अप्सुमान्– (a) One who is possessed of what is in water छां 2-4-2.

अबलानां– (a) Of feeble छां 4-4-5.

अबलिमानं– Reduced to weakness छां 8-6-4.

अबलीयान्– (a) A weak (man) बृ 1-4-14.

अबल्यं– Weakness बृ 4-4-1.

अबाह्यं– (a) Without an exterior बृ 2-5-19, 3-8-8.

अबाह्यः – (a) One without an exterior बृ 4-5-13.

अबिभः – (From भृ) He bore बृ 1-2-4.

अबिभेत्– He was afraid बृ 1-4-2.

अबुधः – (a) Not enlightened; not awakened बृ 4-4-11.

अबोद्धा– (a) A non-perceiver छां 7-9-1.

अब्जा– (a) Born in water का 5-2.

अब्रवीत्– He said के 3-4, 3-8, का 1-16, ऐ 2-3, 2-5, छां 5-3-4, बृ 3-3-1, 3-7-1, 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7.

अब्रह्मवित्– (a) Not knowing Bramhan मुं 3-2-9, मां 10.

अब्राह्मणः– (a) Not a brāhmaṇa छां 4-4-5.

अब्रुवन्– They said, के 3-3, 3-7, 3-11, ऐ 2-1, 2-2, 2-3, बृ 1-3-18.

अब्रुवम्– I spoke प्र 6-1.

अब्रूत– He spoke ऐ 2-5.

अब्रूथाः – You spoke बृ 5-14-8.

अब्रूम– We spoke के 4-7, बृ 3-3-1.

अभयं– Freedom from fear का 2-11, 3-2, प्र 1-10, 5-7, तै 2-7-1, छां 1-4-4, 1-4-5, 4-15-1, 8-3-4, 8-7-4, 8-8-3, 8-10-1, 8-11-1, बृ 4-2-4, 4-3-21.

अभयः – (a) One without fear बृ 4-4-25.

अभयस्य- (a) Of freedom from fear का 2-11.
अभया:- (a) Those free from fear छां 1-4-4.
अभवत्- He became ते 2-6-1 बृ 1-2-2, 1-2-4, 1-3-12, 1-3-13, 1-3-14, 1-3-16, 1-4-1, 1-4-4, 1-4-5, 1-4-9, 1-4-10, 1-4-15.
अभवताम्- They two became छां 3-19-1, बृ 1-4-3.
अभवन्- They became छां 1-4-4, बृ 1-3-7, 1-3-15, 3-3-1, 3-3-2.
अभवम्- I became बृ 1-4-10, 1-5-21.
अभविष्य:- If you will become छां 5-13-2.
अभविष्यत्-If there were छां 7-2-1.
अभाजयत्- He divided बृ 1-5-1, 1-5-2.
अभाषथा:- You spoke छां 5-3-6, बृ 6-2-5.
अभि- Towards के 4-6, का 1-10, 2-2.
अभिकाम:-One who reaches one's desires छां 8-2-10.
अभिकामा:- Those who reach their desires छां 8-1-5.
अभिक्रम्य- Having approached बृ 6-4-6.
अभिक्लृप्त:-(a) Imagined का 6-9.
अभिक्षरन्ति- They waste or wane बृ 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7.
अभिगच्छन्ति- They approach ई 3, बृ 4-4-11.
अभिगच्छेत्- He should go to or approach मुं 1-2-12.
अभिगाम्-May I go छां 8-14-1.
अभिगायतात्- He should celebrate in song छां 1-5-4.
अभिगायति- He sings छां 2-24-3, 2-24-7, 2 24-11.
अभिचाकशीति- He sees मुं 3-1-1, बृ 4-3-11.
अभिजयन्ते-They conquer completely प्र 1-9, 1-10.
अभिजायते- He arises; springs from accordingly मुं 1-1-8, छां 7-12-1.
अभित:- Near to छां 3-1-4, 3-2-3, 3-3-3, 3-4-3, 3-5-3 8-6-4, बृ 1-1-2.
अभितपति- It heats छां 7-11-1.
अभितप्तस्य- Of one irradiating with heat ऐ 1-4 छां 3-1-3, 3-2-2, 3-3-2, 3-4-2, 3-5-2.

अभितप्ताभ्यः- (a f.) From those irradiating with heat ऐ 3-2.
अभितप्तायाः- (a. f.) Of that irradiating with heat छां 2-23-2.
अभितप्तेभ्यः- (a) From those irradiating with heat छां 2-23-2, 2-23-3, 3-1-3, 3-2-2, 3-3-2, 3-4-2, 3-5-2.
अभिदासति- It destroys छां 1-2-8.
अभिद्रुत्य- Rushing against बृ 1-3-2, 1-3-3, 1-3-4, 1-3-5, 1-3-6, 1-3-7.
अभिधत्ते- It supports प्र 3-1.
अभिध्यायन्- (a) One who meditates upon क 1-28, 2-3.
अभिध्यायीत- One should meditate प्र 5-1, 5-3, 5-5.
अभिनद्धाक्षं- (a) To one whose eyes are bandaged; (a thief) छां 6-14-1.
अभिनद्धाक्षः- (a) Whose eyes are bandaged; (a thief) छां 6-14-1.
अभिनन्दन्ति- They are glad मुं 1-2-7.
अभिनन्दाः- Delight छां 5-8-1, बृ 6-2-13.
अभिनहनं- Bandage छां 6-14-2.
अभिनिधाय- Putting up to बृ 6-4-25.
अभिनिष्पद्यते- He appears छां 8-3-4, 8-4-2, 8-12-3.
अभिनिष्पद्यन्ते- They appear छां 8-12-2, बृ 6-2-16.
अभिनिःसृता- (a) Gone out क 6-16, छां 8-6-6.
अभिपद्यते- He approaches बृ 6-4-20.
अभिपन्नं- (a) Overcome बृ 3-1-3, 3-1-4, 3-1-5.
अभिपश्यन्ति- They look at; know छां 4-3-6.
अभिप्रजानीहि- (You) think constantly ऐ 2-5.
अभिप्रतारिणं- To Abhipratārin छां 4-3-5.
अभिप्रतारिन्- By name Abipratārin (Kākṣaseni) छां 4-3-6.
अभिप्रतिष्ठन्ते They lead बृ 2-1-10.
अभिप्रवव्राज- He went forth छां 8-7-2.
अभिप्रस्थापयन्- (a) One who sets forth to (forest) छां 4-4-5.
अभिप्रस्थापयाञ्चकार- He sets for (home; preceptor's land) छां 4-6-1, 4-7-1, 4-8-1.

अभिप्रहृत्य- Having made powerless बृ 4-3-11.
अभिप्राणितं- (a) Inhaled ऐ 3-11.
अभिप्राण्य- Having inhaled ऐ 3-4, बृ 6-4-10.
अभिप्राण्यात्- It should be inhaled बृ 6-4-11.
अभिप्रातः - Towards the morning बृ 6-4-19.
अभिप्राप्नुवन्ति- They reach to (a year) छां 5-10-3.
अभिप्रास्य- Having set aside छां 6-13-2.
अभिप्रेयसो वृणीते- He chooses it rather than one which is agreeable का 2-2.
अभिभविष्यामः - We will conquer छां 1-2-1.
अभिभूतः - (a) Overcome प्र 4-6.
अभिमंस्ये- I should intend बृ 1-2-5.
अभिमन्त्रयते- He consecrates by the incantation बृ 6-4-28.
अभिमन्त्रयेत- He should consecrate by the incantation बृ 6-4-6.
अभिमन्थति- He rubs together for producing fire छां 2-12-1.
अभिमन्यन्ति- They imagine मुं 1-2-9.
अभिमानात्- From pride (in a good sense) प्र 2-4.
अभिमृशति- He touches बृ 6-3-4.
अभिमृशेत्- He should touch बृ 6-4-5.
अभिमृश्य- Having touched बृ 6-4-9.
अभिरक्षति- He protects छां 4-17-10.
अभिवदति- He speaks प्र 6-1, बृ 2-4-14, 3-2-3, 4-5-15.
अभिवदते- He speaks प्र 4-2.
अभिवदन्ति- They speak प्र 2-2, बृ 3-8-8.
अभिवदन्त्यः - Those who address मुं 1-2-6.
अभिवदेत्- We should address का 1-10, बृ 2-4-14, 4-5-15.
अभिवर्षसि- You shower down upon प्र 2-10.
अभिविमानं- Of unlimited dimensions छां 5-18-1.
अभिव्याददात्- It opened its mouth बृ 1-2-4.

अभिव्याहरति– One expresses छां 1-3-3, 1-3-4.
अभिव्याहराणि– Let me express छां 8-12-4.
अभिव्याहाराय– For an expression छां 8-12-4.
अभिव्याहृतं– (a) Uttered ऐ 3-11.
अभिव्याहृत्य– Having shouted ऐ 3 3.
अभिव्यैक्षत्– He analysed ऐ 3-13.
अभिस्तोष्यन्– (a) About to invoke छां 1-3-9, 1-3-11.
अभिसंयन्ति– They hold together छां 4-15-2.
अभिसंविशत– You enter into and become one बृ 1-3-18.
अभिसंविशति– He enters into and becomes one छां 3-6-3, 3-7-3, 3-8-3, 3-9-3, 3-10-3.
अभिसंविशन्ति– They enter into and become one ते 3-1-1, 3-2-1, 3-3-1, 3-4-1, 3-5-1, 3-6-1, छां 1-11-5, 3-6-2, 3-7-2, 3-8-2, 3-9-2 3-10-2, बृ 1-3-18.
अभिसंस्थापयामः – We establish छां 1-8-5, 1-8-7.
अभिसमायन्ति– They collect together बृ 4-3-38, 4-4-1.
अभिसमावृत्य– Having come back again छां 8-15-1.
अभिसमेताः – (a) Met together बृ 3-1-1.
अभिसमेत्य– Meeting together छां 5-1-12.
अभिसमैति– It includes छां 4-1-4, 4-1-6.
अभिसम्पद्यते– He obtains; comes to प्र 5-3, छां 8-15-1, बृ 4-4-5.
अभिसपद्यन्ते–They obtain बृ 4-3-33.
अभिसम्पद्यमान – (a) One who obtains बृ 4-3-8.
अभिसम्पन्नाः – (a) Attained, rich in बृ 6-1-4.
अभिसम्भवन्ति– They reach towards छां 4-15-5, 5-10-1, 5-10-3, बृ 6-2-15, 6-2-16.
अभिसम्भवामि– I step towards छां 8-13 1.
अभिसम्भवितास्मि– I shall enter into छां 3-14-4.
अभिसायम्– At Sunset छां 4-6-1, 4-7-1, 4-8-1.
अभिसिध्यति– He succeeds छां 7-4-3, 7-5-3, 7-7-2, 7-9-2, 7-11-2, 7-12-2.

अभिहरन्ति- They bring बृ 5-3-1.
अभिह्रियते- It is taken away बृ 4-1-6.
अभीक्ष्णम्- Frequently, repeatedly के 4-5.
अभीप्सितं- (a) Desired का 2-4.
अभुनजत्- (He) would guard बृ 1-5-17.
अभूः - You have become बृ 6-4-28.
अभूत्- He became ई 7, का 6-18, छां 5-3-7, 6-4-6, 6-4-7, 6-7-6, बृ 1-2-1, 1-2-7, 1-3-8, 2-1-16, 2-1-17, 2-4-14, 4-5-15, 6-2-7.
अभूत्या- With want of power, with non-existence बृ 1-4-10.
अभूवम्- I became छां 2-22- 3, 2-22-4, बृ 1-5-3.
अभेष्यत्- He should have been afraid बृ 1-4-2.
अभ्यगासिषं- I chiefly have sung छां 1-5-2, 1-5-4.
अभ्यतपत्- (He) irradiated with heat; did penance ऐ 1-4, 3-2, छां 2-23 2, 2-23-3, 3-1-3, 3-2-2, 3-3-2, 3-4-2, 3-5-2, 4-17-1, 4-17-2, 4-17-3.
अभ्यद्रवत्- (He) ran up-to के 3-4, 3-8, 3-11,
अभ्यनुशासानि- Let me persuade छां 5-11-3.
अभ्यनूक्तं- (a) Said agreeably to what was said before छां 3-12-5.
अभ्यपानितं- It is breathed out तै 3-11.
अभ्यभवाऽम्- (अभि भवामि) I over-come तै 3-10-6.
अभ्यमन्थत्- He rubbed बृ 1-4-6.
अभ्यवदत्- It addressed के 3-4, 3-8.
अभ्यवदान्यः - (a) Very niggardly बृ 6-2-7.
अभ्यसृजत्- He impregnated बृ 6-4-2.
अभ्याख्यातेषु- (a) In case of falsely accused तै 1-11-4.
अभ्यागच्छाम- Let us go छां 5-11-2, 5-11-4.
अभ्याजग्मुः - They went towards छां 5-11-2, 5-11-4.
अभ्यात्तः- (a) Pervaded छां 3-14-2, 3-14-4.
अभ्यादधति- They put on बृ 5-11-1, 5-14-8

अभ्यारोहः – Muttering holy prayers बृ 1-3-28.
अभ्याशः – (a) Reching to छां 1-3-12, 2-1-4, 3-19-4, 5-10-7.
अभ्याहन्यात्– One should strike छां 6-11-1.
अभ्याहितस्य– (a) Of put on छां 6-7-3, 6-7-5, बृ 4-5-11.
अभ्याहितात्– From put on बृ 2-4-10.
अभ्युक्तम्– It is said प्र 1-7, मुं 3-2-10, बृ 4-4-23.
अभ्युक्ता– (Rc) is said about तै 2-1-1.
अभ्युक्षति– He sprinkles over बृ 6-4-19, 6-4-23.
अभ्युज्जिहते– They pass out; (they) go away from छां 1-11-5.
अभ्युद्यते– It is expressed के 1-5.
अभ्युवाद– He addressed छां 4-1-2,4-1-8, 4-2-1, 4-2-4, 4 5-1, 4-6-2, 4-7-2, 4-8-2, 4-9-1, 4-14-1, बृ 6-2-1.
अभ्यूदे– (He) said (with reference to a subject) छां 4-14-2.
अभ्रं– Watery vapour छां 5-5-1, 5-10-5, 5-10-6, 8-12-2.
अभ्राणि– Watery vapours छां 2-15-1, बृ 6-2-10.
अभ्रूणहा– Who does not destroy an unborn being बृ 4-3-22.
अमः– With सा=साम, अमः as well as सा have different meanings in different contents,
अमः – The Fire छां 1-6-1.
अमः – The wind छां 1-6-2.
अमः – The Sun छां 1-6-3.
अमः – The Moon छां 1-6 4.
अमः – The dark; the ultra-black छां 1-6-5, 1-6-6, 1-7-4.
अमः – The Breath छां 1-7-1, 5-2-6, बृ 1-3-22.
अमः – The Soul छां 1-7-2.
अमः – The Mind छां 1-7 3.
अमः – Virile I (अहम्) बृ 6.4-20.
अमतं– Not agreed to; unthought के 2-3, छां 6-1-3, 6-4-5, बृ 3-8-11.

अमतः – (a) Who is not the subject of thinking बृ 3-7-23.
अमत्या– Without thinking छां 7-18-1.
अमनसः – (a) Those who are mindless छां 5-1-11.
अनमस्कः – (a) Unattentive; unmindful का 3-7.
अमनाः – (a) One without the organ of desire, thought etc. मुं 2-1-2, बृ 3-8-8, 4-1-6.
अमन्ता– (a) A non-thinker छां 7-9-1.
अमन्यत– He thought; believed का 1-2, बृ 1-2-7, 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7.
अमन्वानस्य– (a) Of one who is not a conceiver ते 2-7-1.
अमरः – (a) Deathless बृ 4-4-25.
अमहीयन्त– They aggrandized; they were exulting के 3-1.
अमा– At home छां 5-2-6.
अमा– With बृ 1-5-20.
अमाता– (a) Not a mother बृ 4-3-22.
अमात्रम्– (a) Immeasurable बृ 3-8-8.
अमात्रः – (a) One who is immeasurable; without boundaries मां 1-12.
अमानवः – (a) Superhuman छां 4 15-5, 5 10-2
अमावास्या– The day of the new moon बृ 1-5-14.
अमावास्यायां– On the new moon day छां 5-2-4.
अमी– (प्र. ब. पुं of अदस्) Those बृ 6-2-15.
अमुम्– (द्वि. ए. पुं. of अदस्) To that yonder ते 2-3-1, छां 1-3-2, 1-10-7, 2-9-1, 2-9-8, 7-3-1, 7-7-1, 7-14-1, 8-6-2, 8-8-4, 8-8-5, बृ 1-4-6, 1-5-20.
अमुखम्– Without an opening बृ 3-8-8.
अमुत्र– In the next world का 4-10, छां 8-1-6.
अमुना– (तृ. ए. पुं. of अदस्) By that yonder छां 1-7-7, 3-15-3.
अमुर्हि– At that time; then बृ 1-5-23.
अमुष्मात्– (पं. ए. पु. of अदस्) From that yonder छां 1-6-8, 1-7-7, 8-6-2, 8-12-2.

अभ्यारोह: – Muttering holy prayers बृ 1-3-28.

अभ्याश: – (a) Reaching to छां 1-3-12, 2-1-4, 3-19-4, 5-10-7.

अभ्याहन्यात्– One should strike छां 6-11-1.

अभ्याहितस्य– (a) Of put on छां 6-7-3, 6-7-5, बृ 4-5-11.

अभ्याहितात्– From put on बृ 2-4-10.

अभ्युक्तम्– It is said प्र 1-7, मुं 3-2-10, बृ 4-4-23.

अभ्युक्ता– (Rc) is said about तै 2-1-1.

अभ्युक्षति– He sprinkles over बृ 6-4-19, 6-4-23.

अभ्युज्जिहते– They pass out; (they) go away from छां 1-11-5.

अभ्युद्यते– It is expressed के 1-5.

अभ्युवाद– He addressed छां 4-1-2,4-1-8, 4-2-1, 4-2-4, 4-5-1, 4-6-2, 4-7-2, 4-8-2, 4-9-1, 4-14-1, बृ 6-2-1.

अभ्यूदे– (He) said (with reference to a subject) छां 4-14-2.

अभ्रं– Watery vapour छां 5-5-1, 5-10-5, 5-10-6, 8-12-2.

अभ्राणि– Watery vapours छां 2-15-1, बृ 6-2-10.

अभ्रूणहा– Who does not destroy an unborn being बृ 4-3-22.

अम:– With सा=साम, अम: as well as सा have different meanings in different contents.

अम: – The Fire छां 1-6-1.

अम. – The wind छां 1-6-2

अम: – The Sun छां 1-6-3.

अम: – The Moon छां 1-6 4.

अम: – The dark; the ultra-black छां 1-6-5, 1-6-6, 1-7-4.

अम: – The Breath छां 1-7-1, 5-2-6, बृ 1-3-22.

अम: – The Soul छां 1-7-2.

अम: – The Mind छां 1-7 3.

अम: – Virile I (अहम्) बृ 6.4-20.

अमतं– Not agreed to; unthought के 2-3, छां 6-1-3, 6-4-5, बृ 3-8-11.

अमतः – (a) Who is not the subject of thinking बृ 3-7-23.
अमत्वा– Without thinking छां 7-18-1.
अमनसः – (a) Those who are mindless छां 5-1-11.
अनमस्कः – (a) Unattentive; unmindful क 3-7.
अमनाः – (a) One without the organ of desire, thought etc. मुं 2-1-2, बृ 3-8-8, 4-1-6.
अमन्ता– (a) A non-thinker छां 7-9-1.
अमन्यत– He thought; believed क 1-2, बृ 1-2-7, 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7.
अमन्वानस्य– (a) Of one who is not a conceiver तै 2-7-1.
अमरः – (a) Deathless बृ 4-4-25.
अमहीयन्त– They aggrandized; they were exulting के 3-1.
अमा– At home छां 5-2-6.
अमा– With बृ 1-5-20.
अमाता– (a) Not a mother बृ 4-3-22.
अमात्रम्– (a) Immeasurable बृ 3-8-8.
अमात्रः – (a) One who is immeasurable; without boundaries मां 1-12.
अमानवः – (a) Superhuman छां 4 15-5, 5 10-2.
अमावास्यां– The day of the new moon बृ 1-5-14.
अमावास्यायां– On the new moon day छां 5-2-4.
अमी– (प्र. ब. पुं of अदस्) Those बृ 6-2-15.
अमुम्– (द्वि. ए. पुं. of अदस्) To that yonder तै 2-3-1, छां 1-3-2, 1-10-7, 2-9-1, 2-9-8, 7-3-1, 7-7-1, 7-14-1, 8-6-2, 8-8-4, 8-8-5, बृ 1-4-6, 1-5-20.
अमुखम्– Without an opening बृ 3-8-8.
अमुत्र– In the next world क 4-10, छां 8-1-6.
अमुना– (तृ. ए. पुं. of अदस्) By that yonder छां 1-7-7, 3-15-3.
अमुर्हि– At that time; then बृ 1-5-23.
अमुष्मात्– (पं. ए. पुं. of अदस्) From that yonder छां 1-6-8, 1-7-7, 8-6-2, 8-12-2.

अमुष्मिन्- (स. ए. पुं. of अदस्) In that yonder पे 4-6, 5-4, छां 1-9-4, 4-11-2, 4-12-2, 4-13-2, 5-1-3, 8-6-2, बृ 5-5-2.

अमुष्य- (ष. ए. पुं. of अदस्) Of that yonder छां 1-7-5, 1-8-5, 1-8-7, 6-9-2.

अमू- (द्वि. ए. स्त्री of अदस्) That yonder बृ 5-14-4, 6-4-9.

अमूमुहत्- (भगवान्) (Your honour) has bewildered बृ 2-4-13.

अमूर्च्छयत्- He shaped; he strengthened; he increased पे 1-3.

अमूर्त- (a) Incorporeal प्र 1-5, बृ 2-3-1, 2-3-3, 2-3-5.

अमूर्तः - (a) Incorporeal मुं 2-1-2.

अमूर्तस्य- (a) Of incorporeal बृ 2-3-3, 2-3-5.

अमूलं- (a) Without roots छां 6-8-3, 6-8-5.

अमृत- (a) Immortality ई 11, 14, 17, के 2-4, क 5-8, 6-1, 6-17, प्र 1-10, 2-5, 3-12, 5-7, मुं 1-1-8, 2-2-2, 2-2-7, 2-2-11, तै 1-6-2, 3-10-3, छां 1-4-4, 1-4-5, 3-6-1 3-6-3, 3-7-1, 3-7-3, 3-8-1, 3-8-3, 3-9-1, 3-9-3, 3-10-1, 3-10-3, 3-12-6, 4-15-1, 7-24-1, 8-3-4, 8-3-5, 8-7-4, 8-8-3, 8-10-1, 8-11-1, 8-14-1, बृ 1-3-28, 1-6-3, 2-3-1, 2-3-3, 2-3-5, 2-5-1, 2-5-2, 2-5-3, 2-5-4, 2-5-5, 2-5-6, 2-5-7, 2-5-8, 2-5-9, 2-5-10, 2-5-11, 2-5-12, 2-5-13, 2-5-14, 3-9-10, 4-4-16, 4-4-17, 5-15-1.

अमृतः - (a) An immortal क 6-14, 6-15, प्र 3-11, 6-5, मुं 1-2-11, 3-2-9, तै 1-6-1, पे 4-6, 5-4, छां 1-1-5, बृ 3-7-3, 3-7-4, 3-7-5, 3-7-6, 3-7-7, 3-7-8 3-7-9, 3-7-10, 3-7-11, 3-7-12, 3-7-13, 3-7-14, 3-7-15, 3-7-16, 3-7-17, 3-7-18, 3-7-19, 3-7-20, 3-7-21, 3,7-22, 3-7-23, 4-3-12, 4-4-7, 4-4-25, 5-14-8.

अमृतत्वम्- Quality of being immortal के 2-4, क 1-13, 4-1, 4-2, 6-8, 6-16, छां 2-22-2, 2-23-1, 8-6-6, बृ 4-5-15.

अमृतत्वस्य- Of the quality of being immortal बृ 2 4-2, 4-5-3.

अमृतमयः - (a) Full of immortality बृ 2-5-1, 2-5-2, 2-5-3, 2-5-4, 2-5-5, 2-5-6, 2-5-7, 2-5-8, 2-5-9. 2-5-10, 2-5-11, 2-5-12, 2-5-13, 2-5-14.

अमृतस्य– (a) Of an immortal मुं 2-2-5, तै 1-4-1, 3-10-6, छां 8-12-1, बृ 2-3-3, 2-3-5.

अमृता– (a) The immortal बृ 2-4-2, 2-4-3-, 4-5-3, 4-5-4.

अमृताः – (a) Immortal ones के 1-2, 2-5, का 6-2, 6-9, छां 1-4-4, 1-4-5, 3-1-2, 3-2-1, 3-3-1, 3-4-1, 3-5-1, 3-5-4, बृ 1-5-17, 4-4-14.

अमृतान्– (a) To immortal ones बृ 1-4-6.

अमृतानां– (a) Of immortal ones का 1-28, छां 3-5-4.

अमृतानि– (a) Those immortal (forms) छां 3-5-4.

अमृतोक्षितः – (a) Sprinkled with immortality तै 1-10-1.

अमृषा– Truly बृ 3-9-28 (1).

अमोघाः – (a) Infallible ones छां 7-14-2.

अमौनम्– (अमौनं च आत्मज्ञानात्मप्रत्ययतिरस्कारो पाण्डित्यबाल्यसंज्ञकौ) Wordy knowledge of the soul but on self experience बृ 3-5-1.

अम्भस्– The world of the Manes ऐ 1-2.

2 अम्भिणि– Ambhiṇi

बृ 6-5-3
Tradition from
Āditya—1
to
Vāc—3

अयं– (प्र. ए. पुं of इदम्) This here के 3-1, का 1-16, 1-20, 1-29, 2-6, 2-18, 2-19, 2-23, 5-15, मुं 2-2-10, 3-2-3 3-2-4, मां 2-8, तै 1-5-1, 1-6-1, 2-1-1, 2-2-1, 2-3-1, 2-4-1, 2-5-1, 2-7-1, 2-8-5, 3-10-4, ऐ 2-2, 3-12, 4-1, 4-4, 5-1, छां 1-2-7, 1-3-2, 1-5-3, 1-8-7, 1-13-1, 3-12-7, 3-12-8, 3-12-9, 4-2-2, 4-2-4, 4-16-1, 5-11-2, 5-11-4, 7-5-2, 8-1-3, 8-7-4, 8-9-1, 8-9-2, 8-11-1, 8-11-2, 8-12-3, बृ 1-2-7, 1-3-8, 1-3-12, 1-3-13, 1-3-24, 1-4-1, 1-4-2, 1-4-3, 1-4-7, 1-4-8, 1-4-16, 1-5-3, 1-5-4, 1-5-11, 1-5-15, 1-5-16, 1-5-17, 1-5-21, 1-6-3, 2-1-5, 2-1-6, 2-1-7, 2-1-8, 2-1-9, 2-1-10,

2-1-11, 2-1-12, 2-1-13, 2-2-1, 2-2-4, 2-3-4, 2-3-5, 2-4-6, 2-5-1, 2-5-2, 2-5-3, 2-5-4, 2-5-5, 2-5-6, 2-5-7, 2-5-8, 2-5-9, 2-5-10, 2-5-11, 2-5-12, 2-5-13, 2-5-14, 2-5-15, 2-5-18, 2-5-19, 3-1-3, 3-1-5, 3-1-7, 3-1-8, 3-1-9, 3-1-10, 3-2-11, 3-2-12, 3-2-13, 3-3-2, 3-7-1, 3-7-2, 3-9-8, 3-9-9, 3-9-10, 3-9-11, 3-9-13, 3-9-14, 3-9-15, 3-9-16, 3-9-17, 4-1-2, 4-2-2-, 4-2-4, 4-3-2, 4-3-3, 4-3-4, 4-3-5, 4-3-6, 4-3-7, 4-3-8, 4-3-9, 4-3-14, 4-3-15, 4-3-16, 4-3-18, 4-3-19, 4-3-21, 4-3-35, 4-3-36, 4-3-37, 4-4-1, 4-4-3, 4-4-4, 4-4-5, 4-4-6, 4-4-7, 4-4-12, 4-4-22, 4-5-7, 4-5-13, 4-5-14, 5-1-1, 5-5-2, 5-5-4, 5-6-1, 5-9-1, 6-4-23.

अयजमानं– (a) To a non–sacificer छां 8-8-5.

अयने– Two solstices; The Sun's passage to north and south of the equator and time from one solstice to another प्र 1-9.

अयमस्मीति पुरुषः– I am he so says the soul बृ 4-4-12.

अयं लोकः– This world तै 1-5-1, बृ 1-5-4, 3-7-1, 3-7-2, 4-1-2, 4-5-11, 6-2-11.

अयशा.– (a) Inglorious बृ 6-4-7.

अयाज्यम्– One who is not fit for offering sacrifice बृ 4-1-3.

अयास्यं– A mystical name for the chief life–wind छां 1-2-12.

अयास्यः– A mystical name for the chief life–wind छां 1-2-12, बृ 1-3-8, 1-3-19, 1-3-24

17 अयास्यः, आंगिरसः– Ayāsya Āngirasa; Valiant Āngirasa

बृ 2-6-3—17

4-6-3—17

Tradition from

Ābhuti Tvāṣṭra—16

to

Pathin Saubhara—18

अयास्यात् आङ्गिरसात्– From Ayāsya Āngirasa बृ 2-6-3, 4-6-3.

अयि- Oh (friend) छां 4-1-2.

अयुक्तेन - (a) With inattentive (mind) क 3-5.

अरम्- Little ते 2-7-1.

अरं- To an ocean in Brahma's world छां 8-5-4.

अरः - Name of an ocean in Brahman's world छां 8-5-3.

अरक्षन्- They confined; they protected ऐ 4-5.

अरणी- The two wooden sticks producing fire बृ 6-4-22.

अरण्यम्- To a forest बृ 5-11-1.

आरण्याः - Wild beasts छां 2-9-7.

अरण्यायनम्- Going into the forest and being a hermit छां 8-5-3.

अरण्ये- In a forest मुं 1-2-11, छां 5-10-1, बृ 6-2-15.

अरण्योः - In two wooden sticks producing fire क 4-8.

अरसम्- (a) Tasteless (Brahman) क 3-15, बृ 3-8-8.

अराः - Spokes प्र 2-6, 6-6, मुं 2-2-6, छां 7-15-1, बृ 2-5-15.

अराधि- Prepared ते 3-10-1.

अरिष्टे- (a) Imperishable छां 3-15-3.

अरिष्टनेमिः - Name of the brother of Garuda प्रपा, मुंप्रा, मांप्रा.

अरिष्टासुकृते (अरिष्टं च सुकृतं च अरिष्टासुकृते)- Good fortune and meritorious deeds बृ 6-4-12.

अरिष्टिम्- Safety बृ 1-4-16.

12 अरुणः Aruna.

बृ 6-5-3—12
Tradition from
Upaveśi—11
to
Uddālaka—13

अरुणात्- From Aruna बृ 6-5-3.

अरुन्धत्- Hindered बृ 1-5-21.

अरूपम्- (a) Formless (Brahman) क 3-15.

अरूपज्ञः- (a) Non-knower of forms बृ 4-4-1.

अरे, अरा, (अर) Oh ! छां 4-1-3, 4-1-5, 4-1-7, 4-1-6 बृ 2-4-1, 2-4-4 2-4-5, 2-4-10, 2-4-12, 2-4-13, 2-4-14, 4-5-2, 4-5-6, 4-5-11, 4-5-13 4-5-14, 4-5-15.

अरेताः- (a) One without semen बृ 6-4-10.

अर्कः- The sun; the fire बृ 1-2-2, 1-2-7.

अर्कत्वम्- Brightness; brilliance बृ 1-2-1.

अर्कस्य- Of the sun; of the fire प्र 4-2, बृ 1-2-1.

अर्काश्वमेधौ- Earthly fire and horse-sacrifice बृ 1-2-7.

अर्घ्यं- A respectful offering बृ 6-2-4.

अर्चत.- (a) Of worshippers बृ 1-2-1.

अर्चते- (a) For worshipper बृ 1-2-1.

अर्चन्- (a) Worshipping बृ 1-2-1.

अर्चयन्तः- (a) Worshipping ones प्र 6-8.

अर्चयन्त्यः- (a. f.) Worshipping ones मुं 1-2-6.

अर्चयेत्- One should worship मुं 3-1-10.

अर्चिः- A flame मुं 1-2-2, छां 5-4-1, 5-5-1, 5-6-1, 5-7-1, 5-8-1, बृ 6-2-9, 6-2-10 6-2-11, 6-2-12, 6-2-13, 6-2-14, 6-2-15.

अर्चिमत्- (a) Having a flame shining मुं 2-2-2.

अर्चिषं- To a flame छां 4-15-5, 5-10-1.

अर्चिष.- Of a flame छां 4-15-5, बृ 6-2-15.

अर्चिषा- By a flame बृ 5-10-1.

अर्णवे- In the sea; full of water ऐ 2-1.

अर्णवौ- Two seas छां 8-5-3, 8-5-4.

अर्थं- A meaning प्र 4-5.

अर्थं- A penis बृ 6-4-9, 6-4-10, 6-4-11, 6-4-21.

अर्थं- Worldly gain बृ 4-1-1.

अर्थाः- Functions क 3-10.

अर्थात्- From desire का 2-1.

अर्थान्- Duties ई 8.

अर्थौ- Two desires का 2-1.

अर्थेन- By a desire छां 5-11-6.

अर्थेभ्यः – From functions का 3-10.

अर्धवृगलम्- A half fragment बृ 1-4-3.

अर्धं- To a region छां 5-3-4, 5-3-6.

अर्धमासाः – Half of a month; fortnights बृ 1-1-1, 3-8-9.

अर्धे- In a region प्र 1-11.

अर्पितम्- (a) Placed in प्र 1-11.

अर्पिताः – (a) Placed in का 4-9.

अर्यमा- One of the Ādityas तै प्रा, 1-1-1, 1-12-1.

अर्वा- A horse बृ 1-1-2.

अर्वाक्- (a) On the lower side; downwards; before छां 3-10-4, बृ 2-2-3, 4-4-16.

अर्वाञ्चः – (a) Following छां 1-7-6, 1-7-8.

अर्षत्- (a) Already gone ई 4.

अर्हति- He deserves; is able to; is worthy of का 2-21, छां 4-4-5, बृ 6-2-8.

अर्हाञ्चकार- He did worship छां 5-3-6.

अर्हाणि- (n) Worshippings छां 5-11-5.

अर्हामि- I am worthy of प्र 6-1

अलक्षणम् (a) Having no signs or marks मां 7.

अलङ्कारेण- By ornaments छां 8-8-5.

अलब्ध्वा- Not getting छां 6-8-2.

अलभे- I got छां 4-4-2, 4-4-4.

अलम्- (ind.) Adequate पे 2-2, बृ 1-3-18, 2-4-13.

अलिङ्गः – (a) One having no marks का 6-8.

अलिङ्गात्- (a) Because of having no marks मुं 3-2-4.

अलूक्षाः – (a) Soft तै 1-11-4.

अलोका: – (a) Not the worlds बृ 4-3-22.
अलोक्यतायाः – Of the prospects of not securing the other world बृ 1-3-28.
अलोमकम्– (a) Hairless बृ 1-4-6.
अलोमका– (a f.) Hairless बृ 1-4-6.
अलोलुपन्त– (They) rent का 2-4.
अलोहितम्– (a) That which is without any quality प्र 4-10, बृ 3-8-8.
अल्पम्– (a) Slight का 1-26.
अल्पम्– (a) The small छां 7-24-1.
अल्पमेधसः – (a) Of one who is silly का 1-8.
अल्पविद्– (a) Knowing a little छां 7-5-2.
अल्पाः – (a) The small छां 7-6-1.
अल्पे– (a) In the small छां 7-23-1.
अवक्रचेतसः – (a) Of one who is not crooked-minded का 5-1.
अवक्रीणीयात्– (He) should buy off बृ 6-4-7.
अवदयन्– They would have told छां 6-1-7.
अवदयम्– I would have told प्र 6-1, छां 5-3-5.
अवघातयेत्– She should thresh बृ 6-4-13.
अवति– One protects छां 1-2-9, बृ 1-5-8, 1-5-9, 1-5-10.
अवतिष्ठन्ते– They stand still का 6-10.
अवतु– May protect के प्रा, का प्रा, 6-19, तै प्रा, 1-1-1, प्रा 2, प्रा 3, ऐ प्रा.
अवदः – You said छां 5-3-5, 5-3-7.
अवदतः – (a) Of one who cannot speak बृ 4-1-2.
अवदन्तः– (a) Dumb छां 5-1-8, बृ 6-1-8.
अवदिषत्– One spoke ऐ 3-13.
अवधाय– Having deposited छां 6-13-1.
अवनयति– He pours down बृ 6-3-2, 6-3-3.
अवनयेत्– He should lead down छां 5-2-4, 5-2-5.

अवन्ति– They protect बृ 1-5-20.
अवपद्यन्ते– They fall down छां 2-9-6.
अवभृथ:– The completion of a principal sacrifice छां 3-17-5.
अवमृश्य– Touching (it) छां 6-13-1.
अवय: – Goats छां 2-6-1, 2-18-1.
अवरं– (a) Mechanical मुं 1-2-7.
अधरं– (a) Base बृ 4-3-12.
अवरपुरुषा: – One's descendants छां 4-11-2, 4-12-2, 4-13-2.
अवरुणद्धि– It wards off बृ 2-2-1.
अवरुन्धे– He encloses and thus obtains छां 2-15-2.
अवरुरोध– (He) locked up बृ 3-1-1.
अवरेण– Baser क 2-8.
अवर्णं– (a) Colourless मुं 1-1-6.
अवलम्बते– It hangs down ते 1-6-1.
अवशिष्यते– It remains over or behind ई प्रा, बृ प्रा, 5-1-1.
अवश्यानि– (a) Unruly ones क 3-5.
अवष्टभ्य– Covering with प्र 2-2, 2-3, 3-8.
अवसादयन्– (a) One who ruins (himself) छां 2-23-1.
अवसाम– We lived बृ 3-7-1.
अवस्थितम्– (a) Steady क 2-22.
अवहृत्– He carried बृ 1-1-2.
अवहित: – (a) Hidden बृ 1-4-7.
अवाक्– (a) Speechless बृ 3-8-8.
अवाक्– (ind) Downwards बृ 3-8-3, 3-8-4, 3-8-6, 3-8-7, 4-2-4.
अवाकी– (a) वाग्वागेव वाक: । स यस्य विद्यते वाकी । न वाकी अवाकी ॥
Speechless छां 3-14-2, 3-14-4.
अवाक्शाख: – (a) Having the branches turned downwards क 6-1.
अवाची– Lower बृ 4-2-4.

अविदुषाम्– (a) Of unwise ones छां 8-6-5.
अविद्ध:– (a) No longer lashed छां 8-4-2.
अविद्यया– By ignorance ई 10, 11, बृ 4-3-20.
अविद्या– Non-existence; ignorance का 2-4, छां 1-1-10.
अविद्यां– To non-existence; ignorance ई 9, 11, बृ 4-4-3, 4-4-4, 4-4-10.
अविद्याग्रन्थि– A knot of non-existence; ignorance मुं 2-1-10.
अविद्यायां– In non-existence; ignorance का 2-5, मुं 1-2-8, 1-2-9.
अविद्याया:– Of non-existence; ignorance प्र 6-8.
अविद्वान्– (a) Unwise; ignorant तै 2-6-1, छां 1-10-9, 1-10-10, 1-10-11 *1-11-4, 1-11-5, 1-11-6. 1-11-7, 1-11-8, 1-11-9, 5-11-5, 5-24-1,* बृ 3-7-1, 6-4-3.
अविद्वांस:– (a) Ignorant ones बृ 4-4-11, 6-1-11, 6-4-4.
अविधिना– By absence of a precept मुं 1-2-3.
अविध्यन्– They pierced बृ 1-3-2, 1-3-3, 1-3-4, 1-3-5, 1-3-6, 1-3-7.
अविनाशित्वात्– From imperishability बृ 4-3-23, 4-3-24, 4-3-25, 4-3-26 4-3-27, 4-3-28, 4,3-29, 4-3-30.
अविनाशी– (a) Imperishable बृ 4-5-14.
अविरत:– (a) Not desisting from का 2-24.
अविव्यत्सन्– (a) They desired to pierced बृ 1-3-7.
अविशन्त– They sat बृ 1-3-18.
अवृणीथा:– You asked का 1-19.
अवृजिन:– (a) Sincere बृ 4-3-33.
अवृधत्– It had increased बृ 4-5-5.
अवृषि– I have chosen छां 1-11-2.
अवेक्षाञ्चक्राते– They both did see छां 8-8-1, 8-8-2.
अवेक्षेथाम्– You both look छां 8-8-2.
अवेक्ष्य–Having looked छां 8-8-1.
अवेत्– One knew बृ 1-4-5, 1-4-9, 1-4-10.
अवेदम्– I learnt ऐ 4-5.

अवेदाः- Not the Vedas बृ 4-3-22.

अवेदि- I learnt बृ 1-4-9.

अवेदिषं- If I would have known प्र 6-1.

अवेदिषुः- They did know छां 6-1-7.

अवेदिष्यन्- If they had known छां 6-1-7.

अवेदिष्यं- If I had known छां 5-3-5.

अवेदीः- You have known बृ 4 4-14.

अवेदीत्- He learned के 2-5.

अवैतु- Let it come बृ 6-4-23.

अवैश्वदेवम्- (ind) Non-offering of an oblation to all deities or Viśvedevas मुं 1-2-3.

अवोचः- You said बृ 6-2-3.

अवोचत्- He said तै 1-7-1, छां 1-11-4, 1-11-6, 1-11-8, बृ 2-5-16, 2-5-17, 2-5-18, 2-5-19.

अवोचथाः- You spoke छां 5-3-4.

अवोचन्- They told छां 4-14-2, 4-14-3.

अवोचं- I said छां 3-15-4, 3-15-5, 3-15-6, 3-15-7, बृ 6-2-4.

अव्यक्तं- The non-manifest primordial element from which all the phenomena of the material world are developed क 3-11, 6-7.

अव्यक्तात्- From अव्यक्त (see अव्यक्तं) क 3-11, 6-8.

अव्यथमानः- (a) Not having pain छां 7-4-3, 7-5-3.

अव्यथमानान्- (a) To ones not having pain छां 7-4-3, 7-5-3.

अव्यपदेश्यं- (a) Not to be defined मां 7.

अव्ययं- (a) Imperishable (Brahman) क 3-15.

अव्ययं- (a) Imperishable मुं 1-1-6.

अव्ययात्मा- (a) One with imperishable soul मुं 1-2-11.

अव्यये- (a) In imperishable मुं 3-2-7.

अव्यवहार्यम्- (a) Not to be made the subject of any thing मां 7.

अव्यवहार्यः- (a) One who is not to have any dealing with मां 12

अव्याकृतम्- (a) Undifferentiated बृ 1-4-7.

अव्रणम्- (a) Without any wound ई 8.

अशकत्- One has been able का 6-4.

अशकत- You have been able छां 5-1-8, 5-1-9, 5-1-10, 5 1-11, बृ 6-1-8, 6-1-9, 6-1-10, 6-1-11, 6-1-12.

अशकम्- I was able के 3-6, 3-10, छां 5-3-5.

अशक्नोत्- He was able ऐ 3-3, 3-4. 3-5, 3-6, 3-7, 3-8, 3-9.

अशनं- Food बृ 1-4-16.

अशनापिपासाभ्याम्- From hunger and thirst ऐ 2-1.

अशनापिपासे- Hunger and thirst ऐ 2-5, छां 6-8-3.

अशनायया- By craving of eating (मृत्युनाऽशनायया) बृ 1-2-1-

अशनाया- Hunger छां 6-8-3, बृ 1-2-1, 1-2-4.

अशनायापिपासे- Both hunger and thirst का 1-12, बृ 3-5-1.

अशनायामः - We are hungry छां 1-12-2.

अशनिः - The flash of lightning; the thunderbolt छां 5-5-1, बृ 3-9-6, 6-2-10.

अशब्दम्- (a) Not having the sound sense (Brahman) का 3-15.

अशयत- It rested छां 3-19-1.

अशरीरं- (a) Bodiless का 2-22, प्र 4-10, छां 8-12-1.

अशरीरः - (a) One having no body छां 8-12-2, बृ 4-4-7.

अशरीरस्य- (a) Of one having no body छां 8-12-1.

अशरीराणि (a) Ones having no bodies छां 8-12-2.

अशान- You eat छां 4-10-3, 6 7-3.

अशान्तः - (a) Restless का 2-24.

अशान्तमानसः - (a) One with restless mind का 2-24.

अशितं- (a) Eaten छां 6-5-1, 6-5-3, 6-8-3.

अशित्वा- Having eaten बृ 6-1-14.

अशिशिषति- He desires to eat छां 3-17-1, 6-8-3.

अशिषं- I Instructed छां 5-3-4.

अशिषत्- He instructed छां 5-3-1.

अशिशिषन्तः- (a) Those who desire to eat छां 5-2-2, बृ 6-1-14.

अशिष्यामि- I will eat छां 4-10-3.

अशीर्यः- (a) Not destructible बृ 3-9-26, 4-2-4, 4-4-22, 4-5-15.

अशुचिः- (a) Foul का 3-7.

अशृणवम्- I heard बृ 6-2-2.

अशृण्वतः- Of one who cannot hear बृ 4-1-5.

अशृण्वन्तः- (a) Those who cannot hear छां 5-1-10, बृ 6-1-10.

अशोकम्- (a) Without sorrow बृ 5-10-1.

अश्नन्ति- They eat छां 3-6-1, 3-7-1, 3-8-1, 3-9-1, 3-10-1.

अश्नाति- He eats छां 1-2-9, 3-17-2, बृ 3-8-8.

अश्नासि- You eat. छां 4-10-3.

अश्नीयात्- He should eat छां 2-19-2, 7-9-1.

अश्नीयाताम्-They two should eat बृ 6-4-14,6-4-15,6-4-16,6-4-17,6-4-18

अश्नुते- He reaches ई 11, 14, प्र 3-12, तै 2-1-1, बृ 1-3-22.

अश्माखणः- Hard to dig up as a stone छां 1-2-8.

अश्मानम्- A stone छां 1-2-7, 1-2-8, बृ 1-3-7.

अश्यमानस्य- (a) Of one being eaten छां 6-6-2, 6-6-4.

अश्रद्दधत्- (a) Non-believer छां 7-19-1.

अश्रद्दधानम्- (a) To one who has no faith छां 8-8-5.

अश्रद्दधानाः- (a) Those who have no faith प्र 2-3.

अश्रद्धया- With lack of faith तै 1-11-3.

अश्रद्धा- Lack of faith बृ 1-5-3.

अश्रमणः- (a) Not the religious mendicant बृ 4-3-22.

अश्रयत्- He approached for protection छां 3-1-4, 3-2-3, 3-3-3, 3-4-3, 3-5-3.

अश्रवणीयम्- Unfit to be heard छां 1-2-5.

अश्राम्यत्- He caused to be fatigued बृ 1-2-2, 1-2-6.

अश्रुतं- Unheard प्र 4-5, बृ 3-8-11.

अश्रुतं– Not acquainted with śastras छां 6-1-3, 6-4-5.
अश्रुतः – (a) One unacqainted with बृ 3-7-23.
अश्रोता– (a) A non-hearer छां 7-9-1.
अश्रोत्रं– (a) One without ear बृ 3-8-8.
अश्रौषम्– I heard बृ 1-5-3, 5-14-4.
अश्वं– To a horse ऐ 2-2, बृ 1-1-2.
अश्वः – A horse छां 8-13-1, बृ 1-2-7, 1-1-2. 3-4-2.
अश्वयत्– He swelled बृ 1-2-7.
अश्वतरीरथम्– To a chariot drawn by a she-mule छां 4-2-1, 4-2-3, 4-2-4.
अश्वतरीरथः – A chariot drawn by a she-mule छां 4-2-2, 5-13-2.
अश्वत्थः – The tree of this world, the holy fig tree क 6-1 छां 8-5-3.
अश्वनाय: – The leader of horses छां 6-8-3, 6-8-5.
अश्वपतिः – (कैकयः) Aśvapati by name छां 5-11-4.
अश्वमेधं– To horse-sacrifice बृ 1-2-7.
अश्वमेधः – A horse-sacrifice बृ 1-2-7.
अश्वमेधस्य– Of horse-sacrifice बृ 1-2-7.
अश्वमेधत्वं– Real meaning of horse-sacrifice बृ 1-2-7.
अश्वमेधयाजिनः – (a) Sacrificers of horse-sacrifice बृ 3-3-2.
अश्वलः – Name of the Hotr-priest of Janaka, the king of Videha बृ 3-1-2, 3-1-10.
अश्ववृषः– Stallion बृ 1-4-4.
अश्वस्य– Of a horse बृ 1-1-1, 2-5-16.
अश्वाः – (f) mares छां 4-17-10.
अश्वाः – Horses क 3-5 ऐ 5-3, छां 2-6-1, 2-18-1.
अश्वान्– To horses क 1-23.
अश्विनौ– The two, twin gods who are the physicians of gods harbingers of Uṣas उषस् बृ 2-5-17, 6-4-21, 6-4-22.

14 अश्विनौ The twin gods, the physicians; Aśvinau

बृ 2-6-3—14

4-6-3—14

Tradition from

Dadhici Ātharvaṇa 13

to

Viśvarūpa Tvāṣṭra 15

अश्विभ्यां- From अश्विनौ(see अश्विनौ)बृ 2-5-16, 2-5-17, 2-5-18, 2-5-19. 2-6-3, 4-6-3.

अश्व्यं- Belonging to the horse बृ 2-5-17.

अष्टमः- (a) Eighth छां 1-1-3.

अष्टमी- (a) (F) Eighth बृ 2-2-3.

अष्टाक्षरं- Consisting of eight syllables बृ 5-14-1, 5-14,2, 5-14-3.

अष्टाचत्वारिंशत्- (a) Forty-eight छां 3-16-5.

अष्टाचत्वारिंशदक्षरा- (a. f) Having fourtyight letters छां 3-16-5.

अष्टादश- (a) Eighteen मुं 1-2-7.

अष्टौ- (a) Eight (the अष्टौ ग्रहs are प्राण; वाक्, जिह्वा, चक्षुः श्रोत्रं, मनः हस्तः त्वक्) बृ 3-2-1, 3-2-9, 3-9-2, 3-9-26, 5-14-1, 5-14-2, 5-14-3

असंविदानौ- (a) Both ignorant छां 8-7-2.

असंवृतम्- (a) One not hidden बृ 2-5-18.

असकृत्- Not once छां 5-10-8.

असक्त- He has attached बृ 1-3-8.

असङ्कल्पनीयम्- Not desirable छां 1-2-6.

असङ्गं- (a) Not attached बृ 3-8-8.

असङ्ग - (a) One not attached बृ 3-9-26, 4-2-4, 4-3-15, 4-3-16, 4-4-22, 4-5-15.

असञ्चरन्- (a) One not moving बृ 1-5-20, 1-5-21.

असत्- (असद्) (a) Not existing; not manifest प्र 2-5, 4-5, तै 2-6-1, 2-7-1, छां 3-19-1, 6-2-1, बृ 1-3-28, 5-4-1,

असतः – (a) Of not existing छां 6-2-1, 6-2-2, बृ 1-3-28, 2-2-3.
असद्ब्रह्म– Brahman that does not exist तै 2-6-1.
असपत्नः – (a) Without a rival बृ 1-5-12.
असमाहितः – (a) With agitated mind क 2-24.
असम्बाधान् - (a) Unconnected; unconfined छां 7-12-2.
असम्भवात्– From a non-existence; from non-combination ई 13.
असम्भूतिम्– Illusion; non-combination ई 12.
असम्भूत्या– By non-combination ई 14.
असम्भेदाय– For not to be brought in contact छां 8-4-1, बृ 4-4-22.
असरत्– It has flowed बृ 6-4-5.
असहस्रेण– (a) Witnout a thousand छां 4-4-5.
असाधु– (a) Evil छां 2-1-1, 2-1-3, 7-2-1, 7-7-1, बृ5-12-1.
असाधुना– (a) By evil छां 2-1-2, बृ 4-4-22.
असानि– May I become तै 1-4-3, छां 5-2-6, बृ 1-4-4.
असाम– Let us become बृ 1-5-21.
असाम– Bad song of praise छां 2-1-1, 2-1-3.
असाम्ना– By a bad song of praise छां 2-1-2.
असावसौ– That yonder ई 16, बृ 5-15-1.
असि– Thou art के 3-4, 3-8, क 2-9, प्र 2-8, 2-9, 3-2, तैआ, 1-1-1, 1-4-1, 1-4-3, 1-12-1, छां 1-5-2, 1-5-4, 3-17 6, 4-4-2, 4-4-4, 5-1-12, 5-1-13, 5-1-14, 5-2-6, 5-15-1, 5-16-1, 5-17-1, 6-1-3, 6-8-7, 6-9-4, 6-10-3, 6-11-3, 6-12-3, 6-13-3, 6-15-3, 6-16-3, 7-15-2, 7-15-3, 7-15-4, बृ 3-1-2, 3-3-1, 3-7-1, 3-9-20, 3-9-21, 3-9-22, 3-9-23, 3-9-24, 4-2-4, 4-4-23, 6-1-14, 6-2-1, 6-3-4, 6-3-6, 6-4-9, 6-4-20, 6-4-26, 6-4-28.
असितः – (a) Unbound बृ 3-9-26, 4-2-4, 4-4-22, 4-5 15.
7 असितः वार्षगणः – Asita Varṣagaṇa

बृ 6–5–3—7

Tradition from

Hārita Kaśyapa 6

to

Jihvyāvant Bādhyoga. 8

असितात् वार्षगणात्– From Asita Vārsagaṇa बृ 6-5-3.

असुः– Life पै 5-2, बृ 2-1-10, 3-9-15.

असुखं– (a) Unpleasure छां 7-22-1.

असुप्तः– (a) Sleepless बृ 4-3-11.

असुराः– Demons छां 1-2-1, 1-2-2, 1-2-3, 1-2-4, 1-2-5, 1-2-6, 1-2-7, छां 8-8-4, बृ 1-3-1, 1-3-7, 5-2-1, 5-2-3.

असुराणां– Of demons छां 8-7-2, 8-8-5.

असुरान्– To demons छां 8-8-4, बृ 1-1-2, 1-3-1.

असुर्याः– Demoniacal ई 3.

असृक्षि– I emitted बृ 1-4-5.

असृजत– He created प्र 6-4, ऐ 2-6-1, पै 1-2, छां 6-2-3, बृ 1-2-4, 1-2-5, 1-4-4, 1-4-6, 1-4-12, 1-4-13, 1-4-14.

असृजन्त– They created छां 6-2-4, बृ 5-5-1.

असोष्ट– She begot छां 3-17-5.

असौ– (प्र. ए. पुं of अदस्) That yonder ई 16, प्र 1-16, 6-1, तै 1-5-1, 1-6-1, 2-8-5, 3-10-4, छां 1-3-1, 1-3-2, 1-5-1, 1-8-5, 1-10-6 2-10-5, 3-1-1, 3-19-3, 5-3-3, 8-6-1, बृ 1-2-3, 1-3-14, 1-3-16, 1-4-10, 1-5-12, 1-5-13, 2-1-2, 2-1-3, 2-1-4, 3-1-4, 3-1-6, 3-4-2, 3-9-12, 5-4-1, 5-5-2, 5-14-7, 5-15-1, 6-2-2, 6-2-9, 6-4-12, 6-4-22.

असौनामा– One with such a name बृ 1-4-7.

असौलोकः– The yonder world तै 1-5-1, छां 1-8-5, 5-3-3, 5-4-1, 5-10-8, बृ 1-5-4, 6-2-9.

अस्कान्त्सीत्– It has been spilt बृ 6-4-5.

अस्तं– (a) Setting; end क 4-9. प्र 4-2, 6-5, मुं 3-2-8, छां 2-14-1, 3-6-4, 3-7-4, 3-8-4, 3-9-4, 3-10-4, 3-11-1, 4-3-1, 8-7-1, बृ 1-5-23.

अस्तमयात्– From setting छां 2-9-7.

अस्तमित– (a) Set बृ 4-3-3, 4-3-4. 4-3-5, 4-3-6.

अस्ति– (He) is ई 2, के 2-5, का 1-12, 1-20, 2-6, 2-8, 4-11, 6-12, 6-13, प्र 6-7, मुं 1-2-12, ऐ 2-6-1, छां 2-21-3, 3-14-4, 7-1-5, 7-2-2, 7-3-2, 7-4-3, 7-5-2, 7-5-3, 7-6-2, 7-7-2, 7-8-2, 7-9-2, 7-10-2, 7-11-2, 7-12-2, 7-13-2, 7-14-2, 7-23-1, 8-1-3, 8-12-1, बृ 1-3-28, 1-4-2, 1-4-11, 1-4-14, 2-3-6, 2-4-2, 2-4-12, 2-4-13, 3-7-23, 3-8-11, 4-3-23, 4-3-24, 4-3-25, 4-3-26, 4-3-27, 4-3-28. 4-3-29, 4-3-30, 4-4-19, 4-5-3, 4-5-13, 6-2-7.

अस्तु– Be it so; may be केशा, काशा 1-9, 6-19, तैशा 2, शा 3 छांशा, 4-2-3, 7-15-2, बृ 3-8-5, 4-2-1, 4-2-4, 6-3-6.

अस्तेनः– (a) Not the thief बृ 4-3-22.

अस्थि– A bone तै 1-7-1, छां 2-19-1, 6-5-3.

अस्थीनि– Bones बृ 1-1-1, 3-9-26, 3-9-28 (3).

अस्थूलं– (a) Not gross बृ 3-8-8.

अस्नाविरम्– (a) Witnout sinews ई 8.

अस्नेहम्– *Without unctuousness* बृ 3-8-8.

अस्पर्धन्त - They were sruggling with each other बृ 1-3-1, 1-5-21.

अस्पर्शम्– Not having the touch-sense के 3-15.

अस्मद्– (पं. ब. पुं न. of अस्मद्) From us ई 18, तै 1-11-3, छां 6-1-1, बृ 3-9-25, 5-15-1.

अस्माद्विद्या– Knowledge about us (Agni) छां 4-14-1.

अस्मा अन्नं– Prepared food offered to guests तै 3-10-1.

अस्माकम्– (ष. ब पुं. न. of अस्मद्) Ours के 3-1, प्र 6-8, तै 1-11-2.

अस्मात्– (पं ए. पुं न of इदम्) From this के 1-2, 2-5, का 2-14, मुं 2-1-9, तै 2-8-1, 2-8-5, 3-10-5, ऐ 4-6, 5-4, छां 4-14-1, 8-3-4, 8-6-4, 8-6-5, 8-12-3, बृ 1-3-9, 1-4-1, 1-4-8, 1-4-9, 1-4-15, 1-5-17, 2-1-5, 2-1-8, 2-1-11, 2-1-20, 2-4-1, 3-2-11, 3-8-10, 3-8-12, 3-9-4, 4-2-3, 4-5-2, 5-10-1, 5-13-1, 6-4-4, 6-4-12, 6-4-28.

अस्मान्– (द्वि. ब. पुं. of अस्मद्) Us ई 18, बृ 5-15-1.

7-9-2, 7-10-2, 7-11 2, 7-12-2, 7-13-2, 7-14-2, 8-1-3, 8-1-5, 8-1-6, 8-2-1, 8-2-2, 8-2-3, 8-2-4, 8-2-5, 8-2-6, 8-2-7, 8-2-8, 8-2-9, 8-2-10, 8-3-1, 8-3-2, 8-9-1, 8-9-2, 8-10-1 8-10-2, 8-10-3, 8-10-4 8-12-1, 8-12-5, बृ 1-1-1, 1-1-2, 1-2-3, 1-2-5, 1-2-7, 1-3-7, 1-3-25 1-3-26, 1-4-1, 1-4-2, 1-4-5, 1-4-6, 1-4-7, 1-4-8, 1-4-15, 1-4-16, 1-4-17, 1-5-1, 1-5-2, 1-5-12, 1-5-14, 1-5-15, 1-5-21, 2-1-3, 2-1-4, 2-1-5, 2-1-7, 2-1-9, 2-1-13, 2-1-18, 2-2-2, 2-2-4, 2-3-6, 2-4-10, 2-4-12, 2-4-14, 2-5-3, 2-5-4, 2-5-5, 2-5-7, 2-5-9, 2-5-10, 2-5-11, 2-5-12, 2-5-13, 2 5-14, 2-5-19, 3-2-13, 3-7-2, 3-8-10, 3-9-26, 3-9-28 (1.2.3) 4-2-1, 4-2-3, 4-3-3, 4-3-4, 4-3-5, 4-3-6, 4-3-9, 4-3-14, 4-3-20, 4-3-21, 4-3-32, 4-4-6, 4-4-7, 4-5-11, 4-5-15, 6-1-14, 6-4-3, 6-4-21, 6-4-24, 6-4-25, 6-4-26, 6-4-28.

अस्यति– He casts क 5-3.

अस्याः (पं. ष. ए. स्त्री. of इदम्)- Of this छां 4-17-8, बृ 1-3-9, 4-1-5, 5-14-1, 5-14-2, 5-14-3, 5-14-6, 5-14-8, 6-4-9, 6-4-21.

अस्याम् (स. ए. स्त्री. of इदम्) In this ऐ 2-5, छां 3-12-2, बृ 2-5-1, 2-5-8, 3-9-20, 3-9-21, 3-9-22, 3-9-23, 3-9-24.

अस्यै (ष. ए. स्त्री. of इदम्)- For this बृ 2-5-1, 2-5-8.

अस्रामः, अस्रामं– (a) *One without limbs maimed* छां 8-10-1, 8-10-3,

अस्वादु– (a) Not sweet ऐ 5-1.

अह– A particle implying " Rejecting–" छां 4-2-3.

अहः– A day प्र 1-13, 4-4, छां 4-15-5, 5-4-1, 5-10-1, 8-4-2, बृ 1-1-2, 1-5-2, 5-5-3, 6-2-9 6 2-15.

अहंकर्तव्यं– To be referred to self प्र 4-8.

अहङ्कारः– Egotism प्र 4-8.

अहङ्कारादेशः – The instruction with regard to the Ego छां 7-25-1.

अहतवासाः– (a) One with unwashed clothes बृ 6-4-13.

अहम्– I; Ego; self ई 16, केन, 2-2, 3-4, 3-8, क 1-20, 2-10, प्र 2-3, 3 2, 6-1, 6-3, 6-7, तै 1-4-3, 1-10-1, 2-9-1, 3-10-6, ऐ 4-5, छां

1-5-2, 1-5-4, 1-8-7, 1-8-8, 1-11-1, 1-11-2, 3 11-2, 3-15-2, 3-16-7, 4-1-8, 4-4-1, 4-4-2, 4-4-4, 4-10-5, 4-11-1, 4-12-1, 4-13-1, 4-14-3, 5-1-6, 5-1-13, 5-1-14, 5-2-6, 5-3-5, 5-11-3, 5-11-5, 6-3-2, 6-9-2, 6-10-1, 7-1-3, 7-16-1, 7-24-2, 7-25-1, 8-9 1, 8 9-2, 8-10-2, 8-10-4, 8-11-1, 8-11-2, 8-14-1, बृ 1-4-1, 1-4-5, 1-4-10, 1 5-17, 1-5-21, 1-5-22, 2-1-2, 2-1-3, 2-1-4, 2-1-5, 2-1-6, 2-1-7, 2-1-8, 2-1-9, 2-1-10, 2-1-11, 2-1-12, 2-1-13, 2-4-1, 2-4-3, 2-4-13, 3-7-1, 3-8-1, 3-8-2, 3-9-10, 3-9-11, 3-9-12, 3-9-13, 3-9-14, 3-9-15, 3-9-16, 3-9-17, 4-2-1, 4-2-4, 4-3-14, 4-3-15, 4-3-16, 4-3-20, 4-3-33, 4-4-7, 4-4-23, 4 5-2, 4-5-3, 4-5-4, 4-5-14, 5-5-4, 5-14-4, 5-14-7, 5-15-1, 6-1-7, 6-1-14, 6-2-2, 6-2-4, 6-2-7, 6-2-8, 6-3 1, 6-3-6, 6-4-5, 6-4-20.

अहंब्रह्मास्मि– I am Brahman बृ 1-4-10.

अहंश्रेयसे– For the Self-superiority छां 5-1-6, बृ 6-1-7.

अहरहः– Day after day प्र 4-4, छां 8-3-2, 8-3-3, 8-3-5, बृ 2-1-3.

अहर्वरम्– A year ऐ 1-4-3.

अहलिकः– The (dead) body (मेत्या) बृ 3-9-25.

अहानि– Days छां 6-7-1, 6-7-2.

अहिंसन्– One who does not harm छां 8-15-1.

अहिंसा– Abstaining from killing or giving pain to others in thought, word or deed छां 3-17-4.

अहिनिर्ल्वयनी– The slough of a snake बृ 4-4-7.

अहिमम्– Without cold बृ 5-10-1.

अहुतम्– Not sacrificed as an oblation मु 1-2-3.

अहृदय :– (a) One having no heart बृ 4-1-7.

अहृदयता– (a) Callousness छां 7-2-1, 7-7-1.

अहृदयम्:– (a) Callous छां 7-2-1.

अहोभिः– With the days बृ 4-4-16.

अहोरात्रः– A day and night प्र 1-13.

अहोरात्रयोः – In the day and night बृ 3-1-4.

अहोरात्राणि– Days and nights बृ 1-1-1, 3-8-9.

अहोरात्रान्– Days and nights ऐश.

अहोरात्राभ्याम्– By the day and night बृ 3-1-4.

अहोरात्रे– Both day and night छां 8-4-1.

अहोषी :– You have made a libation बृ 6-4-12.

अह्नः– From a day छां 4-15-5, 5-10-1, बृ 6-15-1.

अह्रस्वम्– (a) Not short बृ 3-8-8.

आ इ – Like आ के 4-4. आ

आ– That is Ādi; third king of साम छां 2-8-1.

आकम्पयते– He causes to tremble छां 7-8-1.

आकाशं– To the sky छां 1-9-1, 4-10-5, 5-10-4, 5-10 5, 5-15-1, 7-2-1, 7-4-2, 7-7-1, 7-11-1, 7-12-1, 7-12-2, 8-12-4, बृ 3-2-13, 3-7-12, 6-2-16.

आकाशः – Sky; space; ether प्र 2-2, 3-8, 4-8, तै 1-3-1. 1-6-1, 1-7-1, 2-1-1, 2-2-1, 2-7-1, 3-9-1, ऐ 5-3, छां 1-9-1, 3-12-7, 3-12-8, 3-12-9, 3-13-5, 3-18-1, 4-13-1, 5-6 1, 5-23-2, 7-12-1, 7-26-1, 8-1-3, 8-14-1, बृ 1-4-3, 2-1-17, 2-3-4, 2-3-5, 2-5-10, 3-3-2, 3-7-12, 3-9-13, 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7, 4-2-3, 4-4-17, 4-4-22.

आकाशमयः– (a) Made of space बृ 4-4-5,

आकाशमात्रा– Elements of the space प्र 4-8,

आकाशवतः– (a) Spacious ones छां 7-12-2.

आकाशशरीरम्– One whose body is subtle and ethereal तै 1-6-2.

आकाशस्य– Of the sky छां 7-12-2, बृ 2-5-10.

आकाशात्– From the sky तै 2-1-1, छां 1-2-1, 5-10-4, 5-10-5, 7 12-2, 7-13-1, 8-12-2, बृ 3-7-12, 4-4-20, 6-2-16.

आकाशात्मा– One whose soul is space छां 3-14-2.

आगायानि– I should sing छां 1-7-9, 2-22-2.
आगायेत्– He should sing छां 2-22-2, बृ 1-3-28.
आगासीः – You have sung बृ 1-3-18.
आगृह्य– Having seized छां 7-11-1.
आग्नीध्रीयस्य– Of limits where the sacred fire is kindled by the priest छां 2-24-7.
आङ्गिरसः (घोरः)– Āṅgirasa Ghora छां 3-17-6.
आङ्गिरसः – (सुधन्वा) Of gotra Āṅgirasa बृ 3-3-1.
आङ्गिरसः –Hymns of Āṅgirasa बृ 2-4-10, 4-5-11.
आङ्गिरसः – Name of Bṛhaspati; son of Aṅgiras छां 1-2-10.
आङ्गिरसः – Essence from limbs (आङ्गि+रस) बृ 1-3-8, 1-3-19, 1-3-24.
आचक्षते– They declare प्र 4-2, तै 1-3-1, 2-6-1, 3-10-1, ऐ 3-14, छां 1-3-2, 1-3-6, 2-1-1, 4-15-2, 5-1-15, 6-8-1, 6-8-3, 7-24-2, 7-26-2, 8-5-1, 8-5-2, 8-5-3, बृ 1-5-21, 3-8-3, 3-8-4, 3-8-6, 3-8-7, 3-9-9, 4-2-2.
आ च गच्छेयुः – (च आगच्छेयुः) And they should come छां 2-1-4, 3-19-4.
आचम्य– Having sipped बृ 6-3-6.
आचरणे– In a carriage छां 8-12-3.
आचरति– He undertakes बृ 2-1-18.
आचरथ– You practise मुं 1-2-1.
आचरन्– (a) One who consorts with छां 5-10-9, 5-10-10.
आचष्टे– One declares छां 6-8-5.
आचाम– You sip छां 6-13-2.
आचामति– He sips छां 5-2-7, बृ 6-3-6.
आचामन्ति– They sip बृ 6-1-14.
आचामेत्– One should sip छां 2-12-2.
आचार्यं– To the preceptor छां 7-15-2.

आचार्यः – The preceptor तै 1-3-2, 1-11-1, छां 4-9-1, 4-14-1, 7-15-1.

आचार्यकुलम्– The residence of the preceptor छां 4-5-1, 4-9-1.

आचार्यकुलवासी– (a) Residing with the family of the preceptor छां 2-23-1.

आचार्यकुलात्– From the family of the preceptor छां 8-15-1.

आचार्यकुले– In the family of the preceptor छां 2-23-1.

आचार्यजाया– The wife of the preceptor छां 4-10 3.

आचार्यदेवः – One whose preceptor is his god तै 1-11-2.

आचार्यवान्– (a) One who has a preceptor as an adviser छां 6-14-2, बृ 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7.

आचार्यहा– (a) A killer of one's own preceptor छां 7-15-2, 7-15-3.

आचार्यात्– From the preceptor छां 4-9-3,

आचार्याय– To the preceptor तै 1-11-1.

आजगाम– He came to के 3-12, छां 4-14-1, बृ 6-2-1, 6-2-3, 6-2-4.

आजग्मतुः – Both of them came up or appeared छां 8-7-2, बृ 2-1-15.

आजहार– *He brought* छां *1-10-5*, 4-2-5.

आजह्रुः – They produced छां 1-2-1.

आजानजानाम्– Of those born since the creation तै 2-8-2, 2-8-3.

आजानदेवानां– Of the gods since the creation बृ 4-3-33.

आजायते– He is born का 1-6.

आजिघ्रति– He smells ऐ 5-1.

आजेः – Of the limit छां 1-3-5.

आज्यभागौ– Two portions of clarified butter मुं 1-2-2.

आज्यस्य– Of clarified butter (सर्पिर्विलीनमाज्यंस्याद्घनीभूतं घृतं भवेत्) छां 5-2-4, 5-2-5, बृ 6-3-13,

आज्ञानम्– The act of observing ऐ 5-2.

आज्ञापयाञ्चकार– He did command छां 5-3-7.

आटिक्या– With a woman fit to go out (a woman without manifestation *of breasts* and no womanly signs); name of the

wife of Uṣasti छां 1-10-1.

आढ्यः – (a) Rich; proud बृ 4-2-1.

आणीय्थः – You two be able in bringing back प्रेषा.

आण्डं– An egg, used with reference to the world as having sprung from the primordial Egg of Brahman छां 3-19-1.

आण्डकपाले– Two shells of an egg छां 3-19-1.

आण्डजम्– (a) Egg-born छां 6-3-1.

आततः – (a) One which is extended छां 8-6-2.

आततम्– (a) One which is extended प्र 3-3, छां 4-1-2.

आतुराः – (a) Struck with grief मुं 1-2-9.

आतृण्णात्– (a) From a cut (tree) बृ 3-9-28 (2).

आत्तम्– (a) Been attracted (by death) छां 8-12-1.

आत्तः – (a) one who is attracted छां 8-12-1.

आत्ताः – (a) Got छां 8-12-6.

आत्थ– You speak or tell क 1-22, छां 4-1-3, 4-1-5, बृ 3-9-10, 3-9-11, 3-9-12, 3-9-13, 3-9-14, 3-9-15, 3-9-16, 3-9-17, 5-2-1, 5-2-2, 5-2-3.

आत्मकामम्– (a) Loving oneself बृ 4-3-21.

आत्मकामः – (a) One who loves oneself बृ 4-4-6.

आत्मक्रीडः – (a) Playing with himself मुं 3-1-4, छां 7-25-2.

आत्मज्ञम्– (a) To one who knows himself मुं 3-1-10.

आत्मतः – From the soul छां 7-26-1.

आत्मनः – Of self क 2-20, प्र 3-3, ऐ 1-4-2, 2-1-1, छां 2-22-2, 5-12-2, 5-13-2, 5-14-2, 5-15-2, 5-16-2, 5-17-2, 5-18-2, 8-5-2, 8-8-1, 8-12-1, बृ 1-2-7, 1-3-18, 1-4-1, 1-4-4, 1-4-8, 1-4-15, 2-1-20, 2-4-5, 2-4-6, 2-5-14, 3-9-10, 3-9-11, 3-9-12, 3-9-13, 3-9-14, 3-9-15, 3-9-16, 3-9-17, 4-2-3, 4-5-6, 4-5-7, 6-4-2.

आत्मना- By self के 2-4, प्र 3-10, मां 12, ऐ 5-4, छां 6-3-2, 6-3-3, 6-11-1, बृ 1-2-5, 1-3-7, 1-4-17, 1-5-15, 4-3-21, 4-3-35.

आत्मनि- In the soul or in the self ई 6, केप्रा का 3-13, 4-12, 6-5, प्र 4-7, 4-9 ऐ 4-1, छांप्रा, 5-24-4, 8-15-1 बृ 2-1-13, 2-4-15, 2-5-14 2-5-15, 3-3-2, 4-4-23, 4-5-6.

आत्मने- For self बृ 1-3-2, 1-3-3, 1-3-4, 1-3-5, 1-3-6, 1-3-17, 1-3-28, 1-5-3.

आत्मन्विनी- (a. f.) One who is animated बृ 2-1-13.

आत्मन्वी- (a) Alive; animated; having a soul बृ 1-2-1 1-2-7, 2-1-13.

आत्मभूयम्- One's own nature ऐ 4-2.

आत्ममिथुनः - (a) One who pairs to himself छां 7-25-2.

आत्मरतिः - (a) One loving himself; pleasure in one's soul मुं 3-1-4, छां 7-25-2.

आत्मवित्- (a) One knowing one's own self छां 7-1-3, बृ 3-7-1.

आत्मविदः - (a) Of those knowing their own selves मुं 2-2-9.

आत्मविद्या- knowledge of the soul छां 4-14-1.

आत्मसम्मितम्- Of equal measure to oneself छां 2-10-1, 2-10-6.

आत्मसु- In the souls छां 5-18-1, 5-24-2.

आत्मस्थम्- Situated in oneself का 5-12, 5-13.

आत्महनः - (a) Self-destroyers ई 3.

आत्मा - Self; soul ई 7, का 2-20, 2-23, 3-10, 3-12, 4-15, 5-6, 6-7, प्र 3-6, मुं 2-2-4, 2-2-7, 3-1-5, 3-1-9, 3-2-3, 3-2-4, 3-2-7, मां 2, 7, 8, 12, तै 1-5-1, 1-7-1, 2-1-1, 2-2-1, 2-3-1, 2-4-1, 2-5-1 2-6-1, ऐ 1-1, 4-4, 5-1, छां 1-7-2, 1-13-1, 3-14-3, 3-14-4, 4-3-7, 4-15-1, 5-11-1, 5-12-1, 5-13-1, 5-14-1, 5-15-1, 5-16-1, 5-17-1, 5-18-2, 6-8-7, 6-9-4, 6-10-3, 6-11-3, 6-12-3, 6-13-3, 6-14-3, 6-15-3, 6-16-3, 7-3-1, 7-5-1, 7-25-2, 8-1-5, 8-3-3, 8-3-4, 8-4-1, 8-5-3, 8-7-1, 8-7-3, 8-7-4, 8-8-3, 8-8-4, 8-10-1, 8-11-1, 8-12-4, 8-12-5, 8-14-1, बृ 1-1-1, 1-2-4, 1-2-7, 1-4-1, 1-4-7, 1-4-8, 1-4-10, 1 4-16,

1-4-17, 1-5-3, 1-5-15, 1-5-20, 1-6-3, 2-4-5, 2-4-6, 2-4-14, 2-5-1, 2-5-2, 2-5-3, 2-5-4, 2-5-5, 2-5-6, 2-5-7, 2-5-8, 2-5-9, 2-5-10, 2-5-11, 2-5-12, 2-5-13, 2-5-14, 2-5-15, 2-5-19, 3-2-13, 3-4-1, 3-4-2, 3-5-1, 3-7-3, 3-7-4, 3-7-5, 3-7-6, 3-7-7, 3-7-8, 3-7-9, 3-7-10, 3-7-11, 3-7-12, 3-7-13, 3-7-14, 3-7-15, 3-7-16, 3-7-17, 3-7-18, 3-7-19, 3-7-20, 3-7-21, 3-7-22, 3-7-23, 3-9-4, 3-9-26, 4-2-4, 4-3-6, 4-3-7, 4-3-35, 4-4-1, 4-4-2, 4-4-3, 4-4-4, 4-4-5, 4-4-13, 4-4-20, 4-4-22, 4-4-24, 4-4-25, 4-5-6, 4-5-13, 4-5-14, 4-5-15,

आत्मात्म: – *The soul of the self* बृ *1-6-3.*

आत्मादेश: – Instruction as regards the soul छां 7-25-2.

आत्माने– To self; fo the soul का 2-22, 3-3, 4-1, 4-4, 4-5, प्र 1-10, 2-3, 3-1, मु 2-2-5, मां 12, तै 2-7-1, 2-8-5, 2-9-1, 3-10-5, ऐ 4-1, 4-2, 4-3, छां 1-3-12, 2-9-4, 2-22-5, 2-23-1, 5-11-2, 5-11-4, 5-11-6- 5-12-1, 5-12-2, 5-13-1, 5-13-2, 5-14-1, 5-14-2, 5-15-1, 5-15-2, 5-16-1, 5-16-2, 5-17-1, 5-17-2, 5-18-1, 6-16-1, 6-16-2, 8-1-6, 8-5-1, 8-5-2, 8-7-1, 8-7-2, 8-7-3, 8-8-1, 8-8-4, 8-11-1, 8-11-2, 8-12-6, बृ 1-2-3, 1-4-3, 1-4-8, 1-4-10, 1-4-15, 3-5-1, 4-3-38, 4-4-3, 4-4-12, 4-4-15, 4-5-17, 4-4-23, 6-4-6.

आत्मानन्द: – (a) One who has delight in one's self छां 7-25-2.

आत्मान: – The souls छां 2-22-3, बृ 1-2-7, 2-5-15.

आत्मेन्द्रियमनोयुक्तम्– With the mind besed on the organs of sense and action, contained in the self का 3-4.

आत्म्यम्– Having its soul छां 6-8-7, 6-9-4, 6-10-3, 6-11-3, 6-12-3, 6-13-3, 6-14-3, 6-15-3, 6-16-3.

29 आत्रेय: – Ātreya

बृ 2-6-3——29
4-6-3——29
Tradition from

आत्मना- By self के 2-4, प्र 3-10, मां 12, ऐ 5-4, छां 6-3-2, 6-3-3, 6-11-1, बृ 1-2-5, 1-3-7, 1-4-17, 1-5-15, 4-3-21, 4-3-35.

आत्मनि- In the soul or in the self ई 6, कैवा का 3-13, 4-12, 6-5, प्र 4-7, 4-9 ऐ 4-1, छांप्र, 5-24-4, 8-15-1 बृ 2-1-13, 2-4-15, 2-5-14 2-5-15, 3-3-2, 4-4-23, 4-5-6.

आत्मने- For self बृ 1-3-2, 1-3-3, 1-3-4, 1-3-5, 1-3-6, 1-3-17, 1-3-28, 1-5-3.

आत्मन्विनी- (a. f.) One who is animated बृ 2-1-13.

आत्मन्वी- (a) Alive; animated; having a soul बृ 1-2-1 1-2-7, 2-1-13.

आत्मभूयम्- One's own nature ऐ 4-2.

आत्ममिथुन: - (a) One who pairs to himself छां 7-25-2.

आत्मरति: - (a) One loving himself; pleasure in one's soul मुं 3-1-4, छां 7-25-2.

आत्मवित्- (a) One knowing one's own self छां 7-1-3, बृ 3-7-1.

आत्मविद: - (a) *Of those knowing their own selves* मुं 2-2 9.

आत्मविद्या- knowledge of the soul छां 4-14-1.

आत्मसम्मितम्- Of equal measure to oneself छां 2-10-1, 2-10-6.

आत्मसु- In the souls छां 5-18-1, 5-24-2.

आत्मस्थम्- Situated in oneself का 5-12, 5-13.

आत्महन: - (a) Self-destroyers ई 3.

आत्मा - Self; soul ई 7, का 2-20, 2-23, 3-10, 3-12, 4-15, 5-6, 6-7, प्र 3-6, मुं 2-2-4, 2-2-7, 3-1-5, 3-1-9, 3-2-3, 3-2-4, 3-2-7, मां 2, 7, 8, 12, तै 1-5-1, 1-7-1, 2-1-1, 2-2-1, 2-3-1, 2-4-1, 2-5-1 2-6-1, ऐ 1-1, 4-4, 5-1, छां 1-7-2, 1-13-1, 3-14-3, 3-14-4, 4-3-7, 4-15-1, 5-11-1, 5-12-1, 5-13-1, 5-14-1, 5-15-1, 5-16-1, 5-17-1, 5-18-2, 6-8-7, 6-9-4, 6-10-3, 6-11-3, 6-12-3, 6-13-3, 6-14-3, 6-15-3, 6-16-3, 7-3-1, 7-5-1, 7-25-2, 8-1-5, 8-3-3, 8-3-4, 8-4-1, 8-5-3, 8-7-1, 8-7-3, 8-7-4, 8-8-3, 8-8-4, 8-10-1, 8-11-1, 8-12-4, 8-12-5, 8-14-1, बृ 1-1-1, 1-2-4, 1-2-7, 1-4-1, 1-4-7, 1-4-8, 1-4-10, 1 4-16,

1-4-17, 1-5-3, 1-5-15, 1-5-20, 1-6-3, 2-4-5, 2-4-6, 2-4-14, 2-5-1, 2-5-2, 2-5-3, 2-5-4, 2-5-5, 2-5-6, 2-5-7, 2-5-8, 2-5-9, 2-5-10, 2-5-11, 2-5-12, 2-5-13, 2-5-14, 2-5-15, 2-5-19, 3-2-13, 3-4-1, 3-4-2, 3-5-1, 3-7-3, 3-7-4, 3-7-5, 3-7-6, 3-7-7, 3-7-8, 3-7-9, 3-7-10, 3-7-11, 3-7-12, 3-7-13, 3-7-14, 3-7-15, 3-7-16, 3-7-17, 3-7-18, 3-7-19, 3-7-20, 3-7-21, 3-7-22, 3-7-23, 3-9-4, 3-9-26, 4-2-4, 4-3-6, 4-3-7, 4-3-35, 4-4-1, 4-4-2, 4-4-3, 4-4-4, 4-4-5, 4-4-13, 4-4-20, 4-4-22, 4-4-24, 4-4-25, 4-5-6, 4-5-13, 4-5-14, 4-5-15.

आत्मात्मः – The soul of the self बृ 1-6-3.

आत्मादेशः - Instruction as regards the soul छां 7-25-2.

आत्मानं– To self; to the soul का 2-22, 3-3, 4-1, 4-4, 4-5, प्र 1-10, 2-3, 3-1, मुं 2-2-5, मां 12, तै 2-7-1, 2-8-5, 2-9-1, 3-10-5, ऐ 4-1, 4-2, 4-3, छां 1-3-12, 2-9-4, 2-22-5, 2-23-1, 5-11-2, 5-11-4, 5-11-6- 5-12-1, 5-12-2, 5-13-1, 5-13-2, 5-14-1, 5-14-2, 5-15-1, 5-15-2, 5-16-1, 5-16-2, 5-17-1, 5-17-2, 5-18-1, 6-16-1, 6-16-2, 8-1-6, 8-5-1, 8-5-2, 8-7-1, 8-7-2, 8-7-3, 8-8-1, 8-8-4, 8-11-1, 8-11-2, 8-12-6, बृ 1-2-3, 1-4-3, 1-4-8, 1-4-10, 1-4-15, 3-5-1, 4-3-38, 4-4-3, 4-4-12, 4-4-15, 4-5-17, 4-4-23, 6-4-6.

आत्मानन्दः – (a) One who has delight in one's self छां 7-25-2.

आत्मानः - The souls छां 2-22-3, बृ 1-2-7, 2-5-15.

आत्मेन्द्रियमनोयुक्तम्– With the mind besed on the organs of sense and action, contained in the self का 3-4.

आत्म्यम्– Having its soul छां 6-8-7, 6-9-4, 6-10-3, 6-11-3, 6-12-3, 6-13-3, 6-14-3, 6-15-3, 6-16-3.

29 आत्रेयः – Ātreya

बृ 2-6-3——29

4-6-3——29

Tradition from

Mānṭi 28

to

Bhāradwāja 30

आत्रेयात्– From Ātreya बृ 2-6-3, 4-6-3.

41 आत्रेयीपुत्रः – The son of Ātreyī

बृ 6-5-2——41

Tradition from

The son of Gautamī 40

to

The son of Kāpī 42

आत्रेयीपुत्रात्– From the son of Ātreyī बृ 6-5-2.

आथर्वणं– (a) Belonging to the Atharvaveda, which contains many prayers for one's own safety and formulae for destruction of enemies छां 7-1-2, 7-2-1, 7-7-1.

आथर्वणः – Belonging to the Atharvaveda, which contains many prayers for one's safety and formulae for destruction of enemies छां 7 1-4.

आथर्वणः – *A brahmin knowing Atharvaveda* बृ *2-5-16, 2-5-17,* 2-5-18, 2-5-19.

आथर्वणः – (कबन्धी) An Atharvavedī brahmin (by name Kabandha) बृ 3-7-1.

12 आथर्वणः दैवः – Ātharvana Daive; Divine spellcharmer

बृ 2-6-3——12

4-6-3——12

Tradition from

Mṛtyu Prādhvaṃsana—11

to

Dadhīchi Ātharvaṇa——13

आथर्वणाय- To the Atharvaṇa बृ 2-5-17.

आदत्ते- He receives प्र 4-2.

आदत्स्व- You carry के 3-10.

आददते- They carry छां 3-16-5.

आददानः- (a) One who has accepted छां 8-8-5.

आददानस्य- (a) Of one who has accepted का 2-1.

आददानाः - (a) Those who have accepted बृ 3-9-5.

आददानन्- (a) One who offers मुं 1-2-5.

आददीत- You should take hold of बृ 2-4-12.

आददीयम्- I should take hold of के 3-9.

आददे- I take away; I reclaim बृ 6-4-5, 6-4-7, 6-4-10, 6-4-12.

आदधामि- I confer बृ 6-4-8, 6-4-11.

आदर्शे- In a mirror का 6-5, छां 8-7-4, बृ 2-1-9, 3-9-15-

आदातव्यम्- Fit to be received in प्र 4-8.

आदातुम्- In order to seize; for seizing के 3-10.

आदाय- Having taken ईशा, छां 2-9-4, 4-2-1, 4-2-3, बृ, 2-1-15 2-1-17, 4-3-11, 5-1-1, 6-4-5.

आदिः - Beginning मां 9.

आदिः - One of the seven parts of Sāma commencements छां 2-8-1, 2-9-4, 2-10-2.

आदित् (आत् + इत्)- Afterwards; then छां 3-17-7.

आदितः - From the first or beginning; at first ऐ 4-1.

आदित्यं- To the Sun प्र 1-10, छां 1-11-7, 2-9-1, 2-9-8, 2-10-5, 2-24-11, 2-24-13, 3-1-4, 3-2-3, 3-3-3, 3-4-3, 3-5 3, 3-15-6, 3-19-4, 4-15-5, 4-17-1, 5-10-2, 5-13-1, 8-6-5, बृ 1-2-3, 3-2-13, 3-7-9, 5-10-1, 6-2-15, 6-3-6.

आदित्य.- The Sun; a group of solar gods 12 in number 1. धाता, 2. मित्रः, 3. अर्यमा, 4. रुद्रः, 5. वरुणः, 6 सूर्यः, 7. भगः 8. विवस्वान्, 9. पूषा, 10. सविता, 11. त्वष्टा, 12. विष्णुः, आदित्य: are 12 in number each sun for each of the month- 1. मधु 2. माधव, 3. शुक्र,

4. शुचि, 5. नभ, 6. नभस्य, 7. इष, 8. ऊर्ज, 9. सहस, 10. सहस्य, 11. तप, 12. तपस्य. प्र 1-5, 1-6, 1-10, 3-8, तै 1-3-2, 1 5-2, 1-7-1, ऐ 1-4, 2-4, छां 1-3-7, 1-5-1, 1-6-3, 1-11-7, 1-13-2, 2-2-1, 2-2-2, 2-10-5, 2-20-1, 2-21-1, 3-1-1, 3-6-4, 3-7-4, 3-8-4, 3-10-4, 3-13-1, 3-18-2, 3-19-1, 3-19-3, 4-11-1, 5-4-1, 5-19-2, 8-6-1, बृ 1-3-14, 1-5-12, 1-5-22, 2-2 2, 2-5-5, 3-1-4, 3-7-9, 3-9-3, 3-9-7, 3-9-20, 5-5-2, 6-2-9, 6-2-15.

1 आदित्यः – Āditya बृ 6-5-3—1

Tradition from
Brahma
to
Ambhiņī—2

आदित्यजयात्– From conquest of the sun छां 2-10-6.

आदित्यज्योतिः – (a) One who has light of the sun बृ 4-3-2.

आदित्यत्वं– The quality of the Sun छां 6-4-2.

आदित्यदेवतः – (a) One whose divinity is the sun बृ 3-9-20.

आदित्यलोकः – The world of the sun बृ 3-6-1.

आदित्यलोकेषु– In the worlds of the sun बृ 3-6-1.

आदित्यस्य– Of the Sun छां 1-6-5, 1-6-6, 2-10-6, 3-1 4, 3-2-3, 3-3-3, 3-4-3, 3 5-3, 6-4-2, 8-6-2, बृ 2-5-5

आदित्याः – Solar gods छां 2-24-16, 3-8-1, 3-16 5, 3-16-6, बृ 1-4-12, 3-9-2, 3-9-5.

आदित्यात्– From the sun छां 2-10-5, 4-15-5, 3-17-2, 5-10-2, 6-4-2, 8-6-2, बृ 1-5-19, 3-7-9, 6-2-15.

आदित्यानां– Of solar gods छां 2-24-1, 3-8-3, 3 8-4, 3-16-5, 3-16-6.

आदित्ये– In the sun तै 1-6-2, 2-8-5, 3-10-4, छां 4-11-1, 5-19-2, 8-6-2, बृ 2-1-2, 2-5-5, 3-7-9, 3-9-12, 4-3-3, 4-3-4, 4-3-5, 4-3-6, 6-2-9, 6 2-15.

आदित्येन- By the Sun तै 1-5-2, छां 3-18-5, बृ 3-1-4, 4-3-2.

आदित्येभ्यः - From solar gods छां 2-24-14.

आदिभाजीनि- (a) Sharing in the devotion of Ādi (commencement) छां 2-9-4.

आदिमत्त्वात्- From the quality of having a beginning मां 9.

आदिष्टं- (a) Advised छां 3-18-1, 3-18-2.

आदीयमाने- (a) In one which is being taken away बृ 1-4-10.

आदेशः - Command के 4-4, तै 1-11-4, 2-3-1, छां 3-19-1, 6-1-3, 6-1-6, बृ 2-3-6.

आदेशाः - Indications छां 3-5-1, 3-5-2.

आद्मि- (अद्मि) I eat तै 3-10-6.

आद्यस्य- (a) Of eatable प्र 2-11.

आद्रवति- He hastens back बृ 4-3-15, 4-3-16, 4-3-17, 4-3-34, 4-3-36.

आधत्ताम्- You two should place बृ 6-4-21.

आधानं- A place where anything is deposited; a receptacle; a habitat बृ 2-2-1.

आधाय- Having put (in the fire) छां 4-6-1, 4-7-1, 4-8-1, 5-2-6, बृ 6-4-24.

आधिपत्यं- Sovereignty छां 3-6-4, 3-7-4, 3-8-4, 3-9-4, 3-10-4, 5-2-6.

आध्मातः - Inflated बृ 3-2-11.

आध्मायति- He is inflated बृ 3-2-11-

आनखाग्रेभ्यः - From tips of nails बृ 1-1-7.

आनखेभ्यः - From nails छां 8-8-1.

आनन्त्यं- Infiniteness का 2-11.

आनन्त्याय- For infinity का 2-11, 3-17.

आनन्दं- To bliss तै 1-6-2, 2-4-1, 2-9-1, 3-6-1, बृ 3-9-28. (7)

आनन्दः - Bliss तै 2-5-1, 2-7-1, 2-8-1, 2-8-2, 2-8-3, 2-8-4, 3-6-1, 3-10 3, बृ 4-1-6, 4-3-32, 4-3-33.

आनन्दता- Blissfulness बृ 4-1-6.

आनन्दभुक्- (a) Enjoying supreme bliss मां 5.

आनन्दमयं– (a) Blissful तै 2-8-5, 3-10-5.
आनन्दमयः – (a) Blissful मां 5, तै 2-5-1.
आनन्दयति– It (रसः) causes bliss to oneself तै 2-7-1.
आनन्दयते– He enjoys प्र 4-2.
आनन्दयितव्यं– The object of sensual pleasure प्र 4-8.
आनन्दरूपं– (a) That full of bliss मुं 2-2-7.
आनन्दरूपाः – (a) Those full of bliss प्र 2-10.
आनन्दस्य– Of blissfulness तै 2-8-1, बृ 2-1-19, 4-3-32.
आनन्दाः – Blissful states तै 2-8-1, 2-8-2, 2-8-3, 2-8-4, बृ 4-3-10, 4-3-33.
आनन्दात्– From bliss तै 3-6-1, बृ 4-3-9, 4-3-10
आनन्दानां– Of blissful states बृ 2-4-11, 4-5-12.
आनन्दिनः – (a) Delighted छां 7-10-1.
आनन्दी– (a) Delighted तै 2-7-1, बृ 1-5-19.
आनन्देन– By blissfulness तै 3-6-1.

48 आनभिम्लातः – Ânabhimlāta I
बृ 2-6-2——48
Tradition from
Gautama IV 47
to
Ânabhimlāta II 49

49 आनभिम्लातः – Ânabhimlāta II
बृ 2-6-2——49
Tradition from
Ânabhimlāta I 48
to
Ânabhimlāta III 50

50 आनभिम्लातः – Ânabhimlāta III
बृ 2-6-2——50

Tradition from

Anabhimlata II 49

to

Agniveśya 51

आनभिम्लातात्– From Ānabhimlāta बृ 2-6-2.

आनयत्– He produced ऐ 2-2, 2-3.

आनयन्ति– They bring छां 6-16-1.

आनीतः – (a) Brought छां 6-14-1.

आनीय– Having brought छां 6-14-1.

आन्तरम्– (a) Internal बृ 4-3-21.

आपः – You have obtained क 2-9, छां 3-1-2, 3-2-1, 3-3-1, 3-4-1, 3-5-1.

आपः – (pl.) Waters प्र 2-2, 4-8, 6-4, मुं 2-1-3, तै 1-3-2, 1-4-3, 1-7-1, 2-1-1, 3-8-1, ऐ 1-2, 1-4, 2-4, 5-3, छां 1-1-2, 1-8-4, 4-3-2, 4-12-1, 4-14-3, 5-2-2, 5-3-3, 5-9-1, 6-2-3, 6-5-2, 6-8-3, 6-8-4, 7-2-1, 7-4-2, 7-6-1, 7-7-1, 7-10-1, 7-10-2, 7-11-1, 7-26-1, बृ 1-2-1, 1-2-2, 1-5-13, 2-2 2, 2-5-2, 3-6-1, 3-7-4, 3-9-16, 3-9-22, 5-5-1, 6-1-14, 6-2-2, 6-4-1.

आपद्यते– He reaches क 2-6.

आपद्यथ– You reach प्र 2-3.

आपद्यन्ताः – They come back बृ 6-2-2.

आपद्येरन्– They would reach छां 5-10-7.

आप्तव्या– (a) To be obtained क 2-9.

आपयतः – (a) Of one causing to obtain छां 1-1-6

आपयिता– (a) One who causes to obtain छां 1-1-7.

आपिपीलिकाभ्यः – Down to ants बृ 1-4-4, 1-4-16.

आपीपिपत्– (Your reverence has) caused to understand बृ 4-5-14.

आपूर्यमाणपक्षम्– The waxing-moon-fortnight छां 4-15 5, 5-10-1, बृ 6-2-15.

आबद्धा :- (a) Tied up बृ 3-1-1.
आभजस्व- You give a share बृ 1-3-18. (आभाजयस्व).
आभजामि- I allot ऐ 2-5.
आभवन्ति- They become छां 6-9-3, 6-10-2.
आभवेत्- One should continue one's existence बृ 3-9-28 (6).
आभिः (तृ. ब. स्त्री. of इदं) By these का 1-25.
16 आभूतिः त्वाष्ट्रः- Ābhūti Tvāṣṭra; Architect of efficiency
बृ 2-6-3——16
4-6-3——16
Tradition from
Visvarupa Tvāṣṭra——15
to
Ayāsya Āngiras——17
आभूतेः त्वाष्ट्रात्- From Ābhūti Tvaṣṭra बृ 2-6-3, 4-6-3.
आभ्यः - (पं. ब. स्त्री. of इदं) From these छां 8-6-2.
आमंस्थ, आमंसि- Thou thinkest बृ 6-3-5.
आमनन्ति- They lay down का 2-15.
आमंहि, आमंहि- You think बृ 6-3-5.
आमन्त्रयाञ्चक्रे- He did address छां 4-4-1, बृ 2-1-15.
आमन्त्रितः – (a) Called बृ 1-4-1.
आमपात्रं - Unannealed or unbaked vessel बृ 6-4-12.
आमलके- Two fruits of the Emblic Myrobalan छां 7-3-1.
मा मा आयन्तु- May those come unto me तै 1-4-2.
आम्रं- Mango fruit बृ 4-3-36.
आयै- For entrance छां 7-9-1.
आयत्- He came बृ 1-5-3.
आयतं- (a) Asleep बृ 4-3-14.
आयतनं- Sanctuary; house के 4-8, प्र 1-10, ऐ 2-1, 2-3, छां 5-1-5, 5-1-14, 6-8-2, बृ 3-9-10, 3-9-11, 3-9-12, 3-9-13, 3-9-14, 3-9-15,

3-9-16, 3-9-17, 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7, 5-1-5, 6-1-14

आयतनवत: — (a) Of one having home छां 4-8-4.

आयतनवान्- (a) Having a certain seat or home; name of the fourth foot of Brahman छां 4-8-3, 4-8-4.

आयतनानि- Houses छां 7-24-2, बृ 3-9-26.

आयतनाय- For a house छां 5-2-5, बृ 6-3-2.

आयतनेन- With a house प्र 5-2, 5-7.

आयति- Arrival प्र 3-12.

आयन्- (a) One who goes क 6-16, छां 8-6-6.

आयने- The two solstices प्र 1-9

आयन्ति- They come छां 5-14-1

आयन्तु- They may come तै 1-4-3.

आयमनम्- Stretching छां 1-3-5.

आयम्य- Drawing in मुं 2-2-3.

आयसी: — (a) Made of iron ऐ 4-5.

आयस्त: — (a) Caused discomfiture to छां 5-3-4.

आयस्थूण: — A disciple of थूल (जानकि); his disciple was सत्यकाम जाबालि बृ 6-3-10, 6-3-11.

आयस्थूणाय- For Āyasthūna बृ 6-3-10.

आयात्- He should attain मुं 1-2-12.

आयाति- He comes प्र 3-1, 3-3, 3-10, बृ 4-3-37.

आयान्तं- (a) Coming बृ 4-3-37.

आयास्यं- Name of a Ṛṣi (Prāna) छां 1-2-12.

आयास्य:- Name of a Ṛṣi (Prāṇa) छां 1-2-12.

आयु- Life मप्र, मुंप्र, मांप्र, तै 2-3-1 छां 2-11-2, 2-12-2, 2-14-2, 2-15-2, 2-16-2, 2-17-2, 2-18-2, 2-19-2, 2-20-2, 3-16-6, 4-11-2, 4-12-2, 4-13-2, बृ 2-1-10, 2-1-12, 4-4-16, 6-4-14, 6-4-15, 6-4-16 6-4-17, 6-4-18.

आयुक्ताः - (a) Of independent judgement तै 1-11-4.
आयुषं- The life छां 5-9-2, 8-15-1.
आयुषः - Of life छां 2-24-6, 2-24-10, 2-24-15.
आरामम्- Pleasure ground बृ 4-3-14.
आरुणये- To Āruṇi छां 3-11-4.
आरुणि- To आरुणि (see blow) छां 5-17-1.
आरुणिः - The son of Aruṇa was Uddālaka (उद्दालक). He was nicknamed as गौतम. Uddālaka was जैवली प्रवाहण's disciple. Uddālaka's disciple was याज्ञवल्क्य वाजसनेय का 1-11, छां 5-11-2 6-8-1, बृ 3-7-1, 3-7-23, 6-3-7, 6-4-4.
आरुणेयः - Son of Āruṇi, who was the son of Aruna. His name was Śvetaketu (श्वेतकेतु) छां 5-3-1, 6-1-1, बृ 6-2-1.
आरुह्य- Having mounted प्र 6-1.
आर्जवम्- Straight-forwardness छां 3-17-4.
आर्तम्- (a) Distressed बृ 3-4-2, 3-5-1, 3-7-23.
आर्तभाग. - Son of Jaratkāru (जारत्कारव) बृ 3-2-1, 3-2-13
33 आर्तभागीपुत्रः - The son of Ārtabhāgī

बृ 6-5-2—33
Tradition from
The son of Śauṅgī — 32
to
The son of Vārkāruṇī — 34

आर्तभागीपुत्रात्- From the son of Ārtabhāgī बृ 6-5-2.
आर्तवं- (a) Seasonal (n. n.) menstrual period बृ 6-4-13.
आर्त्विज्यं- Office of the priests बृ 1-3-25.
आर्त्विज्यैः - By the offices of priests छां 1-10-6, 1-11-2, 1-11-3.
आर्द्र- (a) Moist बृ 1-4-6.
आर्द्रसंदं ज्वलसि- Thou art flaming in the moist बृ 6-3-4.

आर्द्रैधाग्ने: – From the fire emanating from damp fuel बृ 2-4-10, 4-5-11.

आर्षभेण- By one derived from an old bull बृ 6-4-18.

आर्षेयं- (a) Relating to a ṛṣi छां 1-3-9.

आलभत- He immolated बृ 1-2-7.

आलभन्ते- They immolate बृ 1-2-7.

आलम्बनम्- Base; support का 2-17.

30 आलम्बायनीपुत्र: – The son of Ālambāyanī

बृ 6-5-2——30
Tradition from
The son of Ālambī—29
to
The Son of Sāmkṛitī (साङ्कृती)—31

आलम्बायनीपुत्रात्– From the son of Ālambāyanī बृ 6-5-2.

29 आलम्बीपुत्र: – The son of Ālambī I

बृ (I) 6-5-2——29
Tradition from
The son of Jāyantī—28
to
The son of Ālambāyanī—30

"43" आलम्बीपुत्र: – The son of Ālambī III

बृ II 6-5-1——"43"
Tradition from
?
to
The son of Kauśikī—44

आलम्बीपुत्रात्– From the son of Ālambī बृ 6-5-1, 6-5-2.

आलापयिष्यथा: – You will question छां 4-2-5.

आलोमभ्यः – From hair's ends छां 8-8-1.
आवयत्– He consumed पै 3-10, (*imperf. caus. of* अव्).
आवर्तम्– A whirl-pool छां 4-15-6.
आवर्तते– He returns प्र 5-4, छां 4-17-9, 8-15-1.
आवर्तन्ते– They return प्र 1-9, 1-10, छां 4-15-6, 5-3-2.
आवर्तय– You return छां 4-4-5.
आवर्तिनि– (a) Returning छां 5-10-8.
आवव्राज– He came up बृ 4-1-1.
आवसथ:– A dwelling place पै 3-12.
आवसथा: – Dwelling places पै 3-12.
आवसथान्– To dwelling places छां 4-1-1.
आवसथै. – With dwelling places बृ 4-3-37.
आवसन्– (a) Taking part carnally छां 5-10-9.
आवह– You bring तै 1-4-2.
आवहन्ति– They carry तै 1-5-3.
आवहन्ती– (a. f.) One who brings तै 1-4-2.
आवाम्– (प्र. द्वि. of अस्मद्) We two छां 8-8-1, 8-8-3, बृ 3-2-13.
आवाभ्याम्– (प. व. द्वि. अस्मद्) From both of us पै 2-5.
आविः – Light; selfluminosity मुं 2-2-1, पैप्रा
आविर्भावतिरोभावौ– Both appearance and disappearance छां 7-26-1.
आविवेश– Took possession का 1-2, प्र 4-11.
आविशत्– He entered बृ 2-5-18.
आविशति– He enters बृ 1-5-17, 1-5-18, 1-5-19, 1-5-20.
आविशन्ति– They enter मुं 3-2-5, छां 8-1-5, बृ 1-5-16.
आविष्कृणोमि– I will bring to light बृ 2-5-18.
आवीत्– He should protect तै 1-12-1.
आवृत– Covered बृ 1-2-1, 2-5-18.
आवृता: – (a) Hidden, covered ई 3, बृ 4-4-11.

...६

आवृताज्यं- Clarified butter बृ 6-3-1, (6-4-19 स्थालिपाकावृताज्यं).
आवृत्तचक्षुः - One whose eyes (sense organs) are reverted क 4-1.
आवृत्ताः - (a) Those who are reverted छां 2-2-3.
आवृत्तिः - Return बृ 6-2-15.
आवृत्तेषु- (a) In reverted छां 2-2-2.
आवृहेयुः - They should pull up by the roots बृ 3-9-28 (6).
आश- He did eat, ate छां 6-7-2, 6-7-4.
आशंसते - He orders, he controls बृ 1-4-14.
आ शकुनिभ्यः - Right from birds छां 5-2-1.
आशया- By hope छां 7-14-2.
आशा- Hope क 1-8, छां 7-14-1, 7-26-1, बृ 1-3-28, 2-4-2, 4-5-3.
आशां- Hope छां 2-22-2, 7-14-1, 7-14-2.
आशापराकाशौ- Both hope and remote expectations बृ 6-4-12.
आशाप्रतीक्षे- Both hope and expectations क 1-8.
आशायाः - Of hope छां 7-14-2, 7-15-1
आशितं- (a) Eaten (food) बृ 4-1-2, 4-5-11.
आशिष्ठः - (a) Very quick तै 2-8-1
आशिषः - Wishes छां 7-14-2
आशीः - Blessing छां 1-3-8.
आशीः - You eat छां 6-7-1.
आशेत्- It kindled छां 7-14-1.
आश्चर्यः - (a) Rare क 2-7.
आश्रावयति- He repeats छां 1-1-9.
आश्रावयन्ति- They repeat तै 1-8-1
आश्वतराश्वि- (See next) छां 5-16-1, बृ 5-14-8.
आश्वतराश्वि - Son of Aśvatarāśva, बुडिल (आश्वतराश्व) छां 5-11-1.
आ श्वभ्य - Right from dogs छां 5-2-1, बृ 6-1-14
आश्वलायन. - (कौसल्यः) One descended fron Aśvala प्र 1-1, 3-1.

आस– He had lived; was का 1-1, छां 4-1-1, 6-1-1, बृ 1-2-4, 2-1-1, 5-4-1.

आस– Sat बृ 6-2-4.

आस– He became बृ 2-1-13.

आसत: – (a) Those who sit बृ 2-2-3.

आसनं– A seat बृ 6-2-4.

आसनेन– By offering a seat तै 1-11-3.

आसन्यम्– Situated in the mouth बृ 1-3-7.

आसप्तमान्– Including seventh मुं 1-2-3.

आसमृपु: – They glided gently छां 1-12-4.

आसां– (ष. ब. स्त्री. of इदम्) Of these प्र 6-5, छां 4-17-8, 6-12-1 बृ 1-3-10, 1-5-20, 2-5-2, 2-5-6, 6-4-3.

आसाञ्चक्रिरे– (तूष्णीम्) They did remain (silent) छां 1-10-11.

आसाञ्चक्रे– He was seated बृ 4-1-1.

आसाञ्जीवीपुत्रात्– From Sāñjīvīputra बृ 6-5-4.

आसिक्तं– (a) Sprinkled का 4-15.

आसिञ्चतु– He may sprinkle बृ 6-4-21.

आसीत्– He was तै 2-7-1, ऐ 1-1, छां 3-19-1, 6-2-1, 6-2-2, बृ 1-[illegible]-1, 1-2-2, 1-2-4, 1-2-6, 1-4-1, 1-4-7, 1-4-10, 1-4-11, 1-4-17, 3-3-1, 3-7-1.

आसीनं– (a) Seated का 5-3.

आसीन: – (a) Seated का 2-21, बृ 6-3-6.

आसीना: – (a) Those who are seated छां 8-6-4.

आसीरन्– *They would sit* छां 7-13-1.

आसु– (स. ब. स्त्री. of इदम्) In these प्र 3-6, छां 8-6-2, 8-6-3, बृ 2-[illegible]-2, 2-5-6.

आसु: – They existed or sat बृ 5-5-1.

आसुतं– Pressed Soma-juice छां 5-12-1.

आसुर: – (a) Devilish छां 8-8-5.

16 आसुरायण: – Āsurāyaṇa

बृ 6-5-2——16
Tradition from
The Āsuri——15
to
The son of Prāśnī—17

34 आसुरायण: – Āsurāyaṇa

बृ 2-6-3——34
4-6-3——34
Tradition from
Traivaṇi——33
to
Jātukarṇya——35

आसुरायणात्– From Āsurāyaṇa बृ 2-6-3, 4-6-3, 6-5-2.

31 आसुरि – Āsuri

बृ 2-6-3——31
4-6-3——31
Tradition from
Bhāradwāja——30
to
Aupajandhani——32

15 आसुरि· – Āsuri

बृ 6-5-2——15
Tradition from
Yājñavalkya—14
to
Āsurāyaṇa——16

आसुरेः – From Āsuri बृ 2-6-3, 4-6-3, 6-5-2.

आस्तावे– In the place of reciting hymns in a sacrifice छां 1-10-8.

आस्ते– He lies; sits तै 3-10-5, बृ 4-3-2, 4-3-3, 4-3-4, 4-3-5, 4-3-6.

आस्यम्– Mouth छां 5-18-2.

आस्याद्– From mouth छां 1-2-12.

आस्यादयदयते– That which goes out from the mouth (आस्याद् + यद्+अयते) छां 1-2-12.

आस्ये– In the mouth बृ 1-3-8.

आस्रवत्– (a) One which flows बृ 4-2-3.

आस्रवति– Which flows बृ 4-2-3.

आस्से– You are living छां 4-2-4.

आस्स्व– You sit down बृ 2-4-4.

आह– He said का 1-15, तै 1-8-1, छां 1-1-8, 3-14-4, 3-16-7, 4-2-3, 7-15-1, 8-11-1, बृ 1-3-28, 1-4-3, 1 5-17, 2-2-3, 4-1-4, 5-1-1, 5-12-1, 5-14-4, 6-4-4.

आहतात्– From one which is struck down बृ 3-9-26 (2).

आहर– You bring, take छां 1-12-5, 4-4-5, 6-12-1, 6-13-1, बृ 3-2-13.

आहरत्– He brought छां 1-12-5.

आहवनीयः – (a) A consecrated fire taken from house-holder's perpetual fire, one of the three fires प्र 4-3, छां 4-13-1, 5-18-2.

आहवनीयस्य– (a) Of आहवनीय छां 2-24-11.

आहवनीये– (a) In आवहनीय छां 4-17-6.

आहारयाञ्चकार– He did bring बृ 6-2-4.

आहारशुद्धौ– In purity of nourishment छां 7-26-2.

आहितम्– (a) Deposited का 2-12.

आहुः – They said ई 10, 13, के 1-6, का 3-4, 6-10, प्र 1-11, छां 2-1-2, 2-1-3, 3-17-5, 4-3-7, 6-2-1, 6-4-5, 7-5-2, 7-11-1, 7-15-2, 8-6-4, 8-8-5, 8-11-3, बृ 1-3-27, 1-4-6, 1-4-9, 1-4-14, 1-5-2, 1-5-15, 1-5-17, 3-7-2, 3-9-9, 3-9-22, 3-9-23, 4-1-4, 4-3-14, 4-4-2, 4-4-5, 4-4-9, 5-7-1, 5-12-1, 5-14-4, 6-4-28.

आहुतयः – Oblations मुं 1-2-5, 1-2-6.
आहुति– An oblation छां 5-19-1.
आहुती– Two oblations प्र 4-4.
आहुतीः – To oblations मुं 1-2-2, बृ 3-1-8.
आहुतेः – Of an oblation छां 5-4-2, 5-5-2, 5-6-2, 5-7-2, 5-8-2.
आहुतौ– In an oblation छां 5-3-3, 5-9-1.
आहुत्या– By an oblation बृ 6-2-11.
आहुत्यां– In an oblation बृ 6-2-2.
आहुत्यै– For an oblation बृ 6-2-9, 6-2-10, 6-2-12, 6-2 13, 6-2-14.
आहृत्य– Having given तै 1-11-1, बृ 6-2-4,
आहो३– An interjection expressing doubt or alternative, or, and usually standing as a correlative of किम्; तै 2-6-1, बृ 3-2-11, 4-5-3.
आह्रादाः – (n) Thunders छां 7-11-1.
आह्वयति– He calls out छां 7-12-1.
इच्छ– You wish बृ 6-4-19.
इच्छति– He desires क 2-16.
इच्छते– (a) For one who desires छां 7-3-1, 7-14-1, बृ 1-4-16.
इच्छन्– (a) Desirous क 4-1, छां 8-3-2. 8-9-2, 8-10-3, 8-11-2, बृ 1-4-17, 4-1-1, 4-4-12.
इच्छन्तः – (a) Desirous ones क 2-15, बृ 4-4-22.
इच्छन्ति– They wish बृ 1-4-16.
इच्छन्ते– In having desire बृ 1-4-15.
इच्छन्तौ– Two desirous छां 8-7-3.
इच्छसि– Thou desirest; you desire क 1-23.
इच्छासे– You wish बृ 6-2-7.
इच्छेत्– He *should* wish बृ 1-4-16, 6-4-9, 6-4-10, 6-4-11, 6-4-12, 6-4-13, 6-4-14, 6-4-15, 6-4-16, 6-4-17, 6-4-18.
इच्छेत– He should wish बृ 1-3-25.

इच्छेय– I would desire छां 7-3-1.

इत: – From here ई 2, ऐ 4-4, छां 1-10-2, 2-10-5, 3-14-1, 3-14-4, 5-3-2, 5-9-2, 8-3-1, 8-5-3, बृ 1-3-24, 1-5-17, 4-2-1, 4-4-8, 6-2-8.

इतरं- (a) Another बृ 2-4-14, 4-5-15.

इतर: – (a) Other ऐ 4-4, प्र 1-12.

इतर: – (a) Other of the two बृ 1 4-4.

इतर: – (a) One बृ 2-4-14, 4-5-15.

इतरस्मिन्– (a) In other प्र 1-12.

इतरस्या: – (a. f.) Of other (woman) बृ 6-4-19.

इतरा– (a. f.) Other of the two बृ 1-4-4.

इतराणि– (a) Others तै 1-11-2, 1-11-3, बृ 1-3-28.

इतराणि– (a) One sort and another ऐ 5-3.

इतरात्– (a) To others प्र 3-4, छां 1-2-9, 5-1-12.

इतरे- (a) Others प्र 2-4, बृ 4-4-24.

इतरेण– (a) By another का 5-5.

इतरेषां– (a) Of the rest का 5-12, 5-13.

इति– Thus; so; (to mark the conclusion) (opp. अथ) ई 10, 13, के 1-4, 2-1, 2-2, 3-1, 3-2, 3-3, 3-4, 3-5, 3-6, 3-7, 3-8, 3-9, 3-10, 3-11, 3-12, 4-1, 4-2, 4-3, 4-4, 4-6, 4-7, 4-8, का 1-4, 1-20, 2-4, 2-6, 2-10, 2-15, 3-17, 5-14, 6-11, 6-12, 6-13, 6-17, प्र 1-1, 1-2, 1-3, 1-4, 1-9, 1-10, 1-11, 1-14, 1-16, 2-1, 2-3, 2-10, 2-13, 3-1, 3-2, 3-4, 3-12, 4-1, 4-2, 4-4, 4-11, 5-1, 5-5, 5-7, 6-1, 6-2, 6-3, 6-5, 6-6, 6-7, 6-8, मुं 1-1-3, 1-1-4, 1-1-5, 1-2-4, 1-2-6, 1-2-9, 2-2-6, 3-1-2, मां 1, 8, तै 1-2-1, 1-3-1, 1-3-2, 1-3-3, 1-3-4, 1-5-1, 1-5-2, 1-5-3, 1-6-1, 1-6-2, 1-7-1, 1-8-1, 1-9-1, 1-10-1, 2-1-1, 2-2-1, 2-3-1, 2-4-1, 2-5-1, 2-6-1, 2-7-1, 2-8-1, 2-9-1, 3-1-1, 3-2-1, 3-3-1, 3-4-1, 3-5-1, 3-6-1, 3-10-1, 3-10-2, 3-10-3, 3-10-4, 3-10-6, ऐ 1-1, 1-3, 2-1, 2-2, 2-3, 2-5, 3-1, 3-11, 3-12, 3-13, 3-14, 4-5, 5-1, 5-2, 5-3, छां 1-1-1, 1-1-4, 1-1-5, 1-1-6, 1-1-8,

इच्छेय- I would desire छां 7-3-1.

इतः - From here ई 2, ऐ 4-4, छां 1-10-2, 2-10-5, 3-14-1, 3-14-4, 5-3-2, 5-9-2, 8-3-1, 8-5-3, बृ 1-3-24, 1-5-17, 4-2-1, 4-4-8, 6-2-8.

इतरं- (a) Another बृ 2-4-14, 4-5-15.

इतरः - (a) Other ऐ 4-4, प्र 1-12.

इतरः - (a) Other of the two बृ 1 4-4.

इतरः - (a) One बृ 2-4-14, 4-5-15.

इतरस्मिन्- (a) In other प्र 1-12.

इतरस्याः - (a. f.) Of other (woman) बृ 6-4-19.

इतरा- (a. f.) Other of the two बृ 1-4-4.

इतराणि- (a) Others तै 1-11-2, 1-11-3, बृ 1-3-28.

इतराणि- (a) One sort and another ऐ 5-3.

इतरान्- (a) To others प्र 3-4, छां 1-2-9, 5-1-12.

इतरे- (a) Others प्र 2-4, बृ 4-4-14.

इतरेण- (a) By another का 5-5.

इतरेषां- (a) Of the rest का 5-12, 5-13.

इति- Thus, so; (to mark the conclusion) (opp. अथ) ई 10, 13, के 1-4, 2-1, 2-2, 3-1, 3-2, 3-3, 3-4, 3-5, 3-6, 3-7, 3-8, 3-9, 3-10, 3-11, 3-12, 4-1, 4-2, 4-3, 4-4, 4-6, 4-7, 4-8, का 1-4, 1-20, 2-4, 2-6, 2-10, 2-15, 3-17, 5-14, 6-11, 6-12, 6-13, 6-17, प्र 1-1, 1-2, 1-3, 1-4, 1-9, 1-10, 1-11, 1-14, 1-16, 2-1, 2-3, 2-10, 2-13, 3-1, 3-2, 3-4, 3-12, 4-1, 4-2, 4-4, 4-11, 5-1, 5-5, 5-7, 6-1, 6-2, 6-3, 6-5, 6-6, 6-7, 6-8, मुं 1-1-3, 1-1-4, 1-1-5, 1-2-4, 1-2-6, 1-2-9, 2-2-6, 3-1-2, मां 1, 8, तै 1-2-1, 1-3-1, 1-3-2, 1-3-3, 1-3-4, 1-5-1, 1-5-2, 1-5-3, 1-6-1, 1-6-2, 1-7-1, 1-8-1, 1-9-1, 1-10-1, 2-1-1, 2-2-1, 2-3-1, 2-4-1, 2-5-1, 2-6-1, 2-7-1, 2-8-1, 2-9-1, 3-1-1, 3-2-1, 3-3-1, 3-4-1, 3-5-1, 3-6-1, 3-10-1, 3-10-2, 3-10-3, 3-10-4, 3-10-6, ऐ 1-1, 1-3, 2-1, 2-2, 2-3, 2-5, 3-1, 3-11, 3-12, 3-13, 3-14, 4-5, 5-1, 5-2, 5-3, छां 1-1-1, 1-1-4, 1-1-5, 1-1-6, 1-1-8,

1-1-9, 1-1-10, 1-2-1, 1-2-9, 1-2-14, 1-3-2, 1-3-6, 1-3-7, 1-3-8, 1-3-12, 1-4-1, 1-4-4, 1-5-1, 1-5-2, 1-5-3, 1-5-4, 1-5-5, 1-6 7, 1-6-8, 1-7-6, 1-7-9, 1-8-1, 1-8-2, 1-8-3, 1-8-4, 1-8-5, 1-8-6, 1-8-7, 1-8-8, 1-9-1, 1-9-4, 1-10-2, 1-10-3, 1-10-4, 1-10-6, 1-10-7, 1-10-9, 1-10-10, 1-10-11, 1-11-1, 1-11-3, 1-11-4, 1-11-5, 1-11-6, 1-11-7, 1-11-8, 1-11-9, 1-12-2, 1-12-3, 1-12-4, 1-12-5, 1-13-4, 2-1-1, 2-1-2, 2-1-3, 2-1-4, 2-2-1, 2-7-2, 2-8-1, 2-8-2, 2-9-2, 2-9-7, 2-10-1, 2-10-2, 2-10-3, 2-10-4, 2-19-2, 2-21-4, 2-22-1, 2-22-2, 2-22-3, 2-22-4, 2-22-5, 2 23-1, 2-23-2, 2-24-2, 2-24-4, 2-24-6, 2-24-8, 2-24-10, 2-24-12, 2-24-13, 2-24-15, 3-11-2, 3-11-6, 3-12-6, 3-12-7, 3-13-1, 3-13-2, 3-13-3, 3-13-4, 3-13-5, 3-13-8, 3-14-1, 3-14-4, 3-15-4, 3-15-5, 3-15-6, 3-15-7, 3-16-2, 3-16-4, 3-16-6, 3-16-7, 3-17-2, 3-17-4, 3-17-5, 3-17-6, 3-17-8, 3-18-1, 3-18-2, 3-19-1, 3-19-4, 4-1-1, 4 1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6 4-1-7, 4-1-8, 4-2-2, 4-2-3, 4-2-4, 4-2-5, 4-3 2, 4-3-3, 4-3 6, 4-3-7, 4-4-1, 4-4-2, 4-4-3, 4 4-4, 4-4-5, 4-5-1, 4-5-2 4-5-3, 4-6-1, 4-6-2, 4-6-3, 4-6-4, 4-7-1, 4-7-2, 4-7-3, 4-7-4, 4-8-1 4 8-2, 4-8-3, 4-8-4, 4-9-1, 4-9-2, 4-9-3, 4-10-2, 4-10-3, 4-10-4, 4-10-5, 4-11-1, 4-12-1, 4-13-1, 4-14-1, 4-14-2, 4-14 3, 4-15-1, 4-15-2, 4-17-3, 4 17-4, 4-17-5, 4-17-6, 5-1-6, 5-1-7, 5-1-8, 5-1-9, 5-1-10, 5-1-11, 5-1-12, 5-1-13, 5-1-14, 5-1-15, 5-2-1, 5-2-2, 5-2-3, 5-2-4, 5-2-5, 5-2-6, 5-2-7, 5-2-8, 5-3-1, 5-3-2, 5-3-3, 5-3-4, 5-3-5, 5-3-6, 5-3-7, 5-9-1, 5-10-1, 5-10-2, 5-10-3, 5-10-6, 5-10-8, 5-10-9, 5-11-1, 5-11-2, 5-11-3, 5-11-4, 5-11-5, 5-11-6, 5-11-7, 5-12-1, 5-12-2, 5-13-1, 5-13-2, 5-14-1, 5-14 2, 5-15-1, 5-15-2, 5-16-1, 5-16-2, 5-17-1, 5-17-2, 5-19-1, 5-19-2, 5-20-1, 5-20-2, 5-21-1, 5-21-2, 5-22-1, 5-22-2, 5-23-1, 5-23-2, 5-24-4, 5-24-5, 6-1-1, 6-1-3, 6-1-4, 6-1-5, 6-1-6, 6-1-7, 6-2-2, 6-2-3, 6-2-4, 6-3-1,

6-3-2, 6-3-3, 6-3-4, 6-4-1, 6-4-2, 6-4-3, 6-4-4, 6-4-5, 6-4-6, 6-4-7, 6-5-4, 6-6-5, 6-7-1, 6-7-2, 6-7-3, 6-7-6, 6-8-1, 6-8-2, 6-8-3, 6-8-5, 6-8-7, 6-9-2, 6-9-4, 6-10-1, 6-10-2, 6 10-3, 6-11-3, 6-12-1, 6-12-2, 6-12-3, 6-13-1, 6-13-2, 6-13-3, 6-14-2, 6-14-3, 6-15-1, 6-15-3, 6-16-1, 6-16-3, 7-1-1, 7-1-3, 7-1-4, 7-1-5, 7-2-1, 7-2-2, 7-3-1, 7-3-2, 7-4-2, 7-4-3, 7-5-2, 7-5-3, 7-6 1, 7-6-2, 7-7-1, 7-7-2, 7-8-1, 7-8-2, 7-9-1, 7-9-2, 7-10-1, 7-10-2, 7-11-1, 7-11-2, 7-12-1, 7-12-2, 7-13-1, 7-13-2, 7-14-1, 7-14-2, 7-15-2, 7-15-3, 7-15-4, 7-16-1, 7-17-1, 7-18-1, 7-19-1, 7-20-1, 7-21-1, 7-22-1, 7-23-1, 7-24-1, 7-24-2 7-25-1, 7-25-2, 7-26-1, 7-26-2, 8-1-1, 8-1-2, 8-1-3, 8-1-4, 8-3-3, 8-3-4, 8-3-5, 8-5-1, 8-5-2, 8-5-3 8-6-4, 8-6-5, 8-7-1, 8-7-2, 8-7-4, 8-8-1, 8-8 2, 8-8-3, 8-8-4, 8-8-5, 8-9-1, 8-9-2, 8-9-3, 8-10-1, 8-10-2, 8-10-3, 8-10-4, 8-11-1, 8-11 2, 8-11-3, 8-12-4, 8-12-5, 8-12-6, 8-13-1, ॠ 1-2-1, 1-2-3, 1-2-4, 1-2-5, 1-2-6, 1-2-7, 1-3-1, 1-3-2, 1-3 3, 1-3-4, 1-3-5, 1-3-6, 1-3-7, 1-3-8, 1-3-10, ॠ 1-3-18, 1-3-22, 1-3-23, 1-3-24, 1-3-27, 1-3-28, 1 4-1, 1-4-2, 1-4-3, 1-4-4, 1-4-5, 1-4-6, 1-4-7, 1-4-8, 1-4-9, 1-4-10, 1-4-11, 1-4-12, 1-4-14, 1-4-17, 1-5-1, 1-5-2, 1-5-3, 1-5-15, 1-5-16, 1-5-17, 1-5-21, 1-5-22, 1-5-23, 1-6-1, 1-6-2, 1-6-3, 2-1-1, 2-1-2, 2-1-3, 2-1-4, 2-1-5, 2-1-6, 2-1-7, 2-1-8, 2-1-9, 2-1-10, 2-1-11, 2-1-12, 2-1-13, 2-1-14, 2-1-15, 2-1-16, 2-1-20, 2-2-3, 2-2-4, 2-3-3, 2-3-6, 2-4-1, 2-4-2, 2-4-3, 2-4-4, 2-4-12, 2-4-13, 2 4-14, 2-5-16, 2-5-17, 2-5-18, 2-5-19, 3-1-1, 3-1-2, 3-1-3, 3-1-4, 3-1-5, 3-1-6, 3-1-7, 3-1-8, 3-1-9, 3-1-10, 3-2-1, 3-2-9, 3-2-10, 3-2-11, 3-2-12, 3 2-13, 3-3-1, 3-3-2, 3-4-1, 3-4-2, 3-5-1, 3-6-1, 3-7-1, 3-7-2, 3-7-14, 3-7-15, 3-8-1, 3-8-2, 3-8-3, 3-8-4, 3-8-5, 3-8-6, 3-8-7, 3-8-9, 3-8-11, 3-8-12, 3-9-1, 3-9-2, 3-9-3, 3-9-4, 3-9-5, 3-9-6, 3-9-7, 3-9-8, 3-9-9, 3-9-10, 3-9-11, 3-9-12, 3-9-13, 3-9-14,

3-14-2, 3-14-4, 3-15-1, 3-15-4, 3-16-1, 3-16-2, 3-16-3, 3-16-4 3-16-5, 3-16-6, 3-19-1, 4-2-4, 4-3-7, 4-3-8, 4-14-3, 4-16-1, 5-2-1, 5-2-6, 5-24-1, 6-1-3, 6-2-1, 6-2-2, 6-8-3, 6-8-5, 6-8-7, 6-9-4, छां 6-10-3, 6-11-3, 6-12-1, 6-12-3, 6-13-3, 6-14-3, 6-15-3, 6-16-3, 7-25-1, 7-25-2, 7-26-1, 8-1-1, 8-1-2, 8-1-4, 8-8-1, 8-8-3, 8-10-1, 8-10-3, 8-12-1, 8-12-3, 8 12-4, 8-12-5, बृप्र, 1-2-1, 1-2-5, 1-2-7, 1-3-2, 1-3-3, 1-3-4, 1-3-5, 1-3-6, 1-3-18, 1-3-23, 1-4-1, 1-4-3, 1-4 4, 1-4-5, 1-4-6, 1-4-7, 1-4-10, 1-4-11, 1-4-13, 1-4-17, 1-5-2, 1-5-14, 1-5-17, 1-6-1, 2-2-1, 2-2-3, 2-3-4, 2-4-5, 2-4-6, 2-4-12, 2-4-13, 2-4-14, 2-5-1, 2-5-2, 2-5-3, 2-5-4, 2-5-5, 2-5-6, 2-5-7, 2-5-8, 2-5-9, 2-5-10, 2-5-11, 2-5-12, 2-5-13, 2-5-14, 2-5-16, 2-5-17, 2-5-18, 2-5-19, 3-1-3, 3-1-4, 3-1-5, 3-1-6, 3-1-7, 3-2-10, 3-6-1, 3-7-1, 3-9-3, 3-9-5, 3-9-7, 3-9-9 3-9-19, 4-3-9, 4-3-20, 4-3-37, 4-4-3, 4-4-4, 4-4-7, 4-5-6 4-5-7, 5-5-1, 5-6-1, 5-9-1, 5-13-1, 5 14-3, 5-14-6, 5-15-1, 6-1-7, 6-1-14, 6-2-2, 6-2-16, 6-3-6, 6-4-3, 6-4-4, 6-4-5.

इदमय: – Made of this बृ 4-4-5.

इदंरूपः – One whose form is this बृ 1-4-7.

इदानीम्– Just now बृ 5-14-4.

इदेव– Only तै 3-10-6

इध्म:– Fuel बृ 6-3-6.

इध्यते– It is lighted छां 3-17-7.

इन्द्रं- To Indra के 3-11, छां 2-22-3.

इन्द्र: – Indra के 4-2, 4-3, का 6-3, प्रश्न, 2-9, मुंश, मांश, तैश, 1-1-1, 1-4-1, 1-12-1, 2-8-1, ऐ 3-14, 5-3, छां 8-7-2, 8-9-1, बृ 1-4-11, 1-5-12, 2-1-6, 2-2-2, 2-5-19, 3-3-2, 3-9-2, 3-9-6, 4-2-2.

इन्द्रगोप: – A kind of insect of red or white colour बृ 2-3-6.

इन्द्रद्युम्नं– To Indradyumna by name (भाल्लवेय) छां 5-14-1.

इन्द्रद्युम्न: - Indradyumna by name (भाल्लवेय) छां 5-11-1.

इन्द्रयोनिः – The path of Indra or Brahman (the path of the human soul) तै 1-6-1.

इन्द्रलोकः – The world of Indra बृ 3-6-1.

इन्द्रलोकेषु– In the worlds of Indra बृ 3-6-1.

इन्द्रस्य– Of Indra तै 2-8-3, 2-8-4, छां 2-22-1, 2-22-3, बृ 6-4-23.

इन्द्रियधारणाम्– Restraint of senses का 6-11.

इन्द्रियम् - An organ of sense प्र 6-4, छां 3-1 3, 3-2-2, 3-3-2, 3-4-2, 3-5-2, बृ 6-4-5, 6-4-6.

इन्द्रियाणा– Of organs का 1-26, 6-6

इन्द्रियाणि- Organs केप्र, का 3-4, 3-5, 3-6, छांप्र.

इन्द्रियेण– By an organ बृ 6-4-7, 6-4-8, 6-4-10, 6-4-11.

इन्द्रियेभ्य – From organs का 3-10, 6-7.

इन्द्रियैः – By organs प्र 3-9

इन्द्रे- In Indra छां 2-22-5.

इन्द्रेण– By Indra छां 3-7-1, 3-7-3, बृ 6-4-22.

इन्ध, इन्धः – The kindler, Indha by name बृ 4-2-2.

इदु– (इद्+नु) Just so बृ 5-4-1.

इभ्यं– To a prince, a wealthy man deserving an elephant छां 1-10-2.

इभ्यग्रामे– In the town of the prince or wealthy man who deserves or possesses an elephant छां 1-10-1.

इमम्– (द्वि ए पु. of इदम्) To this का 3-17, 4-5, प्र 6-1, मुं 1-2-10, छां 1-3-2, 4-15-6, 5-11-2, 5-11-4, 5-11-6, 5-18-1, 7-3-1, 7-7-1, 7-14-1, 8-6-2, 8-8-4, बृ 1-2-5, 1-3-7, 1-4-3, 1-5-21, 3-7-1, 3-8-1, 3-8-12, 4-3-7, 4-5-14, 6-2-2, 6-2-16.

इमाः – (प्र. द्वि. ब. स्त्री. of इदम्) These; to these का 1-25, 5-15, प्र 1-3, 1-14, 2-7, 2-10 6-5, मुं 2-2-10, तै 1-3-4, छां 4-2-5, 4-4-5, 6-3-2, 6-3-3, 6-3-4, 6-4-7, 6-8-4, 6-9-6, 6-8-2 6-10-1, -10-2, 6-12-1, 7-10-1, 8-3-2, बृ 1-3-15, 1-5-20, 2-2-2, 2-5-2, 2-5-6, 6-2-2

इमान्- (द्वि. ब. पुं. of इदम्) To these तै 3-10-5, ऐ 1-2, छां 1-10-4, 5-3-5, बृ 5-4-1, 5-14-6, 6-1-13.

इमानि- (प्र. द्वि. ब. न. of इदम्) These; to these तै 3-1-1, 3-2-1, 3-3-1, 3-4-1, 3-5 1, 3-6-1, ऐ 5-3, छां 1-9-1, 1-11-5, 1-11-7, 1-11-9, 2-9-2, 4-2-2, 5-3-3, 5-10-8, 8-11-1, 8-11-2, बृ 2-4-6, 4-5-7, 5-12-1, 5-13-2, 5-13-3, 6-5-3.

इमाम्- (द्वि. ए. स्त्री. of इदम्) to this के 1-1, क 1-16, 1-17, छां 3-11-6, बृ 6-4-9.

इमे- (प्र ब. पु. of इदम्) These प्र 1-11, मुं 2-1-8, ऐ 1-3, 3-1, 4-3 छां 1-7-6, 1-10-2, 1-10-7, 2-21-1, 3-12-3, 3-12-4, 4-10-3, 4-14-2, 5-10-1, 5-10 3, 5-11-3, 8-3-1, बृ 1-2-7, 2-4-6, 3-8-3, 3-8-4, 3-8-6, 3-8-7, 3-9-4, 3-9-8, 3-9-18, 4-2-4, 4-5-7, 6-1-4, 6-1-7, 6-2-3.

इमौ- (प्र. द्वि. द्विव पुं. of इदम्) These two; to these two छां 8-8-3, बृ 1-2-3, 2-2-4

इयम्- (प्र ए. स्त्री. of इदम्) This क 1-20, तै 2-8-1, छां 1-1-9, 1-6-1, 3-12-2, 3-12-3, 3-19-2, 4-2 4, 5-3-7, 6-3-2, 6-3-3, 6-10-1, 7-10 1, बृ 1-2-3, 1-4-4, 1-4-13, 2-4-2, 2-5-1, 2-5-8, 3-1-3, 4-5-3, 5-14-2, 5-14-6, 6-2-8.

इयमेव- This one (the Earth) छां 1-6-1.

इयात्- One should go बृ 1-3-10, 6-4-14, 6-4-15, 6-4-16, 6-4-17, 6-4-18.

इयर्ते- One wanders प्र 4-2.

इडा- A cow; speech बृ 6-4-28.

इषिकातूलम्- The point or upper part of a reed छां 5-24-3.

इषितम्- (a) Driven के 1-1.

इषिताम्- (a) driven के 1-1.

इषीका- An arrow; a dart क 6-17.

इष्ट- (a) Longed for प्र 4-4.

इष्टं– A holy ceremony प्र 1-12, छां 8-5-1, बृ 4-1-2, 4-5-11, 6-4-24.
इष्टका – Bricks क 1-15.
इष्टकृत्– (a) Doing agreeable thing बृ 6-4-24.
इष्टफलम्– A result longed for प्र 4-4.
इष्टापूर्तं– Sacrifices and acts of charity मुं 1-2-10.
इष्टापूर्ते– Both performance of sacrifices and acts of charity क 1-8, प्र 1-9, छां 5-10-3.
इष्टासुकृते– Sacrifices and meritorious deeds बृ 6-4-12.
इष्टिः – A sacrifice प्र 1-12.
इष्टियाजुकः – (a) One who is in the habit for sacrifices for wish बृ 1-5-2.
इष्ट्वा– Worshipping with (यज्) sacrifices छां 4-16-3, 4-16-5, 8-5-1.
इह– Here ई 2, के 2-5, क 1-16, 4-2, 4-10, 4-11 6 4, 6-15, प्र 6-2, मुं 1-1-7, 2-1-10, 3-1-7, 3-2-2, ऐ 3-13, छां 1-12-5, 2-10-2, 4-14-2, 5-10-6, 5-10-7, 5-24-5, 6-9-3, 6-10-2, 6-14-2, 7-6-1, 7-24-2, 8-1-3, 8-1-5, 8-1-6, 8-3-1, 8-3-2, 3-8-4, 8-8-5, बृ 1-2-1, 1-3-17, 1-4-7, 1-4 15, 4-4-6, 4-4-14, 4-4-19, 5-14-5, 5-14-8, 6-4-24, 6-4-27.
इहकारः – The word इह as a Vedic symbol for Ātmā छां 1-13-1.
ईकारः – The word ई as a Vedic symbol for Agni छां 1-13-1.
ईक्षत– He saw (thought) ऐ 1-1, 1-3, 3-1, 3-11.
ईक्षते– One gazes at प्र 5-5.
ईक्षाञ्चक्रे– He did see प्र 6-3, बृ 1-4-2, 1-4-4, 6-4-2.
ईजानानाम्– (a) Of those performing sacrifices क 3-2.
ईजे– He worshipped with sacrifices बृ 3-1-1.
ईड्यः – Praiseworthy क 4-8.
ईड्यम्– To praiseworthy क 1-17.
ईदृशः – Like this; such क 1-25, छां 4-14-2, बृ 3-5-1.
ईयते– One goes about बृ 2-5-19, 4-3-12.

ईयमानः – (a) One who goes about बृ 4-3-13.

ईरयति– One excites; produces छां 7-4-1, 7-5-1.

ईशते– One governs बृ 1-4-10.

ईशं– To the Lord मुं 3-1-2, 3-1-3.

ईशा– Supreme being ई 1.

ईशानम्– To the master क 4-5, 4-12, बृ 4-4-15.

ईशानः – The master क 4-13, बृ 1-4-11, 4-4-22, 5-6-1, 6-3-5.

ईशावास्यम्– (a) Inhabited by Lord ई 1.

ईशावास्योपनिषत्– Ślokas 1-18, only ई

ईशिष्यसि– You will be the master क 1-27.

ईश्वरः – (a) Able बृ 1-4-8.

ईश्वरौ– (a) Two able ones बृ *6-4-14, 6-4-15, 6-4-16, 6-4-17, 6-4-18.*

ईष्टे– He is the Lord छां 1-6-8, 1-7-6, 1-7-9.

उकारः – The vowel उ मां 8-10.

उक्तं– (a) Said क 1-15, मुं 1-2-7, ऐ 4-5, छां 6-8-6.

उक्तः – (a) One had said तै 1-2-1, छां 4-1-4, 4-1-6.

उक्तस्य– (a) Of what one had said छां 1-11-5, 1-11-7, 1-11-9.

उक्ता– (a) Told; said के 4-7.

उक्तानुशासनासि– You have the instruction told बृ 4-5-15.

उक्तोपनिषत्कः – (a) One who has been instructed in mystic doctrines बृ 4-2-1.

उक्त्वा– Having told क 3-16, छां 1-9-3, 2-24-6, 2-24-10, 2-24-15, 3-17-6, 5-2-3, बृ 1-4-1, 4-5-15, 6-3-7, 6-3-8, 6-3-9, 6-3-10, 6-3-11, 6-3-12.

उक्थम्– Certain recited verses छां 1-7-5, बृ 1-6-1, 1-6-2, 1-6-3.

उक्थम्– A vital air बृ 5-13-1.

उक्थविद्– (a) One knowing Uktha (The vital air प्राण) बृ 5-13-1.

उक्थस्य– Of the vital air बृ 5-13-1.

उग्रम्– (a) Cruel बृ 2-5-16.

उग्रपुत्रः – (a) Born of the mighty family बृ 3-8-2.

उग्राः – (a) Cruel ones बृ 4-3-37, 4-3-38.

उच्चक्राम– One stepped out छां 5-1-8, 5-1-9, 5-1-10, 5-1-11, बृ 6-1-8, 6-1-9, 6-1-10, 6-1-11, 6-1-12.

उच्च गीथा च उत्– Vital air च-च and गीथा speech, a song उद्गीथ बृ 1-3-23.

उच्चरति– One utters बृ 4-3-5.

उच्चरति– (a) In one going up बृ 4-2-3.

उच्चरेत्– One should appear forth बृ 2-1-20.

उच्चावच- High and low, बृ 2-1-18, 4-3-13.

उच्चिक्रमिषन्– (a) While desiring to step out छां 5-1-12.

उच्चैः – Loudly छां 1-11-7.

उच्छिष्ट– That which is of fragments of remainder of food and drink taken by one छां 1-10-3, 5-24-4.

उच्छिष्टाः – Those being of fragment of remainder of food and drink taken by one छां 1-10-4.

उच्छुष्यन्ति– They dry up छां 4-3-2

उच्छ्वयति– One swells up बृ 3-2-11.

उच्छ्वासः – Inhalation प्र 4-4.

उच्छ्वासनिःश्वासौ– Breathing up and breathing out प्र 4-4.

उच्यते– It is said क 5 8, 6-1, मुं 2-2-4, तै 2-2-1, 2-3-1, 2-7-1.

उच्यन्ते– They are said बृ 3-9-1

उज्ज्य– (a) Unstrung (bow) बृ 3-8-2.

उज्ज्वलन्ति– They blaze up बृ 3 1-8

उत्– Upwards छां 1-3-6, 1-3-7, बृ 3-2-11.

उत्– Vital air बृ 1-3-23,

उत्– A particle indicating intensity छां 3-16-2.

उत– A particle expressing doubt; uncertainty; guess तै 2-1, 2-6-1, छां 2-1-2, 2-1-3, 6-1-3, 6-15-1, 6-16-1, 7-5-2, 7-15-2, 7-26-2

बृ 2-1-18, 4-3-13, 4-4-9, 4-4-18, 6-2-2, 6-3-6, 6-4-12.

उत्कर्षति- He enhances; he exalts मां 10.

उत्कर्षात्- From exaltation मां 10.

उत्क्रमणे- In death का 6-16, छां 8-6-6.

उत्क्रमत:, उत्क्रामत: - (a) Of one stepping out प्र 2-4.

उत्क्रमते- One steps out प्र 3-1.

उत्क्रमिष्यन्- (a) One about to step out; about to die बृ 5-5-2, 5-9-1, 6-1-13.

उत्क्रमी: - You step out प्र 2-12, छां 5-1-12, बृ 6-1-13.

उत्क्रम्य- Having stepped beyond ऐ 4-6, 5-4, बृ 3-2-13.

उत्क्रान्त: - (a) Dead; gone out प्र 6-3, बृ 6-1-7.

उत्क्रान्तप्राणान्- To those whose vital air has departed from them छां 7-15-3.

उत्क्रान्ते- While stepping out प्र 6-3, छां 5-1-7.

उत्क्रान्तेषु- While ones have stepped out बृ 1-2-6.

उत्क्रामति- (a) While one is stepping out प्र 2-4.

उत्क्रामति- One steps out छां 1-2-9, 8-6-5, बृ 1-3-19.

उत्क्रामते- One steps out प्र 2-4.

उत्क्रामन्- (a) Stepping out बृ 4-3-8.

उत्क्रामन्तं- (a) To one stepping out प्र 2-4, बृ 4-4-2.

उत्क्रामन्ति- They step out बृ 3-9-4, 4-4-6.

उत्क्रामन्ते- They step out प्र 2-4.

उत्तब्धम्- (a) Upheld (by vital air) बृ 1-3-23.

उत्तमं- (a) The best; the first; the last; the supreme; more excellent का 6-7, छां 3-17-8.

उत्तम: - (a) The best; the first छां 8-12-3.

उत्तमपुरुष: - The best person छां 8-12-3.

उत्तमे- In the best बृ 5-5-1.

उत्तमेषु– In the best (ones) छां 3-13-7.
उत्तरं– (a) The north प्र 1-9.
उत्तरं– (a) Upper छां 3-15-1.
उत्तरं– (ind.) Beyond छां 3-17-8.
उत्तरः – (a) The left तै 2-1-1, 2-2-1, 2-3-1, 2-4-1, 2-5-1.
उत्तरतः – From or on northern side छां 3-7-4, 3-8-4, 3-9-4, 3-10-4, 7-25-1, 7-25-2,
उत्तरया– In the north बृ 2-2-2.
उत्तररूपम्– Latter appearance तै 1-3-1, 1-3-2, 1-3-3, 1-3-4.
उत्तरा– (a) Upper तै 1-3-4.
उत्तरेण– By tne northern (solstice) प्र 1-10.
उत्तरेण– (ind) To the north मुं 2-2-11.
उत्तस्थौ– He rose बृ 2-1-15.
उत्तिष्ठत– You arise क 3-14.
उत्तिष्ठति– He arises छां 1-3-6, 2-24-6, 2-24-10, 2-24-15.
उत्तिष्ठन्– (a) Rising छां 7-8-1.
उत्तिष्ठन्ति– They arise बृ 1-6-1, 1-6-2, 1-6-3.
उत्तिष्ठातः – (उत्तिष्ठ+अतः) Hence arise बृ 6-4-19.
उत्थाता– A rising (man) छां 7-8-1.
उत्थापयति– It causes to rise up बृ 5-13-1.
उत्पट – Upturned cleft of a tree बृ 3-9-28 (2).
उत्पतित– It has sprung छां 6-8-3, 6-8-5.
उत्पत्ति– Origin प्र 3-12.
उत्पद्यमानानाम्– (a) Of ones being born क 6-6.
उत्पाटिका– The external bark of a tree बृ 3-9-28 (1).
उत्पादयते– He produces प्र 1-4.
उत्पादयन्ते– They produce प्र 1-15
उत्सर्जत्– (a) Creaking बृ 4-3-35.
उत्सर्जन्– (a) Groning बृ 4-3-35.

उद्+उद्गीथ– 4 th kind of साम छां 2-8-2.

उद्– Prāṇa, vital air छां 1-3-6, 1-3-7, 3-16-2, 3-16-4, 3-16-6, 3-17-8, 8-6-5.

उद्– Heaven छां 1-3-7.

उद्– The sun छां 1-3-7.

उद्– Sāmaveda छां 1-3-7.

उद्– High छां 1-6-7.

उदकम्– Water क 1-7, 4-14, 4-15, छां 3-19-2, 4-15-1 बृ 2-4-12, 6-2-4.

उदके– In water छां 1-4-3, 6-13-1, बृ 2-4-12, 6-4-6.

उदक्प्रवणः – Favourably inclined towards north छां 4-17-9.

उदक्रमिष्यत्– It would have departed छां 5-14-2.

उदक्रामत्– One went forth बृ 1-2-6.

उदगयने– In the sun's progress to the north of the equator बृ 6-3-1.

उदगायत्– It sang बृ 1-3-2, 1-3-3, 1-3-4, 1-3-5, 1-3-6, 1-3-7, 1-3-24.

उदगास्यः – If you had chanted छां 1-11-7.

उदङ्– North wards छां 3-13-4, 4-15-5, 5-10-1, 6-14-1

उदङ्कः – By name Udaṅka (शौल्बायनः) बृ 4-1-3.

उदङ्ङादित्यः – Northwards sun बृ 6-2-15.

उदङ्मुखः – (a) Facing the north छां 2-24-3, 2-24-7, 2-24-11.

उदच्यते– Doth proceed ईप्रा, बृप्रा, 5-1-1.

उदज– You drive away बृ 3-1-2.

उदजताम्– Let him drive away बृ 3-1-2.

उदजसे– Thou drivest away बृ 3-7-1.

उदङ्– (a) Northward छां 3-13-4, 4-15-5, 5-10-1, 6-14-1, बृ 6-2-15.

उदञ्चः – (a) Northward ones छां 3-4-1, बृ 4-2-4.

उदन्या– Thirst छां 6-8-5.

उदन्येति– It brings water छां 6-8-5. (छान्दसम्)

उदपात्रम्– Vessel filled with water बृ 6-4-19.

उदपानम्– A drink of water छां 1-10-4.

उदयं- Rise छां 3-19-3.

उदयतः – Of the rising प्र 4-2.

उदयति- He rises प्र 1-8, 3-8.

उदयते- It rises प्र 1-7.

उदयन्- (a) Rising प्र 1-6.

उदयास्तमयौ- Rising and setting का 6-6.

उदरम्- (उद्+अरम्) Upwards and little तै 2-7-1.

उदरम्- Belly बृ 1-1-1, 1-2-3.

उदरशाण्डिल्याय- For Udaraśāṇḍilya (a disciple of Śaunaka) छां 1-9-3.

उदरीरसीत्- He has driven out of wits बृ 4-3-33.

उदशरावे- In a jar full of water छां 8-8-1, 8-8-2.

उदाचकार- He drove away बृ 3-1-2.

उदाजहार- He repeated बृ 6-2-3.

उदानः - One of the five vital airs which rises up the throat and enters into the head प्र 3-7, 3-9, 4-4, तै 1-7-1, छां 3-13-5, 5-23-1, बृ 1-5-3, 3-9-26.

उदानाय- For उदान छां 5-23-1.

उदानिति- It rises up the throat and enters the head बृ 3-4-1.

उदाने- In उदान छां 5-23-2.

उदानेन- By उदान बृ 3 4-1.

उदाहरिष्यति- He will declare छां 6-4-5.

उदितः – (a) Risen छां 1-6-7, 2-14-1.

उदियाय- It has risen छां 3-11-2.

उदीक्ष्य- Looking up बृ 6-2-1.

उदीची- The north छां 3-15-2, 4-5-2, बृ 1-2 3, 4-2-4.

उदीचीं- The north प्र 1-6.

उदीच्यः - The northern ones छां 3-4-1.

उदीच्यां- In northern direction बृ 3-9-23.

उदुम्बरम्– Umbara fruit बृ 4-3-36.

उदेता– He shall come up छां 3-6-4, 3-7-4, 3-8-4, 3-9-4, 3-10-4, 3-11-1.

उदेति– He rises का 4-9, तै 2-8-1, छां 1-6-7, 3-6-3, 3-7-3, 3-8-3, 3-9-3, 3-10-3, 3-11-3, बृ 1-5-23.

उदेत्य– Having risen छां 3-11-1.

उदेयाय– He appeared छां 5-3-6.

उदौदनं– Rice cooked with water बृ 6-4-16.

उद्गातर्– Oh Sāmaveda chanter छां 1-10-10, 1-11-6. (See उद्गाता.)

उद्गाता– One of the four principal priests at a sacrifice, one who chants the hymns of the Sāmaveda छां 1-2-13, 1-6-8, 1-7-8, 1-11-6, 4-16-2, बृ 1-3-28, 3-1-5, 3-1-10.

उद्गातारम्– To the Sāmaveda chanter छां 1-10-10.

उद्गातॄन्– To the Sāmaveda chanters छां 1-10-8.

उद्गात्रा– By the Sāmaveda chanter बृ 1-3-2, 1-3-3, 1-3-4, 1-3-5, 1-3-6, 1-3-7, 3-1-5.

उद्गाय– You sing बृ 1-3-2, 1-3-3, 1-3-4, 1-3-5, 1-3-6, 1-3-7.

उद्गायति– One chants छां 1-1-1, 1-1-9, 1-3-1, 1-3-4, 1-4-1.

उद्गास्यसि– You will sing in a loud tone छां 1-10-10, 1-11-6.

उद्गीथं– Designation of "OM"–the three-syllabled name of God छां 1-1-1, 1-1-7, 1-1-8, 1-2-1, 1-2-2, 1-2-3, 1-2-4, 1-2-5, 1-2-6, 1-2-7, 1-2-10, 1-2-11, 1-2-12, 1-2-14, 1-3-1, 1-3-2, 1-3-3, 1-3-5, 1-4-1, 1-5-3, 1-9-2, 1-9-3, 1-10-10, 1-11-6, 1-11-7.

उद्गीथः– Designation of "OM"–the three-syllabled name of God 1-1-2, 1-1-3, 1-1-4, 1-1-5, 1-3-4, 1-3-6, 1-3-7, 1-5-1, 1-5-5, 1-6 8, 1-9-2, 1-12-1, 2-2-1, 2-2-2, 2-3-1, 2-4-1, 2-5-1, 2-6-1, 2-7-1, 2-8-2, 2-9-5, 2-10-3, 2-11-1, 2-12-1, 2-13-1, 2-14-1, 2-15-1, 2-16-1, 2-17-1, 2-18-1, 2-19-1, 2-20-1, 2-21-1, 2-22-1, बृ 1-3-23.

उद्गीथभाजिनः – (a) Sharing in Udgītha छां 2-9-5.

उद्गीथमसि– Thou art the loud chant "Udgītha" बृ 6-3-4.

उद्गीथाक्षराणि– Letters forming the word Udgītha (उद्+गीर्+थ) छां 1-3-6, 1-3-7.

उद्गीथे– In designation of "OM"-the three syllabled name of God छां 1-8-1.

उद्गीथेन– By designation of "OM"-the three syllabled name of God बृ 1-3-1.

उद्गीथमानमसि– Thou art the chanting बृ 6 3-4.

उद्गृह्णाति– It lifts up छां 2-3-1, 2-15-1.

उद्दालकं– To Uddālaka छां 5-17-1.

उद्दालकः – Name of a sage, also called औद्दालकि (क 1-11), Aruna's son; गौतम was his another name. He was जैवलिप्रवाहण's disciple, Uddālaka's disciple was याज्ञवल्क्य वाजसनेय छां 5-11-2, 6-8-1, बृ 3-7 1, 3-7-23, 6-3-7, 6-4-4

13 उद्दालकः – Uddālaka

बृ 6-5-3—13
tradition from
Aruṇa 12
to
Yājñavalkya 14.

उद्दालकात्– From Uddālaka बृ 6-5-3.

उद्दालकाय– For Uddālaka छां 3-11-4. (see उद्दालकः).

"45" उद्दालकायन Uddālakāyana

बृ 4-6-2—"45"
Tradition from
Jābāliyana—"44"
to
Gārgyāyaṇa—"46".

उद्दालकायनात्- From Uddālakāyana बृ 4-6-2.

उद्धृत्य- Having taken off बृ 6-4-19.

उद्भिज्जानि- Germinating as plants ऐ 5-3.

उद्भिज्जं (a) Germinating as plant छां 6-3-1.

उद्यच्छति- He raises बृ 6-3-5.

उद्यतम्- (a) Raised का 6-2.

उद्यन्- (a) Rising; (sunrise) छां 1-3-1, 2-14-1, बृ 1-1-1.

उद्यन्ति- They become energetic छां 3-6-2, 3-7-2, 3-8-2, 3-9-2, 3-10-2.

उद्यास्यन्- (a) Going forth बृ 2-4-1.

उद्वर्तते- Goes forth बृ 2-1-5.

उद्वव्राज- He went forth छां 1-12-1.

उद्वायति- It is extinguished छां 4-3-1.

उन्नयति- He lifts up का 5-3.

उन्नीयते- He is lifted प्र 5-4, 5-5.

उप- i. e. An upadrava (उपद्रव) 6 th kind of साम छां 2-8-2.

उप- Near to छां 1-10-8, 4-1-8, 4-6-1, 4-7-1, 4-8-1, 4-11-2, 4 12-2, 4-13-2।

उपकरणवतां (a) Having worldly means बृ 2-4.2, 4-5-3.

उपकोसल- Oh Upakosala, छां 4-14-1.

उपकोसलः - A name of a disciple of Satyakāma Jābāli (कामलायन) छां 4-10-1.

उपगच्छति- He comes to बृ 2-1-8.

उपघातः - A stroke; a thrust बृ 6-4-19, 6-4-24.

उप च नमेयुः -(च उपनमेयुः) And they should bend towards छां 2-1-4.

उप च निम्रेडेरन्- (च उपनिम्रेडेरन्) And they should make happy छां 3-19-4.

उपजनम्- Appendage of (body) छां 8-12-3.

उपजीवति- He subsists by बृ 1-5-1, 1-5-2.

उपजीवन्ति- They subsist by छां 3-6-1, 3-7-1, 3-8-1, 3 9-1, 3-10 1, 8-1-5, बृ 1-4-16, 1-5-2, 4-3-32, 5-8-1.

उपतपता– (a) With one having fever and being sick बृ 4-3-36.

उपतपसि– You are afflicted with fever छां 3-16-7.

उपतपेत्– If he would become sick छां 3-16-2, 3-16-4, 3-16-6.

उपतापिनम्– (a) A person having fever; a sick person छां 6-15-1.

उपतापी– (a) A person having fever; a sick person छां 8-4-2.

उपतिष्ठते– He waits upon बृ 5-14-7, 6-3-6.

उपतिष्ठन्ते– They wait upon बृ 2-2-2.

उप त्वा नेष्ये– I bring you near to myself, i. e. I invest you with the sacred thread छां 4-4-5.

उप त्वा यानि– Let me come to you बृ 2-1-14.

उपदेश: – Instruction तै 1-11-4.

उपद्रव: – The sixth limb of Vedic Sāman, out of seven limbs; accident छां 2-8-2, 2-9-7, 2-10-3.

उपद्रवन्ति– They run towards छां 2-9-7.

उपद्रवभाजिन: – (a) Partaking in 'Upadrava' devotion छां 2-9-7.

उपधावेत्– One should run towards छां 1-3-8, 1-3-9, 1-3-10, 1-3-11.

उपनयन्ते– They lead to प्र 5-3.

उपनिपत्य– Flying near छां 4-7-2, 4-8-2.

उपनिश्रयति– One regains position बृ 1-4-11.

उपनिषत्– Mystic doctrine तै 2-9-1, 3-10-6, बृ 5-5-3, 5-5-4.

उपनिषत्प्रेतस्य– (a) Of one dead while holding this doctrine छां 8-8-5.

उपनिषत्सत्यस्य– Of truth from Upaniṣad बृ 2-1-20.

उपनिषत्सु– In Upaniṣads केप्रा, छांप्रा.

उपनिषद्– Mystical instruction के 4-7.

उपनिषदं– Upaniṣad's mystical instruction के 4-7, तै 1-3-1, छां 1-13-4, 8-8-4.

उपनिषद: – Upanisads छां 8-8-4, बृ 2-4-10, 4-1-2, 4-5-11.

उपनिषदा– By mystical doctrine छां 1-1-10.

उपनिषद्भि: – By Upanisads बृ 4-2-1.

उपनिहिता– (a) Placed near to छां 1-10-2.

उपनीय– Having invested with the sacred thread छां 4-4-5.

उपप्रेयाय– He went near के 3-6, 3-10.

उपमथ्य– Having stirred छां 5-2-4.

उपमन्त्रयते– One addresses छां 2-13-1, 5-8-1.

उपमन्त्रयाञ्चक्रे– One did invite बृ 6-2-3.

उपमन्त्रयेत्– One should invite बृ 6-4-6.

उपमन्थन्यौ– Two staffs for stirring बृ 6-3-13.

उपयन्ति– They approach to become pupils बृ 6-2-7.

उपयेमे– He laid hold बृ 1-5-21.

उपरत: – (a) One who is disgusted with the world and has retired from it बृ 4-4-23.

उपरराम– One rested बृ 3-1-10, 3-2-13, 3-3-2, 3-4-2, 3-5-1, 3-6-1, 3-7-23, 3-8-12.

उपर्युपरि– Above; superficially छां 8-3-2, बृ 5-14-3.

उपरिष्टात्– Afterwards छां 5-2-2, 7-25-1, 7-25-2.

उपरुध्य– Having detained छां 4-6-1, 4-7-1, 4-8-1.

उपरोत्सी: – You obstruct क 1-21.

उपलब्धव्य: – (a) Ought to be gained क 6-13.

उपलब्धस्य– (a) Of one that is obtained क 6-13.

उपलभ्यते– It is acquired क 6-12.

उपवसन्ति– They dwell in मुं 1-2-11.

उपवादिन: – (a) Of one who censured; ones who slander छां 7-6-1.

उपविवेश– One sat छां 1-10-8, 4-1-8, 4-6-1, 4-7-1, 4-8-1.

उपविश्य– Having sat छां 2-24-3, 2-24-7, 2-24-11.

11 उपवेशि: – Upavesi

बृ 6-5-3——11

Tradition from

उपतपता– (a) With one having fever and being sick बृ 4-3-36.
उपतपसि– You are afflicted with fever छां 3-16-7.
उपतपेत्– If he would become sick छां 3-16-2, 3-16-4, 3-16-6.
उपतापिनम्– (a) A person having fever; a sick person छां 6-15-1.
उपतापी– (a) A person having fever; a sick person छां 8-4-2.
उपतिष्ठते– He waits upon बृ 5-14-7, 6-3-6.
उपतिष्ठन्ते– They wait upon बृ 2-2-2.
उप त्वा नेष्ये– I bring you near to myself, i. e. I invest you with the sacred thread छां 4-4-5.
उप त्वा यानि– Let me come to you बृ 2-1-14.
उपदेशः – Instruction तै 1-11-4.
उपद्रवः – The sixth limb of Vedic Sāman, out of seven limbs; accident छां 2-8-2, 2-9-7, 2-10-3.
उपद्रवन्ति– They run towrrds छां 2-9-7.
उपद्रवभाजिनः – (a) Partaking in 'Upadrava' devotion छां 2-9-7.
उपधावेत्– One should run towards छां 1-3-8, 1-3-9, 1-3-10, 1-3-11.
उपनयन्ते– They lead to प्र 5-3.
उपनिपत्य– Flying near छां 4-7-2, 4-8-2.
उपनिश्रयति– One regains position बृ 1-4-11.
उपनिषत्– Mystic doctrine तै 2-9-1, 3-10-6, बृ 5-5-3, 5-5-4.
उपनिषत्प्रेतस्य– (a) Of one dead while holding this doctrine छां 8-8-5.
उपनिषत्सत्यस्य– Of truth from Upaniṣad बृ 2-1-20.
उपनिषत्सु– In Upaniṣads केप्रा, छांप्रा.
उपनिषद्– Mystical instruction के 4-7.
उपनिषदं– Upaniṣad's mystical instruction के 4-7, तै 1-3-1, छां 1-13-4, 8-8-4.
उपनिषदः – Upaniṣads छां 8-8-4, बृ 2-4-10, 4-1-2, 4-5-11.
उपनिषदा– By mystical doctrine छां 1-1-10.
उपनिषद्भिः – By Upaniṣads बृ 4-2-1.

उपनिहिता- (a) Placed near to छां 1-10-2.

उपनीय- Having invested with the sacred thread छां 4-4-5.

उपप्रेयाय- He went near के 3-6, 3-10.

उपमथ्य- Having stirred छां 5-2-4.

उपमन्त्रयते- One addresses छां 2-13-1, 5-8-1.

उपमन्त्रयाञ्चक्रे- One did invite बृ 6-2-3.

उपमन्त्रयेत्- One should invite बृ 6-4-6.

उपमन्थन्यौ- Two staffs for stirring बृ 6-3-13.

उपयन्ति- They approach to become pupils बृ 6-2-7.

उपयेमे- He laid hold बृ 1-5-21.

उपरतः – (a) One who is disgusted with the world and has retired from it बृ 4-4-23.

उपरराम- One rested बृ 3-1-10, 3-2-13, 3-3-2, 3-4-2, 3-5-1, 3-6-1, 3-7-23, 3-8-12.

उपर्युपरि- Above; superficially छां 8-3-2, बृ 5-14-3.

उपरिष्टात्- Afterwards छां 5-2-2, 7-25-1, 7-25-2.

उपरुध्य- Having detained छां 4-6-1, 4-7-1, 4-8-1.

उपरोत्सीः – You obstruct का 1-21.

उपलब्धव्यः – (a) Ought to be gained का 6-13.

उपलब्धस्य- (a) Of one that is obtained का 6-13.

उपलभ्यते- It is acquired का 6-12.

उपवसन्ति- They dwell in मुं 1-2-11.

उपवादिनः – (a) Of one who censured; ones who slander छां 7-6-1.

उपविवेश- One sat छां 1-10-8, 4-1-8, 4-6-1, 4-7-1, 4-8-1.

उपविश्य- Having sat छां 2-24-3, 2-24-7, 2-24-11.

11 उपवेशिः – Upaveśi

बृ 6-5-3——11

Tradition from

उपसमाधाय– Having built up छां 4-6-1, 4-7-1, 4-8-1, 6-7-5, बृ 6-3-1, 6-4-24.

उपसमाधाय– Having put बृ 6-4-12.

उपसमाहिता– (a) One which has been covered with छां 6-7-6.

उपसमीयात– You may come together छां 1-12-3.

उपसमेत्य– Meeting together छां 1-12-2.

उपसम्पद्य– Having arrived at छां 8-3-4, 8-12-2, 8-12-3.

उपसम्पद्येत– One should arrive at छां 6-14-2.

उपसरणानि– Places of refuge (a kind of Sāman.) छां 1-3-8.

उपससाद– He approached छां 1-11-4, 1-11-6, 1-11-8, 6-7-2, 6-7-4 7-1-1.

उपससार– He approached तै 3-1-1, 3-2-1, 3-3-1, 3-4-1, 3-5-1.

उपसिञ्चति– One sprinkles बृ 6-3-13.

उपसीद– You come to छां 7-1-1.

उपसीदथाः – You come to छां 6-13-1, 6-13-2.

उपसीदन्– (a) One who sits at the feet of a preceptor छां 7-8-1.

उपसृत्य– Having approached छां 1-3-12.

उपसेचनम्– Sprinkling upon क 2-25.

उपसेवेत– One should make use of छां 2-22-1.

उपस्थ– The male and female organ of generation बृ 6-4-9.

उपस्थः – The male and female organ of generation प्र 4-8, छां 5-8-1 बृ 2-4-11, 4-5-12, 6-2-13, 6-4-3.

उपस्थानम्– A waiting upon with prayers बृ 5-14-7.

उपस्थे– In a genital organ प्र 3-5, तै 3-10-3.

उपसृष्टः – (a) Touched बृ 1-5-3.

उपस्मरति– One remembers के 4-5.

उपहत्य– Having hit बृ 6-4-7.

उपहन्यात्– One should pollute बृ 6-4-13.

उपहासम्– Sexual Union, to be amorous बृ 6-4-12.

उपासे– I worship बृ 2-1-2, 2-1-3, 2-1-4, 2-1-5, 2-1-6, 2-1-7, 2-1-8, 2-1-9, 2-1-10, 2-1-11, 2-1-12, 2-1-13.

उपास्ते– He worships छां 1-1-7, 1-1-8, 1-2-14, 1-3-7, 1-9-2, 1-9-4, 2-1-4, 2-2-3, 2-3-2, 2-4-2, 2-5-2, 2-6-2, 2-7-2, 2-8-3, 2-9-8, 2-10-6, 3-19-4, 4-5-3, 4-6-4, 4-7-4, 4-8-4, 4-11-2, 4-12-2, 4-13-2, 5-12-2, 5-13-2, 5-14-2, 5-15-2, 5-16-2, 5-17-2, 5-18-1, 7-1-5, 7-2-2, 7-3-2, 7-4-3, 7-5-3, 7-6-2, 7-7-2, 7-8-2, 7-9-2, 7-10-2, 7-11-2, 7-12-2, 7-13-2, 7-14-2, बृ 1-4-7, 1-4-8, 1-4-10, 1-4-11, 1-4-15, 1-5-2, 1-5-13, 2-1-2, 2-1-3, 2-1-4, 2-1-5, 2-1-6, 2-1-7, 2-1-8, 2-1-9, 2-1-10, 2-1-11, 2-1-12, 2-1-13, 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7.

उपास्महे– We worship ऐ 5-1, छां 4-3-7.

उपास्यं– Ought to be worshipped तै 1-11-4,

उपास्यानि– Those who ought to be worshipped तै 1-11-2.

उपास्से - You will be worshipping छां 4-2-2, 5-12-1, 5-13-1, 5-14-1, 5-15-1, 5-16-1, 5-17-1, 7-11-1.

उपास्स्व– (You) worship तै 1-6-2, छां 7-1-4, 7-2-1, 7-3-1, 7-4-2, 7-5-2, 7-6-1, 7-7-1, 7-8-1, 7-9-1, 7-10-1, 7-11-1, 7-12-1, 7-13-1, 7-14-1.

उपैति– (उप+इति) That is near छां 2-8-2.

उपेत्य– Having come near; having attained का 1-28, प्र 1-3, 6-1, छां 6-1-2.

उपेयात्– He should become a pupil बृ 2-1-15.

उपेयाम्– I should become a pupil छां 4-4-3.

उपैति– He comes near मुं 3-1-3, 3 2-8.

उपैमि– I come near बृ 6-2-7.

उपैव तत्र न्यैति– One goes on straight there towards बृ 4-3-5.

उपोत्तिष्ठेत्– One might rise against बृ 3-8-2.

उपोदस्थाम्– I have risen against बृ 3-8-2.

उपोद्गृह्णन्- (a) One who lifts up छां 4-2-5.

उभयं- Both ई 11, 14, छां 1-2-2, 1-2-3, 1-2-4, 1-2-5, 1-2-6, 3-18-1, 3-18-2, बृ 1-4-6, 1-4-14, 4-1-1.

उभयत: - (a) From both sides बृ 5-5-1.

उभयत:प्रज्ञ- (a) One whose cognizance is directed both inwards and outwards मां 7.

उभयत्वात्- Being on both the sides मां 10.

उभयपाद्- (a) One having both feet छां 4-16-5.

उभयान्- Both the sides बृ 4-3-9.

उभये- Both छां 1-2-1, 8-7-2.

उभयो: - Of both क 6-13.

उभाभ्यां- From both प्र 3-7, छां 4-16-5.

उभे- (a) Both क 1-12, 2-1, 2-25, तै 2-9-1, छां 4-16-4, 8-1-3, 8-3-5 बृ 3-5-1, 4-3-9, 4-3-18, 4-4-22.

उभौ- Both क 2-19, 4-4, छां 1-1-10, 1-7-7, 7-12-1, 8-1-3, 8-6-2, 8-8-4, बृ 4-3-7.

उमा- Pārvatī, the goddess के 3-12.

उरस्- The bosom; thorax छां 5-18-2, बृ 1-2-3.

उरुक्रम: - (a) Taking wide strides तैप्रा, 1-1-1, 1-12-1.

उरुगायं- (a) Widely praised क 2-11.

उरुगायवत: - (a) Widely extending छां 7-12-2.

उल्लुव: - (a) Noisy (while joyous) छां 3-19-3

उल्बम्- The bag which surrounds the embryo छां 3-19 2.

उल्बावृत - (a) Covered by a bag which surrounds the embryo छां 5-9-1.

उवाच- He said के 3-12, 4-1, क 1-1, 1-15, प्र 1-2, 1-4 2-2, 2-3, 3-2, 4-2, 5-2, 6-2, 6 7, मुं 1-1-2, 1-1-4, 3-2-11, तै 3-1-1, 3-2-1, 3-3-1 3-4-1, 3-5-1, ऐ 4-5, छां 1-5-2, 1-5-4, 1-8-2, 1-8-3, 1-8-4, 1-8-5, 1-8-6, 1-8-7, 1-8-8, 1-9-1, 1-9-3, 1-10-2, 1-10-3, 1-10-4, 1-10-6,

1-10-7, 1-10-8, 1-10-10, 1-10-11, 1-11-1, 1-11-2, 1-11-3, 1-11-5, 1-11-7, 1-11-9, 1-12-3, 3-11-4, 3-17-6, 4-1-5, 4-1-7, 4-2-5, 4-3-6, 4-4-2, 4-4-3, 4-4-4, 4-4-5, 4-5-2, 4-6-3, 4-7-3, 4-8-3, 4-9-3, 4-10-2, 4-10-3, 4-10-5, 4-14-3, 4-15-1, 5-1-7, 5-1-8, 5-1-9, 5-1-10, 5-1-11, 5-1-13, 5-1-14, 5-2-1 5-2-2, 5-2-3, 5-3-1, 5-3-4, 5-3-5, 5-3-6, 5-3-7, 5-11-4, 5-11-5, 5-11-7, 5-12-1, 5-12-2, 5-13-1, 5-13-2, 5-14-1, 5-14-2, 5-15-1, 5-15-2, 5-16-1, 5 16-2, 5-17-1, 5-17 2, 5-18-1, 6-1-1, 6-1-2, 6-1-7, 6-2-2, 6-5-4 6-6-5, 6-7-2, 6-7-3, 6-7-5, 6-8-1, 6-8-7, 6-9-4, 6-10-3, 6-11-3, 6-12-2, 6-12-3, 6-13-1, 6-13-2, 6-13-3, 6-14-3, 6-15-3, 7-1-1, 7-1-2, 7-1-3, 7-24-2, 8-3-4, 8-7-1, 8-7-3, 8-7-4, 8-8-1 8-8-2, 8-8-3, 8-8-4, 8-9-2, 8-9-3, 8-10-1, 8-10-3, 8-10-4, 8-11-1, 8-11-2, 8-11-3, 8-12-6, 8-15-1, वृ 1-3-24, 2-1-1, 2-1-2, 2-1-3, 2-1-4, 2-1-5, 2-1-6, 2-1-7, 2-1-8, 2-1-9, 2-1-10, 2-1-11, 2-1-12, 2-1-13, 2-1-14, 2-1-15, 2-1-16, 2-1 17, 2 4-1, 2-4-2, 2-4-3, 2-4-4, 2-4-5, 2-4-12, 2-4-13, 2-5-16, 2-5-17, 2-5-18, 2-5-19, 3-1-2, 3-1-3, 3-1-4, 3-1-5, 3-1-6, 3-1-7, 3-1-8, 3-1-9, 3-1-10, 3-2-1, 3-2-10, 3-2-11, 3-2-12, 3-2-13, 3-3-1, 3-3-2, 3-4-1, 3-4-2, 3-5-1, 3-6-1, 3-7-1, 3 7 2, 3-8-1, 3-8-2, 3-8-3, 3-8-4, 3-8-5, 3-8-6, 3-8-7, 3-8-8, 3-8-12, 3-9-1, 3-9 2, 3-9-10, 3-9-11, 3-9-12, 3-9-13, 3-9-14, 3-9-15, 3-9-16, 3-9-17 3-9-18, 3-9-19, 3-9-20, 3-9-21, 3-9-23, 3-9-25, 3-9-27, 4-1 1, 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7, 4-2-1, 4-2-4, 4-3-2, 4-3-33, 4-4-7, 4-4-23, 4 5-2, 4-5-3, 4-5-4, 4-5-5, 4-5-6, 4-5-13, 4-5-14, 5-2-1, 5-2-2, 5-2-3, 5-12-1, 5-14-8, 6-1-7, 6-1-8, 6-1 9, 6-1-10, 6-1-11, 6-1-12, 6-1-14, 6-2-1, 6-2-2, 6-2-3, 6-2-4, 6-2-5, 6-2-6, 6-2-7, 6-2-8, 6-3-7, 6-3-8, 6-3-9, 6-3-10, 6-3-11, 6-3-12.

उवास- He stayed वां 1-10-1, 4-2-5, 4-10-1, 8-9-3, 8-10-4, 8-11-3, वृ 6-2-7, 6-2-8.

ऊर्ध्वमूलः – (a) Having the roots upwards क 6-1.

ऊर्ध्वा (a. f.) Tending upward छां 1-4-3, 2-2-3, 3-5-1, बृ 4-2-3, 4-2-4.

ऊर्ध्वाः – (a. f.) Tending upward बृ 4-2-4.

ऊर्ध्वाभिः – (a. f.) By tending upward छां 7-11-1.

ऊर्ध्वेषु– In upward छां 2-2-1.

ऊर्ध्वोच्छ्वासी– (a) Breathing his last बृ 4-3-35, 4-3-38.

ऊवध्यं– Half-digested food बृ 1-1-1.

ऊषतुः – Both lived; both practised (ब्रह्मचर्यं) छां 8-7-3.

ऊषुः – They lived बृ 5-2-1.

ऊष्मसु– In the consonants श्, ष्, स्, ह् छां 2-22-4.

ऊष्माणः – The consonants श्, ष्, स्, ह् छां 2-22-3, 2-22-5,

ऋक् – Rgvedic stanza तै 2-3-1, छां 1-1-2, 1-1-4, 1-1-5, 1-3-4, 1-6-1, 1-6-2, 1-6-3, 1-6-4, 1-6-5, 1-6-8, 1-7-1, 1-7-2, 1-7-3, 1-7-4, 1-7-5, बृ 6-4-20.

ऋक्तः – In relation with the praising or invoking hymns छां 4-17-4.

ऋग्भिः – By Rgvedic stanzas प्र 5-7, बृ 3-1-7.

ऋग्भ्यः – From Rgvedic stanzas छां 4-17-3.

ऋग्वेदं– To the oldest of the four vedas, consisting of ṛcs छां 3-1-3 3-15-7, 7-1-2, 7-2-1, 7-7-1.

ऋग्वेदः– The oldest of the four vedas, consisting of ṛcs मुं 1-1-5, छां 1-3-7, 3-1-2, 7-1-4 बृ 1-5-5, 2-4-10, 4-1-2, 4 5-11.

ऋचं– To a Rgvedic stanza छां 1-3-4, 1-3-9, 1-4-4.

ऋचः – (प्र. ब. स्त्री. of ऋक्) Rgvedic stanzas प्र 2-6, 5-3, मुं 2-1-6, तै 1-5-2, छां 1-4-3, 3-1-2, 4-17-2, 6-7-2, बृ 1-2-5, 5-14-2.

ऋचः – (ष. ब. स्त्री. of ऋक्) Of a Rgvedic stanza छां 1-1-2.

ऋचा– With a Rgvedic stanza प्र 1-7, मुं 3-2-10, छां 3-12-5, 5-2-7 बृ 4-4-23.

...८

ऋचां- Of the Rgvedic stanzas छां 4-17-4.

ऋचि- In a Rgvedic starza छां 1-3-9, 1-4-3, 1-6-1, 1-6-2, 1-6-3, 1-6-4, 1-6-5, 1-7-1, 1-7-2, 1-7-3, 1-7-4.

ऋचौ- Two Rgvedic stanzas छां 3-17-6.

ऋच्छ- You go छां 4-1-7.

ऋच्छति- He goes बृ 1-4-11.

ऋतं- Eternal truth का 3-1, 5-2, तैप्रा, 1-1-1, 1-9-1, 1 12-1, 2-4-1, ऐप्रा

ऋतजा- (a) Sprung from sacrifices का 5-2.

ऋतवः - Seasons छां 2-5-2, बृ 1-1-1, 3-8-9.

ऋतसद्- (a) Dwelling in the sacrifice का 5-2.

ऋतायते- (a) For a pious man बृ 6-3-6.

ऋतायन्- (a) One who fulfils already declared बृ 2-5-17.

ऋताऽस्य (ऋतस्य) Of sacred truth तै 3-10-6.

ऋतुमान्- (a) Enjoying the season छां 2-5-2.

ऋतुषु- In the seasons छां 2-5-1, 2-5-2, 2-16-1, 2-16-2.

ऋते- Except के 3-11, छां 5-1-8, 5-1-9, 5-1-10, 5-1-11, बृ 5-12-1, 6 1-8, 6-1-9, 6-1-10, 6-1-11, 6-1-12.

ऋत्वा- Reaching छां 1-2-7, 1-2-8, बृ 1-3-7.

ऋत्विज्- A priest who officiates at a sacrifice छां 4-17-10.

ऋत्विजः - Priests who officiate at a sacrifice छां 4-17-10.

ऋत्विजा- By a priest who officiates at a sacrifice बृ 3-1-3, 3-1-4, 3-1-5, 3-1-6.

ऋत्विजे- To a priest who officiates at a sacrifice छां 5-11-5.

ऋषभः - The best तै 1-4-1.

ऋषभः - The bull छां 4-5-1, बृ 1-4-4, 5-8-1, 6-4-18.

ऋषयः - Sages प्र 1-9, 1-12, मुं 3-1-6, 3-2-5, बृ 2-2-3.

ऋषि- To a sage छां 1-3-9.

ऋषिः - A sage प्र 1-2, मुं 3-2-11, तै 1-7-1, बृ 1-4-10, 2-5-16, 2-5-17, 2-5-18, 2-5-19.

ऋषिणा– By a sage ऐ 4-5.

ऋषिभ्यः – To sages मुं 3-2-11.

ऋषीणां– Of energies; rays of light प्र 2-8.

ऋषीणां– Of sages बृ 1-4-10, 1-4-16.

ऋषेः – Of a sage बृ 6-2-2.

एक– (pron. a.) The one ई 4, प्र 1-8, मुं 2-2-5, छां 6-2-1, 6-2-2, बृ 1-4-7, 1-4-11, 1-1-17, 1-6-3.

एकं– (pron. a.) One का 5-12, छां 2-10-2, 6-7-5, 7-4-1, 7-5-1, बृ 1-5-1, 1-5-2, 1-5-23, 5-3-1, 5-5-1, 5-5-3, 5-5-4, 5-14-1, 5-14-2, 5-14-3.

एकः – (pron. a.) The one मुं 1-2-5, तै 3-10-4, ऐ 1-1, छां 1-5-2, 1-5 4, 3-6-3, 3-7-3, 3-8-3, 3-9-3, 3-10-3, 4-3-6, बृ 1-4-17, 3-9-1, 3-9-9, 4-3-32.

एकः – (pron. a.) One का 5-9, 5-10, 5-11, 5-12, 5-13, तै 2-8-1, 2-8-2, 2-8-3, 2-8-4, 2-8-5, छां 6-7-3, 7-8-1, 7-26-2, बृ 1-2-7, 4-3-33, 5-12-1.

एकः – (pron. a.) *Alone* छां *4-17-10.*

एकश्चन– (a) Even one छां 5-3-5, बृ 5-14-5, 6-2-2, 6-2-3.

एकतरम्– (a) One or the other प्र 5-2.

एकता– Oneness, uniformity बृ 1-5-17.

एकताम्– Uniformity; oneness छां 6-9-1.

एकत्रिंशत्– (a) Thirty-one बृ 3-9-2.

एकत्वम्– Unity ई 7.

एकधा– Onefold; singly छां 7-26-2, बृ 4-4-20.

एकधाभूयम्– Uniting into one बृ 5-12-1.

एकपदी– (a) One footed (one stanza) बृ 5-14-7.

एकपाद्– (a) One-footed छां 4-16-3, बृ 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7.

एकपुण्डरीकम्– One lotus flower बृ 6-3-6.

एकमात्रम्– (a) Of one syllable प्र 5-3.

एकया– (pron. a. f.) By one प्र 3-7, बृ 3-1-9.

एकर्षि– To the sole purifier; a name of fire मुं 3-2-10.

एकर्षिः – The impeller प्र 2-11.

9 एकर्षिः – Ekarṣi, a lone sage

बृ 2-6-3——9
4-6-3——9
Tradition from
Viprachitti——8
to
Pradhvaṁsana——10

एकर्षे– Oh, one who alone always goes ई 16, बृ 5-15-1.

एकर्षेः – From Ekarṣi बृ 2-6-3, 4-6-3.

एकलः – (a) Alone; solitary छां 3-11-1.

एकविंशः – (a) Twenty-first छां 2-10-5.

एकविंशतिः – (a) Twentyone छां 2-10-5.

एकशतं– (a) 101; Hundred and one प्र 3-6, छां 8-11-3.

एकशफं– A single-hoofed animal बृ 1-4-4.

एकसममसि– Thou art the sole resort बृ 6-3-4.

एकस्मिन्– In one बृ 1-4-10.

एकहंसः – The highest Haṁsa (the soul) बृ 4-3-11, 4-3-12.

एका– (प्र. ए. स्त्री. of एक) One क 6-16, छां 6-7-3, 6-7-6, 8-6-6, बृ 1-2-7, 3-1-9.

एकां– (pron. a. f.) One छां 6-11-2, 6-12-1.

एकाकी – Alone बृ 1-4-2, 1-4-3, 1-4-17.

एकात्मप्रत्ययसारम्– Essence of cognition of oneness of self मां 7.

एकादश: (a) Eleven छां 7-26-2.

एकादशः – (a) The eleven, 5 कर्मेन्द्रियs, 5 ज्ञानेन्द्रियs, 1 मनस् अथवा आत्मा बृ 3-9-2, 3-9-4.

एकादशद्वारम्– (a) one having eleven holes i. e. the body का 5-1.
एकायनम्– Wordly wisdom (नीतिशास्त्र) छां 7-1-2, 7-1-4, 7-2-1, 7-7-1.
एकायनम्– Meeting place छां 7-5-2, बृ 2-4-11, 4-5-12.
एकायनानि– Meeting places छां 7-5-2.
एकारः – The word एकार used as the vedic symbol for invocation छां 1-13-2.
एकीभवति– Becomes one प्र 4-2, बृ 4-4-2.
एकीभवन्ति– They become one प्र 4-2, मुं 3-2-7.
एकीभूतः – One that has become one मां 5.
एके– (a) Some का 1-20, छां 6-2-1, बृ 1-3-27, 5-12-1, 5-14-5.
एकेन– (pron. a.) By one छां 3-16-3, 6-1-4, 6-1-5, 6-1-6.
एकैकं– (a) One by one बृ 1-4-6, 1-4-7, 1-4-17.
एकैकः – One by one बृ 1-4-10.
एकैकस्मिन्– In each one बृ 1-4-10.
एकैकस्मै– (a) To every one छां 5-11-5.
एकैकस्याः – (a. f.) In each प्र 3-6, बृ 3-1-1.
एकैका– One by one छां 6-3-4, 6-4-7, 6-8-6.
एकैकां– (a. f.) One by one छां 6-3-3, 6-3-4.
एकैकेन– By one bv one बृ 1-4-7.
एकोनविंशतिमुखः – One having nineteen mouths मां 3, 4.
एजत्– (a) Trembling मुं 2-2-1, बृ 6-2-2.
एजति– He Trembles; he stirs ई 5, का 6-2.
एजतु– Let it stir बृ 6-4-23.
एतं– (द्वि. ए. पु. of एतद्) To this का 1-14, 1-19, 2-13, प्र 5-5, 5-7, 6-1, तै 2-8-5, 2-9-1, 3-10-5, ऐ 3-12, 3-13, 4-2, छां 1-2-9, 1-2-10, 1-2-11, 1-2-12, 1-3-2, 1-5-2, 1-5-4, 1-7-6, 1-9-3, 3-1-3, 3-2-2, 3-3-2, 3-14-4, 3-15-2, 3-19-4, 4-5-3, 4-6-4, 4-7-4, 4-8-4, 4-11-2, 4-12-2, 4-13-2, 4-15-2, 5-10-5, 5-12-2, 5-13-2, 5-14-2, 5-15-2, 5-16-2, 5-17-2, 5-18-1, 6-12-2, 8-3-2, 8-4-1, 8-4-2,

8-4-3, 8-9-3, 8-10 1, 8-11-3, 8-12-6, बृ 1-3-18, 2-1-2, 2-1-3, 2-1-4, 2-1-5, 2-1-6, 2-1-7, 2-1-8, 2-1-9, 2-1-10, 2-1-11, 2-1 12, 2-1-13, 3-5-1, 3-8-5, 4-2-2, 4-4-15, 4-4-22, 5-4-1, 6-1-14 6-3-6, 6-3-7, 6-3-8, 6-3-9, 6-3-10, 6-3-.1, 6-3-12, 6-4-2, 6-4-28.

एत॰ – Two come to का 2-7.

एतद्– (प्र. ए. न. of एतद्) This, here: के 1-3, 3-3, 3-6, 3-7, 3-10, 3-11, 3-12, 4-1, 4-4, 4-5, 4-6, का 1-8, 1-10, 1-13, 1-18, 1-20, 1-24, 1-26, 2-13, 2-15, 2-16, 2-17, 4-3, 4-5, 4-6, 4-7, 4-8, 4-9, 4-12, 4-13, 5-1, 5-4, 5-8, 5-14, 6-1, 6-2, 6-9, प्र 1-5, 1-7, 1-10, 2-1, 2-2, 2-3, 3-3, 3-5, 3-6, 4-1, 4-6, 5-1, 5-2, 5-5, 6-7, मु 1-1-9, 1-2-1, 1-2-7, 2-1-1, 2-1-10, 2-2-1, 2-2-2, 3-2-1, 3-2-10, 3-2-11, मां 1, 2, तै 1-6-2, 1-7-1, 1-8-1, 1-11-4, 2-7-1, 3-1-1, 3-7-1, 3-8-1, 3-9-1, 3-10-1, 3-10-5, ऐ 3-12, 4-1, 4-5, 5-2, छां 1-1-1, 1-1-5, 1-1-6, 1-1-7, 1-1-8, 1-1-10, 1-2-4, 1-2-5, 1-2-6 1-2-14, 1-4-1, 1-4-4, 1-4-5, 1-6-1, 1-6-2, 1-6-3, 1-6-4, 1-6-5, 1-6-6, 1-7-1, 1-7-2, 1-7-3, 1-7-4, 1-7-7, 1-8-7, 1-8-8, 1-9-2, 1-9-4, 2-1-4, 2-2-3, 2-3-2, 2-4-2, 2-5-2, 2-6-2, 2-7-2, 2-8-3, 2-10-6, 2-11-1, 2-11-2, 2-12-2, 2-13-1, 2-13-2, 2-14-1, 2-14-2, 2-15-1, 2-15-2, 2-16-1, 2-16-2, 2-19-1, 2-19-2, 2-20-1, 2-20-2, 2-21-1, 2-21-2, 3-1-4, 3-2-3, 3-3-3, 3-4-2, 3-4-3, 3-5-2, 3 5-3, 3-6-1, 3-6-2, 3-6-3, 3-7-1, 3-7-2, 3-7-3, 3-8 1, 3 8-2, 3-8-3, 3-9-1, 3-9-2, 3-9-3, 3-10-1, 3-10-2, 3-10-3, 3-11-4, 3-11-6, 3-12-3, 3-12-4, 3-12-5, 3-12-7, 3-12-9, 3-13-2, 3-13-3, 3 13-4, 3-13-5, 3-13-7, 3-14-4, 3-16-7, 3-17-6, 3-18-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-6, 4-3 6, 4-4-2, 4-4-4, 4-9-3, 4-15-1, 5-2-1, 5-2-2, 5-2-3, 5-11-7, 5-13-2, 5-24-2, 5-24-3, 6-1-7, 6-4 5, 6-8-1, 6-8-3, 6-8-5, 6-8-7, 6-9-4, 6-10-3, 6-11-3, 6-12-3, 6-13-1, 6-13-2, 6-13-3, 6-14-3, 6-15-3, 6-16-3, 7-1-2, 7-1-3, 7-1-4, 7-2-1, 7-11-1, 8-1-4, 8-1-5, 8-3-3, 8-3-4, 8-6-3, 8-6-4,

8-6-5, 8-7-4, 8-8-3, 8-8-4, 8-9-1, 8-10-1, 8-11-1, 8-11-3, 8-12-4, 8-15-1, बृ 1-2-1, 1-2-5, 1-3-22, 1-3-25, 1-3-26, 1-3-27, 1-3-28, 1-4-6, 1-4-7, 1-4-8, 1-4-10, 1-4-14, 1-4-15, 1-4-16, 1-5-2, 1-5-3, 1-5-15, 1-5-17, 1-6-1, 1-6-2, 1-6-3, 2-1-15, 2-1-16, 2-1-17, 2-1-18, 2-1-19, 2-2-3, 2-2-4, 2-3-2, 2-3-3, 2-3-4, 2-3-5, 2-4-10, 2-5-16, 2-5-17, 2-5-18, 2-5-19, 3-2-13, 3-4-2, 3-7-2, 3-8-8, 3-8-10, 3-8-11, 3-9-20, 3-9-21, 3-9-22, 3-9-23, 3-9-25, 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7, 4-2-3, 4-3-2, 4-3-3, 4-3-4, 4-3-5, 4-3-15, 4-3-16, 4-3-21, 4-3-35, 4-3-38, 4-4-5, 4-4-20, 4-4-22, 4-4-23, 4-5-5, 4-5-11, 5-2-1, 5-2-2, 5-2-3, 5-3-1, 5-4-1, 5-5-1, 5-5-2, 5-5-3, 5-5-4, 5-9-1, 5-11-1, 5-12-1, 5-14-1, 5-14-2, 5-14-3, 5-14-4, 5-14-5, 5-14-6, 5-14-8, 6-1-14, 6-2-15, 6-4-4.

एतद् ब्रह्म– This Brahman छां 8-3-4, 8-7-4, 8-8-3, 8-10-1, 8-11-1.

एतद्वैतद्– This truly is that क 4-3, 4-5, 4-6, 4-7, 4-8, 4-9, 4-12, 4-13, 5-1, 5-4, 5-8, 6-1.

एतन्मय: – Full of this बृ 1-5-3.

एतया– (तृ ए. स्त्री. of एतद्) By this one पे 3-12, छां 5-2-7, बृ 1-5-14, 3-9-1.

एतयोः – (ष. स. द्विवचन पुं. स्त्री. न. of एतद्) of these two छां 5-10-8, बृ 4-2-3.

एतर्हि– At this time छां 1-8-6, 1-8-8, 6-7-3, 6-7-6, बृ 1-4-1, 1-4-7, 1-4-10, 1-4-17.

एतस्मात्– (पं. ए. पुं. न. of एतद्) From this one प्र 1-10, 5-5, मुं 2-1-3, तै 2-1-1, 2-2-1, 2-3-1, 2-4-1, 2-5-1, छां 1-7-6, 1-7-8, 3-6-2, 3-6-3 3-7-2, 3-7-3, 3-8-2, 3-8-3, 3-9-2, 3-9-3, 3-10-2, 3-10-3, 8-11-3, बृ 2-3-6.

एतस्मिन्– (स. ए. पुं. न. of एतद्) In this प्र 3-3, 4-1, 4-2, 4-3, 4-6, तै 2-7-1, छां 1-1-6, 3-16-2, 3-16-4, 3-16-6, 5-4-2, 5-5-2, 5-6-2,

8-6-5, 8-7-4, 8-8-3, 8-8-4, 8-9-1, 8-10-1, 8-11-1, 8-11-3, 8-12-4, 8-15-1, बृ 1-2-1, 1-2-5, 1-3-22, 1-3-25, 1-3-26, 1-3-27, 1-3-28, 1-4-6, 1-4-7, 1-4-8, 1-4-10, 1-4-14, 1-4-15, 1-4-16, 1-5-2, 1-5-3, 1-5-15, 1-5-17, 1-6-1, 1-6-2, 1-6-3, 2-1-15, 2-1-16, 2-1-17, 2-1-18, 2-1-19, 2-2-3, 2-2-4, 2-3-2, 2-3-3, 2-3-4, 2-3-5, 2-4-10, 2-5-16, 2-5-17, 2-5-18, 2-5-19, 3-2-13, 3-4-2, 3-7-2, 3-8-8, 3-8-10, 3-8-11, 3-9-20, 3-9-21, 3-9-22, 3-9-23, 3-9-25, 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7, 4-2-3, 4-3-2, 4-3-3, 4-3-4, 4-3-5, 4-3-15, 4-3-16, 4-3-21, 4-3-35, 4-3-38, 4-4-5, 4-4-20, 4-4-22, 4-4-23, 4-5-5, 4-5-11, 5-2-1, 5-2-2, 5-2-3, 5-3-1, 5-4-1, 5-5-1, 5-5-2, 5-5-3, 5-5-4, 5-9-1, 5-11-1, 5-12-1, 5-14-1, 5-14-2, 5-14-3, 5-14-4, 5-14-5, 5-14-6, 5-14-8, 6-1-14, 6-2-15, 6-4-4.

एतद् ब्रह्म– This Brahman छां 8-3-4, 8-7-4, 8-8-3, 8-10-1, 8-11-1.

एतद्वैतद्– This truly is that क 4-3, 4-5, 4-6, 4-7, 4-8, 4-9, 4-12, 4-13, 5-1, 5-4, 5-8, 6-1.

एतन्मयः – Full of this बृ 1-5-3.

एतया– (तृ ए. स्त्री. of एतद्) By this one ऐ 3-12, छां 5-2-7, बृ 1-5-14, 3-9-1.

एतयोः – (ष. स. द्विवचन पुं. स्त्री. न. of एतद्) of these two छां 5-10-8, बृ 4-2-3.

एतर्हि– At this time छां 1-8-6, 1-8-8, 6-7-3, 6-7-6, बृ 1-4-1, 1-4-7, 1-4-10, 1-4-17.

एतस्मात्– (पं. ए. पुं. न. of एतद्) From this one प्र 1-10, 5-5, मुं 2-1-3, तै 2-1-1, 2-2-1, 2-3-1, 2-4-1, 2-5-1, छां 1-7-6, 1-7-8, 3-6-2, 3-6-3 3-7-2, 3-7-3, 3-8-2, 3-8-3, 3-9-2, 3-9-3, 3-10-2, 3-10-3, 8-11-3, बृ 2-3-6.

एतस्मिन्– (स. ए. पुं. न. of एतद्) In this प्र 3-3, 4-1, 4-2, 4-3, 4-6, तै 2-7-1, छां 1-1-6, 3-16-2, 3-16-4, 3-16-6, 5-4-2, 5-5-2, 5-6-2,

5-7-2, 5-8-2, बृ 2-1-2, 2-1-3, 2-1-4, 2-1-5, 2-1-6, 2-1-7, 2-1-8, 2-1-9, 2-1-10, 2-1-11, 2-1-12, 2-1-13, 2-3-3, 3-8-11, 4-3-15, 4-3-16, 4-3-17, 4-3-34, 5-5-2, 5-5-3, 5-14-4, 6-2-9, 6-2-10, 6-2-11, 6-2-12, 6-2-13, 6-2-14.

एतस्मै– (च. ए. पुं. न. of एतद्) For this बृ 4-3-19.

एतस्य– (ष. ए. पुं. न. of एतद्) Of this का 1-22, छां 1-1-9, 1-1-10, 1-3-5, 1-6-8, 1-7-5, 2-9-2, 2-9-3, 2-9-4, 2-9-5, 2-9-6, 2-9-7, 2-9-8, 3-13-1, 5-18-2, 6-12-2, 7-26-1, 8-3-4, बृ 1-2-5, 1-3-25, 1-3-26, 1-3-27, 1-4-6, 1-5-12, 1-5-13, 1-5-21, 2-3-2, 2-3-3, 2-3-4, 2-3-5, 2-3-6, 3-2-13, 3-8-9, 4-3-9, 4-3-32, 4-4-2.

एतस्यां– (स. ए. स्त्री. of एतद्) In this one छां 1-6-1, 1-6-2, 1-6-3, 1-6-4, 1-6-5, 1-7-1, 1-7-2, 1-7-3, 1-7-4, बृ 1-4-5, 1-4-6, 2-1-1.

एतस्याः – (पं. ष. ए. स्त्री. of एतद्) Of this one बृ 1-5-14.

एतस्यै– (च. ए. स्त्री. of एतद्) For this one बृ 1-5-23.

एता– He will go छां 3-6-4, 3-7-4, 3-8-4, 3-9-4, 3-10-4, 3-11-1.

एता– (a) One who goes बृ 1-3-18.

एतां– (द्वि. ए. स्त्री of एतद्) To this के 4-9, का 1-7, 2-3, 6-18, मुं 3-2-10, तै 1-5-1, छां 1-13-4, 3-11-3, 3-12-2, 4-2-2, 4-17-3, 6-14-2, 8-8-4, बृ 1-5-1, 1-5-2, 1-5-14, 1-5-20, 5-14-5.

एता: – (प्र. द्वि. ब. स्त्री. of एतद्) These or to these प्र 3-5, 6-2, मुं 1-2-5, तै 1-3-1, 1-3-4, 1-5-1, 1-5-3, ऐ 2-1, छां 2-17-1, 2-17-2, 2-18-1, 2-18-2, 3-1-2, 4-17-2, 8-6-1, 8-6-2, बृ 1-3-6, 1-3-18, 2-2-2, 3-1-2, 4-2-3, 4-3-20, 4-4-1, 6-4-12.

एतान्– (द्वि. ब. पुं. of एतद्) To these प्र 3-4, छां 3-13-6, 4-3-2, 4-3-3, 5-3-5, 5-10-10, 8-1-6, 8-12-5, बृ 1-5-13.

एतानि– (प्र. द्वि. ब. न of एतद्) These or to these ऐ 5-2, 5-3, छां 1-3-7, 2-7-1, 2-10-4, 2-22-2, 2-23-2, 3-2-2, 3-3-2, 3-5-4, 5-1-15, 7-4-2, 7-5-2, 7-15-4, 8-3-5, 8-12-2, बृ 1-3-28, 1-4-7, 1-4-11, 1-4-12, 2-4-10, 3-9-26, 4-5-11.

एताभिः – (तृ. ब. स्त्री. of एतद्) With these बृ 4-2-1, 4-2-3.

एताभ्याम्– (तृ. च. पं. द्विवचन स्त्री. of एतद्) By, to or from these two बृ 1-4-15.

एतावत्– So far का 6-15, प्र 6-7, बृ 1-3-18, 1-4-6, 1-5-17, 2-1-14, 4-5-15, 5-14-6.

एतावतः – (a) So far बृ 1-2-4.

एतावता– (a) So far बृ 2-1-14.

एतावन्तं– (a) So far बृ 1-2-4.

एतावान्– (a) So far बृ 1-4-3, 1-4-17.

एतासाम्– (ष. ब स्त्री. of एतद्) Of these छां 2-20-2, 6-4-7, बृ 1-2-7, 1-3-10, 1-3-11, 1-5-22.

एतासु– (स. ब. स्त्री. of एतद्) In these पे 2-5.

एतास्मि– I will be coming छां 2-24-5, 2-24-9, 2-24-15.

एति– He comes; he goes का 1-17, 6-16, छां 2-8-1, 2-11-2, 2-12-2, 2-13-2, 2-14-2, 2-15-2, 2-16-2, 2-17-2, 2-18-2, 2-19-2, 2-20-2, 2-23-1, 3-16-2, 3-16-4, 3-16-6, 3-17-2, 3-17-3, 4-3-1, 4-11-2, 4-12-2, 4-13-2, 4-15-5, 5-10-1, 5-10-3, 8-3-3, 8-3-5, 8-6-6, बृ 1-5-23, 2-1-10, 2-1-12, 4-1-3, 4-3-11, 4-4-6, 4-4-9, 5-3-1, 6-2-15, 6-2-16.

एतु– He may come बृ 6 4-5.

एते– (प्र. द्वि. ब. पुं. न. of एतद्) These के 4-2, का 2-4, प्र 1-1, 1-9, 1-12, 1-13, मुं 1-2-7, तै 2-9-1, पे 5-3, छां 1-10-4, 1-11-3, 2-23-1, 3-4-2, 3-5-2, 3-5-4, 3-13-6, 3-16-1, 3-16-3, 3-16-5, 3-17-6, 4-2-5, 4-3-8, 5-10-3, 5-10-9, 5-11-1, 5-18-1, 6-16-3, 8-3-2, 8-12-5, बृ 1-4-7, 1-5-4, 1-5-5, 1-5-6, 1-5-7, 1-5-8, 1-5-13, 1-5-17, 1-5-21, 1-5-23, 2-5-15, 3-5-1, 3-9-2, 3-9-3, 3-9-5, 3-9-7, 4-3-9, 4-3-11, 4-4-1, 4-4-8, 4-4-22, 5-5-2, 5-5-3, 5-5-4, 5-12-1, 6-2-16.

न– (तृ. ए. पुं. न. of एतद्) With this का 4-3, प्र 5-2, 5-5, ऐ 5-4, छां 1-2-9, 4-15-6, 8-8-5, 8-12-5, बृ 1-5-21.

भ्यः – (च. पं. ब. पुं. न. of एतद्) To or from these बृ 2-4-12, 4-5-13.

तेषाम्– (ष. ब. पुं. न. of एतद्) Of these छां 1-10-3, बृ 1-4-17.

तेषु– (स. ब. पु. न. of एतद्) In these मुं 1-2-5, छां 8-7-4, बृ 3-9-3.

तैः – (तृ. ब. पुं. न. of एतद्) By these मुं 3-2-4, छां 8-6-5, बृ 2-1-15, 3-9-28 (1).

तौ– (प्र. द्वि. द्विवचन पु. of एतद्) These two का 5-5, प्र 1-4, 4-4, 5-5, छां 4-3-4, 5-17-2, 8-5-4. बृ 1-1-2, 1-2-7, 4-3-18, 5-5-2, 6-2-16,

त्य– Having obtained का 1-17, बृ 6-2-15.

एत्य– Having gone छां 4-4-3, 5-1-7.

एत्य– Having come बृ 6-3-6.

एधमानः – Increasing बृ 6-4-24.

एधि– You become का 1-24, ऐशा, छां 5-1-12.

एनं– (द्वि. ए. पु. of एतद् or इदम्) To this के 4-6, का 1-21, 2-24, 6-9, प्र 2-1, 3-1, 3-8, 4-1, 4-4, 5-1, 6-1, मुं 3-2-5, तै 2-6-1, ऐ 2-1, छां 1-2-8, 1-9-3, 1-11-1, 1-11-4, 1-11-6, 1-11-8, 2-1-2, 2-1-4, 2-22-3, 2-22-4, 3-19-4, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-6, 4-1-7, 4-4-2, 4-5-1, 4-11-1, 4-12-1, 4-13-1, 4-15-2, 5-1-13, 5-1-14, 6-7-2, 6-7-4, 6-8-1, 7-5-2, 7-15-2, 7-15-3, 8-10-2, 8-10-4, बृ 1-1-2, 1-2-7, 1-3-16, 1-3-18, 1-4-11, 1-4-15, 1-5-8, 1-5-9, 1-5-10, 1-5-17, 1-5-18, 1-5-19, 1-5-20, 2-1-8, 2-1-10, 2-1-12, 2-3-2, 3-1-2, 3-2-1, 3-2-12, 3-3-1, 3-4-1, 3-5-1, 3-6-1, 3-7-1, 3-9-1, 3-9-28(7) 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7, 4-3-20, 4-3-32, 4-4-1, 4-4-22, 4-4-23, 5-2-2, 5-2-3, 5-5-1, 5-5-2, 5-7-1, 5-9-1, 5-13-4, 6-2-3, 6-2-14, 6 3-5, 6-3-6, 6-3-7, 6-3-8, 6-3-9, 6-3-10, 6-3-11, 6-3-12, 6-4-27.

एनः – A sin; a fault ई 18, बृ 5-15-1.

एतद्– (द्वि. ए. न. of एतद् or इदम्) This ई 4, के 4-2, 4-3, तै 2-2-1, ऐ 3-3, 3-4, 3-5, 3-6, 3-7, 3-8, 3-9, 4-1, छां 5-2-3, 8-1-4 बृ 3-9-25, 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4' 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7.

एतयोः – (ष. स. द्विवचन पुं. स्त्री. न. of एतद् or इदम्) Of these two बृ 4-2-3, 5-12-1.

एतां– (द्वि. ए. स्त्री. of एतद् or इदम्) To this ऐ 4-2, बृ 1-3-11, 6-2-16 6-4-2, 6-4-7, 6-4-13, 6-4-19, 6-4-20, 6-4-21.

एताः – (प्र. द्वि. ब. स्त्री. of एतद् or इदम्) These बृ 1-3-6.

एतान्– (द्वि. ब. पु. of एतद् or इदम्) To these छां 1-2-1, 4-15-6 5-10 2, 7-15-3.

एतेन– (तृ. ए. पुं. न. of एतद् or इदम्) By this बृ 2-5-18, 5-1-1.

एभिः – (तृ. ब. पुं. न. of इदम्) By or with these छां 1-4-2 1-11-2, बृ 1-3-22, 1-5-17.

एभ्यः – (च. पं. ब. पुं. न. of इदम्) For or from these ऐ 2-5, छां 1-2-13, 1-9-1 1-9-3, 1-11-3, 3-14-3, 6-4-5, बृ 1-4-16, 4-3-36.

एमि– I go का 1-5.

एयाताम्– Both come बृ 5-14-4.

एयाय– He came छां 1-10-7, 5-3-1, 5-3-4, 5-3-6, 6-1-2, 8-9-2, 8-10-3, 8-11-2.

एवंपश्यतः – (a) Of the one who sees this much छां 7-26-1.

एवं पश्यन्– (a) Seeing this much छां 7-15-4, 7-25-2.

एवं मन्वानः – (a) Thinking this much छां 7-15-4, 7-25-2.

एवं मन्वानस्य– (a) Of the one who thinks this much छां 7-26-1.

एवं यो विद्– (य एवंविद्) Who knows this much का 6-18.

एवं वि जानतः – (a) Of the one who knows this much छां 7-26-1.

एवं विजानन्– (a) Knowing this much छां 7-15-4, 7-25-2.

एवंविद्– (a) Knowing so तै 2-8-5, 3-10-5, छां 1-2-8, 1-7-8, 4-14-3, 4-17-8, 4-17-9, 4-17-10, 5-24-4, 8-3-3, 8-3-5, बृ 1-3-18, 1-3-28,

1-4-15, 1-4-16, 1-5-15, 1-5-17, 1-5-20, 1-5-21, 4-3-37, 4-4-23, 5-14-5, 5-14-8, 6-4-12, 6-4-28.

एवंविदे- (a) To one knowing so छां 4-17-9, 4-17-10, बृ 1-5-20.

एवंविदा– By one who knows so बृ 1-5-21.

एवविदि– Having known so छां 1-2-8, 4-14-3, 5-2-1.

एवविदे- After having known so much बृ 1-4-16.

एव विद्वान्– (a) Knower of so much का 1-18, प्र 3-11, तै 2-9-1, ऐ 4-6, छां 1-1-7, 1-1-8, 1-2-14, 1-3-7, 1-4-5, 1-7-7, 1-7-9, 1-9-2, 1-9-4, 2-1-4, 2-2-3, 2-3-2, 2-4-2, 2-5-2, 2-6-2, 2-7-2, 2-8-3, 2-10-6, 3-19-4, 4-5-3, 4-6-4, 4-7-4, 4-8-4, 4-11-2, 4-12-2, 4-13-2, 5-24-2, 5-24-3, बृ 1-2-3, 1-5-2, 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7, 5-5-1, 6-4-3.

एषः – (प्र. ए. पुं. of एतद्) This के 4-4, का 1-19, 1-20, 1-21, 2-8, 2-23, 3-12, 5-8, 6-1, प्र 1-1, 1-7, 1-8, 1-9, 1-10, 1-11, 1-15, 2-2, 2-5, 3-1, 3-3, 3-4, 3-5, 3-6, 3-8, 3-10, 3-11, 4-1, 4-2, 4-3, 4-5, 4 6, 4-9, 4-10, 6-1, 6-5, मुं 1-2-1, 1-2-6, 2-1-4, 2-1-9, 2-2-5, 2-2-6, 2-2-7, 3-1-4, 3-1-5, 3-1-9, 3-2-3, 3-2-4, मां 6, तै 1-6-1, 1-11-4, 2-1-1, 2-2-1, 2-3-1, 2-4-1, 2-5-1, 2-6-1, 2-7-1, 2-8-5, 2-9-1, ऐ 3-10, 5-3, छां 1-1-3, 1-1-8, 1-2-8, 1-2-9, 1-2-11, 1-3-1, 1-5-1, 1-5-3, 1-6-6, 1-6-7, 1-6-8, 1-7-5, 1-7-6, 1-7-7, 1-7-9, 1-9-2, 2-21-3, 2-24-5, 2-24-9, 2-24-15, 2-24-16, 3-11-1, 3-14-3, 3-14-4, 3-15-1, 4-5-2, 4-6-3, 4-7-3, 4-8-3, 4-11-1, 4-12-1, 4-13-1, 4-15-1, 4-15-3, 4-15-4, 4-15-6, 4-16-1, 4-17-8, 4-17-9, 5-2-9, 5-10-2, 5-10-4, 5-10-8, 5-12-1, 5-12-2, 5-13-1, 5-14-1, 5-14-2, 5-15-1, 5-15-2, 5-16-1, 5-16-2, 5-17-1, 5-24-4, 6-8-7, 6-9-4, 6-10-3, 6-11-1, 6-11-3, 6-12-2, 6-12-3, 6-13-3, 6-14-3, 4 15-3, 7-4-2, 7-15-4, 7-16-1, 7-25-2, 7-26-2, 8-1-3, 8-1-5, 8-3-3, 8-3-4, 8-4-1, 8-4-2, 8-4-3, 8-5-3, 8-5-4, 8-6-1, 8-6-6, 8-7-4, 8-8-3, 8-8-5, 8-9-1, 8-9-2, 8-9-3, 8-10-1,

8-10-3, 8-10-4, 8-11-3, 8-12-3, 8-12-5, बृ 1-2 3, 1-2-7, 1-3-7, 1-3-19, 1-3-20, 1-3-21, 1-3-22, 1-3-23, 1-3-27, 1-3-28, 1-4-6, 1-4-7, 1-4-17, 1-5-12, 1-5-14, 1-5-23, 2-1-16, 2-1-17, 2-1-18, 2-1-19, 2-1-20, 2-2-3, 2-3-2, 2-3-3, 2-3-4, 2-3-5, 2-3-6, 3-4-1, 3-4-2, 3-5-1, 3-7-3, 3-7-4, 3-7-5, 3-7-6, 3-7-7, 3-7-8, 3-7-9, 3-7-10, 3-7-11, 3-7-12, 3-7-13, 3-7-14, 3-7-15, 3-7-16, 3-7-17, 3-7-18, 3-7-19, 3-7-20, 3-7-21, 3-7-22, 3-7-23, 3-9-10, 3-9-11, 3-9-12, 3-9-13, 3-9-14, 3-9-15, 3-9-16, 3-9-17, 3-9-26, 4-2-2, 4-2-3, 4-2-4, 4-3-14, 4-3-15, 4-3-16, 4-3-17, 4-3-32, 4-3-33, 4-3-34, 4-4-1, 4-4-2, 4-4-6, 4-4-7, 4-4-9, 4-4-22, 4-4-23, 4-4-24, 4-4-25, 4-5-15, 5-3-1, 5-5-2, 5-5-3, 5-6-1, 5-9-1, 5-14-3, 5-14-6, 6-2-5, 6-4-12.

एषणा– Desire बृ 3-5-1, 4-4-22.

एषणे– Two desires बृ 4-4-22.

एषा– (प्र. ए. स्त्री. of एतद्) This क 2-9 प्र 3-3, 3-8, ऐ 1-11-4, 2-1-1, 2-8-1, 3 6-1, ऐ 3-12, छां 1-2-3, 1-11-5, 1-11-7, 1-11-9, 3-12-5, 3-13-8, 4-3-8, 4-14-1, 4-17-9, 8-8-5, बृ 1-3-9, 1-3-10, 1-3-11, 1-3-16, 1-4-6, 1-4-10, 1-4-11, 1-5-3, 1-5-20, 1-5-22, 4-2-3 4-3-32, 5-2-3, 5-14-4, 6-4-6.

एषाम्– (ष. ब. पुं. न of इदम्) Of these के 3-2, प्र 2-1, ऐ 4-3, छां 1-1-2, 4-17-8, 5-3-5, 6-3-1, 7-5-2, 8-4-1, बृ 1-4-10, 1-5-22, 1-6-1, 1-6-2, 1-6-3, 2-1-17, 3-1-1, 3-9-2, 4-4-22, 6-4-1, 6-4-6.

एषु– (स. ब. पु. न. of इदम्) In these छां 8-7-4- बृ 1-3-1, 3-9-8, 5-14-1,

एष्यन्– (a) About to go बृ 4-2-1.

एहि– Do come मुं 1-2-6, बृ 2-4-4, 6-4-20.

ऐक्षत्– He observed क 4-1.

ऐक्षत– He observed छां 6-2-3, 6-3-2, बृ 1-2-5.

ऐक्षन्त– They observed के 3-1, छां 6-2-4.

ऐच्छत्– He desired बृ 1-4-3.

ऐतरेय: – A descendant of Itarā to whom the Aitareya Brāhmaṇa and Āraṇyaka were revealed, his name was Mahidāsa छां 3-16-7.

ऐतरेयोपनिषत्– Consisting of 6 khaṇḍas

Khaṇḍa	—	Pādas
1	—	4
2	—	5
3	—	14
4	—	6
5	—	4
6	—	1

एति– He comes (back) बृ 4-3-11, 4-4-6.

ऐतु– He may come बृ 6-4-5.

ऐम– We went बृ 3-3-1.

ऐरंमदीयम्- (इरा अन्नं तन्मय: ऐरो मदीयं मदकरं हर्षोत्पादकं)
Airammadīyam Lake छां 8-5-3.

ऐरयतम्– The two caused to go बृ 2-5-17.

ओ- oh तै 1-8-1.

ओ- om तै 2-1-1.

ओङ्कारं- To the sacred syallable ॐ (Om) प्र 5-1.

ओङ्कार:- The sacred syllable ॐ (Om) प्र 5-2, 5-7, मां 1, 8, 12 छां 2-23-3.

ओङ्कारेण- By ॐ प्र 5-7, छां 2-23-3.

ओगीय: – (a) More powerful बृ 5-14-4.

ओजस्- Virility छां 3-13-5.

ओजस्वी- (a) Virile छां 3-13-5.

ओजीय: – (a) Virile बृ 5-14-4.

ओतं- (a) Woven मुं 2-2-5, 3-1-9, बृ 3-5-1, 3-8-3, 3-8-4, 3-8-6, 3-8-7.

ओत: – (a) Woven बृ 3-6-1, 3 8-7, 3-8-11.

ओताः – (a) Those which are woven बृ 3-6-1.

ओदनः – Food का 2-25.

ओम्– The sacred syllable OM. Uttered as a holy exclamation at the beginning and end of a reading of the vedas, or previous to the commencement of a prayer or a sacred work का 2-15, प्र 5-5, मु 2-2-6, मां 1, तै 1-8-1, 2-1-1, छां 1-1-1, 1-1-5, 1-1-6, 1-1-8, 1-1-9, 1-4-1, 1-4-4, 1-5-1, 1-5-3, 1-12-5, 8-6-5.

ओम्– Yes बृ 3-9-1, 5-2-1, 5-2-2, 5-2-3, 6-2-1.

ओ३मदा३मों पिबा३मोंदेवो (ओम् अदाम पिवाम ओम् देवः)– Yes we eat, yes we drink, yes the deity छां 1-12-5.

ओषति– See ओषति बृ 1-4-1.

ओषधयः – Plants मु 1-1-7, 2-1-5, 2-1-9 तै 1-7-1, 2-1-1, छां 1-1-2, बृ 1-1-1, 6-4-1.

ओषधिवनस्पतयः Trees and plants ऐ 1-4, 2-4, छां 5-10-6.

ओषधीः – Plants बृ 3-2-13, 6-3-6, 6-4-5.

ओषधीनां– Of plants छां 1-1-2, बृ 6-4-1.

ओषधीभ्यः – From plants तै 2-1-1.

औक्षेण– By one derived from a bull able to be get calves (उक्षा) बृ 6-4-18.

औदुम्बरम्– An udumbara fruit बृ 4-3-36.

औदुम्बरः – Made from wood of udumbara tree बृ 6-3-13.

औदुम्बरे– In one made of udumbara wood बृ 6-3-1.

औदुम्बर्या: – (a) Of wood from udumbara tree बृ 6-3-.3.

औद्दालकि: – Same as उद्दालक का 1-11.

32 औपजन्धनि: – Aupajandhani

बृ 2-6-3——32
4-6-3——32
Tradition from

Āsuri——31

to

Traivaṇi——33

औपजन्धने: – From Aupajandhani बृ 2-6-3, 4-6-3.

औपनिषदम्– Derived from Upaniṣads मुं 2-2-3, बृ 3-9-26.

औपमन्यव– Oh Aupamanyava (प्राचीनशाल) छां 5-12-1.

औपमन्यव: – Son of Upamanyu (प्राचीनशाल) छां 5-11-1.

47 औपस्वस्तीपुत्र: – The son of Aupasvastī

बृ 6-5-1.

Tradition from

The son of Pārāśarī—46

to

The son of Pārāśarī—48

औपस्वस्तीपुत्रात्– From the son of Aupasvastī बृ 6-5-1.

औषत्– He burnt बृ 1-4-1.

औषति– He reduces to ashes बृ 1-4-1.

औहोयिकार:– The औहोयिकार: used for the Vedic symbol for Viśvedevāḥ छां 1-13-2.

कं– Whom, छां 1-7-9, 4-1-3, 5-12-1, 5-13-1, 5-14-1, 5-15-1, 5-16-1, 5-17-1, बृ 2-4-14, 4-5-15.

कं– Joy छां 4-10-4, 4-10-5, बृ 1-2-1

कंसं– A can छां 5-2-7.

कंसे– In a can बृ 6-3-1, 6-4-24

कंसेन– By a can बृ 6-4-13.

क: – Who ई 7, के 1-13, 3-4, 3-8, का 1-28, 2-21, 2-25, प्र 2-1, तै 2-7-1 ऐ 5-1, छां 4-3-6, 4 9-2, 4-14-2, 5-1-7, 5-11-1, बृ 1-5-3, 3-1-1, 3-3-1, 3-7-1, 3-9-28, (7) 5-12-1, 6-1-7, 6-2-8.

कक्ष– Interior of a forest छां 2-9-7.

कक्ष्य– Secret बृ 2-5-17.

कञ्चन– Any one मां 5, तै 3-10-1, छां 7-13-1,8-6-3, बृ 4-3-19.

कठवल्ली– Chapters from Katha Upanisad का

Katha vallī			Ślokas
1	—	—	29
2	—	—	25
3	—	—	17
4	—	—	15
5	—	—	15
6	—	—	19

कठोपनिषत्– Name of the mystic learning belonging probably to Atharva Veda

कतमं– a) To which one of the many प्र 5-1.

कतम: – (a) Which one of the many छां 1-1-4, 8-7-4, बृ 3-4-1, 3-4-2, 3-5-1, 3-9-6.

कतमत्- (a) Which one of the many छां 1-1-4.

कतमा– (a. f.) Which one of the many छां 1-1-4, 1-11-4, 1-11-6, 1-11-8, बृ 3-1-9.

कतमा: – Which of the many बृ 3-1-7, 3-1-8, 3-1-10.

कतमे– (a) Which of the many बृ 3-2-1, 3-9-1, 3-9-2, 3-9-3, 3-9-4, 3-9-5, 3-9-6, 3-9-7, 3-9-8, 3-9-9, 4-3-7, 6-2-3.

कतमौ– Which two of the many बृ 3-9-8.

कतर: – (a) Which of the two प्र 2-1, 4-1, ऐ 5-1.

कतरेण- (a) By which one of two ऐ 3-11.

कतरेणचन– (a) By one of the two छां 5-10-8.

कति- (a) How many प्र 2-1, बृ 3-1-8, 3-1-10, 3-2-1, 3-9-1.

कतिभि: – (a) By how many बृ 3-1-7, 3-1-9.

कथम्– In what manner का 5-14, 6-12, प्र 3-1, 6-1, ऐ 3-11, छां

2-24-2, 4-1-3, 4-1-5, 5-1-8, 5-1-9, 5-1-10, 5-1-11, 5-3-4, 5-3-5, 6-1-3, 6-1-7, 6-2-2, 6-13-2, बृ 1-4-4, 2-4-2, 3-1-2, 3-9-9, 5-14-8, 6-1-8, 6-1-9, 6-1-10, 6-1-11, 6-1-12, 6-2-3.

कथा- A conversation छां 1-8-1.

कदर्यः - (a) Closefisted one; miser; one not giving छां 5-11-5.

कदाचन- Once तै 2-4-1, छां 3-11-2.

कनीनका- A pupil (of an eye) बृ 2-2-2.

कनीयः - (a) less; scarce छां 7-10-1, बृ 1-2-5.

कनीयसाः - (a) Younger बृ 1-3-1.

कनीयान्- (a) Diminished, inferior बृ 4-4-22, 4-4-23.

कपिलः - (a) Tawny बृ 6-4-15.

कपूयचरणः - (a) Of low conduct छां 5-10-7.

कपूयां - (a) Low, base छां 5-10-7.

कप्यासम्- (कपि+आसम्) The buttocks of an ape छां 1-6-7,

कबन्ध. - Kabandha by name (आथर्वण) बृ 3-7-1.

कबन्धी- By name Kabandhi (कात्यायनः) प्र 1-1, 1-3.

कम्- Pleasure; destroy of a moment; Brahman छां 4-10-4, 4-10-5, बृ 1-2-1.

कम्पते- He trembles प्र 5-6.

कया- (तृ ए स्त्री. of किम्) By whom तै 3-10-1.

करवाणि- Let me perform छां 6-3-3, बृ 2-4-1, 4 5-2.

करवावहै- Let us both perform केप्र, काप्र, 6-19 तैप्र 1, प्र 2, प्र 3.

कराली- 2nd tongue of fire मुं 1-2-4.

करिष्यतः - Two will do प्र 1-4.

करिष्यति- He will do, make का 1-5, बृ 3-1-7.

करिष्यन्- One who will be performing बृ 1-3-25.

करिष्यामः - We shall do बृ 4-4-22.

करिष्ये- I shall do प्र 1-4, बृ 1-2-5.

करोति- He does का 5-12, छां 1-1-10, 1-3-5, 5-8-1, 7-21-1, 7-22-1,

बृ 1-4-15, 1-4-17, 3-2-8, 4-4-6, 6-4-26.

करोतु– He may make बृ 6-3-5, 6-4-24.

करोमि– I do का 1-24, ऐ 2-5.

कर्ण– A ear बृ 6-4-25.

कर्णाभ्यां– By two ears तै 1-4-1, ऐ 1-4.

कर्णेभिः – By ears प्रश्न, मुंश्न, मांश्न.

कर्णौ– Two ears ऐ 1-4, 2-4, छां 3-13-8, बृ 5-9-1.

कर्तव्यं– A duty का 1-5.

कर्ता– A doer; a maker प्र 4-9, मुं 1-1-1, छां 6-16-1, 7-8-1, 7-9-1, बृ 4-3-10, 4-4-13.

कर्तारं– *To a doer* मुं 3-1-3.

कर्म– An action; deed ई 2, के 4-8, प्र 6-4, मुं 1-2-7, 2-1-10, तै 3-10-2, छां 4-14-3, 5-2-7, बृ 1-4-15, 1-4-17, 1-5-21, 1-6-1, 3-2-8, 3-2-13, 4-3-2, 4-3-3, 4-3-4, 4-3-5, 4-3-6, 4-4-5.

कर्मचितान्– *Those who are built up by work* मुं 1-2-12.

कर्मजितः – One who is won by action छां 8-1-6.

कर्मणः – Of action बृ 4-4-6.

कर्मणा– By action मुं 3-1-8, तै 2-8-3, बृ 1-5-16, 3-2-8, 3-2-13, 4-3-33, 4-4-5, 4-4-6, 4-4-22, 4-4-23, 6-4-24.

कर्मणां– Of actions छां 7-4-2, बृ 1-6-3, 2-4-11, 4-5-12.

कर्मदेवानाम्– Of gods of activities तै 2-8-3, बृ 4-3-33.

कर्मनामानि– The names of acts बृ 1-4-7.

कर्मभिः – *By actions* बृ 1-5-2, 1-6-3, 1-11-3.

कर्मभ्यः – For actions ऐ 4-4

कर्मविचिकित्सा– Doubt about actions तै 1-11-3.

कर्मसु– In actions मुं 1-1-8, छां 5-2-8.

कर्माणि– *Actions* ई 2, मुं 1-2-1, 2-2-8, 3-2-7, तै 1-11-2, 2-5-1, छां 1-3-5, 7-3-1, 7-4-1, 7-4-2, 7-5-1, 7-14-1, 7-26-1, बृ 1-5-21, 1-6-3.

कर्मातिशेषेण- At time left over from doing work छां 8-15-1.

कर्मात्मना- By self doing actions बृ 1-4-17.

कर्मिणः- Those who perform religious deeds with expectation of reward मुं 1-2-9.

कलया- By digit बृ 1-5-14.

कलहिनः – Quarrelers छां 7-6-1.

कला- A small part छां 4-5-2, 4-6-3, 4-7-3, 4-8-3, 6-7-3, 6-7-6, बृ 1-5-14, 1-5-15.

कलाः – Small parts प्र 6-2, 6-5, 6-6, मुं 3-2-7, बृ 1-5-14, 1-5-15.

कलानां- Of small parts छां 6-7-3, 6-7-6.

कल्पः – One vedāṅga which lays down the ritual and prescribes rules for ceremonial and sacrificial acts मुं 1-1-5.

कल्पते- He makes due for का 3-17, 6-4

कल्पन्ताम्- They should place बृ 6-4-5

कल्पन्ते- They are able to accomplish छां 2-2-3, 2-5-2, बृ 5-13-3.

कल्पयतु- Let him provide बृ 6-4-21.

कल्पयानि- Let me provide बृ 6-4-2.

कल्याणं- A good बृ 1-3-2, 1-3-3, 1-3-4, 1-3-5, 1-3-6, 4-4-22.

कल्याणतमं- (a) Most blessed ई 16, बृ 5-15-1.

कल्याणतर- (a) More blessed बृ 4-4-4.

कवयः – Wise men का 3-14, प्र 5-7, मुं 1-2 1.

कविः – A wise man ई 8.

कश्चन- (a) Someone का 4 9, 5-5, 6 1, 6 9, ते 2-6-1. छां 6-4-5, 8-6-3, बृ 3-8-8, 4-3-14.

कश्चित्- (a) Whosoever का 1-22. 2-18, 4-1, ते 2-6-1, बृ 3-7-1, 3-8-1, 3 8-12, 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4. 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7.

कश्यपः – A sage's name, Kaśyapa, a nick-name of one of the two nostrils बृ 2-2-4.

कश्यपः नैध्रुविः – Kaśyapa Naidhruvi.

बृ 6-5-3 — 4
Tradition from
Vāc — 3
to
Śilpa Kaśyapa — 5

कश्यपात्- From Kaśyapa बृ 6-5-3.

कषमाणं- (a) To one who rubs छां 4-1-8.

कस्मात्- From whom बृ 1-3-19, 1-4-2, 1-5-1, 1-5-2, 3 9-28 (4-6).

कस्मिन्- In which प्र 4-1, 6-3, मुं 1-1-3, छां 7-24-1, बृ 3-6-1, 3-8-3, *3-8-6, 3-8-7, 3-9-20, 3-9-21, 3-9-22. 3-9-23, 3-9-24, 3-9-26.*

कस्मिश्चन- In some one बृ 6-2-8.

कस्मै- To whom का 1-4.

कस्मैचन- To some one छां 3-11-6.

कस्य- Whose ई 1, प्र 4-1, बृ 4-4-12.

कस्यचन- Of whosoever बृ 2-1-19.

कस्यै- (च. ए. स्त्री. of किम्) For whom ते 2-5.

कहोलः - A person's name (Kausitakeya कौषीतकेय) बृ 3-5-1.

का- (प्र. ए. स्त्री. of किम्) Who, which छां 1-8-4, 1-8-5, 1-8-7, 1-9-1, बृ 3-2-10, 3-9-10, 3-9-11, 3-9-12, 3 9-13, 3-9-14, 3-9-15, 3-9-16, 3-9-17, 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7.

कां- (द्वि. ए. स्त्री. of किम्) Whom बृ 4-1-5.

काः - (प्र. द्वि. ब. स्त्री. of किम्) Who (those) तै 2-2-1.

काक्षसेनि- (अभिप्रतारिणं) Son of Kakṣasena छां 4-3-5.

काञ्चन- To some one छां 2-13-2.

काठक, कठोपनिषत्- Kāṭhakopanisad, consisting of six Kaṭhavallis का

Vallī	—	Ślokas
1	—	29
2	—	25

3 — 17
4 — 15
5 — 15
6 — 19

"42" काण्वीपुत्र- The son of Kaṇvī
बृ 6-5-1——"42"
Tradition from
?
to
The son of Vaiyāghrapādī—43

काण्वीपुत्रात्- From the son of Kāṇvī बृ 6-5-1.
कात्यायनः - The son of Katya (कत्य) (कबन्धी) प्र 1-1, 1-3.
कात्यायनी- A name of one of the two wives of Yājñavalkya बृ 4-5-1.
कात्यायन्या- With Katyāyanī बृ 2-4-1, 4-5-2.
45 कात्यायनीपुत्र· The son of Kātyāyanī I
बृ 6-5-1——45
Tradition from
The son of Kauśikī——44
to
The son of Parāśarī——46

51 कात्यायनीपुत्र. - The son of Kātyāyanī II
बृ 6-5-1——51
Tradition from
The son of Gautamī—50
to
The son of Pautimāṣī

कात्यायनीपुत्रात्- From the son of Kātyāyanī बृ 6-5-1.
कानि- Who प्र 4-1.

कानीयसाः – The younger ones बृ 1-3-1.

42 कापीपुत्रः – The son of Kāpī

बृ 6-5-1——42
Tradition from
The son of Ātreyī——41
to
The son of Vaiyāghrapādī—43

कापीपुत्रात्– From the son of Kāpī बृ 6-5-1.

कापेय– Oh Kāpeya (शौनकः) छां 4-3-6.

कापेयं– To one belonging to kāpi gotra (शौनकः) छां 4-3-5.

कापेयः – Kāpeya (शौनकः) छां 4-3-7.

काप्यं– To one belonging to Kāpi gotra बृ 3-7-1.

काप्यः – Belonging to Kāpi gotra (पतञ्जल) बृ 3-3-1, 3-7-1.

काप्यस्य– Of one belonging to Kāpi gotra बृ 3-3-1, 3-7-1.

कामं– At will का 5-8.

कामं– As desired का 5-8, मां 5, छां 1-1 6, 1-3-12, 1-7-9, 6-7-1, 8-2-10, बृ 1-3-28, 4-3-12, 4-3-19, 6-1-4, 6-4-7.

कामः – A desire के 5-2, छां 1-3-12, बृ 1-4-17, 1-5-3, 3-9-11, 5-14-7.

कामः – As desired छां 1-10-4.

कामचारः – Moving at will (rather यथाकामचारः) छां 7-1-5, 7-2-2, 7 3-2, 7-4-3, 7-5-3, 7-6-2, 7-7-2, 7-8-2, 7-9-2, 7-10-2, 7-11-2, 7-12-2, 7-13-2, 7-14-2, 7-25-2, 8-1-6, 8-4-3, 8-5-4.

कामप्रश्नम्– A question to be asked as desired बृ 4-3-1.

कामभाजं– To the partaker of sensual enjoyment का 1-24.

कामभिः – By desires मुं 3-2-2.

काममयः – Passionate बृ 3-9-11, 4-4-5.

काममागायानि– I should sing in order to win desires छां 1-7-9.

कामयते– He desires मुं 3-1-10, 3-2-2, मां 5, छां 1-2-8, 8-2-10, बृ 1-3-28, 1-4-15, 1-4-17, 3-2-7, 3-9-27, 4-3-19, 6-1-4,

कामयन्ते– They desire बृ 4-4-22.

कामयमान: – (a) Desiring बृ 4-4-6.

कामयेत्– He should desire; may enjoy love बृ 1-3-28, 6-3-1, 6-4-9.

कामरूपी– (a) Taking any form at will तै 3-10 5.

कामलायन: – Kāmalayāna Upakośala who was of a son of kāmala who was a pupil of Satyakāma Jābāla छां 4-10-1.

कामस्य– Of a desire क 2-11.

कामा: – Desires क 1-25, 2-4, 6-14, मुं 3-2-2, तै 3-10-4, छां 3-19-3, 4-10-3, 5-1-4, 7-14-2, 8-1-4, 8-1-5, 8-3-1 8-3-2, 8-12-6, बृ 4-1-7

कामागानस्य– Of winning desires by singing छां 1-7-9.

कामान्– Desires क 1-25, 2-3, 4-2, 5-13, मुं 3-1-10, 3-2-2, मां 9, तै 2-1-1, 2-5-1, 3-10-5, ऐ 4-6, 5-4, छां 1-2-13, 7-10-2, 8-1-6, 8-7-1, 8-7-2, 8-7-3, 8-12-5, 8-12-6, बृ 3-2-7, 6-3-1.

कामानां– Of desires क 1-24, छां 1-1-7, 1-1-8, 1-2-14.

कामान्नी– (a) Getting food at will तै 3-10-5.

कामाय– As wished for प्र 2-10.

कामाय– For desire बृ 2-4-5, 4-1-3, 4-4-12, 4-5-6.

कामे– In one as desired छां 4-9-2.

कामेन– By desire बृ 3-2-7.

कामै: – By desires बृ 6-3-1.

काम्येषु (कर्मसु)– In some particular objects (a rite performed) छां 5-2-8.

कारयाञ्चकार– He got done छां 5-11-5.

20 कार्शकेयीपुत्र. – The son of Karśakeyī

बृ 6-5-2——20
Tradition from
The son of Prācīnayogī 19
to
The son of Vaidabhritī 21

कार्शकेयीपुत्रात्– From the son of Kārśakeyī बृ 6-5-2.
कार्ष्णायसं– Made of black iron छां 6-1-6.
कालं– A period छां 2-13-1, बृ 1-2-4.
कालस्य– Of a period बृ 1-2-4.
कालात्– From a period बृ 2-1-10, 2-1-12.
काली– First tongue of fire मुं 1-2-4.
IV कावषेयः तुरः – Kāvaṣeya Tura

बृ 6-5-4
Tradition from
Prajāpati——III
to
Yajnavaças Rājastambāyana V

कावषेयात्– From Kāvaṣeya बृ 6-5-4.
काश्यं– A king of Kaśī (अजातशत्रुः) बृ 2-1-1.
काश्यः – (a) A person born in Kāśī (known for valour) बृ 3-8-2.
" 41 " काषायणः – Kaṣāyaṇa

बृ 4-6-2——" 41 "
Tradition from
Sāyakāyana——" 40 "
to
Saukarāyaṇa——" 42 "

काषायणात्– From Kāṣayaṇa बृ 4-6-2.
काष्ठा– The last limit क 3-11.
काष्ठां– To the last limit बृ 6-4-28.
किंगोत्रः – Of what lineage छां 4-4-1, 4-4-4.
किञ्च– Moreover ई 1, क 6-2, तै 2-6-1, ऐ 5-3, छां 1-1-8, 2-8-1, 3-12-1, 3-15-4, 4-1-4, 4-1-6, 5-19-2, 5-20-2, 5-21-2, 5-22-2,

कुतः – From where का 5-15, प्र 1-3, 3-1, मुं 2-2-10, छां 5-11-5, 6-2-2, बृ 2-1-16, 5-14-6.

कुतश्चन– From somewhere ते 2-9-1.

कुतश्चित्– From somewhere का 2-18.

कुमार– Oh boy छां 5-3-1, बृ 6-2-1.

कुमारं– A boy (below five) का 1-2, प्र 6-1, ते 4-3, बृ 1-5-2.

कुमारः – A boy बृ 2-1-19, 6-2-3.

कुमारस्य– Of a boy छां 5-3-6, बृ 6-2-5.

कुमारहारितः – Kumāraharita बृ 6-4-4.

22 कुमारहारितः – Kumārahārita

बृ 2-6-3——22
4-6-3——22
Tradition from
Gālava——21
to
Kaiśorya Kāpya—23

कुमारहारितात्– From Kumāraharita बृ 2-6-3, 4-6-3.

कुमारा ३- Oh boy बृ 6-2-1.

कुरु– You do प्र 2-12, बृ 1-3-28.

कुरुत- You do बृ 6-1-13.

कुरुतः – They both do छां 1-1-10.

कुरुते– He does ते 2-7-1 छां 6-16-1, 6-16-2, 7-3-1, 7-14-1, बृ 4-3-2, 4-3-3, 4-3-4, 4-3-5, 4-3-6, 4-3-13, 4-4-4, 4-4-5, 5-14-8.

कुरुपञ्चालानां– Of the country Kuru and Pañchāla बृ 3-1-1, 3-9-19.

कुरुषु– In a country situated in the north of India about the site of the modern Delhi छां 1-10-1.

कुर्वत्– To the doers छां 4-17-10.

कुर्मः – We do बृ 3-1-2.

कुर्यात्– He may do छां 2-24-2, बृ 1 3-25, 1-5-2, 5-14-5.

Yajñavacas Rājastambāyana—V

to

Vātsya —— VII

कुश्रेः – From Kuśri बृ 6-5-3, 6-5-4.

कूर्चात् – From seat of Kuśa grass बृ 4-2-1.

कूले – Both banks of (a river) बृ 4-3-18.

कृकलासस्य – Of a lizard बृ 1-5-14.

कृच्छ्रीबभूव – He suffered pain छां 5-3-6.

कृतं – Deed ई 17, प्र 1-9, छां 4-3-8, बृ 1-5-17, 5-15-1.

कृतः – (a) Made बृ 6-4-23.

कृतकृत्यः – (a) One who has accomplished his object पै 4-4.

कृता – (a. f.) Made बृ 3-9-28 (3).

कृताकृतात् – Due to that which is done and that which is not done का 2-14, बृ 4-4-22.

कृताकृते – Both those which is done and which is not done बृ 4-4-22.

कृतात्मनः – (a) Of one having control over oneself मुं 3-2-2, 3-2-5.

कृतात्मा – (a) One having control over oneself छां 8-13-1.

कृतायविजितायाधरेयाः – Other lower or inferior dice subdued by Kṛta, a dice marked with four points छां 4-1-4, 4-1-6.

कृतार्थाः – (a) Successful मुं 1-2-9.

कृतिं – To an action छां 7-21-1.

कृतिः – Action छां 7-21-1.

कृतेन – By a deed मुं 1-2-12.

कृत्या — By activity छां 7-21-1.

कृत्वा – Having done बृ 3-8-2, 6-2-2.

कृत्स्नं – (a) Whole का 6-18.

कृत्स्नः – (a) Whole बृ 4-5-13.

कृत्स्नता – Wholeness बृ 1-4-17.

कृपणः – (a) Miserable; pitiable बृ 3-8-10,

कृशानाम्– (a) Of those emaciated छां 4-4-5.

कृष्णं– (a) Black छां 1-6-5, 1-6-6, 1-7-4, 3-3-3, 6-4 1, 6-4-2, 6-4-3 6-4-4, 6-4-6, बृ 2 2-2.

कृष्णपक्षः – The dark half of the lunar month प्र 1-12.

कृष्णाय – For son of Devakī छां 3-17-6.

कृष्णायस– Iron छां 6-1-6.

क्लृप्तान– Determined छां 7 4-3

के– (प्र ब. पुं. of किम्) (a) Who ई 3, ते 1-11-3, बृ 1-5-17·

केन– (तृ. ए. पुं. न. of किम्) (a) By whom के 1-1, प्र 3-1, बृ 2-4-14, 3-1-3, 3-1-4, 3-1-5, 3-8-6, 3-5-1, 4-5-15.

केनचन– (a) By someone बृ 5-14-6.

केनोपनिषद् खण्डाः – Chapters के

Khanda	—	Ślokas
1	—	9
2	—	5
3	—	12
4	—	9

केशलोमानि– Hair on the head and the rest of the body मुं 1-1-7.

केशः – A hair बृ 4-2-3, 4-3-20.

केशाः – Hair 3-2-13.

केशान्तः – The end of the hair as far as the forehead तै 1-6 1.

कैकेयः – Son of Kekaya (अश्वपति) छां 5-11-4.

23 कैशोर्यः काप्यः – Kaiśorya Kāpya

बृ 2-6-3——23

4-6-3——23

Tradition from

Kumāraharita—22
to
Śāṇḍilya—24

केशोर्यात् काप्यात्– From Kaiśorya Kāpya बृ 2-6-3, 4-6-3.

कोऽयम्- Who is this ऐ 5-1.

कोले– Two plums or Kola berries छां 7-3-1.

कोशं– To a vessel छां 3-15-3.

कोश: – Vesture (there are five of them which successively make the body, enshrining the soul :— 1. अन्नं, 2. प्राण:, 3. मन:, 4. विज्ञानं, 5. आनन्द:) तै 1-4-1.

कोश: – A vessel छां 3-15-1.

कोशे– In a vesture मुं 2-2-9.

कोऽहम्– Who am I ऐ 3-11.

55 कौण्डिन्य: – Kauṇḍinya

बृ 2-6-1——55
4-6-1——55
Tradition from
Śāṇḍilya——54
to
Kauśika——56

कौण्डिन्यात्– From Kauṇḍinya बृ 2-6-1, 4-6-1.

XI कौत्स: – Kautsa

बृ 6-5-4——XI
Tradition from
Māhitthi——X
to
Māṇḍavya—— XII

कौत्सात्– From Kautsa बृ 6-5-4.

कौरव्यायणीपुत्रः – The son of Kauravyāyanī बृ 5-1-1.

" 53 " कौशिकः – Kauśika I

बृ 2-6-1——53
4-6-1——53
Tradition from
Unknown
to
Śāṇḍilya——54

कौशिक – Kauśika II

बृ 2-6-1——56
4-6-1——56
Tradition from
Kauṇḍinya——55
to
Gaupavana——57

कौशिकात्– From Kauśika बृ 2-6-1, 4-6-1.

39 कौशिकायनिः – Kauśikayani

बृ 2-6-2——39
4-6-2——39
Tradition from
Ghṛtakauśika——38
to
Bajiavāpāyana and Sāyakāsana——40

कौशिकायने.– From Kauśikayani बृ 2-6-2, 4-6-2.

44 कौशिकीपुत्र. – The son of Kauśikī

बृ 6-5-1——44
Tradition from

The son of Vaiyāghrapadi and the son of Ālambī—43

to

The son of Kātyāyanī—45

कौशिकीपुत्रात्– From the son of Kauśikī बृ 6-5-1.

कौषीतकिः – Son of Kuṣītaka छां 1-5-2, 1-5-4.

कौषीतकेयः – Grand-son of Kauṣītaka (कहोल) बृ 3-5-1.

कौसल्यः – (a) A student from Kosala कौसल्यः आश्वलायनः प्र 1-1, 3-1.

कौसल्यः राजपुत्रः – Prince Kausalya प्र 6-1

क्रतवः – Mental determinations मुं 2-1-6.

क्रतुं– To mental determination छां 3-14-1.

क्रतुः – Mental determination ऐ 5-2, छां 3-14-1, बृ 4-4-5.

क्रतुमयः – (a) Full of determination छां 3-14-1.

क्रतो– Oh, mental determination ! ई 17, बृ 5-15-1.

क्रतोः – Of mental determination का 2-11.

क्रामन्ति– They go out बृ 3-2-11.

क्रियावन्तः – (a) Those performing ceremonies in the right manner मुं 3-2-10.

क्रियावान्– (a) Performing ceremonies in the right manner मुं 3-1-4

क्रियासु– In actions बृ 5-6.

क्रीडन्– (a) Sporting छां 8-12-3.

क्रोधमयः – (a) Made of anger बृ 4-4-5.

क्रौञ्चं– (a) Heron-like (in sound) छां 2-22-1

22 क्रौञ्चिकीपुत्रौ– Two sons of Krauñcikī

बृ 6-5-2——22

Tradition from

Son of Vaidabhritī—21

to

Son of Bhāluki—23

क्रौञ्चिकीपुत्राभ्याम्– From the two sons of Krauñcikī बृ 6-5-2.
क्लीवाः – (a) Impotent बृ 6-1-12.
क्लोमानः – Lungs बृ 1-1-1.
क्व– Where प्र 6-1, छां 2-24-2, 6-2-3, 6-2-4, 6-8-4, 6-8-6, बृ 1-2-3, 1-3-8, 2-1-16, 3-2-13, 3-3-1, 3-3-2, 4-2-1.
क्वधःस्थः (कु+अधः+स्थः)– Staying below on the Earth क 1-28.
क्षणितोः – From the injured बृ 5-13-4.
क्षत्ता– An attendant छां 4-1-7, 4-1-8.
क्षत्तारं (द्वि. ए. पुं. of क्षत्तृ)– Chamberlain; attendant छां 4-1-5.
क्षत्रं– Martial class क 2-25, प्र 2-6, बृ 1-4-11, 1-4-14, 1-4-15, 2-4-5, 2-4-6, 4-5-6, 4-5-7, 5-13-4.
क्षत्रः – A man from martial class बृ 1-4-11.
क्षत्रविद्या– Science of the warrior class छां 7-1-4.
क्षत्रविद्यां– Science of the warrior class छां 7-1-2, 7-2-1, 7-7-1.
क्षत्रस्य– Of a martial class छां 5-3-7, बृ 1-4-11, 1-4-14, 2-4-5, 4-5-6, 5-13-4.
क्षत्रात्– From warrior class बृ 1-4-11.
क्षत्राणि– Men of warrior class बृ 1-4-11.
क्षत्राय– For a martial class बृ 6-3-3.
क्षत्रियं– To a man from warrior stock बृ 1-4-11, 2-1-15.
क्षत्रियः – A man from the martial class बृ 1-4-15.
क्षत्रिययोनिं– A man born of a warrior stock छां 5-10-7.
क्षत्रियस्य– Of a warrior stock छां 5-3-7.
क्षत्रियेण– By a man from warrior stock बृ 1-4-15.
क्षय्यलोकाः – Perishable worlds छां 7-25-2.
क्षरन्ति– They flow, they glide बृ 6-3-6.
क्षिप्येत्– One should throw towards छां 8-6-5.
क्षीणदोषाः – (a) Those whose sins have worn away मुं 3-1-5.
क्षीणलोकाः – Powerless worlds मुं 1-2-9.

क्षीयते– It becomes waned छां 8-1-6, बृ 1-4-15, 1-5-14, 1-5-15, 2-1-3 2-2-2.

क्षीयन्ते– They are destroyed मुं 2-2-8, छां 4-11-2, 4-12-2, 4-13-2, बृ 1-5-1, 1-5-2.

क्षीयेत– It would be waned बृ 1-5-2.

क्षीरौदनं– Rice cooked with milk बृ 6-4-14.

क्षुद्रमिश्राणि– (a) Insignificant and mixed ऐ 5-3.

क्षुद्राः – (a) Insignificant बृ 2-1-20.

क्षुद्राणि– (a) Insignificant छां 5-10-8.

क्षुधिताः – (a) Hungry छां 5-24-5.

क्षुरः – *A razor* बृ 1-4-7.

क्षुरधाने– In a razor-case बृ 1-4-7.

क्षुरस्य– Of a razor क 3-14, बृ 3-3-2.

क्षेत्रभागं– A part of a field छां 8-1-5.

क्षेत्राणि– Farms छां 7-24-2.

क्षेमः – Keeping what is acquired तै 3-10-2.

क्षोभते– It trembles छां 3-5-3.

खं– A hole बृ 5-10-1.

खं– The sky प्र 6-4, मुं 2-1-3, छां 4-10-4, 4-10-5, बृ 5-1-1.

खद्योतमात्रं– (a) Of the size of a firefly छां 6-7-5.

खद्योतमात्रः – (a) Of the size of a firefly छां 6-7-3.

खलकुलाः – Glycine tomentosa (कुळीथ, हुलगे in Marāthi) बृ 6-3-13.

खल्वाः – Beans बृ 6-3-13.

खादन्– Eater छां 1-10-4.

खादन्तं– To one who eats छां 1-10-2.

खादित्वा– Having eaten छां 1-10-5, 1-10-7.

खानि– Organs of sense क 4-1.

गच्छतः – (a) Of one who goes प्र 4-2.

गच्छतः – Two go ए 5-12-1.

गच्छतात्– May go बृ 4-2-4.

गच्छति– He goes के 1-3, 4-5, का 1-3, 4-9, 4-11, 6-8, ऐ 4-2, छां 2-13-1, 2-20-2, 4-15-1, 4-17-9, 5-3-7, 8-6-2, 8-6-5, बृ 1-4-11. 1-5-1, 1-5-2, 1-5-20, 1-5-23, 4-1-5, 5-12-1.

गच्छती 3 – Goes ते 2-6-1.

गच्छतु– He may go बृ 6-2-4.

गच्छन्ति– They go प्र 6-5, मुं 3-2-8, बृ 3-3-2.

गच्छन्त्य. – (a. f.) Going ones छां 8-3-2.

गच्छेयुः –They should go छां 3-19-÷.

गणः – A company; association बृ 2 1-11.

गणश – In groups बृ 1-4-12.

गतं– (a) Gone ऐ 4-2.

गतं– (a) As far as goes छां 7-1-5, 7-2-2, 7-3-2, 7-4-3. 7-5-3, 7-6-2, 7-7-2, 7-8-2, 7-9-2, 7-10-2, 7 11-2, 7-12-2, 7-13-2, 7-14-2.

गतः – (a) Gone ते 2-7-1.

गताः – (a) Gone मुं 3-2-7.

गतिं– To the recourse का 6-10, छां 4-14-1.

गतिः – A way; a gait ते 3-10-2.

गतिः – Recourse का 2-8, 3-11, छां 1-8-4, 1-8-5, 1-8-7, 1-9-1, बृ 4-3-32.

गत्वा– Having gone छां 8-3-2, बृ 2-1-19, 4-4-3.

गन्तव्यं– (a) Fit to walk upon प्र 4-8.

गन्धम्– Smell का 4-3.

गन्धमाल्यलोककामः – (a) Desirous of the world of perfumes and garlands छां 8 2-6.

गन्धमाल्यलोकेन– By the world of the perfumes and garlands छां 8-2-6

गन्धमाल्ये– Both perfumes and garlands छां 8-2-6.

गन्धर्वगृहीता- (a) Possessed by unhuman being called Gandharva बृ 3-3-1, 3-7-1.

गन्धर्वलोकः - The people of celestial musicians बृ 3-6-1.

गन्धर्वलोके- In the people of celestial musicians क 6-5.

गन्धर्वलोके आनन्दः -- दा: - Bliss (of the world of celestial singers) बृ 4-3-33.

गन्धर्वलोकेषु- In the people of celestial musicians बृ 3-6-1.

गन्धर्वाः - Celestial musicians छां 2-21-1.

गन्धर्वान्- To celestial musicians बृ 1-1-2.

गन्धान्- Smells ऐ 5-1, बृ 3-2-2.

गन्धानां- Of smells बृ 2-4-11, 4-5-12

गन्धाय- For a smell छां 8-12-4.

गन्धाराः - Probably the province Kandāhār छां 6-14-2.

गन्धारान्- Province Kandāhār छां 6-14-2.

गन्धारेभ्यः - From Kandāhār छां 6-14-1.

गमय- You lead to बृ 1-3-28.

गमयति- He leads प्र 4-4, छां 4-15-6, 5-10-2, बृ 1-3-28, 6-2-15.

गमयतु- It may lead छां 5-2-6.

गमयन्ति- They lead छां 6-9-1.

गमयाञ्चकार- He made (him) go बृ 1-3-10.

गमयित्वा- Dispelling बृ 4-4-3, 4-4-4.

गमिष्यसि- Thou shalt go बृ 4-2-1.

गमिष्यामि- I will go बृ 4-2-1.

गयाः - Household members बृ 5-14-4.

गयान्- To household members बृ 5-14-4.

गर्तम्- A hole बृ 4-3-20.

गर्दभः - Male ass बृ 1-4-4.

गर्दभी- Female ass बृ 1-4-4.

गर्दभीविपीतः - By name Gardabhivipita (भारद्वाज) बृ 4-1-5.

गर्भ- Embryo ऐ 4-3, बृ 6-4-10, 6-4-21, 6-4-22.

गर्भः - Embryo; the womb का 4-8, ऐ 4-1, छां 5-8-2, 5-9-1, बृ 6-4-22.

गर्भाः - Embryonic forms छां 2-9-6.

गर्भिणी- Pregnant woman बृ 6-4-11, 6-4-22.

गर्भिणीभिः - By pregnant women का 4-8.

गर्भे- In a womb प्र 2-7, ऐ 4-5.

गर्भेण- By an embryo बृ 6-4-23.

गवां- Of cows छां 4-2-1, 4-2-2, 4-2-4, बृ 3-1-1.

गहने- In a difficult abode बृ 4-4-13.

गह्वरेष्ठम्- That which is in an inaccessible place का 2-12.

गां- To a cow ऐ 2-2.

गाः - Cows छां 4-4-5, 4-6-1, 4-7-1, 4-8-1, बृ 3-1-2.

गाता- A singer छां 1-6-8.

गान्धर्वं- Related to celestial singer बृ 4 4-4.

गायति- One sings छां 1-3-4, 1-7-7, 1-7-9, 3-12-1.

गायत्रं- A hymn of Vedic metre of 24 syllables छां 3-16-1.

गायत्रं- Gayatra saman छां 2-11-1, 2-11-2.

गायत्री- A vedic metre of 24 syllables; a very sacred verse in sandhyā as follows तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ (गया· Home members, तत्रे Protection) छां 3-12-1, 3-12-2, 3-12-5, 3-16-1, बृ 5-14-4, 5-14-7.

गायत्रीं- To Gāyatri बृ 5-14-5.

गायत्र्या- With Gāyatri बृ 5-14-5.

गायत्र्यै- For, to Gāyatri बृ 5-14-1, 5-14-2, 5-14-3.

गायत्रीविद्- (a) Knower of Gāyatri बृ 5-14-8.

गायत्र्यध्यात्मप्रतिष्ठिता- Gayatri as established in this soul बृ 5-14-4.

गायन्- (a) Singing तै 3-10-5.

गायन्ति- They sing तै 1-8-1, छां 1-7-6, 1-11-7.

गार्गि– Oh, Gārgi ! बृ 3-6-1, 3-8-1, 3-8-2, 3-8-4, 3-8-5, 3-8-7, 3-8-8, 3-8-9, 3-8-10, 3-8-11.

गार्गी– A learned woman always called वाचक्नवी बृ 3-6-1.

गार्ग्य - Oh Gārgya ! प्र 4-2.

'50' गार्ग्यः – Gārgya I
बृ 4-6-2, — 50
Tradition from
Gāutama — 49
to
Gārgya — 51

'51' गार्ग्यः – Gārgya II
बृ 4-6-2 — 51
Tradition from
Gārgya — 50
to
Agniveśya — 52

गार्ग्यः – A descendant of Gārga (दृप्तबालाकि) बृ 2-1-1, 2-1-2, 2-1-3, 2-1-4, 2-1-5, 2-1-6, 2-1-7, 2-1-8, 2-1-9, 2-1-10, 2-1-11, 2-1-12, 2-1-13, 2-1-14, 2-1-16.

गार्ग्यः – Descended from Gārga (सौर्यायणी) प्र 1-1, 4-1.

गार्ग्यात्– From Gārgya बृ 4-6-2.

'46' गार्ग्यायणः – Gārgyāyaṇa
बृ 4-6-2 — '46'
Tradition from
Uddālakāyana — '45'
to
Pārāśaryāyaṇa — '47'

गार्ग्यायणात्– From Gārgyāyaṇa बृ 4-6-2.

गार्हपत्यः – (गृहपतिना नित्य संयुक्तः) One of the three sacred fires perpetually maintained by a householder, which he receives from his father and transmits to his descendants and from which fires for sacrificial purposes are lighted प्र 4-3, छां 4-11-1, 5-18-2.

गार्हपत्यस्य– Of Gārhapatya छां 2-24-3.

गार्हपत्यात्– From Gārhapatya प्र 4-3.

गार्हपत्ये– In Gārhapatya छां 4-17-4.

21 गालवः – Gālava

बृ 2-6 3 —21
4-6-3 —21
Tradition from
Vidarbhikauṇḍinya — 20
to
Kumārhārita — 22

गालवात्– From Gālava बृ 2-6-3, 4-6-3.

गावः – Cows तै 1-4-2, पै 5-3, छां 2-6-1, 2-18-1, बृ 1-4-4, 6-3-6.

गिरः – Words छां 1-3-6.

गिरय. – Hills मुं 2-1-9.

गिरेः – From a hill तै 1-10-1.

गीतवादित्रलोककामः – (a) Desirous of the world of song and instrumental music छां 8-2-8.

गीतवादित्रलोकेन– The world of song and instrumental music छां 8-2-8.

गीतवादित्रे– For song and instrumental music छां 8-2-8.

गीथा– Speech; song बृ 1-3-23.

गीयते– It is sung छां 1-6-1, 1-6-2, 1-6-3, 1-6-4, 1-6-5, 1-7-1, 1-7-2, 1-7-3, 1-7-4, बृ 1-3-27.

गीर्- Speech; words, छां 1-3-6.
गीर्- Atmosphere छां 1-3-7.
गीर्- Yajur-veda छां 1-3.7.
गीर्- Wind छां 1-3-7.
गुदा: - Bowels वृ 1-1-1.
गुर्वे- To the preceptor मुं 1-2-12.
गुरो: - Of a preceptor छां 5-10-9, 8-15-1.
गुहां- The intellect का 3-1, 4-6, 4-7.
गुहाग्रन्थिभ्य: -From knots of intellect मुं 3-2-9.
गुहाचरं- Moving in the intellect मुं 2-2-1.
गुहायाम्- In the intellect का 1-14, 2-20, मुं 2-1-10, 3-1-7 तै 2-1-1.
गुहाशया: - (a, Those who reside in the intellect मुं 2-1-8.
गुहाहितं- (a) Placed in the intellect का 2-12.
गुह्यं- Secret का 3-17, 5-6, वृ 6-4-26.
गुह्या: - (a) Those who are secret; छां 3-5-1, 3-5-2.
गूढं- (a) Mysterious का 1-29, 2-12.
गूढ: - (a) One who is mysterious का 3 12.
गृध: - You covet ई 1.
गृहाण- You take का 1-16.
गृहान्- To houses का 1-7, वृ 3-3-1.
गृहीतं- (a) Seized वृ 2-1-17.
गृहीत: - (a) Grasped वृ 2-4-7, 2-4-8, 2-4-9, 3-2-2, 3-2-3, 3-2-4, 3-2-5 3-2-6, 3-2-7, 3-2-8, 3-2-9, 4-5-8, 4-5-9, 4-5-10.
गृहीता- (a) Seized वृ 2-1-17.
गृहीत्वा- Taking मुं 2 2-3, वृ 2-1-18.
गृहे- In a house का 1-8, 1-9, वृ 6-4-24.
गृहेषु- In houses वृ 1-4-16, 3-7-1.
गृह्णते- It withdraws मुं 1-1-7.
गृह्णाति- He withdraws वृ 2-1-17.

गृह्यते– Is caught मुं 3-1-8, पे 2-5 घृ 3-9-26, 4-2-4, 4-4-22, 4-5-15.

गेष्णौ– Two singers छां 1-6-8, 1-7-5.

गोऽश्व– Cows and horses छां 7-24-2.

गोऽश्वानां– *Of cows and horses* घृ 6-2-7.

गोकामाः – (a) Those having a desire to get cows घृ 3-1-2.

गोचरान्– (a) Those ones within the scope of का 3-4.

गोजा– (a) Sown in the Earth का 5-2.

गोतम.– A sage's name used for one of the two ears, Gotama घृ 2-2-4.

गोतमभारद्वाजौ– Sages' names for two ears namely गोतम and भारद्वाज घृ 2-2-4.

गोत्रः – Lineage छां 4-4-1, 4-4-2, 4-4-4.

गोधूमाः – Wheat घृ 6-3-13.

गोनायः – (a)Leader of cows छां 6 8-3, 6-8-5.

गोपाः – (a) Protectorछां 4-3-5.

गोपाय– You protect तै 1-4-1.

गोपायति– He protects घृ 3-1-9.

गोप्ता– (a) A preserver मुं 1-1-1.

गोभिः – With cows छां 4-2-3.

गोश्रुतये– For Gośruti, son of Vaiyāghrapādya वैयाघ्रपाद्य छां 5-2-3.

गौः – A cow घृ 1-4-4, 3-4-2.

गौतम– Oh Gautama छां 5-3-7, 5-4-1, 5-5-1, 5-6-1, 5-7-1, 5-8-1 5-17-1.

गौतम– Oh Gautama (उद्दालकः *and* नचिकेताः) का 4-15, 5-6, घृ 3-7-1 3-7-2, 6-2-6, 6-2-7, 6-2-8, 6-2-9 6-2-10, 6-2-11, 6-2-12, 6 2-1[illegible]

गौतमं– Haridrumat's son छां 4-4-3.

26 गौतमः – Gautama I

घृ 2-6-3 — 26

4-6-3 — 26

Tradition from
Vātsya — 25
to
Gautama — 27

27 गौतमः – Gautama II
बृ 2-6-3 — 27
4-6-3 — 27
Tradition from
Gautama — 26
to
Māṇṭi — 28

43 गौतमः – Gautama III
बृ 2-6-2 — 43
Tradition from
Bhāradvāja — 42
to
Bhāradvāja — 44

47 गौतमः – Gautama IV
बृ 2-6-2 — 47
Tradition from
Prācīnayogya and Saitava — 46
to
Ānabhimlāta — 48

49 गौतमः – Gautama V
बृ 4-6-2 — 49
Tradition from

Saitava — 48
to
Gārgya — 50.

53 गौतमः – Gautama VI
बृ 2-6-1 — 53
4-6-1 — 53
Tradition from
Agnivesya — 52
to
Śāṇḍilya — 54

गौतमः – Whose 'Gotra' is Gautama (Epithet applied to श्वेतकेतु-आरुणेय छां 5-3-6

गौतमः – Epithet of Naciketa's father; also of Naciketa himself उद्दालकि आरुणि का 1-10, बृ 6-2-4.

गौतमात्– From Gautama बृ 2-6-1, 2 6-2, 2-6-3, 4-6-1, 4-6-2, 4-6-3.

गौतमाय– For Gautama (उद्दालक) बृ 6-2-4

40 गौतमीपुत्रः – The son of Gautamī I
बृ 6-5-2 — 40
Tradition from
The son of Bhāradvājī — 39
to
The son of Ātreyī — 41

50 गौतमीपुत्रः – The son of Gautamī II
बृ 6-5-1 — 50
Tradition from
The son of Bhāradvājī — 49
to
The son of Kātyāyanī — 51

गौतमीपुत्रात्- From the son of Gautamī बृ 6-5-1, 6-5-2.

57 गौपवनः - Gaupavana I

बृ 2-5-1 — 57
4-6-1 — 57
Tradition from
Kauśika — 56
to
Pautimāṣya -- 58

59 गौपवनः - Gaupavana II

बृ 2-6-1 — 59
4-6-1 — 59
Tradition from
Pautimāṣya — 58
to
Pautimāṣya — 60

गौपवनात्- From Gaupavana बृ 2-6-1, 4-6-1.

ग्रन्थयः - Knots क 6-15.

ग्रहः - Apprehender ऐ 3-10, बृ 3-2-2, 3-2-3, 3-2-4, 3-2-5, 3-2-6 3-2-7 3-2-8, 3-2-9.

ग्रहणाय- For grasping बृ 2-4-7, 2-4-8, 2-4-9, 2-4-12, 4-5-8, 4-5-9, 4-5-10.

ग्रहणेन- By grasping बृ 2-4-7, 2-4-8, 2-4-9, 4-5-8, 4-5-9, 4-5-10.

ग्रहाः - Apprehenders बृ 3-2-1.

ग्रहीतुम्- In order to seize ऐ 3-3, 3-4, 3-5, 3-6, 3-7, 3-8, 3-9.

ग्रामं- To a village छां 6-14-2.

ग्रामः - A village छां 4-2-4.

ग्रामात्- From a village छां 6-14-2.

ग्रामान्- Villages प्र 3-4.

चकार– He did छां 6-13-1, 6-13-2, बृ 6-2-4.

चक्राभ्यां– From two wheels छां 4-16-5.

चक्रिरे– They did बृ 1-5-23.

चक्रुः – They did छां 5-11-1.

चक्रे – He did बृ 2-5-18.

चक्रे– On the wheel प्र 1-11.

चक्रेण– By a wheel छां 4-16-3.

चक्षुः – The eye केश, 1-1, 1-2, 1-3, क 4-1, 5-11, प्र 2-2, 2-4, 3-5, 4-8, तै 1-7-1, 3-1-1, ऐ 1-4, 2-4, छांश, 1-2-4, 1-7-2, 2-7-1, 2-11-1, 3-13-1, 3-18-2, 3-18-5, 4-3-3, 4-8-3, 5-1-3, 5-1-9, 5-1-13, 5-7-1, 5-13-2, 5-18-2, 5-19-2, 8-12-4, 8-12-5, बृ 1-1-1, 1-3-4, 1-3-14, 1-4-7, 1-4-17, 1-5-21, 1-6-2, 2-1-17, 2-3-4, 2-4-11, 3-1-4, 3-2-5, 3-2-13, 3-7-18, 3-9-12, 3-9-15, 3-9-20, 4-1 4, 4-4-18, 4-5-12, 5-14-4, 6-1-3, 6-1-9, 6-1-14, 6-2-12.

चक्षुर्मयः – Of seeing बृ 4-4-5.

चक्षुषः – Of the eye के 1-2, ऐ 1-4, बृ 3-7-18, 4-4-18.

चक्षुषा– By the eye के 1-7, क 6-9, 6-12, मुं 3-1-8, ऐ 3-5, 3-11, छां 5-1-8, 5-1-10 5-1-11, 8-12-5, बृ 1-4-17, 3-1-4, 3-2-5, 3-9-20, 4-1-4, 6-1-3, 6-1-8, 6-1-9, 6-1-10, 6-1-11, 6-1-12.

चक्षुषि– In the eye प्र 2-12, छां 5-19-2, बृ 1-3-4, 3-7-18, 3-9-20.

चक्षुषी– Two eyes मुं 2-1-4.

चक्षुषे– For an eye बृ 6-3-2.

चक्षुष्टः –From the eyes बृ 4-4-2.

चक्षुष्पतिः – Lord of Vision तै 1-6-2.

चक्षुष्यः – (a) Agreeable to the sight छां 3-13-8.

चक्षुःश्रोत्रे– Both eye and ear प्र 3-5.

चक्षूंषि– Eyes के 1-7, छां 5-1-15.

चण्डालाय- For Chaṇḍāla a general name for the lowest and most despised of the mixed castes originating from Śūdra father and Brāhmaṇa mother छां 5-24-4.

चण्डालयोनिं- From stock of an outcast छां 5-10-7.

चतस्रः - (a) Four तै 1-5-3.

चतुरः -(a) Four छां 4-3 6, बृ 6-3-13.

चतुरक्षरम्- A word of four syllables छां 2-10-2, 2-10-3.

चतुर्थं- (a) The fourth मां 7, छां 3-9-1, 7-1-2, 7-2-1, 7-7-1, बृ 5-14-3.

चतुर्थः - (a) The fourth मां 12, छां 3-18-3, 3-18-4, 3-18-5, 3-18-6, 7-1-4.

चतुर्थी- (a. f.) The fourth तै 1-5-1, छां 5-22-1.

चतुर्धा- (a) Fourfold तै 1-5-3.

चतुर्विंशतिः - (a) Twentyfour छां 3-16-1, 6-1-2.

चतुर्विंशतिवर्षः - (a) One who has attained twentyfour years of age छां 6-1-2.

चतुर्विंशतिवर्षाणि- (a) Twentyfour years छां 3-16-1.

चतुर्विंशत्यक्षरा- (a) Having twentyfour syllables छां 3-16-1.

चतुश्चत्वारिंशत्- (a) Fortyfour छां 3-16-3.

चतुश्चत्वारिंशदक्षरा- (a) *Having fortyfour syllables* छां 3-16-3.

चतुःशतानां- (a) Of four hundred छां 4-4-5.

चतुष्कलं- (a) Consisting of four quadrants छां 4-5-3, 4-6-4, 4-7-4, 4-8-4.

चतुष्कलः - (a) Consisting of four quadrants छां 4 5-2, 4-6-3, 4-7-3, 4-8-3.

चतुष्पदः - (a) *Having four feet* बृ 2-5-18.

चतुष्पदा- (a f.) Having fourfooted (Stanzas) छां 3-12-5.

चतुष्पदी- (a, f.) Fourfooted (Stanzas) बृ 5-14-7.

चतुष्पात्-(a) Consisting of four members or parts मां 2, छां 3-18-2.

चत्वारः - (a) Four छां 5-10-9, बृ 5-8-1.

चन्द्रं– The moon बृ 3-2-13, 6-2-16.

चन्द्रः – The moon छां 4-3-1, 4-7-3, 8-13-1, बृ 1-3-16, 1-5-13, 2-5-7, 3 1-6.

चन्द्रतारकम्– The moon and the stars का 5-15, मुं 2-2-10, बृ 3-7-11.

चन्द्रतारकात्– From the moon and the stars बृ 3-7-11.

चन्द्रतारके– In the moon and the stars बृ 3-7-11.

चन्द्रत्वम्– The quality of being the moon छां 6-4-3.

चन्द्रमसं– To the moon छां 4-15 5, 5-10-2, 5-10-4, बृ 5-10-1.

चन्द्रमसः – Of the moon छां 4-15-5, 5-10-2, 6-4-3, बृ 1-5-20, 4-3-3.

चन्द्रमसा– By the moon तै 1-5-2.

चन्द्रमसि– In the moon छां 4-12-1, 5-20-2, बृ 4-3-4, 4-3-5, 4-3-6.

चन्द्रमाः – The moon प्र 1-5, तै 1-5-2, 1-7-1, ऐ 1-4, 2-4, छां 1-6-4, 1-13-1, 2-20-1, 3-13-2, 4-12-1, 5-4-1, 5-20-2, बृ 1-3-16, 1-5-22, 3-9-3, 4-3-3, 6-2-11.

चन्द्रलोकाः – Worlds of the moons बृ 3-6-1.

चन्द्रलोकेषु– In the worlds of the moon बृ 3-6-1.

चन्द्रसूर्यौ– The moon and the sun मुं 2-1-4.

चन्द्रस्य– Of the moon बृ 2-5-7.

चन्द्रात्– From the moon छां 6-4-3.

चन्द्रे– In the moon बृ 2-1-3, 2-5-7.

चन्द्रेण– By the moon बृ 3-1-6.

चमसं– A ladle; a cup; a can छां 5-2-7, बृ 2-2-3, 6-3-1, 6-3-13.

चमसः – A cup बृ 2-2-3, 6-3-13.

चमसे– In a cup बृ 6-3-1.

चर– You practise तै 1-11-1.

चरकाः – Priests called Charakas बृ 3-3-1.

चरति– He moves; practises; lives प्र 3-6, छां 3-17-3, 8-10-1, बृ 2-1-18, 6-4-3.

चण्डालाय- For Chaṇḍāla a general name for the lowest and most despised of the mixed castes originating from Śūdra father and Brahmana mother छां 5-24-4.

चण्डालयोनि- From stock of an outcast छां 5-10-7.

चतस: - (a) Four तै 1-5-3.

चतुर: -(a) Four छां 4-3 6, बृ 6-3-13.

चतुरक्षरम्- A word of four syllables छां 2-10-2, 2-10-3.

चतुर्थं- (a) The fourth मां 7, छां 3-9-1, 7-1-2, 7-2-1, 7-7-1, बृ 5-14-3.

चतुर्थः - (a) The fourth मां 12, छां 3-18-3, 3-18-4, 3-18-5, 3-18-6, 7-1-4.

चतुर्थी- (a. f) The fourth तै 1-5-1, छां 5-22-1.

चतुर्धा- (a) Fourfold तै 1-5-3.

चतुर्विंशतिः - (a) Twentyfour छां 3-16-1, 6-1-2.

चतुर्विंशतिवर्षः - (a) One who has attained twentyfour years of age छां 6-1-2.

चतुर्विंशतिवर्षाणि- (a) Twentyfour years छां 3-16-1.

चतुर्विंशत्यक्षरा- (a) Having twentyfour syllables छां 3-16-1.

चतुश्चत्वारिंशत्- (a) Fortyfour छां 3-16-3.

चतुश्चत्वारिंशदक्षरा- (a) Having fortyfour syllables छां 3-16-3.

चतुःशतानि- (a) Of four hundred छां 4-4-5.

चतुष्कलं- (a) Consisting of four quadrants छां 4-5-3, 4-6-4, 4-7-4, 4-8-4.

चतुष्कलः - (a) Consisting of four quadrants छां 4 5-2, 4-6-3, 4-7-3, 4-8-3.

चतुष्पदः - (a) Having four feet बृ 2-5-18.

चतुष्पदा- (a. f.) Having fourfooted (Stanzas) छां 3-12-5.

चतुष्पदी- (a. f.) Fourfooted (Stanzas) बृ 5-14-7.

चतुष्पात्-(a) Consisting of four members or parts मां 2, छां 3-18-2.

चत्वारः - (a) Four छां 5-10-9, बृ 5-8-1.

चन्द्रं– The moon बृ 3-2-13, 6-2-16.

चन्द्रः – The moon छां 4-3-1, 4-7-3, 8-13-1, बृ 1-3-16, 1-5-13, 2-5-7, 3-1-6.

चन्द्रतारकम्– The moon and the stars का 5-15, मुं 2-2-10, बृ 3-7-11.

चन्द्रतारकात्– From the moon and the stars बृ 3-7-11.

चन्द्रतारके– In the moon and the stars बृ 3-7-11.

चन्द्रत्वम्– The quality of being the moon छां 6-4-3.

चन्द्रमसं– To the moon छां 4-15 5, 5-10-2, 5-10-4, बृ 5-10-1.

चन्द्रमसः – Of the moon छां 4-15-5, 5-10-2, 6-4-3, बृ 1-5-20, 4-3-3.

चन्द्रमसा– By the moon तै 1-5-2.

चन्द्रमसि– In the moon छां 4-12-1, 5-20-2, बृ 4-3-4, 4-3-5, 4-3-6.

चन्द्रमाः – The moon प्र 1-5, तै 1-5-2, 1-7-1, ऐ 1-4, 2-4, छां 1-6-4, 1-13-1, 2-20-1, 3-13-2, 4-12-1, 5-4-1, 5-20-2, बृ 1-3-16, 1-5-22, 3-9-3, 4-3-3, 6-2-11.

चन्द्रलोकाः – Worlds of the moons बृ 3-6-1.

चन्द्रलोकेषु– In the worlds of the moon बृ 3-6-1.

चन्द्रसूर्यौ– The moon and the sun मुं 2-1-4.

चन्द्रस्य– Of the moon बृ 2-5-7.

चन्द्रात्– From the moon छां 6-4-3.

चन्द्रे– In the moon बृ 2-1-3, 2-5-7.

चन्द्रेण– By the moon बृ 3-1-6.

चमसं– A ladle; a cup; a can छां 5-2-7, बृ 2-2-3, 6-3-1, 6-3-13.

चमसः – A cup बृ 2-2-3, 6-3-13.

चमसे– In a cup बृ 6-3-1.

चर– You practise तै 1-11-1.

चरकाः – Priests called Charakas बृ 3-3-1.

चरति– He moves; practises; lives प्र 3-6, छां 3-17-3, 8-10-1, बृ 2-1-18, 6-4-3.

चरते- (a) For one that is moving मुं 1-2-5.

चरते- He exists मुं 2-2-6.

चरन्तः- (a) Practising मुं 1-2-11.

चरन्ति- They practise का 2-15, प्र 1-15' मुं 2-1-8, बृ 3-5-1, 4-4-22, 6-4-4.

चरन्ति- They roll छां 7-11-1.

चरन्ती- (a.f.) Wandering छां 4-4-2, 4-4-4.

चरसि- Thou movest प्र 2-7, 2-9.

चरितं- Behaviour प्र 2-8.

चरित्वा- Moving out बृ 4-3-12, 4-3-15, 4-3-16, 4-3-17, 4-3-34.

चरेत्- One should practise छां 5-11-6, बृ 1-5-23, 2-1-20.

चर्म- Skin of tne body, in which sense of touch is there तै 1-7-1.

चर्म- Leather छां 4-17-7 बृ 6-4-3.

चर्मणि- In leather छां 5-2-7.

चाक्रायणः - Chakra's son Uṣasti छां 1-10-1,1-11-1, बृ 3-4-1, 3-4-2.

चाक्षुषं- (a) Pertaining to eyes प्र 3-8.

चाक्षुषः - (a) Pertaining to eyes छां 8-12-4, बृ 2-5-5, 4-4-1.

चाक्षुषैः - (a) Owing to pertaining to eyes का 5-11.

चाण्डालः - The lowest and the most despised of the mixed castes originating from a Śūdra father and a Brāhmaṇa mother बृ 4-3-22.

चाण्डालयोनिम्- A stock of the outcast छां 5-10-7.

चान्द्रमसम्- (a) Relating to the moon प्र 1-9.

चितः - (a) Acquired; has been built का 2-10.

चित्तं- Thought; thinking capacity प्र 4-8, मुं 3-1-9, छां 7-5-1, 7-5-2, 7-5-3, 7-26-1.

चित्त. - Thinking capacity प्र 3-10.

चित्तवान्- (a) One possessing capacity of thoughts छां 7-5-2.

चित्तस्य- Of the thinking capacity छां 7-5-3.

चित्तात्- From thinking capacity छां 7-5-3, 7-5-1.

चित्तात्मानि- (a) Those whose thought is as the soul छां 7-5-2.

चित्तान्- Thinking capacities छां 7-5-3.

चित्ते- In thinking capacity छां 7-5-2.

चित्तैकायनानि- Thoughts as a meeting point छां 7-5-2.

चिनुते- He gains का 1-18.

चिन्त्यमान: - (a) Being pondered over का 2-8.

चिरजीविकाम्- Long life का 1-24.

चिरं- A long time छां 5-3-7, 6-14-2.

चिरलोकलोकानाम्- Of those from the world of long life तै 2-8-2.

चीयते- It is gained मुं 1-1-8.

चीर्णम्- (a) Observed मुं 3-2-10.

चुक्रुधु: - They became angry बृ 3-1-2.

चूल: - A disciple of मधुक (भागवित्ति:). His disciple जानकि: आयस्थूण: बृ 6-3-10.

चूलाय- To Choola बृ 6-3-9.

चेतन. - Animation का 5-13.

चेतनानां- Of animations का 5-13.

चेतयते- It makes one think छां 7-5-1.

चेतयितव्यं- Fit to be thought about प्र 4-8.

चेतसा- By the conscious mind मुं 2-2-3, 3-1-9.

चेतोमुख: - (a) One who has a mouth of consciousness मां 5.

चेष्टित्वा- Stirring बृ 6-4-19.

चेष्टे- (च+ईष्टे) And (the Lord) rules छां 1-6-8, 1-7-6.

चैकितानेय: - Grandson of Chikitāna (चिकितानस्यापत्यं चैकितानस्तस्यापत्यं युवा चैकितानेय:- ब्रह्मदत्त:) बृ 1-3-24.

चैकितायनं- Chaikitāyana (दाल्भ्य:) छां 1-8-3, 1-8-6.

चैकितायन: - Chikitāyana's son (दाल्भ्य:) छां 1-8-1.

च्छेत्सीत्- (with मा) One should (not) cut off बृ 6-4-24.

च्यवन्ते– They fall off मुं 1-2-9.
छन्दः – Metrical Science, one of the six Vedāṅgas मुं 1-1-5.
छन्दः – A metre छां 1-3-10.
छन्दतः – According to the wishes का 1-25.
छन्दसा– By a metre छां 1-3-10.
छन्दसां– Of Vedas तै 1-4-1.
छन्दसां– Of metres छां 1-4-2.
छन्दस्त्वम्– Quality of hiding छां 1-4-2.
छन्दांसि– Metres बृ 1-2-5.
छन्दोभिः – By metres छां 1-4-2.
छन्दोभ्यः – From metres ; Vedic hymas तै 1-4-1.
छन्नं, च्छन्नं– Veiled by बृ 1-6-3.
छान्दोग्योपनिषद्– This Upaniṣad belongs to Sāmaveda. It consists of 8 Adhyāyas. In each Adhyāya are variable khandas. In each Khanda are variable pādas. The details are given below. छां

Adhy I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
K. P.	K. P.	K. P.	K. P.	K. P.	K. P.	K. P.	K. P.
1–10	1–4	1–4	1–8	1–15	1–7	1–5	1–6
2–14	2–3	2–2	2–5	2–8	2–4	2–2	2–10
3–12	3-2	3–3	3–8	3-7	3–4	3–2	3–5
4– 5	4-2	4–3	4–5	4–2	4–7	4–3	4–3
5– 5	5-2	5–4	4-3	5–2	5–4	5–3	5–4
6– 8	6–2	6–4	6–4	6–2	6–5	6–2	6–6
7– 9	7–2	7–4	7–4	7–2	7–6	7–2	7–4
8– 8	8–3	8–4	8–4	8–2	8–7	8–2	8–5
9– 4	9–8	9–4	9–3	9–2	9–4	9–2	9–3

I (contd.)	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
K. P.	K. P.	K. P.	K. P.	K. P.	K. P.	K. P.	K. P.
10-11	10-6	10-4	10-5	10-10	10-3	10-2	10-4
11-9	11-2	11-6	11-2	11-7	11-3	11-2	11-3
12-5	12-2	12-9	12-2	12-2	12-3	12-2	12-6
13-4	13-2	13-7	13-2	13-4	13-3	13-2	13-1
	14-2	14-4	14-3	14-2	14-3	14-2	14-1
	15-2	15-7	15-5	15-2	15-3	15-4	15-1
	16-2	16-7	16-5	16-2	16-3	16-1	
	17-2	17-8	17-10	17-2		17-1	
	18-2	18-6		18-2		18-1	
	19-2	19-4		19-2		19-1	
	20-2			20-2		20-1	
	21-4			21-2		21-1	
	22-5			22-2		22-1	
	23-3			23-2		23-1	
	24-16			24-5		24-2	
						25-2	
						26-2	

छाया– Shadow प्र 3-3.
छायातपयोः – Of shadow and light का 6-5.
छायातपौ– Shadow and light का 3-1.
छायामयः – (a) Shadowy बृ 2-1-12, 3-9-14.
छिद्यते– It is annihilated बृ 2-1-11.
छिद्यन्ते– They are annihilated मुं 2-2-8.
जक्षत्-द्– (a) Laughing or eating छां 8-12-3, बृ 4-3-13.
जक्षिति– One eats छां 3-17-3.
जगत्– (a) Moving ई 1.
जगत्– The world का 6-2.

जगत: – The world का 2-11.
जगती– Metre with 12 syllables in a quarter छां 3-16-5.
जगत्यां– In the world, on the earth ई 1, प्र 5-3.
जगाम– He went छां 8-8-4, बृ 4-3-1.
जगार– He consumed छां 4-3-6.
जग्धं– (a) Eaten; digested बृ 6-1-14.
जग्धतृणाः – (a) Those who have eaten grass का 1-3.
जग्मुः – They went बृ 6-1-7.
जघनार्धः – Hinder half बृ 1-1-1.
जघनेन– By the buttocks छां 2-24-3, 2-24-7, 2-24-11, बृ 6-3-6.
जङ्गमम्– (a) Movable ऐ 5-3.
जङ्घन्यमानाः – (a) Ruined मुं 1-2-8.
जनं– A person बृ 1-3-10.
जनं– Jana by name (शार्कराक्ष्य) छां 5-15-1.
जनः – Jana by name (शार्कराक्ष्य) छां 5-11-1.
जनकं– To Janaka (वैदेह)– बृ 4-3-1.
जनकः (काशिराज)– A king named Janaka अजातशत्रुः बृ 2-1-1.
जनकः (वैदेह)– The king Janaka of Mithilā बृ 3-1-1, 4-1-1, 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7, 4-2-1, 4-2-4, 4-3-1 4-4-7, 5-14-8.
जनकस्य– Of Janaka (वैदेहस्य) बृ 3-1-1, 3-1-2.
जनपदं– The realm छां 8-1-5.
जनपदे– In the kingdom; in the realm छां 5-11-5, बृ 2-1-18.
जनयत्– (a) Begetting बृ 3-9-28 (7).
जनयति– He gives birth ऐ 4-1.
जनयते– He gives birth बृ 1-5-2.
जनयितवै– In order to beget बृ 6-4-14, 6-4-15, 6-4-16, 6-4-17, 6-4-18.
जनयित्वा– Giving birth बृ 1-4-4.
जनाः – The people ई 3, बृ 2-1-1, 4-4-11.
जनानां– Of the persons का 6-17, बृ 6-1-5.

जनाः – The people क 1-19.

जनिता – A father छां 4-3-7.

जनिमानि – Births ऐ 4-5.

जने – In people तै 1-4-3.

जन्तुः – A being क 6-8.

जन्तोः – Of a being क 2-20.

जन्म – A birth ऐ 4-1, 4-3, 4-4.

जन्मनः – (Prior) to birth ऐ 4-3.

जन्ममृत्यू – Both birth and death क 1-17.

जपति – He repeats in a low voice छां 5-2-6, बृ 6 3-6.

जपेत् – He should chant बृ 1-3-28, 6-4-9.

जबाला – The maid who served many masters and who had a son, who was truthful and therefore he was named 'lover of truth' सत्यकाम छां 4-4-2, 4-4-4.

जबाला – Jabala छां 4-4-1.

जमदग्निः A sage's name as nickname for one of the two eyes बृ 2-2 4.

जयं – To the victory छां 2-10-6

जयः – A victory छां 2-10-6.

जयति – He wins प्र 5-1, मुं 3-1-6, छां 1-9-2, 2-7-2, 2-10-5, 4-5-3, 4-6-4, 4-7-4, 4-8-4, बृ 1-2-7, 1-3-22, 1-5-2, 1-5-13, 1-5-23, 3-1-7, 3-1-8, 3-1-9, 3-1-10, 3-2-10, 3-2-12, 3-3-2, 5-4-1, 5-11-1 5-13-1, 5-13-2, 5-13-3, 5-13-4, 5-14-1, 5-14-2, 5-14-3.

जयते – It wins मुं 3-1-10.

जयन्ति – They conquer; win बृ 6-2-16.

जय्यः – (a) One who should be conquered बृ 1-5-16.

जरयन्ति – They are worn out क 1-25.

जरया – With old age क 1-12, छां 8-1-5, बृ 4-3-36.

जरा – Old age छां 8-4-1.

जरां – The old age छां 8-1-4, बृ 3-5-1.

Tradition from

Āsurāyaṇa and Yāska "34"

to

Pārāśarya 36

जातूकर्ण्यात्- From Jātukarṇya बृ 2-6-3, 4-6-3.

जाते- (a) While arising बृ 6-4-24.

जानकये- For Jānaki बृ 6-3-10.

जानकिः आयस्थूण: - Was a disciple of चूलः भागवित्तिः Jānaki's disciple was सत्यकाम जाबाल बृ 6-3-11.

जानथ- You understand मुं 2-2-1, 2-2-5.

जानपदान्- People बृ 2-1-18.

जानश्रुतिः पौत्रायणः - Name of a king who was Janaśruta's son छां 4-1-1, 4-1-5, 4-2-1, 4-2-3.

जानश्रुतेः - Of Jānaśruti छां 4-1-2.

जानामि- I know का 2-10.

जानाति- He knows छां 6-15-1, 6-15-2, 8-6-4, 8-11-1, 8-11-2, बृ 3-9-20, 3-9-21, 3-9-23.

जानासि- Thou knowest छां 6-15-1, 8-6-4.

जानीथाः - You should know बृ 6-2-4.

जानीयात्- He should know छां 5-2-8.

जाबालः - The son of Jabālā, who was named सत्यकाम (Lover of *truth*) He was जानकि आयस्थूण's disciple. His disciples were other āchāryas छां 4-4-1, 4-4-2, 4-4-4, 5-2-3, बृ 4-1-6, 6-3-12.

जाबालाय- For Jābāli बृ 6-3-11.

जाबाले- In Jābāli छां 4-10-1.

"44" जाबालायन: - Jābālāyana

4-6-2 — "44"

Tradition from

Mādhyamdināyana — '43'

to

Uddālakāyana — '45'

जाबालायनात्- From Jābālāyana बृ 4-6-2.

जायत(Vedic from of अजायत)- It was created छां 6-2-1.

जायते- *One is born* क 2-18, 3-8, प्र 3-1, 3-3, मुं 1-1-9, 2-1-3, 3-2-2, ऐ 4-4. छां 2-3-1, 2-12-1, 2-15-1, 3-13-6, 5-9-1, 6-2-4, 7-12-1, बृ 1-5-14, 2-1-8, 3-9-28 (7), 4-1-6, 6-4-28.

28 जायन्तीपुत्र: *The son of Jāyantī*

बृ 6-5-2 — 28

Tradition from

The son of Māṇḍukāyanī — 27

to

The son of Ālambī — 29

जायन्तीपुत्रात्- From the son of Jāyantī बृ 6-5-2.

जायन्ते- They are born ऐ 2-2-1, 3-1-1, 3-2-1, 3-3-1, 3-4-1, 3-5-1, 3-6-1, छां 5-10-6, 6-2-3, बृ 6-2-16.

जायमानं- (a) *Being produced* छां 3-19-3.

जायमान: - (a) Being produced मुं 2 2-6, बृ 4-3-8.

जायया- With a wife छां 1-10-1.

जायस्व- (You) be born छां 5-10-8.

जाया- A wife छां 1-10-7, 4-2-4, 4-10-2, बृ 1-4-17, 2-4-5, 4-5-6.

जायां- To a wife बृ 6-4-13.

जायाया: - Of a wife छां 1-10-5.

जायायै- For a wife बृ 2-4-5, 4-5-6, 6-4-12.

जायी- (a) *Conqueror* बृ 2-1-6

जायेत- One would evolve छां 6-2-2, बृ 1-2-4, 6-4-14, 6-4-15, 6-4-16, 6-4-17 6-4-18.

जायेरन्- They may evolve छां 5-2-3, बृ 6-3-7, 6-3-8, 6-3-9, 6-3-10, 6-3-11, 6-3-12.

जारः - A paramour बृ 6-4-12.

जारत्कारवः - Born in Jaratkāru Gotra, so Jāratkārava (Ārtabhāga) बृ 3-2-1, 3-2-13.

जारुजानि- (a) Born from the womb ऐ 5-3.

जालकं- Cribrosa; perforated layers बृ 4-2-3.

जिगमिषेत्- If it will desire to attain छां 5-2-4.

जिघ्रति- He smells प्र 4-2, छां 1-2-2, बृ 1-3-3, 2-4-14, 3-2-2, 4-3-24, 4-4-2, 4-5-15.

जिघ्रन्- One who smells बृ 4-3-24.

जिघ्राणि- Let me smell छां 8-12-4.

जिघ्रेत्- One should smell बृ 2 4-14, 4-3-24, 4-3-31, 4-5-15.

जिजीविषेत्- One should desire to live ई 2.

जितः - (a) Won बृ 5-4-1.

जितलोकानां- (a) Of those who have won worlds बृ 4-3-33.

जित्वा- (Śailini) Jitvā by name बृ 4-1-2.

जिन्वन्ति- They allure बृ 4-3-20.

जिष्णुः - (a) Victorious बृ 2-1-6.

जिह्मत्- Crookedness प्र 1-16.

जिह्वया- By the tongue बृ 3-2-4.

जिह्वा - The tongue तै 1-3-4, 1-4-1, छां 5-7-1, बृ 2-4-11, 4-5-12, 3-2-4.

जिह्वाः- Tongues मुं 1-2-4.

जिह्वावतः - From Jihvavāt बृ 6-5-3.

8 जिह्वावान् बाध्योगः Jihvāvān Bādhyoga

बृ 6-5-3 — 8

Tradition from

Asita Vārṣagaṇa —7

to

Vājaśravas — 9

जीयते- He is overcome बृ 1-5-15.

जीर्यति- He gets old छां 3-15-1, 8-1-5.

जीर्यन्- (a) One who gets old क 1-28.

जीव- You (may) live क 1-23.

जीवं- To the individual soul क 4-5.

जीवः - The individual soul छां 6-11-2, 6-11-3.

जीवघनात्- Highest living complex प्र 5-5.

जीवजं- (a) Life born from living छां 6-3-1.

जीवतः - While living बृ 3-9-28 (5).

जीवति- One lives क 5-5, छां 2-11-2, 2-12-2, 2-13-2, 2-14-2, 2-15-2, 2-16-2, 2-17-2, 2-18-2, 2-19-2, 2-20-2, 3-16-7, 4-11-2, 4-12-2, 4-13-2, 5-9-2, बृ 1-5-15, 6-2-13.

जीवन्- Living छां 6 11-1.

जीवनं- Existence छां 1-9-3, 1-9-4.

जीवन्ति- They live क 5-5, तै 2-2-1, 3-1-1, 3-2-1, 3-3-1, 3-4-1, 3-5-1, 3-6-1, छां 1-11-9.

जीवाः -Souls छां 8-3-2.

जीवापेतम्- (a) One from which life is gone away छां 6-11-3.

जीवितम्- A life क 1-26, बृ 2-4-2, 4-5-3.

जीवितुम्- To live, in order to live छां 5-1-8, 5-1-9, 5-1-10, 5-1-11 बृ 6-1-8, 6-1-9, 6-1-10, 6-1-11, 6-1-12, 6-1-13.

जीविते- In life क 1-28.

जीविष्यामः - We shall live क 1-27.

जीवेत्- He should live छां 7-9-1.

जीवेन- By individual soul छां 6-3-2, 6-3-3, 6-11-1.

जुगुप्सेत- He should feel disgusted छां 5-10-8.

जुष्टं- (a) Served मुं 3-1-2.

जुहुयात्- He should make an offering to, in honour of, a deity छां 4-17-4, 4-17-5, 4-17-6, 5-19-1, 5-20-1, 5-21-1, 5-22-1, 5-23-1, 5-24-1, बृ 6-4-12

जुहुराणं- Acting crookedly ई 18, बृ 5-15-1.

जुहू: – The direction towards which the sacrificial ghee is thrown in the fire; east छां 3-15-2.

जुहोति- One makes an offering to a deity छां 2-24-5, 2-24-9, 2-24-14, 5-24-1, 5-24-2, 5-24-3, बृ 1-4-16, 1-5-2, 3-8-10, 6-3-1, 6-3-13, 6-4-19, 6-4-24.

जुहोमि- I make an offering बृ 6-3-1, 6-4-24.

जुह्वत्- (a) Sacrificing बृ 1-5-2.

जुह्वति- They sacrifice छां 5-4-2, 5-5-2, 5-6-2, 5-7-2, 5-8-2, बृ 1-5-2, 6-2-9, 6-2-10, 6-2-11, 6-2-12, 6-2-13, 6-2-14.

जुह्वते- They make oblations मुं 3-2-10.

जूति: – An impulse ऐ 5-2.

जेता- (a) Surpasser बृ 3-8-1, 3-8-12.

जेष्यन्तः – (a) Those who desire to win छां 8-8-5.

जैवलि- To Jaivali बृ 6-2-1.

जैवलि: – Jaivali, Jivala's son (प्रवाहण) छां 1-8-1, 1-8-2, 1-8-8, 5-3-1.

जैवले: – Of Jaivali बृ 6-2-4.

जैष्ठ्यम्- Sovereignty छां 5-2-6.

ज्ञ: – A wise and learned man प्र 5-6.

ज्ञपयते- One makes known छां 2-13-1.

ज्ञपयिष्यामि- I shall cause (you) to know बृ 2-1-15.

ज्ञातय: – Kinsmen छां 6-15-1.

ज्ञाता- (a) Wise one; knower क 2-4, 2-7, छां 8-5-1.

ज्ञातिभि: – By kinsmen छां 8-12-3.

ज्ञातुं– In order to know क 2-21, बृ 1-5-21.
ज्ञात्वा– Having known क 2-16, 2-17, 6-8.
ज्ञान– An organ of intelligence क 3-13.
ज्ञानं– The sacred knowledge तै 2-1-1.
ज्ञानतृप्ताः – (a) Satiated by knowledge मुं 3-2-5.
ज्ञानप्रसादेन– By purity of knowledge मुं 3-1-8.
ज्ञानमयं– (a) Containing knowledge मुं 1-1-9.
ज्ञानवतः – (a) To those possessing knowledge छां 7-7-2.
ज्ञानसंतति– To continuous flow of knowledge मां 10.
ज्ञानानि– Organs of sense क 6-10
ज्ञाने– In intelligence क 3-13.
ज्यायः – Greater छां 2-21-3.
ज्यायसा– By the elder बृ 1-3-1.
ज्यायान्– (a) Greater छां 1-9-1, 3-12-6, 3-14-3.
ज्येयें– (a) In more excellent; the better के 4-9.
ज्येष्ठं– (a) To the oldest तै 2-2-1, 2-5-1, छां 5-1-1, बृ 6-1-1.
ज्येष्ठः – (a) The oldest छां 5-1-1, 5-2-6, बृ 6-1-1.
ज्येष्ठपुत्राय– To the eldest son मुं 1-1-1.
ज्येष्ठाय– (a) To the eldest छां 3-11-4, 3-11-5, 5-2-4, बृ 6-3-2.
ज्येष्ठयम्– Elderliness छां 5-2-6
ज्योक्– For a long time छां 2-11-2, 2-12-2, 2-13-2, 2-14-2, 2-15-2, 2-16-2, 2-17-2, 2-18-2, 2-19-2, 2-20-2, 4-11-2, 4-12-2, 4-13-2.
ज्योतिः – Flash; light; flame क 4-13, प्र 1-8, 6-4, मुं 2-1-3, 2-2-9, तै 3-8-1, 3-10-3, छां 3-13-7, 3-17-7, 3-17-8, 4-1-2, 8-3-4, 8-12-2 8-12-3, बृ 1-3-28, 3-9-10, 3-9-11, 3-9-12, 3-9-13, 3-9-14, 3-9-15, 3-9-16, 3-9-17, 4-3-3, 4-3-4, 4-3-5, 4-3-6, 4-3-7, 4-3-9, 4-4-16
ज्योतिरसि– Thou art light बृ 6-3-4.
ज्योतिर्मयः – (a) Radiant मुं 3-1-5.

ज्योतिषं– One of the six *Vedāṅgas* being a short tract on astronomy मुं 1-1-5.

ज्योतिषा– By heavenly bodies छां 3-18-3, 3 18-4, 3-18-5, 3-18-6, बृ 4-3-2, 4-3-3, 4-3-4, 4-3-5, 4-3-6, 4-3-9.

ज्योतिषां– Of heavenly bodies प्र 2 9, मुं 2-2-9, बृ 4-4-16.

ज्योतिषि– In light तै 3 8-1.

ज्योतिष्मतः – Of luminosity छां 4-7-4.

ज्योतिष्मान्– (a) Luminous; name of the third foot of Brahman [1) प्रकाशवान्, 2) अनन्तवान्, 3) ज्योतिष्मान्, 4) आयतनवान्] छां 4-7-3, 4-7-4.

ज्योतीः– Flash, lights, flames तै 3-10-6.

ज्योतीरूपम्– In appearance of flame बृ 1-5-11, 1-5-12, 1-5-13.

ज्योतींषि– Lights तै 1-5-2, ऐ 5-3.

ज्वलतः – (a) Of burning छां 3-13-8.

ज्वलति– It burns छां 2 12-1.

ज्वलदसि– Thou art glowing बृ 6-3-4.

ज्वलिष्यामि– I will burn बृ 1-5-22.

ण्यं– To ण्य छां 8-5-4.

ण्यः – Name of an ocean of the ब्रह्मलोक छां 8-5-3.

तज्जलानिति– (तज्ज, ल, अनिति) छां 3-14-1, (That from which he came forth तज्ज; that into which he will be dissolved ल; that in which he breathes अनिति.

ततमम्– (ततमम्) The most extended ऐ 3-13.

तत्त्वतः – Truly मुं 1-2-13.

तत्त्वभावः – The true nature क 6-13.

तत्त्वभावेन– By the true nature क 6-13.

तत्त्वमसि– That art thou छां 6-8-7, 6-9-4, 6-10-3, 6-11-3, 6-12-3, 6-13-3, 6-14-3, 6-15-3, 6-16-3.

तत्पुरुषः – The original or supreme spirit छां 4-15-5, 5-10-2.

तत्प्रतिष्ठः – One who has that basis बृ 6-1-14.

तत्रे– She protects बृ 5-14-4.

तथा– Likewise का 1-6, 3-15, 5-9, 6-5, मुं 1-1-7, 3-2-8, तै 1-11-4, ऐ 4-2, छां 1-9-4, 1-11-9, 3-14-1, 6-1-7, 6-5-4, 6-6-5, 6-8-7, 6-9 4, 6-10-3, 6-11-3, 6-12-3, 6-13-3, 6-14-3, 6-15-3.

तथेति– So be it के 3-3, 3-7, 3-11, छां 1-8-2, 1-11-3, बृ 1-3-2, 1-3-3, 1-3-4, 1-3-5, 1-3-6, 1-3-7, 1-3-18, 6-1-13.

तद्ब्रह्म– यन्नामरूपाभ्यामस्पृष्टं यदित्येतत् तत् ब्रह्म एवं लक्षणं ब्रह्म Untouched by quality and appearance, this and that Bramhan. का 5-8, 6-1, मुं 1-1-9, तै 1-5-1, 3-10-4, छां 1-7-5, 8-14-1.

तद्ब्रह्मणः – Of one who is untouched by quality and appearance, this and that Brahman तै 3-10-4.

तद्वन– It is the desire के 4-6

तद्विदः – Knowers of that बृ 3-9-28 (7).

तनु– The from of self मुं 3-2-3.

तनुते– It directs; तै 2-5-1,

तनुते– It accomplishes बृ 4-4-4.

तनूं– The from of self का 2-23.

तनूः – The form of self प्र 2-12.

तनूभिः – By the forms of self प्रश्न, मुंश, मांश.

तन्तुना– With thread बृ 2-1-20.

तन्मयः – Intently engaged in मुं 2-2-4.

तन्यतुः – Thundering बृ 2-5-16.

तपः – Meditation connected with the practice of personal self-denial के 4-8, प्र 1-4, 1-15, 6-4, मुं 1-1-9, 2-1-7, 2-1-10, तै 1-9-1, 2-6-1, 3-1-1, 3-2-1, 3-3-1, 3-4-1, 3-5-1, छां 2-23-1, 3-17-4, 5-10-1, बृ 1-2-6, 3-8-10, 5-11-1.

तपन– You heat up छां 6-16-1.

तपतः – Of one which is heated बृ 4-4-22.

तपति– He is heated का 6-3, प्र 2-5, तै 2-9-1, छां 1-3-1, 3-18-3, 3-18-4, 3-18-5, 3-18-6, 6-16-1, बृ 1-2-7, 1-3-14, 2-3-2 4-4-23, 5-14-3, 5-14-6,

तपन्तम्– (a) To one blazing प्र 1-8, छां 2-14-2.

तपःश्रद्धे– Both penance and faith मुं 1-2-11.

तपसः – Of austerity का 4-6, मुं 3-2-4.

तपसा– By austerity प्र 1-2, 1-10, 5-3, मुं 1-1-8, 3-1-5, 3-1-8, तै 3-2-1, 3-3-1, 3-4-1, 3-5-1, बृ 1-5-1, 1-5-2, 4-4-22, 6-2-16.

तपांसि– Austerities का 2-15.

तपोनित्यः – (Who constantly does penance) a sage's name Taponitya (पौरुशिष्टिः) तै 1-9-1.

तप्तं– (a) Heated (one) छां 6-16-1, 6-16-2.

तप्तः – (a) Practised (as penance) छां 4-10-2, 4-10-4.

तप्तस्य– (a) Of one who practised penance बृ 1-2-2, 1-2-6.

तप्त्वा– Having undergone penance प्र 1-4, तै 2-6-1, 3-1-1, 3-2-1, 3-3-1, 3-4-1, 3-5-1.

तप्यते – Penance is being done बृ 3-8-10, 5-11-1.

तप्यमानानां– (a) Of those doing penance; being heated छां 4-17-1, 4-17 2.

तप्यमानायाः – (a. f.) Of one doing penance छां 4-17-3.

तप्स्यामि – I will be hot बृ 1-5-22.

तमः – Darkness ई 9, 12, छां 1-3-1, बृ 1-3-28, 3-7-13, 3-9-14, 4-4-10

तमसः – Of darkness मुं 2-2-6, छां 1-3-1, 3-17-8, 7-26-2, बृ 1-3-28, 3-7-13.

तमसा – By darkness ई 3, बृ 4-4-11.

तमसि – In darkness बृ 3-7-13.

तरतः – (a) Crossing over छां 8-4-1.

तरतः – They two overcome बृ 4-4-22.

तरति– One sails across का 1-17, मुं 3-2-9, छां 7-1-3, बृ 4-4-22, 4-4-23.

तर्केण– By guess का 2-9.

तर्पणीयः – (a) Fit to be satisfied का 1-27.

तर्पयन्तु– Let them gratify बृ 6-3-1.

तर्हि– While; then छां 1-11-3, 2-24-2, बृ 4-5-1, 4-5-5.

तल्पं– (fig) A wife छां 5-10-9.

तव– Your का 1-16, 1-19, 1-26 छां 4-2-3, 5-3-6, 5-12-1, 5-13-1, बृ 6-2-8.

तात– A term of affection छां 4-4-2, बृ 6-2-4.

तादृक्– Like that का 4-15, छां 5-24-1.

तापसः – A hermit बृ 4-3-22

तारयतु– He may rescue छां 7-1-3

तारयसि– You rescue प्र 6-8

तार्क्ष्यः– Impeller; an epithet of Garuda's brother प्रश्र, मुंप्र, मांप्र.

तालुके– Two palates तै 1-6-1.

तावता– So were they बृ 4-3-20.

तावती– Till then बृ 1-5-11, 1-5-12.

तावत्य. – So extended; बृ 1-5-13

तावद्– Till छां 1-1-6, 1-9-3, 1-11-3, 3-6-4, 3-7-4, 3-8-4, 3-9-4, 3-10-4 5-11-5, 6-14-2, 6-15-1, 8-6-4, 8-6-5, बृ 1-4-17, 3-3-2, 5-14-1, 5-14-2 5-14-3, 5-14-6.

तावान्– So much छां 3-12-6 8-1-3, बृ 1-5-11, 1-5-12, 1-5-13, 3-3-2, 6-4-3.

ति– Mortal छां 8-3-5.

तितिक्षुः – (a) Enduring बृ 4-4 23.

तितीर्षताम्– (a) Of those desirous of crossing का 3-2.

तिरश्ची– (a. f.) Adverse बृ 6-3-1.

तिरश्चीनवंशः – A bee-hive छां 3-1-1.

तिरश्चीभिः – (a. f.) By the obliquely going छां 7-11-1.

तिरोदधे– It vanished के 3-11.

तिरोभावः – Disappearance छां 7-26-1.

तिरोऽसानि– Let me hide बृ 1-4-4.

तिरोहितं– (a) Hidden; obscure बृ 1-3-28.

तिर्यञ्चः – (a) Crooked बृ 6-3-1.

तिलः –Sesamum छां 5-10-6.

तिलमाषाः – Sesamums and Udida छां 5-10-6, बृ 6-3-13.

तिलौदनं– Rice cooked with sesamums बृ 6-4-17.

तिष्ठत्– (a) Standing ई 4.

तिष्ठतः – Two stand बृ 3-8-9.

तिष्ठति– One stands का 4-12, 6-9, छां 6-11-1, 6-12-2, 7-8-1 बृ 5-13-1

तिष्ठते– He is there मुं 2-1-9.

तिष्ठन्– (a) Dwelling बृ 3-7-3, 3-7-4 3-7-5, 3-7-6, 3-7-7, 3-7-8, 3-7-9 3-7-10, 3-7-11, 3-7-12, 3-7-13, 3-7-14, 3-7-15, 3-7-16 3-7-17 3-7-18, 3-7-19, 3-7-20, 3-7-21, 3-7-22, 3-7-23, 4-3-9.

तिष्ठन्तं– (a) To waiting का 4-6.

तिष्ठन्ति– They stand प्र 2-10, छां 8-6-1, बृ 3-8-9, 4-3-20.

तिष्ठन्तीं– (a) To one waiting for का 4-7.

तिष्ठमानस्य– (a) Of one who stands बृ 3-9-28 (7).

तिष्ठासेत्– Should desire to live बृ 3-5-1.

तिसृभिः – By three (f.) बृ 3-1-7.

तिस्रः – (a.f.) Three का 1-9, प्र 5-6, तै 1-5-1, छां 4-17-2, 6-3-2, 6-3-3, 6-3-4, 6-4-7, 6-8-6, बृ 3-1-7, 3-1-8, 3-1-10.

ती–इति ईकारानुबन्धो निर्देशार्थः – Monosyllable for अनृत, falsehood बृ 5-5-1.

तीरे– On the bank बृ 2-2-3.

तीर्णः – (a) Gone beyond बृ 4-3-22.

तीर्त्वा- Crossing over; spreading ई 11, 14, का 1-12, छां 8-4-2, बृ 6-4-12.

तीर्थेन- In the right manner बृ 6 2-7.

तीर्थेभ्यः - At holy places छां 8-15-1.

तुभ्यं- For you प्र 2-7, बृ 6-2-4, 6-2-8.

तुरं- Speedily छां 5-2-7.

IV तुर. कावषेयः - Tura Kāvaseya
बृ 6-5-4 IV
Tradition from
Prajāpati III
to
Yajñavacas Rājastambāyana V

तुरात्- From Tura बृ 6-5-4.

तुरीयं- (a) The fourth बृ 5-14-3, 5-14-6.

तुरीयाय- (a) To the fourth बृ 5-14-7.

तुरीये- (a) In the fourth बृ 5-14-4.

तुल्य- (a) Equal to का 1-24.

तुल्य. - (a) Equal to का 1-22.

तुष्टः - (a) Pleased का 1-15.

तुष्टुवांसः - (Perf part of स्तु, प्र. ब. पु) Praising प्रगा, मुंगा, मांगा.

तूर्णम्- Rapidly प्र 5-3.

तूष्णीं- Silently; silent प्र 6-1, छां 1-10-11, बृ 2-1-13.

तृणम्- Grass; blade of grassके 3-6, 3-10.

तृणजलायुका- A caterpillar बृ 4-4-3.

तृणवनस्पतयः - Grass and trees छां 7-8-1. 7-10-1.

तृणवनस्पतीन्- Grass and trees छां 7-2-1, 7-7-1.

तृणस्य- Of grass blade बृ 4-4-3.

तृणैः - By grass blades छां 6-7-5.

तृणोदकं- Grass and water छां 2-22-2, बृ 1-4 16.

तृतीयं- (a) Third का 1-4, 1-19 के 4-4, छां 2-24-16, 3-8-1, 5-10-8, बृ 1-2-3, 4-3-9, 5-14-6.

तृतीयः –(a) The third का 1-20, मां 5, छां 2-23-1.

तृतीयसवनम्- Third sacrificial libation छां 2-24-1, 2-24-16, 3-16 4, 3-16-5, 3-16-6.

तृतीयसवनस्य- Of third sacrificial libation छां 2-24-11.

तृतीयस्य- (a) Of the third छां 8-5-3.

तृतीया- (a. f.) Third मां 11, बृ 3-1-7, 3-1-10.

तृतीयां- (a. f.) To the third छां 5-21-1, 6-11-2

तृप्ताः –(a) Satisfied बृ 6-3-1.

तृप्ति- Contentment छां 5-19-2, 5-20-2, 5-21-2, 5-22-2, 5-23-2.

तृप्तिः – Contentment तै 3-10-2.

तृप्तिमान्- (a) Possessing contentment छां 7-10-2.

तृप्यति- Is contented छां 3-6-3, 3-7-3, 3-8-3, 3-9-3, 3-10-3, 5-19-1, 5-19-2, 5-20-1, 5-20-2, 5-21 1, 5-21-2, 5-22-1, 5-22-2, 5-23-1, 5-23-2.

तृप्यति- (तृप्यत्) (a) In one while being contented छां 5-19-2, 5-20-2, 5-21-2, 5-22-2, 5-23-2.

तृप्यन्ति- They are contented छां 3-6-1, 3-7-1, 3-8-1, 3-9-1, 3-10-1, 5-20-2, बृ 1 3-18.

तृप्यन्तीषु- (a. f.) In those being contented छां 5-20-2.

तृप्यन्त्यां- (a. f.) In one's while being contented छां 5-19-2. 5-21-2, 5-22-2, 5-23-2.

ते–Thine; for thee ई 16, 18, के 2-1, 4-7, का 1-14, 1-19, 2-15, प्र 2-10, 2-12, 3-2, 6-1, तैत्ता, 1-1-1, 1-11-3, 1-12-1, छां 1-5-2, 1-8-6 1-8-8, 1-9-3, 1-10-9, 1-10-10, 1-10-11, 1-11-4, 1-11-5, 1-11-6, 1-11-7, 1-11-8, 1-11-9, 4-5-2, 4-6-1 4-6-3, 4-7-1, 4-7-3, 4-8-1, 4-8-3, 4-14-1, 4-14-2, 4-14-3, 5-2-6, 5-3-5, 5-12-2, 5-14-2, 5-15-2, 5-16-2, 5-17-2, 6-7-3, 7-1-1, 8-9-3, 8-10-4, 8-11-3, बृ

1		2		3	
शिक्षाध्यायः		ब्रह्मानंदवल्ली		भृगुवल्ली	
अनुवाकः	पादाः	अनुवाकः	पादाः	अनुवाकः	पादाः
1	1	1	1	1	1
2	1	2	1	2	1
3	4	3	1	3	1
4	3	4	1	4	1
5	3	5	1	5	1
6	2	6	1	6	1
7	1	7	1	7	1
8	1	8	5	8	1
9	1	9	1	9	1
10	1			10	6
11	4				
12	1				

त्यक्तेन– (a) Resigned ई 1.

त्यत्– (Pron a) Invisible *अमूर्त* तै 2-6 1, बृ 2-3-1, 2-3-3, 3-9-9.

त्यस्य– (Pron a) of that बृ 1-3-24, 2-3-3, 2-3-5

त्येन– By invisible बृ 1-6-3.

त्रपु– Tin छां 4-17-7.

त्रपुणा– By tin छां 4-17-7.

त्रय– (a) Group of three क 1-18, पे 3-12, छां 2-21-1, 3-17-6बृ, 1-6-1, 1-6-3, 3-9-1, 3-9-8, 5-2-1, 5-2-3.

त्रयः – The three पे 3-12, छां 1-8-1, 2-21-1, 2-23-1, बृ 1-5-4, 1-5-5, 1-5-16, 3-9-1, 3-9-8.

त्रयश्च त्रीच शता– (a) Three hundred and three बृ 3--9-1.

त्रयश्च त्रीच सहस्रा– (a) Three thousand and three बृ 3-9-1.

त्रयस्त्रिंशत्– (a) Thirty three (8 वसवः 11 रुद्राः 12 आदित्याः 1 इन्द्र 1 प्रजापतिः) बृ 3-9-1, 3-9-2.

त्रयस्त्रिंशी- (Included) In the thirty-three (gods) बृ 3-9-2.

त्रया. - The three बृ 5-2-1.

त्रयाणां- Of the three क 1-10.

त्रयी- (f1) The group of three छां 1-1-9, 2-21-1, 2-23-2, बृ 5-14-2 5-14-6.

त्रयी- (a. f.) The group of three छां 1-4-2, 4-17-3.

त्रय्याः - (a. f.) Of the group of three छां 4-17-8.

त्रयोदश - (a) Thirteenth छां 1-13-3.

त्राणम्- Protection; defence; preservation छां 8-5-2.

त्रायते- She protects छां 3-12-1, बृ 5-13-4, 5-14-4.

त्रि: -(a) Three बृ 6-4-19, 6-4-21, 6-4-25.

त्रिकर्मकृत्- (a) Doer of chief three duties of a Brāhmana, i. e sacrifice, study of Vedas and making charity क 1-17.

त्रिकालातीतम्- Beyond the three times namely the past, the present and the future मां 1.

त्रिणाचिकेत - (a) One who has thrice kindled the Nāchiketa fire or studied the Nāchiketa section of Kāṭhaka क 1-17, 1-18.

त्रिणाचिकेता: - (a) Those who have thrice kindled the Nāchiketa fire क 3-1

त्रिदिवे- In the heaven प्र 2-13.

त्रिधा- (a) Threefold; in three ways छां 7-26-2.

त्रिपदी- (a) Three-footed (three stanzas) बृ 5-14-7.

त्रिपादस्य- (a) Of threefourths छां 3-12-6, (पाद: one fourth).

त्रिभि: - By three (mother, father and preceptor) क 1-17.

त्रिभि: - By three छां 2-10-3, बृ 1-3-22.

त्रिमात्रेण- By three syllables प्र 5-5.

त्रिरात्रान्ते- At the end of three nights बृ 6-4-13.

त्रिवृत्- (a) Threefold छां 6-3-4, 6-4-7, 6-8 6,

त्रिवृतम्- (a) Threefold छां 6-3-3, 6-3-4.

त्रिशङ्कुः - By the sage Triśaṅku तै 1-10-1.

त्रिषु- (a) In threes बृ 5-14-1.

त्रिष्टुप्- A metre with 11 syllables in a quarter छां 3-16-3.

त्रीणि- (a) Three छां 2-21-3, 6-3-1 6-4-1, 6-4-2, 6-4-3, 6-4-4, 8-3-5, बृ 1-5-1, 1-5-3.

त्रीन्- (a) Three का 1-9, बृ 5-14-6, 6-4-16.

त्रेताग्नम्- In the three sacred fires taken collectively गार्हपत्य, दक्षिण and आहवनीय मुं 1-2-1.

त्रेधा- In three parts छां 6-5-1, 6-5-2, 6-5-3, बृ 1-2-3.

33 त्रैवणिः - *Traivaṇi*

बृ 2-6-3 — 33
4 6-3 — 33
Tradition from
Aupajandhani 32
to
Āsurāyana 34.

त्रैवणेः - From Traivaṇi बृ 2-6-3, 4-6-3.

त्रैष्टुभं- Pertaining to Triṣṭubh (त्रिष्टुभ्) छां 3-16-3.

त्र्यक्षरं- A word of three syllables छां 2-10-1, 2-10-3, 2-10-4, बृ 5-3-1, 5-5-1.

त्र्यहं- For three days बृ 6-4-13.

त्वं - (Pron.) Thou ई 15, के 1-5, 1-6, 1 7, 1-8, 1-9, 2-1, का 1-12, 1-13, 1-14, 1-22, 1-24, 1-27, 2-3, 2-9, प्र 2-7, 2-9, 2-10, 2-11, 6-9, तैत्त, 1-1-1, 1-12-1, छां 1-5-2, 1-5-4, 4-1-8, 4-4-2, 4-4-4, 5-1-12, 5-1-13, 5-1-14, 5-3-5, 5-3-7, 5-12-1, 5-13 1, 5-14-1, 5-15-1, 5-16-1, 5-17-1, 6-8-7, 6-9-4, 6-10-3, 6-11-3, 6-12-3, 6-13-3, 6-14-3, 6-15-3, 6-16-3, 7-15-2, बृ 1-3-2, 1-3-3, 1-3-4, 1-3-5, 1-3-6, 1-3-7, 1-5-17, 3-1-2, 3-7-1, 3-9-26, 5-15-1, 6-1-4, 6-1-14, 6-2-4, 6-2-8, 6-2-9, 6-4-9, 6-4-20 6-4-28,

दंश: – A gnat छां 6-9-3, 6-10-2.

दंस: – An act वृ 2-5-16.

दक्षिणं- South (Solstice) प्र 1-9.

दक्षिणं- Right नृ 6-4-25.

दक्षिण: – Right तै 2-1-1, 2-2-1, 2-3-1, 2-4-1, 2-5-1.

दक्षिण: – Southern छां 3-13-2.

दक्षिणत: – From southern side मुं 2-2-11, छां 3-7-4, 3-8 4, 3-9-4 3-10-4, 7-25-1, 7-25-2, वृ 3-1-9.

दक्षिणा- Gift वृ 3-9-21.

दक्षिणा- South छां 3-15-2, 4-5-2, वृ 1-2-3, 4 2-4.

दक्षिणा- South (solstice) छां 5-10-3.

दक्षिणां- South प्र 1-6.

दक्षिणां- To a gift वृ 3-9-21.

दक्षिणा: – Southern छां 3-2-1.

दक्षिणा: – Gifts मुं 2-1-6, छां 3-17-4, वृ 3-9-21.

दक्षिणाग्नौ- In the southern fire; in fire placed southwards also called Anvāhāryapacana छां 4-17-5.

दक्षिणादित्य:- The southward Sun वृ 6-2-16.

दक्षिणायां- On gift वृ 3-9-21.

दक्षिणायां- In southern direction वृ 3-9-21.

दक्षिणासु- In milch cows क 1-2

दक्षिणे- In the right वृ 2-3-5, 4-2-2, 5-5-2, 5-5-4.

दक्षिणे- (a) The southern वृ 4-2-4.

दग्धुं- In drder to burn; to butn के 3-6.

दत्त- You give छां 4-3-7, वृ 5-2-2, 5-2-3.

दत्तं- (a) Given छां 4-3-6, 5-10-3.

ददत्- (a) Giving क 1-3.

ददत: – (a) Those who give वृ 3-8-9.

ददति- They give वृ 5-3-1,

बृ 2-6-3 — 13
4-6-3 — 13
Tradition from
Átharvah Daiva 12
to
The Aśvinau 14

दध्यङ्– The name of the sage Dadhyañ बृ 2-5-16.

दध्यङ्ङाथर्वणः – The name of the sage Dadhyañ who is a descendant of अथर्वन् बृ 2-5-16, 2-5-17, 2-5-18, 2-5-19.

दध्योदनं– Rice cooked with curds बृ 6-4-15.

दध्रिरे– They continued to live बृ 1-5-21.

दध्रे– One continued to live छां 4-10-3, बृ 1-5-21, 1-5-22, 3-1-2.

दन्दशूकम्– A snake बृ 6-2-16.

दन्द्रम्यमाणाः – (a) Going by different ways क 2-5.

दभ्रं– Little के 2-1.

दमं– Subjugation of passions बृ 5-2-3.

दमः – Subjugation of passions के 4-8, तै 1-9-1.

दमयन्तु– They may subdue themselves तै 1-4-2.

दयध्वम्– You be compassionate बृ 5-2-3.

दयां– Compassion बृ 5-2-3.

दर्वी– (Oblations made with) a ladle बृ 3-8-9.

दर्शतम्– (a) Visible बृ 5-14-3, 5-14-6.

दर्शताय– (a) To the visible बृ 5-14-7.

दर्शते– (a) In the visible बृ 5-14-4.

दर्शनाय– For looking at छां 8-3-1, 8-12-4.

दर्शनीयं– (a) Visible छां 1-2-4.

दर्शनेन– By looking at बृ 2-4-5.

दर्शपूर्णमासौ– New moon and full moon बृ 1-5-2.

दर्शयति– He shows छां 7-26-2.

दर्शयित्वा– Having indicated छां 7-11-1.
दश– (a) Ten छां 4-3-8, 5-9-1, 7-9-1, 7-26-2, बृ 2-5-19, 3-1-1, 3-9-4 6-3-13.
दश च सहस्राणि– (a) Tens of thousands बृ 2-5-19.
दशमे– (a) In tenth बृ 6-4-22.
दशरात्रीः – Ten nights छां 7-9-1.
दस्रौ– Two Aśvins बृ 2-5-17.
दहर– (a) Small छां 8-1-1, 8-1-2.
दहरः – (a) Small छां 8-1-1, 8-1-2.
दहेत्– Should burn छां 6-7-3, 6-7-5, 7-15-3.
दहेति– (दह + इति) You burn के 3-6.
दहेयम्– I may burn के 3-5.
दह्यते– It is burnt छां 6-16-1, 6-16-2.
दातारः -- (a) Donors प्र 2-11.
दातु. – (a) Of the donor बृ 3-9-28 (7.)
दान-- Charity छां 2-23-1, 3-17-4, बृ 5-2-3.
दानेन-- By charity बृ 4-4-22, 6-2-16.
दान्त. - (a) Self-controlled बृ 4-4-23.
दाम– A rope बृ 2-2-1.
दाम्यत– You restrain yourself बृ 5-2-1, 5-2-3.
दारु– Wood छां 4-17-7.
दारुणा– By wood छां 4-17-7.
दारूणि· Woods बृ 3-9-28 (3).
दारेण– With the wife बृ 6-4-12.
दाल्भ्य– Oh Dalbhya छां 1-8-6.
दाल्भ्यं– A person from Dalbha families (चैकितायनं) छां 1-8-3, 1-8-6.
दाल्भ्यः – (चैकितायनः) A person from Dalbha family छां 1-8-1.
दाल्भ्यः – Baka Dālbhya छां 1-2-13, 1-12-1, 1-12-3.
दासभार्यं· Slaves and wives छां 7-24-2.
दासी– A female slave छां 5-13-2

दासीनां– Of female slaves बृ 6-2-7.

दासीनिष्कः – Female slave and gold छां 5-13-2.

दास्यसि– You will give का 1-4.

दास्यामि– I will give छां 5-11-5.

दास्याय– For being a slave बृ 4-4-23

दिक्– A cardinal point छां 3-15-2, 3-18-6, 4-5-2, बृ 1-2-3, 4-2-4.

दिक्कला– A part of a direction छां 4-5-2.

दिक्षु– In cardinal points छां 4-3-8, 5-20-2, बृ 2-1-11, 2-5-6, 3-7-10.

दिगन्तरैः – By various directions प्र 4-5.

दिग्धविद्धा– One who is smeared and pierced बृ 6-4-9.

दिग्भिः – By cardinal points छां 3-18-6.

दिग्भ्यः – From cardinal points बृ 3-7-10

दिदृक्षन्ते– They desire to see बृ 1-3-25.

दिव– To the shining world के 1-2, छां 3-15-5, 5-12-1, 7-2-1, 7-7-1, बृ 3-7-8.

दिवः – From the shining world प्र 1-11, छां 3-13-7, 3-14-3, 4-17-1, बृ 1-5-19, 3-7-8, 3-8-3, 3-8-4, 3-8-6, 3-8-7.

दिवा– By day प्र 1-13, छां 3-11-3, 3-17-7, 4-1-2.

दिवि– In the shining world छां 3-12-6, 3-17-7, 5-19-2, 8-5-3 बृ 3-7-8

दिविक्षिद्भ्यः – For those dwelling in the shining world छां 2-24-14.

दिवेदिवे– Day after day का 4-8.

दिव्यं· Divine मुं 3-1-7, 3-2-8.

दिव्यः – (a) Divine मुं 2-1-2.

दिव्ये– In divine मुं 2-2-7.

दिशं– To a cardinal point प्र 1-6, छां 1-3-11, 6-8-2, 6-14-2, बृ 3-8-9. 4-1-3, 4-1-5.

दिशः – Cardinal points प्र 1-6, मुं 2-1-4, तै 1-7-1, ऐ 1-4, 2-4, छां 2-17-1, 2-21-4, 3-15-1, 3-18-2, 4-12-1, 5-6-1 5-20-2, बृ 1-1-1, 1-3-15, 2-5-6, 3-2-13, 3-7-10, 3-9-13, 3-9-19, 4-1-5, 4-2-4, 6-2-9.

दुष्टाश्वाः – Wicked or unruly horses का 3-5.
दुष्यति - He is spoiled छां 8-10-1, 8-10-3.
दुहितरं– To a daughter छां 4-2-3.
दुहिता– A daughter बृ 3-3-1, 6-4-17.
दूर 'दूर' By name (far away) (दुर्नाम) बृ 1-3-9.
दूरं– (a) Far off का 2-4, 2-21, बृ 1-3-9.
दूरात्– (a) From far off मुं 3-1-7.
दूरे– (a) Far off ई 5.
दृढिष्ठः, द्रढिष्ठः – (a) Strongest तै 2-8 1.
दृप्तबालाकिः - Conceited son of Ba ākā (गार्ग्य) बृ 2-1-1.
दृश्यते- It is seen का 3-12, छां 1-6-6, 1-7-5, 4-11-1, 4-12-1, 4-13-1, 4-15-1, 5-12-1, 5-13-1, 8-7-4.
दृश्येत्– It would be seen छां 5-1-7.
दृष्टं– (a) Which is seen प्र 4-5, पे 3-11, छां 3-13-8, 4-3-8.
दृष्टये– For seeing ई 15, बृ 5-15-1.
दृष्टि – Vision पे 5-2, छां 3-13-7.
दृष्टे– In which is seen मुं 2-2-8, बृ 4-5 6.
दृष्टेः – Of the vision बृ 3-4-2, 4-3-23.
दृष्ट्वा- Seeing; having seen का 2-11, पे 3-5, छां 2-9-7, 3-6-1, 3-6-3, 3-7-1, 3-7-3, 3-8-1, 3-8-3, 3-9-1, 3 9-3, 3-10-1, 3-10-3, 4-16-3 बृ 4-3-15, 4-3-16, 4-3-17, 4-3-34.
देयम्– (a) That which should be given तै 1-11-3.
देव - Oh shining one ई 18, तै 1-4-1, बृ 5-15-1.
देवं– To the god; the shining one का 1-17, 2-12, 2-21, छां 3-17-8, बृ 1-4-6, 4-4-15.
देवः – Shining one के 1-1, प्र 2-2, 2-5, 4-1, 4-5, 4-6, छां 1-12-5, 4-3-6, बृ 3-9-9, 4 1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7, 4-3-13, 4-3-20.

देवकामान्– The desires of gods छां 1-7-7.

देवकामानां– Of gods' desires छां 1-6-8.

देवकीपुत्राय– To the son of Devaki (Kṛṣṇa) छां 3-17-6.

देवगन्धर्वाणाम्– Of gods and celestial musicians तै 2-8-2.

देवजातानि– Kinds of gods बृ 1-4-12.

देवता– A deity प्र 3-8, छां 1-10-9, 1-10-10, 1-10-11, 1-11-4, 1-11-5, 1-11-6, 1-11-7, 1-11-8, 1-11-9, 4-17-2, 6-3-2, 6-3-3, बृ 1-2-7, 1-3-9, 1-3-10, 1-3-11, 1-3-16, 1-5-20, 1-5-22, 3-2-10, 3-9-10, 3-9-11, 3-9-12, 3-9-13, 3-9-14, 3-9-15, 3-9-16, 3-9-17.

देवतां– To a deity छां 1-3-9, 4-2-2, बृ 1-4-10, 1-5-20, 3-6-1.

देवता. – Deities तै 1-5-1, ऐ 2-1, छां 6-3-2, 6-3-3, 6-3-4, 6-4-7, 6-8-6, बृ 1-3-6.

देवतानाम्– Of deities छां 2-20-2, 4-17-8, 6-4-7, बृ 1-2-7, 1-3-11, 1-5-22.

देवताभिः – By deities बृ 3-1-9,

देवताभ्यः – From deities बृ 1-2-7.

देवतामयी– (a) Full of divinity का 4-7.

देवतायां– In the deity छां 6-8-6, 6-15-1, 6 15-2.

देवतायाः – (Of a deity) बृ 1-5-14.

देवतार्थं – For the deity ऐ 2-5, बृ 1-5-23.

देवतासु– In deities ऐ 2-5, छां 2-20-1, 2-20-2

देवते (प्र द्विवचन, स्त्री. of देवता)– Two deities बृ 5-12-1.

देवत्रा– Among all gods छां 3-17-8, बृ 1-4-11.

देवत्व– Godness बृ 4-3-33.

देवपथः – Heavenly passage छां 4-15-6.

देवपितृकार्याभ्याम्– From religious rites in connection with gods and manes तै 1-11-2.

देवमधु – Divine honey छां 3-1-1.

देवमनुष्याः – Gods and men छां 7-6-1, 7-8-1, 7-10-1.

देवयानं – To the path leading to salvation बृ 6-2-2

देवयानः – The path leading to salvation मुं 3-1-6, छां 5-10-2.

देवयानस्य – Of the path leading to salvation मुं 5-3 2, बृ 6-2-2.

देवरथाह्न्यानि – Days in which a god's chariot would be going बृ 3-3-2.

देवलोकं – To world of divines बृ 3-1-8, 6-2-15.

देवलोकः – A world of divines बृ 1-5-16, 3-1-8,

देवलोकाः – The worlds of divines बृ 3-6-1.

देवलोकात् – From divine world बृ 3-6-1. 6-2-15.

देवलोकेषु – In the worlds of divines बृ 3-6-1.

देवविद् – (a) Knower of gods बृ 3-7-1.

देवविद्या – Divine science; science of etymology (Nirukta) छां 7-1-4.

देवविद्यां – *Divine science*; science of etymology (Nirukta) छां 7-1-2, 7-2-1, 7-7-1.

देवसुषयः – Tubes in the heart leading to the gods छां 3-13-1.

देवस्य – Of a god छां 5-2-7, बृ 6-3-6.

देवहितम् – (a) Apportioned by gods प्र प्रा, मुं प्रा, मां प्रा.

देवाः – Shining ones ई 4, के 3-1, 4-2, का 4-9, 5-3, प्र प्रा, 2-1 मुं प्रा, 2-1-7, 3-2-7, मां प्रा, तै 1-5-3, 2-1-1, 2-5-1, ऐ 3-14, 5-3, छां 1-2-1, 1-4-2, 1-4-4, 1-4-5, 1-12-5, 2-9-5, 2-24-16, 3-6-1, 3-7-1, 3-8-1, 3-9-1, 3-10-1, 3-11-2, 5-4-2, 5-5-2, 5-6-2, 5-7-2, 5-8-2, 5-10-4, 8-8-4, 8-12-6, बृ 1-3-1, 1-3-7, 1-3-18, 1-4-6, 1-4-10, 1-5-6, 1-5-17, 1-5-23, 2-1-20, 2-4-5, 2-4-6, 2-5-15, 3-8-9, 3-9-1, 3-9-2, 3-9-8, 3-9-26, 4-2-2, 4-3-22, 4-4-16, 4-5-6, 4-5-7, 5-2-1, 5-5-1, 5-8-1, 5-15-1, 6-2-9, 6-2-10, 6-2-11, 6-2-12, 6-2-13, 6-2-14, 6-2-16, 6-3-1.

देवान् – To gods के 4-2, 4-3, तै 2-8-3, छां 7-2-1, 7-7-1, 8-9-1, 8-10-1, 8-11-1, बृ 1-1-2, 1-4-6, 1-4-10, 1-5 1, 1-5-2, 1-5-20, 2-4-6, 4 1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7, 4-5-7, 5-5-1.

देवानां – Of the gods प्र 2-8, मुं 1-1-1, 1-2-5, तै 2 8-2, 2-8-3, ऐ 4-5, छां 2-24-1, 4-3-7, 5-10-4, 8-7-2, बृ 1-4-10, 1-4-16, 2-4-5, 4-5-6, 6-2-2.

देवाय – To a god बृ 6-4-19.

देवासुराः – Godds and Demons छां 1-2-1, 8-7-2.

देवी (लेलायमाना) – Goddess (7th tongue of fire) मुं 1-2-4.

देवे – In the god प्र 4–2.

देवेभ्यः – From gods के 3-1, तै 3-10-6, छां 2-22-2, 2-24-14, बृ 1-3-2 1-3-3, 1-3-4, 1-3-5, 1-3-6, 1.5-2.

देवेषु – Among gods के 2-1, छां 4-3-4, बृ 1-4-15.

देवैः – By gods का 1-21, 1-22, प्र 4-11, मुं 3-1-8.

देवौ – Two gods बृ 3-9-8, 6-4-21.

देशदिगन्तरैः – By different places aod regions प्र 4-5.

देशे – In a country छां 8-15-1.

देहात् – From the body का 5-4.

देहि – (You) give छां 1-10 3.

देहिन् (देहिनः) – A living being especially a man का 5-4, 5-7.

दैव – A science of phenomena; unusuals छां 7-1-2, 7-2-1 7-7-1, 8-12-5.

दैवं – (a) Divine बृ 1-4-17, 1-5-19, 4-4-4.

दैवः – A science of phenomena; of unusuals छां 7-1-4.

दैवः – (a) One who is divine बृ 1-5-20.

दैवाः – (a) Coming from gods छां 5-1-4, बृ 1-5-17.

दैवी – (a. f.) Divine बृ 1-5-18, 5-2-3.

दैवीः – (a. f.) Divine ones तै 3-10-2.

दैवेन – (a) By a divine one छां 8-12-5.

दैवेषु – (a) In divine ones बृ 6-2-6.

दोषा – At night छां 6-13-1.

दोषेण – With a defect छां 8-10-1, 8-10-3.

दोहं – Milk छां 1-3-7, 1-13-4, 2-8-3.
दोह: – Milk छां 1-3-7, 1-13-4, 2-8-3
द्यावापृथिवी – Heaven and the earth छां 7-4-2, 8-1-3, बृ 3-8-3, 3-8-4, 3-8-6, 3-8-7, 6-4-21.
द्यावापृथिव्यौ – Heaven and the earth बृ 3-8-9.
द्युलोकं – Sky–world बृ 3-1-10.
द्यौः – A Shining world मुं 2-2-5, तै 1-3-1, 1-7-1, ऐ 1-2, छां 1-3-7, 1-6-3, 2-2-1, 2-2-2, 2-17-1, 3-1-1, 3-15-1, 3-19-2, 4-6-3, 4-13-1, 5-19-2, 7-6-1, 7-8-1, 7-10-1, बृ 1-1-1, 1-2-3, 1-5-12, 2-2-2, 3-7-8, 3-9-3, 3-9-7, 5-14-1, 6-3-6, 6-4-20, 6-4-22.
द्रक्ष्यामि – I am going to see बृ 1-5-21.
द्रढस्य – (a) Of firm छां 1-3-5.
द्रविणं – Wealth तै 1-10-1, बृ 6-4-6.
द्रव्यैः – By things; by means क 2-10.
द्रष्टव्यं – (a) Fit to be seen प्र 4-8.
द्रष्टव्यः – (a) Fit to be seen बृ 2-4-5, 4-5-6.
द्रष्टा – (a) One who sees; one who sees mentally प्र 4-9, छां 7-5-1, 7-9-1, बृ 3-7-23 4-3-32.
द्रष्टारं – To a seer बृ 3-4-2.
द्रष्टुः – Of a seer बृ 4-3-23.
द्रष्टृ – A seer बृ 3-8-11.
द्रष्ट्रश्रुतं (द्रष्टृ+अश्रुतं) Seer, not heard बृ 3-8-11.
द्वया: – (a) Of two kinds बृ 1-3-1.
द्वा – (a) Two मुं 3-1-1.
द्वा: – (a) Entrance ऐ 3-12.
द्वात्रिंशतं – (a) Thirty two छां 8-7-3, 8-9-3, 8-10-4, बृ 3-3-2.
द्वादश – (a) Twelve प्र 1-11, छां 4-10-1, बृ 3-9-2, 3-9-5.
(मासाः – Twelve in number :—

1 मधु, 2 माधव, 3 शुक्र, 4 शुचि, 5 नभ, 6 नभस्य: 7 इष, 8 ऊर्ज, 9 सहस, 10 सहस्य, 11 तप, 12 तपस्य)

द्वादशवर्षं – Twelfth year छां 6-1-2.

द्वादशाकृतिम् – (a) Consisting of twelve formations (the solar months) प्र 1-11.

द्वादशाह – For twelve days बृ 6-3-1.

द्वाभ्यां – With two बृ 3-8-2.

द्वारपाः – Door-keepers छां 3-13-6.

द्वारपान् – To door-keepers छां 3-13-6.

द्वारा – Entrance ऐ 3-12.

द्वाविंशति – (a) Twenty two छां 2-10-4.

द्वाविंशेन – By the twenty second छां 2-10-5.

द्वासप्ततिः – (a) Seventy two प्र 3-6.

द्वासप्तति.सहस्राणि (a) Seventytwo thousand बृ 2-1-19.

द्वितीयं – (a) Second का 1-4, ऐ 4-3, छां 3-7-1, बृ 1-4-3, 4-3-23, 4-3-24, 4-3-25, 4-3-26, 4-3-27, 4-3-28, 4-3 29, 4-3-30, 5-14-6.

द्वितीय – (a) One who is second मां 4, छां 2-23-1, बृ 1-2-4, 1-5-12, 2-1-11.

द्वितीयवान् – (a) Having a companion बृ 2-1-11.

द्वितीया – (a f.) Second मां 10.

द्वितीयां – (a. f.) To second छां 5-20-1, 6-11-2.

द्वितीयात् – From second बृ 1-4-2.

द्वितीयेन – (a) By second का 1-13, 1-19.

द्विपद. – (a) Two-footed बृ 2-5-18.

द्विपदी – (a. f.) Two-footed बृ 5-14-7.

द्विमात्रेण – By two syllables प्र 5-4.

द्विविधाः – (a) Of two kinds मु 2-1-1.

द्विषतः – The enemies बृ 2-2-1.

द्विषन् – Hating one बृ 1-3-7,

द्विषन्तः – (a) Enemies तै 3-10-4.

द्विष्यात् – One would hate बृ 5-14-7, 6-4-12.

द्विस् – (a) Twice छां 3-7-4, 3-8-4, 3-9-4, 3-10-4, बृ 3-3-2.

द्वे – (a) Two मुं 1-1-4 छां 3-17-6, 7-3 1, बृ 1-5-1, 1-5-2, 2-3-1, 4-3-9, 4-5-1, 5-5-3, 5-5-4, 6-2-2.

द्वेधा – In two places बृ 1-4-3.

द्वैतम् – Duality बृ 2-4-14, 4-5-15.

द्वौ – (a) Two छां 4-3-4, 7-3-1, बृ 3-8-1, 3-8-2, 3-9-1, 3-9-8, 5-5-3, 5-5-4, 5-8-1, 5-14-4, 6-4-15.

द्व्यक्षरं – A word of two letters छां 2-10-2.

धनम् – Wealth ई 1, तै 1-11-1, छां 1-11-3, 5-11-5.

धनमात्राम् – A portion of money छां 1-10-6.

धनसनयः – Wealthy people छां 1-7-6, 3-19-2.

धनस्य – Of wealth छां 3-11-6.

धनुः – A bow मुं 2-2-3, 2-2-4, बृ 3-8-2.

धनुषः – Of bow छां 1-3-5.

धनेन – With wealth छां 5-15-1.

धमनयः – Tubular vessels छां 3-19-2.

धर्मम् – Ethics; religion तै 1-11-1, छां 7-2-1, 7-7-1, बृ 1-4-14.

धर्मम् – Law बृ 1-5-23.

धर्मः – Character बृ 2-5 11.

धर्मः – Religion कठ 1-21, छां 7-2-1, बृ 1-4-14.

धर्मकामाः – (a) Observing or devoted to virtue तै 1-11-4.

धर्ममयः – (a) Made of virtuousness बृ 4-4-5

धर्मस्कन्धाः – Stems of religion छां 2-23-1.

धर्मस्य – Of character बृ 2-5-11

धर्माः – Religions, behaviour केश, छांश, 2-1-4.

धर्मात् – From a religious behaviour कठ 2-14, तै 1-11-1, बृ 1-4-14,

धर्मान् – Characters कठ 4-14.

धर्मे – In a character बृ 2-5-11.
धर्मेण – By ethical behaviour बृ 1-4-14.
धर्म्यम् – (a) Righteous क 2-13.
धातः – Oh creator ! तै 1-4-3.
धातवे – For nourishing बृ 6-4-27.
धाता – A creator 6-4-21.
धातुः – A humour (कफ, पित्त, वात); Essential ingredient of the body क 2-20, छां 6-5-1, 6-5-2, 6-5-3.
धातुप्रसादात् – Owing to purity of humours क 2-20.
धानाः – Seeds, छां 6-12-1.
धानारुहः – Sprouts from seeds बृ 3-9-28 (5).
धान्यानि – Grains बृ 6-3-13.
धाम – An abode मुं 3-2-1, 3-2-4.
धारणः – Preserver तै 1-4-1.
धारयस्व – You maintain yourself with बृ 3-8-5
धारया – With a stream बृ 6-3-1.
धारा – A sharp edge (of a razor) क 3-14, बृ 3-3-2.
धारिणी – (a) Supporter मुं 2-1-3.
धार्मः – (a) Pertaining to Dharma बृ 2-5-11.
धार्मिकान् – Religious posterity छां 8-15-1.
धावतः – (a) Of one who runs ई 4.
धावति – He runs क 6-3, तै 2-8-1, बृ 4-3-19.
धावन्ति – They run बृ 2-1-1.
धिक्त्वा – Shame to thee छां 7-15-2.
धित्वा – Placing बृ 3-3-2.
धियः – Understandings बृ 6-3-6.
धिया – By meditation बृ 1-5-2.
धिष्ण्याः – Of the altar बृ 6-4-5.
धीः – Intelligence बृ 1-5-3.

धीमहि – We meditate upon छां 5-2-7, बृ 6-3-6.

धीरः – (a) A resolute का 2-2, 2-11, 2-12, 2-22, 4-1, 4-4, 6-6, बृ 4-4-21.

धीराः – (a) Resolute; wise के 1-2, 2-5, का 2-5, 4-2, 5-12, 5-13, मुं 1-1-6, 1-2-8, 2-2-7, 3-2-1, 3-2-5, बृ 4-4-8.

धीराणाम् – Of the resolute ई 10, 13.

धूत्वा – Shaking off छां 8-13-1.

धूमं – To smoke छां 5-10-3, बृ 6-2-16.

धूमः – Smoke छां 2-12-1, 5-4-1, 5-5-1, 5-6-1, 5-7-1, 5-8-1, 5-10-5, बृ 6-2-9, 6-2-10, 6-2-11, 6-2-12, 6-2-13, 6-2-14.

धूमात् – From smoke छां 5-10-3, बृ 6-2-16.

धृतिः – Firmness ऐ 5-2, बृ 1-5-3.

धृत्या – With firmness का 2-11.

धेनुं – To milch cow बृ 5-8-1.

धेहि – You place बृ 6-4-21.

धैर्येण – With fortitude का 6-17.

ध्मायमानस्य – Of one being blown, बृ 2-4-8, 4-5-9.

ध्यातं – (a) Thought of ऐ 3-11.

ध्यात्वा – Thinking ऐ 3-8.

ध्यानं – Meditation छां 7-6-1, 7-6-2, 7-26-1.

ध्यानस्य – Of meditation छां 7-6-2.

ध्यानात् – From meditation छां 7-6-2, 7-7-1.

ध्यानापादांशाः – Parts of rewards of meditation छां 7-6-1.

ध्यायति – He meditates छां 7-6-1, बृ 4-3-7.

ध्यायथ – You meditate मुं 2-2-6.

ध्यायन् – (a) One who meditates छां 1-3-12, 2-22-2, 5-1-8, 5-1-9, 5-1-10.

ध्यायन्त. – (a) Those who meditate छां 5-1-8, 5-1-9, 5-1-10.

ध्यायन्ति – They meditate छां 7-6-1,

ध्यायमानः – (a) One who is in habit of meditating मुं 3-1-8.

ध्रियते – He is borne बृ 4-3-19.

ध्रुवम् – Certain क 2-10, 3-15, 4-2, बृ 4-4-20.

ध्रुवः – (a) One who is sure छां 7-4-3, 7-5-3, बृ 4-4-20.

ध्रुवा – (a) Eternal; firmly fixed छां 7-26-2, बृ 1-5-14,

ध्रुवान् – (a) Eternal ones छां 7-4-3, 7-5-3.

ध्रुवायां – Towards eternal बृ 3-9 24.

नः – Ours; us ई 10, 13, के 1-4, 2-2 क 1-29, 2-9, प्रश्न, 2-11, 2-13, 6-8, मुंप्रा, मांप्रा, तैप्रा, 1-1-1, 1-12-1, 3-10-6, ऐ 2-1, 2-2, छां 1-12-2, 2-1-3, 4-5-1, 4-10-4, 5-1-7, 5-1-12, 5-11-6, 6-4-5, बृ 1-3-18, 1-5-21, 2-4-4, 3-1-2, 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7, 4-2-4, 4-4-22, 4-5-5, 5-2-1, 5-2-2, 5-2-3, 6-1-7, 6-2-3, 6-2-4, 6-2-7, 6-2-8, 6-3-6, 6-4-24.

नक्तं – At night छां 8-4-2, बृ 6-3-6.

नक्षत्रलोकाः – The worlds of the stars बृ 3-6-1.

नक्षत्रलोकेषु – In the worlds of the stars बृ 3-6-1.

नक्षत्रविद्या – Science of stars छां 7 1-4.

नक्षत्रविद्या – To Science of stars छां 7-1-2, 7-2 1, 7-7-1.

नक्षत्राणि – The stars तै 1-7-1, छां 1-6-4, 2-20-1, 2-21-1, 4-12-1, 5-4-1, 1-19, 1-21, 7 12-1, 8-1-3, बृ 1-1-1, 3-9-3, 6-2-11.

नक्षत्रेण – By a star बृ 6-3-1.

नक्षत्रेषु – In stars तै 3-10-3.

नखनिकृन्तनेन – By nail-parer छां 6-1-6.

नचिकेतस् – Oh Nachiketas ? The name of the son of Vājaśravas क 1-14, 1-24, 1-25, 2-3, 2-9, 2-11, 6-18.

नचिकेतसं – To Naciketas क 2-4, 2-13.

नचिकेतसे – For Naciketas क प्रा.

नचिकेता – Naciketa क 1-1, 1-29

नदत् – (a) Crying ऐ 3-3.

नदथु: – A roar छां 3-13-8.
नद्यः – Rivers प्र 6-5, मुं 3-2-8, छां 3-19-2, 6-10-1, बृ 3-8-9.
नभः – Clouds बृ 1-1-1.
नभ्यं – The central part of the wheel बृ 1-5-15.
नमः – Bow to काम, प्र 6-8, मुं 3-2-11, तै प्रा, 1-1-1, 1-12-1, 3-10-4, छां 2-24-5, 2-24-9, 2-24-14, बृ 2-6-3, 3-1-2, 4-6-3. 6-5-4.
नमउक्ति – Declaration of obeisance ई 18, बृ 5-15-1.
नमस्कारेण – With a bow बृ 3-8-12.
नमस्ते – Bow to you का 1-9, तै प्रा 1-1-1, 1-12-1, बृ 3-8-5, 4-2-1, 4-2-4, 5-14-7.
नमस्यः - (a) Fit to bow down to का 1-9.
नमयन्ते – They are submitted तै 3-10-4.
नय – (You) lead ई 18, बृ 5-15-1.
नयति – One leads; conveys प्र 3-5, 3-7, 3-10, 4-4, छां 4-15-3.
नयते – It is leading off छां 6-8 5.
नयन्ति – They lead; convey मुं 1-2-5.
नयन्ते – They are leading छां 6-8-3.
नरः – A man का 3-9.
नरा (रौ) – Oh two men ! बृ 2-5-16.
नरे – In a man ई 2.
नरेण – By a man का 2-8.
नव – (a) Nine छां 5-9-1.
नवतरं – (a) Newer बृ 4-4-4.
नवतरः – (a) Newer बृ 3-9-28 (4).
नवधा – Nine-fold; *in nine ways* छां 7-26-2.
नश्यति – (He) perishes छां 8-5-3, 8-9-1, 8-9-2.
नहि – Not बृ 3-9-26, 4-2-4, 4-4-22, 4-5-15, 5-14-7.
नाकः – A sage's name; he was Mudgala's son तै 1-9-1, बृ 6-4-4,
नाकम् – Heaven छां 2-10-5.

नाकस्य – of heaven मुं 1-2-10

नागेन – By an elephant बृ 1-3-22.

नाचिकेतम् – (a) Fire named after Nachiketas (नचिकेतस्) का 1-18, 3-2, 3-16.

नाचिकेतः – Named after Naciketas का 2-10.

नाडी – A nerve, a tubular vessel बृ 4-6-3.

नाडीनां – Of nerves, of tubular vessels प्र 3-6.

नाडीभ्यः – From nerves छां 8-6-2.

नाडीषु – In nerves, in tubular vessels छां 8-6-2, 8-6-3.

नाडीसहस्राणि – Thousand nerves प्र 3-6.

नाड्यः (नाड्यः, नाडीनाम्) – Nerves, any tubular organs का 6-16, मुं 2-2-6, छां 8-6-1, 8-6-6, बृ 2-1-19, 4-2-3, 4-3-20.

नाना – (a) Diverse का 4-10, 4-11, छां 1-1-10, बृ 4-4-19.

नानात्यया (a) Diverse छां 4-10-3.

नानात्ययाना – (a) Of diverse kinds छां 6-9-1.

नानार्थे – In case of having different aims का 2-1.

नानेव (नाना + इव) – Like manifoldly का 4-10, 4-11.

नानेवविदम् – Not one who does not know this छां 4-17-10.

नान्दनम् – (a) Pleasing ऐ 3-12.

नान्यं – (a) Not other का 1-29.

नाभ्यधि (नाभि.) – The navel तै 3-10-6.

नाभि – To a navel ऐ 2-4.

नाभिः – A navel ऐ 1-4

नाभौ – On a nave of wheel छां 7-15-1

नाभ्याः – From navel ऐ 1-4

नाम – Name; form ई 3, के 4-6, का 1-1, 1-3, प्र 6-4, मुं 1-1-9, 2-2-1, ऐ 3-12, 3-14, छां 1-6-7, 1-7-5, 3-15-2, 4-2-5, 4-4-2, 4-4-4, 4-5-2, 4-6-3, 4-7-3, 4-8-3, 5-2-1, 5-2-6, 6-8-1, 6-8-3, 6-8-5, 7-1-3, 7-1-4, 7-1-5, 7-3-1, 7-26-1, 8-3-4, 8-14-1, बृ 1-3-9,

1-4-1, 1-4-7, 1-5-17, 1-6-1, 2-1-17, 2-1-19, 2-2-4, 3-2-12, 4-2-2, 4-2-3, 4-3-20, 4-4-11, 5-14-4, 6-4-26.

नामधेयम् – An appellation छां 6-1-4, 6-1-5, 6-1-6, 6-4-1, 6-4-2, 6-4-3, 6-4-4, बृ 2-3-6.

नामधेयानि – Appellations ऐ 5-2.

नामभिः – By names बृ 1-6-1, 2-1-15.

नामरूपं – Both form and appearance बृ 1-6-1,

नामरूपयोः – Of both form and appearance छां 8-14-1.

नामरूपात् – From form and appearance मुं 3-2-8.

नामरूपाभ्यां – From both form and appearance बृ 1 4-7.

नामरूपे – Both form and appearance प्र 6-5, मुं 3-2-8, छां 6-3-2, 6-3-3, बृ 1-6-3.

नामानि – Names बृ 1-6-1, 3-2-3.

नाम्नः – Of a name छां 7-1-5, 7-2-1.

नाम्ना – By a name का 1-16, बृ 3-2-3.

नाम्नां – Of names बृ 1-6-1.

नाम्नि – In name छां 7-4-1, 7-5-1.

नारदः – The celebrated devarṣi छां 7-1-1.

नावम् – A boat बृ 4-2-1.

नाशम् – Destruction छां 8-9-1, 8-9-2.

नासिकाभ्यां – From both nostrils ऐ 1-4.

नासिके – Both nostrils ऐ 1-4, 2-4, बृ 2-4-11, 4-5-12.

नासिक्यं (a) Nasal छां 1-2-2.

नाह (नैव) – Only not छां 8-11-1.

नि – A prefix indicating certainty तै 1-4-3.

नि – A Nidhāna, निधान 7th kind of साम छां 2-8-2.

निगच्छति – He goes with बृ 2-1-9, 2-1-18, 4-3-36.

निचाय्य (आत्मभावेन दृष्ट्वा) – Seeing the nature of the soul; having understood का 1-17, 3-15.

निविवयुः – They had recognized बृ 4-4-18.
नितपति – It is burning hot छां 7-11-1.
नित्यम् – (a) Eternal का 2-10, 3-15, मुं 1-1-6, 3-1-5.
नित्यः – (a) Eternal का 2-18, 5-13, बृ 4-4-23.
निदधति – They set down छां 2-9-8.
निदधौ – It placed; put down के 3-6, 3-10, छां 1-10-5.
निदिध्यासस्व – You ponder बृ 2-4-4, 4-5-5.
निदिध्यासितव्यः – (a) Fit to be pondered over बृ 2-4-5, 4-5-6.
निधनभाजिनः – (a) Those who share in the seventh part of sevenfold sāman (partaking in annihilation) छां 2-9-8.
निधनम् – Annihilation; the fifth of the five parts of sāman (the finale) छां 2-2-1, 2-2-2, 2-3-2, 2-4-1, 2-5-1, 2-6-1, 2-7-1, 2-8-2 2-9-8, 2-10-4, 2-11-1, 2-12-1, 2-13-1, 2-14-1, 2-15-1, 2-16-1 2-17-1, 2-18-1, 2-19-1, 2-20-1, 2-21-1.
निधनमसि – Thou art destruction बृ 6-3-4.
निधानं – Repository मुं 3-1-6.
निधि – Chronology छां 7-1-2, 7-2-1, 7-7-1.
निधिः – Chyonology छां 7-1-4.
निधीयते – It is placed बृ 3-2-13.
निनदं – Noise; a sound like that of a chariot छां 3-13-8.
निन्देत् – One should find fault with छां 2-14-2, 2-15-2, 2-16-2 2-17-2. 2-18-2, 2-20-2.
निन्द्यात् – He should find fault with तै 3-7-1.
निपत्य – Flying down छां 4-7-2.
निपद्यते – She lays बृ 6-3-1.
निपृणाति – He offers oblations बृ 1-4-16.
निबोध – You know का 1-14.
निबोधत – You know का 3-14.
निभालयथे – You behold छां 6-12-2, 6-13-2.
निमग्नः – (a) Immersed मुं 3-1-2.

निमिषत् (a) Winking मुं 2-2-1.
(नि)मृजे – I search तै 1-4-3.
निमृज्यात् – One should rub बृ 6-4-5.
निमेषा: – Moments बृ 3-8-9.
निम्रेडेरन् – They should make happy छां 3-19-4.
निम्लोच – The sunset छां 3-11-2.
निम्लोचति – It declines; sets छां 3-11-3.
निम्लोचन्ति – They set; they decline बृ 1-5-22.
निम्लोचन् The setting of the sun बृ 1-1-1.
नियच्छेत् – He should direct in general का 3-13.
नियतं – (a) Controlled मुं 1-2-1.
निरञ्जन: – (a) Unstained मुं 3-1-3.
निरते – (a) Devoted to के प्र, छां प्र.
निरदीयम् – I am freed from ऐ 4-5.
निरभिद्यत – It broke through ऐ 1-4, छां 3-19-1.
निरभिद्येताम् – Both broke through ऐ 1-4.
निरवर्तत – It turned out into छां 3-19-1, बृ 1-2-2.
निराकरोत् (मा) – Let it (not) expel के प्र, छां प्र.
निराकुर्याम् – I should expel के प्र छां प्र.
निराकृत्य – Driving away छां 4-4-5.
निरिन्द्रिय: – One without power of regeneration बृ 6-4-12.
निरिन्द्रिया: – Animals without power of regeneration का 1-3.
निरिन्द्रिया: – Those without power of regeneration बृ 6-4-4.
निरुक्तं – Name of a Vedāṅga containing glossary and explanation of obscure words, especially those occurring in the Vedas बृ 1-1-5.
निरुक्तं – Etymological explanation छां 8-3-3.
निरुक्तं – (a) Well defined तै 2-6-1.
निरुक्त: – The distinct छां 2-22-1.

निचिक्युः – They had recognized बृ 4-4-18.

नितपति – It is burning hot छां 7 11-1.

नित्यम् – (a) Eternal का 2-10, 3-15, मुं 1-1-6, 3-1-5.

नित्यः – (a) Eternal का 2-18, 5-13, बृ 4-4-23.

निदधति – They set down छां 2-9-8.

निदधौ – It placed; put down के 3-6, 3-10, छां 1-10-5.

निदिध्यासस्व – You ponder बृ 2-4-4, 4-5-5.

निदिध्यासितव्यः – (a) Fit to be pondered over बृ 2-4-5, 4-5-6.

निधनभाजिनः – (a) Those who share in the seventh part of sevenfold sāman (partaking in annihilation) छां 2-9-8.

निधनम् – Annihilation; the fifth of the five parts of sāman (the finale) छां 2-2-1, 2-2-2, 2-3-2, 2-4-1, 2-5-1, 2-6-1, 2-7-1, 2-8-2 2-9-8, 2-10-4, 2-11-1, 2-12-1, 2-13-1, 2-14-1, 2-15-1, 2-16-1 2-17-1, 2-18-1, 2-19-1, 2-20-1, 2-21-1.

निधनमसि – Thou art destruction बृ 6-3-4.

निधानं – Repository मुं 3-1-6.

निधि – Chronology छां 7-1-2, 7-2-1, 7-7-1.

निधिः – Chyonology छां 7-1-4.

निधीयते – It is placed बृ 3-2-13.

निनदं – Noise, a sound like that of a chariot छां 3-13-8.

निन्देत् – One should find fault with छां 2-14-2, 2-15-2, 2-16-2 2-17-2. 2-18-2, 2-20-2.

निन्द्यात् – He should find fault with तै 3-7-1.

निपत्य – Flying down छां 4-7-2.

निपद्यते – She lays बृ 6-3-1.

निपृणाति – He offers oblations बृ 1-4-16.

निबोध – You know का 1-14.

निबोधत – You know का 3-14.

निभालयथ – You behold छां 6-12-2, 6-13-2.

निमग्नः – (a) Immersed मुं 3-1-2.

निमिषत् (a) Winking मुं 2-2-1.
(नि)मृजे – I search तै 1-4-3.
निमृज्यात् – One should rub बृ 6-4-5.
निमेषाः – Moments बृ 3-8-9.
निम्रेदेरन् – They should make happy छां 3-19-4.
निम्लोच – The sunset छां 3-11-2.
निम्लोचति – It declines; sets छां 3-11-3.
निम्लोचन्ति – They set; they decline बृ 1-5-22.
निम्लोचन् The setting of the sun बृ 1-1-1.
नियच्छेत् – He should direct in general का 3–13.
नियतं – (a) Controlled मुं 1-2-1.
निरञ्जनः – (a) Unstained मुं 3-1-3.
निरते – (a) Devoted to के प्रा, छां प्रा.
निरदीयम् – I am freed from ऐ 4-5.
निरभिद्यत – It broke through ऐ 1-4, छां 3-19-1.
निरभिद्येताम् – Both broke through ऐ 1-4.
निरवर्तत – It turned out into छां 3-19-1, बृ 1-2-2.
निराकरोत् (मा) – Let it (not) expel के प्रा, छां प्रा.
निराकुर्याम् – I should expel के प्रा छां प्रा.
निराकृत्य – Driving away छां 4-4-5.
निरिन्द्रियः – One without power of regeneration बृ 6-4-12.
निरिन्द्रियाः – Animals without power of regeneration का 1-3.
निरिन्द्रियाः – Those without power of regeneration बृ 6-4-4.
निरुक्तं – Name of a Vedānga containing glossary and explanation of obscure words, especially those occurring in the Vedas बृ 1-1-5.
निरुक्तं – Etymological explanation छां 8-3-3.
निरुक्तं – (a) Well defined तै 2-6-1.
निरुक्तः – The distinct छां 2-22-1.

निष्कः – A golden ornament for the neck छां 4-2-2, 4-2-4.
निष्कलम् – Without parts or attributes मुं 2-2-9, 3-1-8.
निष्कामः – (a) One whose desires are extinct बृ 4-4-6.
निष्कामति – He departs बृ 4-4-2.
निष्ठा – Firm position छां 7-20-1.
निष्ठां – Steadiness; firm position छां 7-20-1.
निष्ठाय – Having inserted बृ 6-4-9, 6-4-10, 6-4-11, 6-4-21.
निष्ठीवेत् – He should eject saliva from the mouth छां 2-12-2.
निस्तिष्ठति – He stands firm छां 7-20-1, 7-21-1.
निस्तिष्ठन् – (a) One who stands firm छां 7-20-1.
निस्तिष्ठन्ति – They produce छां 6-9-1.
निःसृतं – (a) Come out का 6-2.
निहत्य – Striking down बृ 4-4-3, 4-4-4.
निहवः – Invocation छां 1-13-2.
निहितम् – (a) Kept; laid का 1-14, मुं 2-1-10, 3-1-7, 3-2-1, तै 2-1-1, छां 8-3-2, बृ 2-2-3.
निहितः – (a) Laid का 2-20, 4-8.
निहिताः – (a) Those who are laid मुं 2-1-8, 2-2-2.
नीतः – Led छां 8-6-4.
नीयमानाः – (a) Those who are taken away का 2-5, मुं 1-2-8.
नीयमानासु – (a) While being taken away का 1-2.
नीलं – (a) Blue छां 1-6-5, 1-6-6, 1-7-4, 8-6-1, बृ 4-4-9.
नीलस्य – (a) Of blue colour छां 8-6-1 बृ 4-3-20.
नीहारः – Fog छां 3-19-2.
नृत्यगीते – Dancing and singing का 1-26.
नृषद् – (a) Sitting among men का 5-2.
नेति (नेति नेति) – Not this, not this बृ 1-5-2, 2-3-6, 2-4-2, 3-2-11, 3-9-26, 4-2-4, 4-4-22, 4-5-3, 4-5-15, 6-2-2.

नेद् – Lest बृ 1-3-10, 1-5-23.

नेदिष्ठं – (a) Nearest के 4-2, 4-3.

नैतद्ब्राह्मणः – Not this any man who is not a Brahmin छां 4-4-5.

नैमिशीयानाम् – Of the inhabitants of the forest called Naimiṣa छां 1-2-13.

नौ – We two के शा, का शा 6-19 ते 1-3-1, शा 2, शा 3, बृ 3-2-13.

न्यग्रोधः – The Indian fig tree छां 6-12-2.

न्यग्रोधफलम् – The fig fruit छां 6-12-1.

न्यमीमिषत् – One blinks; one shuts the eyes के 4-4.

न्यूनं – Defective बृ 6-4-24.

न्येति – She goes on बृ 4-3-5, 4-3-36, 4-4-1.

न्येत्य – Coming certainly बृ 4-4-1.

पक्षः – A side ते 2-1-1, 2-2-1, 2-3-1, 2-4-1, 2-5-1.

पक्षी – The subtle body; a bird बृ 2-5-18.

पक्षौ – Two wings बृ 4-3-19.

पच्छः – Foot by foot छां 5-2-7.

पच्यते – He ripens and dies का 1-6.

पच्यते – It is cooked बृ 5-9-1

पञ्च – (a) Five का 6-10, ऐ 5-3, छां 3-13-1, 3 13-6, 4-3-8, 5-3-5, 8-11-3, बृ 4-4-17, 6-2-3.

पञ्चजनाः – Five people बृ 4-4-17. (गन्धर्व, पितर्, देव, असुर, राक्षस वा निषाद).

पञ्चदश – (a) Fifteen मुं 3-2-7, छां 6-7-1, 6-7-2, बृ 1-5-14, 1-5-15

पञ्चदशकलाः – Fifteen parts बृ 1-5-14, 1-5-15.

पञ्चधा – *In five parts; in five ways;* five-fold प्र 2-3, 3-12, मुं 3-1-9, छां 2-21-3, 7-26-2.

पञ्चपादं – One who has five feet. (The five seasons वसन्त, ग्रीष्म, वर्षा, शरद्, हेमन्त, or शिशिर). प्र 1-11.

पञ्चमं – (a) Fifth छां 3-10-1, 7-1-2, 7-2-1, 7-7-1.

पञ्चमः – (a) Fifth का 6-3, ते 2-8-1, छां 5-10-9, 7-1-4.

पञ्चमीं – (a. f.) The fifth day of a lunar month छां 5-23-1.

पञ्चम्यां – At the fifth day of the lunar month छां 5-3-3, 5-9-1.

पञ्चविधं – (a) Of five kinds छां 2-2-1, 2-2-3, 2-3-1, 2-3-2, 2-4-1, 2-4-2, 2-5-1, 2-5-2, 2-6-1, 2-6-2, 2-7-1, 2-7-2.

पञ्चविधस्य – of, pertainig to five kinds छां 2-7-2

पञ्चसु – (a) In five (categories) तै 1-3-1.

पञ्चाग्नयः – क 3-1 (1) Five fires (दक्षिण or अन्वाहार्यपचन, गार्हपत्य, आहवनीय, सभ्य, आवसथ्य) (2) other five fires are in the body तेजोऽग्निश्च (1) तथा क्रोध (2) श्चक्षुरुष्मा (3,4) तथैव च अग्निर्जरयते (जरा 5) यश्च पञ्चाग्नेयाः शरीरिणः Mb 12-184-21.

पञ्चाग्नयः – Those who are acquainted with five fires; householders क 3-1.

पञ्चाग्नीन् – To five fires छां 5-10-10.

पञ्चालानां – Of the country Pañchāla and its people छां 5-3-1, बृ 6-2-1.

पड्वीशशङ्कून् – The posts to which are tied the hooves of horses छां 5-1-12, बृ 6-1-13.

पण्डितं – (a) Learned क 2-5, मुं 1-2-8.

पण्डितः – (a) Learned छां 6-14-2, बृ 6-4-18.

पण्डिता – (a) (दुहिता) Learned बृ 6-4-17.

पत (पते) Oh husband छां 1-10-7.

पतङ्गः – A fly छां 6-9-3, 6-10-2.

पतङ्गाः – Flying ones बृ 6-2 16.

पतञ्चलं (काप्य) – A person's name Patañchala बृ 3-7-1.

पतञ्चलः (काप्य) – A person's name Patañchala बृ 3-7-1.

पतञ्चलस्य (काप्यस्य) – Of Patañchala बृ 3-3-1, 3-7-1.

पतति – It flies कै 1-1.

पतति – He falls बृ 4-3-20.

पतत्रि – A bird ऐ 5-3.

पतन्ति – They fall down छां 5-10-9.

पतिः – A master; a husband प्र 2-9, मुं 1-2 5, छां 1-2-11, बृ 1-3-20, 1-3-21, 1-4-3, 2-4-5, 4-5-6

पतित्वा – Flying छां 6-8-2.

पत्नी – A wife बृ 1-4-3, 4-2-3.

पत्या - By a husband बृ 6-4-19.

पत्युः – Of a husband बृ 2-4-5, 4-5-6

पत्रं – A *wing (of a fly)* बृ 3-3-2.

पथः – A path कठ 3-14 छां 5-3-2, 5-10-8 बृ 4-3-10, 6-2-2.

18 पथः सौभरः – Pathaḥ Saubharaḥ; ' scented path.'

बृ 2-6-3 — 18
4-6-3 — 18
Tradition from
Ayāsya Āṅgirasa — 17
to
Vatsanapāt Bābhrava — 19

पथात् सौभरात् – From Patha Saubhara बृ 2-6-3, 4-6-3.

पदम् – Position; foot-print कठ 2-15, 3-7, 3-8, 3-9.

पदम् – Foot of a stanza; a line बृ 5-14-1, 5-14-2, 5-14-3, 5-14-5, 5-14-6.

पदनीयम् – The trace बृ 1-4-7.

पदवित् – (a) Knowing dignity बृ 4-4-23.

पदाय – To a foot बृ 5-14-7.

पदे – Upon a foot बृ 5-14 4.

पदेन – By a foot-print बृ 1-4-7.

पद्भ्याम् - By two feet मुं 2-1-4.

पद्यते (स) – It is attained बृ 6-1-4.

पद्यन्ते (स) – They are attained छां 5-1-4.

पद्यसे - You go on a foot *(with stanza)* बृ 5-14-7.

पन्थाः – A road मुं 1-2-1, 3-1-6, छां 5-10-2, बृ 4-4-8, 4-4-9.

पन्थाः सौभर – Panthāḥ Saubharaḥ बृ 2-6-3, 4-6-3.

पन्थानं – To a road बृ 6-2-2.

पन्थान: – Roads बृ 4-3-10.

पन्थानौ – Two roads बृ 6-2-16.

पप्रच्छ – One asked प्र 1-3, 2-1, 3-1, 4-1, 5-1, 6-1, मुं 1-1-3, छां 6-7-4, बृ 3-1-2, 3-2-1, 3-3-1, 3-4-1, 3-5-1, 3-6-1, 3-7-1, 3-9-1, 3-9-28, (1), 4-3-1.

पयः – *Milk* बृ *1-5-2.*

पयसा – By the milk बृ 1-5-2.

पयसि – in the milk बृ 1-5-2.

परं – (a) The supreme का *2-16*, 2-17, प्र 5-7, 6-7, तै 2-1-1.

परं – (a) The highest का 3-2, प्र 1-1, 4-10, 5-5, छां 8-3-4, 8-12-2, 8 12-3.

परं – (a) More subtle का 3-10, 3-11, 6-7.

परं – (a) The higher का 3-15, प्र 5-2, मुं 2-2-1, छां 2-21-3, बृ 1-4-11, 1-4-14.

परं – (a) Beyond प्र 6-8, छां 2-10-5.

परः – (a) The other बृ 2-3 6, 3-7-1.

परः – (a) More subtle का 3-10, 3-11, 6-8.

परः – (a) An other का 2-6, छां 4-1-3, 4-2-3, बृ 3-7-1 3-7-2, 4 1-2, 4-5-11.

परः – (a) The highest मुं 2-1-2, छां 2-10-6, 3-13-7, 3-17-7.

परः – (a) Ultra छां 1-6-5, 1-6-6, 1-7-4.

परः – (a) Beyond बृ 4-4-20.

परः – (a) An enemy बृ 6-4-12.

परंकृष्णम् – Blackest; darkest छां 3-3-3, 3-4-3

परतः – Beyond मुं 2-1-2.

परमं – The highest का 3-9, 3-17 5-14, मुं 3-1-3, 3-1-6, 3-2-1, 3-2-9, बृ 4-1-2, 4-1-3, *4-1-4*, 4-1-5, 4-1-*6*, 4-1-7, 5-11-1.

परमः – The highest छां 1-1-3, बृ 4-3-20, 4-3-32 4-3-33.

परमऋषिभ्यः – To the greatest sages प्र 6-8, मुं 3-2-11.

परमता – Highest position बृ 1-4-11, 5-12-1.
परमा – (a) The highest का 6-10, बृ 4-3-32, 6-4-28.
परमे – In the highest का 3-1, तै 2-1-1, 3-6-1.
परमेष्ठिन् – Paramesthin, the highest
बृ 2-6-3 — 3
4-6-3 — 3
Tradition from
Brahmā — 2
to
Sanaga — 4
परमेष्ठिन: – From (Paramesthin) बृ 2-6-3, 4-6-3.
परश्वलोक: – The other world बृ 3-7-1, 4-1-2, 4-5 1.
परलोकस्थान – Condition of his being in the other world बृ 4-3-9.
परलोकस्थाने – In condition of his being in the other world बृ 4-3-9.
परशु – An axe छां 6-16-1, 6-16-2.
परस्तात् – On the other side of; afterwards मुं 2-2-6, छां 2-24 6, 2-24-10, 2-24-15, बृ 1-2-4, 1-2-7.
परस्यां - (a. f.) In the highest छां 6-8-6, 6-15-1, 6-15-2.
परा – (a) More subtle का 3-10.
परा – (a) Pre-eminent मुं 1-1-4, 1-1 5.
परा – (a) The highest का 3-11.
परा – A preposition indicating defeat (with भवति) बृ 1-3-7.
परा: – More subtle का 3-10.
परा: – Engrossed बृ 6-2-15.
पराङ् – (a) Adverse का 4-1, ऐ 3-3, बृ 4-4-1.
पराच: – (a) To directed outwards का 4-2.
पराञ्च: – (a) Directed outwards छां 1-6-8, 1-7-7.
पराञ्चि – (a) Directed outwards का 4-1.
परात्परं – (a) Supreme प्र 5-5, मुं 3-2-8.
परादात् – It has deserted बृ 2-4-6, 4-5-7.
पराद्: – They have deserted बृ 2-4-6, 4-5-7.

परान्तकाले – At final death मुं 3-2-6.
पराभविष्यन्ति – They shall perish छां 8-8-4.
परामृतम् – (a) The greatest immortal मुं 2-1-10.
परामृताः – (a) The greatest immortal मुं 3-2-6.
परायणम् – The highest aim प्र 1-8, 1-10, छां 1-9-1, बृ 3-9-10, 3-9-11, 3-9-12, 3-9-13, 3-9-14, 3-9-15, 3-9-16, 3-9-17, 3-9-28 (7).
परार्धे – In the other part क 3-1.
पराध्यः – (a) The most exalted छां 1-1-3.
परावतः – (a) The supreme-like बृ 6-2-15.
परावराम् – (a) Higher and lower मुं 1-1-2.
परावरे – (a) In prior and posterior मुं 2-2-8.
परि – On the other side of ते 3-10-4, छां 3-17-8.
परिचक्षते – It is considered छां 8-7-4.
परिगृहीतम् – (a) Taken (by) बृ 5-5-1, 6-1-14.
परिगृहीता – (a) Surrounded (by) छां 3-11-6.
परिघम् – An iron or wooden beam or bar used for locking or shutting a gate छां 2-24-6, 2-24-10, 2-24-15.

परिचक्षीत – One should reject ते 3-8-1.
परिचचार (परि + चर्) – He served छां 4-10-1.
परिचचारिन् – (he) Served छां 4-10-2.
परिचरन् – (a) Attending छां 7-8-1, 8-8-4.
परिचरिता – An attendant छां 7-8-1.
परिचर्य – You attend upon छां 8-8-4.
परिचार्यमाणं – (a) One who is being waited upon बृ 6-2-1.
परिचारयस्व – You serve क 1-25.
परिचारिणी – A female attendant छां 4-4-2, 4-4-4.
परिण्यविशन्त – They sat all round बृ 1-3-18.
परिददानि – I may entrust with छां 2-22-5.
परिदधति – They wear garments छां 5-2-2.

परिदानस्य – Of clothes बृ 6-2-7.

परिद्रष्टुः – (a) Of a looker on प्र 6-5.

परिधानस्य – Of clothes बृ 6-2-7.

परिधानीयायाः – Of a concluding hymn छां 4-16-2, 4-16-4.

परिपतन्ति – They fly about छां 2-9-4.

परिपश्यन्ति – They investigate मुं 1-1-6, 2-2-7.

परिपश्येत् – One should find छां 1-4-3.

परिप्रवोचन् (मा) (a) – Let them find fault with (you) छां 4-10-2

परिभूः – Overcoming ई 8.

परिमरः – A magical rite for destruction (ब्रह्मणः परिमरः परिम्रियन्तेऽस्मिन्पञ्च देवता विद्युद्वृष्टिश्चन्द्रमा आदित्योऽग्निरित्येताः। अतो वायुः परिमरः श्रुत्यन्तरप्रसिद्धेः। स एष एवायं वायुराकाशेनानन्य इत्याकाशो ब्रह्मणः परिमरः, तस्मादाकाशं वाय्वात्मानं ब्रह्मणः परिमर इत्युपासीत) तै 3-10-4.

परिमुच्यन्ति – They liberate मुं 3-2-6.

परिमोषिणः – Thieves बृ 3-9-26.

परियन्ति – They go round क 2-5, मुं 1-2-8.

परिरक्षिता – The protector प्र 2-9.

परिलिप्य – Having smeared around बृ 6-3-1.

परिवर्तते – It moves around बृ 2-1-18, 4-4-16.

परिवर्तेत – He should move around बृ 2-1-18.

परिविष्यमाणौ – Two food attendants छां 4-3-5.

परिवृक्णः – One with limbs cut off छां 8-9-1, 8-9-2.

परिवृक्णे – In one with limbs cut off छां 8-9-1, 8-9-2.

परिव्यथा – It should afflict प्र 6-6.

परिशिष्टं – (a) Remaining छां 6-7-5.

परिशिष्टः – (a) Remaining छां 6-7-3.

परिशिष्यते – It is left over का 4-3, 5-4.

परिशुष्यति – He dries up प्र 6-1.

परिषदम् – A conference बृ 6-2-1.
परिषस्वजाते – Both embrace मुं 3-1-1.
परिष्कृतः – Well-dressed छां 8-9-1, 8-9-2.
परिष्कृते – When this is well-dressed छां 8-9-1, 8-9-2.
परिष्कृतौ – Both well-dressed छां 8-8-2, 8-8-3.
परिसमुह्य – Having swept around बृ 6-3-1.
परिस्तीर्य – Having strewn around बृ 6-3-1.
परिहराणि – I should avoid छां 2-22-5.
परिहरेत् – He should avoid छां 2-13-2.
परीक्ष्य – Observing मुं 1-2-12.
परीवददृशे (परिददृशे इव) – It views as if क 6-5.
परे – In the higher प्र 1-11;
परे – In the highest प्र 4-2, मुं 2-2-9.
परे – In the supreme बृ 4-7, 4-9, मुं 3-2-7.
परेण – Beyond ऐ 1-2, प्र 1-3-12, 1-3-13, 1-3-14, 1-3-15, 1-3-16.
परोक्षप्रियाः – (a) Those who love to remain out of the range of sight ऐ 3-14, बृ 4-2-2.
परोक्षेण – Out of the range of sight ऐ 3-14, बृ 4-2-2.
परोरजसि – (a) In one beyond passions बृ 5-14-4.
परोरजसे – (a) To one beyond passions बृ 5-14-7.
परोरजा – (a) (पर beyond रजस् darkness) Above darkness "fort" beyond passions; pure; untouched by passions बृ 5-14-3, 5-14-6.
परोवरीयः – The most excellent of all छां 1-9-2, 1-9-3, 1-9-4, 2-7-1, 2-7-2.
परोवरीयसः – Of the most excellent of all छां 1-9-2, 2-7-2.
परोवरीयान् – The most excellent of all छां 1-9-2.
परोवरीयांसम् – To the most excellent of all छां 1-9-2.
परोवरीयांसि – Those the most excellent of all छां 2-7-1.

पर्जन्यः – Rains प्र 2-5, मुं 2 1-5, छां 3-13-4, 5-5-1, 5-22-2, बृ 1-4-11, 2-2-2, 6-2-10.

पर्जन्ये – In a rain छां 2-15-1, 2-15-2, 5-22-2.

पर्णानि – Leaves छां 2-23-3, बृ 3.9-28 (1).

पर्यगात् – He went around ई 8.

पर्यचारीत् – He served (us well) छां 4-10-4.

पर्यपश्यत् – He found out बृ 1-4-3.

पर्यवैति – That passes away बृ 6-2-16.

पर्यव्रजाम – We roamed as travellers बृ 3-3-1.

पर्याप्तकामस्य – (a) Of one whose desires are accomplished मुं 3-2-2.

पर्यावर्तते He turns away बृ 4-4-1.

पर्यावर्तयात् – You should return छां 1-5-2.

पर्युपासते – They attend respectfully छां 5-24-5, 6-15-1.

पर्येनं (परि एन) – Around this ऐ 3-10-4.

पर्येता – Going everywhere छां 3-6-4, 3-7-4, 3-8-4, 3-9-4, 3-10-4.

पर्येति – He goes about छां 8-12-3, बृ 3-3-2.

पर्येत्य – Coming again छां 5-1-8, 5-1-9, 5-1-10, 5-1-11.

पर्यैषिष – I have searched for छां 1-11-2.

पर्वताः – Hills छां 3-19-2, 7-6-1, 7-8-1, 7-10-1, बृ 1-1-1.

पर्वतेभ्यः – From hills बृ 3-8-9.

पर्वतेषु – In the hills का 4-14.

पर्वाणि – Joints बृ 1-1-1

पर्शवः – Ribs बृ 1-1-1

पलाशानि – Leaves in general छां 5-2-3, बृ 6-3-7, 6-3-8, 6-3-9, 6-3-10, 6-3-11, 6-3 12.

पल्ययते – One moves around बृ 4-3-2, 4-3-3, 4-3-4, 4-3-5, 4-3-6.

पवते – One purifies मुं 2-1-6, तै 2-8-1, छां 4 16-1, बृ 1-3-13, 3-9-8, 3-9-9.

पवमानानां – Of purifying agents बृ 1-3-28.

पशव्यम् – A herd of cattle छां 2-22-1.

पश्वादीयमाने (पशौ + आदीयमाने) In case of a single cattle taken away बृ 1-4 10.

पशव: – The cattle मुं 2-1-7, तै 2-3-1, छां 2-6-2, 2-9-2, 7-8-1, 7-10-1, बृ 1-4-10, 1-5-2, 3-9-6, 4-5-6.

पशु: – A beast बृ 1-4-10, 1-4-17.

पशुभि: – By the cattle तै 1-3-4, 1-4-2, 3-6-1, 3-7-1, 3-8-1, 3-9-1, छां 2-11-2, 2-12-2, 2-13-2, 2-14-2, 2-15-2, 2-16 2, 2-17-2, 2-18-2, 2-19-2, 2-20-2, 5-17-1, 5-19-2, 5-20-2, 5-21-2, 5-22-2, 5-23-2, बृ 2-1-5, 6-1-6, 6-4-24.

पशुभ्य: – From the cattle छां 2-22-2, बृ 1-4-10, 1-4-16, 1-5-2.

पशुमान् – (a) Enjoying the cattle and possessing them छां 2-6-2 2-18-2.

पशुषु – In the cattle तै 3-10-3, छां 2-6-1, 2-18-1.

पशून् – To the cattle का 1-8, 1-23, छां 2-15-2, 2 18-2, 7-2-1, 7-3-1, 7-7-1, 7-13-1, 7-14-1, बृ 1-2-5, 1-2-7, 4-1-1

पशूनाम् – Of the cattle बृ 1-4-16, 4-5-6.

पश्चात् – Behind, westwards; afterwards मुं 2-2-11, छां 3-6-4, 3-7-4, 3-8-4, 3-9-4, 4-6-1 4-7-1, 4-8-1, 5-2-8, 6-10-1, 7-25-1, 7-25-2, बृ 1-1-2, 2-1-10

पश्य: – (a) Who sees on मुं 3-1-3, छां 7-26-2.

पश्यति – He sees के 1-7, का 2-20, 4-1, 4-10, 4-11, 6-9, प्र 4-1, 4-2, 4-5, 4-6, मुं 3-1-2, मां 5, ऐ 5-1, छां 1-2-4, 5-2-8, 5-12-2, 5-13-2, 5-14-2, 5-15-2, 5-16-2, 5-17-2, 7-24-1, 7-26-2, बृ 1-3-4, 1-5-3, 2-4-14, 3-2-5, 3-9-20, 4-3-9, 4-3-14, 4-3-15, 4-3-16, 4-3-19, 4-3-20, 4-3-23, 4-4-2, 4-4-19, 4-4-23, 4-5-15, 5-5-2.

पश्यते – He sees मुं 3-1-3, 3-1-8.

पश्यत्सु – (a) While those are seeing मुं 3-1-7.

पश्यथ – You see छां 8-8-1, 8-8-2.

पर्जन्यः – Rains प्र 2-5, मुं 2 1-5, छां 3-13-4, 5-5-1, 5-22-2, बृ 1-4-11, 2-2-2, 6-2-10.

पर्जन्ये – In a rain छां 2-15-1, 2-15-2, 5-22-2.

पर्णानि – Leaves छां 2-23-3, बृ 3-9-28 (1).

पर्यगात् – He went around ई 8.

पर्यचारीत् – He served (us well) छां 4-10-4.

पर्यपश्यत् – He found out बृ 1-4-3.

पर्येति – That passes away बृ 6-2-16.

पर्यव्रजाम – We roamed as travellers बृ 3-3-1.

पर्याप्तकामस्य – (a) Of one whose desires are accomplished मुं 3-2-2.

पर्यावर्तते He turns away बृ 4-4-1.

पर्यावर्तयात् – You should return छां 1-5-2.

पर्युपासते – They attend respectfully छां 5-24-5, 6-15-1.

पर्येण (परि एन) – Around this तै 3-10-4.

पर्येता – Going everywhere छां 3-6-4, 3-7-4, 3-8-4, 3-9-4, 3-10-4.

पर्येति – He goes about छां 8-12-3, बृ 3-3-2.

पर्येत्य – Coming again छां 5-1-8, 5-1-9, 5-1-10, 5-1-11.

पर्यैषिष – I have searched for छां 1-11-2.

पर्वताः – Hills छां 3-19-2, 7-6-1, 7-8-1, 7-10-1, बृ 1-1-1.

पर्वतेभ्यः – From hills बृ 3-8-9.

पर्वतेषु – In the hills क 4-14.

पर्वाणि – Joints बृ 1-1-1

पर्शवः – Ribs बृ 1-1-1.

पलाशानि – Leaves in general छां 5-2-3, बृ 6-3-7, 6-3-8, 6-3-9, 6-3-10, 6-3-11, 6-3 12.

पल्ययते – One moves around बृ 4-3-2, 4-3-3, 4-3-4, 4-3-5, 4-3-6.

पवते – One purifies मुं 2-1-6, तै 1-8-1, छां 4 16-1, बृ 1-3-13, 3-9-8, 3-9-9.

पवमानानां – Of purifying agents बृ 1-3-28.

पशव्यम् – A herd of cattle छां 2-22-1.

पश्वावादीयमाने (पशौ + आदीयमाने) In case of a single cattle taken away बृ 1-4 10.

पशवः – The cattle मुं 2-1-7, तै 2-3-1, छां 2-6-2, 2-9-2, 7-8-1, 7-10-1, बृ 1-4-10, 1-5-2, 3-9-6. 4-5-6.

पशुः – A beast बृ 1-4-10, 1-4-17.

पशुभिः – By the cattle तै 1-3-4, 1-4-2, 3-6-1, 3-7-1, 3-8-1, 3-9-1, छां 2-11-2, 2-12-2, 2-13-2, 2-14-2, 2-15-2, 2-16 2, 2-17-2, 2-18-2, 2-19-2, 2-20-2, 5-17-1, 5-19-2, 5-20-2, 5-21-2, 5-22-2, 5-23-2, बृ 2-1-5, 6-1-6, 6-4-24.

पशुभ्यः – From the cattle छां 2-22-2, बृ 1-4-10, 1-4-16, 1-5-2.

पशुमान् – (a) Enjoying the cattle and possessing them छां 2-6-2 2-18-2.

पशुषु – In the cattle तै 3-10-3, छां 2-6-1, 2-18-1.

पशून् – To the cattle का 1-8, 1-23, छां 2-15-2, 2 18-2, 7-2-1, 7-3-1, 7-7-1, 7-13-1, 7-14-1, बृ 1-2-5, 1-2-7, 4-1-1

पशूनाम् – Of the cattle बृ 1-4-16, 4-5-6.

पश्चात् – Behind, westwards; afterwards मुं 2-2-11, छां 3-6-4, 3-7-4, 3-8-4, 3-9-4, 4-6-1 4-7-1, 4-8-1, 5-2-8, 6-10-1, 7-25-1, 7-25-2, बृ 1-1-2, 2-1-10

पश्यः – (a) Who sees on मुं 3-1-3, छां 7-26-2.

पश्यति – He sees के 1-7, का 2-20, 4-1, 4-10, 4-11, 6-9, प्र 4-1, 4-2, 4-5, 4-6, मुं 3-1-2, मां 5, पे 5-1, छां 1-2-4, 5-2-8, 5-12-2, 5-13-2, 5-14-2, 5-15-2, 5-16-2, 5-17-2, 7-24-1, 7-26-2, बृ 1-3-4, 1-5-3, 2-4-14, 3-2-5, 3-9-20, 4-3-9, 4-3-14, 4-3-15, 4-3-16, 4-3-19, 4-3-20, 4-3-23, 4-4-2, 4-4-19, 4-4-23, 4-5-15, 5.5-2.

पश्यते – He sees मुं 3-1-3, 3-1-8.

पश्यत्सु – (a) While those are seeing मुं 3-1-7,

पश्यथ – You see छां 8-8-1, 8-8-2.

पश्यन् – (a) Seeing का 4-14, छां 8-12-5, बृ 1-4-7, 1-4-10, 2-5-16, 2-5-17, 2-5-18, 2-5-19, 4-3-13, 4-3-23.

पश्यन्तं – To one who sees बृ 4-1-4.

पश्यन्तः – Those who see छां 3-17-8, 5-1-8, 5-1-10, 5-1-11, बृ 6-1-8, 6-1-10, 6-1-11, 6-1-12.

पश्यन्ति – They see मुं 3-1-5, छां 3-17-7, बृ 1-4-7, 4-3-14.

पश्यसि – Thou seest का 2-14, छां 5-12-2, 5-13-2, 5-14-2, 5-15-2, 5-16-2, 5-17-2, 6-12-1.

पश्यामि – I see ई 16, छां 8-9-1, 8-9-2, 8-10 2, 8-10-4, 8-11-1, 8-11-2, बृ 5-15-1.

पश्यावः – We both see छां 8-8-1.

पश्येः – You could see बृ 3-4-2.

पश्येत् – He should see छां 5-2-7, बृ 2-4-14, 4-3-23, 4-3-31, 4-5-15, 6-4-6.

पश्येम – Let us see प्रश्न, मुंप, मांप छां 2-24-4, 2-24-8, 2-24-12, 2-24-13.

पस्पर्श – He touched के 4-3.

पस्पृशुः – They touched के 4-2.

पाङ्क्तं – (a) Consisting of five parts, having ten limbs तै 1-7-1, बृ 1-4-17.

पाङ्क्तः – (a) Consisting of five parts, having ten limbs बृ 1-4-17.

पाङ्क्तेन – (a) By one consisting of five parts, having ten limbs तै 1-7-1.

पाचयित्वा – Having got cooked बृ 6-4-14, 6-4-15, 6-4-16, 6-4-17, 6-4-18.

पाजस्यम् – Under part of the belly बृ 1-1-1.

पाणिः – A hand बृ 4-3-5.

पाणिना – With the hand बृ 2-1-15, 5-12-1, 6-4-7.

पाणी – Both the hands बृ 6-3-6, 6-4-19.

पाणौ – In the hand बृ 2-1-15.

पाण्डरवासाः – (a) One who has put on pale white robe बृ 2-1-3, 2-1-15.

पाण्डित्यम् – Scholarship बृ 3-5-1.

पाण्ड्वाविकम् – (a) An uncoloured woollen garment बृ 2-3-6.

पात्रेण – With a vessel ई 15, बृ 5-15-1.

पादं – The fourth छां 4-5-2, 4-5-3, 4-6-1, 4-6-3, 4-6-4, 4-7-1, 4-7-3, 4-7-4, 4-8-1, 4-8-3, 4-8-4.

पादः – The fourth part; a part मां 3, 4, 5, छां 3-12-6, 3-18-2, 3-18-3, 3-18-4, 3-18-5, 3-18-6, 4-5-2, 4-6-3, 4-7-3, 4-8-3.

पादः – A golden coin (weighing one *tola*); pāda बृ 3-1-1.

पादयोः – Of two feet तै 3-10-2.

पादाः – Fourths मां 8.

पादोदरः – A serpent प्र 5-5.

पादौ – Two feet प्र 4-8, छां 5-17-2, 5-18-2, बृ 2-4-11, 4-5-12.

पानवतः – Worlds of drinks छां 7-9-2.

पानैः – With drinks बृ 4-3-37.

पापं – (a) Evil प्र 3-7, तै 2-9-1, छां 1-2-8, 4 14-3, 8-13-1, बृ 1-5-20, 4-3-15, 4-3-16, 4-3-17, 4-3-34, 4-4-22, 5-14-8.

पापः – (a) Evil बृ 3-2-13, 4-4-5.

पापकारी – Doer of evil बृ 4-4-5.

पापकृत्यां – The evil deed छां 4-11-2, 4-12-2, 4-13-2.

पापकेन – (a) By sinful बृ 4-4-23.

पापिष्ठतरम् – (a) Extremely most sinful छां 5-1-7.

पापीयः – (a) More vile बृ 6-1-7.

पापीयान् – (a) More vile छां 4-16-3, बृ 1-4-11.

पापेन – (a) By an evil deed प्र 3-7, बृ 3-2-13, 4-3-22, 4-4-5.

पाप्मनः – (द्वि. ब.) Evil states तै 2-5, बृ 1-3-10, 1-4-1, 4-3-8, 4-3-9.

पाप्मनः – (पं. ए.) From evil state बृ 1-5-2, 5-7-1.

पाप्मना – By sinfulness; by evil state प्र 5-5, छां 1-2-2, 1-2-3, 1-2-4, 1-2 5, 1-2-6, 5-10-10, बृ 1-3-2, 1-3-3, 1-3-4, 1-3-5, 1-3-6, 1-3-7, 4-3-8, 4-3-9, 4-4-23, 5-5-3, 5-5-4, 5-7-1.

पाप्मभिः – By sins; by evil states बृ 1-3-6, 4-3-8.

पाप्मभ्यः – From evil states छां 1-6-7.

पाप्मा – An evil state छां 8-6-3, बृ 1-3-2, 1-3-3, 1-3-4, 1-3 5, 1-3-6, 1-5-23, 4-4-23.

पाप्मानं – To an evil state के 4-9, मुं 3-2-9, बृ 1-3-10 1-3-11, 4-4-23, 5-5-3, 5-5-4.

पाप्मानः – Evil states छां 5-24-3, 8-4-1.

पामानं – Scabies छां 4-1-8.

पायितं – A drink बृ 4-1-2, 4-5-11.

पायुः – Anus प्र 3-5, 4-8, बृ 2-4-11, 4-5-12.

पायूपस्थे – Both anus and genital organ प्र 3-5.

पायौ – In the anus ते 3-10-2.

पारम् – (Safe) opposite shore, the opposite side; concluding limit; the further most limit क 2-11, 3-2, 3-9. प्र 6-8, छां 2-13-1, 7-1-3, 7-26-2.

पारय – To the opposite shore मु 2-2-6.

36 पाराशरीपुत्रः – The son of Pārāśarī I
बृ 6-5-2 — 36
Tradition from
The son of Vārkāruṇī II 35
to
The son of Vātsī 37

38 पाराशरीपुत्रः – The son of Pārāśarī II
बृ 6-5-2 — 38
Tradition from

The son of Vātsī — 37
to
The son of Bhāradvājī — 39

46 पाराशरीपुत्रः — The son of Pārāśarī III
बृ 6-5-1 — 46
Tradition from
The son of Kātyāyanī 45
to
The son of Aupasvastī 47

48 पाराशरीपुत्रः — The son of Pārāśarī IV
बृ 6-5-1 — 48
Tradition from
The son of Aupasvastī 47
to
The son of Bhāradvājī 49

पाराशरीपुत्रात् — From the son of Pārāśarī बृ 6-5-1, 6-5-2

36 पाराशर्यः — Pārāśarya I
बृ 2-6-3 — 36
4-6-3 — 36
Tradition from
Jātukarṇya — 35
to
Pārāśaryāyaṇa — 37

41 पाराशर्यः — Pārāśarya II
बृ 2-6-2 — 41
Tradition from
Baijavāpāyana — 40
to
Bhāradvāja — 42.

45 पाराशर्यः — Pārāśarya III

बृ 2-6-2 — 45
Tradition from
Bhāradvāja 44
to
Saitava and Prācīnayogya 46.

पाराशर्यात् – From Pārāśarya बृ 2-6-2, 2-6-3, 4-6-3.

37 पाराशर्यायणः – Pārāśaryāyaṇa I
बृ 2-6-3 — 37
4-6-3 — 37
Tradition from
Pārāśarya — 36
to
Ghṛtakauśika 37

"47" पाराशर्यायणः – Pārāśaryāyaṇa II
बृ 4-6-2 — 47
Tradition from
Gārgyāyaṇa — 46
to
Saitava — 48

पाराशर्यायणात् – From Parāśayāyaṇa बृ 2-6-3, 4-6-2, 4-6-3.

पारिक्षितः – A patronymic of Janamejaya, the great grandson of Arjuna, and son of Parikṣita बृ 3-3-1.

पार्थिवम् – Earthly बृ 6-3-6.

पार्श्वे – Two flanks; two sides बृ 1-1-1, 1-2-3.

पावकात् – From the fire मुं 2-1-1.

पाशम् – A snare क 4-2.

पिंशतु – May give shape बृ 6-4-21.

पिङ्गलं – (a) Reddish brown बृ 4-4-9

पिङ्गलः – (a) Reddish brown छां 8-6-1, बृ 6-4-15.

पिङ्गलस्य – (a) Of reddish brown छां 8-6-1, बृ 4-3-20.

पितरं – To the father क 1-4, प्र 1-11, तै 3-1-1, 3-2-1, 3-3-1, 3-4-1, 3-5-1, छां 7-15-2, बृ 5-12-1, 6-2-2, 6-2-3.

पितरं – To an ancestor छां 5-1-7.

पितरः – Ancestors छां 2-9-8, 2-21-1, 8-2-1, बृ 1-5-6, 3-8-9, 5-8-1.

पितरि – In the ancestor बृ 5-2-1.

पिता – The father प्र 2-11, 6-8, तै 1-3-3, छां 3-11-4, 3-11-5, 5-3-1, 6-1-1, 6-1-2, 7-15-1, बृ 1-5-1, 1-5-2, 1-5-7, 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7, 4-3-22, 6-3-6.

पितामहाः – Grand-fathers बृ 6-2-8.

पितुः – Of the father छां 5-3-4.

पितृदेवः – One to whom a father is as a god तै 1-11-2.

पितृभ्यः – To the ancestors छां 2-22-2, बृ 1-4-16.

पितृमान् – (a) Having a father living as an adviser बृ 4-1-2, 4-1-3, 4 1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7.

पितृयाणं – To the way of the departed ancestors बृ 6-2-2.

पितृयाणः – The way of the departed ancestors प्र 1-9, बृ 6-2-2.

पितृयाणस्य – Of the way of the departed ancestors छां 5-3-2, बृ 6-2 2.

पितृलोकं – The world of ancestors (manes) छां 5-10-4, बृ 3-1-8, 6-2-16.

पितृलोकः – The world of ancestors (manes) बृ 1-5-16, 3-1-8.

पितृलोककामः – (a) Desirous of the world of fathers छां 8-2-1.

पितृलोकात् – From the world of ancestors (manes) छां 5-10-4 बृ 6-2-16.

पितृलोके – In the world of ancestors क 6-5.

पितृलोकेन – By the world of ancestors छां 8-2-1.

पितृहा – (a) Patricide छां 7-15-2, 7-15-3.

पितॄणां – Of the ancestors प्र 2-8, तै 2-8-2, बृ 1-4-16, 4-3-33, 6-2-2.
पित्रा – By father बृ 6-2-1.
पित्र्यं – Rituals relating to ancestors छां 7-1-2, 7-2-1, 7-7-1.
पित्र्यं – Relating to ancestors बृ 4-4-4.
पित्र्यः – Rituals relating to ancestors छां 7-1-4.
पिपासति – One desires to drink छां 3-17-1. 6-8-5.
पिपासा – *Thirst* क 1-12.
पिप्पलम् – A berry of the holy fig tree मुं 3-1-1, बृ 4-3-36.
पिप्पलादम् – To the sage Pippalāda प्र 1-1.
पिब – You drink छां 6-7-1.
पिबतः – Of one who drinks छां 6-7-1.
पिबति – One drinks छां 1-2-9, 3-17-2, 5-2-7.
पिबन् – (a) Drinking ; absorbing छां 5-10-9.
पिबन्ति – They drink छां 3-6-1, 3-7-1, 3-8-1, 3-9-1, 3-10-1.
पिबन्तौ – (a) Absorbing two क 3-1.
पिबामः – We drink छां 1-12-5.
पिबेत् – One should drink बृ 6-4-13.
पिशुनाः – (a) Slanderous ones छां 7-6-1.
पिष्टान् – (a) Pulverized ; ground बृ 6-3-13.
पिहितः (अपिहितः) – (a) Concealed तै 1-4-1.
पीत॰ – (a) Yellow छां 8-6-1.
पीतं – (a) Drunk छां 1-10-3, 6-8-5.
पीतस्य – Of yellow छां 8 6-1.
पीताः – (a) Those who are drunk छां 6-5-2.
पीतोदकाः – (a) Those who have drunk water क 1-3.
पीयमानानां (a) Of those having drunk छां 6-6-3.
पुंसा – By a male बृ 6-3-1.
पुंसे – For a male बृ 6-4-20.
पुच्छम् – A hinder part तै 2-1-1, 2-2-1, 2-3-1, 2-4-1, 2-5-1 बृ 1-2-3.

पुण्डरीकम् – A lotus छां 1-6-7, 8-1-1, 8-1-2, बृ 2-3-6.

पुण्यं – (a) The holy; meritorious प्र 3-7, बृ 1-4-15, 1-5-20, 4-3-15, 4-3-16, 4-3-17, 4-3-34.

पुण्यः – (a) The holy meritorious मुं 1-2-6, बृ 3-2-13, 4-4-5.

पुण्यकृत् – (a) Doer of virtuous deeds बृ 4-4-9.

पुण्यजितः – (a) Won by merit छां 8-1-6.

पुण्यपापे – Both purity and sin मुं 3-1-3.

पुण्यलोकः – The meritorious world छां 5-10-10.

पुण्यलोकाः – Possessors of the meritorious worlds छां 2-23-1.

पुण्याहे – On the auspicious day बृ 6-3-1.

पुण्येन – (a) By the meritorious प्र 3-7, बृ 3-2-13, 4-3-22, 4-4-5.

पुण्येभ्यः – (a) From the meritorious (ones) ऐ 4-4.

पुत्रं – To a son छां 1-5-2, 1-5-4, 6-8-1, बृ 1-5-17.

पुत्रः – A son का 1-1, बृ 1-5-17, 4-1-6, 6-4-14, 6-4-15, 6-4-16, 6-4-18, 6-4-28.

पुत्रपशून् – Sons and cattle का 1-8, बृ 6-4-12.

पुत्रपौत्रान् – Sons and grandsons का 1-23.

पुत्रमयः – (a) Made of son बृ 3-9-17.

पुत्ररोदं – Lamenting for a son छां 3-15-2.

पुत्राः – Sons छां 3-1-1, बृ 2-4-5, 4-5-6

पुत्रात् – From a son बृ 1-4-8, 2-4-5, 4-5-6

पुत्रान् – To sons प्र 2-13 छां 7-3-1 7-13-1, 7-14-1.

पुत्राणां – Of sons बृ 2-4-5, 4-5-6

पुत्राय – To a son छां 3-11-4, 3-11-5, बृ 6-4-20.

पुत्रेण – By a son बृ 1-5-16, 1-5-17.

पुत्रैषणा – Desire *for a* son बृ 3-5-1, 4-4 22.

पुत्रैषणायाः – Of desire for a son बृ 4-4-22

पुनः – Again का 1-6, 1-15, 2-6 प्र 1-9, 1-10, 2-1, 4-2, 4-5, 5-4, 5-5, मुं 1-2-7, तै 3-2-1, 3-3-1, 3-4-1 3-5-1 ऐ 4-4 छां 4-2-3, 5-3-2.

5-10-5, 7-26-2, 8-9-2, 8-10-3, 8-11-2, 8-15-1, बृ 1-2-7, 1-5-2, 3-2-10, 3-3-2, 3-9-28, (4,6,7,) 4-3-11, 4-3-15, 4-3-16, 4-3-17, 4-3-34, 4-3-36, 4-4-6, 6-2-2, 6-2-15, 6-2-16, 6-4-5.

पुनरुत्पादनम् – Reproduction छां 3-17-5.

पुनर्भवम् – (a) Born again प्र 3-9.

पुनर्मृत्युं – Repeated death बृ 1-2-7, 1-5-2, 3-2-10, 3-3-2.

पुनाति – He cleanses छां 4 16-1.

पुमान् – A male person मुं 2-1-5.

पुरएता – (a) One who goes ahead; leader बृ 1-3-18.

पुर – A citadel क 5-1.

पुरः – citadels ऐ 4-5, बृ 2-5-18.

पुरतः – In the presence of क 1-18.

पुरस्तात् – In front of; Eastward; before क 1-11, मुं 2-2-11, छां 3-6-4, 3-7-4, 3-8-4, 3-9-4, 5-2-2, 6-8-6, 6-10-1, 7-25-1, 7-25-2, बृ 1-1-2.

पुरा – In the past क 1-21, मुं 1-1-2, 3-2-11 छां 2-24-3, 2-24-7, 2-24-11, 5-3-7, बृ 1-2-4, 2-1-10, 2-1-12, 6-2-3.

पुरा – Before छां 4-16-2, 4-16-4.

पुराण – (a) Ancient; primeval क 2-12, बृ 4-4-18, 5-1-1.

पुराणं – Legends छां 3-4-1, बृ 2-4-10, 4- -2, 4-5-11.

पुराणः – Ancient क 2-18, बृ 4-4-8.

पुरिशय – (a) Reposing in the body प्र 5-5 बृ 2-5-18,

पुरिशय – (a Reposing in the body बृ 2- -18.

पुरीततम् – Pericardium बृ 2-1-19.

पुरीतति – In pericardium बृ 2-1-19.

पुरीष – Fo.ces छां 6-5-1

पुरीषिणम् Containing water प्र 1-11.

पुरुरूप. – a) Having many forms बृ 2-5-19.

पुरुष – To the person क 2-1, प्र 5-5, 6-1, 6-5, 6 6, मुं 1-2-13, 3-1-3,

3-2-1, 3-2-8, ऐ 1-3, 2-3, 3-13, छां 2-9-7, 6-4-7, 6-8-6, 6-14-1, 6-15-1, 6-16 1, बृ 2-1-15, 3-7-2, 3-9-10, 3-9-11, 3-9-12, 3-9-13, 3-9-14, 3-9-15, 3-9-16, 3-9-17, 3-9-26, 6-2-14.

पुरुषः – The soul; the person ई 16, का 3-11, 4-12, 4-13, 5-8, 6-8, 6-17, प्र 4-2, 4-9, 6 1, 6-2, 6-5, मुं 1-2-11, 2-1-2, 2-1-10, 3-1-2. तै 1-6-1, 2-1-1, ऐ 2-3, छां 1-1-2, 1-6-6, 1-7-5, 2-6-1, 2-18-1, 3-12-8, 3-14-1, 3-16-1, 4-11-1, 4-12-1, 4-13-1, 4-15-1, 4-15-5, 5-7-1, 5-11-6, 6-2-3, 6-7-1, 6-8-1, 6-8-3, 6-8-5, 6-14-2, 8-7-4, 8-12-3, 8-12-4, बृ 1-4-1, 1-4-10, 1-4-17, 1-5-2, 1-5-15, 2-1-2, 2-1-3, 2-1-4, 2-1-5, 2-1-6, 2-1-7, 2-1-8, 2-1-9, 2-1-11, 2-1-12, 2-1-13, 2-1-16, 2-1-17, 2-3-3, 2-3-5, 2-5-1, 2-5-2, 2-5-3, 2-5-4, 2-5-5, 2-5-6, 2-5-7, 2-5-8, 2-5-9, 2-5-10, 2-5-11, 2-5-12, 2-5-13, 2-5-14, 2-5-18, 3-2-11, 3-2-12, 3-2-13, 3-9-10, 3-9-11, 3-9-12, 3-9-13, 3-9-14, 3-9-15, 3-9-16, 3-9-17, 3-9-28 (1), 4-2-2, 4-3-2, 4-3-3, 4-3-4, 4-3-5, 4-3-6, 4-3-7, 4-3-8, 4-3-9, 4-3-11, 4-3-12, 4-3-14, 4-3-15, 4-3-16, 4-3-18, 4-3-19, 4-3-21, 4-3-36, 4-4-1, 4-4-5, 5-5-2, 5-5-3, 5-5-4, 5-6-1, 5-10-1, 5-15-1, 6-2-12 6-2-13, 6-2-14, 6-2-15, 6-4-1.

पुरुषनाथः – Leader of men छां 6-8-3, 6-8-5.

पुरुषरूपं – (a) In the form of a person बृ 4-2-3.

पुरुषवचसः – (a) Which are called Puruṣa (male) छां 5-3-3, 5-9-1.

पुरुषवाचः – Having voice of a male person बृ 6-2-2.

पुरुषविधः – (a) Human तै 2-2-1, 2-3-1, 2-4-1, 2-5-1, बृ 1-4-1.

पुरुषविधताम् – Person-likeness तै 2-2-1, 2-3-1, 2-4-1, 2-5-1.

पुरुषस्य – Of the person का 1-8, प्र 3-8, छां 1-1-2, 6-8-6, बृ 2-3-6, 3-2-13, 4-3-9, 6-3-1, 6-4-1.

पुरुषाः – Men ऐ 5-3, बृ 3-9-26.

पुरुषाग्निः – Fire of man बृ 6-2-16.

पुरुषात् – From the person (soul) का 3-11, मुं 1-1-7, 2-1-5, छां 3-12-7.

पुरुषान् – To the persons बृ 3-9-26.

पुरुषायणाः – Going with man प्र 6-5.

पुरुषे – In the person (soul) प्र 3-3, 4-1, तै 2-8-5, 3-10-4, ऐ 4-1, छां 3-12-3, 3-12-4, 3-12-8, 4-10-3, बृ 3-9-4, 5-9-1.

पुरे – In a town प्र 4-3.

पुरोदयात् – From rise in front छां 2-9-2.

पुरोऽनुवाक्यया – By the introductory hymn बृ 3-1-7.

पुरोऽनुवाक्या – An introductory hymn बृ 3-1-7. 3-1-10.

पुरोवातः – A fore-wind छां 2-3-1.

पुष्करपलाशे – On the leaf of a lotus-flower (Butea Frondosa) (किंशुक) छां 4-14-3.

पुष्करस्रजौ – Two having garlands of lotus flowers बृ 6-4-21.

पुष्करिणीं – To a lake बृ 6-4-23.

पुष्करिणीः – To lakes बृ 4-3-10.

पुष्करिण्यः – Lakes बृ 4-3-10.

पुष्टिमान् – (a) Prosperous छां 5-16-1.

पुष्पं – A flower छां 3-1-2, 3-2-1, 3-3-1, 3-4 1, 3-5-1.

पुष्पाणां – Of flowers बृ 6-4-1.

पुष्पाणि – Flowers बृ 6-4-1.

पुष्यति – She nourishes बृ 1-4-13.

पुष्यसि – You nourish बृ 6-4-27.

पुष्यासम् – May I be nourished बृ 6-4-24.

पूः – The castle छां 8-5-3.

पूतः – (a) Purified छां 5-10-10, बृ 5-14-8.

पूयति – It becomes putrid बृ 5-12-1.

पूरयित्वा – Having filled बृ 6-4-19.

पूरुषः – A person छां 3-12-6, बृ 4-4-12.

पूर्णं – (a) Whole; entire ई प्रा, छां 3-12-9 बृ प्रा, 2-1-5, 5-1-1.

पूर्णः – Whole तै 2-2-1, 2-3.1, 2-4-1, 2-5-1.

पूर्णमसि – Thou art the full बृ 6-3-4.

पूर्णस्य – Of whole ई प्रा, बृ प्रा, 5-1-1.

पूर्णा – (f.) Whole तै 2-8-1, बृ 2-4-2, 4-3-20, 4-5-3.

पूर्णा – (f.) Whole छां 3-11-6.

पूर्णात् – From whole ई प्रा. बृ प्रा, 5-1-1.

पूर्णान् – Entire ones बृ 5-14-6.

पूर्यते – It is filled बृ 1-4-3, 1-5-14, 1-5-15, 2-1-5.

पूर्वं – (a) This बृ 4-3-18.

पूर्वं – (a) First बृ 4-3-1·

पूर्वं – (Ind.) Before. ई 4, का 4-6, तै 3-10-6, छां 7-11-1, बृ 6-2-7, 6-2-8.

पूर्वः – (a) Former बृ 1-4-1

पूर्वपक्षः – The first half of a lunar month बृ 3-1-5.

पूर्वपक्षापरपक्षयोः – Of two halves namely the first and the latter (of a lunar month) बृ 3-1-5.

पूर्वपक्षापरपक्षाभ्याम् – From two halves namely the first and the latter (of a lunar month) बृ 3-1-5

पूर्वप्रज्ञा – Former intelligence (i. e. instinct) बृ 4-4-2.

पूर्वरूपम् – Prior form तै 1-3-1, 1-3-2, 1-3-3, 1-3-4.

पूर्वस्य – (a) Of former तै 2-3-1, 2-4-1, 2-5-1, 2-6-1.

पूर्वार्धः – Fore-half बृ 1-1-1.

पूर्वाह्णे – In the forenoon छां 5-11-7.

पूर्वे – (a) Ancient बृ 4-4-22.

पूर्वे – (a) Elder का 1-6, छां 6-4-5.

पूर्वे – (a) Former बृ 6-2-7.

पूर्वे – (a) Eastern बृ 1-1-2.

पूर्वेषां – (a) Of ancient people के 1-4.

पुर्षु – In citadels; in bodies बृ 2-5-18.
पूषन् – The protector of universe ई 15, 16, बृ 5-15-1.
पूषणं – The protector of universe बृ 1 4-13.
पूषा – The protector of universe प्र प्रा मुं प्रा, मां प्रा, बृ 1-4-13.
पृच्छ – You ask छां 1-8-3, बृ 3-8-1, 3-8-2, 3-8-5.
पृच्छत – You ask प्र 1-2, बृ 3-9-27.
पृच्छतु – Let him ask बृ 3-9-27.
पृच्छन् – (a) asking छां 6-14-2.
पृच्छसि – Thou askst प्र 3-2.
पृच्छानि – Let me ask छां 1-8-3.
पृच्छामि – I ask प्र 6-1, बृ 3-3-1, 3-9-26, 3-9-27.
पृथक् – (a) Separate क 4-14, 6-6, प्र 3-4, छां 5-11-5, 5-18-1, बृ 2-4-10, 4-5-11.
पृथग्धूमा: – Clouds of smoke separately issuing forth बृ 2-4-10, 4-5-11.
पृथग्बलय: – Various mights छां 5-14-1.
पृथग्भावं – Individuality क 6-6.
पृथग्रथश्रेणय: – Rows of separate chariots छां 5-14-1.
पृथग्वर्त्मा – Possessing various paths (reaching to him) छां 5-14-1, 5-18-2.
पृथिवी – Earth प्र 2-2, 2-5, 4 8, 6-4, मुं 2-1-3, 2-1-4, 2-2-5 तै 1-3-1, 1-7-1, 2-1-1, 2-2-1, 2-8-1, 3-9-1 ऐ 1-2, 5-3, छां 1-1-2, 1-3-7, 2-2-1, 2-2-2, 2-17-1, 3-12-2, 3-12-3, 3-19-2, 4-6-3, 4-11-1, 5-6-1, 5-17-1, 5-18-2, 5-21-2, 7-6-1, 7-8-1, 7-10-1, बृ 1-1-1, 1-2-2, 1-5-11, 2-2 2, 2-4-2, 2-5-1, 3-3-2, 3-7-3, 3-9-3, 3-9-7, 3-9-10, 4-5-3, 6-2-11, 6-4-1, 6-4-20, 6-4-22.
पृथिवीं – To the earth तै 2-2-1, छां 3-15-5, 5-17-1, 7-2-1, 7-7-1 बृ 3-2-13, 3-3-2, 3-7-3, 6-2-16, 6-4.5.
पृथिवीक्षिते – For one dwelling on earth छां 2-24-5.
पृथिवीमय. – (a) Made of the earth बृ 4-4-5.

पृथिवीमात्रा – Element of the earth प्र 4-8.
पृथिवीलोकः – The world consisting of Earth बृ 3-1-10.
पृथिव्यां – In the earth कै 3-5, 3-9, प्र 3-8, मुं 1-1-7, 2-1-5, तै 3-9-1, छां 3-12-2, 5-21-2, बृ 2-5-1, 3-7-3.
पृथिव्याः – From earth तै 2-1-1, छां 1-1-2, 3-14-3, 4-17-1, बृ 3-7-3, 3-8-3, 3-8-4, 3-8-6, 3-8-7, 6-4-1.
पृथिव्यै – For the earth बृ 1-5-18, 2-5-1.
पृथुष्टुके – (पृथु + स्तुकः) Oh woman with abundant hair ! बृ 6-4-21.
पृषदाज्यं – Ghee mixed with coagulated milk बृ 6-4-24.
पृषदाज्यस्य – Of the ghee mixed witn coagulated milk बृ 6-4-24
पृष्ठं – Surface तै 1-10-1, बृ 1-1-1, 1-2 3.
पृष्ठतः – On the back बृ 1-5-3.
पृष्ठे – On a surface मुं 1-2-10.
पृष्ठेषु – On surfaces छां 3-13-7.
पेपीयमानः – (a) Absorbing water छां 6-11-1.
पेशसः — Of gold बृ 4-4-4.
पेशस्कारी – A goldsmith बृ 4-4 4
पेषं – Crushing बृ 2-1-15.
पैङ्ग्यः – Son of पैङ्गि (मधुक) A patronymic of Yāska and a disciple of Yājnavalkya. पैङ्ग्य's disciple was चूल भागवित्तिः बृ 6-3-9.
पैङ्ग्याय – To Paingya (see पैङ्ग्य) बृ 6-3-8.
52 पौतिमाषीपुत्रः – The son of *Pautimāṣī* बृ 6-5-1 — 52 Tradition from The son of Kātyāyanī — 51 to us all.
पौतिमाषीपुत्रात् – From the son of *Pautimāṣī* बृ 6-5-1.
58 पौतिमाष्यः – Pautimāṣya I

बृ 2-6-1, — 58
4-6-1 — 58
Tradition from
Gaupavana — 57
to
Gaupavana — 59

60 पौतिमाष्य: – Pautimāṣya II
बृ 2-6-1 — 60
4-6-1 — 60
Tradition from
Gaupavana — 59
to
us all.

पौतिमाष्यात् – From Pautimāṣya बृ 2-6-2, 4-6-1.

पौत्रायण: – Having a grandson (of जानश्रुति) छां 4-1-1, 4-1-5, 4-2-1, 4-2-3.

पौत्रायणस्य – of पौत्रायण छां 4-1-2.

पौरुशिष्टि: – (तपोनित्य:) The name of an Āchārya तै 1-9-1.

पौर्णमास्याम् – On full moon day छां 5-2-4.

पौलुषि – (सत्ययज्ञं) The son of Paulusa छां 5-13-1.

पौलुषि: – (सत्ययज्ञ:) The son of Paulusa छां 5-11-1.

पौल्कस: – (a) Born of a Kṣatriya mother and of Śūdra father बृ 4-3-22.

प्र – In Veda a separable adverb, (प्र आदिकर्मदीर्घेशभृशसंभवतृप्तिवियोगशुद्धिशक्तीच्छाशान्तिपूजाग्रदर्शनेषु ।) 2nd kind of Sāma, that is प्रस्ताव छां 2-8-1, 3-16-7, बृ 1-5-2.

प्रकाशते – He gleams क 3-12.

प्रकाशयति – It illumines प्र 1-6.

प्रकाशयन्ते – They illuminate प्र 2-1.

प्रकाशवतः – Of the first foot of Brahman छां 4-5-3, 7-12-2.

प्रकाशवान् – (a) Having lustre; name of first foot of Brahman छां 4-5-2, 4-5-3.

प्रकाश्य – Having brought forth light प्र 2-2.

प्र (अप्रमत्त) आप्नोति – He gets बृ 5-13-4.

प्रक्षाल्य – Washing बृ 6-3-6, 6-4-19.

प्रक्ष्यन्ति – They will interrogate छां 5-11-3.

प्रक्ष्यामि – I will ask बृ 3-8-1.

प्रग्रहम् – A rein का 3-3.

प्रचरन्ति – They spread प्र 4-2.

प्रचोदयात् – He may incite बृ 6-3-6.

प्रजनः – Progenitor तै 1-9-1.

प्रजननम् – Procreation तै 1-3-3.

प्रजया – By offspring तै 1-3-4, 3-6-1, 3-7-1, 3-8-1, 3-9-1, छां 2-11-2, 2-12-2, 2-13-2, 2-14-2, 2-15-2, 2-16-2, 2-17-2, 2-18-2, 2-19-2, 2-20-2, 5-15-1, 5-17-1, 5-19-2, 5-20-2, 5-21-2, 5-22-2, 5-23-2, बृ 2-1-5, 4-4-22, 6-1-6, 6-4-24.

प्रजा – Offspring प्र 3-11, तै 1-3-3, 1-9-1, बृ 1-4-17, 1-5-7, 2-1-4, 2-1-5, 2-1-7, 2-1-9, 2-1-13.

प्रजां – Creature प्र 2-1, बृ 1-4-16, 4-4-22.

प्रजाः – Creatures प्र 1-3, 1-4, 1-14, 2-7, 2-10, 3-11 मुं 2-1-5, तै 2-2-1, छां 1-3-1, 1-9-3, 4-1-4, 4-1-6, 5-3-2, 6-8-4, 6-8-6, 6-9-2, 6-10-2, 8-1-5, 8-3-2, बृ 1-2-5, 1-5-20, 6-2-2.

प्रजाकामः – (a) Desirous of progeny प्र 1-4, 1-9.

प्रजाकामाः – (a) Those desirous of progeny प्र 1-9.

प्रजातन्तुं – A line of descendants तै 1-11-1.

प्रजातिः – Procreation तै 1-9-1, 3-10-3, बृ 6-1-6, 6-1-14.

प्रजात्यै – To procreation बृ 6-3-2.

प्रजानन् – (a) Knowing का 1-14, 1-28.

प्रजानां – Of creatures प्र 1-8, मुं 2-2-1, 3-1-9, छां 4-3-7.

प्रजानीहि – You find out ऐ 2-1.

प्रजापतये – To Prajāpati छां 3-11-4, 8-15-1 बृ 6-3-3.

प्रजापतिं – To Prajāpati छां 2-22-4, 5-1-7, बृ 5-5-1.

प्रजापतिः – The god presiding over creation प्र 1-4, 1-9, 1-12, 1-13, 1-14, 2-7, ऐ 5-3, छां 1-12-5, 1-13-2, 2-23-2, 3-11-4, 4-17-1, 8-7-1, 8-7-3, 8-7-4, 8-8-1, 8-8-2, 8-8-4, 8-9-2, 8-10-3, 8-11-2, 8-12-6, 8-15-1, बृ 1-5-14, 1-5-15, 1-5-21, 3-9-2, 3-9-6, 3-9-17, 5-3-1, 5-5-1, 6-3-3, 6-4-2, 6-4-21.

III प्रजापतिः Prajāpati

बृ 6-5-4 — III
Tradition from
Brahman II
to
Tura Kāvaṣeya IV.

प्रजापतिलोकाः – The worlds of Prajāpati बृ 3-6-1.

प्रजापतिलोके – In the world of Prajāpati बृ 4-3-33.

प्रजापतिलोकेषु – In the worlds of Prajāpati बृ 3-6-1.

प्रजापतिव्रतं – A vow of the god presiding over creation प्र 1-15.

प्रजापतिसकाशं – Proximity of Prajāpati छां 8-7-2.

प्रजापतेः – Of Prajāpati तै 2-8-4, छां 2-22-1, 2-22-3, 2-22-5, 8-14-1, बृ 6-5-4.

प्रजापतौ – In the vicinity of Prajāpati छां 8-11-3, बृ 5-2-1.

प्रजाभ्यः – From offsprings छां 1-3-1, 3-11-4, 8-15-1.

प्रजायते – One is born छां 2-13-2, बृ 3-9-28 (5), 6-1-6.

प्रजायन्ते – They are born प्र 1-3, 1-14, मुं 2-1-1, तै 2-2-1.

प्रजायमानः – (स.) Being born बृ 6-1-8, 6-1-9, 6-1-10, 6-1-11.

प्रजायाम् – In an offspring छां 1-9-3.

प्रजायेमहि – Let us be born छां 6-2-4.

प्रजायेय – Let me be born तै 2-6-1, छां 6-2-3, बृ 1-4-17.
प्रज्ञता – The quality of intelligence बृ 4-1-2.
प्रज्ञम् – To a wise मां 7.
प्रज्ञा – Wisdom ऐ 5-3, बृ 4-1-2.
प्रज्ञां – Wisdom प्र 2-13, बृ 4-4-21.
प्रज्ञानं – Judgement ऐ 5-2.
प्रज्ञानघनं – Compact intelligence मां 7.
प्रज्ञानघन: – One having compact intelligence मां 5, बृ 4-5-13.
प्रज्ञानस्य – Of the judgement ऐ 5-2.
प्रज्ञाने – In judgement ऐ 5-3.
प्रज्ञानेत्रं – One having wisdom as eyes ऐ 5-3.
प्रज्ञानेत्र: – One having wisdom as eyes बृ 5-3.
प्रज्ञानेन – By the knowledge ; by the judgement क 2-24.
प्रज्ञायते – He is recognized बृ 4-1-2.
प्रज्ञायन्ते – They are recognized बृ 4-1-2.
प्रज्ञेन – By the intelligence बृ 5-4.
प्रणयनात् – By conveying प्र 4-3.
प्रणव: – The sacred syllable Om मुं 2-2-4, छां 1-5-1, 1-5-5.
प्रणाय्याय – For one who is worthy छां 3-11-5.
प्रणीयते – It is consecrated by reciting sacred Mantras के 1-9, प्र
प्रणोद्य – Having frightened away क 1-18.
प्रणौति – He praises छां 1-4-5.
प्रतायन्ते – (Pass. of प्र + तन्) They are extended छां 8-6-2.
प्रति – Near ; in return क 1-9, छां 2-9-1, 2-13-1, 3-19-3, बृ 1-3 2-5-17, 5-14-5.
प्रति – Pratihara प्रतिहार ; 5 th kind of Saman छां 2-8-2.
प्रति: – Rival बृ 1-3-18.
प्रतिकल्पन्ते – They wait upon बृ 4-3-37.
प्रतिगरम् – The responsive call (of the अध्वर्यु to होतृ) तै 1-8-1.

प्रतिगृणाति – He receives a call बृ 1-8-1.
प्रतिगृहीतम् – (a) Received बृ 6-1-14.
प्रतिगृह्णाति – One receives छां 6-16-1, 6-16-2, बृ 4-1-3, 5-14-5.
प्रतिगृह्णीयात् – One should receive बृ 5-14-6.
प्रतिगृह्य – Having received छां 1-10-5.
प्रतिचक्रमिरे – They stepped towards छां 5-11-7.
प्रतिचक्रमे – He stepped towards छां 4-2-1, 4-2-3.
प्रतिचक्षणाय – For viewing बृ 2-5-19.
प्रतिजज्ञे – He asserted छां 4-1-8, 4 9-2, 4-14-3.
प्रतिजायसे – You are born again प्र 2-7.
प्रतिज्ञात: – (a) Agreeable बृ 6-2-5.
प्रतितिष्ठति – One stays on के 4-9, बृ 1-6-1, 3-6-1, 3-7-1, 3-8-1, 3-9-1. छां 4-16-5, बृ 1-2-3, 1-3-17, 1-5-17, 6-1-3.
प्रतितिष्ठन्तं - (a) Being established छां 4-16-5.
प्रतितिष्ठसि – You stay on प्र 2-7
प्रतिदेवतासु – In every deity मुं 3-2-7.
प्रतिधक्ष्यति – He will burn completely छां 2-22-4.
प्रतिधीयते – It is employed ऐ 4-4.
प्रतिन्यायम् - In inverted order बृ 4-3-15, 4-3-16, 4-3-17, 4-3-34, 4-3-36,
प्रतिपत्स्ये – I shall attain छां 5-11-3.
प्रतिपदम् – At every step बृ 6-2-2.
प्रतिपद्यते - One attains; regards प्र 4-10, छां 3-13-6, बृ 4-3-14.
प्रतिपद्यन्ते – They attain; regard प्र 1-9, बृ 6-2-2.
प्रतिपद्यमाना: – (a) Those going toward छां 4-15-6.
प्रतिपद्येत - He should mutter (prayers छां 3-17-6.
प्रतिपश्य - You behold का 1-6.
प्रतिपादयेत् – He should give मुं 1-2-2.
प्रतिपालयाञ्चकार – One fostered छां 1-12-3.

प्रतिपूर्णः – Expanded छां 4-10-3.

प्रतिपेक्ष्यति – He will crush छां 2-22-4.

प्रतिपेदे – One explained छां 6-7-4, बृ 1-4-10, 3-9-1.

प्रतिप्रतिः – Equal to बृ 1-3-18.

प्रतिबुद्धः – (a) Awakened बृ 4-4-13.

प्रतिबोधविदितम् – Known after awaking के 2-4.

प्रतिभाति – He appears का 2-6.

प्रतिभान्ति – They appear छां 6-7-2.

प्रतिमन्वानः – (a) Considering छां 4-3-7.

प्रतियोनि – According to the origin बृ 4-3-15, 4-3-16, 4-3-17, 4-3-34, 4-3-36.

प्रतिरूपं – An image छां 8-8-1, बृ 2-1-8, 3-9-22.

प्रतिरूपः – An image का 5-9, 5-10, बृ 2-1-8, 2-5-19, 4-1-6.

प्रतिलेह्यन्ति – They lick बृ 1-5-2.

प्रतिलोमम् – Contrary to caste बृ 2-1-15, 6-4-12.

प्रतिलोमाः – The feathers of an arrow in 'inverse direction' बृ 6-4-12.

प्रतिवक्ता – Contradictor छां 5-11-7.

प्रतिवक्ष्यति – He will answer छां 2-22-3.

प्रतिवेशः – The resting place तै 1-4-3.

प्रतिशाखा – A side branch प्र 3-6.

प्रतिशाखानाडीसहस्राणि – The (seventy two) thousand branches, channels प्र 3-6.

प्रतिशुश्राव (प्रतिश्रु) – He replied; promised; listened छां 4-5-1, 4-6-2, 4-7-2, 4-8-2, 4-9-1, 4-14-2, बृ 6-2-1.

प्रतिशृणोति – One answers छां 7-12-1.

प्रतिष्ठते – It settles down प्र 3-5.

प्रतिष्ठन्ते – They settle down प्र 2-4.

प्रतिष्ठमाने – (a) In one standing firm प्र 2-4.

प्रतिष्ठा – Basis के 4-8, मु 3-2-7, बृ 2-1-1, 2-2-1, 2-3-1, 2-4-1, 2-5-1,

3-10-3, ऐ 1-2, 5-3, छां 5-1-3, 5-1-13, 7-5-2, बृ 1-1-1, 1-3-27, 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7, 5-5-3, 5-5-4, 6-1-3, 6-1-14.

प्रतिष्ठां – The basis क 1-14, 2-11, तै 2-7-1. छां 1-8-7, 5-1-3, बृ 1-3-27, 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6 4-1-7, 6-1-3, 6 4-2.

प्रतिष्ठात्मा – The supporting soul छां 5-17-1.

प्रतिष्ठायै – To the basis छां 5-2-5, बृ 6-3-2.

प्रतिष्ठावान् - (a) Having glory तै 3-10-3.

प्रतिष्ठासंस्तावं – Praise of having position छां 1-8-7.

प्रतिष्ठास्मि – I am basis बृ 6 1-14.

प्रतिष्ठास्यामि – I will stand firm प्र 6-3.

प्रतिष्ठितं – (a) Established प्र 1-15, 2-6, 2-13, तै 3-7-1, 3-8-1, 3-9-1, ऐ प्र, 5-3, छां 3-12-2, बृ 1-5-1, 1-5-2, 3-9-20, 3-9-22, 3-9-23, 3-9-24, 5-5-2, 5-14-4.

प्रतिष्ठित. – (a) Firmly fixed मुं 2-2-7, तै 3-7-1 3-9-1, छां 5-17-1, 7-4-3, 7-5-3, 7-24-1, 7-24-2, बृ 1-2-3, 1-3-27, 3-9-20, 3-9-21, 3-9-22, 3-9-23, 3 9-24, 3-9-26, 4-4-17, 5-5-2.

प्रतिष्ठिता – (a. f.) Firmly fixed प्र 2-12, तै 3-6-1, 3-9-1, ऐप्र, 2-1, बृ 3-9-21, 3-9-23, 3-9-24, 5-14-4.

प्रतिष्ठिताः – (a. f) Those firmly fixed प्र 6-6 तै 3-8-1, छां 3-12-3, 3-12-4, बृ 3-9-22, 4-2-3.

प्रतिष्ठितान् – (a) Those firmly fixed छां 7-4-3, 7-5-3.

प्रतिष्ठितानि – (a) Those firmly fixed छां 7-4-1, 7-5-2, बृ 3-9-20, 4-1-7.

प्रतिष्ठिते - (a) In one firmly fixed प्र 6-3.

प्रतिष्ठितौ – (a) Two firmly fixed बृ 3-9-26, 5-5 2.

प्रतिष्ठे – Two bases बृ 5-5-3, 5-5-4.

प्रतिसृप्य – Crawling away छां 5-2-6.

प्रति ह तिष्ठति – He establishes himself छां 5-1-3, बृ 1-3-27.

प्रतिहरमाणाति – (a) Taking up to themselves छां 1-11-9.
प्रतिहरिष्य: – If you had taken up Pratihāra छां 1-11-9.
प्रतिहरिष्यसि – Thou shalt presently sing Pratihāra छां 1-10-11, 1-11-8.
प्रतिहर्तर् – Oh Pratihartar छां 1-10-11 1-11-8.
प्रतिहर्तारम् – The assistant of the Udgātṛ; who intimates arrival छां 1-10-11, 1-11-8.
प्रतिहारं – A chant intimating arrival छां 1-10-11, 1-11-8, 1-11-9,
प्रतिहार: – A chant intimating arrival छां 2-2-1, 2-2-2, 2-3-1, 2-4-1, 2-5-1, 2-6-1, 2-7-1, 2-8-2, 2-9-6, 2-10-2, 2-11-1, 2-12-1, 2-13-1, 2-14-1, 2-15-1, 2-16 1, 2-17-1, 2-18-1, 2-19-1, 2-20-1, 2-21-1.
प्रतिहारभाजिन: – (a) Sharing in devotion of Pratihāra (प्रतिहार) छां 2-9 6.
प्रतिहृता: – (a) Beaten back; held up छां 2-9 6.
प्रतीकं – A mouth बृ 1-5-2.
प्रतीकान् – Questions बृ 6-2 3.
प्रतीकेन – By mouth बृ 1-5-1, 1-5-2.
प्रतीक्षा – Waiting for का 1-8.
प्रतीची – The west छां 3-15-2, 4-5-2, बृ 1-2-3, 4-2-4.
प्रतीचीं – The west प्र 1-6.
प्रतीच्य: – (a) Western छां 2-4-1, 3-3-1, 6-10- , बृ 3-8 9.
प्रतीच्यां – In western direction बृ 3-9-22.
प्रतीत: – (a) Recognized का 1-10, 1-11.
प्रतीति – Conviction छां 2-8-2, 2-9-1.
प्रतीत्य – After going बृ 6-2-4.
प्रत्ताभि: – (a) By those who are bestowed का 1-25.
प्रत्नस्य – (a) Of ancient छां 3-17-7.
प्रत्यक्-ङ् – (a, Turned inwards; westwards का 5-3, छां 2-12-2, 3-13-3, 6-14-1.

प्रत्यक्षं – Apprehension by the senses, considered as a Pramāṇa or proof तैत्ति, 1-1-1, 1-12-1, छां 5-2-1.

प्रत्यक्षद्विषः – (a) Disliking the evident बृ 4-2-2.

प्रत्यगस्यति – He casts inwards का 5-3.

प्रत्यगात्मानम् – The individual soul का 4-1.

प्रत्यञ्चः – (a) Western; *turned inwards* छां 3-3-1, बृ 4-2-4.

प्रत्यनुभवति – He severally experiences प्र 4-5.

प्रत्यनुभूतं – (a) Severally experienced प्र 4-5.

प्रत्यबुध्यत – He became awakened बृ 1-4-10.

प्रत्यब्रवीत् – She answered छां 4-4-4.

प्रत्यवदत् – He replied का 1-15.

प्रत्यवसृप्य – Going down against बृ 2-1-19.

प्रत्यस्तं – (a) Thrown off छां 1-9-1.

प्रत्यस्ता – (*a. f.*) *Thrown off* बृ 4-4-7.

प्रत्यहरिष्यः – If you had intimated arrival (of deity) छां 1-11-9.

प्रत्याख्यातुं – In order to refuse बृ 6-2-8.

प्रत्याचक्षीत – One should prevent बृ 3-10-1.

प्रत्याधान – A place where anything is specially deposited; a repository बृ 2-2-1.

प्रत्यायनम् – Setting (of the sun) छां 3-19-3.

प्रत्यायन्ति – They set बृ 5-2-2.

प्रत्याश्रावितमसि – Thou art that which is *proclaimed in the antiphon* बृ 6-3-4.

प्रत्यास्वरः – (a) Reflecting छां 1-3-2.

प्रत्याह – He spoke in reply छां 7-15-2, बृ 1-5-17.

प्रत्युत्थायिन. – (a) Rising up बृ 6-2-16.

प्रत्युवाच – He replied छां 4-1-3, 4-2-3.

प्रत्युह्य – Drawing together बृ 3-9-26.

प्रत्यूढाः – (a) Rejected, refused छां 8-3-2.

प्रत्येनसः – Policemen बृ 4-3-37, 4-3-38.

प्रत्येयाय – He returned छां 4-1-7, 4-1-8, 4-3-7.

प्रत्योहत् – He offered बृ 1-2-7.

प्रथमं – (a) The *first* क 1-10, ऐ 4-1, छां 3-6-1, 5-19-1.

प्रथमः – (a) The first के 1-1, 4-2, 4-3, क 1-5, मुं 1-1-1, मां 3, 9, छां 2-23-1.

प्रथमजं – (a) *Primary*, firstborn बृ 5-4-1.

प्रथमजा – (a) Primary ; firstborn ते 3-10-6.

प्रथमपदम् – First line बृ 5-14-6.

प्रथमा – (a. f.) The first प्र 2-8, मां 9.

प्रथमां – (a. f.) The first छां 5-19-1; बृ 1-3-12.

प्रथमास्तमिते – At the first line of setting छां 2-9-8.

प्रथमोत्तमे – (a) Both the first and the last बृ 5-5-1.

प्रथमोदिते – Just after sunrise; first risen छां 2-9-3.

प्रददौ – He *offered* छां 1-10-3.

प्रदाय – Having given बृ 6-4-27.

प्रदुद्राव – He ran off बृ 6-2-3.

प्रदूयन्ते – They burn बृ 5-24-3.

प्रदूयेत – One should burn बृ 5-24-3.

प्रद्योतते – He *becomes lighted up* बृ 4-4-2.

प्रद्योतेन – By ray of light बृ 4-4-2.

प्रद्राणकः – (a) Sorely distressed छां 1-10-1.

प्रध्वाक्षीः – You may *destroy completely* छां 4-1-2.

प्रधिः – The periphery of the wheel बृ 1-5-15.

प्रधिना – By a felly बृ 1-5-15.

प्रध्मापयेत – He should cry aloud छां 6-14-1.

प्रध्वंसते – It perishes छां 8-1-4.

10 प्रध्वंसनः – Pradhvaṁsana; the destroyer

बृ 2-6-3—10
4 6-3—10
Tradition from
Ekrṣi—9
to
Mṛtyu Pradhvaṁsana—11.

प्रध्वंसनात् – From Pradhvaṁsana बृ 2-6-3 4 6 3.

प्रपञ्चोपशमं – Pacification of the visible world or universe which is illusory and the scene of manifold action मां 7.

प्रपञ्चोपशमः – (a) Pacifier of the visible world मां 12.

प्रपदनं – Access छां 8-6-5.

प्रपद्यन्ते – They approach का 5-7.

प्रपद्य (वै) – I should approach पे 3-11.

प्रपद्ये – I approach छां 3-15-3, 3-15-4, 3-15 5, 3-15-6, 3-15-7, 8-13-1, 8-14-1.

प्रपन्नः – (a) Taking refuge with छां 2-22-3, 2-22-4.

प्रपूर्व्यां, प्रफर्व्यां – In a woman having excellent hips बृ 6 4-19.

प्रबद्धः – (a) Tied ; checked छां 6-8-2.

प्रब्रवाम – We speak छां 4-10-4.

प्रब्रवीमि (प्र ते ब्रवीमि) – I say का 1-14.

प्रब्रूतम् – You should tell छां 8-8-1.

प्रब्रूते – He tells बृ 1-4-1.

प्रब्रूयात् – He may teach, speak छां 3-11 5, 6-14-2.

प्रब्रूहि – You tell का 1-13, छां 4-10-2.

प्रभवः – Origin का 6-11, मां 6.

प्रभवः – (a) (प्रभुः) Able छां 7 6 1.

प्रभवन्ति – They spring up प्र 6-2, मुं 2-1-8.

प्रभवन्ते – They spring up मुं 2-1 1.

प्रभवाप्ययौ – Production and disappearance का 6-11, मां 6.

प्रभिद्यन्ते – They are torn asunder क 6-15.
प्रभुविमितं – (a) Specially created by the Lord छां 8-5-3.
प्रभूरसि – Thou art surpassing बृ 6-3-4.
प्रमदः – (with मा) You be not negligent तै 1-11-1.
प्रमदितव्यम् – Ought to deviate from तै 1-11-1, 1-11-2.
प्र मा आयन्तु – They may come forth unto me तै 1-4-2.
प्रमाणम् – Extent; size क 2-8.
प्रमादात् – From negligence मुं 3-2-4.
प्रमाद्यति – One is careless तै 2-5-1.
प्रमाद्यन्तम् – (a) To one intoxicated क 2-6.
प्र मा पद्यस्व – (Thou) come unto me तै 1-4-3.
प्र मा पाहि (प्र मा भाहि) – (You) shine forth at me तै 1-4-3.
प्रमायुकम् – (a) Perishable बृ 1-4-8.
प्रमुक्तम् – (a) Forsaken from क 1-11.
प्रमुच्य - Setting free छां 6- 4-7, 8-13-1.
प्रमुच्यते – One is set free क 3-15, बृ 4-3-35.
प्रमुच्यन्ते – They are set free क 6-14, बृ 4-4-7.
प्रमुदः – Extreme joy बृ 4-3-10
प्रमूढाः – (a) Perplexed मुं 1-2-10.
प्रमोदः – Pleasure तै 2-5-1.
प्रमोदान् – Pleasures क 1-28.
प्रयच्छति – One offers बृ 1-5-2, 6-4-19, 6-4-27.
प्रयच्छेत् – He should offer छां 5-24-4.
प्रयतः – (a) Devout क 3 17, छां 6-8-6.
प्रयस्य – (a) Deceased बृ 6-2-2.
प्रयदीम् - प्र + यद् + ईम् (उवाच यत्नोवाच-ईमिदम् यको निपातः) With endeavour (did declare) बृ 2-5-16.
प्रयद्भिः – (a) By the dead बृ 6-2-2.
प्रयन् – (a) Dead ऐ 4-4.

प्रविविक्ताहारतरः – (a) Eater of finer food बृ 4-2-3.
प्रविश्य – One entered छां 5-1-8, 5-1-9, 5-1-10, 5-1-11 बृ 6-1-8, 6-1-9, 6-1-10, 6-1-11, 6-1-12.
प्रविश – You enter तै 1-4-3.
प्रविशत – May you enter पे 2-3.
प्रविशति – One enters क 1-7, प्र 1-6, छां 1-4-5.
प्रविशन्ति – They enter ई 9, 12, बृ 4-4-10.
प्रविशानि I may enter तै 1-4-3
प्रविश्य – Having entered क 4-6, 4-7 छां 1-4-4, 1-4-5.
प्रविष्टः – (a) Entered क 5-9, 5 10, बृ 1-4-7, 4-4-13.
प्रविष्टौ – (a) Both enterd क 3-1.
प्रवृत्तः – (a) Rolled up छां 5-13-2.
प्रवृहेत् – He should draw out क 6-17.
प्रवृह्य – Analysing क 2-13.
प्रवेदयते – He knows तै 1-5-1.
प्रवेदयन्ति – They know मुं 1-2-9.
प्रवोचत् – He addressed बृ 2-5-17.
प्रव्रजन्ति – They renounce all worldly enjoyment बृ 4-4-22.
प्रव्रजिष्यन् – (a) Wishing to renounce the worldly enjoyment बृ 4-5-2.
प्रव्राजिनः – (a) Recluses बृ 4-4-22.
प्रशशंस – He extolled बृ 3-3-2.
प्रशशंसतुः – Two praised बृ 3-2-13.
प्रशंसन्ति – They praise बृ 1-5-16, 3-8-9
प्रशंसा – Praise, applause बृ 1-5-2.
प्रशंसाकामाः – (a) Desirous of applause छां 2-9-3.
प्रशान्ताः (a) Calmed मुं 3-2-5.
प्रशासनम् – Authority छां 5-3-7.
प्रशासने – In authority बृ 3-8-9.

प्रशास्ति – He governs बृ 5-6-1.
प्रश्नम् – A question प्र 6-1.
प्रश्नान् – Questions प्र 1-2, छां 5-3-5 बृ 6-2-3.
प्रश्नाभ्यां – With two questions बृ 3-8-2.
प्रश्नोपनिषद् – This Upaniṣad belongs to Atharva-veda. This consists of 6 (six) questions asked by pupils, and answered by Ācārya Pippalāda प्र

Questions		S'okās
1	—	16
2	—	13
3	—	12
4	—	11
5	—	7
6	—	8

प्रश्नौ – Two questions बृ 3-8-1.
प्रश्वसितव्यम् – Should welcome to तै 1-11-3.
प्रष्टा – (a) A questioner का 2-9.
प्रष्टुं – For questioning बृ 3-1-2.
प्रसङ्क्ष्यसे: – You become attached to छां 4-1-2.
प्रसादात् – From being clear का 2-20.
प्रसीदति – One is appeased का 6-13.
प्रसुतं – (a) Pressed out excellently छां 5-12-1.
प्रसुतः – (a) Pressed out excellently बृ 2-1-3.
प्रसृतम् – (a) Spread out मुं 2-2-11.
प्रसृष्टं – (a) Dismissed का 1-10.
प्रसृष्टः – (a) Dismissed का 1 11.
प्रसौति – He sanctions तै 1-8-1.
प्रस्कन्दन्ति – They spill प्र 1-13
प्रस्तव्यमसि – Thou art the steadfast बृ 6-3-4.

प्रस्तावं – An introductory praise छां 1-10-9, 1-11-4, 1-11-5.

प्रस्तावः – An introductory praise छां 2-2-1, 2-2-2, 2-3-1, 2-4-1, 2-5-1, 2-6-1, 2-7-1, 2-8-1, 2-9-3, 2-10-1, 2-11-1, 2-12-1, 2-13-1, 2-14-1 2-15-1, 2-16 1, 2-17-1, 2-18-1, 2-19-1, 2-20-1, 2-21-1.

प्रस्तावभाजिनः – (a) Partaking in introductory praise of Sāman छां 2-9-3.

प्रस्तुतिकामाः – (a) Desirous of praise छां 2- -3.

प्रस्तुयात् – He should pray बृ 1-3-28.

प्रस्तोत – Oh assistant to the Udgātṛ छां 1-10-9, 1-11-4.

प्रस्तोता – The assistant to the Udgātṛ छां 1-11-1, बृ 1-3-28..

प्रस्तोतारम् – The assistant to the Udgātṛ (उद्गाता-प्रस्तोता) छां 1-10-8.

प्रस्तोष्यसि – You will praise छां 1-10-9, 1-11-4.

प्रस्तौति – He prays ते 1-8-1, बृ 1-3-28.

प्रस्यन्द – (a) Trickling out बृ 3-9-28. (2).

प्रस्वपिति – He goes to sleep बृ 4-3-9.

प्र ह षोडशं वर्षशतं जीवति – He lives to a hundred and sixteen years छां 3-16-7.

प्रहासीः (मा) – Do (not) forsake ऐ मा.

प्रहुतं – An oblation other than in fire; बलिहरणं बृ 1-5-2.

प्राक्, प्राङ् – Before, east क 6 4, छां 2-9-6, 2-9-7, 3-13-1, 4-6-1, 4-7-1, 4-8-1, 5-3-7, 6-14-1.

प्राक्शिराः – (a) One whose head is eastward बृ 6-3-6.

प्राची – The east छां 3-15-2, 4-5-2, बृ 1-2-3, 4-2-4.

19 प्राचीनयोगीपुत्रः – The son of Prāčīnayogī

बृ 6-5-2 - 19

Tradition from

The son of Sāñjivī – 18

to

The son of Kā śākeyī – 20.

प्राचीनयोगीपुत्रात् – From the son of Prā īnayogī बृ 6-5-2.

प्राचीनयोग्य – Oh worthy of ancients ! a sage's name तै 1-6-2.

प्राचीनयोग्य – (सत्ययज्ञ पौलुषि) Oh capable among ancients ! Epithet for Satyayajña Paulusi छां 5-13-1.

प्राचीनशालः – (औपमन्यव.) Prācīnaśāla by name छां 5-11-1;

प्राच्यः – (a) The eastern छां 2-4-1, 3-1-2, 6-10-1, बृ 3-8-9.

प्राच्यां – In eastern direction बृ 3-9-20.

प्राच्यान् – (a) The eastern प्र 1-6.

प्राजापत्य – a) Oh issue of Prajāpati ! ई 16, बृ 5-15-1.

प्राजापत्यं – Set aside for Prajāpati, of Prajāpati बृ 1-2-7, 4-4-4.

प्राजापत्या – (a) Born of Prajāpati, gods, men and asuras छां 1-2-1, बृ 1-3-1, 5-2-1.

प्राजापत्याना – Of born of Prajāpati छां 2-9-5.

प्राज्ञ. – (a) Wise क 3-13, मां 5-11.

प्राज्ञेन – By a wise person ऐ 5 4, बृ 4-3-21, 4-3-35.

प्राज्वलयेत् – One should blaze up छां 6-7-5.

प्राज्वाली – (प्राज्वालीत्) She has blazed up छां 6-7-6

प्राञ्च – (a) Tending downwards बृ 6-4-2.

प्राञ्चः – (a) Eastern छां 3-1-2, बृ 4-2-4.

प्राण – Oh Prāṇa प्र 2-7, 2-9, 2-10, 2-11.

प्राण – A vital air क 5-3, प्र 1-4, 1-13, 2-4, 3-8, 3-10, 3-11, 6-4, तै 2-3-1, 3-1-1, 3-3-1, छां 1-2-2; 1-11-5, 3-15-3, 3-15-4, 4-3-3, 4-10-5, 6-8-2, 7-15-1, बृ 1-3-3, 1-3-7, 1-3-13, 1-5-3, 1-5-14, 3-7-16, 4-4-2, 4-4-18

प्राणः – A respiration, vital air के प्र, 1-1, 1-2, 1-9, प्र 1-5, 1-7, 1-8, 1-12, 1-13, 2-3, 2-6, 3-1, 3-3, 3-4, 3-5, 3-8, 3-10, 4-3, 4-8, मुं 1-1-8, 2-1-3, 2-1-4, 2-1-8, 2-2-2, 3-1-4, 3-1 9, तै 1-5-3, 1-7-1, 2-2-1, 2-3-1, 3-3-1, 3-7-1, ऐ 1-4, 2-4, छां प्र , 1-1-5, 1-2-7,

1-3-3, 1-3-6, 1-5-3, 1-7-1, 1-8-4, 1-11-5, 1-13-2, 2-7-1. 2-11-1 3-13-1, 3-15-4, 3-18-2, 3-18-4, 4-3-3, 4-3-4, 4-8-3, 4-10-4, 4-10-5, 4-13-1, 5-1-1, 5-1-12, 5-1-15, 5-7-1, 5-14-2, 5-18-2, 5-19-1, 6-5-2, 6-5-3, 6-6-3, 6-6-5, 6-7-1, 6-7-6, 6-8-6, 6-15-1, 6-15-2, 7-15-1, 7-15-4, 7-26-1, 8-12-3, बृ 1-1-1, 1-2-3, 1-3-3, 1-3-7, 1-3-19, 1-3-23, 1-3-27, 1-4-7, 1-4-17, 1-5-3 1-5-4, 1-5-5, 1-5-6, 1-5-7, 1-5-10, 1-5-12, 1-5-13, 1-5-20, 1-5-21, 1-5-22, 1-6-3, 2-1-10, 2-1-17, 2-2-1, 2-3-5, 2-5-4, 3-1-5, 3-1-10, 3-2-2, 3-2-13, 3-7-16, 3-9-8, 3-9-9, 3-9-26, 4-1-3, 4-4-2, 4-4-7, 5-8-1 5-12-1, 5-13-1, 5-13-2, 5-13-3, 5-13-4, 5-14-3, 5-14-4, 6-1-1, 6-1-13, 6-2-12.

प्राणत् – (a) Blowing or respiring मुं 2-2-1, तै 3-3-1, बृ 1-4-7.

प्राणते – They breathe प्र 2-10.

प्राणन्तः – (a) Blowing or respiring छां 5-1-8, 5-1-9, 5-1-10, 5-1-11, बृ 6-1-8, 6-1-9, 6-1-10, 6-1-11, 6-1-12.

प्राणन्ति – They do respiration तै 2-3-1.

प्राणबन्धनम् – Having a tie with the vital air छां 6-8-2.

प्राणभृत् – (a) Animate बृ 1-5-14, 3-1-7.

प्राणभृतः – Of the animate बृ 1-5-14.

प्राणमयं – (a) One pervaded by vital air तै 2-8-5, 3-10-5.

प्राणमयः – (a) Pervaded by vital air तै 2-2-1, बृ 1-5-3, 4-4-5,

प्राणमयात् – (a) From one pervaded by vital air तै 2-3-1.

प्राणशरीरः – (a) One whose body consists of vital air, Prāṇa छां 3-14-2.

प्राणशरीरनेता – (a) Leader of a body consisting of vital air मुं 2-2-7.

प्राणसंशितं – (a) One whose vital airs are sharpened छां 3-17-6.

प्राणस्य – Of the Prāṇa के 1-2, प्र 2-13, 3-12, छां 1-8-4, बृ 1-5-10, 1-5-13, 4-1-3, 4-4-18.

प्राणेषु – In vital airs छां 2-7-2, 2-11-1, 2-11-2, 4-3-4, बृ 1-2-6, 4-3-7, 4-4-22.

प्राणैः – With vital airs प्र 2-7, मुं 2-2-5, 3-1-9, बृ 1-5-17, 5-5-2.

प्राणैःपिः – Impaler of Prāṇa प्र 2-11.

प्राण्यात् – One should breathe तै 2-7-1, बृ 1-5-23.

प्रातः – In the *morning* छां 1-10-6, 1-12-3, 2-24-3, 5-3-6, 5-11-5, 5-11-7, 6-13-1, बृ 1-5-14, 6-3-6.

प्रातः सवनम् – Morning libation of Soma छां 2-24-1, 2-24-6, 3-16-1, 3-16-2.

प्रातरनुवाकस्य – Of the hymn with which the Prā.aḥ.avana begins छां 2-24-3.

प्रातरनुवाके – In the hymn with which the Prātaḥsavana begins छां 4-16-2, 4-16-4.

प्रातिश्रुत्कः – (a) Existing in the echo बृ 2-5-6, 3-9-13.

प्रातिष्ठते – One stands by प्र 3-1, 3-5.

प्रातिष्ठन्ते – They stand firm प्र 2-4.

प्रातृदः – Prā'ṛda by name बृ 5-12-1.

प्रादुर्बभूव – (One) became manifest के 3-2, छां 1-12-2.

प्रादेशमात्रम् – Just a little for giving an idea from the regions (from heaven as head to the earth as feet) छां 5-18-1.

प्राप – He reached छां 4-9-1.

प्रापत् – Let obtain बृ 5-14-7, 6-4-28.

प्रापतन् – They fell down पे 2-1.

प्रापदिस – I became possessed of छां 3-15-4, 8-14-1.

प्रारचत – (One) secured पे 3-12.

प्रारम् – Let me obtain बृ 5-14-7.

प्रापय – Lead me to छां 4-5-1.

प्रापयति-प्रापति – She) leads to छां 4-9-3.

प्राप्तिः – (a) Conducted बृ 4-4-23.

प्राप्तः – (a) Got; reached का 6-18, बृ 4-2-4.
प्राप्तवान् – (a) Acquired का 2 10.
प्राप्ताः – (a) Reached छां 4-5-1.
प्राप्ताय – (a) To reached छां 5-3-6.
प्राप्तुम् – In order to gain का 6-12.
प्राप्तेभ्यः – (a) To those who reached छां 5-11-5.
प्राप्नुयात् – He should obtain तै 3 10-1.
प्राप्नुयाम् – I should obtain बृ 6-3-1.
प्राप्नुवन्ति – They obtain छां 7-6-1.
प्राप्नोति – He obtains बृ 1-4-17.
प्राप्य – Having acquired, having reached का 3-14, 5-6, प्र 6-5, मुं 3-2-5, छां 6-4-7, 6-8-6, बृ 4-4-6, 6-2-16.
प्राप्यते – It is acquired का 2-10.
प्रायच्छत् – He alloted to बृ 1-5-1, 1-5-2, 3-3-2.
प्रायणान्तम् – Death ; at the end of the path of life प्र 5-1.
प्रार्थयन्ते – They wish for का 4-2.
प्रार्थयस्व – You desire का 1-25.
प्रावरणं – A covering बृ 4-2-3.
प्राविशत् – He entered ऐ 2-4.
प्राविशन् – They entered ऐ 2-4, छां 1 4-2, 1-4-3.
प्रावृहत् – He extracted छां 4-17-1, 4-17-2, 4-17-3.
प्राव्राजीः – (You) went छां 8-9-2 8-10-3, 8-11-2.
प्राशयति – He causes to feed बृ 6-4-25.
प्राश्नाति – He eats बृ 6-4-19.
17 प्राश्नीपुत्रः आसुरिवासिन् – Prāśnīputra ; son of Prāśnī

बृ 6-5-2 — 17
Tradition from
Āsurāyaṇa 16

to

The son of Sañjivi 18

प्राश्नीपुत्रात् – From the son of Prāśni बृ 6-5-2.

प्राश्य – Having eaten बृ 6-4-19.

प्रास्त: – (a) Being thrown into बृ 2-4-12.

प्रास्तोष्य: – If you have done Prāstava (devotion); if you praised in the beginning छां 1-11-5.

प्राह – He said मुं 1-1-1, 1-1-2.

प्रियङ्गु: – A kind of millet राजिका, (in Marathi राळा) बृ 6-3-13.

प्रियं – (a) Pleasing ; dear, endeared तै 1-11-1, छां 5-12-2, 5-13-2, 5-14-2, 5-15-2, 5-16-2, 5-17-2, बृ 1-4-8, 1-4-10, 2 4-4, 2-4-5, 4-5-5, 4-5-6.

प्रियं – (a) Essential तै 2-5-1, बृ 4-1-3.

प्रिय: – (a) Dear बृ 2-4-5, 4-5-6.

प्रियता – Dearness बृ 4-1-3.

प्रियया – By the dear बृ 4-3-21.

प्रियरूपान् – Those whose appearances are dear to oneself का 2 3.

प्रिया – Beloved बृ 2-4-4, 2-4-5, 4-3-21, 4-5-5, 4-5-6.

प्रिया: – (a) Dear बृ 2-4-5, 4-5-6.

प्रियाणि – (a) Dear बृ 2-4-5, 4-5-6.

प्रियान् – Those who are dear to oneself; pleasing का 2-3.

प्रियाप्रिययो: – (a) Of likable and unlikable छां 8-12-1.

प्रियाप्रियाभ्यां – (a) From pleasure and pain; from likable and unlikable छां 8-12-1.

प्रियाप्रिये – (a) Likable and unlikable छां 8-12-1.

प्रियां – (a) Pleasing मुं 1-2-6.

प्रीता: – (a) Pleased प्र 2-4.

प्रीयमाण: – (a) Pleased का 1-16.

प्रेतं – (a) Dead छां 5-9-2, बृ 3-7-2, 5-11-1,

प्रेतस्य – (a) Of dead one छां 8-8-5.

प्रताः – (a) Dead ones छां 8-3-2.

प्रेते – (a) While dead क 1–20.

प्रेत्य – Having departed from this world ई 3, के 1-2, 2-5, ते 2-7-1, 2-8-5, 3-13-5, छां 3-14-1, 3-14-4, बृ 2-4-12, 2-4-13, 3-9-28, (5), 4-4-11, 4-5-13

प्रेयः – (a) More agreeable क 2-1, 2-2, बृ 1-4-8.

प्रेयसः – (a) From agreeable क 2-2.

प्रेषितं – (a) Directed के 1-1.

प्रेष्ठ – (a) O ! Dearest one क 2-9.

प्रेष्यामि – (प्र+इ) I will die छां 3-16-7.

प्रेहि – You go yourself बृ 6-2-4.

प्रैति – He goes on doing his duties के 1-1.

प्रैति – One dies; departs ऐ 4-1, छां 2-4-2, 8-3-1, बृ 1-4-15, 1-5-17 3-8-10, 3-9-28(2), 5-10-1, 6-4-12.

प्रैष्यन्–(a) About to depart (die) बृ 1-5-17.

प्रोक्तः–(a) Said क 2-8.

प्रोक्ता–(a) Said one क 2-9.

प्रोक्षितं–(a) Consecrated बृ 1-2-7.

प्रोच्यते–It is said प्र 6-5.

प्रोतं–(a) Woven; tied छां 2-11-1, 2-11-2, 2-12-1, 2-12-2, 2-13-1 2-13-2, 2-14-1, 2-14-2, 2-15-1, 2-15-2, 2-16-1, 2-16-2, 2-19-1, 2-19-2, 2-20-1, 2-20-2, 2-21-1, 2-21-2, 5-24-3, बृ 3-6-1, 3-8-3 3-8-4, 3-8 6, 3-8-7.

प्रोतः–(a) Woven बृ 3-6-1, 3-8-11.

प्रोताः– (a) Woven ones छां 2-17-1, 2-17-2, 2-18-1, 2-18-2, बृ 3-6-1.

प्रोवाच - He said मुं 1-2-13, ते 3-1-1, छां 3-11-4, 8-8-4.

प्रोवास–He Went abroad छां 4-4-5.

प्रोष्य–Having remained away (from one's duties) छां 5-1-8, 5-1-9, 5-1-10, 5-1-11, बृ 6-1-8, 6-1-9, 6-1-10, 6-1-11, 6-1-12.

प्लवाः–Rafts मुं 1-2-7.

प्लुषिणा -By noxious insect बृ 1-3-22.

फलानाम् – Of fruits बृ 6-4-1.

फलानि – Fruits ; of fruits बृ 6-3-1, 6-4-1.

बकः – Baka, Dalbha's son छां 1-2-13, 1-12-1, 1-12-3.

बत – A particle expressing joy का 2-9, के 2-3, छां 1-10-6, 2-1-3, 8-8-5, बृ 2-4-4, 6-4-28.

बधिराः – (a) Deaf ones छां 5-1-10, बृ 6-1-10.

बन्धनम् – A bond , a tie छां 6-8-2.

बन्धनात् – From the bond बृ 4-3-36.

बन्धुः – Relative , a friend बृ 1-1-2, 4-1-2.

बभसः – (a) A devourer छां 4-3-7.

बभूव – He was ; he lived का 2-18, 5-9, 5-10, छां 1-2-13, 1-10-5, 3-17-6, बृ 2-5-19, 3-1-1, 3-1-2, 4-5-1.

बभूवतुः – Two were बृ 4-5-1.

बभूवुः – They became प्र 2-3, छां 1-8-1, 4-6-1, 4-7-1, 4-8-1, बृ 3-1-1.

बर्कुः – Barku by name (वार्ष्णः) बृ 4-1-4.

बर्हिः – The Kuśa-grass छां 5-18-2 बृ 6-4-3.

बलम् - Vigour ; force or power of articulation के प्र, तै 1-2-1, 3-10-2, छां प्र, 2-22-5, 7-8-1, 7 8-2, 7-26-1, बृ 5-14-4.

बलवत् - (a) Strong छां 2-22-1.

बलवन्तः – (a) Strong ones छां 2-22-5.

बलवान् – (a) Strong छां 7-8-1.

बलस्य – Of the might छां 7-8-2.

बलहीनेन – (a) By the feeble मुं 3-2-4.

बलात् - From the might छां 7-8-2, 7-9-1.
बलिम् - An offering प्र 2-7, तै 1-5-3, छां 2-21-4, बृ 6-1-13.
बलिष्ठः - (a) Most powerful तै 2-8-1.
बली - (a) Mighty छां 7-8-1.
बलीयांसम् - (a) A stronger man बृ 1-4-14.
बले - In the might बृ 5-14-4.
बलेन - By the might छां 7-8-1.
बस्तः - A goat बृ 1-4 4.
बस्तिः - Urinary bladder छां 5-16-2, 5-18-2.
बहव. - (a) Many का 2-3, 2-4, 2-7, छां 1-5-2, 1-5-4, 4-10-3, 7-13-1, बृ 1-4-10, 6-4-4.
बहिः - Exterior का 5-9, 5-10, बृ 3-9-28 (1), 4-3-12.
बहिःप्रज्ञं - One whose knowledge is directed towards external objects मां 7.
बहिःप्रज्ञ. - One whose knowledge is directed towards external objects मां 3.
बहिर्धा - From the outside छां 3-12-7.
बहिष्कुलायम् - From out of the nest बृ 4-3-12.
बहिष्पवमानेन - By a Sāman in the Somayāga (exterior purifier) छां 1-12-4.
बहु - (a) Many तै 2-6-1, छां 4-4-2, 4-4-4, 5-13-1, 6-2-3.
बहु - (a) Much तै 3-9-1, 3-10-1, छां 6-7-3, 6-7-5, 7-10-1, बृ 3-8-12, 6-4-4.
बहुदक्षिणेन - (a) By one which is attended with many *gifts* बृ 3-1-1.
बहुदायी - (a) Munificent छां 4-1-1.
बहुधा - In several ways का 2-8, 5-12, प्र 1-4, मुं 1-2-1, 1-2-9, 2-1-7, 2-2-6, छां 4-3-6.
बहुना - (a) With much का 2-23, मुं 3-2-3.

बहुपाक्यः – (a) Who every day kept ready cooked food for many guests छां 4-1-1.

बहुभिः – (a) With many का 2-7, बृ 6-2-2.

बहुलः – (a) Copious ; numerous छां 5-15-1, 5-18-2,

बहुविद् – (a) Knowing many sciences छां 7-5-2.

बहुशोभमानां – (a) Greatly shining के 3-12.

बहुषु – (a) In many बृ 1-4-10.

बहून् – (a) Many का 1-23, बृ 4-4-21.

बहूनां – (a) Of many का 1-5, 5-13.

बहूनि – (a) Many बृ 2-5-19, 3-8-10, 4-3-13.

बहोः – (a) Of many बृ 6-2-7.

बह्विव – (बहु + इव) Very much बृ 5-14-5, 5-14-8.

बह्वीः – (a. f.) Much (progeny) मुं 2-1-5.

बह्व्यः – (a) Many छां 6-2-4.

बाणम् – The body प्र 2-2, 2-3.

बाणवन्तौ – Having two arrows बृ 3-8-2.

बाध्योगात् – From Bādhyoga बृ 6-5-3.

बाले – Mere child का 2-6.

बालाः – Ignorant ; children का 4-2, मुं 1-2-9, छां 5-1-11, 5-24-5.

बाल्यं – As a child बृ 3-5-1.

बाल्येन – As a child बृ 3-5-1.

वास्तेयं – (a) Of bladder छां 3-19-2.

बाहू – Two arms बृ 5-5-3, 5-5-4.

बाह्यं – (a) External प्र 3-1, बृ 4-3-21.

बाह्यः – (a) Outer ; external का 5-11, प्र 3-8.

बाह्यतः – Pervadingly , from exterior ई 5.

बाह्यदोषैः – By outer faults का 5-11.

बाह्यान् – (a) External ones बृ 2-4-7, 2-4-8, 2-4-9, 4-5-8, 4-5-9, 4-5-10.

बाह्याभ्यन्तरमध्यमासु - (a) Outer, internal and middle प्र 5-6.
बिभयाञ्चकार - He feared बृ 4-3-33.
बिभर्ति - One bears up ऐ 4-1, 4-3, बृ 1-6-1, 1-6 2, 1-6-3.
बिभिक्षे - He had begged छां 1-10-2, 4-3-5.
बिभेति - One is afraid क 1-12, तै 2-4-1, 2-9-1, बृ 1-4-2.
बिभेमि - I am afraid बृ 1-4-2.
बिभ्यतः - (a) Of fearing छां 1-4-2.
बिलं - A hollow छां 3-15-1.
बिलः - A cavity बृ 2-2-3.
बीजानि - Seeds ऐ 5-3, छां 6-3 1.
बुडिलं - Budila by name (आश्वतराश्वि) छां 5-16-1, बृ 5-14-8.
बुडिलः - Budila by name (आश्वतराश्विः) छां 5-11-1.
बुद्धान्तं - Waking condition बृ 4-3-18.
बुद्धान्ताय - To waking condition बृ 4-3-16, 4-3-34.
बुद्धान्ते - In waking condi ion बृ 4-3-17.
बुद्धि - Determination-faculty क 3-3.
बुद्धिः - Determination-faculty क 3-10, 6-10, प्र 4-8.
बुद्धेः - From determination-fecuculty क 3-10.
बुद्धया - By determination-faculty क 3-12.
बुभूर्षति - One desires to supp rt बृ 1-3-18.
बुभूषति - One desires to become बृ 1-3-18, 1-4-1, 6-1-1, 6-1-2.
बृहत् - (a) Far extended; great क 5-2, मुं 3-1-7, बृ 2-1-3, 2-1-15.
बृहती - (a) Great छां 1-2-11, बृ 1-3-20.
बृहत्पाण्डरवासः - (a) One who is robed in great pale white clothes बृ 2-1-3, 2-1-15.
बृहदादित्ये - In the great sun छां 2-14-1, 2-14-2.
बृहदारण्यकोपनिषत् - The name of a celebrated Upaniṣad, formi g the last six chapters of the Śatapatha B āhmaṇa. It consists of six Adhyāyas Each Adhyāya contains variable Brāh-

maṇas. Each Brāhmaṇa contains variable Pādas. Details are given below.

Adhy	Brāh. Pāda.	Adhy.	Brāh Pāda.	Adhy.	Brāh. Pāda.
	1 — 2		1 — 10		1 — 1
	2 — 7		2 — 13		2 — 3
	3 — 28		3 — 2		3 — 1
1	4 — 17		4 — 2		4 — 1
	5 — 23	3	5 — 1		5 — 4
	6 — 3		6 — 1		6 — 1
			7 — 23		7 — 1
			8 — 12	5	8 — 1
			9 — 28		9 — 1
					10 — 1
					11 — 1
	1 — 20		1 — 7		12 — 1
	2 — 4		2 — 4		13 — 4
	3 — 6		3 — 38		14 — 8
2	4 — 14	4	4 — 25		15 — 1
	5 — 19		5 — 15		
	6 — 3		6 — 3		
					1 — 14
					2 — 16
				6	3 — 13
					4 — 28
					5 — 4

बृहस्पति – Name of the preceptor of the god, छां 1-2-11.

बृहस्पतिः – Name of the preceptor of the gods मश, सुंप, सांप्र, तैब्रा, 1-1-1, 1-12-1, छां 1-2-11, बृ 1-3-20.

बृहस्पतेः–of बृहस्पति – तै 2-8-4, छां 2-22-1.

40 बैजपायन: – Baijapāyana.

बृ 2-6-2 — 40
Tradition from
Kauśikayani — 39
to
Pārāśarya — 41

बैजपायनात् – From Baijapāyana बृ 2-6-2.

बोद्धव्यं – (a) Ought to be conceived प्र 4-8.

बोद्धा – (a) Adviser प्र 4-9, छां 7-8-1. 7-9-1.

बोद्धुम् – In order to know का 6-4.

बोधयाञ्चकार – He did awake बृ 2-1-15,

बोधयेत् – One should awake बृ 4-3-14.

ब्रवाणि – Let me tell छां 4-5-2, 4-6-3, 4-7-3, 4-8-3, बृ 2-1-1.

ब्रवीतु – May (his reverence) tell छां 4-5-2, 4-6-3, 4-7-3, 4-8-3, 4-14-3, 6-1-7, 7-1-5, 7-2-2, 7-3-2, 7-4-3, 7-5-3, 7-6-2, 7-7-2, 7-8-2, 7-9-2, 7-10-2, 7-11-2, 7-12-2, 7-13-2, 7-14-2, बृ 4-2-1, 5-2-1, 5-2-2, 5-2-3.

ब्रवीमि – I tell का 2-15, प्र 3-2, छां 6-7-2, 7-24-2, बृ 2-4-12, 2-4-13, 4-5-13, 4-5-14.

ब्रह्म – Brahma केप्र, 1-5, 1-6, 1-7, 1-8, 1-9, 3-1, 4-1, 4-2, 4-3, का 2-16, 3-2, 5-6, 5-8, 6-1, 6-14, 6-18, प्र 1-1, 4-4, 5-2, 6-7, मुं 1-1-8, 1-1-9, 2-1-10, 2-2-2, 2-2-4, 2-2-9, 2-2-11, 3-2-1, 3-2-4, 3-2-9, मां 2, तैप्र, 1-1-1, 1-5-1, 1-5-3, 1-6-2, 1-8-1, 1-12-1, 2-1-1, 2-2-1, 2-3-1, 2-5-1, 2-6-1, 3-1-1, 3-2-1, 3-3-1, 3-4-1, 3-5-1, 3-6-1, 3-10-4, ऐ 3-13, 5-3, छांप्र, 1-7-5, 3-5-1, 3-5-2, 3-11-4, 3-11-5, 3-12-7, 3-14-1, 3-14-4, 3-18-1, 3-18-2, 3-19-1, 3-19-4, 4-10-4, 4-10-5, 4-15-1, 4-15-6, 4-17-10, 5-10-2, 5-11-1, 7-1-5, 7-2-2, 7-3-1, 7-3-2, 7-4-3, 7-5-3, 7-6-2, 7-7-2, 7-8-2, 7-9-2, 7-10-2, 7-11-2, 7-12-2, 7-13-2, 7-14-2, 8-3-4, 8-7-4, 8-8-3, 8-10-1,

8-11-1, 8-14-1, बृ 1-3-21, 1-4-9, 1-4-10, 1-4-11, 1-4-15, 1-5-17, 1-6-1, 1-6-2, 1-6-3, 2-1-1, 2-1-2, 2-1-3, 2-1-4, 2-1-5, 2-1-6, 2-1-7, 2-1-8, 2-1-9, 2-1-10, 2-1-11, 2-1-12, 2-1-13, 2-1-15 2-4-5, 2-5-1, 2-5-2, 2-5-3, 2-5-4, 2-5-5, 2-5-6, 2-5-7, 2-5-8, 2-5-9, 2-5-10, 2-5-11, 2-5-12, 2-5-13, 2-5-14, 2-5-19, 2-6-3, 3-4-1, 3-4-2, 3-5-1, 3-9-9, 3-9-19, 3-9-28(7), 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7, 4-3-37, 4-4-5, 4-4-6, 4-4-7, 4-4-17, 4-4-18, 4-4-25, 4-5-6, 4-5-7, 4-6-4, 5-3-1, 5-4-1, 5-5-1, 5-7-1, 5-12-1, 6-1-7, 6-5-4.

2 II ब्रह्म - Brahma

बृ 2-6-3 — 2
4-6-3 — 2
6-5-4 — I
Tradition
To Paramesthin 3 and
I Prajāpati III

ब्रह्म - Brāhmaṇahood का 2-25, प्र 2-6, बृ 1-4-11, 1-4-15, 2-4-6, 4-5-6, 4-5-7.

ब्रह्मक्षत्रम् - Brāhmaṇahood and Kṣatriya-hood बृ 1-4-15.

ब्रह्मगवी: - Cows intended for the knower of Brahma बृ 3-7-1.

ब्रह्मचर्यम् - Religious studentship का 2-15, प्र 1-13, 1-15, मुं 2-1-7, छां 4-4-1, 4-4-3, 4-10-1, 6-1-1, 8-5-1, 8-5-2, 8-5-3, 8-7-3, 8-11-3, बृ 5-2 1, 6-2-4.

ब्रह्मचर्येण - By religious studentship प्र 1-2, 1-10, 5-3, मुं 3-1-5, छां 8 4-3, 8-5-1, 8-5-2, 8-5-3, 8-5-4.

ब्रह्मचारिणं - (a) One studying Vedas बृ 3-1-2.

ब्रह्मचारिण: - (a) Those studying the Vedas तै 1-4-2, 1-4-3, छां 4-3-5, 4-3-7, 4-10-2, 4-10-3, 4-10-4.

ब्रह्मचारिन् - Oh Bramacārin छां 4-3-7, 4-10-3.

ब्रह्मचारी – One studying Vedas छां 4-3-5, 4-10-2, 4-10-4.

ब्रह्मचार्याचार्यकुलवासी – A student of sacred knowledge, dwelling in the house of a preceptor छां 2-23-1.

ब्रह्मजज्ञम् – Knower of what is born from Brahman हिरण्यगर्भाज्जातो ब्रह्मजः, ब्रह्मजश्चासौ ज्ञश्चेति ब्रह्मजज्ञः। का 1-17.

ब्रह्मणः – From Brahman बृ 2-4-5 2-6-3, 4-6-3, 6-5-4.

ब्रह्मणः – Of Brahma के 2-1, 3-1, 4-1, तै 1-4-1, 2-4-1, 2-8-4, 2-9-1. 3-10-4, छां 3-18-3, 3-18-4, 3-18-5, 3-18-6, 4 5-2, 4-5-3, 4-6-3, 4-6-4, 4-7-3, 4-7-4, 4-8-3, 4-8-4, 8-3-4, 8-5-3 बृ 1-4-6, 2-3-1, 4-5-6.

ब्रह्मणर्त्विजा – By the Brahmā priest बृ 3-1-5.

ब्रह्मणस्पतिः – Lord of prayers बृ 1-3 21.

ब्रह्मणा – By Brahma तै 1-5-3, 2-1-1, छां 3-10-1, 3-10-3, 3 11-2, बृ 2-2-3, 4-4-9.

ब्रह्मणि – In Brahma तै 1-6-2.

ब्रह्मणे – To Brahma तैप्र, 1-1-1, 1-12-1, बृ 2-6-3, 4 6-3, 6-3-3, 6-5-4.

ब्रह्मदत्तः – Brahmadatta by name, grandson of Cikitāna, son of Caikitāna बृ 1-3-24.

ब्रह्मधाम – Brahma-abode मुं 3-2-4.

ब्रह्मन् – (a) Worthy Brāhmaṇa का 1-9.

ब्रह्मनिष्ठम् – One absorbed in contemplation of Brahma मुं 1-2-12.

ब्रह्मनिष्ठाः – (a) Those absorbed in or intent on the contemplation of the supreme spirit प्र 1-1 मुं 3-2-10.

ब्रह्मपथः – Path leading to supreme being छां 4-15-6.

ब्रह्मपराः – (a) Studying Brahman प्र 1-1.

ब्रह्मपुरम् – The city of Brahman; the corpus; the body छां 8-1-5.

ब्रह्मपुरुषाः – Ministers of Brahman छां 3-13-6.

ब्रह्मपुरुषान् – To ministers of Brahman छां 3-13-6.

ब्रह्मपुरे – In the city of Brahman; in the corpus; in the body मुं 2-2-7, छां 8-1-1, 8-1-2, 8-1-4.

ब्रह्मप्राप्तः – (a) One who attained Brahman क 6-18.

ब्रह्मबन्धुः – An unworthy Brāhmaṇa (Cp. Mar. भटुर्गा) छां 6-1-1.

ब्रह्मयोनिम् – The Brahma-source मुं 3-1-3.

ब्रह्मलोकं – World of Brahma प्र 5-5, छां 8-3-2, 8-4-3, 8-13-1, 8-15-1,

ब्रह्मलोकः – World of Brahma प्र 1-15, 1-16, मुं 1-2-6, छां 8-4-1, 8-4-2, 8-4-3, 8-5-4, बृ 4-3-32, 4 3-33, 4-4-23.

ब्रह्मलोकाः – The worlds of Brahma बृ 3-6-1.

ब्रह्मलोकात् – From the world of Brahma बृ 6-2-15.

ब्रह्मलोके – in the world of Brahman क 2-17, 3-16, 6-5, छां 8 5-4, 8-12-5, बृ 4-3-33.

ब्रह्मलोकेषु – In the worlds of Brahma मुं 3-2-5, बृ 3 6-1, 6-2-15.

ब्रह्मवर्चसं – Spiritual pre-eminence or holiness resulting from sacred knowledge तै 1-3-1, छां 3-13-3, 5-12-2, 5-13-2, 5-14-2, 5-15-2, 5-16-2, 5-17-2.

ब्रह्मवर्चसी – (a) One who has the Brahma–varcas; a holy Brāhmaṇa छां 2-12-2, 3-13-3.

ब्रह्मवर्चसेन – By spiritual pre–eminence or holiness resulting from sacred knowledge तै 1-3-4, 3 6-1, 3-7-1, 3-8-1, 3-9-1, छां 2-16-2, 3-18-3, 3-18-4, 3-18-5, 3 18-6, 5-19-2, 5-20-2, 5-21-2, 5-22-2, 5-23-2, बृ 6-4-28.

ब्रह्मवादिनः – (a) Those who teach or expound the Vedas छां 2-24-1,

ब्रह्मवादिनी – (a) She who teaches or expounds the Vedas बृ 4-5-1.

ब्रह्मवान् – (a) Who has attained Brahman तै 3-10-4.

ब्रह्मविद् – (a) Knowing the supreme spirit तै 2-1-1. छां 4-9-2, 4-14-2, बृ 3-7-1, 4-4-9.

ब्रह्मविदः – (a) Those who know the supreme spirit क 3-1, मुं 1-1-4 बृ 4-4-8.

ब्रह्मविदां – (a) Of those who know the supreme spirit मुं 3-1-4.

ब्रह्मविद्यया – By Brahmavidyā बृ 1-4-9.

ब्रह्मविद्या – Brahmavidyā छां 7-1-4.

ब्रह्मविद्यां – Knowledge of supreme spirit काप्रा, मुं 1-1-1, 1-1-2, 1-2-13, 3-2-10, छां 7-1-2, 7-2-1, 7-7-1.

ब्रह्मविद्याचार्याय – To the preceptor of Brahmavidyā काप्रा.

ब्रह्मसदि – In an assembly of Brāhmaṇas का 3-17.

ब्रह्मसंस्थः – (a) Well-situated in the Supreme spirit (Brahman ब्रह्मन्) छां 2-23-1.

ब्रह्महा – (a) Killer of a Brāhmaṇa छां 5-10-9.

ब्रह्मा – The creator मुं 1-1-1, 1-1-2, छां 3-11-4, 8-15-1.

ब्रह्मा – One of the four Rtvijs or priests employed at a Soma sacrifice तै 1-8-1, छां 4-16-2, 4-16-4, 4-17-8, 4-17-9, 4-17-10, बृ 3-1-6, 3-1-9.

ब्रह्माणं – To the Brahmā priest छां 4-17-9, 4-17-10.

ब्रह्मानन्दवल्ली – The second chapter of Taittiriya Upanisad consisting of nine Anuvākas तै 2.

ब्रह्मान्वेषमाणाः – (a) Searching for Brahman प्र 1-1.

ब्रह्माभयम् – Fearless Brahman बृ 4-4-25.

ब्रह्मामृतः – The immortal Brahman बृ 4-4-17.

ब्रह्मिष्ठः – (a) Thoroughly knowing Brahman प्र 3-2, बृ 3-1-2.

ब्रह्मिष्ठाय – For (one) thoroughly knowing Brahman बृ 3-1-2.

ब्रह्मोद्यम् – One who speaks about Brahma; one who discusses about Brahman बृ 3-8-1, 3-8-12.

ब्रह्मोपनिषदं – Mystical instruction about Brahman के प्रा, छां प्रा, 3-11-3.

ब्राह्मं – Of Brahma बृ 4-4-4.

ब्राह्मणं – A Brāhmaṇa छां 7-15-2.

ब्राह्मणः – Brāhmaṇa का 1-7, 1-8, मुं 1-2-12, तै 1-8-1, छां 7-15-1, बृ

1-4-11, 1-4-15, 2-1-15, 3-5-1, 3-8-10, 4-4-21, 4-4-23, 6-2-8, 6-4-12.

ब्राह्मणयोः – Of two Brāhmanas छां 1-8-2.

ब्राह्मणयोनि – A stock of Brāhmana छां 5-10-7.

ब्राह्मणस्य – Of a Brāhmaṇa छां 4-1-7, बृ 4-4-23, 6-4-28.

ब्राह्मणहा (a) Killer of a Brāhmana छां 7-15-2, 7-15-3.

ब्राह्मणाः – Brāhmaṇas तै 1-11-3, 1-11 4, बृ 3-1-1, 3-1-2, 3-5-1, 3-8-1, 3-8-8, 3-8-12, 3-9-18, 3-9-27, 4-4-22, 5-1-1.

ब्राह्मणान् – Brāhmaṇas छां 2-20-2, 5-3-7, बृ 3-9-19.

ब्राह्मणानां – Of Brāhmaṇas छां 8-14-1, बृ 3-1-1.

ब्राह्मणायना: – (a) Brāhmaṇas descended from learned progenitors बृ 6-4-4.

ब्राह्मणे – In Brahmaṇa बृ 1-4-15.

ब्राह्मी – (a) Relating to Brahman के 4-7.

ब्रुवतः – (a) Of talking का 6-12.

ब्रुवन्तं – (a) To one who talks बृ 6-2-8.

ब्रुवाणं – (a) Speaker बृ 1-4-8.

ब्रुवीत – One should speak छां 5-3-4, बृ 3-1-2.

ब्रुवीथा: – You should call yourself छां 4-4-2

ब्रूयात् – One should speak छां 1 7-8, 1-8-6, 1-8-8, 2-22-3, 2-22-4, 3-16-2, 3-16-4, 3-16-6, 4-9-2, 5-2-3, 7-15-4, 8-1-2, 8-1-5, बृ 1-4-8, 3-7-1, 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7, 5-14-4, 6-3-12.

ब्रूयु: – They should speak छां 7-15-3, 7-15-4, 8-1-2, 8-1-4.

ब्रूहि – You proclaim के 4-7, का 1-29, छां 5-3-6, 5-11-6, बृ 2-4-3, 3-7-1, 3-7-2, 3-8-2, 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7, 4-3-14, 4-3-15, 4-3-16, 4-3-33, 4-5-4, 6-2-5, 6-2-6.

भ

भक्तं – Food छां 5-19-1.

बृ 2-4-3, 2-4-13, 4-2 1, 4-5-4, 4-5-14.

भगस्य – Of good fortune छां 5-2-7.

भगोस् – (voc.) wealth बृ 2-4-2, 4-5-3.

भजन्ते – They obtain for themselves का 1-13.

भद्रम् – (a) Propitious प्र प्रा, मु प्रा, मां प्रा.

भयं – Fear का 1-12, तै 2-7-1, छां 1-3-1, 8-9 1, 8-10-1, 8-11-1, बृ 1-4-2, 4-3-20.

भयस्य – Of fear छां 1-3-1,

भयात् – From fear का 6-3.

भयानि – Fears बृ 4 3-13.

भरद्वाजः – A sage's name for one of the two ears बृ 2-2-4.

भर्गः – Glory बृ 6-3-6.

भर्ता – A leader बृ 1-8-18.

भल्लाक्ष – A term used for addressing a flamingo छां 4-1-2.

भव – You be तै 1-11-2, बृ 6-4-26.

भवत् – (a) Present मां 1, बृ 3-8-3, 3-8-4, 3-8-6, 3-8-7.

भवतः – Two become or are का 2-25, प्र 5-5, ऐ 2-5, छां 3 17-6, बृ 3-5-1, 4-3-9, 4-4-22, 6-4-8.

भवति – One becomes का 2-1, 3-5, 3-5, 3-7, 3-8, 4-15, 5-6, 6-11, 6-14, 6-15, प्र 3-11, 4-1, 4-6, 4-10, 6-5, मु 1-1-3, 3-2-9 मां 9, 10, 11, तै 1-6-2, 2-1-1, 2-2-1, 2-3-1, 2-4-1, 2-5-1, 2-6 1 2-7-1, 2 8-1 2-8-5, 3-6-1, 3-7 1, 3-8 1, 3-9-1, 3-10-3, 3-10-4, ऐ 4-1, 4-3, छां 1-1-4, 1-1-7, 1-1-8, 1-1-10, 1-2-14, 1-3-1, 1-3-7, 1-4-5, 1-9-2, 1-9-4, 1-13-1, 2-1-3, 2-4-2, 2-5-2, 2-6-2, 2-7-2, 2-8-3,, 2-10-3, 2-10-4, 2-10 6, 2-11-2, 2-12-2, 2-13-2, 2-14-2, 2-15-2, 2-16-2, 2-17-2, 2-18-2, 2-19-2, 2-20-2, 2-21-2, 3-11-3, 3-13-1, 3-13-2, 3-13-3, 3-13-4, 3-13-5, 3-13 8, 3-14-1, 3-16-2, 3-16-4, 3-16-6, 3-18-1, 3-18-2, 4-3-8, 4-5-3, 4-6 4, 4-7-4, 4-8-4, 5-16 3, 4-16-5, 4-17-8, 4-17-9, 5-1-1, 5-1-2, 5-1-5, 5-2-1, 5-2-2, 5-9-2, 5-10-5,

5-10 6, 5-10-10, 5-12-2, 5-13-2, 5-14-2, 5-15-2, 5-16-2, 5-17-2, 5-24-2, 6-1-1, 6-1-3, 6-1-6, 6-2-4, 6-3-4, 6-4-7, 6-5-1, 6-5-2, 6-5-3, 6-6-1, 6-6-2, 6-6-3, 6-6-4, 6-8-1, 6-8-6, 6-10-1, 6-16-1, 6-16-2, 7-1-5, 7-2-2, 7-3-2, 7-4-3, 7-5-2, 7-5-3, 7-6-2, 7-7-2, 7-8-1, 7-8-2, 7-9-1, 7-10-1, 7-10-2, 7-11-2, 7-12-2, 7-13-2, 7-14-2, 7-15-4, 7-25-2, 7-26-2, 8-1-6, 8-2-1, 8-2-2, 8-2-3, 8-2-4, 8-2-5, 8-2-6, 8-2-7, 8-2-8, 8-2-9, 8-2-10, 8-4-2, 8-4-3, 8-5-4, 8-6-3, 8-6-4, 8-9-1, 8-9-2, 8-10-1, 8-10-2, 8-10-3, 8-10-4, 8-11-1, 8-11-2, बृ 1-2-1, 1-2-5, 1-2-7, 1-3-7, 1-3-9, 1-3-18, 1-3-25, 1-3-26, 1-4-1, 1-4-2, 1-4-5, 1-4-6, 1-4-7, 1-4-8, 1-4-10, 1-4-11, 1-4-14, 1-5-12, 1-5-17, 1-5-18, 1-5-19, 1-5-20, 1-5-21, 1-5-23, 2-1-2, 2-1-3, 2-1-4, 2-1-6, 2-1-7, 2-1-9, 2-1-11, 2-1-13, 2-1-14, 2-1-17, 2-1-18, 2-1-19, 2-2-3, 2-2-4, 2-3-6, 2-4-5, 2-4-14, 3-2-13, 3-4 2, 3-8-10, 3-9-21, 3-9-22, 3-9-23, 4-1-3, 4-1-4, 4-2-3, 4-3-3, 4-3-4, 4-3-5, 4-3-6, 4-3-9, 4-3-14, 4-3-15, 4-3-16, 4-3-22, 4-3-32, 4-3-33, 4-3-35, 4-3-38, 4-4-1, 4-4-2, 4-4-5, 4-4-6, 4-4-7, 4-4-22, 4-4-23, 4-4-25, 4-5-6, 4-5-15, 5-5-1, 5-5-2, 5-9-1, 6-1-1, 6-1-2, 6-1-5, 6-1-14, 6-2-14, 6-3-13, 6-4-3, 6-4-7, 6-4-10, 6-4-11, 6-4-12, 6-4-26.

भवति, सं, भवती – (voc). Your ladyship छां 4-4-1, बृ 4-5-5.

भवतु – Let it be तै प्रा, 1-1-1, 1-12-1.

भवते – Becomes मुं 3-1-4.

भवन्तम् – To your worship बृ 6-2-7.

भवन्ति – They become के 1-2, 2-5, का 6-2, 6-9, 6-16, प्र 3-5, 3-6, 4-1, ऐ 5-2, छां 2-6-2, 2-12-1, 2-23-1, 5-1-15, 5-3-3, 5-9-1, 5-10-8, 6-3-1, 6-9-3, 6-10-2, 7-4-1, 7-5 1, 7-6-1, 7-10-1, 7-14-2, 7-25-2, 8-1-5, 8-6-6, बृ 1-4-7, 2-4-5, 3-7-1, 3-7-2, 3-9-20, 4-1-7, 4-2-3, 4-3-10, 4-3-11, 4-4-8, 4-4-14, 4-5-6, 6-2-16, 6-3-13.

भवन्तु – Let them be बृ 6-3-6.

भवान् – Your worship बृ 5-2-1, 5-2-2, 5-2-3, 6-2-3, 6-2-4, 6-2-7.

भवामि – I become छां 8-14-1.

भविता – Will be क 1-11, 1-16.

भविष्यत् – (a) That which will occur in future मां 1, बृ 3-8-3, 3-8-4, 3-8-6, 3-8-7.

भविष्यति – One will become प्र 2-10, छां 1-9-3, 5-2-1, 5-2-2, 6-8-3, 6-8-5, 7-10-1,

भविष्यते – (a) To that which will occur in future बृ 6-3-3.

भविष्यन्तः – (a) Those which will occur in future बृ 1-4-9.

भविष्यन्ति – They will become छां 1-5-2, 1-5-4, 8-8-4.

भविष्यामि – I will become प्र 6-3.

भवेत् – One should become मुं 2-2-4.

भव्यात् – (a) From one which will occur in future क 2-14.

भस्मनि – In the ashes छां 5-24-1.

भस्मान्तम् – Termination into ashes ई 17, बृ 5-15-1.

भाः – Lustre छां 1-6-5, 1-6-6, 1-7-4, बृ 5-6-1.

भागधेयम् – Participation बृ 6-3-1.

भागवित्तये – To Bhāgavitti बृ 6-3-9. (see भागवित्तिः).

भागवित्तिः – Bhāgavitti Caula (was a disciple of Madhuka Paingya) (The disciple of Bhāgavitti Caula was Jānaki Āyasthūṇa. The disciple of Jānaki Ayasthūṇa was Satyakāma Jābāla.) बृ 6-3-10.

भागिन्यौ – Entitled to a share ऐ 2-5.

भाण् – Bhān (uttered a word Bhān) बृ 1-2-4.

भाति – One shines क 5-14, 5-15, मुं 2-2-10, 3-2-1, छां 3-18-3, 3-18-4, 3-18-5, 3-18-6, 4-14-2, 4-15-4, बृ 1-3-16.

भान्तं – (a) Shining क 5-15, मुं 2-2-10.

भान्ति – They shine क 5-15, मुं 2-2-10.

भारद्वाजः – Bhāradwāja (सत्यवह) मुं 1-1-2.

भारद्वाजात् – From Bhāradwāja बृ 2-6-2, 2-6-3, 4-6-3.

भारद्वाजाय – To Bhāradwāja (सत्यवह). He received ब्रह्मविद्या from अङ्गिर् and imparted to अङ्गिरस् मुं 1-1-2.

39 भारद्वाजीपुत्रः The son of Bhāradwājī I
बृ 6-5-2 — 39
Tradition from
The son of Pārāśarī 38 II
to
The son of Gautamī 40

49 भारद्वाजीपुत्रः – The son of Bhāradwājī II
बृ 6-5-1 — 49
Tradition from
The son of Pārāśarī 48
to
The son of Gautamī 60

भारद्वाजीपुत्रात् – From the son of Bhāradwājī बृ 6-5-1, 6-5-2.

भारूपः – The light form छां 3-14-2.

भार्गवः – (वैदर्भि.) Son of Bhṛgu (भृगु) प्र 1-1, 2-1.

भार्गवी – (a) Known by Bhṛgu , Learnt by Bhṛgu तै 3-6-1.

भार्या – A wife बृ 3-7-1.

भार्यान् – (a) Dependants बृ 1-3-18

भार्ये – Two wives बृ 4-5-1.

भार्येभ्यः – (a) To dependants बृ 1-3-18.

23 भालुकीपुत्रः – The son of Bhāluki
बृ 6-5-2 — 23
Tradition from
The son of Krauñcikī 22

to

The son of Rāthītari 24

भालुकीपुत्रात् – From the son of Bhāluki बृ 6-5-2.

भाल्लवेय – To (इन्द्रद्युम्न) Bhāllaveya छां 5-14-1.

भाल्लवेयः – (इन्द्रद्युम्न) Bhallavi's son is Bhāllavi. Bhāllavi's son is Bhāllaveya छां 5-11-1.

भावं – *Disposition ; nature* का 6-6.

भावगतेन – By determination मुं 2-2-3.

भावयति – One fosters; considers ऐ 4-2, 4-3.

भावयितव्या – (a) Fit for nourishing ऐ 4-3.

भावयित्री – (a) She-nourisher ऐ 4-3.

भावाः – Existences मुं 2-1-1.

भाषसे – You talk बृ 2-4-4.

भाषिता – Spoken बृ 6-4-18

भासा – By lustre का 5-15, मुं 2-2-10, बृ 4-3-9.

भासि – Thou appearst छां 4-9-2.

भास्यामि – I will shine बृ 1-5-22

भास्वतः – (a) Of shining छां 7-11-2.

भास्वरवर्णं – (a) Having colour of fire बृ 6 2-14.

भिक्षया – By begging छां 8-8-5.

भिक्षाम् – Alms छां 4 3-7.

भिक्षाचर्यम् – Life of a mendicant बृ 3-5-1, 4-4-22.

भिद्यते – It breaks down मुं 2-2-8.

भिद्येते – Two break down प्र 6-5.

भिन्द्धि – You Break up छां 6-12-1

भिन्नं – (a) Broken छां 6-12-1.

भिन्नः – (a) Broken बृ 4-2-3, 4-3-20.

भिन्ना – (a) Divided छां 6-12-1.

भिया – By apprehension तै 1-11-3.

भीः – Fear बृ 1-5-3.

भीषा – By fright तै 2-8-1.

भुज्युः – (लाह्यायनि) Name of a person who was Lāhya's son बृ 3-3-1, 3-3-2.

भुञ्जाम: – We protect छां 4-11-2, 4-12-2, 4-13-2.

भुञ्जीथाः – Thou mayst enjoy; thou mayst protect thee ई 1.

भुञ्ज्युः – They may protect बृ 1-4-10. (भुञ्ज्युः पालयेयुः).

भुनक्ति – He protects बृ 1-4-10, 1-4-15.

भुनक्तु – May it be useful (for us two) केशा, कशा, 6-19, तैशा 3.

भुवः – The mystic word for world (one immediately above earth) see भूः तै 1-5-1, 1-5-2, 1-5-3, 1-6-1, छां 2-23-2, 3-15-3, 3-15-6, 4-17-3, 4-17-5, बृ 5-5-3, 5-5-4, 6-3-3, 6-3-6, 6-4-25.

भुवनम् – World of beings क 5-9, 5-10, तै 3-10-6.

भुवनस्य – Of world of beings मुं 1-1-1, छां 4-3-6.

भुवि –In the world मुं 2-2-7.

भूः – Earth, on earth. भूः–The first of the three vyāhrtis or mystic syllables (भूः, भुवः, स्वः) representing the earth–repeatead by every Brāhmaṇa at the commencement of his daily sandhyā तै 1-5-1, 1-5-2, 1-5-3, 1-6-1, छां 2-23-2, 3-15-3, 3-15-5, 4-17-3, 4-17-4, बृ 5-5-3, 5-5-4, 6-3-3, 6-3-6, 6-4-25.

भूतं – (a) Past मां 1, बृ 3-8-3, 3-8-4, 3-8-6, 3-8-7.

भूतं – (महत्) Great being बृ 2-4-12.

भूतं – All beings छां 3-12-1, 3-12-2, 3-15-4.

भूतपालः – A protector of beings बृ 4-4-22.

भूतभव्यस्य – Of past and future क 4-5, 4-12, 4-13, बृ 4-4-15.

भूतयोनि – The origin of all created beings मुं 1-1-6.

भूतविद् – (a) Who understands beings बृ 3-7-1.

भूतविद्या – Science of demons and ghosts छां 7-1-4.

भूतविद्या – Science of demons and ghosts छां 7-1-2, 7-2-1, 7-7-1.

भूमातम् – (a) Plenty छां 1-5-4.

भूमिः – Land; earth बृ 5-14-1.

भूमिर्बुध्नः – Having the earth for a bottom छां 3-15-1.

भूमेः – Of the land क 1-23.

भूयः – (a) Deeply ई 9, 12.

भूयः – (a) Further क 1-16, छां 5-10-6, 8-9-3, 8-10-4, 8-11-3.

भूयः – (a) Again क 3-8, प्र 1-2, छां 6-5-4, 6-6-5, 6-8-7, 6-9-4, 6-10-3, 6-11-3, 6-12-3, 6-13-3, 6-14-3, 6-15-3, बृ 1-2-6.

भूयः – (a) More than छां 7-1-5, 7-2-2, 7-3-1, 7-3-2, 7-4-3, 7-5-1, 7-5-3, 7-6-1, 7-6-2, 7-7-1, 7-7-2, 7-8-1, 7-8-2, 7-9-1, 7-9-2, 7-10-1, 7-10-2 7-11-1, 7-11-2, 7-12-2, 7-13-1, 7-13-2, 7-14-2, बृ 1-4-17, 4-4-10.

भूयः – (a) More abundant छां 3-11-6.

भूयसा – (a) Big बृ 1-2-6.

भूयसी – (a. f.) More than छां 7-2-1, 7-14-1.

भूयात् – It will become; will form क 2-9, छां 7-4-1, बृ 4-4-22.

भूयान् – (a) More than छां 7-4-1, 7-12-1, 7-15-1.

भूयासम् – May I become तै 1-4-1, बृ 6-3-6.

भूयिष्ठम् – (a) Most abundant छां 6-2-4.

भूयिष्ठां – (a) Most abundant ई 18, बृ 5-15-1.

भूरि – Very much तै 1-4-1.

भूर्भुवः स्वः – Three vyāhṛtis; earth, interregionale, sky छां 2-23-2, बृ 6-3-3, 6-3-6, 6-4-25

भृगुः – A sage called Bhṛgu (Vāruni) तै 3-1-1.

भृगुवल्लि: – Third Valli of Taittirīya Upaniṣad and the last, consisting of ten anuvākas तै 3.

भृशम् – Violently छां 7-15-2.

भेषजकृतः – Healed; cured छां 4-17 8.

भैक्षचर्या – Practice of asking alms मुं 1-2-11.

मघवन् – (Voc.) Oh ! Maghavan के 3-11, छां 8-9-2, 8-9-3, 8-10-3, 8-10-4, 8-11-2, 8-11-3, 8-12-1.

मघवान् – Indra प्र 2-5, छां 8-11-3.

मज्जन्ति – They sink क 2-3.

मज्जा – The marrow of the bones तै 1-7-1, छां 2-19-1, 6-5-3, बृ 3-9-28 (3).

मज्जोपमा – (a) Bone-marrow-like बृ 3-9-28 (3)

मज्ज: – Marrows छां 2-19-2.

मटचीहतेषु – In perished region by hail-storm छां 1-10-1.

मण्डलं – A disk बृ 5-5-2.

मण्डले – In a disk बृ 2-3-3, 5-5-2, 5-5-3.

मतं – To be thought of के 1-6, 2-3, 2-4, छां 6-1-3.

मति – Belief, mind छां 7-18-1.

मतिः – Mind ; belief क 2-9, प्र 5-2, छां 7-18-1.

मते – (a) In one which is thought of बृ 4-5-6.

मतेः – Of belief बृ 3-4-2, 4-3-28.

मत्प्रत्ताभिः – (a) By the offer made by me क 1-25.

मत्या – With belief बृ 2-4-5.

मत्वा – Considering ; having thought क 2-12, 2-22, 4-4, 6-6, छां 7-18-1.

मत्स्यं – A fish छां 1-4-3.

मथं – Mixed potion बृ 6-3-1.

मथ्यमानस्य – (a) Of being churned छां 6-6-1.

मद् – (Pron a.) From me क 1-11, छां 5-1-8, 5-1-9, 5-1-10, 5-1-11, बृ 1-4-2.

मदन्यः (a) One other than me क 2-21.

मदामदं – With rapture and without rapture क 2-21.

मदृते – Without me प्र 3-11, बृ 6-1-8, 6-1-9, 6-1-10, 6-1-11 6-1-12.

मद्गुः – A diver bird छां 4-8-1, 4-8 2.

मद्यप. – (a) A sot ; a drunkard छां 5-11-5.

मद्रेषु – In regions called Madra विराटपाण्ड्ययोर्मध्ये पूर्वदक्षकेयेण च। मद्रदेशः समाख्यातः ॥ बृ 3-3-1, 3-7-1.

मधु – Honey (honey is turned out by bees. The essences are turned by beings " Delightful " so मधु) छां 6-9-1 बृ 2-5-1, 2-5-2, 2-5-3, 2-5-4, 2-5-5, 2-5-6, 2.5-7, 2-5-8, 2-5-9, 2-5-10, 2-5-11, 2-5-12, 2-5-13, 2-5-14, 2-5-16, 2-5-17, 2-5-18, 2-5-19, 6 4-25.

मधु – (a) Agreeable ; sweet बृ 6-3-6

मधुकः पैङ्ग्यः-पैङ्ग्य was पैङ्गि's son. पैङ्गि was a patronymic of यास्क. यास्क was Yajnyavalkya's disciple मधुक पैङ्ग्य-'s disciple was चूल भागवित्ति बृ 6-3-9.

मधुकरराजानम् – A chief bee प्र 2-4.

मधुकाय – To Madhuka बृ 6-3-8.

मधुकृतः – Bees छां 3-1-2, 3-2-1, 3-3-1, 3-4-2, 3-5-1, 6-9-1.

मधुनाड्यः – Cells in a honey-comb छां 3-1-2, 3-2-1, 3-3-1, 3-4-1, 3-5-1.

मधुनि – In the honey बृ 6-3-13.

मधुमत् – (a) Sweet बृ 6-3-6.

मधुमतीः – (a. f.) Sweet बृ 6-3-6.

मधुमत्तमा – (a) Sweetest तै 1-4-1.

मधुमान् (a) Full of sweet बृ 6-3 6.

मधुवाताः – Sweet winds बृ 6-3-6.

मध्यतः – In middle (age); in the middle तै 3-10-1, बृ 5-5-1, 6-4-3.

मध्यन्दिनात् – From mid-day छां 2-9-6.

मध्यन्दिने – In the mid-day (the third division of the day out of five) छां 2-9-5, 2-14 1.

मध्यम. – (a) middle ; middle-sized; central का 1-5, प्र 5-6, छां 6-5-1, 6-5-2, 6-5-3, बृ 1-5-21, 1-5-22, 2-2-1,

मध्यात् – From middle छां 6-13-2.

मध्ये – (a) In the middle क 4-12, 5-3, प्र 3-5, छां 3-5-3, 3-11-1, 3-16-2, 3-16-4, 3-16-6, 6-11-1.

मध्वदं – (a) Honey-eater, experience क 4-5.

मनः – The mind के 1-1, 1-2, 1-3, 1-6, 4-5, क 3-3, 3-10, 6-7, प्र 2-2, 2-4, 4-4, 4-8, 6-4, मुं 1-1-8, 2-1-3, 2-2-2, 2-2-5, तै 1-6-2, 1-7-1, 3-1-1, 3-4-1, 3-10-3, ऐ प्र, 1-4, 2-4, 5-2, छां 1-2-6, 1-7-3, 2-7-1, 2-11-1, 3-13-4, 3-18-1, 4-3-3, 4-8-3, 4-16-1, 5-1-5, 5-1-11, 5-1-14, 5-18-2, 5-22-2, 6-5-1, 6-5-4, 6-6-2, 6-6-5, 6-7-6, 6-8-2, 6-8-6, 6-15-1, 6-15-2, 7-3-1, 7-3-2, 7-26-1, 8-6-5, 8-12-5, बृ 1-2-1, 1-2-6, 1-3 6, 1-3-16, 1-4-7, 1-4 17, 1-5-3, 1-5-4, 1-5-5, 1-5-6, 1-5-7, 1-5-9, 1-5-12, 1-5-19, 2-1-17, 2-4-11, 3-1-6, 3-1-9, 3-2-7, 3-7-20, 4-1-6, 4-4-6, 4-4-18, 4-5-12, 5-8-1, 6-1-5, 6-1-11, 6-1-14.

मनःप्रग्रहवान् – (a) One whose mind is with restraint क 3-9.

मनवे – To Manu छां 3 11 4, 8-15-1, (see Manu).

मनसः – Of the mind ई 4, के 1-2, क 3-10, 6-7, तै 3-4-1, ऐ 1-4, छां 7-3-2, 7-4-1 बृ 1-5-9, 1-5-12, 3-7-20, 4-1-6, 4-4-18.

मनसस्पतिम् – A master of mind तै 1-6-2

मनसा – By the mind के 1 6, क 3-5, 3-6, 4-11, 6-9, 6-10, 6-12, मुं 3-1-10, तै 2-4-1, 2-9-1, 3-4-1, ऐ 3-8, 3-11, छां 2-22-2, 4-16-2, 5-1-8, 5-1-9, 5-1-10, 7-3-1, 8-12-5, बृ 1-2-4, 1-5-3, 3-1-6, 3-2-7, 4-1-6, 4-4-19, 6-1-8, 6-1-9, 6-1-10, 6-1-11, 6-1-12, 6-1-24.

मनसि – In the mind प्र 2-12, 3-9, 4-2, 5-4, ऐप्रा, छां 5-22-2, 6-8-6, 6-15-1, 6-15-2, बृ 1-3-6, 3-7-20.

मनसी – In the mind क 3-13.

मनसे – To the mind बृ 6-3-2.

मनस्यति – He wishes to think छां 7-3-1, 7-4-1, 7-5-1.

मनांसि – In minds छां 5-1-15.

मनोजवा – The 3rd tongue of fire मुं 1-2-4.

मनोज्योतिः – Flame of mind बृ 3-9-10, 3-9-11, 3-9-12, 3-9-13, 3-9-14, 3 9-15, 3-9-16, 3-9-17.

मनोमयं – (a) Full of mind तै 2-8-5, 3-10-5.

मनोमयः – (a) Full of mind मुं 2-2-7, तै 1-6-1, 2-3-1, छां 3-14-2, बृ 1-5-3, 4-4-5, 5-6-1.

मनोमयात् – (a) From one full of mind तै 2-4-1.

मन्तव्यं – Ought to be thought प्र 4-8.

मन्तव्यः – Ought to be thought बृ 2-4-5, 4-5-6.

मन्ता – A thinker प्र 4-9, छां 7-8-1, 7-9-1, बृ 3-7-23.

मन्तारं – To a thinker बृ 3-4-2.

मन्तुः – Of a thinker बृ 4-3-28.

मन्तृ – A thinker बृ 3-8-11.

मन्त्रयाञ्चक्राते – Two did deliberate बृ 3-2-13.

मन्त्रयेत – One should consider बृ 6-4-5.

मन्त्रविद् – (a) Knowing words; following the action of sacred rite; skilled in spells छां 7-1-3.

मन्त्राः – Sacred sayings प्र 6-4, छां 7 4-1, 7-4-2, 7-5-1, 7-6-1.

मन्त्राणां – Of sacred sayings छां 7-4-2.

मन्त्रान् – Sacred sayings छां 7 3-1, 7-14-1.

मन्त्रेषु – In sacred sayings मुं 1-2-1, छां 7-4-1, 7-5-1.

मन्थं – A mixed beverage छां 5-2-4, 5-2-6, बृ 6-3-1.

मन्थनम् -Shaking छां 1-3-5.

मन्थे – In a mixed beverage छां 5-2-4, 5-2-5, बृ 6-3-2, 6-3-3.

मन्दः – (a) Stupid का 2-2.

मन्यते – He believes का 2-19, बृ 1-4-17, 1-5-17, 4-3-20, 6-1-7.

मन्यन्ते – They believe का 5-14, 6-11, मां 7, छां 1-2-10, 1-2-11, 1-2-12, 8-8-5 बृ 1-4-9, 6-1-14.

मन्यमानः – (a) Thinking one मुं 3-2-2.

मनोजवा – The 3rd tongue of fire मुं 1-2-4.

मनोज्योतिः –Flame of mind बृ 3-9-10, 3-9-11, 3-9-12, 3-9-13, 3-9-14, 3-9-15, 3-9-16, 3-9-17.

मनोमयं – (a) Full of mind तै 2-8-5, 3-10-5.

मनोमयः – (a) Full of mind मुं 2-2-7, तै 1-6-1, 2-3-1, छां 3-14-2, बृ 1-5-3, 4-4-5, 5-6-1.

मनोमयात् – (a) From one full of mind तै 2-4-1.

मन्तव्यं – Ought to be thought प्र 4-8.

मन्तव्यः – Ought to be thought बृ 2-4-5, 4-5-6.

मन्ता – A thinker प्र 4-9, छां 7-8-1, 7-9-1, बृ 3-7-23.

मन्तारं – To a thinker बृ 3-4-2.

मन्तुः – Of a thinker बृ 4-3-28.

मन्तृ – A thinker बृ 3-8-11.

मन्त्रयाञ्चक्राते – Two did deliberate बृ 3-2-13.

मन्त्रयेत – One should consider बृ 6-4-5.

मन्त्रविद् – (a) Knowing words; following the action of sacred rite; skilled in spells छां 7-1-3.

मन्त्राः – Sacred sayings प्र 6-4, छां 7-4-1, 7-4-2, 7-5-1, 7-6-1.

मन्त्राणां – Of sacred sayings छां 7-4-2.

मन्त्रान् – Sacred sayings छां 7-3-1, 7-14-1.

मन्त्रेषु – In sacred sayings मुं 1-2-1, छां 7-4-1, 7-5-1.

मन्थ – A mixed beverage छां 5-2-4, 5-2-6, बृ 6-3-1.

मन्थनम् –Shaking छां 1-3-5.

मन्थे – In a mixed beverage छां 5-2-4, 5-2-5, बृ 6-3-2, 6-3-3.

मन्दः – (a) Stupid क 2-2.

मन्यते – He believes क 2-19, बृ 1-4-17, 1-5-17, 4-3-20, 6-1-7.

मन्यन्ते – They believe क 5-14, 6-11, मां 7, छां 1-2-10, 1-2-11, 1-2-12, 8-8-5 बृ 1-4-9, 6-1-14.

मन्यमानः – (a) Thinking one मुं 3-2-2.

मन्यमाना - (a) Thinking ones का 2-5, मुं 1-2-8, 1-2-10, बृ 3-9-26.
मन्यसे - Thou thinkst के 2-1, का 1-24.
मन्यासे - Thou thinkst बृ 3-9-25.
मन्ये - I think के 2-1, 2-2, का 2-4, 2-13, बृ 4-4-17.
मन्येध्वं - You think बृ 3-8-12.
मन्वानः - (a) One who is thinking बृ 1-4-7, 4-3-28.
मन्वानि - Let me think छां 8-12-5.
मन्वीत - He should think बृ 2-4-14, 4-3-28, 4-3-31, 4-5-15.
मन्वीथाः - Thou shouldst think बृ 3-4-2.
मन्वीरन् - They should think 7-13-1.
मम - (Pron. a) My के प्रा, तै 1-4-2, छां प्रा, 1-5-2, 1-5-4, 1-11-3, 6-4-12.
मया - (pron a) By me का 1-5, 2-10, छां 1-11-5, 1-11-7, 1-11-9, 4-1-4, 4-1-6, बृ 4-4-8.
मयि - (Pron a) In me के प्रा, छां प्रा, बृ 6-4-6, 6-4-9, 6-4-24.
मयोभूः - Refreshing ground बृ 6-4-27.
मर - The earth ऐ 1-2
मरः - The earth ऐ 1-2
मरणम् - Death का 1-25, 5-6, छां 3-17-5
मरीचयः - Rays प्र 4-2, ऐ 1-2, छां 2-21-1, 3-1-1.
मरीचीः - Rays ऐ 1-2.
मरुतः - The gods of wind; a group of 49 gods छां 3-9-1, बृ 1-4 12.
मरुतां - Of Maruts छां 3-9-3, 3-9-4.
मर्त्यं -(a) To a mortal छां 7-24-1, 8-3-5, 8-12-1. बृ 2-3-1, 2-3-2, 2-3-4.
मर्त्यः - (a) A mortal का 1-6, 1-28, 2-13, 5-5, 6-14, 6-15. बृ 1-4-6, 3-9-28 (4, 6,) 4-4-7.
मर्त्यलोके - In the world of mortals का 1-25.
मर्त्यस्य - Of a mortal का 1-26, बृ 2-3-2, 2-3-4.
मर्त्याः - (a) Mortals छां 4-3-6.

मर्त्यात् – (a) From a mortal बृ 3-9-4.
मर्त्यानां – Of the mortals बृ 6-2-2.
मर्त्याः – (a) Mortals बृ 6-4-4.
मलोद्वाससं – (a) One who has removed her soiled clothes बृ 6-4-6.
मलोद्वासाः – (a) One who has removed her soiled clothes बृ 6-4-6.
मशकः – A mosquito छां 6-9-3, 6-10-2.
मशकेन – By a mosquito बृ 1-3-22.
मसूराः – A kind of red pulse (Masoor) बृ 6-3-13.
महः – 4th kind of व्याहृति तै 1-5-1, 1-5-2, 1-5-3, 1-6-2, 2-1-1, 3-10-3.
महः – Abundance ; brilliance छां 3-13-5.
महत् – Greatness बृ 6-3-1.
महत् – (a) Great का 2-11, बृ 1-1-15.
महत् – Importance छां 5-2-4.
महतः – Of great का 2-20, बृ 4-5-11.
महतः – Of great principle का 3-11, 3-15, 6-7, बृ 2-4-10.
महतः – (a) Of great magnitude छां 6-7-3, 6-7-5, 6-11-1.
महति – (a) In great का 1-29, 3-13, ऐ 2-1.
महती – (a. f.) Great के 2-5, बृ 4-4-14.
महत्तां – Greatness छां 7-6-1.
महत्पदम् – A great position मुं 2-2-1.
महत्पुण्यं – (a) A greatly meritorious बृ 1-4-15.
महदायतनम् – A great abode का 1-23.
महद्भयम् – A great fear का 6-2.
महद्भूतम् – The great being बृ 2-4-12.
महद्यक्षम् – The great honoured spirit बृ 5-4-1.
महयन् – (a) Valuing greatly छां 8-8-4.
महय्यः – (a) Worthy of honour छां 8-8-4.
महस्वान् – (a) Brilliant छां 3-13-5.

महात्मनः – (a) Noble छां 4-3-6.

महात्मा – (a) Noble का 1-16.

महान् – (a) Great तै 3-6-1, 3-7-1, 3-8-1, 3-9-1, 3-10-3, छां 2-11-2, 2-12-2, 2-13-2, 2-14-2, 2-15-2, 2-16-2, 2-17-2, 2-18-2, 2-19-2, 2-20-2.

महान् – (आत्मा) The great principle 'intellect' distinguished from मनस् ; the great का 3-10, 6-7, बृ 4-4-20, 4-4-22, 4-4-24, 4-4-25.

महान्तम् – The great principle intellect distinguished from मनस् ; the greater का 2-22, 4-4, छां 4-3-7, बृ 4-2-1.

महान्यग्रोधः – The great Indian fig tree छां 6-12-2.

महापथः – A highway छां 8-6-2.

महाब्राह्मणः – The great Brāhmaṇa बृ 2-1-18, 2-1-19.

महाभूतानि – Great primary elements ऐ 5-3.

महाभूमौ – In extensive land का 1-24.

महामत्स्यः – A great fish बृ 4-3-18.

महामनाः – (a) The lofty minded छां 2-11-2, 6-1-2, 6-1-3.

महाराजः – (a) The great king बृ 2-1-18 2-1-19.

महावृषेषु – In the country Māhavṛṣa छां 4-2-5.

महाशालः – (a) A great householder (Saunaka) मुं 1-1-3.

महाशालाः – (a) Great householders छां 5-11-1, 5-11-3, 6-4-5.

महाश्रोत्रियाः – Great learned Brāhmaṇas छां 5-11-1, 5-11-3, 6-4-5.

महासंहिताः – Great combinations तै 1-3-1, 1-3-4.

महासुहयः – A great good horse बृ 6-1-13.

महास्त्रम् – A great weapon मु 2-2-3.

महि – (m, n.) Greatness बृ 6-3-5.

महिदासः – Itarā's son Aitareya is called Mahidasa छां 3-16-7.

महिमा – Greatness ; might ; power के 3-1, मुं 2-2-7, छां 3-12-6, 7-24-2, बृ 1-1-2, 4-4-23.

महिमानं – Greatness का 2-20, प्र 4-5, 5-3, मुं 3-1-2, छां 4-3-7.

महिमानः – Greatness बृ 3-9-2.

महिमानौ – Vessel; hold (gold and silver) बृ 1-1-2.

महिम्ना - With greatness छां 1-1-9.

महिम्नि - In greatness छां 7-24-1.

महीयते – One is happy का 2-17, 3-16, छां 8-2-1, 8-2-2, 8-2-3, 8-2-4, 8-2-5, 8-2-6, 8-2-7, 8-2-8, 8-2-9, 8-2-10.

महीयध्वम् – You should be happy के 4-1.

महीयन्ते – They are happy ते 1-5-2, 1-5-3.

महीयमानः – (a) Happy छां 8-10-1.

महीयान् – (a) Comparatively greater का 2-20.

मह्यम् – (pron. a.) For me का 1-13.

मा, मां – (pron. a) Me के प्र, का 1-4, 1-10, 1-21, प्र 2-3, 6-1, ते प्र, 1-1-1, 1-4-1, 1-4-3, 1-12-1, 3-10-6, ऐ प्र, 4-5, छां प्र, 1-10-6, 1-11-4, 1-11-6, 1-11-8, 1-12-3, 2-9-1, 3-11-2, 3-15-2, 4-2-4. 4-4-4, 4-14-2, 5-2-6, 5-3-4, 5-3-5, 5-3-7, 5-11-3, 5-12-2, 5-13-2, 5 14-2, 5-15-2, 5-16-2, 5-17-2, 6-5-4, 6-6-5, 6-7-2, 6-8-7, 6-9-4, 6-10-3, 6-11-3, 6-12-3, 6-13 1, 6-13-2, 6-13-3, 6-14-3, 6-15-1, 6-15-3, 7-1-1, 7-1-3, 8-6-4, 8-14-1, बृ 1-3-18, 1-3-28, 1-4-4, 1-5-17, 1-5 23, 2-1-2, 2-1-3, 2-1-4, 2-1-5, 2-1-6, 2-1-7, 2-1-8, 2-1-9, 2-1-10, 2-1-11, 2-1-12, 2-1-13, 2-4-13, 3-9-27, 4-2-1, 4-3-33, 4-4-8, 4-4-23, 4-5-14, 5-12-1, 5-14-7, 6-2-3, 6-3-1, 6-3-5, 6-4-5, 6-4-9.

मांसम् – Flesh ते 1-7-1, छां 2-19-1, 6-5-1.

मांसानि – Pieces of flesh बृ 1-1-1, 3-9-28 (3).

मांसौदनं – Rice cooked with flesh बृ 6-4-18.

28 मान्दिः - Mānṭī

बृ 2-6-3 — 28
4-6-3 — 28

Tradition from
Gautama — 27
to
Ātreya — 29.

माण्टेः – From माण्टि. बृ 2-6-3, 4-6-3.

XII माण्डव्यः – Māṇḍavya
बृ 6-5-4 — XII
Tradition from
Kautsa — XI
to
Māṇḍukāyani — XIII

माण्डव्यात् – From माण्डव्य बृ 6-5-4

XIII माण्डूकायनि – Maṇḍūkāyani
बृ 6-5-4 — XIII
Tradition from
Māṇḍavya — XII
to
The son of Sāṃjīvī — XIV

27 माण्डूकायनीपुत्रः – The son of Māṇḍukāyanī
बृ 6-5-2 — 27
Tradition from
The son of Māṇḍūkī — 26
to
The son of Jāyantī — 28

माण्डूकायनीपुत्रात् – From the son of Māṇḍukāyanī 6-5-2.

माण्डूकायनेः – From माण्डूकायनि बृ 6-5-4

26 माण्डूकीपुत्रः – The son of Māṇḍūkī
बृ 6-5-2 — 26
Tradition from

The son of Śāṇḍilī — 25

to

The son of Māṇḍūkāyanī — 27

माण्डूकीपुत्रात् – From माण्डूकीपुत्र बृ 6-5 2.

माण्डूक्योपनिषद् – This Upaniṣad of Atharvaveda consists of 12 ślokas मां.

मातरं – To a mother छां 4-4-1, 4-4-4, 5-24-5, 7-15-2, बृ 6-2-2, 6-4-28.

मातरः – Mothers छां 8-2-2.

मातरिश्वन् – Oh Wind ! प्र 2-11.

मातरिश्वा – (मातरि अन्तरिक्षे श्वयति वर्धते । श्वि करित् डिच्च । असुक् स.) Wind ई 4, के 3-8.

माता – The mother प्र 2-13, तै 1-3-3, छां 7-15-1, बृ 1-5-7, 4-3-22.

मातृदेवः – One to whom a mother is as a god तै 1-11-2.

मातृमान् – (a) Having a mother living (as an adviser) बृ 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7.

मातृलोककामः – (a) Desirous of the world of mothers छां *8-2-2.*

मातृलोकेन – With world of mothers छां 8-2-2.

मातृहा – (a) A matricide छां 7-15-2, 7-15-3.

मात्रा – A syllabic instant मां 8, 9, 10, 11, तै 1-2-1.

मात्रां – A standard छां 2-24-16.

मात्रां – A period छां 3-19-1.

मात्रां – Matter बृ 4-3-9.

मात्रां – A part बृ 4-3-32, 4-4-4.

मात्राः – Syllabic instants प्र 5-6, मां 8.

मात्रे – To the mother बृ 6-4-27.

मादय – You intoxicate, madden बृ 6-4-9.

माध्यन्दिनम् – Mid-day छां 2-24-1, 2-24-10, 3-16-2, 3-16-3, 3-16-4.

माध्यन्दिनस्य – Of mid-day छां 2-24-7.

"43" माध्यन्दिनायनः - Mādhyamdināyana
बृ 4-6-2 - "43"
Tradition from
Saukarāyana "42"
to
Jābālāyana "44"

माध्यन्दिनायनात् - From Mādhyamdināyana बृ 4-6-2.
माध्वीः - (a. f.) Agreeable, sweet बृ 6-3-6.
मानवम् - To a human being छां 4-15-6.
मानवः - (a) One who is able to do meditation छां 4-17-10.
मानवान् - (a) To those able to do meditation तै 3-10-3.
मानसः - (a) Pertaining to the mind बृ 2-5-7, 6-2-15.
मानी - (a) Thoughtful का 2-6.
मानुषं - (a) Humanity तै 1-9-1, बृ 2-5-13.
मानुष - (a) Pertaining to man छां 5-3-6, बृ 1-4-17.
मानुष - (a) Human तै 2-8-1, छां 5-1-4, बृ 6-2-6.
मानुषस्य - Of the human छां 5-3-6, बृ 2-5-13.
मानुषा - The humans तै 2-8-1, छां 5-1-4.
मानुषाणा - Of the humans बृ 6-2-6.
मानुषीः - (a. f.) Human तै 3-10-2.
मानुषे - In human बृ 2-5 13.
मानुष्यकैः - (a) By humans बृ 4-3-33.
मापयाञ्चक्रे - He did measuring for छां 4-1-1.
माया - An illusion प्र 1-16
मायाभि. - By illusions बृ 2-5-19.
मावेः - (मा+आवति) Protects me तै 3-10-6
मास. - A month [सौरमासाः are following 1. मधु, 2. माधव, 3. शुक्र, 4. शुचि, 5. नभ, 6. नभस्य, 7. इष, 8 ऊर्ज, 9. सहस्, 10. सहस्य, 11. तपस्, 12. तपस्य] प्र 1-12.

मासाः – Months तै 1-4-3, वृ 1-1-1, 3-8-9, 3-9-5.

मासान् – Months छां 4-15-5, 5-9-1, 5-10-1, 5-10-3.

मासि – In month वृ 6-4-22.

मासेभ्यः – To months छां 4-15-5, 5-10-2, 5-10-4, वृ 6-2-15, 6-2-16.

माहं (मा+अहम्) – Not I केना, छांदो, 3-16-2, 3-16-4, 3-16-6.

माहाचमस्यः – The name of an Ṛṣi who discovered the fourth
व्याहृति (महः) तै 1-5-1.

माहारजनं – (a) As if coloured by turmeric वृ 2-3-6.

X माहित्थिः – Mahitthi
वृ 6-5-4 — X
Tradition from
Vāmakakṣāyaṇa —IX
to
Kautsya — XI

माहित्थेः – From Māhitthi वृ 6-5-4.

मितेः – From a measure मां 11.

मित्रः – Name of an Āditya who is usually associated with Varuṇa
तैत्ति, 1-1-1, 1-12-1.

मिथुनम् – A couple; twins प्र 1-4, 1-15, छां 1-1-5, 1-1-6, वृ 1-2-4,
1-4-4, 1-5-12.

मिथुनात् – From a pair छां 2-13-2.

मिथुनीभवति – He, she pairs छां 2-13-2.

मिथुने – In a pair छां 2-13-1, 2-13-2.

मिथुनौ – Two pairs छां 1-1-6.

मिनोति – He measures मां 11.

मिश्रम् – (a) Mixed वृ 1-5-2.

मिषत् – (a) Winking ऐ 1-1.

मीमांसा – Investigation तै 2-8-1.

मीमांसां – Investigation छां 5-11-1.

मुनिः – मननशीलः सः मुनिः An ascetic बृ 3-5-1, 4-4-22.
मुनेः – Of an ascetic का 4-15.
मुष्कौ – Labia majora et minora बृ 6-4-3.
मुष्टिः – The fist छां 7-3-1.
मुहूर्तः – Thirtieth part of a day बृ 3-8-9.
मुह्यमानः – (a) Being perplexed मुं 3-1-2.
मूढं – (a) Bewildered का 2-6.
मूढाः – (a) Foolish ; bewildered का 2-5, मुं 1-2-7, 1-2-8.
मूत्रं – The urine छां 6-5-2.
मूर्तं – *(a) Material* प्र *1-5*, बृ *2-3-1, 2-3-4.*
मूर्तस्य – (a) Of material बृ 2-3-2, 2-3-4.
मूर्ता – The material छां 7-10-1.
मूर्ताय – To material छां 7-10-1.
मूर्तिः – Matter प्र 1-5, ऐ 3-2.
मूर्धा – The head मुं 2-1-4, छां 1-8-6, 1-8-8, 1-10-9, 1-10-10, 1-10-11, 1-11-4, 1-11-5, 1-11-6, 1-11-7, 1-11 8, 1-11-9, 5-12-2, 5-18-2, बृ 2-1-2. 3-6-1, 3-7-1, 3-9-26.
मूर्धानं – To the head का 6-16, छां 8-6-6, बृ 1-3-24.
मूर्ध्नः – Of the head बृ 4-4-2.
मूलम् – The root छां 6-8-4, 6-8-6, बृ 3-9-28 (6).
मूलात् – From the root बृ 3-9-28 (4, 6).
मूले – In the root छां 6-11-1.
मृजे (नि) – I search तै *1-4-3.*
मृतः – (a) Dead बृ 3-2-11, 4-4-7.
मृतस्य – Of the dead बृ 3-2-13.
मृताः – Dead ones बृ 4-4-7.
मृत्तिका – Earth piece छां 6-1-4.
मृत्पिण्डेन – By a clod of earth छां 6-1-4.
मृत्यवे – To the death का शा. , 1-4.

4-9-2, 4-9-3, 4-14-3, 5-2-1, 5-2-2, 5-3-6, 6-1-7, 6-3,4, 6-4-7, 6-8-1, 6-8-3, 7-1-3, 7-1-5, 7-2-2, 7-3-2, 7-4-3, 7-5-3, 7-6-2, 7-7-2, 7-8-2, 7-9-2, 7-10-2, 7-11-2, 7-12-2, 7-13-2, 7-14-2, 8-8-1, बृ 1-2-1, 1-4-17, 2-1-15, 2-4-3, 2-4-4, 3-4-1, 3-4-2, 3-5-1, 3-8-1, 3-8-2, 3-8-5, 3-9-26, 4-5-4, 4-5-5, 6-1-13, 6-1-14, 6-2-5.

मे – My का 1-9, 2-6, तै 1-4-1, पे प्रा ; छां 1-5-4, 1-11-3, 3-16-2, 3-16-4, 3-16-6, 4-1-1, 5-11-5, 6-7-3, बृ 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7, 4-5-3, 6-4-5, 6-4-14, 6-4 15; 6-4-16, 6-4-17, 6-4-18.

मेघः – A cloud छां 2-3-1, 2-4-1, 2-15-1 3-19-2, 5-10-6.

मेधया – By retentive faculty (memory) का 2-23, मुं 3-2-3, तै 1-4-1, बृ 1-5-1, 1-5-2.

मेधा – Retentive faculty पे 5-2.

मेधावी – (a) Wise का 3-16, छां 6-14-2, बृ 4-3-33.

मेध्यं – (a) *Sacrificial* बृ 1-2-7.

मेध्यस्य – Of sacrificial बृ 1-1-1.

मेने – He knew बृ 2-1-16, 3-9-26, 4-3-1.

मेषः – A ram बृ 1-4-1.

मेहति – It urinates बृ 1-1-1,

मैत्रावरुणी - Of the lineage of Mitra and Varuna बृ 6-4-28.

मैत्रेयः - Mitra's son छां 1-12-1, 1-12-3.

मैत्रेयि – Oh Maitreyi ! बृ 2-4-1, 2-4-5, 4-5-2, 4-5-6.

मैत्रेयी – *Name of the wife of Yājñavalkya* बृ 2-4-2, 2-4-3, 2-4-13, 4-5-1, 4-5-3, 4-5-4, 4-5-14, 4-5-15.

मैथुनम् – Sexual union छां 3-17-3.

मैथुनात् – Sexual unions का 4-3.

मोदः – Joy तै 2-5-1.

मोदते – One rejoices का 1-12, 1-18, 2-13.

मोदनीयम् - (a) Fit for rejoicing क 2-13.
मोदमान. - (a) Deriving pleasure छां 6-11-1, बृ 4-3-13.
मोहं - Delusion प्र 2-3, बृ 2-4-13, 3-5-1, 4-5-14.
मोह: – Delusion ई 7.
मोहान्तम् – End of delusion बृ 4-5-14.
मोहेन – With delusion क 2-6.
मौद्गल्य - Mudgala's son, his name Nāka ते 1-9-1, बृ 6-4-4.
मौनम् – (अनात्मप्रत्ययतिरस्करणस्य पर्यवसानं फलं मौनम्।) Silerce; Taciturnity छां 8-5-2, बृ 3-5-1.
म्रियते – One dies क 2-18, छां 6-11-3, बृ 1-5-21, 3-2-11, 3-2-12, 6-2-13.
म्रियन्ते – They die ते 3-10-4.
म्रियमाण: - (a) Dying बृ 4-3-8.
म्रियस्व - You be dead छां 5-10-8.
म्लोचन्ति - They decline बृ 1-5-22.
य - Joining these two छां 8-3-5.
य – Comes (एति स्वर्गं लोकम्) बृ 5-3-1.
यं - Monosyllable which means truth बृ 5-5-1.
यकृत् - A liver बृ 1-1-1.
यक्षम् – The wonderful being के 3-2, 3-3, 3-6, 3-7, 3-10, 3-11, 3-12.
यक्ष्यते - (a) Will perform sacrifice छां 1-10-6.
यक्ष्यमाण: – (a, Performer of sacrifice छां 5-11-5.
यच्छति – It holds together; checks on छां 8-3-5.
यच्छेत् – One should suppress क 3-13.
यज – You worship बृ 1-4-6.
यजते – He worships बृ 1-4-16, 3-8-10.
यजत्रा: - Brāhmanas who maintain the sacred fire (अग्निहोत्री) प्रश्न, मुंप्रा, मांप्रा.
यजमानं – (a) To person who performs a regular sacrifice and pays its expenses मुं 1-2-6, छां 4-17-10, बृ 3-8-9.

यजमानः – (a) A person who performs a regular sacrifice and pays its expenses प्र 4-4, मुं 2-1-6, छां 1-11-1, 1-11-3, 2-24-6, 2-24-10, 2-24-15, 4-16-3, 4-16-5, बृ 3-1-3, 3-1-4, 3-1-5, 3-1-6.

यजमानस्य – (a) Of a person who performs a regular sacrifice and pays its expenses छां 2-24-2, 2-24-5, 2-24-9, 2-24-15, बृ 6-4-3.

यजमानाय – To a person who performs a regular sacrifice and pays its expenses छां 2-22-2, 2-24-5, 2-24-9, 2-24-14, बृ 1-3-28.

यजुः – A sacrificial prayer तै 2-3-1, छां 1-4-4, 1-7-5, बृ 5-13-2.

यजुर्भिः – By sacrificial prayers प्र 5-4, 5-7.

यजुर्भ्यः – From sacrificial prayers छां 4-17-3.

यजुर्वेदं – The text of sacred mantras, muttered at sacrifices छां 3-2-2, 3-15-7, 7-1-2, 7-2-1, 7-7-1.

यजुर्वेदः – The body of sacred mantras, muttered at sacrifices मुं 1-1-5, छां 1-3-7, 3-2-1, 7-1-4, बृ 1-5-5, 2-4 10, 4-1-2 4-5-11.

यजुषः – Of a sacrificial prayer छां 1-4-3, बृ 5-13-2.

यजुषां – Of sacrificial prayers छां 4-17-5.

यजुषि – In a sacrificial prayer छां 1-4-3.

यजुष्टः – (a) In relation with the sacrificial prayer छां 4-17-5.

यजूंषि – Sacrificial prayers प्र 2-6, मुं 2-1-6, तै 1-5-2, छां 3-2-1, 3-2-2, 4-17-2, 6-7-2, बृ 1-2-5, 5-14-2, 6-5-3.

यजे – I worship with sacrifice बृ 6-3-1.

यजेय – I would perform a sacrifice बृ 1-2-6

यज्ञं – A sacrificial rite तै 2-5-1, छां 1-10-7, 4-16-3, 4-16-5, 4-17-10, बृ 3-1-8, 3-7-1.

यज्ञः – A sacrificial rite प्र 2-6, छां 2-23-1, 3-16-1, 3-16-2, 3-16-4, 3-16-6, 4-16-1, 4-16-3, 4-16-5, 4-17-8, 4-17-9, 8-5-1, बृ 1-4-17, 1-5-17, 3-9-6, 3-9-21, 6-2-16

यज्ञरूपा: – In forms of sacrifice मुं 1-2-7.
यज्ञवचस: – From Yajñavacas बृ 6-5-4.
V यज्ञवचा राजस्तम्बायन: – Yajñavaca Rājastambāyana
बृ 6-5-4 — V
Tradition from
Tura Kāvaṣeya IV
to
Kuśri VI
यज्ञस्य – Of a sacrificial rite छां 2-24-16, 4-17-4 4-17-5, 4-17-6, 4-17-8, बृ 3-1-3, 3-1-4, 3-1-5, 3-1-6
यज्ञा: – Sacrificial rites मुं 2-1-6, बृ 1-5-17.
यज्ञान् – Sacrificial rites बृ 1-2-5.
यज्ञायज्ञीयम् – Names of various Sāmans (pertaining to sacrifices and non-sacrifices) छां 2-19-1, 2-19-2.
यज्ञे – In a sacrificial rite बृ 1 3-1, 1-2-25, 1-5-17, 3-1-7, 3-1-8, 3-1-10.
यज्ञेन – By a sacrificial rite बृ 1-2-6, 3-1-1, 4-4-22, 6-2-16.
यत् – Moving बृ 2-3-1.
यत – Of moving बृ 2-3-3, 2-3-5.
यत. – Whence का 4-9, छां 4-17-9, 5-9-2, बृ 1-5-23, 2-4-12.
यतते – He endeavours मुं 3-2-4.
यतय: – Ascetics मुं 3-1-5, 3-2-6.
यतरे – Who of the two छां 8-8-4.
यतिथ्याम् – In what number बृ 6-2-2.
यतो – From where तै 2 4-1, 2-9-1, 3-1-1.
यथा – In the manner mentioned के 1-3, का 1-6, 1-10, 1-11, 1-15, 2-5, 4-14, 4-15, 5-6, 5-9, 5-10, 5-11, 6-5, प्र 2-4, 3-3, 3-4, 4-2, 4-7, 5-5, 6-5, 6-6, मुं 1-1-7, 1-2-8, 2-1-1, 3-2-8, तै 1-4-3, 1-11-4, ऐ 2-3, 4-2, छां 1-2-7, 1-2-8, 1-4-3, 1-6-7, 1-12-4, 2-23-3, 2-14-1, 4-1-4, 4-1-6, 4-14-3, 4-16-3, 4-16-5, 4-17-7, 5-1-8, 5-1-9, 5-1-10, 5-1-11, 5-1-12, 5-3-1, 5-3-3, 5-3-5, 5-3-7,

5-10-5, 5-24-1, 5-24-3, 5-24-5, 6-1-4, 6-1-5, 6-1-6, 6-3-4, 6-4-7, 6-7-3, 6-7-5, 6-8-2, 6-8-3, 6-8-5, 6-8-6, 6-9-1, 6-9-2, 6-10-1, 6-13-2, 6-14-1, 6-14-2, 6-16-3, 7-3-2, 7-15-1, 8-1-5, 8-1-6, 8-3-2, 8-6-1, 8-8-3, 8-9-1, 8-9-2, 8-12-2, 8-12-3, बृ 1-3-7, 1-4-3, 1-4-7, 1-4-9, 1-4-10, 1-4-11, 1-4-14, 1-4-15, 1-4-16, 1-5-20, 1-5-22, 2-1-18, 2-1-19, 2-1-20, 2-3-6, 2-4-2, 2-4-7, 2-4-8, 2-4-9, 2-4-10, 2-4-11, 2-4-12, 2-5-15, 4-1-3, 4 1-4, 4-1-5, 4-2-1, 4-3-18, 4-3-20, 4-3-21, 4-3-36, 4-4-3, 4-4-4, 4-4-7, 5-6-1, 5-10-1, 6-1-13, 6-2-2, 6-2-4, 6-3-6.

यथाकर्म – According to one's deeds का 5-7, बृ 1-5-21.

यथाकामचारः – Who has unlimited freedom छां 7-1-5, 7-2-2, 7-3-2, 7-4-3, 7-5-3, 7-6-2, 7-7-2, 7-8-2, 7-9-2, 7-10-2, 7-11-2, 7-12-2, 7-13-2, 7-14-2.

यथाकामम् – At will प्र 1-2, बृ 2-1-18, 4-4-5.

यथाकामः – One who desires at will बृ 4-4-5.

यथाकारी – Accordingly acting बृ 4-4-5.

यथाकालम् – At proper time मुं 1-2-5.

यथाक्रतुः – (a) One who does as duty demands छां 3-14-1.

यथाक्रमः – Whatsoever the order or the condition is बृ 4-3-9.

यथाचारी – Accordingly conducting बृ 4-4-5.

यथादैवतम् – According to his divine nature बृ 1-5-22.

यथानुशासनम् – In subjection to command छां 8-1-5.

यथाविधानम् – According to precept छां 8-15-1.

यथाश्रुतम् – According to wisdom acquired का 5-7.

यथासंकल्पितम् – As desired प्र 3-10.

यथास्थानम् – At the proper place बृ 6-4-5.

यद् अन्तः, यदन्तः – End of which छां 5-8-1.

यद् गोत्रः – Of what lineage छां 4-4-2, 4-4-4.

यतम् – Going बृ 2-1-10.

3-9-14, 3-9-15, 3-9-16, 3-9-17, 3-9-19, 3-9-20, 3-9 21, 3-9-22, 3-9-23, 4-1-1, 4-2-1, 4-2-4, 4-3-2, 4-3-3, 4-3-4, 4-3-5, 4-3-6, 4-3-15, 4-3-16.

याज्ञवल्क्यः – Name of a celebrated ancient sage, the first reputed teacher of Vājasaneyi-saṁhitā (Śukla Yajurveda वाजसनेयी शुक्ल-यजुर्वेद), who was the disciple of उद्दालक आरुणि and whose disciple was मधुक पैङ्ग्य. Probably this Yājñavalkya was also the author of a well-known code of laws next in importance only to that of Manu बृ 1-4-3, 2-4-1, 2-4-2, 2-4-4, 2-4-12, 2-4-13, 3-9-18, 3-9 25, 4-1-1, 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7, 4-3-1, 4-3-32, 4-3-33, 4-4-23, 4-5-1, 4-5-2, 4-5-3, 4-5-5, 4-5-13, 4-5-15, 6-3-8.

14 याज्ञवल्क्यः – Yājñavalkya; Name of a celebrated ancient sage, the first reputed teacher of Vājasaneyī saṁhitā (Śukla Yajurveda वाजसनेयी शुक्ल-यजुर्वेद)

बृ 6-5-3 — 14
Tradition from
Uddālaka — 13
to
Āsuri — 15.

याज्ञवल्क्यात् – From याज्ञवल्क्य बृ 6-5-3.

याज्ञवल्क्यस्य – Of याज्ञवल्क्य बृ 4-5-1.

याज्ञवल्क्याय – To याज्ञवल्क्य बृ 6-3-7.

याज्ञवल्क्येन – By याज्ञवल्क्य बृ 6-5-3.

याज्ञिकान् – Sacrificers; students of sacrifice बृ 3-7-1.

याति – One goes क 2-21, छां 7-15-1, बृ 4-3-35.

याथातथ्यतः – Appropriately ई 8.

यानैः – By vehicles छां 8-12-3.

यायात् – He should go बृ 4-3-35.

योगं – Deep and abstract meditation का 6-11.
योगः – Contemplation का 6-11, तै 2-4-1.
योगक्षेमः – Well-being; preserving the old and acquiring the new; security; अलब्धलाभो योगः स्यात् क्षेमो लब्धस्य पालनम् ॥ तै 3-10-2.
योगक्षेमात् – From योगक्षेमः (Prefers to योगक्षेम) का 2-2.
योगविधिम् – Practice of Yoga or mental abstraction का 6-18.
योनि – A womb का 5-7, छां 5-10-7, बृ 6-4-21.
योनिं – That source बृ 1-4-11.
योनिः – Place; source मां 6, बृ 1-1-2, 1-4-11.
योनिः – The vulva; the vagina छां 5-8-1, बृ 1-4-6, 6-2-13.
योने. – From a source बृ 1-4-6.
योषा – A woman छां 5-8-1, बृ 6-2-13.
योषाग्नौ – In the fire of a woman बृ 6-2-16
योषितायां – In a woman मुं 2-1-5.
यौवने – In the prime of youth छां 4-4-2, 4-4-4.
र – Vital breath बृ 5-12-1.
रक्षन् – (a) Protecting बृ 4-3-12.
रक्षस्व – You protect प्र 2-13.
रजतम् – (of) Silver छां 3-19-1, 3-19-2, 4-17-7.
रजतेन – By silver छां 4-17-7.
रजस् – (a) Darksome; rajas बृ 5-14-3.
रजस् – Dust बृ 6-3-6.
रताः – (a) Inclined to; attached to ई 9, 12, बृ 4-4-10.
रत्नधा – Wealth-bearer बृ 6-4-27.
रत्या – By sexual union प्र 1-13.
रत्वा – Having had enjoyment बृ 4-3-15, 4-3-16, 4-3-17, 4-3-34.
रथं – A chariot का 3-3, प्र 6-1, बृ 4-2-1.
रथः – Carriage; chariot छां 4-16-3, 4-16-5.
रथचक्रस्य – Of a wheel of the chariot बृ 5-10-1.

रथनाभौ – In the navel of a wheel of a chariot प्र 2-6, 6-6, मुं 2-2-6, बृ 2-5-15.

रथनेमौ – On the outer circle of a wheel attached by spokes बृ 2-5-15.

रथन्तरम् – A vedic sāma स्वरादिविशेषानुपूर्वीमात्रस्वरूपे ऋगक्षरव्यतिरिक्तं यद् गानं तद् रथन्तरम् ॥ छां 2-12-1, 2-12-2.

रथयोगाः – A team (of horses etc.) on chariots बृ 4-3-10.

रथयोगान् – A team (of horses etc.) on chariots बृ 4-3-10.

रथश्रेणयः – Lines of chariots छां 5-14-1.

रथाः – Chariots बृ 4-3-10.

रथान् – Chariots बृ 4-3-10.

रथिनम् – One who owns and rides in a carriage क 3-3.

रमणीयां – (a) Pleasant छां 5-10-7.

रमणीयचरणाः – (a) Ones of pleasant conduct छां 5-10-7.

रमते – He has delight छां 3-17-1, 3-17-2, 7-12-1, 8-12-5, बृ 1-4-3.

रमन्ते – They have delight बृ 5-12-1.

रममाणः – (a) Having enjoyment छां 8-12-3

रमेत – He should be gratified क 1-28.

रयि – Food प्र 1-4.

रयिः – Food प्र 1-5, 1-9, 1-12, 1-13, 2-5, छां 5-16-1, 5-18-2.

रयिमान् – (a) Possessor of wealth छां 5-16-1.

रश्मयः – Vital rays मुं 1-2-5, छां 3-1-2, 3-2-1, 3-3-1, 3-4-1, 3-5-1, 5-4-1, 8-6-2, बृ 5-5-2, 6-2-9.

रश्मिभिः – With vital rays मुं 1-2-6, छां 8-6-5, बृ 5-5-2.

रश्मिषु – In vital rays प्र 1-6.

रश्मीन् – Rays ई 16, छां 1-5-2, बृ 5-15-1.

रसं – Fervour क 4-3, छां 6-9-1, 7-7-1.

रसः – Taste ; disposition of the heart or fervour ; juices प्र 4-8, मुं 2-1-9, तै 2-7-1, छां 1-1-2, 1-2 10, 3-1-3, 3-2-2, 3-3-2, 3-4-2,

3-5-2, 6-9-2, बृ 1-2-2, 1-3-8, 1-3-19, 2-3-2, 2-3-3, 2-3-4, 2-3-5, 3-9-28 (2), 6-4-1.

रसघनः – (a) Full of juice बृ 4-5-13.

रसतमः – (a) The extreme fervour छां 1-1-3.

रसयते – He tastes प्र 4-2, बृ 4-3-25, 4-4-2, 4-5-15.

रसयतेः – (a) *Of one who tastes* बृ 4-3-25.

रसयन् – (a) One who tastes बृ 4-3-25.

रसयितव्यं – To be tasted at प्र *4-8.*

रसयिता – (a) A taster प्र 4-9.

रसयितुः - (a) Of a taster बृ 4-3-25.

रसयेत् – He should taste बृ 4-3-25, 4-3-31, 4-5-15.

रसाः – Fervours छां 3-5-4.

रसान् – Fervours छां 4-17-1, 4-17-2, 4-17-3, 6-9-1, बृ 3-2-4.

रसानां – Of fervours (tastes) छां 1-1-3, 3-5-4, बृ 2-4-11, 4-5-12,

रसेन – By fervour छां 1-1-9, 4-17-4, 4-17-5, 4-17-6, बृ 3-2-4.

रागात् – From passion मुं 1-2-9.

राजन् – *Oh king*! छां 5-3-6, 5-12-1, 5-13-1, 5-14-1, 5-15-1, 5-16-1, 5-17-1.

राजनं – A particular Sāma; shining छां 2-20-1, 2-20-2.

राजन्यबन्धुः - A relative of royal personage ; a person of evil intention ; a wretched kṣatriya छां 5-3-5 बृ 6-2-3.

राजपुत्रः – A prince प्र 6-1.

राजयः – Streaks बृ 2-2-2.

राजसूये – In a sacrifice done by a king after conquering all the rest of the kings बृ 1-4-11.

V राजस्तम्बायनः यज्ञवचाः – Rājastambāyana Yajñavacā
बृ 6-5-4 — V
Tradition from
Tura Kāvaṣeya — IV

20...

to

Kuśri — VI.

राजस्तम्बायनात् यज्ञवचसः – From Rājastastambāyana Yajñavachā बृ 6-5-4,

राजा – A king छां 1-10-6, 5-2-5, 5-4-2, 5-10-4, बृ 1-3-24, 1-4-11, 2-1-2, 2-1-3, 2-5-15, 4-3-20, 4-3-33; 6-2-9, 6-3-5.

राजानं – To a king छां 5-5-2, बृ 1 3-24, 4-3-37, 4-3-38, 6-2-10, 6-2-16.

राज्यं – Kingdom छां 5-2-6.

राज्ञः – Of a king छां 5-3-6.

राज्ञा – By a king बृ 1-4-14.

राज्ञां – Of kings छां 8-14-1.

राज्ञी – The queen , name of the western quarter छां 3-15-2.

रातिः – Wealth बृ 3-9-28 (7).

रात्रयः – Nights बृ 1-5-14.

रात्रिं – To a night छां 5-10-3, बृ 1-5-14, 6-2-16.

रात्रिः – A night प्र 1-13, छां 5-6-1, बृ 1-1-2, 6-2-11.

रात्रिभि. – By nights बृ 1-5-14.

रात्रीः – Nights क 1-9, 1-11.

रात्रीन् – Nights छां 7-9-1.

रात्रेः – Of a night छां 5-10-3, बृ 6-2-16.

रात्रौ – At night प्र 1-13, छां 5-2-4.

राथीतरः (सत्यवचाः) – Name of a sage तै 1-9-1.

24 राथीतरीपुत्रः – Son of Rāthītarī

बृ 6-5-2 — 24

Tradition from

The son of Bhāluki — 23

to

The son of Śaṇḍili — 25.

राथीतरीपुत्रात् – From the son of Rāthi tari बृ 6-5-2.
राद्धं – (a) Prepared तै 3-10-1.
राद्धः – (a) Fortunate बृ 4-3-33.
राध्यते – It is prepared तै 3-10-1.
रामाः – Beautiful women छा 1-25.
राये – For wealth ; enoying fruits of deeds ई 18, बृ 5-15-1.
राशिम् – Mathematics छां 7-1-2, 7-2-1, 7-7-1.
राशिः – Mathematics छां 7-1-4.
रा३३३३३हु३म् आ३३ ज्या३यो३आ३२१११ (राज्याय) – For Kingdom छां 2-24-4.
राहोः – Of Rāhu छां 8-13-1.
रिष्यति – It injures छां 4-16-3, बृ 1-5-20, 1-5-21, 3-9-26, 4-2-4, 4-4-22, 4-5-15.
रिष्यन्तम् – (a) Injuring छां 4-16-3.
रिष्येत् – It should injure छां 4-17-4, 4-17-5, 4-17-6.
रुक्मवर्णं – (a) Of golden colour मुं 3-1-3.
रुदम् – (with मा) Let me not grieve छां 3-15-2.
रुद्रः – Rudra प्र 2-9, बृ 1-4-11, 2-2-2.
रुद्राः – Name of a group of gods, eleven in number, (1st group), 1. रैवत, 2. अज, 3. भीम, 4. भव, 5. वाम, 6. वृषाकपि, 7. अजैकपाद, 8. उग्र, 9 अहिर्बुध्न्य, 10. बहुरूप, 11. महान्, (or 2nd group) 1. वीरभद्र, 2. शंभु, 3. गिरीश, 4. अजैकपाद, 5, अहिर्बुध्न्य, 6. पिनाकी 7. अपराजित, 8. भुवनाधीश्वर, 9. कपाली, 10. स्थाणु, 11. भव, (3 rd group) 1. मन्यु, 2. मनु, 3. महीनस, 4. शिव, 5. महान्, 6, ऋतुध्वज, 7. मनुरेता, 8. भव, 9. काल, 10 वामदेव, 11. धृतव्रत, (पञ्च कर्मेन्द्रियाणि पञ्च ज्ञानेन्द्रियाणि मनः च), छां 2-24-10, 3-7-1 3-16-3, 3-16-4, बृ 1-4-12, 3-9-2, 3-9-4.
रुद्राणां – Of Rudras छां 2-24-3, 3-7-3, 3-7-4, 3-16-4.
रुधिरं – Blood बृ 3-9-28 (2).

रैक्व – Oh Raikva ! छां 4-2-2, 4-2-4.
रैक्वं – To Raikva छां 4-1-3, 4-1-5.
रैक्वः – Name on an Upanişadic philosopher छां 4-1-3, 4-1-5, 4-1-8.
रैक्वपर्णाः – Those towns where Raikva stayed छां 4-2-5.
रैतसम् – Made of semen बृ 2-5-2.
रोगं – Disease छां 7-26-2.
रोचिष्णुः – (a) Shining one बृ 2-1-9.
रोत्स्यति – He will lose बृ 1-4-8.
रोदयन्ति – They make cry छां 3-16-3, बृ 3-9-4.
रोदिति – He laments छां 3-15-2, 8-10-2, 8-10-4.
रोमाणि – Body–hair छां 8-13-1.
रोहति – It grows बृ 3-9-28 (4).
रोहितम् – (a) Red छां 3-1-4, 6-4-1, 6-4-2, 6-4-3, 6-4-4, 6-4-6.
रौद्रम् – (a) Addressed to Rudra छां 2-24-7.
लक्ष्यम् – A target मु 2-2-3, 2-2-4.
लप्स्यामहे – we will get का 1-27.
लब्धा – (a) One who gets का 2-7.
लब्ध्वा – Having got का 2-13, 6-18, तै 2-7-1, छां 7-22-1.
लभते – He obtains छां 3-12-9, 7-22-1, 8-3-1, 8-3-2.
लभन्ते – They obtain छां 6-9-2.
लभेमहि – We may obtain छां 1-10-6.
लभ्यः – (a) Obtainable का 1-22, 2-7, 2-23, मु 3-1-5, 3-2-3, 3-2-4.
लम्बरस्य – Of a drum बृ 5-10-1.
लम्भनीयाः – (a) Those fit to obtain का 1-25.
लम्भुकः – (a) One who is accustomed to receive छां 5-2-2.
लवणम् – Alkaline salt छां 6-13-1, 6-13-2, बृ 2-4-12.
लवणेन – with salt छां 4-17-7.
लाह्यायनिः – (भुज्यु A person's name) son of Lāhya 3-3-1, 3-3-2.
लिङ्गं – The subtle frame of body ; the indestructible origieal of the gross or visible body बृ 4-4-6.

7-25-2, 8-12-6 बृ 1-2-7, 1-5-4, 1-5-16, 1-5-17, 2-1-18, 2-1-20, 2-4-5, 2-4-6, 2-5-15, 3-9-8, 3-9-26, 4-3-22, 4-4-11, 4-5-6, 4-5-7.

लोकात् – From the world के 1-2, 2-5, तै 2-8-5, 3-10-5, ऐ 5-4, बृ 1-4-17, 2-1-5, 3-8-10, 4-4-6, 5-10-1, 6-4-4, 6-4-12.

लोकादिम् – The beginning of the world का 1-15.

लोकान् – The worlds मुं 1-2-3, 1-2-12, तै 3-10-5, ऐ 1-1, 1-2, छां 1-7-7, 1-7-8, 1-9-2, 2-7-2, 2-17-2, 2-23-2, 4-5-3, 4-6-4, 4-7-4, 4-8-4, 4-14-3, 4-17-1, 7-4-3, 7-5-3, 7-7-2, 7-9-2, 7-11-2, 7-12-2, 8-7-1, 8-7-2, 8-7-3, 8-12-6, बृ 2-4-6, 4-5 7, 5-4-1, 5-14-6, 6-2-16.

लोकानां – Of the worlds ऐ 4-3, छां 4-17-8, 8-4-1, बृ 1-5-16, 2-4-5, 3-3-1, 4-4-22, 4-5-6.

लोकाय – To the world बृ 1-4-16, 4-4-6.

लोकिनः – (a) Lookers मुं 2-2-2.

लोकीभवति – Becomes of worlds छां 2-17-2, 4-11-2, 4-12-2, 4-13-2.

लोके – In the world के 4-9, का 1-12, 3-1, मुं 1-2-1, ऐ 5-4, छां 1-9-3, 1-9-4, 2-24-5, 2-24 9, 2-24-15, 3-14-1, 4-5-3, 4-6-4, 4-7-4, 4-8-4, 4-11-2, 4-12-2, 4-13-2, 5-1-3, बृ 1-5-17, 2-1-10, 2-1-12 3-8-10.

लोकेन – With a world तै 1-3-4.

लोकेभ्यः – From worlds छां 3-14-3.

लोकेषु – In worlds का 6-4, प्र 6-4, छां 2-2-1, 2-2-3, 2-17-1, 2-17-2, 3-13-7, 4-15-4, 5-3-7, 5-18-1, 5-24-1, 7-25-2, 8-1-6, 8-4-3, 8-5-4, बृ 1-3-1, 5-14-1.

लोकैः – With worlds बृ 1-3-22.

लोकैषणा – Desire for getting worlds बृ 3-5-1, 4-4-22.

लोकैषणायाः – Of a desire for getting worlds बृ 3-5-1, 4-4-22.

लोकौ – Two worlds छां 8-6-2, 8-8-4, बृ 4-3-7.

लोक्यम् – World-procuring बृ 1-5-17.

लोम – Wool छां 2-19-1.

लोमभ्यः – From the hair on the body ऐ 1-4.

लोमशी – Woollen नै 1-4-2.

लोमानि – Hair on the body मुं 1-1-7, ऐ 1-4, 2-4, छां 5-18-2, बृ 1-1-1, 3-2-13, 3-9-28 (1), 5-2-13, 6-4-3.

लोष्टः – Lump of mud बृ 1-3-7.

लोहं – Iron; gold छां 4-17-7, 6-1-5.

लोहमणिना – By an ingot of gold छां 6-1-5.

लोहमयं – (a) Made up of gold छां 6-1-5.

लोहितं – Blood छां 6-5-2, बृ 3-2-13.

लोहितं – (a) Red बृ 4-4-9.

लोहितः – (a) Red छां 8-6-1.

लोहितपिण्डः – Blood lump बृ 4-2-3.

लोहितस्य – Of red छां 8-6-1, बृ 4-3-20.

लोहिताक्षः – (a) Red-eyed बृ 6-4-16.

लोहिन्यः – (a) Red streaks बृ 2-2-2.

लोहेन – By gold छां 4-17-7.

वः – Yours प्र 1-2, 6-6, मुं 1-2-1, 1-2-6, 2-2-6 छां 5-1-7, 5-11-7, बृ 3-1-2, 3-9-27, 6-1-7.

वंश – The Tradition बृ 6-3-6.

वंशः – (1) Line of tradition क 1) Mṛtyu, 2) Naciketas.

वंशः – (2) 1. Pippalada प्र

2 Sukeśa	2 Śaibya	2 Saurya-yaṇi	2 Kauśa-lya	2 Bhār-gava	2 Kaban-dhi
Bhāradvāja	Satyakāma	Gārgya	Āsvalāyana	Vaidarbhi	Kātyāyani

3 Hiraṇyanābha

A prince of

Kosala

वंश. – (3) मुं

1. Brahmā
2. Atharvā
3. Aṅgirā

4. Satyavaha Bhāradvāja
5. Āṅgirasa
6. Śaunaka Mahāśāla

वंश: – (4) बृ 2-6-3 4-6-3.

1. Svayambhū Brahmā
2. Brahmā
3. Parameṣṭhin
4. Sanaga
5. Sanātana
6. Sanāru
7. Vyaṣṭi
8. Vipracitti
9. Eka Ṛṣi
10. Prādhvaṁsana
11. Mṛtyu Prādhvaṁsana
12. Ātharvana Daiva
13. Dadhyañc Ātharvana
14. The two Aśvins
15. Viśvarūpa Tvāṣṭra
16. Ābhūti Tvāṣṭra
17. Ayāsya Āṅgirasa
18. Pathin Saubhara
19. Vatsanapād Bābhrava
20. Vidarbhi Kauṇḍinya
21. Gālava
22. Kumārahārita
23. Kaiśorya Kāpya
24. Śāṇḍilya I
25. Vātsya

26. Gautama I
27. Gautama II
28. Māṇṭi
29. Ātreya
30. Bhāradvāja I
31. Āsuri
32. Aupajandhani
33. Traivaṇi
34. Āsurāyaṇa
"34". Yāska
35. Jātūkarṇya
36. Pārāśarya
37. Pārāśaryāyaṇa
38. Ghṛtakauśika

बृ 2-6-2	बृ 4-6 2
39. Kauśikāyani	39. Kauśikāyani
40 Vaijavāpayana	"40" Sāyakāyana
41. Pārāśarya II	"41" Kāśīyaṇa
42. Bhāradvāja II	"42" Saukarāyaṇa
43. Gautama III	"43" Mādhyamdināyana
"43" Bhāradvāja III	
44. Bhāradvāja IV	"44" Jābālāyana
45 Pārāśarya III	"45" Uddālakāyana
46. Prācīnayogya and Saitava	"46" Gārgyāyana
47. Gautama IV	"47" Pārāśaryāyaṇa II
48 Ānabhimlāta I	"48" Saitava
49. Ānabhimlāta II	"49" Gautama V

50. Ānabhimalāta III	"50" Gārgya I
51. Śāṇḍilya II	"51" Gārgya II
52. Āgnivesya	52. Āgniveṣya

सू 2-6-1, 4-6-1.

53. Kauśika I
53. Gautama VI
54. Śāṇḍilya III
55 Kauṇḍinya
56. Kauśika II
57. Gaupavana I
58. Pautimāṣya I
59. Gaupavana II
60 Pautimāṣya II

वंश: (5) सू 6-5-4,	सू 6-5-3.
I. Svayambhu Brahma	1. Āditya
II. Brahmā	2. Ambhiṇi
III. Prajāpati	3. Vāc
IV. Tura Kāvaṣeya	4. Kaśyapa Naidhruvi
V. Yajñavacas Rājastambāyana	5 Śilpa Kāśyapa
IV. Kuśri I	6. Hārita Kaśyapa
VII. Vātsya	7 Asita Vārṣagaṇa
VIII. Śāṇḍilya IV	8 Jihvāvant Bādhyoga
IX. Vāmakaṣāyana	9. Vājaśravas
X. Māhitthi	10. Kuśri II
XI. Kautsa	11. Upaveśi
XII. Māṇḍavya	12. Aruṇa
XIII. Māṇḍūkāyani	13. Uddālaka
	14. Yājñavalkya
	सू 6-5-2.
	15. Āuri
	16. Āsurāyaṇa

17. The son of Prāśni, the Āsurivāsin

बृ 6-5-2.

XIV and 18 Sañjivī's son
19. Prācinayogī's son
20. Kārśakeyī's son
21. Vaidabhṛtī's son
22. Krauñcikī's son
23. Bhālukī's son
24. Rāthītarī's son
25. Śāṇḍilī's son
26. Māṇḍūkī's son
27. Māṇḍūkāyanī's son
28. Jāyāyntī's son
29. Ālambī's son I
30. Alambāyanī's son
31. Śaṅkṛtī's son
32. Śauṅgī's son
33. Ārtabhāgī's son
34. Vārkāruṇī's son I
35. Vārkāruṇī's son II
36. Pārāśarī's son I
37. Vātsī's son
38. Pārāśarī's son II
39. Bhāradvājī's son I
40. Gautamī's son I
41. Ātreyī's son

बृ 6-5-1.

42 Kāpī's son
"42" Kāṇvī's son
43. Vaiyāghrapādī's son
"43." Ālambī's son II
44. Kauśikī's son
45. Kātyāyanī's son I

46. Pārāśarī's son III
47. Aupasvatī's son
48. Pārāśarī's son IV
49. Bhārdvajī's son II
50. Gautamī's son II
51. Kātyāyanī's son II
52. Pautimāṣī's son

वक्तव्यम् – (a) Fit to be spoken प्र 4-8.

वक्तव्याः – (a) Those fit to be spoken छां 2-22-5.

वक्ता – (a) An expounder क 1-22, 2-7, छां 4-6-1, 4-7-1, 4-8-1, 4-14-1.

वक्तारं – To an expounder तै प्र, 1-1-1, 1-12-1, ऐ प्र.

वक्तुं – In order to speak प्र 6-1.

वक्तुः – Of a speaker बृ 4-3-26.

वक्तेः – Of a speach 4-3-26.

वक्ष्यति – He will speak प्र 1-1, बृ 2-1-15, 3-8-1.

वक्ष्यामः We will speak प्र 1-2.

वक्ष्यामि – I will speak छां 4-14-3, 7-1-1, बृ 4-2-1, 6-2-8.

वचः – Saying छां 8-7-3, बृ 6-2-2.

वज्र – A thunder-bolt; a perforating instrument क 6-2.

वज्रः – A thunder-bolt ; a perforating instrument बृ 6-4-23.

वडवा – A mare बृ 1-4-4.

वत्सं – Offspring ; a calf छां 3-15-2, बृ 1-5-2.

वत्सः – Offspring ; a calf छां 3-15-2, बृ 5-8-1.

19 वत्सनपात् बाभ्रवः – Vatsanapāt Bābhrava.

बृ 2-6-3 — 19
4-6-3 — 19
Tradition from
Pathiu Saubhara — 18

वर्षिष्यति – It will rain छां 7-11-1.

वल्मीके – In ant–hill बृ 4-4-7.

वव्रे – He chose बृ 4-3-1.

वश: – Desire पे 5-2.

वशम् – In one's power or control का 2-6.

वशी – (a) Ruler का 5-12, बृ 4-4-22.

वशे – Under one's influence प्र 2-13.

वश्यानि – (a) Subdued ones का 3-6.

वषट्कारं – To Vasatkāra (an exclamation while offering to gods) बृ 5-8-1.

वषट्कार: – An exclamation vasaṭ during offering to Gods बृ 5-8-1.

वस – You stay छां 5-3-7, 6-1-1, 8-9-3, 8-10-4, 8-11-3.

वसति – He dwells का 1-8, बृ 5-10-1, 6-2-3.

वसति – A dwelling बृ 6-2-3.

वसत्यै – In an intention to dwell तै 3-10-1.

वसत्योपमन्त्रयाञ्चक्रे – He invited to stay बृ 6-2-3.

वसनेन – By clothing छां 8-8-5.

वसन्त – (a) Staying छां 4-3-6.

वसन्तः – Spring छां 2-5-1, 2-16-1.

वसन्ति – They dwell बृ 6-2-15.

वसन्तु – Let them dwell छां 5-11-5.

वसव: – Gods called Vasu, A class of gods namely (1st group) 1. अप्, 2. ध्रुव, 3. सोम, 4. धर, or धव, 5. अनिल, 6. अनल, 7. प्रत्यूष, 8. प्रभास, eight only; see अष्टौ. (2nd group) 1. अग्नि, 2. पृथिवी, 3. वायु, 4. अन्तरिक्ष, 5. आदित्य, 6. द्यौ, 7. चन्द्रमस्, 8. नक्षत्राणि. छां 2-24-6, 3-6-1, 3-16-1, 3-16-2, बृ 1-4-12, 3-9-2, 3-9-3.

वसिष्ठ – (a) The most excellent छां 5-1-2.

वसिष्ठः – (a) Rich; very rich; garment; very rich garment; most excellent छां 5-1-2, 5-1-13, बृ 6-1-2, 6-1-7, 6-1-14.
वसिष्ठः – A sage's name used for one of two nostrils बृ 2-2-4.
वसिष्ठकश्यपौ – वसिष्ठ and कश्यप – बृ 2-2-4.
वसिष्ठा – (a. f.) The most excellent बृ 6-1-2.
वसिष्ठां – (a. f.) The most excellent बृ 6-1-2.
वसिष्ठाय – (a) To the most excellent छां 5-2-5.
वसिष्ठायै – (a) To the excellent बृ 6-3-2.
वसिष्ठास्मि – I am the most excellent बृ 6-1-14.
वसु – Every result of action बृ 4-4-24.
वसु – (a) One who accommodates all good का 5-2.
वसुदानः – (a) *Giver of good* बृ *4-4-24.*
वसुधानः – Wealth which comprises actions of beings and results छां 3-15-1.
वसुविदः – (a) Treasure-finder बृ 6-4-27.
वसूना – Of Vasus छां 2-24-1, 3-6-3, 3-6-4, 3-16-2.
वस्यसः – (a) Wealthier तै 1-4-3.
वहन्ति – They carry मुं 1-2-6.
वहसि – You carry बृ 5-14-8.
वह्निरम. Preeminent fire (carrier of offering to gods) प्र 2-8.
वा – You two पे 2-5, बृ 2-5-16, 2-5-17.
3 वाक् – Vāc (Expression)
बृ 6-5 3 — 3.
Tradition from
Ambhini — 2
to
Kaśyapa Naidhruvi —4.
वा ट्-ग्-ङ् - An expression केश, 1-3, 1-5, का 3-13, प्र 2-2, 2-4, 4-8, मुं 2-2-2, तै 1-3-4, 1-7-1, केश, 1-4; 2-4, छांश, 1-1-2, 1-1-5,

1-2-11, 1-3-3, 1-3-4, 1-3-6, 1-3-7, 1-7-1, 1-13-2, 1-13-4, 2-7-1, 2-8-3, 2-11-1, 2-23-3, 3-12-1, 3-13-3, 3-18-2, 3-18-3, 4-3-3, 4-16-1, 5-1-2, 5-1-8, 5-1-13, 5-7-1, 5-21-2, 6-5-3, 6-5-4, 6-6-4, 6-6-5, 6-7-6, 6-8-6, 6-15-1, 6-15-2, 7-2-1, 7-26-1, 8-12-4, बृ 1-1-1, 1-2-4, 1-3-2, 1-3-12, 1-3-20, 1-3-21, 1-3-22, 1-3-23, 1-3-27, 1-4-7, 1-4-17, 1-5-3, 1-5-4, 1-5-5, 1-5-6, 1-5-7, 1-5-8, 1-5-11, 1-5-18, 1-5-21, 1-6-1, 2-1-17, 2-2-3, 2-2-4, 2-4-11, 3-1-3, 3-2-3 3-2-13, 3-7-17, 3-9-24, 4-1-2, 4-3-5, 4-5-12, 5-2-3, 5-14-5, 6-1-2, 6-1-8, 6-1-14, 6-2-12, 6-4-25.

वाकोवाक्यम् – Logic (तर्कशास्त्रं) छां 7-1-2, 7-1-4, 7-2-1, 7-7-1.

वाक्पतिः – Master of expression तै 1-6-2.

वाक्यर्क् – Special hymn from the Rgveda छां 1-3-4.

वाग्घि – Expression for; speech for (वाग् + हि) बृ 1-5-8, 2-2-3.

वाग्दोहं – Milk of speech छां 1-3-7.

वाग्विवृताः – (a) Described by speech मुं 2-1-4.

वाङ्नाभविष्यत् – If there were no speech छां 7-2-1.

वाङ्मयः – (a) Consisting of speech बृ 1-5-3, 2-5-3.

वाचं – The expression; the language के 1-1, 1-2, मुं 1-2-6, तै 3-1-1, ऐ 5-1, छां 1-2-3, 1-3-3, 1-8-2, 5-3-6, 7-2-1, 7-2-2, 7-3-1, 7-4-1, 7-5-1, बृ 1-2-4, 1-3-2, 1-3-12, 1-5-3, 3-7-17, 5-8-1, 5-14-5, 6-2-5, 6-4-18.

वाचः – (pl.) Languages; expressions के 1-2, मुं 2-2-5, तै 2-4-1, 2-9-1, छां 5-1-15.

वाचः – Of language ऐ 1-4, छां 1-1-2, 1-3-6, 1-3-7, 1-13-4, 2-8-1, 2-8-3, 7-2-2, 7-3-1, बृ 1-5-8 1-5-11, 3-7-17, 4-4-21.

वाचक्नवी – Daughter of Vacaknu वचक्नु (गार्गी) बृ 3-6-1, 3-8-1, 3-8-12.

वाचयमः – (a) Maintaining perfect silence छां 5-2-7.

वाचा – By or with language के 1-5, क 6-12, मुं 3-1-8, ऐ 3-3, 3-11,

37 वात्सीपुत्रः – The son of Vātsī
बृ 6-5-2 — 37.
Tradition from
The son of Pārāśarī I — 36,
to
The son of Pārāśarī II — 38

वात्सीपुत्रात् – From the son of Vātsī बृ 6-5-2.

25 वात्स्यः – Vātsya
बृ 2-6-3 — 25
4-6-3 — 25
Tradition from
Śāṇḍilya — 24
to
Gautama — 26.

VII वात्स्यः – Vātsya
बृ 6-5-4 — VII
Tradition from
Kuśri — VI
to
Śāṇḍilya — VIII

वात्स्यात् – From Vātsya बृ 2-6-3, 4-6-3, 6-5-4.

वाद्यमानायै – (a) For one being played बृ 2-4-9, 4-5-10.

वामे – (a) In the left बृ 4-2-3.

IX वामकक्षायन – Vāmakakṣāyana
बृ 6-5-4 — IX
Tradition from
Śāṇḍilya — VIII
to
Māhitthi — X.

वामकक्षायनात् – From Vāmakakṣāyana बृ 6-5-4.

वामदेव. – Name of a sage ऐ 4-5, बृ 1-4-10.

वामदेव्यम् – A Sama or Vedic chant, the cult of which involved promiscuous relations with women छां 2-13-1, 2-13-2.

वामनं – (a) Fit for worshipping क 5-3.

वामनी – (a) Who carries fruits of moral merits छां 4-15-3.

वामानि – Desirable things छां 4-15-2, 4-15-3.

वायवे – To the wind छां 2-24-9, बृ 3-3-2.

वायु – To a life wind के 3-7, छां 3-13-6, 3-15-2, 3-15-6, 4-3-1, 4-3-2, 4-17-1, 5-10-5, 5-14-1, 7-2-1, 7-7-1, 7-11-1, बृ 1-2-3, 3-3-2, 3-7-7, 5-10-1, 6-2-16.

वायुः – A life wind ई 17, के 3-8, 4-2, क 5-10, 6-3, प्र 2-2, 2-5, 3-8, 4-8, 6-4, मुं 2-1-3, 2-1-4, तै 1-3-2, 1-5-2, 1-7-1, 2-1-1, ऐ 1-4, 2-4, 3-10, 5-3, छां 1-3-7, 1-6-2, 1-13-1, 2-20-1, 2-21-1, 3-13-5, 3-15-2, 3-18-2, 4-3-1, 4-3-2, 4-3-4, 5-5-1, 5-10-5, 5-23-2, 7-4-2, 8-1-3, 8-12-2, बृ 1-3-13, 1-5-22, 2-3-3, 2-4-11, 2-5-4, 3-1-5, 3-3-2, 3-6-1, 3-7-2, 3-7-7, 3-9-3, 3-9-7, 5-15-1, 6-4-22, 6-4-23.

वायुना – By the wind छां 3-18-4, बृ 3-1-5, 3-7-2.

वायुमय :– (a) Made of wind बृ 4-4-5.

वायुमात्रा – Element of the wind प्र 4-8.

वायुरं (अस्मिन् वायुर्विद्यते) – In which wind exists बृ 5-1-1.

वायो – Oh wind ! के 3-7, तै शा, 1-1-1, 1-12-1.

वायोः – Of wind तै 2-1-1, छां 2-22-1, 4-17-2, बृ 2-3-2, 2-5-4, 3-7-7, 6-2-16.

वायौ – In the wind तै 1-6-1, छां 5-23-2, बृ 2-1-6, 2-5-4, 3-6-1, 3-7-7.

वारुणं – (a) An aquatic-animal-like sounding Sāma छां 2-22-1.

वारुणिः – Son of Varuṇa तै 3-1-1.

वारुणी – (a) Taught by Varuṇa तै 3-6-1.

34 वार्कारुणीपुत्रः – The son Vārkāruṇi — I
बृ 6-5-2 — 34
Tradition from
The son of Ārtabhāgi — 33
to
The son of Vārkaruṇi — II 35.

35 वार्कारुणीपुत्रः – The son of Varkaruṇī II
बृ 6-5-2 — 35
Tradition from
The son of Vārkaruṇī — 34
to
The son of Pārāśarī — I 36.

वार्कारुणीपुत्रात् – From the son of Vārkāruṇi बृ 6-5-2.

वार्याणि – All valuable things बृ 6-4-27

वार्ष्णः (वर्ष्णः) – Son of Vṛṣṇa (वृष्णः) बृ 4-1-4.

वाव – A particle laying stress on the preceding word के 4-7, प्र 4-4, 5-1, तै 1-5-2, 1-5-3, 2-9-1 ऐ 2-3, छां 1-13-1, 3-11-5, 3-12-2, 3-12-3, 3-12-4, 3-12-7, 3-12-8, 3-12-9, 3-13-7, 3-16-1, 3-16-3, 3-16-5, 4-3-1, 4-3-3, 4-10-5, 4-14-3, 5-1-1, 5-1-2, 5-1-3, 5-1 4, 5-3-4, 5-4-1, 5-5-1, 5-6-1, 5-7-1, 5-8-1, 6-11-3, 6-13-2, 7-1-5, 7-2-1, 7-2-2, 7-3-1, 7-3-2, 7-4-1, 7-4-3, 7-5-1, 7-5-3, 7-6-1, 7-6-2, 7-7-1, 7-7-2, 7-8-1, 7-8-2, 7-9-1, 7-9-2, 7-10-1, 7-10-2, 7-11-1, 7-11-2, 7-12-1, 7-12-2, 7-13-1, 7-13-2, 7-14-1, 7-14-2, 8-1-1, 8-1-2, 8-12-1, बृ 1-4-5, 1-5-16, 1-5-21, 2-2-1, 2-3-1, 6-2-3.

वावदिषद् – (a) *One who would desire to speak* ऐ 3-13.

वासः – Habitation छां 5-2-2.

वासः – Garment बृ 2-3-6, 6-1-14.
वासयते – He inhabits ; he gives lodging बृ 1-4-16.
वासयन्ति – They inhabit छां 3-16-1.
वासरं – A day छां 3-17-7.
वासवम् – (a) Relating to the Vasus छां 2-2-3.
वासांसि – Clothes तै 1-4-2.
वासोवृक्षं – Dwelling-tree प्र 4-7.
वास्यम् – (a) Fit to be pervaded ई 1.
वाह्याः – Carriages का 1-26.
वि – Food बृ 5-12-1.
विंशतिः – (a) Twenty छां 7-26-2.
वि-एव-त्वा ज्ञपयिष्यामि – I shall cause you to know clearly बृ 2-1-15.
विकारः – A change of nature छां 6-1-4, 6-1-5, 6-1-6, 6-4-1, 6-4-2, 6-4-3, 6-4-4.
विकिरति – He dissolves मुं 2-1-10.
विगीतः – (a) Famous बृ 6-4-18.
विग्लापन – Weariness बृ 4-4-21.
विचक्षण – (a) Able ; wise one प्र 1-11.
विचचक्षिरे – They announced ई 10, 13.
विचर्षणम् – (a) Very active तै 1-4-1.
विचिकित्सः – one who is free from doubt बृ 4-4-23.
विचिकित्सन्ति – They are doubtful का 1-29.
विचिकित्सा – Doubt का 1-20, तै 1-11-3, छां 3-14-4, बृ 1-5-3.
विचिकित्सितम् – They were doubtful का 1-21, 1-22.
विचित्य – Having discerned के 2-5.
विचेष्टति – It stirs का 6-10.
विच्छादयन्ति – They dissolve ; they scatter छां 8-10-2, 8-10-4.
विच्छाययति – One makes him run after बृ 4-3-20.
विच्छिन्द्यात् – One should cut off बृ 1-5-14.

विच्छेत्स्यते – He will be Cut off छां 6-7-1.

विजज्ञौ – One understood के 3-2, छां 6-7-6, 6-16-3.

विजयः – The conquest के 3-1.

विजये – In the conquest के 3-1, 4-1.

विजरः – (a) One who is devoid of old-age छां 8-1-5, 8-7-1, 8-7-3.

विजहाति – He leaves behind बृ 4-3-8.

विजहार – He departed बृ 4-5-15.

विजानत्–न् – (a) Learned ; clever मुं 3-1-4, छां 7-17-1, 7-25-2, बृ 4-3-30.

विजानतः – Of learned ई 7, का 4-15

विजानतां – Of learned ones के 2-3.

विजानाति – He knows का 4-3, ऐ 5-1, छां 1-2-9, 3-13-8, 7-7-1, 7-13-1, 7-17-1, 7-18-1, 7-24-1, 8-6-3, 8-7-1, 8-7-3, 8-11-1, 8-12-6 बृ 1-5-3, 2-4-14, 3-2-4, 4-3-30, 4-4-2, 4-5-15.

विजानामि – I know छां 4-10-5, बृ 4-5-14.

विजानीतः – They two know का 2-19.

विजानीथः – You two know छां 8-8-1.

विजानीमः – We know के 1-3

विजानीयाः – You would know बृ 3-4-2.

विजानीयात् – He should know बृ 2-4-14, 4-3-30, 4-3-31, 4-4-12, 4-5-15.

विजानीयाम् – I may know का 5-14.

विजानीरन् – They would understand छां 7-13-1.

विजानीहि – You know के 3-3 3-7, 3-11, छां 6-3-4, 6-4-7, 6-8-1, 6-8-3, 6-8-5.

विजिग्ये – It conquered के 3-1.

विजिघत्सः – (a) Hungerless छां 8-1-5, 8-7-1, 8-7-3.

विजिज्ञासस्व – You aspire to know तै 3-1-1, 3-2-1, 3-3-1, 3-4-1, 3-5-1,

विजिज्ञासा – A desire to understand बृ 3-1-1.

विजिज्ञासितव्यं – (a) Fit for having a desire to understand छां 7-16-1, 7-17-1, 7-22-1, 8-1-1, 8-1-2.

विजिज्ञासितव्यः – (a) Fit for having a desire to understand छां 7-23-1 8-7-1, 8-7-3.

विजिज्ञासितव्या – (a. f) Fit for having a desire to understand छां 7-18-1, 7-19-1, 7-20-1, 7-21-1

विजिज्ञासे – I desire to understand छां 7-16-1, 7-17-1, 7 18-1, 7-19-1, 7-20-1, 7-21-1, 7-22-1, 7-23-1

विजिज्ञास्य – (a) To be known बृ 1 5-8, 1-5-9.

विजिहीषा – Two spread apart बृ 6-4-21.

विजिहीते – He opens out for बृ 5-10-1.

विजुगुप्सते – He holds contempt ई 6, का 4-5, 4-12, बृ 4-4-15.

विजृम्भते – That yawns बृ 1-1-1.

विज्ञातं – (a) Comprehended के 2-3, मुं 1-1-3, छां 6-1-3, 6-1-4, 6-1-5, 6-1-6, बृ 1-5-8, 4-5-6.

विज्ञाता – (a) Possessor of knowledge छां 7-8-1, 7-9-1, बृ 1-5-8, 3-7-23.

विज्ञातारं – (a) The possessor of knowledge बृ 2-4-14, 3-4-2, 4-5-15.

विज्ञातुं – In order to know के 3-6, 3-10.

विज्ञातुः – (a) Of the possessor of knowledge बृ 4-3-30.

विज्ञातृ – Understander बृ 3-8-11.

विज्ञाते – (a) While being understood मुं 1-1-3, बृ 4-5-6.

विज्ञातेः – Of knowledge बृ 3-4-2, 4-3-30.

विज्ञानं – Understanding तै 3-5-1, बृ 2-1-17, 3-7-22, 3-9-28 (7).

विज्ञान – Special knowledge तै 2-5-1, छां 7-7-1, 7-7-2, 7-18-1, 7-26-1.

विज्ञानं – Cognizance तै 2-6-1.

विज्ञानं - Knowledge of arts ते 5-2

विज्ञानघनं – A mass of knowledge बृ 2-4-12.

विज्ञानपतिः – (a) Master of intelligence तै 1-6-2.

विज्ञानमयं – (a) Full of special knowledge तै 2-8-5, 3-10-5.

विज्ञानमयः – (a) Full of special knowledge मुं 3-2-7, तै 2-4-1, बृ 2-1-16, 2-1-17, 4-3-7, 4-4-5, 4-4-22.

विज्ञानमयात् – (a) From one being full of special knowledge तै 2-5-1.

विज्ञानवतः – (a) Of one having discrimination छां 7-7-2.

विज्ञानवतां – (a) Of those having discrimination छां 7-8-1.

विज्ञानवान् – (a) One having discrimination क 3-6, 3-8.

विज्ञानसारथिः – *(a) Whose charioteer is discrimination* क 3-9.

विज्ञानस्य - Of special knowledge छां 7-7-2.

विज्ञानात् - From worldly knowledge मुं 2-2-1.

विज्ञानात् – From understanding तै 3-5-1, बृ 3-7-22.

विज्ञानात् - From special knowledge छां 7-7-2, 7-8-1.

विज्ञानात्मा – A discriminating soul प्र 4-9, 4 11.

विज्ञानाय – For understanding बृ 2-4-13,

विज्ञानार्थम् - *For understanding this* मुं 1-2-12.

विज्ञाने – *In understanding* बृ 3-7-22.

विज्ञानेन – By special knowledge मुं 2-2-7, छां 7-7-1, बृ 2-1-17, 2-4-5.

विज्ञानेन – By understanding तै 3-5-1.

विज्ञापयति - It makes us understand छां 7-2-1

विज्ञापयतु - Let him say छां 6-5-4, 6-6-5, 6-8-7, 6-9-4, 6-10-3, 6-11-3, 6-12-3, 6-13-3, 6-14-3, 6-15-3.

विज्ञाय – Having known प्र 3-12, तै 3-2-1, 3-3-1, 3-4-1, 3-5-1, बृ 4-4-21.

विज्ञायते – It is well known बृ 6-2-7.

विज्ञास्यसि – *You will know* छां 6-7-3,

Gālava — 21

विदर्भे: कौण्डिन्यात् – From Vidarbhi Kauṇḍinya बृ 2-6-3, 4-6-3.

विदाञ्चकार – He did understand के 4-1, 4-2, 4-3, छां 1-2-13, बृ 5-14-8.

विदाञ्चक्रुः – They knew; they did understand छां 6-4-5, 6-4-6, 6-4-7.

विदानात् – From destroying बृ 5-7-1.

विदार्य – Breaking through; rending through ऐ 3-12.

विदितं – (a) Understood के 2-1, बृ 1-4-16, 2-1-14, 2-4-5, 4-5-6.

विदिता – (a. f) Understood छां 4-9-3.

विदितात् - (a) From one who is understood के 1-4.

विदित्वा – Knowing का 1-17, 1-18, 4-2, छां 1-4-3, बृ 3-5-1, 3-8-10, 4-4-22, 4-4-23.

विदुः – They understood का 6-2, 6-9, मुं 2-2-9, तै 2-6-1, छां 5-10-1, 6-9-2, 6-10-1, 6-10-2, 7-25-2 बृ 1-3-2, 1-3-3, 1-3-4, 1-3-5, 1-3-6, 1-3-7, 3-7-4, 3-7-10, 3-7-15, 4-4-14, 4-4-18, 5-1-1, 6-2-15, 6-2-16.

विदुषः – Of a learned man तै 2-7-1.

विदुषां – Of learned men छां 8-6-5.

विदुषे – To a learned man बृ 5-12-1

विदृतिः – A seam ऐ 3-12.

विदेहाः – The Videha country बृ 4-2-4.

विदेहान् – The countries Videha बृ 4-4-23.

विद्धः – (a) Lashed छां 1-2-2, 8-4-2.

विद्धम् – (a) Lashed छां 1-2-4, 1-2-5, 1-2-6.

विद्धा – (a) Lashed छां 1-2-3.

विद्धि – You regard; you should understand के 1-5, 1-6, 1-7, 1-8, 1-9, का 1-14, 3-3, मुं 2-2-2, 2-2-3, छां 1-8-7, 1-8-8, 6-11-3.

विद्मः – We know के 1-3, बृ 4-4-14.

विज्ञास्याम: – We will know प्र 1-2.
विज्ञेय: – (a) Knowable मां 7.
विट् – Viś; the third caste बृ 1-4 15.
विततं – (a) Extended छां 1-10-7.
वितत: – (a) Extended मुं 3-1-6, बृ 4-4-8.
विततस्य – (a) Of extended क 4-2.
वितन्वाना – (a) Spreading तै 1-4-2.
वित्त – Wealth का 1-24, 1-27, 2-6, छां 5-3-6, बृ 1-4-17, 1-5-15, 2-4-5, 4-5-6.
वित्तमयीम् – (a) Full of wealth का 2-3.
वित्तमोहेन – By delusion of wealth का 2-6.
वित्तये (वित्ति) – For a gain ; for procuring बृ 6-4-20.
वित्तस्य – Of wealth तै 2-8-1, छां 5-3-6, बृ 2-4-5, 4-5-6
वित्तात् – More than the wealth बृ 1-4-8.
वित्तेन – Full of wealth का 1-27, बृ 1-5-15, 2-4-2, 4-5-3.
वित्तैषणा – Desire for wealth बृ 3-5-1, 4-4-22.
वित्तैषणाया – From desire for wealth 3-5-1, 4-4-22.
विद् – Coversant with का 6-18.
विदग्ध: (शाकल्य:) – Vidagdha Śākalya by name बृ 3-9-1, 4-1-7.
विदधत् – (a) Producing छां 8 15-1.
विदधाति – He grants; he brings about का 5-13.
विदध्वंसु: – They destroyed छां 1-2-7.
विदन्ति – They know मुं 1-1-4.
20 विदर्भि: कौण्डिन्य: – Vidarbhi Kauṇḍinya
बृ 2-6-3 — 20
4-6-3 — 20
Tradition from
Vatsanapād Bābhravya – 19
to

Gālava — 21

विदर्भी कौण्डिन्यात् – From Vidarbhi Kaundinya बृ 2-6-3, 4-6-3.

विदाञ्चकार – He did understand के 4-1, 4-2, 4-3, छां 1-2-13, बृ 5-14-8.

विदाञ्चक्रुः – They knew; they did understand छां 6-4-5, 6-4-6, 6-4-7.

विदानात् – From destroying बृ 5-7-1.

विदार्य – Breaking through; rending through ऐ 3-12.

विदितं – (a) Understood के 2-1, बृ 1-4-16, 2-1-14, 2-4-5, 4-5-6.

विदिता – (a. f) Understood छां 4-9-3.

विदितात् - (a) From one who is understood के 1-4.

विदित्वा – Knowing का 1-17, 1-18, 4-2, छां 1-4-3, बृ 3-5-1. 3-8-10, 4-4-22, 4-4-23.

विदुः – They understood का 6-2, 6-9, मुं 2-2-9, तै 2-6-1, छां 5-10-1, 6-9-2, 6-10-1, 6-10-2, 7-25-2 बृ 1-3-2, 1-3-3, 1-3-4, 1-3-5, 1-3-6, 1-3-7, 3-7-4, 3-7-10, 3-7-15, 4-4-14, 4-4-18, 5-1-1, 6-2-15, 6-2-16.

विदुषः – Of a learned man तै 2-7-1.

विदुषां – Of learned men छां 8-6-5.

विदुषे – To a learned man बृ 5-12-1.

विदृतिः – A seam ऐ 3-12.

विदेहाः – The Videha country बृ 4-2-4.

विदेहान् – The countries Videha बृ 4-4-23.

विद्धः – (a) Lashed छां 1-2-2, 8-4-2.

विद्धम् - (a) Lashed छां 1-2-4, 1-2-5, 1-2-6.

विद्धा – (a) Lashed छां 1-2-3.

विद्धि – You regard; you should understand के 1-5, 1-6, 1-7, 1-8, 1-9, का 1-14, 3-3, मुं 2-2-2, 2-2-3, छां 1-8-7, 1-8-8, 6-11-3.

विद्मः – We know के 1-3, बृ 4-4-14.

विद्युत्त – It flashed बृ 2-3-6.

विद्युत्तं – Flash of lightning (विद्योततं सर्वतः प्रकाशकं भवति) बृ 2-3-6.

विद्युत्त्वं – The quality that makes lightning छां 6-4-4.

विद्युद्भिः – By lightnings छां 7-11-1.

विद्ये – Two sciences मुं 1-1-4.

विद्योतते – It illuminates छां 2-3-1, 2-15-1, 7-11-1, बृ 1-1-1.

विद्योतयितव्यं – Fit to be illuminated प्र 4-8.

विद्वान् – (a) Learned ई 18, का 1-18, प्र 3-11, 5-2, 5-7, मुं 1-2-13, 3-1-3, 3-1-4, 3-2-4, 3-2-8, तै 2-4-1, 2-6-1, 2-9-1, ऐ 4-6, छां 1-1-7, 1-1-8, 1-2-14, 1-3-7, 1-4-5, 1-7-7, 1-7-9, 1-9-2, 1-9-4, 2-1-4, 2-2-3, 2-3-2, 2-4-2, 2-5-2, 2-6-2, 2-7-2, 2-8-3, 2-10-6, 2-24-2, 3-16-7, 3-19-4, 4-5-3, 4-6-4, 4-7-4, 4-8-4, 4-11-2, 4-12-2, 4-13-2, 5-18-1, 5-24-2, 5-24-3, 7-5-2, बृ 3-9-19, 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7, 4-1-17, 5-15-1, 6-4-4, 6-4-24.

विद्वांसं – To a learned man बृ 5-5-1.

विद्वांसः – Learned men मुं 1-2-11, छां 5-18-1, 6-4-5, बृ 4-4-22, 6-1-8, 6-1-9, 6-1-10, 6-1-12, 6-1-14.

विद्विषावहै – (with मा) Let us two (not) hate केशा, काशा, 6-19, तैशा, 2, शा 3.

विधया – By due form तै 3-10-1.

विधरणः – Separating dam बृ 4-4-22.

विधरणी – Deposer बृ 6-3-1.

विधारयन्ते – They *maintain* प्र 2-1.

विधारयामः – We maintain प्र 2-2.

विधारयामि – I maintain प्र 2-3.

विधारयितव्यं – Fit to be maintained प्र 4-8.

विधावति – It sacatters का 4-14.

विधिः – The due form मुं 2-1-7.

विधिवत् – (a) In due form मुं 1-1-3, 3-2-10.

विधीयते – It is settled छां 6-5-1, 6-5-3.
विधीयन्ते – They are settled छां 6-5-2.
विधूनुते – It shakes बृ 1-1-1.
विधूय – Having shaken मुं 3-1-3, छां 8-13-1.
विधृताः – (a) Regulated बृ 3-8-9.
विधृतिः – Regulation; arrangement छां 8-4-1.
विधृते – (a) Regulated बृ 3-8-9.
विधृतौ – (a) Regulated बृ 3-8-9.
विधेम – We do ई 18, बृ 5-15-1.
विधेहि – You grant प्र 2-13.
विध्वसते – He perishes छां 1-2-8.
विध्वंसमानाः – (a) Those who are perished बृ 1-3-7.
विध्वसेत् – He should perish छां 1-2-7, बृ 1-3-7.
विनर्दि – (a) Roaring (applied to a kind of mode of chanting sāman) छां 2-22-1.
विनश्यति – It vanishes away बृ 2-4-12.
विनष्टिः – Utter destruction के 2-5, बृ 4-4-14.
विनाश – The perishing छां 8-11-1, 8-11-2.
विनाशः – The perishing (of Dharmakārya) ई 14.
विनाशेन – By perishing ई 14.
विनियुङ्क्ते – He apportions प्र 3-4.
विनिर्णायते – He clearly discerns बृ 4-3-5.
विनिर्मुक्तः – (a) Loosened प्र 5-5.
विनिर्मुच्यते – He is loosened प्र 5-5.
विनिश्चरन्ति – They issue forth बृ 2-4-10, 4-5-11.
विनेशुः – They suffered destruction बृ 1-3-7.
विन्द – You get छां 2-24-5, 2-24-9.
विन्दत – You get छां 2-24-14.
विन्दते – He obtains के 2-4, तै 2-7-1, छां 8-3-2, 8-5-1, 8-5-2, बृ 1-4-7, 1-4-17, 4-4-24.

विन्दन्ति – They get छां 8-3-2, बृ 1-4-16.

विन्देत् – He should get बृ 1-4-17, 6-4-13.

विन्देयुः – They should get छां 8-3-2.

विन्यदधात् – It set down बृ 1-3-10.

विपतिष्यति – It will fall asunder छां 1-8-6, 1-8-8, 1-10-9, 1-10-10, 1-10-11, 1-11-4, 1-11-6, 1-11-8, बृ 3-7-1, 3-9-26.

विपतेत् – It should fall asunder छां 1-8-6, 1-8-8.

विपपात – It fell off बृ 3-9-26.

विपरिपत्य – Having flown by various ways बृ 4-3-19.

विपरिलोपः – A cessation बृ 4-3-23, 4-3-24, 4-3-25, 4-3-26, 4-3-27, 4-3-28, 4-3-29, 4-3-30.

विपरीते – (a) Inverse; untrue का 2-4.

विपल्येति – One returns बृ 4-3-2, 4-3-3, 4-3-4, 4-3-5, 4-3-6.

विपश्चित् – A wise man का 2-18, तै 2-1-1.

विपातयताद् – Let make fall बृ 1-3-24.

विपाप: – One who is free from evil बृ 4-4 23.

8 विप्रचित्तिः – Vipracitti, Separateness
बृ 2-6-3 — 8
4-6-3 — 8
Tradition from
Vyaṣṭi — 7
to
Ekarṣi — 9.

विप्रचित्तेः – From Vipracitti बृ 2-6-3, 4-6-3.

विप्रतिपद्यन्ताः – They go and separate in different directions बृ 6-2-2.

विप्रमोक्षः – Release छां 7-26-2.

विब्रूयात् – He might explain (–say) बृ 3-4-2.
विब्रूहि – (You) explain (–say) 4-5-4
विभक्तं – (a) Separate बृ 4-3-23, 4-3-24, 4-3-25, 4-3-26, 4-3-27, 4-3-28, 4-3-29, 4-3-30.
विभवति – It becomes manifest मुं 3-1-9.
विभातः – (a) Is illuminated छां 8-4-2.
विभाति – He shines का 5-15.
विभाति – It becomes visible का 5-14, मुं 2-2-7, 2-2-10, 3-1-4, 3-1-7
विभु – Supreme का 2-22, 4-4, मुं 1-1-6.
विभुत्वं – Sovereignty प्र 3-12.
विभूति – Greatness प्र 5-4.
विभूरसि – Thou art the pervading बृ 6-3-4
विमथ्नीरन् – They might scatter by destroying बृ 3-9-25.
वि माऽऽयन्तु – May come apart unto me तै 1-4-2.
विमुक्तः – (a) One who is liberated का 5-1, मुं 3-2-8, 3-2-9,
विमुक्ताः – (a) Those who are liberated बृ 4-4-8.
विमुक्तिः – Release तै 3-10-2.
विमुच्यते – He is liberated का 5-1.
विमुच्यमानः – (a) Being liberated बृ 4-2-1.
विमुच्यमानस्य – (a) Of one being liberated का 5-4.
विमुञ्चथ – You dismiss मुं 2-2-5.
विमृच्छति – Becomes crooked छां 2-19-2.
विमृत्युः – Free from death का 6-18, छां 8-1-5, 8-7-1, 8-7-3.
विमृष्टम् – The reflection छां 1-1-4.
विमोक्षाय – For release बृ 4-3-14, 4-3-15, 4-3-16, 4-3-33.
विमोक्ष्ये – I shall be released छां 6-14-2.
विरजं – (a) Free from passion मु 2-2-9.
विरजः – (a) One who is free from passion का 6-18, प्र 1-16, बृ 4-4-20, 4-4-23.

विरजाः – (a) Those who are free from passion मुं 1-2-11.
विराजति – It glitters छां 2-16-2.
विराट् – Ten syllables are called Virāṭ छां 4-3-8.
विराट् – The first progeny of Brahman; shining छां 1-13-2, बृ 4-2-3.
विराधिषि – Let me be robbed छां 3-11-2.
विरिष्टं – (a) Broken; torn asunder छां 4-17-4, 4-17-5, 4-17-6, 4-17-8.
विरूपान् – (a) Multiform छां 2-15-2.
विरोचनः – Son of Prahlāda, the father of Bali छां 8-7-2, 8-8-4.
विरोचनेन – With Virocana छां 8-9-2.
विलीनं – (a) Dissolved छां 6-13-2.
विलोप्सीय – I should be marred छां 3-16-2, 3-16-4, 3-16-6.
विवक्तुं – In order to contend; in order to explain छां 4-4-5, 5-3-5.
विवक्ष्यसि – You will explain बृ 3-9-26.
विवत्स्यामि – I shall dwell छां 4-4-1.
विवदमानाः – (a) Disputing ones बृ 6-1-7.
विवदमानौ – (a) Two disputing बृ 5-14-4.
विवर्तते – It turns away from तै 1-6-1.
विविदिषन्ति – They want to know बृ 4-4-22.
विविदिषामि – I want to know छां 1-11-1.
विविधुः – They wounded; they lashed छां 1-2-2, 1-2-3, 1-2-4, 1-2-5, 1-2-6.
विविनक्ति – He analyses का 2-2.
विवृणुते – He reveals का 2-23, मुं 3-2-3.
विवृतम् – (a) Open का 2-13.
विवृताः – (a) Clear छां 2-22-5.
विवेकं – Discrimination छां 6-9-2.
विवेद – He did find out छां 6-13-1.

विशं - A man of the third cast; Vaiśya (वैश्य) बृ 1-4-12.

विशते - He enters मुं 3-2-4.

विशन्ति - They enter मुं 1-2-10, बृ 5-12-1.

विशां - Of Vaiśya caste छां 8-14-1.

विशुद्धसत्त्वः - (a) One of a pure character मुं 3-1-8, 3-1-10

विशुद्धे - (a) In the purified मुं 3-1-9.

विशोकं - (a) One who is free from grief छां 2-10-5.

विशोकः - (a) Free from grief छां 8-1-5, 8-7-1, 8-7-3.

विश्रुवम् - May I hear तै 1-4-1.

विश्व - (a) All मुं 1-1-7, 2-1-4, 2-1-10, 2-2-11, 3-2-4, तै 3-10-6, छां 3-15-1, बृ 6-2-2.

विश्वकृत् - Maker of the Universe बृ 4-4-13.

विश्वतः - On all sides छां 3-13-7

विश्वम्भरः (विश्वस्य भरणात्) - Fire बृ 1-4-7

विश्वम्भरकुलाये - On a fire-holder बृ 1-4-7.

विश्वरुची - The 6th tongue of fire मुं 1-2-4.

विश्वरूपं - (a) Omnipresent प्र 1-8, छां 5-13-1, बृ 2-2-3.

विश्वरूपः - (a) Existing everywhere, omnipresent प्र 1-7, तै 1-4-1, छां 5-13-1, 5-18-2.

15 विश्वरूपः त्वाष्ट्रः - Viśvarūpa Tvāṣtra; architect of universal forms

बृ 2-6-3 — 15

4-6-3 — 15

Tradition from

Āśvinau — 14

to

Ābhūti Tvāṣtra — 16

विश्वरूपात् त्वाष्ट्रात् - From Viśvarūpa Tvāṣtra बृ 2-6-3, 4-6-3.

विश्ववेदाः - (a) All-knowing प्र प्रा, मुंप्रा, मांप्रा,

विश्वस्य – (a) Of all प्र 2-11 मुं 1-1-1, 2-1-3.

विश्वा – (a) All ऐ 4-5, बृ 6-4-27.

विश्वानि – (a) All ई 18, बृ 5-15-1.

विश्वामित्रः – A sage's name for one of the two eyes बृ 2-2-4.

विश्वामित्रजमदग्नी – Both Viśvāmitra and Jamadagni बृ 2-2-4.

विश्वाय – (a) To all बृ 6-3-3.

विश्वावसो – Oh (Debauchee) Viśvāvaso Gandharva बृ 6-4-19.

विश्वे – (a) To all क 5-3, छां 2-24-16.

विश्वेदेवाः – Name of a particular group of deities, viz. eyes, ears, touch, taste, smell, Prāṇa, Apāna, Udāna, Vyāna, Samāna, or infinite in number (काठकोपनिषद् भाष्य) क 5-3, छां 1-13-2, बृ 1-4-12 3-1-9, 3-2-12.

विश्वेभ्यः – (a) To all छां 2-24-14.

विश्वेषां – (a) Of all छां 2-24-1.

विषयान् – The objects of sense and action क 3-4.

विषासहिः – (a) Victorious बृ 2-1-7, (सर्वविता परेषाम्).

विषूची – (a) Going in different directions क 2-4.

विष्टानि – Those who entered बृ 5-12 1.

विष्णुः – Viṣṇu तै प्र, 1-1-1, 1-12-1, बृ 6-4-21.

विष्णोः – Of Viṣṇu क 3-9

विष्वङ् – (a) Going in various directions क 6-16, छां 8-6-6.

विष्वञ्चः – (a) Those going in various directions बृ 1-3-7.

विसर्गाणां – Of evacuations बृ 2-4-11, 4-5-12.

विसर्जयितव्यं – (a) Fit to evacuate the bowels प्र 4 8

विसुकृतः – (a) Devoid of merit बृ 6-4-4, 6-4-12.

विसृजते – He emits प्र 4-2.

विसृजेत् – One should abandon छां 6-14-1.

विसृज्य – Having evacuated ऐ 3-9.

विसृष्टं – (a) Delivered; deserted; let go ऐ 3 11.

विशं – A man of the third cast; Vaiśya (वैश्यं) बृ 1-4-12.

विशते – He enters मुं 3-2-4.

विशन्ति – They enter मुं 1-2-10, बृ 5-12-1.

विशां – Of Vaiśya caste छां 8-14-1.

विशुद्धसत्त्वः – (a) One of a pure character मुं 3-1-8, 3-1-10

विशुद्धे – (a) In the purified मुं 3-1-9.

विशोकं – (a) One who is free from grief छां 2-10-5.

विशोक. – (a) Free from grief छां 8-1-5, 8-7-1, 8-7-3.

विश्रुवम् – May I hear ते 1-4-1.

विश्व – (a) All मुं 1-1-7, 2-1-4, 2-1-10, 2-2-11, 3-2-4, तै 3-10-6, छां 3-15-1, बृ 6-2-2.

विश्वकृत् – Maker of the Universe बृ 4-4-13.

विश्वतः – On all sides छां 3-13-7

विश्वम्भरः (विश्वस्य भरणात्) – Fire बृ 1-4-7.

विश्वम्भरकुलाये – On a fire-holder बृ 1-4-7.

विश्वरुची – The 6th tongue of fire मुं 1-2-4

विश्वरूपं – (a) Omnipresent प्र 1-8, छां 5-13-1, बृ 2-2-3.

विश्वरूपः – (a) Existing everywhere, omnipresent प्र 1-7, ते 1-4-1, छां 5-13-1, 5-18-2.

15 विश्वरूपः त्वाष्ट्रः – Viśvarūpa Tvāṣṭra; architect of universal forms

बृ 2-6-3 — 15

4-6-3 — 15

Tradition from

Āśvinau — 14

to

Ābhūti Tvāṣṭra — 16

विश्वरूपात् त्वाष्ट्रात् – From Viśvarūpa Tvāṣṭra बृ 2-6-3, 4-6-3.

विश्ववेदाः – (a) All-knowing प्र प्रा, मुंप्रा, मांप्रा,

विश्वस्य – (a) Of all प्र 2-11 मुं 1-1-1, 2-1-3.

विश्वा – (a) All ऐ 4-5, बृ 6-4-27.

विश्वानि – (a) All ई 18, बृ 5-15-1.

विश्वामित्रः – A sage's name for one of the two eyes बृ 2-2-4.

विश्वामित्रजमदग्नी – Both Viśvāmitra and Jamadagni बृ 2-2-4.

विश्वाय – (a) To all बृ 6-3-3.

विश्वावसो – Oh (Debauchee) Viśvāvaso Gandharva बृ 6-4-19.

विश्वे – (a) To all क 5-3, छां 2-24-16.

विश्वेदेवाः – Name of a particular group of deities, viz. eyes, ears, touch, taste, smell, Prāṇa, Apāna, Udāna, Vyāna, Samāna, or infinite in number (काठकोपनिषद् भाष्य) क 5-3, छां 1-13-2, बृ 1-4-12 3-1-9, 3-2-12.

विश्वेभ्यः – (a) To all छां 2-24-14.

विश्वेषां – (a) Of all छां 2-24-1.

विषयान् – The objects of sense and action क 3-4.

विषासहिः – (a) Victorious बृ 2-1-7. (सर्वविता परेषाम्).

विषूची – (a) Going in different directions क 2-4.

विष्टानि – Those who entered बृ 5-12 1.

विष्णुः – Viṣṇu तै प्र, 1-1-1, 1-12-1, बृ 6-4-21.

विष्णोः – Of Viṣṇu क 3-9.

विष्वङ् – (a) Going in various directions क 6-16, छां 8-6-6.

विष्वञ्चः – (a) Those going in various directions बृ 1-3-7.

विसर्गाणां – Of evacuations बृ 2-4-11, 4-5-12.

विसर्जयितव्यं – (a) Fit to evacuate the bowels प्र 4 8.

विसुकृतः – (a) Devoid of merit बृ 6-4-4, 6-4-12.

विसृजते – He emits प्र 4-2.

विसृजेत् – One should abandon छां 6-14-1.

विसृज्य – Having evacuated के 3-9

विसृष्टं – (a) Delivered; deserted; let go ऐ 3 11.

विसृष्टः – (a) Delivered ; deserted ; let go छां 6-14-1.

विसृष्टिः – Secondary creation बृ 1-4-6.

विस्फुलिंगाः – Sparks of fire मुं 2-1-1, छां 5-4-1, 5-5-1, 5-6-1, 5-7-1, 5-8-1, बृ 2-1-20, 6-2-9, 6-2-10, 6-2-11, 6-2-12, 6-2-13, 6-2-14.

विस्रसः – (prior to) Decay का 6-4.

विस्रंसमानस्य – Of one becoming loosened का 5-4.

विहृत्य – Having annihilated बृ 4-3-9.

विहापयति – He spreads apart बृ 6-4-21.

विहाय – Having left मुं 3-2-8.

विहितः – (a) One who has rendered बृ 1-2-3.

विह्वलति – He becomes crooked छां 2-19-2.

वीणायां – In the Indian lute छां 1-7-6.

वीणायै – For the Indian lute बृ 2-4-9, 4-5-10.

वीणावादस्य – Of a lute-player बृ 2-4-9, 4-5-10.

वीतमन्युः – (a) One whose anger has gone का 1-10, 1-11.

वीतरागाः – (a) Those who are free from desire मुं 3-2-5

वीतशोकः – One without grief का 2-20, मुं 3-1-2.

वीयाय – (Anything) disappeared ; (anything) was omitted छां 4-9-3, बृ 1-4-2.

वीरं – (a) To a hero, a warrior बृ 6-4-28

वीरः – (a) A hero ; a warrior छां 3-13-6, बृ 5-13 1.

वीरवत – (a) Abounding in heroes बृ 6-4-28.

वीरवती – (a. f.) A woman abounding in heroes बृ 6-4-28.

वीरा – (f.) A warrior woman बृ 6-4-28.

वीरे – In a hero बृ 6-4-28.

वीर्यं – Valour केप्र, 2-4, 3-5, 3-9, काप्र, 6-19, प्र 6-4, तैप्र, 2, प्र, 3, छां 3-1-3, 3-2-2, 3-3-2, 3-4-2, 3-5-2, बृ 1-2-6

वीर्यवत्तर – (a) More valorous छां 1-1-10.

वीर्यवन्ति (कर्माणि) – Vigorous (deeds) छां 1-3-5.

वीर्येण – By valour छां 4-17-4, 4-17-5, 4-17-6, 4-17-8.
वृकः – A wolf छां 6-9-3, 6-10-2.
वृक्णः – (a) Cut बृ 3-9-28 (4, 6).
वृक्षं – *To a tree* मुं *3-1-1,* बृ *3-9-28 (6).*
वृक्षः – A tree बृ 3-9-28 (1, 4, 5).
वृक्षस्य – Of a tree तै 1-10-1, छां 6-9-2, 6-11-1.
वृक्षाणां – Of *trees* छां 6-9-1.
वृक्षात् – From a tree बृ 3-9-28 (2).
वृक्षे – In a tree मुं 3-1-2.
वृङ्क्ते – He snatches away ; he turns to का 1-8, बृ 6-4-3.
वृञ्जते – They turn to बृ 6-4-3.
वृणीत – He should ask छां 1-10-6, बृ 1-3-28.
वृणीते – He asks का 1-29, 2-1, 2-2.
वृणीथाः – Thou shouldest ask छां 5-3-6.
वृणीमहे – We ask छां 5-2-7.
वृणीष्व – You shouldest ask का 1-9, 1-19, 1-21, 1-23, 1-24.
वृणुते – He choses का 2-23, मुं 3-2-3
वृणे – I choose का 1-10, 1-13, छां 2-22-1.
वृत्तविचिकित्सा – *Doubt in any behaviour* तै *1-11-3.*
वृद्धश्रवाः – An epithet of Indra प्र प्रा, मुं प्रा, मां प्रा.
वृन्दारकः – (a) Eminent बृ 4-2-1
वृषलः – (a) Śūdra बृ *6-4-13.*
वृषली – (a) A Śūdra woman बृ 6-4-13
वृष्टं – (a) Rained का 4-14.
वृष्टि – Rain बृ 2-5-16, 6-2-11, 6-2-16.
वृष्टिः – Rain बृ 6-2-10.
वृष्टेः – Of the rain बृ 6-2-16.
वृष्टौ – In the rain तै 3-10-2. छां 2-3-1, 2-3-2.
वेत्थ – Thou knowest के 2-1, प्र 6-1, छां 5-3-2, 5-3-3, 7-1-1, बृ 3-7-1, 3-9-19, 6-2-2.

वेदस्य – Of Vedas ऐ प्र,

वेदाः – Vedas; mystical knowledge के 4-8, का 2-15, मुं 2-1-4, तै 1-5-3. छां 3-5-4, बृ 1-5-5, 4-3-22, 4-5-6, 4-5-7, 6-1-4.

वेदान् – Vedas छां 6-1-2, 6-7-3, 6-7-6, बृ 4-5-7, 6-4-16, 6-4-18.

वेदानां – Of Vedas बृ 2-4-11, 4-5-6, 4 5-12.

वेदानांवेदं – Grammar छां 7-1-2, 7-2-1, 7-7-1.

वेदानांवेदः – *Grammar* छां *7-1-4*,

वेदानि – *May I learn* छां *1-8-7, 1-8-8.*

वेदानुवचनं – Utterances revealed by perception तै 1-10-1.

वेदानुवचनेन – By utterances revealed by perception बृ 4-4-22.

वेदान्तविज्ञानम् – Knowledge from the last of the six principal Darśanas or systems of Hindu philosophy मुं 3-2-6.

वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः – (a) Those who have well determined the special knowledge from the last of the principal Darśanas (six systems of Hindu philosophy) मुं 3-2-6.

वेदिः – An altar छां 5-18-2, बृ 6-4-3.

वेदितव्यं – (a) Ought to be known बृ 5-1-1.

वेदितव्यः – (a) Ought to be known मुं 3-1-9.

वेदितव्ये – (a) Two ought to be known मुं 1-1-4.

वेदिता – (a) A knower बृ 3-9-10. 3-9-11. 3-9-12, 3-9-13, 3-9-14, 3-9-15, 3-9-16, 3-9-17.

वेदिषद् – (a) Sitting on the earth का 5-2.

वेदिष्यन्ते – They shall know छां 1-9-3.

वेदिष्यावः – We both will know बृ 3-2-13.

वेदोपनिषत् – The secret from Vedas तै 1-11-4.

वेदौ – Two Vedas बृ 6-4-15.

वेद्यं – (a) To be known प्र 6-6.

वेद्धव्यं – (a) *To be pierced* मुं *2-2-2, 2-2-4.*

वेशान्ताः – Small ponds बृ 4-3-10.

वेशान्तान् – Small ponds बृ 4-3-10.

वेश्म – An abode छां 8-1-1, 8-1-2, 8-14-1.

वैकुण्ठः – (a) Unassailable बृ 2-1-6.

21 वैदभृतीपुत्रः – Son of Vaidabhṛti
बृ 6-5-2 — 21
Tradition from
Son of Kārśakeyī — 20
to
Son of Krauñcikī — 22

वैदभृतीपुत्रात् – From the son of Vaidabhṛti बृ 6-5-2.

वैदर्भिः (भार्गवः) – A student from Berar प्र 1-1, 2-1.

वैदेहं – A king of Videhas (जनक) बृ 4-3-1.

वैदेहः (जनकः) – A king of Videhas बृ 3-1-1, 3-8-2, 4-1-1, 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7, 4-2-1, 4-2-4, 4-3-1, 4-4-7, 5-14-8.

वैदेहस्य – Of the king of Videhas (जनकस्य) बृ 3-1-1, 3-1-2.

वैद्युतं – The fire or lustre of lighting बृ 6-2-15.

वैद्युत - (a) The fire or lustre of lightning तै 1-3-2.

वैद्युतान् – The fires or lustres of lightning बृ 6-2-15.

वैयाघ्रपद्य – [Other name is भाल्लवेय (इन्द्रद्युम्न)] Oh ! tiger-footed ! छां 5-14-1.

वैयाघ्रपद्य – [Budila by name (अश्वतराश्वि:)] a fond name; Oh ! tiger-footed ! छां 5-16-1.

वैयाघ्रपद्याय – To Vaiyāghrapadya गोश्रुति. This seems to be a fond name which means tiger-footed छां 5-2-3

43 वैयाघ्रपादीपुत्रः – The son of Vaiyāghrapādi
बृ 6-5-1 — 43
Tradition from
The son of Kāpī and the son of Kāṇvī –42
to

The son of Kauśikī — 44

वैयाघ्रपादीपुत्रात् – From the son of Vaiyāghrapādī 6-5-1.

वैराजम् – Name of a sāman belonging to Brahman बृ 2-16-1, 2-16-2.

वैरा२३४५२हुरम् आ२३ज्या२थो२आ२३११ (Extended) (वैराज्याय) sovereingnty छां 2-24-8.

वैरूपम् – Diversity of forms ; name of various sāmans छां 2-15-1, 2-15-2.

वैवस्वत – Oh Vaivasvata ! का 1-7.

वैवस्वताय – For the son of the sun का प्रा.

वैश्यः – A man from third caste बृ 1-4-15.

वैश्ययोनि – A stock of a trading class छां 5-10-7.

वैश्येन – By Vaiśya बृ 1-4-15

वैश्वदेवं – (a) Belonging to the Viśvedevās; belonging to all gods छां 2-24-11, 2-24-13.

वैश्वदेवस्य – Of the Viśvedevas बृ 3-9-1.

वैश्वानरं – The fire छां 5-11-2 5-11-4, 5-11-6, 5-12-2, 5-13-2, 5-14-2, 5-15-2, 5-16-2, 5-17-2, 5.18-1.

वैश्वानरः – The fire ; common to all mankind का 1-7, प्र 1-7, मां 3-9, छां 5-12-1, 5-13-1, 5-14-1, 5-15-1, 5-16-1, 5-17-1, बृ 1-1-1, 5-9-1.

वैश्वानरस्य – Of the fire छां 5-18-2

वैश्वानरे – In the fire छां 5-24-4.

वोचत – You speak बृ 3-9-28 (5).

व्यकुरुत – He divided बृ 1-2 3.

व्यक्षरत् – It flowed forth छां 3-1-4, 3-2-3, 3-3-3, 3-4-3, 3-5-3.

व्यजानत – They did understand का 3-2.

व्यजानात् – He understood तै 3-2-1, 3-3-1, 3-4-1, 3-5-1, 3-6-1.

व्यजायत – She was born का 4-7.

व्यज्ञापयिष्यत् – (a) If it had become known छां 7-2-1.

व्यज्ञासिष्ट – You understood बृ 5-2-1, 5-2-2, 5-2-3.

व्यज्ञासिष्टा३ – Did you understand बृ 5-2-1, 5-2-2, 5-2-3.
व्यज्ञासिष्म – We did understand बृ 5-2-1, 5-2-2, 5-2-3
व्यतिष – (a) Every bit छां 7-15-3.
व्यतृणत् – He injured partially क 4-1.
व्यथते – It is disturbed बृ 1-5-20, 1-5-21, 3-9-26, 4-2-4, 4-4-22, 4-5-15.
व्यदधात् – He distributed ई 8.
व्यद्युतत् – It flashed के 4-4.
व्यपतिष्यत् – If it would have fallen off छां 1-11-5, 1-11-7, 1-11-9, 5-12-2.
व्यपदिष्टं – (a) Shown बृ 3-4-2.
व्यपप्तत् – It would fall off बृ 3-6-1.
व्यपश्यत – He looked forth क 4-6.
व्यपोह्य – Having pierced ते 1-6-1.
व्यभवत् – (Being one, it) was (not) manifested बृ 1-4-11, 1-4-12, 1-4-13, 1-4-14.
व्यभेत्स्यत् – It would have burst छां 5 16-2.
व्यम्लास्येताम् – (Two) would have withered छां 5-17-2.
व्यवच्छेत्सीः – (With मा) You (do not) interrupt ते 1-11-1.
व्यववदति – He breaks silence छां 4-16-2, 4-16-4.
व्यवोचः – You (do not) have solved बृ 3-8-5.
व्यशीर्यद् – It would have crumbled to pieces छां 5-15-2.
व्यश्नोम – We pervade प्र शा, मुं शा, मां शा.
व्यष्टिः – Individuality बृ 3-3-2.
7 व्यष्टिः – Singleness ; Vyasti

बृ 2-6-3 — 7
4-6-3 — 7
Tradition from
Sanāru — 6

to

Vipracitti — 8

व्यष्टेः – From Vyaṣṭi बृ 2-6-3, 4-6-3.

व्यवंसिषत – They became loosened बृ 3-7-2.

व्याकरणम् - A Vedāṅga containing grammatical analysis मुं 1-1-5,

व्याकरवाणि – Let me explain छां 6-3-2.

व्याकरोत् – He analysed in general छां 6-3-3.

व्याकरोति – One articulates (speaks) पे 5-1.

व्याक्रियत – It became differentiated बृ 1-4-7.

व्याक्रियते – It is differentiated बृ 1-4-7.

व्याख्याता - (a) An expounder तै 1-3-4.

व्याख्यानानि – Commentaries बृ 2-4-10, 4-1-2, 4-5-11.

व्याख्यास्यामः – We will relate, we will explain तै 1-2-1, 1-3-1.

व्याख्यास्यामि – I will explain बृ 2-4-4, 4-5-5.

व्याघ्रः – A tiger छां 6-9-3, 6-10-2.

व्याचक्षाणस्य – (a) Of one who expounds बृ 2-4-4, 4-5-5.

व्याचक्ष्व - (You) explain बृ 3-4-1, 3-4-2, 3-5-1.

व्याचचक्षिरे – They annouced के 1-4.

व्यात्तं – (a) Opened (mouth) बृ 1-1-1, 6-2-12.

व्याददाति – He opens छां 1-2-9.

व्याधिना – By ailment छां 4-10-3.

व्याधिभिः – By ailments छां 4-10-3.

व्याप्नुवन्ते – They get ill छां 7-10-1.

व्यान – A vital air diffused through the whole body छां 1-3-3, 1-3-5.

व्यानः – One of the five vital airs in the body, which is diffused through the whole body प्र 3-6, 3-8, 4-3, तै 1-5-3, 1-7-1. 2-2-1, छां 1-3-3, 3-13-2, 5-20-1, बृ 1-5-3, 3-1-10, 3-9-26, 5-14-3.

व्यानिति – He diffuses through the whole body बृ 3-4-1.

व्याने – While Vyāna (is appeased) छां 5-20-2, बृ 3-9-26.

व्यानेन – By Vyāna छां 3-4-1.

व्यापकः – (a) Pervading कां 6-8.

व्यावर्तते – He turns back बृ 1-5-2.

व्यावर्तना३ – Turning round छां 5-3-2.

व्याहरत् – He said बृ 1-4-1.

व्याहितः – (a) Diseased बृ 5-11-1.

व्याहृतयः – Mystic words uttered by every Brāhmaṇa in performing his daily Sandhyā ; (these Vyāhṛtis are three; भूर्, भुवस् and स्वस् or स्वर् usually repeated after 'om') तै 1-5-1, 1-5-3.

व्युच्चरन्ति – They come forth बृ 2-1-20.

व्युत्थाय – Having resisted बृ 3-5-1, 4-4-22.

व्युष्टिः – Grace ; beauty छां 3-13-4.

व्युष्टिमान् – (a) Graceful, beautiful छां 3-13-4.

व्यूदिरे – They uttered variously छां 5-1-6.

व्यूह – You separate , you spread forth ई 16, बृ 5-15-1.

व्येव त्वा ज्ञपयिष्यामीति – However I shall cause you to know him clearly बृ 2-1-15.

व्योमन् – The sky तै 2-1-1, 3-6-1.

व्योमनि – In the sky मुं 2-2-7.

व्योमसद् – (a) One who lives in the sky (–god) का 5-2.

व्रज – You proceed छां 6-14-2.

व्रजतः – While going छां 8-8-4.

व्रजति – He proceeds का 2-21.

व्रजन् – (a) Proceeding छां 4-16-3, 4-16-5.

व्रजन्ति – They proceed छां 8-1-6.

व्रतम् – Vowed observance तै 3-7-1, 3-8-1, 3-9-1, 3-10-1, छां 2-11-2, 2-12-2, 2-13-2, 2-14-2, 2-15-2, 2-16-2, 2-17-2, 2-18-2, 2-19-2,

2-20-2, 2-21-4, बृ 1-5-23.

व्रतमीमांसा – A consideration of the mental activities बृ 1-5-21.

व्रात्यः – A vagrant ; an uninitiated one प्र 2-11.

व्रीहिः – Rice बृ 5-6-1.

व्रीहियवाः – Rice and barley छां 5-10-6, बृ 6-3-13.

व्रीहियवौ – Rice and barley मुं 2-1-7.

व्रीहीन् – Rice grains बृ 6-4-13.

व्रीहेः – From rice छां 3-14-3.

शं – Happiness तै श, 1-1-1, 1-12-1.

शंसति – He praises छां 1-1-9.

शंसन्ति – They praise तै 1-8-1.

शकटस्य – Of a cart छां 4-1-8.

शकराणि – Fragments बृ 3-9-28 (3).

शकुनिः – A bird छां 6-8-2.

शकुनिभ्यः आ (आ शकुनिभ्यः) – To birds छां 5-2-1.

शकेमहि – We will be able का 3-2.

शक्नुयात् – One should be able बृ 2-4-7, 2-4-8, 2-4-9, 4-5-8, 4-5-9, 4-5-10.

शक्यः – (a) (It is) possible का 6-12.

शक्वर्यः – Śakvaryaḥ sāmans , छां 2-17-1, 2-17-2.

शक्ष्यामः – Will be able बृ 6-1-13.

शङ्कुना – By a leaf-stem छां 2-23-3.

शङ्खस्य – Of a conch-shell बृ 2-4-8, 4-5-9,

शङ्खध्मस्य – Of a blower of a conch-shell बृ 2-4-8, 4-5-9.

शतं – (a) One hundred ई 2, का 6-16, प्र 3-6, तै 2-8-1, 2-8-2, 2-8-3, 2-8-4, ऐ 4-5, छां 7-8-1, 7-26-2, 8-6-6, बृ 1-3-33.

शतं च एका च – (a) Hundred and one (नाड्यः) का 6-16, छां 8-6 6.

शतं च दशचैकश्च – (a) One hundred and eleven छां 7-26-2.

शतधा – In many ways प्र 1-8.

शताः – Hundreds बृ 2-5-19.

शतादश – (a) Ten hundreds बृ 2-5-19.

शतायुषः – (a) Those living for hundred years क 1-23.

शपति – He curses बृ 6-4-12.

शबलम् – (a) Varicoloured छां 8-13-1.

शबलात् – (a) From varicoloured छां 8-13-1.

शब्दः – A word बृ 1-5-3, 2-1-10, 2-4-7, 2-4-8, 2-4-9, 4-5-8, 4-5-9, 4-5-10

शब्दान् – Words क 4-3, बृ 2-4-7, 2-4 8, 2-4-9, 3-2-6, 4-4-21, 4-5-8, 4-5-9, 4-5-10

शब्दानां – Of words बृ 2-4-11, 4-5-12.

शब्देन – By the word बृ 3-2-6.

शमः – Calmness तै 1-9-1.

शमान्विताय – (a) For one who is coupled with calmness मुं 1-2-13.

शमायन्तु – They may tranquillize themselves तै 1-4-2.

शयानः – (a) Sleeping मुं 2-21, ऐ 4-5.

शयिता – (a) Asleep क 1-11.

शयित्वा – Having slept छां 5-9-1.

शयीत – One might sleep बृ 2-1-19, 4-4-7.

शरं – An arrow मुं 2-2-3.

शरः – An arrow मुं 2-2-4.

शरः – The cream of curdled milk बृ 1-2-2.

शरणं – The shelter छां 2-22-3, 2-22-4.

शरद् – An autumn छां 2-5-1, 2-16-1.

शरदः – Years क 1-23

शरबर्हिः – Feathers of the reed of an arrow बृ 6-4-12.

शरभृष्टीः – Points of arrows बृ 6-4-12.

शरवत् – (a) Like an arrow मुं 2-2-4.

शरीरं – The (human) body ई 17, क 3-3, तै 1-4-1, 3-7-1, छां 3-12-3, 3-12-4, 5-1-7, 8-8-5, 8-10-1, 8-10-3, 8-12-1, 8-12-3, 8-13-1, बृ 1-2-6, 1-5-11, 1-5-12, 1-5-13, 3-2-13, 3-7-3, 3-7-4, 3-7-5, 3-7-6, 3-7-7, 3-7-8, 3-7-9, 3-7-10, 3-7-11, 3-7-12, 3-7-13, 3-7-14, 3-7-15, 3-7-16, 3-7-17, 3-7-18, 3-7-19, 3-7-20, 3-7-21, 3-7-22, 3-7-23, 4-3-8, 4-4-3, 4-4-4, 4-4-7, 4-4-12, 5-15-1, 6-1-7.

शरीरत्वाय – For the quality of being the body क 5-7, 6-4.

शरीरदेशेभ्यः - From the regions of the body बृ 4-4-2.

शरीरभेदात् – From the separation from the body ऐ 4-6.

शरीरस्थस्य – (a) Of one that stands in the body क 5-4.

शरीरस्य – Of a body क 6-4, छां 8-9-1, 8-9-2, 8-12 1.

शरीरात् – From a body क 6-17, छां 8-3-4, 8-6-4, 8-6-5, 8-12-3, बृ 3-9-4, 4-2-3.

शरीरे – In a body (being killed) क 2-18, प्र 3-1, 3-3, 3-7, 4-6, तै 2-5-1, 3-7-1, छां 3-13-8, 8-9-1, 8-9-2, 8-12-3, बृ 1-2-6, 2-1-18.

शरीरेषु – In bodies क 2-22.

शर्व्यं – Funeral छां 4-15-5.

शशयः – (a) (शश् to leap) Unexhaustible बृ 6-4-27.

शशाक – He was able के 3-6, 3-10.

शश्वत् – Always छां 6-13-2.

शस्त्राणि – Hymns of praise तै 1-8-1.

शस्यया – (a) By a ṛc ; by a hymn of praise to be recited बृ 3-1-10.

शस्या – (a) A ṛc ; hymn of praise to be recited बृ 3-1-7, 3-1-10.

शाकल्य – Oh Śākalya ! बृ 3-9-10, 3-9-11, 3-9-12, 3-9-13, 3-9-14, 3-9-15, 3-9-16, 3-9-17, 3-9-18.

शाकल्यः (विदग्धः) – By name Śākalya or Śakala's son (probably ancient grammarian who arranged the pada-text of the Ṛgveda) बृ 3-9-1, 3-9-19, 3-9-26, 4-1-7.

शाखां – A branch छां 6-11-2.

शाखाः – Branches छां 5-2-3, बृ 6-3-7, 6-3-8, 6-3-9, 6-3-10, 6-3-11, 6-3-12.

25 शाण्डिलीपुत्रः – Son of Sāṇḍili

बृ 6-5-2 — 25
Tradition from
The son of Rāthitarī — 24
to
The son of Māṇḍukī — 26

शाण्डिलीपुत्रात् – From the son of Śāṇḍili बृ 6-5-2.

शाण्डिल्यः – Name of a sage छा 3-14-4.

24 शाण्डिल्यः – Śāṇḍilya I

बृ 2-6-3, — 24
4-6-3 — 24
Traditon from
Kaiśorya Kāpya — 23
to
Vātasya — 25

50 शाण्डिल्यः – Śāṇḍilya II (आनभिम्लात)

see आनभिम्लात
बृ 2-6-2 — 50
Tradition from
Unknown
to
Agnivesya — 51

53 शाण्डिल्यः - Śāṇḍilya III

बृ 2-6-1 — 53

4-6-1 — 53

Tradition from

Gautama and Kauśika — 52

to

Kauṇḍinya — 54

VIII शाण्डिल्यः - Śaṇḍilya IV

बृ 6-5-4 — VIII

Tradition from

Vātsya — VII

to

Vāmakakṣāyaṇa — IX

शाण्डिल्यात् - From Sāṇḍilya बृ 2-6-1, 2-6-3, 4-6-1, 4-6-3, 6-5-4.

शाधि – You teach छां 4-2-2, 4-2-4, बृ 4-2-1.

शान्तं – (a) Calmed प्र 5-7, मां 7.

शान्तः – (a) Calmed छां 3-14-1, बृ 4-4-23.

शान्तसङ्कल्पः – (a) One whose desires are calmed down क 1-10.

शान्तहृदयः – (a) One whose heart is calm and peaceful छां 8-8-4, 8-9-2, 8-10-1, 8-10-3, 8-11-1, 8-11-2.

शान्तहृदयौ – (a) Two having calm and peaceful heart छां 8-8-3.

शान्ताः – (a) Calmed ones मु 1-2-11.

शान्तायां – In the calmed (one) बृ 4-3-6.

शान्ति – Alleviation क 1-7, 1-17.

शान्तिः – *Allayment by uttering the word Śānti* ई शा, के शा, क शा, 6-19, प्र शा, मु शा, मां शा, तै शा, 1-1-1, 1-12-1, तै शा 2, तै शा 3, ऐ शा, छां शा, बृ शा.

शान्तिः – Alleviation क 5-13.

शान्तिसमृद्धम् – Thriving quietism तै 1-6-2.

शान्ते – In the quietism का 3-13.

शान्ते – (a) When extinguished बृ 4-3-5, 4-3-6.

शाब्द: – (a) Relating to sound बृ 2-5-9.

शारीरं – (a) Incorporate बृ 4-3-11.

शारीर: – (a) Incorporate तै 2-3-1, 2-4-1, 2-5 1, 2-6-1, बृ 2-5-1, 3-9-10, 4-3-35.

शारीरात् – (a) From incorporate बृ 4-2-3.

शार्कराक्ष्य – Oh Śārkarākṣya ! छां 5-15-1.

शार्कराक्ष्य: – (जनः by name) Son of Śārkarākṣya छां 5-11-1.

शालावत्य – Oh Śālāvatya ! छां 1-8-8.

शालावत्य: – (Śilaka) Sālāvata's son छां 1-8-1, 1-8-3, 1-8-6.

शाश्वतं – (a) Eternal का 5-12.

शाश्वत. – (a) Eternal का 2-18.

शाश्वती – (a) Eternal का 5-13.

शाश्वतीः – (a) Eternal बृ 5-10-1.

शाश्वतीभ्य. – (a) Eternal ones ई 8.

शिक्षा – The pronunciation of words and laws of Euphony in Vedas मुं 1-1-5.

शिक्षाध्यायः – The first chapter on instruction of twelve Anuvākas तै 1-1-1.

शिक्षेत् – It should instruct बृ 5-2-3.

शिरः – The head तै 2-1-1, 2-2-1, 2-3-1, 2-4-1, 2-5-1, बृ 1-1-1, 1-2-3, 2-2-3, 2-5-17, 5-5-3, 5-5-4.

शिरोव्रत – A rite by which the fire is generated in head मुं 3-2-10.

शिलक: (शालावत्यः) – Śilaka by name छां 1-8-1, 1-8-3, 1-8-6.

5 शिल्पः कश्यपः Śilpa Kaśyapa

बृ 6-5-3 — 5

Tradition from

Kaśyapa Naidhruvi — 4

to

Harita Kaśyapa — 6.

शिल्पात् कश्यपात् – From Śilpa Kaśyapa बृ6-5-3.

शिवं – (a) Beneficial मां 7.

शिवः – (a) Beneficial मां 12.

शिवा – (a) Auspicious प्र 2-12.

शिशुं – To the new-born infant बृ 2-2-1.

शिशुः – A new - born infant बृ 2-2-1.

शिश्नम् – The penis or male organ of generation ऐ 1-4, 2-4.

शिश्नेन – By the penis ऐ 3-9, 3-11.

शीक्षा – (see शिक्षा) तै 1-2-1.

शीक्षाध्यायः – Chapter on pronunciaion and laws of Euphony तै 1-2-1.

शीक्षोपनिषद्वल्ली (तैत्तिरीयोपनिषद्) – Definition in the first adhyāya तै 1.

शीर्यते – It is destroyed बृ 3-9-26, 4-2-4, 4-4-22, 4-5-15.

शीर्षकपाले – Head and forehead तै 1-6-1.

शीर्ष्णा – By the head बृ 2-^c-16.

शुक्रम् – (a) Bright ई 8, का 5-8, 6-1, 6-17, मुं 3-2-1, बृ 4-3-11.

शुक्लं – (a) Bright छां 1-6-5, 1-6-6, 1-7-4, 3-2-3, 6-4-1, 6-4-2, 6-4-3, 6-4-5, 6-4-6, बृ 2-2-2, 4-4-9.

शुक्ल. – (a) Bright प्र 1-12, छां 8-6-1, बृ 6-4-14.

शुक्लस्य – Of bright छां 8-6-1, बृ 4-3-20.

शुक्लानि – (a) Bright ones बृ 6-5-3.

शुक्ले – (a) Bright प्र 1-12.

शुङ्गम् – The sheath of a bud (opp. root मूलं) छां 6-8-3, 6-8-5.

शुङ्गेन – By the sheath of a bud छां 6-8-4, 6-8-6.

शुचिः – (a) Pious ; clean का 3-8.

शुचिषद् – (a) Abiding in the path of virtuous का 5-2,

शुचौ – (a) In clean, in pious छां 8-15-1.
शुद्धं – (a) Pure ई 8, फा 4-15, बृ 5-5-2.
शुद्धः – (a) Pure छां 5-10-10, बृ 5-14-8.
शुद्धसत्वाः – (a) Those whose character is purified मुं 3-2-6.
शुद्धे – (a) In the pure फा 4-15.
शुभ्रं – (a) Bright प्र 4-10, मुं 2-2-9, 3-2-1.
शुभ्रः – (a) Bright मुं 2-1-2, 3-1-5.
शुश्रुम – We heard ई 10, 13, के 1-4.
शुश्रूषन्ते – They serve; they listen छां 7-5-2.
शुश्रूषिता – (a) Desired to be heard बृ 6-4-18.
शुष्काय – (a) To the dried up छां 5-2-3.
शुष्के – (a) In dried up बृ 6-3-7, 6-3-8, 6-3-9, 6-3-10, 6-3-11, 6-3-12.
शुष्यति – It is dried; छां 6-11-2, बृ 1-3-19, 5-12-1.
शूद्र – Oh Sūdra ! छां 4-2-3, 4-2-5.
शूद्रः – A Person belonging to the last of the four principal castes of the Hindus बृ 1-4-15.
शूद्रेण – By a Śūdra बृ 1-4-15.
शूलेन – By a spear, by a pike छां 7-15-3:
शृङ्गयोः – Of two horns बृ 3-1-1.
शृणवानि – Let me hear छां 8-12-4.
शृणवाम – We hear बृ 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7.
शृणुयाः – You could hear बृ 3-4-2.
शृणुयात् – He should hear बृ 2-4-14, 4-3-27, 4-3-31, 4-5-15.
शृणुयाम – We should hear प्रशा, मुंशा, मांशा.
शृणुयुः – They should hear छां 7-13-1.
शृणोति – He hears के 1 8, प्र 4-2, ऐ 5-1, छां 1-2-5, 7-12-1, 7-24-1, बृ 1-3-5, 1-4-17, 1-5-3, 2-4-14, 3-2-6, 4-3-27, 4-4-2, 4-5-15, 5-9-1.

शृण्वन् – (a) One who hears बृ 1-4-7, 4-3-27.

शृण्वन्तः – (a) Those who hear क 2-7, छां 5-1-8, 5-1-9, 5-1-11, बृ 6-1-8, 6-1-9, 6-1-11, 6-1-12.

शेते – He lies down छां 2-13-1, बृ 2-1-17, 2-1-19, 3-2-11, 4-4-7, 4-4-22.

शेवधिः – Valuable treasure क 2-10.

शैब्यः – Śibi's son सत्यकामः प्र 1-1, 5-1.

शैलिनि: – Son of Śilina जित्वा, बृ 4-1-2.

शोकं – Distress मुं 3-2-9, छां 7-1-3, बृ 3-5-1.

शोकः – Distress ई 7, छां 8-4-1.

शोकस्य – Of the distresses छां 7-1-3.

शोकातिगः – (a) One who transcends distress क 1-12, 1-18.

शोकान् – Distresses बृ 4-3-22

शोकान्तरम् – Without sorrow बृ 4-3-21.

शोचति – He mourns क 2-22, 4-4, 5-1, 6-6, मुं 3-1-2, छां 6-2-3, बृ 1-5-19.

शोचन्ति – They mourn बृ 1-5-20.

शोचामि – I mourn छां 7-1-3.

शोम् – Bījākṣara while invocating praise तै 1-8-1.

32 शौङ्गीपुत्रः – The son of Śaungī

बृ 6-5-2 — 32

Tradition from

The son of Śāṅkṛtī — 31

to

The son of Ārtabhāgī — 33

शौङ्गीपुत्रात् – From the son of Śaungī बृ 6-5-2.

शौद्रं – (a) One belonging to the fourth caste बृ 1-4-13.

शौनकं (कापेयं) – Śaunaka of Kapi Gotra छां 4-3-5.

शौनकः (अतिधन्वा) – Śaunaka the archer छां 1-9-3.

शौनकः (कापेयः) – Śaunaka of Kapi Gotra छां 4-3-7.

शौनकः (महाशालः) – Śaunaka who received ब्रह्मविद्या from अङ्गिरस मुं 1-1-3.

शौल्बायनः – Son of Śulba उदङ् बृ 4-1-3.

शौवः – (a) Revealed to dogs छां 1-12-1.

श्यामं – (a) Dark छां 8-13-1.

श्यामः – (a) Dark बृ 6-4-16.

श्यामातण्डुलात् – From a kind of blackish grain (rice) छां 3-14-3.

श्यामाकात् – From a kind of corn or blackish grain (बाजरी) छां 3-14-3.

श्यामात् – (a) From dark छां 8-13-1.

श्येतं – (a) Hoary white छां 8-14-1.

श्येनः – A hawk ऐ 4-5, बृ 4-3-19.

श्रद्दधत् – (a) Believer छां 7-19-1.

श्रद्दधाति – He believes; he has faith छां 7-19-1, 7-20-1.

श्रद्दधानाय – (a) For one having faith का 1-13.

श्रद्दध्मः – We believe बृ 5-14-4.

श्रद्धत्ते – He has faith बृ 3-9-21.

श्रद्धत्स्व – You have faith in छां 6-12-2.

श्रद्धयन्तः – (a) Believers मुं 3-2-10.

श्रद्धया – By religious faith प्र 1-2, 1-10, 5-3, तै 1-11-3, छां 1-1-10.

श्रद्धा – Religious faith का 1-2, मुं 2-1-7, तै 2-4-1, छां 5-10-1, 7-19-1, बृ 1-5-3, 3-9-21.

श्रद्धां – A religious faith प्र 6-4, छां 5-4-2, 7-19-1, बृ 3-9-21, 6-2-9, 6-2-15.

श्रद्धादेयः – (a) One who gives in charity with religious faith छां 4 1-1.

श्रद्धायां – In the religious faith बृ 3-9-21.

श्रम: – Weariness बृ 1-5-21.

श्रमण: – A religious mendicant बृ 4-3-22.

श्रवणाय – For that which is revealed or heard क 2-7, छां 8-12-4.

श्रवणीयं – (a) Fit to be heard छां 1-2-5.

श्रवणेन – By hearing बृ 2-4-5.

श्राद्धकाले – At the time of performing an ancestral rite क 3-17.

श्रान्त: – (a) Fatigued बृ 4-3-19.

श्रान्तस्य – (a) Of fatigued बृ 1-2-2, 1-2-6.

श्राम्यति – He becomes weary बृ 1-5-21.

श्रावय – You call forth तै 1-8-1.

श्रावयेत् – He should make us hear क 3-17.

श्रावितमसि – Thou art that which is proclaimed बृ 6-3-4.

श्रितं – (a) Resting with or on छां 3-15-1.

श्रिता: – (a) Resting with or on क 5 8, 6-1, 6-14, तै 2-2-1, बृ 4-4-7.

श्रियम् – Wealth; dignity तै 1-4-2, छां 3-12-9.

श्रिया – By dignity बृ 5-14-3, 6-4-28.

श्री: – Understanding प्र 2-13, तै 1-11-3, बृ 6-4-6.

श्री: – Wealth; dignity छां 3-13-2, बृ 2-3-6.

श्रीमान् – (a) Rich; glorious छां 3-13-2.

श्रुतं – (a) Heard; learning, worth hearing के 1-8, प्र 4-5, तै 1-4-1, श्वेता, 3-11, छां 3-13-8, 4-9-3, 6-1-3, 7-1-3, बृ 6-2-2.

श्रुत: – Heard छां 3-13-8.

श्रुति: – Hearing छां 3-13-8.

श्रुते – Having heard बृ 4-5-6.

श्रुते: – Of hearing बृ 3-4-2, 4-3-27.

श्रुतेन – (a) By hearing क 2-23, मुं 3-2-3.

श्रुत्वा – Having heard क 2-13, 3-16, ऐ 3-6.

श्रेय: – (a) Superior; preferable; क 2-1, 2-2, मुं 1-2-7, 1-2-10.

श्रेयस. – (a) To the superior ones बृ 1-4-6.

श्रोत्रात् – (a) From an ear; from a hearer ऐ 1-4, बृ 3-7-19.

श्रोत्राय – To the ear बृ 6-3-2.

श्रोत्रियम् – A learned Brāhmaṇa; one well-versed in sacred learning बृ 1-2-12, तै 2-8-2, 2-8-3, 2-8-4, बृ 4-3-33, 6-1-14, 6-4-12.

श्रोत्रियः – One well-versed in sacred learning बृ 4-3-33.

श्रोत्रियस्य – Of one well-versed in sacred learning तै 2-8-2, 2-8-3, 2-8-4, बृ 6-4-12.

श्रोत्रियाः – Those well-versed in sacred learning बृ 3-2-10, बृ 6-1-14.

श्रोत्रे – In the ear प्र 2-12, 3-5, मुं 2-1-4, छां 5-20-2, बृ 1-3-5, 3-7-19, 6-1-4.

श्रोत्रेण – By the ear के 1-8, ऐ 3-6, 3-11, छां 5-1-8, 5-1-9, 5-1-11, बृ 1-4-17, 3-2-6, 6-1-8, 6-1-9, 6-1-10, 6-1-11, 6-1-12.

श्रोष्यामि – I will hear छां 1-8-2, बृ 1-5-21.

श्रौत्रः – (a) Relating to the ear बृ 2-5-6, 3-9-13.

श्लक्ष्णं – (a) Charming छां 2-22-1.

श्लिष्यते – It clings to छां 4-14-3.

श्लिष्यन्ते – They cling to छां 4-14-3.

श्लोकं – Praise बृ 1-4-7.

श्लोकः – A saying; praise प्र 1-10, 3-11, 4-10, 6-5, तै 2-1-1, 2-2-1, 2-3-1, 2-4-1, 2-5-1, 2-6-1, 2-7-1, 2-8-5, छां 2-21-3, 3-11-1, 5-2-8, 5-10-8, 5-24-4, 7-26-2, 8-6-6, बृ 1 5-23, 2-2 3, 4-4-6, 4-4-7.

श्लोककृत् – (a) Doer of combination of food etc. for others (श्लोककृत्–श्लोको नामान्नपानादयोः संघातः इति आचार्यः) तै 3-10-6.

श्लोकाः – Sayings बृ 1-5-1, 2-4-10, 4-1-2, 4-3-11, 4-4 8, 4-5-11.

श्लोकैः – By sayings बृ 3-9-28 (1).

श्लोकौ – Two sayings प्र 5-5.

श्वः (श्वस्) – Tomorrow क 4-13, बृ 1-5-23.

श्वभ्यः आ (आ श्वभ्यः) – From dogs छां 5-2-1, बृ 6-1-14.

श्वभ्रं - A hole ; a chasm छां 2-9-7.
श्वयितु – In order to swell बृ 1-2-6.
श्वयोनिं – The form of existence as a dog छां 5-10-7.
श्वा - A dog छां 1-12-2.
श्वानः – Dogs छां 1-12-2, बृ 3-9-25.
श्वापदाः – Wild beasts बृ 1-4-16,
श्वापदानि – Wild beasts छां 7-2-1, 7-7-1, 7-8-1, 7-10-1.
श्वेत - (a) To white छां 8-14-1.
श्वेतः – (a) White छां 1-12-2.
श्वेतकेतुं – To Śvetaketu छां 6-8-1.
श्वेतकेतुः – Son of Āruni , who is the son of Aruṇa छां 5-3-1, 6-1-1, बृ 6-2-1.
श्वेतकेतो – Oh Śvetaketo ! छां 6-1-1, 6-1-3, 6-8-7, 6-9-4, 6-10-3, 6-11-3, 6-12-3, 6-13-3, 6-14-3, 6-15-3, 6-16-3.
श्वेतेभ्यः – (a) From the white (snowy mountains) बृ 3-8-9.
श्वोभावाः – Believes in tomorrow क 1-26.
श्वोभूते - (a) In being tomorrow छां 4-6-1, 4-7-1, 4-8-1.
षट्शतानि - (a) Six hundred छां 4-2-1, 4-2-2.
षट् – (a) Six छां 4-15-5, 5-10-1, 5-10-3, बृ 3-9-1, 3-9-7.
षडरे – (a) In one having six spokes प्र 1-11.
षड्विधा – (a. f.) Having feet of six letters छां 3-12-5.
षण्मासान् – For six months बृ 6-2-15, 6-2-16.
षोडश – (a) Sixteen प्र 6-2, 6-5,
षोडशकलं – (a) One of sixteen digits ; having sixteen parts प्र 6-1.
षोडशकलः – (a) Of sixteen digits छां 6-7-1. बृ 1-5-14, 1-5-15.
षोडशं वर्षशत – One hundred and sixteen years छां 3-16-7.
षोडशानां – Of sixteen छां 6-7-3, 6-7-6.
षोडशी – (a. f.) Sixteenth बृ 1-5-14, 1-5-15.
षोडश्या – By sixteenth बृ 1-5-14.

स – Monosyllable meaning truth बृ 5-5-1.
संयद्वामः – Uniting all that is pleasant छां 4-15-2.
संयन्ति – They enter into छां 4-1-4, 4-1-6.
संयुज्यन्ते – They unite प्र 1-13.
संयेतिरे – They struggled छां 1-2-1.
संरब्धाः – (a) Those hand in hand छां 1-12-4,
संरम्भावहै – We two clasp together बृ 6-4-20.
संराधनीम् – (a) One which propitiates बृ 6-3-1.
संलयाय – For a nest बृ 4-3-19.
संवत्सरं – To a year प्र 1-2, छां 2-19-2, 4-15-5, 5-1-8, 5-1-9, 5-1-10, 5-1-11, 5-6-1, 5-10-2, 5-10-3, बृ 1-5-2, 6-1-8, 6-1-9, 6-1-10, 6-1-11, 6-1-12.
संवत्सरः – A year प्र 1-9, मुं 2-1-6, छां 5-6-1, बृ 1-1-1, 1-2-4, 1-2-7, 1-5-14, 1 5-15, 4-4-16, 6-2-10.
संवत्सरस्य – Of a year छां 3-19-1, बृ 1-2-7, 3-9-5.
संवत्सराः – Years बृ 3-8-9.
संवत्सरात् – From a year छां 4-15-5, 5-10-2.
संवत्सरे – In a year छां 5-6-1.
संवत्स्यथ – You live प्र 1-2.
संवदिष्ठाः – You talk to बृ 2-1-2, 2-1-3, 2-1-4, 2-1-5, 2-1-6, 2-1-7, 2-1-8, 2-1-9, 2-1-10, 2-1-11, 2-1-12, 2-1-13.
संवर्गः – A transformer छां 4-3-1, 4 3-3.
संवर्गोऽसि – Thou art the transformer बृ 6-3-4.
संवर्गौ – Two transformers छां 4-3-4
संवर्तते – It is the same छां 6-13-2.
संववर्ह – It did pull up बृ 6-1-13.
संवाञ्छन्ति – They pray for के 4-6.
संविते – It meets (with) together बृ 2-2-3.
संविदा – By consciousness तै 1-11-3.

संविदाना – (f.) One which converses बृ 2-2-3.
सविशति (मनसा) – He wishes for मुं 3-1-10.
संविवेश – He entered मुं 3-1-9.
सविशति – He enters छां 5-2-7, बृ 6-3-6.
संविशन्ति – They enter मां 12.
संवृङ्क्ते – He consumes छां 4-3-2, 4-3-3,
संवृहेत् – He might pull up बृ 6-1-13.
सवेदित: – (a) One who is made known प्र 5-3.
संशाम्यति – It extinguishes छां 2-12-1.
संसार – The course of worldly life क 3-7.
संसृज्यते – One is met छां 1-1-6, बृ 4-3-8.
संस्करोति – He consecrates छां 4-16-2, 4-16-3.
संस्कुर्वन्ति – They consecrate छां 4-16-4, 8-8-5.
संस्कृत्य – Having consecrated बृ 6-3-1.
संस्ताव. – The chorus or the common praise or concord of hymns बृ 4-2-3.
संस्पर्शेन – By the touch छां 3-13-8.
संस्रव – Oozing बृ 6-3-2, 6-3-3.
संहता: – (a) Kept together मुं 2-2-6.
संहृत्य – Closing down बृ 4-3-19.
सं ह्यस्मै कामा: पद्यन्ते – For him wishes are attained छां 5-1-4.
सं (ह्यस्मै) पद्यते – It is attained for him बृ 6-1-4.
संहितायाः – In the continuous hymnical text of the Vedas तै 1-3-1.
सकृत् – Once छां 3-11-3, 8-4-2, बृ 2-3-6.
सक्त: – (a) Attached बृ 4-4-6.
सक्थ्यौ – Two thighs बृ 1-2-3.
सखाय. – Companions छां 8-2-5.
सखाया – Two companions मुं 3-1-1.
सखिलोककाम: – (a) Desirous of the world of friends छां 8-2-5.

सखिलोकेन – With the world of friends छां 8-2-5.
सङ्कल्पं – Will छां 7-4-2, 7-4-3.
सङ्कल्पः – Will ; conception के 4-5, ऐ 5-2, छां 7-4-1, 7-4-2, 7-26-1, मु 1-5-3.
सङ्कल्पते – One longs for छां 1-2-6, 7-4-2.
सङ्कल्पनीयं – (a) Desirable छां 1-2-6.
सङ्कल्पन्ते – They long for छां 7-4-2.
सङ्कल्पयति – It causes to long for मु 1-3-6.
सङ्कल्पयते – It causes to long for ; conceives छां 7-4-1, 7-5-1.
सङ्कल्पस्य – Of will छां 7-4-3.
सङ्कल्पात् – From conception छां 7-4-3, 7-5-1, 8-2-1, 8-2-2, 8-2-3, 8-2-4, 8-2-5, 8-2-6 8-2-7, 8-2-8, 8-2-9, 8-2-10.
सङ्कल्पात्मकानि – Having conception as their soul छां 7-4-2.
सङ्कल्पानां – Of conceptions मु 2-4-11, 4-5-12.
सङ्कल्पितं – (a) One wished for प्र 3-10.
सङ्कल्पे – In conception छां 7-4-2.
सङ्कलृप्तान् – (a) Conceived (worlds) छां 7-4-3.
संङ्क्लृप्त्या – With the determined desire छां 7-4-2.
सङ्कलृप्त्यै – For determined desire छां 7-4-2.
सङ्कल्पैकायनानि – Conceptions as meeting place छां 7-4-2.
सङ्खिदेत् – He should eradicate छां 5-1-12.
सङ्गतम् – (a) Joined with का 1-8.
सङ्गववेलायां – In a period consisting of 2 hours and 24 minutes; the same period after the sun-rise (3 muhūrtas) छां 2-9-4.
सङ्ग्रहेण – In short का 2-15.
सजने – In public मु 3-2-13.
सज्यते – It is attached मु 3-9-26, 4-2-4, 4-4-22, 4-5-15.
सञ्चरः – Moving everywhere छां 1-13-3.

सञ्चरणी – A channel बृ 4-2-3.

सञ्चरन् – (a) One who moves everywhere बृ 1-5-20, 1-5-21.

सञ्चरन्तः – (a) Those who move everywhere छां 8-3-2.

स जायां – With wife बृ 6-4-19.

सञ्जिहानः – (a) Leaving (the bed) छां 1-10-6, 4-1-5, 5-11-5.

संज्ञा – Consciousness बृ 2-4-12, 2-4-13, 4-5-13.

सज्ञानम् – Understanding ऐ 5-2.

सत् – (a) Real प्र 4-5, बृ 1-6-3, 2-3-1, 2-3-2, 2-3-4.

सत् – (a) Immortal तै 2-6-1, छां 8-3-5.

सतः – (a) Of existing मुं 1-1-7, छां 6-10-2, 8-5-2, 8-12-1, बृ 2-3-2, 2-3-4.

सता – (a) By this present छां 6-8-1.

सताम् – (a) Of these present छां 8-3-1.

सति – (a) In being present छां 6-9-2.

सती – Wife ; a virtuous woman बृ 2-4-4, 4-5-5.

सतीयं (स+ति+य) सकार – Immortal , तिकार – Mortal , यंकार – Joining these two छां 8-3-5.

सतूर्या – (a) Those with musical instruments or trumpets का 1-25.

सतमाः – (a) The most respectable ones छां 2-9-5.

सत्त्रायणम् – 1 Protection of the soul छां 8-2-2. 2. Protracted sacrifice.

सत्त्वम् – Intellect का 6-7.

सत्त्वशुद्धिः – Purity of nature छां 7-26-2.

सत्त्वशुद्धौ – When purity of nature छां 7-26-2.

सत्त्वात् – From intellect का 6-7.

सत्पति – A lord of virtuous persons प्र 2-11.

सत्प्रतिष्ठा. – Reality as a base छां 6-8-4, 6-8-6.

सत्य – The supreme spirit ; truth के 2-5, 4-8, प्र 1-15, 2-8, मुं 1-1-8, 1-2-1, 1-2-13, 2-1-1, 2-1-7, 2-2-2, 3-1-6, 3-2-11, तै प्रा, 1-1-1, 1-9-1, 1-11-1, 1-12-1, 2-1-1, 2-4-1, 2-5-1, ऐ प्रा, छां 1-2-3, 6-1-4, 6-1-5, 6-1-6, 6-4-1, 6-4-2, 6-4-3, 6-4-4, 6-8-7, 6-9-4,

6-10-3, 6-11-3, 6-12-3, 6-13-3 6-14-3, 6-15-3, 6-16-2, 6-16-3, 7-2-1, 7-7-1, 7-16-1, 7-17-1, 8-1-5, 8-3-4, बृ 1-4-14, 1-6-3, 2-1-20, 2-3-6, 3-9-12, 3-9-23, 4-1-4, 5-4-1, 5-5-1 5-5-2, 5-14-4, 6-2-15.

सत्यः – (a) True बृ 2-5-12, 5-6-1.

सत्यकाम३ – Oh Satyakāma ! प्र 5-2, छां 4-5-1, 4-6-2, 4-7-2, 4-8-2, 4-9-1.

सत्यकामः (जाबालः) – Lover of truth ; Jabālā's son. सत्यकाम was a disciple of आचार्यः गौतमः Satyakāma's disciples were other Ācāryas छां 4-4-1, 4-4-2, 4-4-4, 5-2-3, बृ 4-1-6, 6-3-12.

सत्यकामः (शैब्यः) - Satyakāma by name प्र 1-1, 5-1, 5-2.

सत्यकामः – (a) The lover of truth छां 8-1-5, 8-7-1, 8-7-3.

सत्यकामाः – (a) Lovers of truth मुं 1-2-1

सत्यकामाय – To Satyakāma बृ 6-3-11.

सत्यकामे – While (a disciple of) Satyakāma .... छां 4-10-1.

सत्यता – Truthfulness बृ 4-1-4.

सत्यधर्माय – For eternal truth ई 15, बृ 5-15-1.

सत्यधृतिः – (a) Strictly truthful कठ 2-9.

सत्यप्रसवाय – (a) For creator of truth बृ 6-4-19.

सत्यभूय – Preponderance of truth बृ 5-5-1.

सत्ययज्ञं – To Satyayajña छां 5-13-1.

सत्ययज्ञः (पौलुषिः) – Satyayajña by name छां 5-11-1.

सत्यवचाः – A name ; (राथीतरः) (Truthful) तै 1-9-1.

सत्यवचनम् – The speaking of truth छां 3-17-4.

सत्यवहाय – To Satyavaha by name i. e. carrier of truth (भारद्वाज). He received ब्रह्मविद्या from अङ्गि and gave to अङ्गिरस् मुं 1-1-2,

सत्यसङ्कल्पः – (a) Being true in purpose छां 3-14-2, 8-1-5, 8-7-1, 8-7-3.

सत्यस्य – Of truth ई 15, मुं 3-1-6, बृ 2-1-20, 2-3-6, 2-5-12, 5-15-1.

सत्याः – (a) True छां 8-3-1, 8-3-2.

सत्यात् – From truth तै 1-11-1, छां 4-4-5, बृ 5-14-4.

सत्यात्म – (a) True तै 1-6-2.

सत्यान् – Truths छां 8-1-6.

सत्यानां – (a) Of truths छां 8-3-1.

सत्याभिसन्धः – (a) *True to one's promise ; honest ; truthful* छां 6-16-2.

सत्ये – In truth बृ 2-5-12, 3-9-23, 5-14-4.

सत्येन – With truth मुं 3-1-5, 3-1-6, छां 3-11-2, 6-16-2, 7-16-1, बृ 1-6-3, 5-5-1.

सत्रायणं – The protracted sacrifice छां 8-5-2.

सद् – (a) Real प्र 2-5, तै 2-7-1, छां 3-19-1. 6-2-1, 6-2-2, बृ 1-3-28, 1-6-3.

सदश्वाः – *Steady horses* क 3-6.

सदसत् – (a) Existing and not existing प्र 2-5, मुं 2-2-1.

सदा – Always क 3-5, 3-6, 3-7, 3-8, 6-17.

सदामं – (a) One with a link (food) between two बृ 2-2-1.

सदायतनाः – Having reality as homes छां 6-8-4, 6-8-6.

सदेवाः – Together with *divinities* बृ 3-9-19.

सद्म – A house क 2-13.

सन् – (a) It being so ऐ 4 5, छां 8-4-2, बृ 1-4-11, 1-5-17, 1-6-3, 2-1-9, 4-2-1, 4-3-7, 4-4-6.

4 सनगः – Sanaga the eldest son of Paramesthin

बृ 2-6-3 — 4

4-6-3 — 4

Tradition from

Paramesthin — 3
to
Sanātana — 5

सनगात् – From Sanaga बृ 2-6-3, 4-6-3.

सनःकुमारं - One of the four sons of Brahmā (सनक, सनन्दन, सनत्सुजात, and सनत्कुमार). All these always remain boys and stay Brahmachari in true sense छां 7-1-1.

सनत्कुमारः – One of the four sons of Brahmā सनक, सनन्दन सनत्सुजात, and सनत्कुमार All these always remain boys and stay Brahmacari in true sense छां 7-26-2.

सनये – For gain बृ 2-5-16.

सनातनं – (a) Ancient क 3-16, 5-6, 6-1.

5 सनातनः – Sanātana ; the second son of Paramesthin

बृ 2-6-3 — 5
4-6-3 — 5
Tradition from
Sanaga — 4
to
Sanāru — 6

सनातनः – (a) Ancient क 6-1.

सनातनात् – From Sanātana बृ 2-6-3, 4-6-3.

6 सनारुः – Sanāru ; prob. 3 rd son of Paramesthin

बृ 2-6-3 — 6
4-6-3 — 6
Tradition from
Sanātana — 5
to
Vyasti — 7

सनारोः – From Sanāru बृ 2-6-3, 4-6-3.

सन्तं – (a) One who is present तै 2-6-1.

सन्तं – (a) This being का 1-2, ऐ 3-14, छां 1-11-7, 4-1-3, 8-12-1, बृ 4-2-2.

सन्तः – (a) These here present छां 4-3-8, बृ 4-4-14.

सन्तता – (a. f.) Continuous प्र 2-12.

सन्तताः – (a) Continuous ऐ 4-3.

सन्ततानि – (a) Continuous मुं 1-2-1.

सन्तत्या – By progeny ऐ 4-3.

सन्तानः – Continuity तै 1-2-1.

सन्तु – Be they so के प्रा, छां प्रा, बृ 6-3-6.

सन्तृण्णानि – (a) Those evolving into and holding with छां 2-23-3.

सन्तृण्णोङ्कारः – Omkāra which evolved into and held with छां 2-23-3.

सन्दधाति – One repairs ; mends छां 4-17-4, 4-17-5, 4-17-6, 4-17-8.

सन्दधामि – I combine ऐ प्रा.

सन्दधीत – One should fit upon the bow मुं 2-2-3

सन्दध्यात् – One should repair ; one should mend छां 4-17-7.

सन्दहति – One burns बृ 5-14-8

सन्दृब्धानि – Those which are strung together बृ 3-7-1, 3-7-2.

सन्दृशे – In seeing ; in gazing का 6-9.

सन्देहः – Conglomeration of material elements (of the body) छां 5-15-2, 5-18-2.

सन्देह्ये – (a) In doubtful बृ 4-4-13.

सन्धयीत – One should fit upon the bow मुं 2-2-3.

सन्धानम् – Joining तै 1-3-2. 1-3-3, 1-3-4.

सन्धाय – Having joined बृ 6-4-9, 6-4-10, 6-4-11, 6-4-21.

सन्धि – Junction का 1-17.

सन्धिः – Junction तै 1-3-1, 1-3-2, 1-3-3, 1-3-4, छां 1-3-3.

सन्धीयते – It is joined तै 1-3-4.

सन्धयम् – Joining बृ 4-3-9.

सन्धये – In the joining बृ 4-3-9.

सन्निगच्छति – He goes with बृ 2-1-9.

सन्नियत्ते – He keeps together प्र 1-6, 3-4.

सन्निधाय – Having placed near मुं 2-2-7.

सन्निविष्टः – (a) One who has entered into का 6-17.

सन्निहितं – (a) Lying close मुं 2-2-1.

सन्नीय – Having brought together बृ 6-3-1, 6-4-24, 6-4-25.

सन्न्यासयोगात् – As a consequence of complete renunciation of the world and its possessions and attachment, abandonment of temporal concerns मुं 3-2-6.

सन्मूलम् – Reality root छां 6-8-4, 6-8-6.

सन्मूलाः – Reality roots छां 6-8-4, बृ 6-8-6.

सपत्नः – (a) Hostile; rival बृ 1-5-12.

सपत्नाः – (a) Hostile; rival तै 3-10-4.

सपत्नाविव्याधिन् – (a) Terribly apt to injuring the enemy बृ 3-8-2

सपरिश्रयः – (a) (सं+परिश्रयः) One with fence बृ 6-4-23.

सप्त – (a) Seven प्र 1-11. मुं 1-2-4, 2-1-8, बृ 1-5-1, 1-5-2, 2-2-1, 2-2-2, 2-2-3.

सप्तचक्रे – (a) In the seven-wheeled chariot प्र 1-11.

सप्तधा – Seven-fold ; in seven ways छां 7-26-2.

सप्तविधं – (a) Seven-fold छां 2-8-1, 2-8-3, 2-9-1, 2-9-8, 2-10-1, 2-10-6.

सप्तविधस्य – (a) Of seven-fold छां 2-8-1.

सप्ताङ्गः – (a) Consisting of seven constituent parts मां 3-4.

सप्तार्चिषः – (a) Of one having seven flames or tongues प्र 3-5, मुं 2-1 8.

सप्रतिष्ठाः – (a) Those with a base बृ 3-9-19.

सप्रत्याधानं – (a) One with a repository बृ 2-2-1.

सबाह्याभ्यन्तरः – (a) One with outside and inside मुं 2-1-2.

सभां – An assembly-hall छां 8-14-1.

सभागे – (a) In one who has gone to an assembly छां 5-3-6.

समं-मः – (a) Same, even, like, alike, equal to छां 2-10-1, 2-10-2, 2-10-3, 2-10-4, 4-1-2.

समं – (a) Equal settlement; equal to प्र 3-5, 4-4, बृ 1-6-1, 1-6-2, 1-6-3.

समः – (a) Equal छां 2-9-1. बृ 1-3-22

समक्लृपन्त – They were formed through determined desire छां 7-4-2.

समक्लृपेताम् – Both were formed through determined desire छां 7-4-2.

समक्लृपताम् – Both were formed through determined desire छां 7-4-2.

समखिदत् – It eradicated छां 5-1-12.

समतिसृष्टाः – (a) Pleased to permit छां 1-11-3.

समनस्कः – (a) Attentive का 3-8.

समन्तम् – From every side बृ 1-3-18, 3-3-2.

समन्वारभेते – Two begin afresh बृ 4-4-2.

समभवत् – One became ऐ 4-6, 5-4, छां 3-19-1, बृ 1-2-4, 1-2-7, 1-4-3.

समभ्याददानः – (a) One who takes to himself बृ 4-4-1.

समर्धयिता – (a) Giver of boon छां 1-1-8.

समर्पितम् – (a) Made over मुं 2-2-1, 7-15-1.

समर्पिताः – (a) Those made over छां 7-15-1, बृ 2-5-15.

समवनीयन्ते – They gather up बृ 3-2-11.

समवहारं – A mixture छां 6-9-1.

समश्नुता३ – He enjoys तै 2-6-1.

समश्नुते – He enjoys का 6-14, तै 2-5-1, बृ 4-4-7.

समष्टिः – Totality बृ 3-3-2.

समस्तः – (a) Pervading the whole of anything छां 8-6-3, 8-11-1.

समस्तस्य – (a) Of one pervading the whole of anything छां 2-1-1.

समहन्यत – It solidified ; heaped बृ 1-2-2.

समाः – Years ई 2, बृ 1-5-13, 5-10-1.

समाः – (a) Ones equal to बृ 1-5-13.

समागच्छतः – Two come together ; two co-habit छां 1-1-6.

समाज्ञाः – Appellations तै 3-10-2.

समाददीत – He would get ready बृ 4-2-1.

समानं – Self-same मुं 3-1-1.

समानं – (a) Equal; the same बृ 6-5-4.

समानः – One of the five vital airs, which has its seat in the cavity *of the navel and is essential for digestion* प्र 3-5, 3-8, 4-4, तै 1-7-1, छां 1-3-2, 3-13-4, 5-22-1, बृ 1-5-3, 3-9-26.

समानः – (a) Equal; the same मां 10, बृ 4-3-7.

समानाय – For samāna छां 5-22-1.

समाने – (a) In the same मुं 3-1-2.

समाने – In samāna छां 5-22-2.

समापिपयिषेत – He should desire to fulfil to the end बृ 1-5-23.

समाभ्यः – For so-called years; Prajāpatis ई 8.

समारताः – (a) Desisted छां 1-10-11.

समावर्तयति – He allows one to return home (as a Brāhmaṇa after completing his ब्रह्मचर्यव्रत or course of religious studies) छां 4-10-1.

समावर्तयत् – (a) *One who is allowed to return home (as a Brāhmaṇa after completing his* ब्रह्मचर्यव्रत or course of religious studies) छां 4-10-1.

समासं – A collection; a totality छां 7-15-3.
समासः – A collection; a totality, छां 6-4-7.
समाहितं – (a) Placed together छां 8-1-3, 8-1-4.
समाहितः – (a) Placed together; composed बृ 4-4-23.
समाहिताः – (a) Composed ones छां 8-1-5.
समाहितात्मा – A composed soul बृ 4-2-1.
समाहिते – (द्वितीया द्विवचन) Two placed together छां 8-1-3.
समिङ्गयति – It agitates बृ 6-4-23.
समित् – Sacrificial stick for sacred fire छां 5-4-1, 5-5-1, 5-6-1, 5-7-1, 5-8-1, बृ 6-2-9, 6-2-10, 6-2-11, 6-2-12, 6-2-14.
समितिम् – A meeting छां 5-3-1.
समितिगमः – (a) Goer of the meeting बृ 6-4-18.
समित्पाणयः – Those with sacrificial sticks in the hands प्र 1-1, छां 5-11-7.
समित्पाणि: – One with sacrificial sticks in the hand मुं 1-2-12 छां 8-9-2, 8-10-3, 8-11-2.
समित्पाणी – Two with sacrificial sticks in the hands छां 8-7-2.
समिद्धः – Kindled (fire) बृ 6-4-3.
समिद्धे – In the kindled (sacred fire) मुं 1-2-2, बृ 6-4-12.
समिधं – Sacrificial sticks for sacred fire छां 4-4-5, 4-6-1, 4-7-1, 4-8-1.
समिधः – Sacrificial sticks for sacred fire मुं 2-1-5, 2-1-8.
समित् – Sacrificial sticks for sacred fire बृ 6-2-13.
समुत्तिष्ठतः – Two arise छां 8-2-6 8-2-7, 8-2-8.
समुत्तिष्ठति He arises छां 8-2-10
समुत्तिष्ठन्ति – They arise छां 8-2-1, 8-2-2, 8-2-3, 8-2-4, 8-2-5, 8-2-9.
समुत्थाय – Having risen up out of छां 8-3-4, 8-12-2, 8-12-3, बृ 2-4-12, 4-5-13, 6-2-2.
समुत्पद्यन्ते – They arise छां 1-9-1.

समुदपारयत् – He made to fill up together (inserted) बृ 6-4-2.

समुदीर्यंति – It collects up together छां 6-6-1, 6-6-2, 6-6-3, 6-6-4.

समुद्धृत्य – Having drawn ऐ 1-3.

समुद्रं – The sea प्र 6-5, छां 6-10-1.

समुद्रः – The sea प्र 6-5, छां 2-4-1, 2-17-1, 3-19-2, 4-6-3, 6-10-1, बृ 1-1-2, 2-4-11, 3-3-2, 4-5-12.

समुद्राः – Seas मुं 2-1-9.

समुद्रात् – From the sea छां 6-10-1.

समुद्रायणाः – (a) *Going to the sea प्र 6-5.*

समुद्रे – In the sea मुं 3-2-8, बृ 1-1-2.

समुन्नयति – It equalizes प्र 3-5.

समुपविविशुः – They sat down छां 1-8-2.

समुपविश्य – Having sat छां 1-12-4.

समूदाते – They two discussed together बृ 4-3-1.

समूदिरे – They appeared and spoke छां 4-10-4.

समूलं – One with roots बृ 3-9-28 (6).

समूलः – One with roots प्र 6-1.

समूह – You collect ई 16, बृ 5-15-1.

समृद्धं – (a) *Fruitful* छां 5-2-7.

समृद्धः – (a) Fruitful बृ 4-3-33.

समृद्धि – Prosperity; abundance बृ 5-14-7.

समृद्धिं – Prosperity; abundance छां 5-2-8.

समृद्धिः – Prosperity; abundance छां 1-1-8, 1-3-8.

समृध्यन्ति – *They flourish 7-14-2*

समृध्यते – He flourishes बृ 5-14-7.

समृध्येत – He should prosper छां 1-3-12.

समे – (a) In even one बृ 6-1-3.

समेति – It travels बृ 6-2-2.

समेत्य – Having met together छां 5-11-1.

समासं – A collection; a totality छां 7-15-3.
समासः – A collection; a totality छां 6-4-7.
समाहितं – (a) Placed together छां 8-1-3, 8-1-4.
समाहितः – (a) Placed together; composed बृ 4-4-23.
समाहिताः – (a) Composed ones छां 8-1-5.
समाहितात्मा – A composed soul बृ 4-2-1.
समाहिते – (द्वितीया द्विवचन) Two placed together छां 8-1-3.
समिङ्गयति – It agitates बृ 6-4-23.
समित् – Sacrificial stick for sacred fire छां 5-4-1, 5-5-1, 5-6-1, 5-7-1, 5-8-1, बृ 6-2-9, 6-2-10, 6-2-11, 6-2-12, 6-2-14.
समितिम् – A meeting छां 5-3-1.
समितिगमः – (a) Goer of the meeting बृ 6-4-18.
समित्पाणयः – Those with sacrificial sticks in the hands प्र 1-1, छां 5-11-7.
समित्पाणिः – One with sacrificial sticks in the hand मुं 1-2-12 छां 8 9-2, 8-10-3, 8-11-2.
समित्पाणी – Two with sacrificial sticks in the hands छां 8-7-2.
समिद्धः – Kindled (fire) बृ 6-4-3.
समिद्धे – In the kindled (sacred fire) मुं 1-2-2, बृ 6-4-12.
समिधं – Sacrificial sticks for sacred fire छां 4-4-5, 4-6-1, 4-7-1, 4-8-1.
समिधः – Sacrificial sticks for sacred fire मुं 2-1-5, 2-1-8.
समित् – Sacrificial sticks for sacred fire बृ 6-2-13.
समुत्तिष्ठतः – Two arise छां 8-2-6 8-2-7, 8-2-8.
समुत्तिष्ठति He arises छां 8-2-10.
समुत्तिष्ठन्ति – They arise छां 8-2-1, 8-2-2, 8-2-3, 8-2-4, 8-2-5, 8-2-9.
समुत्थाय – Having risen up out of छां 8-3-4, 8-12-2, 8-12-3, बृ 2-4-12, 4-5-13, 6-2-2.
समुत्पद्यन्ते – They arise छां 1-9-1.

समुदपारयत् – He made to fill up together (inserted) बृ 6-4-2.
समुदीरयति – It collects up together छां 6-6-1, 6-6-2, 6-6-3, 6-6-4.
समुद्धृत्य – Having drawn के 1-3.
समुद्रं – The sea प्र 6-5, छां 6-10-1.
समुद्रः – The sea प्र 6-5, छां 2-4-1, 2-17-1, 3-19-2, 4-6-3, 6-10-1, बृ 1-1-2, 2-4-11, 3-3-2, 4-5-12.
समुद्राः – Seas मुं 2-1-9.
समुद्रात् – From the sea छां 6-10-1.
समुद्रायणाः – (a) Going to the sea प्र 6-5.
समुद्रे – In the sea मुं 3-2-8, बृ 1-1-2.
समुन्नयति – It equalizes प्र 3-5.
समुपविविशुः – They sat down छां 1-8-2.
समुपविश्य – Having sat छां 1-12-4.
समूदाते – They two discussed together बृ 4-3-1.
समूदिरे – They appeared and spoke छां 4-10-4.
समूलं – One with roots बृ 3-9-28 (6).
समूलः – One with roots प्र 6-1.
समूह – You collect ई 16, बृ 5-15-1.
समृद्धं – (a) Fruitful छां 5-2-7.
समृद्धः – (a) Fruitful बृ 4-3-33.
समृद्धि – Prosperity; abundance बृ 5-14-7.
समृद्धि – Prosperity; abundance छां 5-2-8.
समृद्धिः – Prosperity; abundance छां 1-1-8, 1-3-8.
समृध्यन्ति – They flourish 7-14-2.
समृध्यते – He flourishes बृ 5-14-7.
समृध्नोत – He should prosper छां 1-3-12.
समे – (a) In even one बृ 6-1-3.
समेति – It travels बृ 6-2-2.
समेत्य – Having met together छां 5-11-1.

समेघ: - With clouds छां 3-19-2.
समेव - Copulating बृ 1-4-4
समैतां - Two copulate बृ 1-5-12.
सम्पत्स्ये - I shall succeed छां 6-14-2.
सम्पद् - Acquisition छां 5-1-4, 5-1-14, बृ 4-3-32, 6-1-14.
सम्पद - Acquisition छां 5-1-4, बृ 6-1-4.
सम्पद: - Acquisitions बृ 3-1-6.
सम्पदस्मि - I am attainment बृ 6-1-14.
सम्पदे - To an acquisition छां 5-2-5, बृ 6-3-2.
सम्पद्य - Having reached छां 6-9-2.
सम्पद्यते - It enters into प्र 5-4, छां 6-8-6, 6-15-1, 6-15-2.
सम्पद्यमानै: - (a) By being provided प्र 3-9.
सम्पद्यामहे - We have reached बृ 6-9-2.
सम्पन्न: - (a) Rich; possessed of प्र 5-3, 5-5, छां 6-8-1, 8-2-1, 8-2-2, 8-2-3, 8-2-4, 8-2-5, 8-2-6, 8-2-7, 8-2-8, 8-2-9, 8-2-10, 8-6-3.
सम्पन्नतम. - The best provided बृ 4-3-33.
सम्परिगृह्य - Having fully comprehended का 2-13.
सम्परिष्वक्त - (a) Closely embraced बृ 4-3-21.
सम्परिष्वक्तौ - (a) Two closely embraced बृ 1-4-3.
सम्परीत्य - Having well understood का 2-2.
सम्पातम् - The remains of a libation छां 5-2-4, 5-2-5.
सम्पातम् - The remains *(of the good or पुण्य)* छां 5-10-5.
सम्पादयाञ्चकार - He did succeed in fulfilling छां 5-11-3.
सम्पादयाञ्चक्रु: - They did succeed in fulfilling छां 5-11-2.
सम्पूर्यते - He fills up छां 5-3-3.
सम्पूर्यते - He fills up बृ 6-2-2.
सम्पूर्यते - It fulfills छां 5-10 8
समेयु: - (सम्पद्) They reached to छां 4-4-5, 8-11-3.

सम्प्रति – (Ind.) At this time छां 2-9-5, 5-11-2, 5-11-4, 5-11-6, 8-11-1, 8-11-2.

सम्प्रतिष्ठते – It resorts प्र 4-7, 4-9.

सम्प्रतिष्ठन्ति – They resort प्र 4-11.

सम्प्रतिष्ठन्ते – They resort प्र 4-7.

सम्प्रतिष्ठाप्य – Having withheld; having concentrated छां 8-15-1.

सम्प्रतिष्ठित.– (a) One who continued to stay मुं 2-2-7.

सम्प्रतिष्ठिताः – (a) Those who continued to stay प्र 4-1.

सम्प्रत्तिः – (f) Giving or handing over बृ 1-5-17.

सम्प्रमुच्य – Having released बृ 4-3-36

सम्प्रयच्छन्ति – They grant छां 2-24-6, 2-24-10, 2-24-16.

सम्प्रसन्नः – (a) Well-pleased छां 8-6-3, 8-11-1.

सम्प्रसादः – Mental repose छां 8-3-4, 8-12-3

सम्प्रसादे – In mental repose बृ 4-3-15.

सम्प्रसूताः – (a) Those who are born मुं 2-1-5, 2-1-7.

सम्प्राप्य – Having gained मुं 3-2-5.

सम्प्रास्रवत् – It oozes into the mind of छां 2-23-2, 2-23-3.

सम्प्रास्रवन् – They ooze into the mind of छां 2-23-2.

सम्प्लवते – It floats about छां 2-4-1.

सम्प्लवन्ते – They float about छां 2-15-1.

सम्प्साय – Having consumed बृ 5-14-8.

सम्बभूव – He was born मुं 1-1-1, तै 1-4-1.

सम्बभूवतुः – Both arose बृ 1-1-2.

सम्भवः – Combination; production बृ 3-9-28 (5).

सम्भवति – He, she, it arises क 4-7, मुं 1-1-7, छां 5-4-2, 5-5-2, 5-6-2, 5-7-2, 5-8-2, बृ 1-4-4, 5-14-8, 6-2-9, 6-2-10, 6-2-11, 6-2-12, 6-2-13, 6-2-14.

सम्भवन्ति – They arise मुं 1-1-7.

सम्भवसि – Thou arisest बृ 6-4-9.

सम्भवात् - From combination; owing to production ई 13.

सम्भूत: - (a) Combined; produced ऐ 2-1-1, ऐ 4-1, छां 5-9-2.

सम्भूति - A combination; production ई 14.

सम्भूत्यां - In production; in combination ई 12.

सम्भृत्य - Having collected बृ 6-3-1.

सम्मर्शिनः - (a) Patient तै 1-11-4.

सम्मोहम् - Confusion बृ 4-4-1.

सम्यग्युक्तानाम् - In properly harnessed प्र 5-6.

सम्यक्प्रशान्तचित्ताय - For him who has truely calmed mind मुं 1-2-13.

सम्यग्ज्ञानेन - By right knowledge मुं 3-1-5.

सम्यञ्चि - They are combined बृ 5-13-3.

सम्राट् - The emperor प्र 3-4, बृ 4-1-1, 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7, 4-2-1, 4-3-2, 4-3-5, 4-3-32, 4-3-33, 4-4-23, 5-14-8.

सयुग्वा - (a) One who always is accompanied by a cart drawn by oxen छां 4-1-3, 4-1-5, 4-1-8.

सयुग्वानम् - (a) To ' सयुग्वा " छां 4-1-3, 4-1-5.

सयुजौ - Two comrades मुं 3-1-1.

सर: - A lake छां 8-5-3

सरण - A running of छां 1-3-5.

सरथा: - Those with chariots का 1-25.

सरस्वति - Oh Sarasvati ! बृ 6-4-27.

सरूपा: - (a) Similar मुं 2-1-1.

सर्गेषु - In the creations का 6-4.

सर्पदेवजनविद्या - A science of charming snakes, gods, and people छां 7-1-2.

सर्पदेवजनविद्यां - A science of charming snakes, gods, and people छां 7-1-2, 7-2-1, 7-7-1.

सर्पन्ति - They glide gently छां 1-12-4.

सर्पा: - Snakes छां 2-21-1.

सर्पिः – The ghee छां 4-15-1, 6-6-1.

सर्पिषा – With the ghee बृ 6-4-12.

सर्पिष्मन्तम् – That filled with the ghee बृ 6-4-14, 6-4-15, 6-4-16, 6-4-17, 6-4-18.

सर्वं – (a) All ; entire ई 1. के प्र, 3-5, 3-9, क 1-26, 5-15, 6-2, प्र 1-1, 1-2, 1-5, 1-6, 2-6, 2-13, 4-2, 4-5, 4-7, 4-11, मुं 1-1-3, 2-2-10, 3-1-9, 3-2-5, मां 1-2-11, तै 1-7-1, 2-2-1, 2-3-1, 2-6-1, 3-10-3, ऐ 5-3, छां प्र, 1-3-6, 2-11-2, 2-12-2, 2-13-2, 2-14-2, 2-15-2, 2-16-2, 2-17-2, 2-18-2, 2-19-2, 2-20-2, 2-21-4, 2-23-3, 3-12-1, 3-12-2, 3-14-1, 3-14-2, 3-14-4, 3-15-4, 3-16-1, 3-16-3, 3-16-5, 4-1-4, 4-1-6, 4-3-8, 4-11-2, 4-12-2, 4-13-2, 4-16-1 5-2-6, 5-2-7, 5-11-3, 6-1-4, 6-1-5, 6-1-6, 6-7-4, 6-8-7, 6-9-4, 6-10-3, 6-11-2, 6-11-3, 6-12-3, 6-13-3, 6-14-3, 6-15-3, 6-16-3, 7-2-1, 7-4-2, 7-15-1, 7-25-1, 7-25-2, 7-26-1, 7-26-2, 8-1-3, 8-1-4, 8-3-2, 8-8-1, बृ 1-2-5, 1-3-18, 1-3-23, 1-4-4, 1-4-5, 1-4-6, 1-4-7 1-4-9, 1-4-10, 1-4-13, 1-4-17, 1-5-1, 1-5-2, 1-5-3, 1-5-14, 1-5-17, 2-1-10, 2-1-12, 2-2-4, 2-4-5, 2-4-6, 2-4-14, 2-5-1, 2-5-2, 2-5-3, 2-5-4, 2-5-5, 2-5-6, 2-5-7, 2-5-8, 2-5-9, 2-5-10, 2-5-11, 2-5-12, 2-5-13, 2-5-14, 3-1-3, 3 1-4, 3-1-5, 3-2-10, 3-6-1, 3-9-3, 3-9-5, 3-9-7, 3-9-9, 4-4-23, 4-5-6, 4-5-7, 4-5-15, 5-3-1, 5-8-1, 5-13-1, 5-14-3, 5-14-8, 6-2-4, 6-3-6, 6-4-14, 6-4-15, 6-4-16, 6-4-17, 6-4-18, 6-4-25.

सर्वः – (a) All प्र 4-5, 4-10, छां 1-6-6, 6-11-2, बृ 4-3-20.

सर्वकर्मा – (a) Containing all actions छां 3-14 2, 3-14-4.

सर्वकामः – (a) Containing all wishes छां 3-14-2, 3-14-4.

सर्वगं – (a) All-pervading मुं 3-2-5.

सर्वगतं – (a) All-pervading मुं 1-1-6.

सर्वगन्धः – (a) One who has all fragrant odours छां 3-14-2, 3-14-4.

सर्वग्रन्थीनाम् – Of all knots छां 7-26-2.
सर्वजवेन – With all swiftness के 3-6, 3-10.
सर्वज्ञः – (a) All knowing प्र 4-10, 4-11, मुं 1-1-9, 2-2-7, मां 6.
सर्वज्यानि – The loss of all, everything बृ 1-5-15.
सर्वतः – From every side का 2-21, मुं 3-2-5, तै 1-4-3, छां 3-13-7. 4-1-1, बृ 6-4-23.
सर्वदा – Ever तै 1-4-2, छां 2-9-1, बृ 1-5-1, 1-5-2.
सर्वदेवत्यम् – All divinity बृ 1-2-7.
सर्वधातमम् – The best preserver of all things छां 5-2-7.
सर्वभूतानि – All beings छां 8-15-1.
सर्वभूतान्तरात्मा – Inner soul in all the beings का 5-9, 5-10, 5-11, 5-12, मुं 2-1-4.
सर्वभूतेषु – In all beings ई 6.
सर्वभूतैः – By all beings मुं 3-1-4.
सर्वमयः – (a) Made of everything बृ 4-4-5.
सर्वरसः – (a) One who has all flavours छां 3-14-2, 3-14-4.
सर्वरूपाः – (a) Those having all forms मुं 2-1-9
सर्वलोकस्य – Of all people का 5-11.
सर्ववित् – (a) One who knows all बृ 3-7-1.
सर्वविद्यस्य – (a) Of one knowing all sciences मुं 1-1-9, 2 2-7.
सर्वविद्याप्रतिष्ठां – Basis of all learning मुं 1-1-1.
सर्ववेदसं – All one's property का 1-1.
सर्वशः – Wholly ; everywhere छां 7-26-2.
सर्वसंशयाः – All doubts मुं 2-2-8.
सर्वस्मात् – (a) From all बृ 1-4-1, 1-4-8, 1-5-17.
सर्वस्मिन् – (a) In all ; in entire छां 2-21-1, 2-21-2.
सर्वस्य – (a) Of all ई 5, मां 6, बृ 1-2-5, 1-4-7, 1-5-17, 2-2-4, 2-4-5, 3-9-10, 3-9-11, 3-9-12, 3-9-13, 3-9-14, 3-9-15, 3-9-16, 3-9-17, 4-4-13, 4-4-22, 4-5-6, 5-6-1.

सर्वा – (a. f.) All ; entire तै 2-8-1, छां 2-23-3, बृ 2-4-2, 4-5-3, 6-3-6.

सर्वाः – (a f) All प्र 2-4 4-2, मुं 2-1-9, छां 2-21-4, 6-8-4, 6-8-6, 6-9-2, 6-10-2, 8-3-2, बृ 2-1-9, 4-2-4, *6-3-6.*

सर्वाङ्गाणि – All parts of the body के 4-8

सर्वा (णि) – (a) Entire छां 3-12-6.

सर्वाणि – (a) All ई 6-7, के प्र 4-6, का 2-15, तै 1-5-2, ऐ 5-2. छांप्र, 1-9-1, 1-11-5, 1-11-7, 1-11-9, 2-9-2, 2-23-2, 3-19-3, 4-15-2, 4-15-3, 5-1-15 5-24-5, 7-15-4, 8-1-4, बृ 1-4-16, 1-5-20, 1-6-1, 1-6-2, 1-6-3, 2-1-20, 2-4-10, 2-5-1, 2-5-2, 2-5-3, 2-5-4, 2-5-5, 2-5-6, 2-5-7, 2-5-8, 2-5-9, 2-5-10, 2-5-11, 2-5-12, 2-5-13, 2-5-14, 2-5-15, 3-7-1, 3-7-2, 3-7-15, 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7, 4-3-37, 4-5-11, 5-12-1, 5-13-2, 5-13-3.

सर्वान् – (a) All का 1-8, 1-25, प्र 1-6, मां 9, तै 2-1-1, 2-5-1, ऐ 4-6, 5-4, छां 2-22-1, 4-3-2, 4-3-3, 4-17-10, 6-1-2, 7-10-2, 8-7-1, 8-7-2, 8-7-3, 8-12-6, बृ 1-4-1, 2-1-9, 3-9-27, 4-3-22, 6-4-18.

सर्वानुभूः – Experiencing all बृ 2-5-19.

सर्वान्तरः – (a) One which is in all things बृ 3-4-1, 3-4-2, 3-5-1.

सर्वाय – (a) To all बृ 6-3-3.

सर्वायुषम् – Life of all तै 2-3-1.

सर्वावतः – (a) Of one who protects all बृ 4-3-9.

सर्वासाम् – (a. f.) Of all ones बृ 2-4-11, 4-5-12.

सर्वासु – (a. f.) In all छां 2-4-1, 2-4-2, 4-3-8, बृ 2-5-18.

सर्वे – (a) All का 2-15, 4-9, 5-8, 6-1, 6-14, 6-15, प्र 2-4, 4-1, मुं 2-1-6, 2-1-9, 3-2-2, 3-2-6, 3-2-7, तै 1-5-2, 1-5-3, ऐ 5-3, छां 2-22-3, 2-22-5, 2-23-1, 3-19-3, 5-24-3, 7-14-2, 8-1-4, 8-4-1, 8-12-6, बृ 1-4-6, 1-4-7, 1-5-13, 1-5-21, 2-1-20, 2-5-15, 3-9-8, 3-9-27, 4-2-4, 4-3-38, 4-4-2, 4-4-7, 6-1-4.

सर्वेण – (a) With all छां 2-9-1, बृ 1-9-1, बृ 1-3-22.

आहरत् असत्ते असम् इह आहर आहर ओम् इति छां 1-12-5.

सवितुः – Of the Sun छां 5-2-7, बृ 6-3-6.

सवित्रे – For the Sun बृ 6-4-19.

सशरीर. – (a) One with a body छां 8-12-1.

सशरीरस्य – (a) of one with a body छां 8-12-1

ससृजे – He created बृ 1-5-21, 6-4-2.

सस्थूणं – (a) One with a pillar बृ 2-2-1.

सस्यं – Corn का 1-6

सह – Along with ई 11, 14, के शा, का शा, 6-10, 6-19, प्र 3-10, 4-11, मुं 2-2-5, ते 1-3-1, 1-4-1, शा 2, 2-1-1, 2-1-1, 2-9-1 शा 3, छां 1-10-1, 2-13-1, 4 2-3, 5-10-10. 8-11-3, बृ 1-5-17, 2-1-8, 4-3-13, 4-4-6, 4-4-23, 6-1-19, 6-4-20, 6-4-23.

सहमाना – (a) The South , enduring छां 3-15-2.

सहस्रं-सहस्राणि – (a) A thousand ; thousands छां 4-2-3, 4-2-4, 4-4-5, 4-5-1, बृ 2-1-1, 3-1-1, 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7, 4-3-14, 4-3-15, 4-3-16, 4-3-33, 4-4-7, 6-4-24.

सहस्रधा – Thousand-fold बृ 4-2-3, 4-3-20.

सहस्ररश्मि – The sun प्र 1-8

सहस्रशः – By thousands मुं 2-1-1,

सहस्रशाखे – (a) In a thousand-fold ramification ते 1-4-3.

सहस्राणि – (a) Thousands छां 7-26-2, बृ 2-1-19, 2-5-19.

सं ह अस्मै पद्यते – For this person, indeed, is attained बृ 6-1-4.

सहायम् – A help बृ 1-4-2.

सा – (pron. f. of तद्, प्रथमा, एकवचन is used in various contexs to mean differently) –

सा – A woman के 4-1, बृ 1-3-22, 6-4-20, 6-4-28.

सा – The earth छां 1-6-1.

25...

सा (अन्त: स्वर्गपृथिव्योर्मध्ये ईक्ष्यते = अन्तरीक्षम्) - The intermediate region between the earth and the heaven छां 1-6-2.

सा - The heaven छां 1-6-3.

सा - The lunar mansions छां 1-6-4.

सा - White shining of the sun छां 1-6-5, 1-6-6.

सा - The speech ; the expression छां 1-7-1, बृ 1-3-22

सा - The eye छां 1-7-2.

सा - The ear छां 1-7-3.

सा - The bright shining of the eye छां 1-7-4.

साक्षात् - Directly ; evidently बृ 3-4-1, 3-4-2, 3-5-1.

३१साङ्कृतीपुत्र: - The son of Sānkṛtī
बृ 6-5-2 — 31
Tradition from
The son of Ālambāyanī — 30
to
The son of Śauṅgī — 32

साङ्कृतीपुत्रात् - From the son of Sānkṛtī बृ 6-5-2

18 साञ्जीवीपुत्र: - The son of Sañjīvī
बृ 6-5-2 — 18
6 5-4 — 18
Tradition From
Āsurivāsin, the son of Prāśnī — XIII
and
Māṇḍukāyanī — 17
to
The son of Prācīnayogī — 19

साञ्जीवीपुत्रात् - From the son of Sāñjīvī बृ 6-5-2.

सात्य: - (a) Pertaining to truth बृ 2-5-12.

साधव: - (a) Those good छां 2-1-4, 3-19-4.

साधानम् – (a) One with a habitat or a receptacle बृ 2-2-1.

साधारणं – (a) Common बृ 1-5-1, 1-5-2.

साधिष्ठं – (a) Most excellent or proper छां 4-9-3.

साधु – (a) Good; righteous क 2-1, तै 2-9-1, छां 2-1-1, 2-1-3, 2-1-4, 7-2-1, 7-7-1.

साधु – (a) Pleasing छां 4-1-4, 4-1-6, बृ 5-12-1.

साधुः – (a) One who is good 4-4-5.

साधुकारी – (a) Doer of good बृ 4-4-5.

साधुना – (a) By good; by righteous छां 2-1-2, बृ 4-4-22.

साधुयुवा अध्यायकः – (a) Virtuous youthful student तै 2-8-1.

साध्याः – Sādhysas (a particular class of celestial beings) मुं 2-1-7, छां 3-10-1.

साध्यानां – Of ' Sādhyas ' छां 3-10-3, 3-10-4.

साध्वलङ्कृतः – (a) One with graceful ornaments छां 8-9-1, 8-9-2.

साध्वलङ्कृते – (a) Being decked with graceful ornaments छां 8-9-1, 8-9-2.

साध्वलङ्कृतौ – (a) Two having put on graceful ornaments छां 8-8-2, 8-8-3.

साम (सा+अम) – An appeasing prayer मुं 2-1-6, तै 1-2-1, 2-3-1, 3-10-5, छां 1-1-2, 1-1-4, 1-1-5, 1-3-4, 1-3-8, 1-4-4, 1-6-1, 1-6-2, 1-6-3, 1-6-4, 1-6-5, 1-6-6, 1-6-8, 1-7-1, 1-7-2, 1-7-3, 1-7-4, 1-7-5, 1-7-7, 1-7-9, 1-8-5, 1-8-6, 1-8-7, 1-8-8, 2-1-1, 2-1-3, 2-1-4, 2-2-1, 2-2-3, 2-3-1, 2-3-2, 2-4-1, 2-4-2, 2-5-1, 2-5-2, 2-6-1, 2-6-2, 2-7-1, 2-7-2, 2-8-1, 2-8-3, 2-9-1, 2-9-8, 2-10-1, 2-10-6, 2-21-1, 2-21-2, 2-24-3, 2-24-7, 2-24-11, बृ 1-3-22, 1-3-28, 1-6-1, 1-6-2, 1-6-3, 5-13-3, 6-4-20.

सामतः – In relation with the appeasing prayer छां 4-17-6.

सामत्वम् – The quality of being सामन् , appeasing prayer बृ 1-3-22.

सामभिः – By appeasing prayers प्र 5-5, 5-7.

सामभ्यः – From ' Sāmans ' छां 4-17-3.

सामवेदं – The third Veda consisting of metrical hymns or songs of praise छां 3-3-2, 3-15-7, 7-1-2, 7-2-1, 7-7-1.

सामवेदः – The third Veda consisting of metrical hymns or songs of praise मुं 1-1-5, छां 1-3-7, 3-3-1, 7-1-4, बृ 1-5-5, 2-4-10, 4-1-2, 4-5-11.

सामश्रवा३ – Oh Sāmaśravas ! (Yājñavalkya's pupil) बृ 3-1-2.

सामानि – Appeasing prayers प्र 2-6, तै 1-5-2, 1-8-1, छां 3-3-1, 3-3-2, 4-17-2, 6-7-2, बृ 1-2-5, 5-14-2.

साम्नः – Of Sāma छां 1-1-2, 1-4-3, 1-8-4, 2-1-1, 2-9-2, 2-9-3, 2-9-4, 2-9-5, 2-9-6, 2-9-7, 2-9-8, 2-22-1, बृ 1-3-22, 1-3-25, 1-3-26 1-3-27, 5-13-3.

साम्ना – With Sāma छां 1-3-8, 2-1-2.

साम्ना – Of " Sāmans " छां 1-13-4, 4-17-6.

साम्नि – In a ' Sāman ' छां 1-4-3.

साम्परायः – The future life क 2-6.

साम्पराये – In future life क 1-29.

साम्यम् – Likeness; concord मुं 3-1-3.

साम्रा३३३३हु३म् आज्या३आ३यो३३१११ इति – Universal sovereignty छां 2-24-13.

' 40 " सायकायनः – Sāyakāyana
बृ 4-6-2 — ' 40 '
Tradition from
Kauśikāyanī — ' 39 '
to
Kāsāyaṇa — ' 41 '

सायकायनात् – From Sāyakayana " बृ 4-6-2.

सायुज्यम् – Intimate union especially into a deity (one of the four states of Mukti) छां 2-20-2, बृ 1-3-22, 1-5-23, 5-13-1, 5-13-2, 5-13-3, 5-13-4.

सारथि – *To a charioteer* क 3-3.

सारथेः – Of a charioteer क 3-5, 3-6.

सार्गलः (स+अर्गल) – (a) One with barricade बृ 6-4-23.

सार्धं – Together with छां 8-9-2.

सार्ष्टितां – Equality with the supreme being in power and all the divine attributes, the last of the four states or grades of Mukti छां 2-20-2.

सावरान् (स+आवरान्) – *Those with covers* बृ 6-4-23.

सावित्री – The deity in the sun बृ 5-14-4, 5-14-5, 6-3 6.

सिंहः – A lion छां 6-9-3, 6-10-2.

सिकताः – Sands बृ 1-1-1.

सिञ्चति – He sprinkles मुं 2-1-5, ऐ 4-1, छां 4-15-1, 5-10-6.

सिनीतः – They two bind क 2-1.

सिनीवालि – The day preceding the new moon or after the new moon बृ 6-4-21.

सिन्धवः – Rivers मुं 2-1-9, बृ 1-1-1, 6-3-6.

सीमानम् – The parting line of the hair ऐ 3-12.

सीसम् – Lead छां 4-17-7.

सीसेन – By lead छां 4-17-7.

सुकृतं – The fruit of any good act, virtuous, good deeds तै 2-7-1, ऐ 2-3, छां 8-4-1, बृ 6-4-3, 6-4-6.

सुकृतः – One as a result of a good act मुं 1-2-6.

सुकृतस्य – Of a good act क 3-1, मुं 1-2-1.

सुकृते – On the one as a result of a good act मुं 1-2-10.

सुकेशा – भारद्वाजः Śukeśā by name प्र 1-1, 6-1.

सुखं – Pleasure क 5-12, 5-14, प्र 4-1, 4-6, छां 7-22-1, 7-23-1.

सुखम् – Happily क 1-11.

सुचरितानि – Good conducts तै 1-11-2.

सुज्ञानाय – For ease of understanding क 2-9.

सुज्ञेयम् – (a) Easy to understand का 1-22.
सुतं – (a) One which is extracted; one which is pressed out छां 5-12-1.
सुतः – (a) One which is extracted बृ 2-1-3.
सुतेजाः – (a) Splendidly lustred छां 5-12-1, 5-18-2.
सुदत्रः – (a) Rich bestower बृ 6-4-27.
सुदीप्तात् – (a) From well-lighted मुं 2-1-1.
सुदूरे – To a great distance मुं 3-1-7.
सुधन्वा – Sudhanvā by name of Gotra Āṅgirasa (आङ्गिरस) बृ 3-3-1.
सुधूम्रवर्णा – *Of good smoke-colour;* (*the 5th tongue of fire*) मुं 1-2-4.
सुनिश्चितार्थः – (a) One who has well-determined meaning मुं 3-2-6.
सुपथा – By a good path ई 18, बृ 5-15-1.
सुपर्णः – A well-winged eagle बृ 3-3-2, 4-3-19.
सुपर्णा-र्णौ – (a) Those two who are well-winged मुं 3-1-1.
सुप्तं – (a) Asleep बृ 2-1-15.
सुप्तः – (a) Asleep मां 5 छां 8-6-3, 8-11-1, बृ 2-1-16, 2-1-17, 4-3-14, 4-3-19.
सुप्तस्य – (a) Of a sleeping one बृ 6-4-4.
सुप्तान् – (a) Those who are sleeping बृ 4-3-11.
सुप्तेषु – (a) In those who are sleeping का 5-8.
सुभिक्षा – Good alms छां 1-10-5.
सुभूता – The direction North (well-paid; well-laden) छां 3-15-2.
सुभृतः – (a) Heavily laden का 4-8.
सुमनाः – (a) Well pleased का 1-10.
सुमेध. – (a) Oh wise one ! बृ 6-2-3
सुमेधाः – (a) Highly intelligent; wise one तै 1-10-1.
सुरभि – (a) Fragrant छां 1-2-2, 1-2-9.
सुरां – Alcoholic drink छां 5-10-9.
सुरूपान् – (a) Well-formed छां 2-15-2.

सुलोहिता – Well-red (the 4th tongue of fire) मुं 1-2-4.

सुवर् – The third of the three Vyahrtis (see भू. व्याहृति) तै 1-5-1, 1-5-2, 1-5-3, 1-6-2.

सुवर् – The sun तै 3-10 6.

सुवर्ग्येण – By the same nice class तै 1-3-4.

सुवर्चसः – (a) Brilliant ones मुं 1-2-6.

सुवर्ण – (a) Sweet-voiced बृ 1-3-26.

सुवर्ण – (Made of) gold छां 3-19-1, 3-19-2, 4-17-7.

सुवर्णः – (a) Of golden colour छां 1-6-6.

सुवर्णेन – With gold छां 4-17-7.

सुवसनः – (a) One who is well-dressed छां 8-9-1, 8-9-2.

सुवसने – Being well-dressed छां 8-9-1, 8-9-2.

सुवसनौ – Two well-dressed छां 8-8-2, 8-8-3.

सुविज्ञेयं – (a) Easily understandable का 1-21.

सुविज्ञेयः – (a) Easily understandable का 2-8

सुवृष्टिः – Good rains छां 7-10-1.

सुवेद – He knew well के 2-1, 2-2.

सुषिः; सुषयः - A hole; holes छां 3-13-1, 3-13-2, 3-13-3, 3-13-4, 3-13-5.

सुषुप्तं – Deep sleep मां 5.

सुषुप्तः – (a) Slept बृ 2-1-19.

सुषुप्तस्थानः – (a) One in the state of deep sleep मां 5, 11.

सुसमाहितं – (a) Heavily loaded बृ 4-3-35.

सुसूक्ष्मम् – (a) Very subtle मुं 1-1-6.

सुहयः – A good horse छां 5-1-12.

सुहुतं – Oblation well-offered बृ 6-4-24.

सूकरयोनि – The form of existence as a hog छां 5-10-7.

सूक्ष्मतरम् – (a) More subtle मुं 3-1-7.

सूक्ष्मदर्शिभिः – (a) By those whose sight is minute का 3-12,

सूक्ष्मया – (a) By minute का 3-12,

सूक्ष्मात् – (a) From minute मुं 3-1-7.
सूतग्रामण्यः – Charioteer and village-heads बृ 4-3-37, 4-3-38.
सूतवै – For delivery or deliverance बृ 6-4-22
सूत्रं – Thread बृ 3-7-1, 3-7-2.
सूत्राणि – Aphorisms बृ 2-4-10, 4-1-2, 4-5 11.
सूत्रेण – By a thread छां 6-8-2 बृ 3-7-2.
सूनृतां – (a) Kind and sincere क 1-8.
सूर्य – Oh Sun! ई 16, बृ 5-15-1
सूर्यं – The sun छां 3-17-8.
सूर्यः – The sun (सुवति कर्मणि लोकं प्रेरयति) क 4-9, 5-11, 5-15, 6-3, प्र 1-8, 2-5, 2-9, मुं 2-1-5, 2-1-6, 2-2-10, तै 2-8-1, छां 4-3-1, 4-7-3, बृ 1-1-1, 1-4-10, 1-5-23, 6-3-6.
सूर्यद्वारेण – By the way of the sun मुं 1-2-11.
सूर्यस्य – Of the sun मुं 1-2-5, 1-2-6.
सूर्याचन्द्रमसौ – The sun and the moon छां 7-12-1, 8-1-3, बृ 3-8-9.
सूर्ये – In the sun प्र 5-5.
सृङ्कां – A tinkling string of jewels क 1-16, 2-3.
सृजते – He creates; pours forth मुं 1-1-7, छां 7-11-1, बृ 1-4-15 4-3 10.
सृजा (सृजे) – I create ऐ 1-1, 1-3, 3-1.
सृतिः – A path बृ 4-2-3
सृती – Two paths बृ 6-2-2
सृप्त. – (a) Glided gently छां 8-6-3 बृ 3-9-22.
सृप्ताः – (a) Those who glide gently छां 8-6-2.
सृष्ट – (a) Created ऐ 3-3.
सृष्टाः – Those who are created ऐ 2-1.
सृष्टानि – (a) Those who are created बृ 1-5-21.
सृष्टि. A creation बृ 1-4 5.
सृष्टया – In a creation बृ 1-4-5.

सृष्ट्वा – Having created ऐ 2-6-1, बृ 6-4-2.
सेतु – To a bridge छां 8-4-1, 8-4-2.
सेतुः – A bridge क 3-2, मुं 2-2-5, छां 8-4-1, बृ 4 4-22.
सेना – An army बृ 2-1-6.
सेवितव्यानि – Ought to be followed तै 1-11-2.

48 सैतवः – Saitava
बृ 4-6-2 — 48
Tradition from
Pārāśaryāyaṇa — 47
to
Gautama — 49

सैतवप्राचीनयोग्याभ्यां – From Saitava and Prācīnayogya बृ 2-6-2.

46 सैतवप्राचीनयोग्यौ – Saitava and Prācīnayogya
बृ 2-6-2 — 46
Tradition from
Pārāśarya — 45
to
Gautama — 47.

सैतवात् – From Saitava बृ 4 6 2.
सैन्धवः – A horse from Sindhu region बृ 6-1-13
सैन्धवखिल्यः – A piece of a rock of salt बृ 2-4-12.
सैन्धवघनः – A lump of salt बृ 4-5-13.
सोमं – To ' soma ' छां 5-5-2, बृ 6-2-10, 6-2-16.
सोमः – The moon; the soma plant मुं 2-1-6, छां 5-4-2, 5-10-4, बृ 1-1-6, 1-4-11, 2-1-3, 3-9-23, 6-2-9.
सोमदैवतः – One whose divinity is soma बृ 3-9-23.
सोमराजन् – Oh Soma Rājan ! बृ 2-1-15.
सोमलोकं – The world of the moon प्र 5-4.
सोमलोके – In the charming world; in the world of the moon प्र 5-4

सोमसवनः – The one yielding the soma (अमृत) छां 8-5-3.

सोमस्य – Of 'soma' छां 2-22-1

सोमात् – From 'soma' मुं 2-1-5.

सोमाय – To the 'soma' बृ 6-3-3.

सोमेन – By 'soma' छां 3-9-1, 3-9-3.

सोम्य – (a) Oh amiable one ! प्र 4-7, 4-10, 4-11, 6-2, मुं 2-1-1, 2-1-10, 2-2-2, 2-2-3, छां 4-4-4, 4-4-5, 4-5-1, 4-5-2, 4-6-3, 4-7-3, 4-8-3, 4-9-2, 4-14-1, 4-14-2, 4-14-3, 6-1-1, 6-1-3, 6-1-4, 6-1-5, 6-1-6, 6-1-7, 6-2-1, 6-2-2, 6-3-4, 6-4-7, 6-5-4, 6-6-1, 6-6-2, 6--6-3, 6-6-4, 6 6-5, 6-7-1, 6-7-2, 6-7-3, 6-7-5, 6-7-6, 6-8-1, 6-8-2, 6-8-3, 6-8-4, 6-8-5, 6-8-6, 6-8-7, 6-9-1, 6-9-2, 6-9-4, 6-10-1, 6-10-2 6-10-3, 6-11-1, 6-11-3, 6-12-2, 6-12-3, 6-13-2, 6-13-3, 6-14-1, 6-14-3, 6-15-1, 6-15-3, 6-16-1, बृ 3-1-2, 3-2-13.

सोष्यति – He will beget छां 3-17-5.

सोष्यन्तीम् – (f.) About to beget बृ 6-4-23.

सोऽहमस्मि – I myself am he ई 16, बृ 5-15-1.

42 सौकरायण – Saukarāyana
बृ 4-6-2 — 42
Tradition from
Kāṣāyaṇa — 41
to
Mādhyamdināyana — 43.

सौकरायणात् – From 'Saukārayaṇa' बृ 4-6-2

सौर्यायणी– (गार्ग्यः) – Descendant of the sun प्र 1-1, 4-1.

सौवरः – Pertaining to note and accents बृ 2-5-9.

स्कन्दः – The god Skanda ; the leaper , the god of war छां 7-26-2.

स्कन्दति – He emits बृ 6-4-4

स्तनं – The udder बृ 1-5-2, 6-4-27

स्तनः – The udder ; the nipples तै 1-6-1, बृ 6 4-27.

स्तनयति – It thunders छां 2-3-1, 2-15-1, 7-11-1, बृ 1-1-1,

स्तनयित्नुः – (a) Thundering one छां 8-12-2, बृ 2-5-9, 3-9-6, 5-2-3.
स्तनयित्नोः – (a) Of the thundering one बृ 2-5-9.
स्तनयित्नौ – In the thundering one बृ 2-5-9.
स्तनाः – Udders बृ 5-8-1.
स्तनौ – Two udders बृ 5-8-1, 6-4-15.
स्तब्धः – (a) Stern; stiff छां 6-1-2, 6-1-3.
स्तुतशस्त्रैः – By praising hymns and songs छां 3-17-3.
स्तुवन्ति – They glorify; they praise प्र 2-4.
स्तुवतां – (a) Of those who praise छां 1-11-3.
स्तुवीत – He should praise छां 1-3-12, 2-22-2.
स्तेनः – A thief छां 5-10-9, 5-11-5, बृ 4-3-22.
स्तेयम् – Theft छां 6-16-1.
स्तोत्राणि – Praying compositions बृ 1-3-28.
स्तोत्रिया – A particular number of Ṛks sung together बृ 3-1-10.
स्तोभः – A chanted interjection in a Sāman छां 1-13-3.
स्तोमं – Praise क 2-11 छां 1-3-10
स्तोमेन – By praise छां 1-3-10.
स्तोष्यन् – (a) One who is going to praise छां 1-3-8, 1-3-10.
स्तोष्यति – He will sing in praise बृ 3-1-10.
स्तोष्यमाण. – (a) One who is going to be praised छां 1-3-10.
स्तोष्यमाणाः – (a Those who are going to be praised छां 1-12-4.
स्तोष्यमाणान् – (a) To those who are going to be praised छां 1-10-8.
स्त्रियं – A woman के 3-12, छां 5-2-7, 5-2-8, बृ 4-1-6, 6-4-2.
स्त्रियः – Women छां 8-2-9, बृ 3-9-11, 6-4-3.
स्त्रिया – With a woman छां 2-13-1, बृ 1-4-3, 4-3-21.
स्त्रियां – In the woman ऐ 4-1.
स्त्रियाः – Of a woman ऐ 4-2.
स्त्री – A woman ऐ 4-3.

स्त्रीणां – Of women बृ 6-4-3, 6-4-6.
स्त्रीपुमांसौ – Female and male बृ 1-4-3.
स्त्रीभिः – With women छां 8-12-3, बृ 4-3-13.
स्त्रीप्रज्ञा – (a) One with womanly knowledge बृ 4-5-1.
स्त्रीलोककामः – Desirous of the world of women छां 8-2-9.
स्त्रीलोकेन – With the world of women छां 8-2-9.
स्त्रीसह – With a woman छां 2-13-1.
स्थ. – You two are (based) बृ 3-9-26.
स्थण्डिले – On an altar छां 5-2-7.
स्थविष्ठ – (a) The coarsest छां 6-5-1, 6-5-2, 6-5-3.
स्थाणवे – To a stump छां 5-2-3.
स्थाणुं – (a) Immovable क 5-7.
स्थाणौ – On a stump बृ 6-3-7, 6-3-8, 6-3-9, 6-3-10, 6-3-11, 6-3-12.
स्थाता – (a) Stationary; standing छां 3-11-1.
स्थान – A stay प्र 3-12, छां 5-10-8, बृ 4-3-11.
स्थानात् – From a place बृ 2-4-1, 4-5-2.
स्थाने – Two places बृ 4-3-9.
स्थालीपाकस्य – Of a dish of rice boiled in milk बृ 6-4-19.
स्थालीपाकावृताज्य – Havi ig prepared melted butter over (a mess of rice boiled with milk); Sthālīpāka बृ 6-4-19.
स्थावरं – (a) Immovable ऐ 5-3.
स्थितं – (a) Firmly attached to छां 1-3-6, बृ 2-3-1, 2-3-2, 2-3-4
स्थितता – Steadfastness बृ 4-1-7.
स्थितस्य – (a) Of firmly attached to बृ 2-3-2, 2-3-4.
स्थिता – (a) Placed क 6-14
स्थिति – Steadfast position बृ 4-1-7.
स्थिर – (a) Steady बृ 3-9-28 (3).
स्थिरा – (a. f.) Steady क 6-11.
स्थिरैः – (a) With steady ones प्र शा, मुं शा, मां शा.

स्थूणा – Energy generated by food and water, called a pillar बृ 2-2-1.

स्थूलभुक् – (a) Eater of gross things मां 3.

स्नाव – A tendon ते 1-7-1 बृ 3-9-28 (3).

स्पर्धते – One strives बृ 1-5-21.

स्पर्शयितव्यं – (a) Fit to be touched at प्र 4-8.

स्पर्शाः – Touches छां 2-22-3, 2-22-5.

स्पर्शान् – Touches का 4-3, बृ 3-2-9.

स्पर्शानां – Of touches बृ 2-4-11, 4-5-12.

स्पर्शेन – By touch बृ 3-2-9.

स्पर्शेषु – In touches छां 2-22-4.

स्पृणुते – He grants ते 2-9-1.

स्पृणोति – He grants ते 1-7-1.

स्पृणोतु – He may grant ते 1-4-1.

स्पृशत. – Both touch छां 8-12-1.

स्पृशति – He touches छां 8-6-3, बृ 4-3-29, 4-4-2, 4-5-15.

स्पृशते – He touches प्र 4-2.

स्पृशन् – (a) One who touches बृ 4-3-29.

स्पृशेत् – It should touch बृ 4-3-29, 4-3-31, 4-5-15.

स्पृष्टं – (a) Touched ऐ 3-11.

स्पृष्ट – (a) Touched बृ 4-4-8.

स्पृष्टेः – Of a touch बृ 4-3-29

स्पृष्ट्वा – Having touched ऐ 3-7.

स्प्रष्टा – One who touches प्र 4-9.

स्प्रष्टुः – Of one who touches बृ 4-3-29.

स्फुलिङ्गिनी – Name of a tongue of fire मुं 1-2-4.

स्म – A particle which when added gives the sense of past tense मुं 1-1-4, ते 1-5-1, 1-8-1, छां 1-2-13, 1-8-1, 3-14-4, 3-16-7, 4-10-1, 6-4-5, बृ 1-4-3, 3-1-2, 4-4-22, 5-1-1, 5-12-1, 6-2-7, 6-4-4.

स्रवेत् – It should shed (juice or sap) छां 6-11-1.
स्रामं – (a) Lame छां 8-10-1, 8-10-3.
स्रामः – (a) Lame छां 8-9-1, 8-9-2, 8-10-2, 8-10-4.
स्रामे – (a) In the lame छां 8-9-1, 8-9-2.
स्राम्येण – By lameness छां 8-10-2, 8-10-4.
स्रुवः – A sacrificial ladle बृ 6-3-13.
स्वं – Oneself ऐ 4-2, छां 6-8-1, बृ 1-3-25, 1-4-15, 3-1-2.
स्वः – We both are (grammatical form of अस्) 8-8-3.
स्वः – (a) One's own छां 3-17-8, 4-17-6 बृ 1-4-3, 4-3-5.
स्वधा – The oblation of food to ancestors प्र 2-8.
स्वधां – The oblation of food to ancestors छां 2-22-2.
स्वधाकारः – An exclamation of "Svadhā" during an offering to the manes बृ 5-8-1.
स्वपन्ति – They sleep प्र 4-1.
स्वपिति – He sleeps प्र 4-2, छां 4-3-3, 6-8-1, बृ 2-1-17.
स्वप्नं – A dream मां 5, छां 8-6-3, 8-11-1 बृ 4-3-19.
स्वप्नः – A dream बृ 4-3-7.
स्वप्ननिदर्शने – In the vision of dream छां 5-2-8.
स्वप्नस्थानं – State of dreaming बृ 4-3-9.
स्वप्नस्थानः – State of dreaming मां 4, 10.
स्वप्नाः – Dreams ऐ 3-12.
स्वप्नान् – *Dreams* प्र 4-1, 4-6.
स्वप्नान्त – The end of a dream क 4-4, छां 6-8-1, बृ 4-3-18.
स्वप्नान्ताय – For the end of a dream बृ 4-3-17.
स्वप्नान्ते – *In the end of a dream* बृ 4-3-13, 4-3-34.
स्वप्नाय – To a dream बृ 2-1-18, 4-3-15.
स्वप्ने – In a dream क 6-5, प्र 4-5, छां 8-10-1, बृ 4-3-16
स्वप्नेन – *By a dream* बृ 4-3-11.
स्वप्नेषु – In dreams छां 5-2-8.

स्वप्नया – In dream वृ 2-1-18.
स्वमृतम् – Excellently imperishable state तै 1-10-1.
स्वय – Self का 1-23, 2-5, प्र 3-5, मु 1-2-8, 3-2-10, तै 2-7-1, वृ 4-3-9.
स्वयंज्योतिः – Self-illumination वृ 4-3-9, 4-3-14.
स्वयम्भू. – Self-existant ई 8, का 4-1,
1 स्वयम्भुब्रह्म (Svayambhu) self-existent Brahman
वृ 2-6-3 — 1
4-6-3 — 1
6-5-4 — 1
स्वः-स्वर् – The third of the three Vyāhṛtis (see भूः) छां 2-23-2, 3-15-3, 3-15-7, 4-17-3, 4-17-6, वृ 5-5-3, 5-5-4, 6-3-3, 6-3-6, 6-4-25
स्वरं – Air breathed through the nostrils छां 1-4-3, 1-4-5, वृ 1-3-25.
स्वरः – Air breathed through the nostrils छां 1-3-2, 1-4-4, 1-8-4, 1-13-2, वृ 1-3-25, 1-3-26
स्वरः – An accent तै 1-2-1.
स्वरन् – (a) One who is pronouncing छां 1-5-1, 1-5-3.
स्वरवन्तं – (a) Having a good voice वृ 1-3-25.
स्वरसम्पन्नया – By good tone in voice वृ 1-3-25.
स्वरस्य – Of svara छां 1-8-4.
स्वरा – All svaras छां 2-22-3, 2-22-5.
स्वराड् – Self-luminous छां 7-25-2.
स्वरेषु – In svaras छां 2-22-3.
स्वर्गं – (Indra's) paradise छां 1-8-5, 2-22-2, 3-13 6, 8-3-3, 8-3-5, वृ 3-1-6, 4-4-8, 5-3-1.
स्वर्गलोकाः – (a) Those for whom paradise is their world का 1-13.
स्वर्गलोके – In the region of paradise का 1-12, 1-18, ऐ 4-6.
स्वर्गसंस्ताव – Praising the paradise छां 1-8-5.

स्वर्गस्य – Of paradise छां 3-13-6.
स्वर्गे - In the paradise के 4-9, का 1-12, ऐ 5-4,
स्वर्ग्यं – (a) Leading to the heaven का 1-13, 1-14.
स्वर्ग्यः - (a) One which leads to the heaven का 1-19.
स्वसा - A sister छां 7-15-1, 8-2-4.
स्वसारं – To a sister छां 7-15-2.
स्वसारः – Sisters छां 8-2-4.
स्वसृलोककामः – (a) Desirous of the world of sisters छां 8-2-4.
स्वसृलोकेन – With a world of sisters छां 8-2-4.
स्वसृहा – (a) A killer of one's own sister छां 7-15-2, 7-15-3.
स्वस्ति – *May it be well with one* का 1-9, प्रश, मुंश, 2-2-6, मां श.
स्वां – (a.f) One's own का 2-23, मुं 3-2-3, बृ 1-4-11
स्वाः – (a.f) Their own बृ 1-3-18, 5-3-1.
स्वात् – (a) From oneself का 6-17.
स्वादु – (a) Sweet मुं 3-1-1, ऐ 5-1.
स्वाध्यायं – *The perusal of sacred books* छां 1-12-1, 8-15-1.
स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां – From sacred study and teaching तै 1-11-1.
स्वाध्यायप्रवचने – Sacred study and teaching तै 1-9-1
स्वाध्यायात् – From perusal of sacred books तै 1-11-1.
स्वानां – (a) Of one's selves छां 5-1-2, 5-1-5, बृ 1-3-18, 6-1-1, 6-1-2, 6-1-5.
स्वाय – To oneself बृ 1-4-16.
स्वाराज्यम् – The dominion of heaven तै 1-6-2, छां 3-6-4, 3-7-4, 3-8-4, 3-9-4, 3-10-4.
स्वारा३३३३हुँ३म् आ३ज्या३३यो३ आ३२१११ – The dominion of heaven छां 2-24-12.
स्वाहा – A word uttered when an oblation or offering is made to gods तै 1-4-2, 1-4-3, छां 2-24-6, 2-24-10, 2-24-15, 26..

4-17-4, 4-17-5, 4-17-5, 5-2-4, 5-2-5, 5-19-1, 5-20-1, 5-21-1, 5-22-1, 5-23-1, बृ 6-3-1, 6-3-2, 6-3-3, 6-3-6, 6-4-19, 6-4-24.

स्वाहाकारं – The utterance of "Svāhā" during oblations to gods बृ 5-8-1.

स्वाहाकारः – Utterance of Svāhā during oblations to gods बृ 5-8-1,

स्विद् – Either ई 1, क 1-5, छां 1-10-1, बृ 3-1-1, 3-2-10, 3-9-18, 3-9-2?, (4, 6,) 5-12-1.

स्विष्ट – (a) Good, agreeable बृ 6-4-24.

स्विष्टकृत् – (a) (सु + इष्टकृत्) Good granter of desire बृ 6-4-24.

स्वे – (a) In one's own self छां 7-24-1 बृ 2-1-18, 6-4-24.

स्वेदजानि – Organisms generated by warm vapour or sweat ऐ 5-3.

स्वेदते – He perspires छां 6-2-3

स्वेन – (a) By one's own self छां 8-3-4, 8-12-2, 8-12-3, बृ 4-3-9.

स्वेषु – (a) In their own बृ 1-3-18.

स्वैरिणी – An unchaste woman छां 5-11-5.

स्वैरी – (a) Wanton छां 5-11-5.

हंस – The Swan छां 4-1-2.

हंस – The sun one who always goes क 5-2.

हंस – The swan छां 4-1-2, 4-7-1, 4-7-2.

हंसाः – Swans छां 4-1-2.

हतं – (a) Killed क 2-19.

हत. – (a) Killed क 2-19.

हनु – The mandible ऐ 1-3-4.

हन्त – Oh! (indicating joy) क 5-6, छां 1-8-1, 1-8-3, 1-8-7, 1-8-8, 1-10-3, 1-10-7, 4-10-4, 5-11-2, 5-11-3, 5-11-4, 6-3-2, 8-7-2, बृ 1-3-1, 1-4-4, 1-5-21, 2-4-1, 3-8-1, 4-5-2, 4-5-5, 6-4-2.

हन्तकार – An offering to be presented to a guest बृ 5-8-1.

हन्तकारं – An offering to be presented to a guest बृ 5-8-1.

हन्ता – (a) A killer क 2-19.

हन्ति – He kills का 2-19, बृ 5-5-3, 5-5-4.
हन्तुम् – In order to kill का 2-19.
हन्यते – He becomes killed का 2-18, 2-19, छां 6-16-1, 8-1-5, 8-10-2, 8-10-4.
हन्यमानस्य – (a) Of being beaten बृ 2-4-7, 4-5-8, (Drum)
हन्यमाने – (a) While being killed का 2-18.
हय: – A horse बृ 1-1-2
हयान् – Horses का 3-4.
हर – You bring का 1-7.
हरन्ति – They bring प्र 2-7, छां 2-21 4, 5-9-2, बृ 5-11-1, 6-2-14.
हरय: – Steeds बृ 2-5-19.
हरिणं – (a) Having rays प्र 1-8.
हरितं – (a) Green बृ 4-4-9.
हरितस्य – (a) Of green बृ 4-3-20.
6 हरित: कश्यप: – Harita Kaśyapa

बृ 6-5-3 — 6

Tradition from

Śilpa Kaśyapa — 5

to

Asita Vārṣagaṇa — 7

हरितात् कश्यपात् – From Harita Kaśyapa बृ 6-5-3.
हरेत् – He should accept बृ 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7.
हर्ष: – Pleasure का 2-12
हर्षशोकौ – Both pleasure and distress का 2-12.
हवामहे – We beg बृ 6-4-22.
हवि: – An oblation ते 2-5.
हविष्मद्भि: – (a) By those possessed of oblations का 4 8.
हव्यवाहने – While the bearer of oblations (is ready) मुं 1-2-2.
हसति – He smiles at छां 3-17-3.

हस्तं – The hand बृ 3-2-13.

हस्तगृहीतम् – (a) One who is tied by the hands छां 6-16-1.

हस्तयोः – Of two hands तै 3-10-2.

हस्ताभ्या – From two hands बृ 1-4-6, 3-2-8.

हस्तिनः – Elephants के 5-3.

हस्तिहिरण्यम् – Elephant and gold क 1-23, छां 7-24-2.

हस्ती – An elephant बृ 4-3-20.

हस्तीभूतः – (a) Becoming an elephant बृ 5-14-8.

हस्ते – In the hand बृ 3-8-2

हस्तौ – Both the hands प्र 4-8, बृ 2-4-11, 3-2-8, 4-5-12.

हस्त्यृषभम् – Elephants and bulls together बृ 4-1-2, 4-1-3, 4-1-4, 4-1-5, 4-1-6, 4-1-7.

हाइकारः – A word हाइकार used as a Vedic symbol for Vāyu छां 1-13-1.

हाउकारः – A word हाउकार used as a Vedic symbol for Loka छां 1-13-1.

हारिद्रुमतम् – Gautama the son of Haridrumat छां 4-4-3.

हारेत्वा – (हारेत्वा हारेण युवतीत्वा यन्त्री) A neckless and a carriage छां 4-2-3.

हाव् (हा३वु) – An exclamation of joy तै 3-10-5.

हिंसित्वा – Having injured बृ 1-4-11.

हिङ्कारः – A kind of low roar or sound like "Him" (used in ritual) (1st part of a साम) छां 1-13-2, 2-2-1, 2-2-2, 2-3-1, 2-4-1, 2-5-1, 2-6-1. छां 2-7-1, 2-8-1, 2-9-2, 2-10-1, 2-11-1, 2-12-1, 2-13-1, 2-14-1, 2-15-1, 2-16 1, 2-17-1, 2-18-1, 2-19-1, 2-20-1, 2-21-1

हिङ्कारभाजिन – (a) Those who are devotees of himkar (हिङ्कार) छां 2-9-2.

हिङ्कुर्वन्ति – They make a low roar "Him" (हिं) छां 2-9-2.

हिङ्कृतमसि – Thou art the sound " Him " बृ 6-3-4.
हिङ्क्रियमाणमसि – Thou art the making of the sound " Him " बृ 6-3-4.
हिञ्चक्रुः – They made a low roar " Him " (हिं) छां 1-12-4.
हितम् – (a) Put बृ 3-9-3.
हिता – Causeways; the particular channels called हिता बृ 2-1-19, 4-2-3, 4-3-20.
हित्वा – Forsaking तै 2-5-1.
हिनस्ति – He destroys मुं 1-2-3, के 4-2, बृ 1-4-11, 5-5-1.
हिरण्मयं – (a) Golden छां 8-5-3.
हिरण्मयः – (a) Starry (false); golden; of light तै 1-6-1, छां 1-6-6, बृ 4-3-11, 4-3-12.
हिरण्मयी – (a. f.) Golden बृ 6-4-22.
हिरण्मये – (a) In golden मुं 2-2-9.
हिरण्मयेन – (a) By golden ई 15, बृ 5-15-1.
हिरण्यम् – (a) Gold क 1-23.
हिरण्यकेश. – (a) Golden-haired छां 1-6-6.
हिरण्यदंष्ट्रः – (a) Whose tusks are not (broken) प्रजापति, छां 4-3-7.
हिरण्यनाभः – Hiraṇyanābha (name of a prince) प्र 6-1.
हिरण्यनिधिम् – Treasure of gold छां 8-3-2.
हिरण्यश्मश्रुः – (a) One who has golden beard छां 1-6-6.
हिरण्यस्य – Of gold छां 5-10-9, बृ 6-2-7.
हीनतरं – (a) Baser मुं 1-2-10.
हीयते – It is deprived of क 2-1, प्र 3-11, छां 4-16-3, 4-16-4.
हुम् – The sound ' Huṁ ' (1st part of a साम; हिङ्कार) छां 2-8-1.
हुङ्कारः – A word हुङ्कार used as a Vedic symbol for anirukta छां 1-13-3,
हुतं – A oblation offered in fire प्र 3-5, मुं 1-2-3, छां 5-24-2, 5-24-4, बृ 1-5-2, 4-1-2, 4-5-11.

हुता – An oblation in fire बृ 3-1-8.

हुतायां – In oblation बृ 6-2-2.

हुत्वा – Having made an offering to a deity (in fire) छां 5-2-4, 5-2-5, बृ 6-3-2, 6-3-3, 6-4-19.

हूयन्ते – They are offered बृ 6-2-16.

हृ – Hṛ; the first syllable in the word hṛdaya बृ 5-3-1.

हृदयं – The mind; the heart मुं 2-1-4, 2-2-7, ऐ 1-4, 2-4, 5-2, छां 3-12-4, 5-18-2, 8-3-3, बृ 2-4-11, 3-9-11, 3-9-14, 3-9-16, 3-9-17, 3-9-24, 4-1-7, 4-4-1, 4-5-12, 5-3-1.

हृदयग्रन्थिः – Anything which binds the heart मुं 2-2-8.

हृदयज्ञं - (a) Knowing the heart; pleasant छां 7-2-1, 7-7-1.

हृदयज्ञ – (a Knowing the heart; pleasant छां 7-2-1.

हृदयस्य – Of the heart क 6-15, 6-16, छां 3-13-1, 8-6-1, 8-6-6, बृ 4-1-7, 4-3-22, 4-4-2.

हृदयात् – From the heart ऐ 1-4, बृ 2-1-19, 3-9-22, 4-2-3, 6-4 9.

हृदये – In the heart क 6-17 बृ 3-9-20, 3-9-21, 3-9-22, 3-9-23, 3-9-24, 4-1-7, 4-2-3

हृदयेन - By the heart बृ 3-9-20, 3-9-21, 3-9-23.

हृदा – By the heart क 6-9.

हृदि – In the heart क 6-14, प्र 3-6, छां 8-3-3, बृ 2-5-10, 4-3-7, 4-4-7.

हृद्यम् – हृदि+अयम् This in heart छां 8-3-3.

हृद्याकाशः – Space pertaining to heart बृ 2-5-10.

हेतोः – Of a reason; of a cause छां 1-3-5.

हेमन्तः – Winter season छां 2-5-1, 2-16-1.

हैमवती – Snow-nymph, Pārvatī के 3-12.

हो – Oh ! छां 4-1-2.

होता – Fire; Agni क 5-2.

होता – A sacrificial priest, esp. one who recites the prayers of the Ṛgveda at a sacrifice छां 4-16-2, बृ 3-1-2, 3-1-3, 3-1-7, 3-1-10.

होतृषदनं – The Hotṛ's seat छां 1-5-5.

होत्रा – By a sacrificial priest esp one who recites the prayers of the Ṛgveda at a sacrifice मुं 3-1-3.

होमाः – Burnt offerings मुं 2-1-8.

होमीयं – (a) Fit for an oblation छां 5-19-1.

होष्यति – He will pour out बृ 3-1-8.

ह्रादुनयः – Hail pellets of frozen vapour falling in a shower छां 5-5-1, बृ 6-2-10.

ह्रिया – By modesty तै 1-11-3.

ह्रीः – Modesty बृ 1-5-3.

शुद्धिपत्रम्

संहिताविभागे

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
४	२५	यक्षमिति	किमेतद् यक्षमिति
१०	२६	हुंविष्म	हुंविष्म-
११	२३	यं येको	यंयेको
१६	१७	पृथगेव	पृथक्पृथगेव
२०	८	भ ुवनस्य	भुवनस्य
२२	१८	यस्मिंल्लोका	यस्मिँल्लोका
२८	९	गोपाय	गोपाय ॥ १ ॥
२८	११	स्वाहा ॥ १ ॥	स्वाहा
२८	१७	जरम्	जरम्
२९	३	यथाऽसौ	यथासौ
३१	१३	अन्नं	अन्नँ
३३	८	आनन्दा. ॥	आनन्दाः ॥ १ ॥
३३	१३	नामानन्दः ॥	नामानन्दः ॥ २ ॥
३३	१७	इन्द्रस्याऽऽनन्दः ॥	इन्द्रस्याऽऽनन्दः ॥ ३ ॥
३३	२१	चाकामहतस्य ॥	चाकामहतस्य ॥४॥
३३	२५	श्लोको भवति ॥	श्लोको भवति ॥ ५ ॥
४२	४	भर्वाणि	सर्वाणि
४५	८	रश्मींस्त्व	रश्मीँस्त्वं
४५	२१	सामत स्मा	साम तस्मा
५४	२०	भूय स	भूयꣳ स
५६	१५	यजूꣳ ष्येतं	यजूꣳष्येतं
५६	१५	तपꣳ स्त	तपँस्त
६३	१७	निष्क्रमश्वत-	निष्क्रमश्व-
८६	२	वै (अस्पष्ट)	वै
८६	११	श्रोत्रा	श्रोता
८९	शीर्षपङ्क्तौ	७.१६.१	७.२६.१
९१	२३	यथापि	यथाऽपि
९५	१२	विजानात्वेप	विजानात्येव
९६	१४	॥ १ ॥	॥ १२ ॥
९६	१७	॥ ६ ॥	॥ १३ ॥
९७	शीर्षपङ्क्तौ	छान्दोग्य ८.८.१.	छान्दोग्य शान्तिपाठः
१००	२६	प्मानं	पाप्मानं
१३५	१३	च्छवासी	च्छ्वासी

१४६	२१	हावु र्याान्धा	होचुर्यान्धा
१५१	५	जनिकाय	जनकय

निघण्टुविभागे

२	७	1-4-7	बृ 1-4-7
४	३१	अप्रहीप्यत्	अप्रहॅप्यत्
१४	३२	बृ	छां
२३	५	ए. पु.	पु. ए.
२४	१६	2-24-9.	छां 2-24-9.
२४	२१	3-14-3.	छां 3-14-3.
२४	२१	4-1-1	4-17-1.
३०	१०	4-3-18.	बृ 4-3-18.
३२	२०	अपातः	अपीतः
३३	१३	अप्रमेत्तः	अप्रमत्तः
४१	४	अनमस्कः	अमनस्कः
४६	२२	बृ 5-10-1.	छां 5-10-1.
६३	७	बृ 6-15-1.	बृ. 6-2-15.
८०	२१	Alambi III	Alambi II
९६	२०	नि श्वासौ	नि.श्वासौ
१०६	२९	1-2-13.	मुं 1-2-13.
११०	१७	उमा	उमां
११५	२७	छां (अंकाः अस्पष्टाः)	छां 4-16-3, बृ 4-1-2.
११६	३	एकर्षि	एकर्षि
१२६	१२	एति	ऐति
१२७	९	पिबाम	ओम् पिबाम
१२९	११	Veda	Veda का
१३२	२९	कश्यपः	4 कश्यपः
१४२	२१	3-2-13.	का 3-2-13.
१४३	५	कोऽयं	कोऽयं ?
१४४	९	कौशिकः	56 कौशिकः
१४९	३	गन्धर्वलोकः	गन्धर्वलोकाः
१५०	२७	गायत्र्यध्यात्म प्रतिष्ठिता	गायत्र्यध्यात्मं प्रतिष्ठिता
१५१	६	50	'50'
"	८	49	'49'
"	१०	51	'51'
१५५	२४	49	'49'
"	२५	49	'49'
१५६	१	48	'48'
"	३	50	'50'

१६३	५	चितैकायनानि	चिसैकायनानि
१६४	२३	(K.P.IV) 4-3	5-3
१७२	४	ävere	overe
१७३	२	of, a deity	of a Deity
१७४	२०	ज्योष्ठयम्	ज्यैष्ठयम्
१७६	२५	अनृत	अनृतं
१८२	२६	तैत्तिरीयोपनिपद्	तैत्तिरीयोपनिपद् छां.
१८५	२	त्रिशङ्कुः	त्रिशङ्कोः
१८६	११	छां	बृ
१८९	१८	दमयन्तु	दमायन्तु
१९०	३०	द सी	दासी
१९३	१०	Ba ākā	Balākā
१९५	३	मुं	छां
१९८	१	ऊज	ऊर्जं
२००	६	6-4-21.	बृ. 6-4-21.
२०७	२६	बृ	मुं
२१४	४	परमेष्ठिन्	३ परमेष्ठिन्
२२०	१८	पस्पशु	पस्पृशुः
२२४	१५	47	' 47
,,	१७	46	' 46 '
,,	१९	48	' 48 '
२२९	१९	पुरुषनाथः	पुरुपनाथः
२३३	५	थिव्याः	पृथिव्याः
२३३	७	थिव्यै	पृथिव्यै
२३७	१२	बृ	ऐं
२३७	१६	बृ	ऐ
२३८	१२	बृ	तै
२३९	२९	बृ	तै
२४२	१	or	of
२४२	१७	प्र याचक्षीत	भत्याचक्षीत
२४२	१७	बृ 3-10-1.	तै 3-10-1.
२४३	१८	बृ 5-24-3	छां 5-24-3
२४३	१९	बृ 5-24-3	छां 5-24-3
२४३	२०	बृ 1-1-2	बृ 4.4.2.
२४३	२२	प्रद्रा कः	प्रद्राणकः
२४४	६	Mṛ yu	Mṛtyu.
२४४	२४	का 1-11.	का 1-13.
२४५	२१	का 1-28	का 1-28

	२६	ईमित्य यंबो	ईमित्यनपंबो
	८	प्रत्तु तु	प्रत्तुपात्
२४९	११	अनन्तरं स्वतन्त्रा पङ्क्तिः	प्राची The east प्र 1-6
२५०	१५	प्र ग:	प्राग:
२५२	४	प्राणं पंविः	प्राणंपविः
२५५	२१	प्रतस्य	प्रेतस्य
२५६	१	प्रता.	प्रेताः
२६०	२०	बुभुपति	बुभूर्षति
२६१	२	given below	given below बृ
२७२	१७	43	'43'
"	२२	44	'44'
२७३	१६	60	50
२७६	२२	मूर्त.	मूर्तः
२८४	१०	7-13-1.	छा 7-13-1,
२८५	३	मर्त्या·	मर्त्या.
२८८	२५	6-5-2.	बृ 6-5-2.
३०६	३	यज्ञवचवम:	यज्ञवचम
३०९	२८	3-3-1.	बृ 3-3-1.
३१७	१५	4-3 26.	बृ 4-3-26.
३३१	२	विज्ञानघनं	विज्ञानघनः
३३२	१७	3-5 1,	बृ 3-5-1,
३३८	७	4-5-4.	बृ 4-5-4.
३४४	२४	वेद	वेदः
३४७	२	6-5-1.	बृ 6-5-1.
३४७	२७	का 3-2.	के 3-2.
३६०	९	श्यामाततण्डुलात्	श्यामाकतण्डुलात्
३६२	४	बृ 1-2-12.	मुं 1-2-12.
३६३	८	बृ 3-1-10,	मु 3-2-10,
३७२	८	सन्तनानि	सन्तानानि
३७४	२६	7-15-1	छां 7-15-1
३७७	२४	7-14-2	छां 7-14-2
३८७	७	4-4-5	बृ 4-4-5
३९४	१७	42	'42'
"	१८	42	'42'
"	२०	41	'41'
"	२२	43	'43'
३९९	८	8-8-3	छा 8-8-3
४०२	११	अनन्तरं स्वतन्त्रा पङ्क्तिः	हरिः ॐ is God's name मा I
४०७	३	मुं 3-1-3	बृ 3-1-3